

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

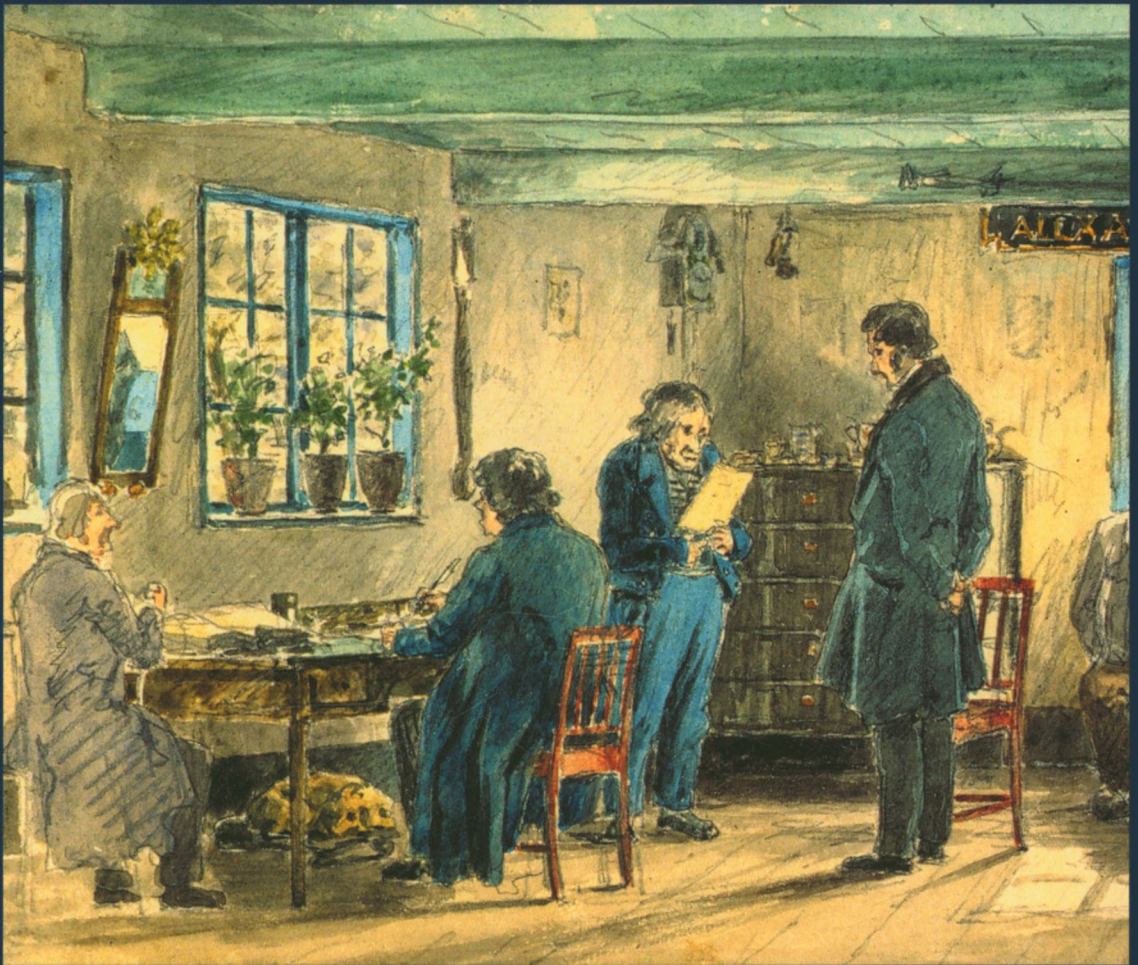
Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

På embeds vegne

Kilder til dansk forvaltningshistorie 1750-1920

Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie

På embeds vegne

Værket »Kilder til dansk forvaltningshistorie« omfatter følgende bind:

- Bind I: Vor gunst tilforn. Kilder til dansk forvaltningshistorie indtil 1750, Kbh. 2007.
- Bind II: På embeds vegne. Kilder til dansk forvaltningshistorie 1750-1920, 1. udg. Kbh. 1998, 2. udg. Kbh. 2008.
- Bind III: Efter bemyndigelse. Kilder til dansk forvaltningshistorie 1920-1970, Kbh. 2008.
- Bind IV: Slesvig, Preussen, Danmark. Kilder til sønderjysk forvaltningshistorie, Kbh. 2004.
- Bind V: Nordatlanten og Troperne. Forvaltningshistoriske kilder fra Færøerne, Grønland, Island og Tropekolonierne, Kbh. 2007.

På embeds vegne

Kilder til dansk forvaltningshistorie 1750-1920

Redigeret af
*Erik Nørr og
Karl Peder Pedersen*

Selskabet for Udgivelse af Kilder
til Dansk Historie
2. udgave
København 2008

På embeds vegne
Kilder til dansk forvaltningshistorie 1750-1920
© Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie
Trykt af Special-Trykkeriet Viborg a-s
ISBN 978-87-7500-200-9
1. udgave 1998, 2. udgave 2008
Første udgave er udgivet med støtte af
Goods Fond, Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse,
Konsul George Jorck og Hustru Emma Jorcks Fond samt
Landsdommer V. Gieses Legat.

Forsidebillede:

Samsø birkeret 1849.

På Martinus Rørbyes tegning *Interiør fra en stue i Brundby på Samsø* (1849) ses en typisk scene fra en dansk retssal. Manden med papiret i hånden er den tyverianklagede Jochum Jørgen fra Pillemark, der er i færd med at aflægge ed. Over for ham står birkedommer Søren Bay, mens birkeskriver Morten Truelsen ses siddende ved bordet i færd med at protokollere. Også siddende ved bordet ses et retsvidne. Birkeretten havde til huse i en almindelig bondestue, og først i 1860 fik Samsø et moderne ting- og arresthus. (Gengivet med venlig tilladelse af ejeren, operasanger Frans Lasson).

Forord

På Kildekriftselskabets årsmøde i 1991 blev det diskuteret, om Selskabet i fremtiden udover de hidtidige udtømmende udgivelser af bestemte kilder skulle påtage sig selektive udgivelser af store kildegrupper. En sådan udgivelse ville være med til at åbne adgangen til nyere tids omfattende arkivsamlinger, som ikke lader sig udgive på traditionel vis. Diskussionen mundede ud i to forslag til projekter, der begge skulle resultere i en publikation, der skulle være en nøgle til store kildegrupper.

Det ene projekt var supplikprojektet, som i 1997 har resulteret i Michael Bregnsbos bog: »Folk skriver til kongen«. Det andet projekt »Kilder til dansk forvaltningshistorie 1750-1920«, som blev endelig vedtaget på årsmødet i 1992, havde til formål at skabe et hjælpemiddel til de kolossale mængder af administrative kilder, der er aflejret fra den centrale, regionale og lokale offentlige forvaltning. Den utraditionelle kildesamling indeholder i alt 103 kildetyper, der alle er repræsenteret ved et transskriberet eksempel samt en række oplysninger om, hvad man kan forvente at finde i kilden, dens plads i administrationen, hvad den forskningsmæssigt kan bruges til, samt hvor i arkiverne man kan finde frem til den. Det formidlingsmæssige aspekt er sat i højsædet.

»På embeds vegne« er blevet til i samarbejde med forskningsrådsprojektet »Stat, forvaltning og samfund«. Flere af de i alt 9 forfattere til kildesamlingen har også på forskellig vis deltaget i det forvaltningshistoriske projekt, og bogen er optaget i Stat, forvaltning og samfunds og Jurist- og Økonomforbundets Forlags skriftserie som nr. 9. Kildekriftselskabet takker de mange forfattere og specielt arkivar, ph.d. Karl Peder Pedersen, der har sørget for en stram redaktion af de enkelte bidrag, for deres indsats. Selskabet har tanker om at lade den foreliggende bog følge op med bind, der dækker tiden før 1750 og tiden efter 1920.

Tilsynsførende med kildeudgaven har været professor, dr.jur. et phil. Ditlev Tamm og docent, dr.phil. Karl-Erik Frandsen.

Kildekriftselskabet bringer en varm tak til Goods Fond, Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse, Konsul George Jorck og hustru Emma Jorcks Fond samt Landsdommer V. Gieses Legat for den økonomiske støtte, der gjorde bogens udgivelse mulig.

Kildekriftselskabet, april 1998 *Erik Gøbel Gunner Lind Erik Nørr*

Da *På embeds vegne* har været udsolgt, har Kildekriftselskabets styrelse i anledning af afslutning af *Kilder til dansk forvaltningshistorie* besluttet at foranstalte dette genoptryk, der bortset fra tilføjelsen af et fællesregister over samtlige kildetyper i alle fem bind er identisk med værkets førsteudgave fra 1998.

København, januar 2008

Sebastian Olden-Jørgensen

Indhold

Indholdsfortegnelse	7
Forkortelser	11
Indledning	15
Centraladministrationen generelt	19
<i>Af Margit Mogensen</i>	
1. Forestillings- og resolutionsprotokol	21
2. Rotuli	25
3. Deliberationsprotokol	28
4. Brevbog	30
5. Underskrivelsesbog	36
6. Journal	40
7. Supplikprotokol	48
8. Gratia-protokol	52
9. Bestallingsprotokol	56
10. Testamentprotokol	59
11. Visdomsbog	62
Centraladministrationen: Folketællinger	67
<i>Af Margit Mogensen</i>	
12. Folketællingskemaer 1769, 1855 og 1916	68
Centraladministrationen: Jordebøger og matrikler	75
<i>Af Karl-Erik Frandsen</i>	
13. Indsendte jordebøger 1661-62	76
14. Matriklerne 1662 og 1664	79
15. Matriklen 1688	82
16. Udskiftningsforretning	88
17. Matriklen 1844	93
Amtsforvaltningen	101
<i>Af Karl Peder Pedersen</i>	
18. Indberetning	103
19. Bevilling	108

20. Overpolitiretsprotokol	112
21. Brandforsikringsprotokol	116
22. Overformynderiprotokol	118
23. Forligskommissionsprotokol	122
24. Lægdsrulle	125
25. Amtspas	127
26. Kopibog over indkomne breve vedrørende vejvæsenet	130
27. Jordemoderbeskikkelse	134
28. Forhandlingsprotokol for amtsråd	136
Skatteforvaltningen	143
<i>Af Claus Rafner</i>	
29. Årsregnskab	148
30. Ekstraktindberetning	155
31. Kassebog	160
32. Hovedbog	163
33. Kvittance	166
Toldforvaltningen	171
<i>Af Ole Degn</i>	
34. Toldbog	173
35. Portkonsumtionsbog	176
36. Vagtjournal	179
37. Protokol over fremmede handelsrejsende	181
38. Årsberetning fra toldkammer	184
Rets-, politi- og fængselsforvaltningen	187
<i>Af Grethe Ilsøe</i>	
39. Sageliste	189
40. Justitsprotokol (tingbog)	194
41. Politiprotokol	197
42. Voteringsprotokol	199
43. Domprotokol	204
44. Realregister	208
45. Skøde- og panteprotokol	212
46. Fogedprotokol	215
47. Notarialprotokol	217
48. Skifteprotokol	219
49. Auktionsprotokol	225
50. Strafferegister	228
51. Tyendeprotokol	232
52. Fangemandtal	234

Kirkeforvaltningen	239
<i>Af Ole Degn</i>	
53. Kirkebog	241
54. Embedsbog (liber daticus)	249
55. Præsteindberetning	252
56. Tamperretsprotokol	263
57. Præsteed	268
58. Vitaprotokol	270
59. Kirkeregnskab	274
60. Synsprotokol vedrørende kirker og præstegårde	281
61. Provsteindberetning	286
62. Bispens kirkevisitatsprotokol	289
Skoleforvaltningen	293
<i>Af Erik Nørr</i>	
63. Indberetning om skolevæsenet før 1814	295
64. Skoleplan	299
65. Skoleberetning	304
66. Undervisningsplan	308
67. Gymnastikberetning	315
68. Dagbog for indbyrdes undervisning	320
69. Skolejournal	323
70. Eksamensprotokol	325
71. Oplysningsskema for nyansatte lærere	329
72. Læreres eksamensbevis	331
73. Statistiske oplysninger om skolelokaler og sundhedsforhold	335
74. Inventarliste	341
75. Bispens skolevisitatsbog	344
76. Provstens skolevisitatsbog	348
Fattigvæsenet og socialforvaltningen	351
<i>Af Inge Bundsgaard og Erik Nørr</i>	
77. Forsørgelsesplan	353
78. Fattigligning	359
79. Fattigregnskab	362
80. Ordensreglement	365
81. Spisereglement	369
82. Dagbog for fattiggård	373
83. Inventariebog	375
84. Fattigvæsenets afhøringsskema	378
85. Ansøgning om alderdomsunderstøttelse	382
86. Reglement for Hjem til optagelse af Alderdomsunderstøttede	387
87. Protokol over anbragte plejebørn	391
88. Værgerådsdekret	394

Sundhedsforvaltningen	399
<i>Af Jørgen Mikkelsen</i>	
89. Indberetning om sundhedsforholdene i 1743-44 («De jessenske relationer«)	401
90. Indberetning om jordemodervæsenets indretning	407
91. Anmeldelse af dødfødte	410
92. Fuldbårenhedsskema	412
93. Jordemoderprotokol	414
94. Fødselsanmeldelse for levendefødte børn	417
95. Dødsattest	419
96. Vaccinationsprotokol	423
97. Journal for karantænevæsenet	426
98. Kyholm-pas	429
99. Forhandlingsprotokol for sundhedskommission	431
100. Protokol over skadelige næringsbrug	436
101. Kredslæges eftersynsprotokol	439
102. Patientprotokol	442
103. Medicinalberetning	445
Om forfatterne	455
Register	457
Fællesregister over kildetyper bind I-V	465

Forkortelser

afg.	afgangne, døde
alb.	album (1/96 tønde)
al.	alen (63 centimeter)
alm.	almindelig
anbel.	anbelangende, angående
angl.	angelangende, angående
anl., anlq.	anlangende, angående
anm.	anmærkning
anordn.	anordning
art.	artikel
bek.	bekendtgørelse
bel.	belangende, angående
bd.	bind
bem.	bemeldte
betr.	betræffende
bev.	bevilling
bil.	bilag
bmd.	bolsmand
c., ca.	cirka
cirk.	cirkulære
cl.	klasse
const.	konstitueret
ctr.	contra (latin), imod
d.	den
dat.	dateret
d. d.	dags dato
dep., dept.	departement
div.	diverse
DK	Danske Kancelli
dl., dlr.	daler
d. M.	denne måned
do.	ditto (latin): det samme som
ds.	dennes
e. g.	exempli gratia (latin): for eksempel
evt.	eventuelt
etc.	et cetera (latin): og så videre
f., fd., fj.	fjerdingskar (1/32 tønde)
fol.	folio (latin): side
fm.	fuldmægtig
f. M.	forrige måned

Forkortelser

fmd.	formand
frd., forord.	forordning
gl.	gammel
gmd.	gårdmand
hmd.	husmand
hs., hstr.	hustru
htk.	hartkorn
ibd., ibdm., ibid.	ibidem (latin): sammesteds
ifg., iflg.	ifølge
i.h.t.	i henhold til
IM	Indenrigsministeriet
incl., inkl.	inklusive
inds.	indsidder
inst., instr.	instruks, instruktion
jfr.	jævnfør
JM	Justitsministeriet
KB	Det kongelige Bibliotek
Kbh.	København
kgl., kongel., kongl.	kongelig
kl.	klasse
kst.	konstitueret
kt.	kontor
KUM	Kirke- og Undervisningsministeriet (dets officielle navn var: Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. Det kaldtes også Kultusministeriet)
LAA	Alle landsarkiver
LAK	Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm (København)
LAO	Landsarkivet for Fyn (Odense)
lat., latr.	lateris (latin): side; her i betydningen: sidens sum, (som skal overføres til næste side)
LAV	Landsarkivet for Nørrejylland (Viborg)
LAÅ	Landsarkivet for Sønderjylland (Åbenrå)
lit, litr.	litra (latin): bogstav
lisp., lpd.	lispund (8 kilo)
Maj(ts)., May(ts).	majestæt(s)
matr.. mtr.	matrikel
m.h.t.	med hensyn til
mk.	mark (1/6 rigsdaler)
m.m.	med mere
n., no.,nr.	nummer
neml.	nemlig
o.a.	og andre
o.l.	og lignende

omk.	omkring
omt., omtr.	omtrent
osv.	og så videre
pag.	pagina (latin): side
pd.	pund (1/2 kilo)
pl., pla.	plakat
pk.	pakke(r)
P. M.	pro memoria (latin): erklæring, indberetning
pr., proc.	procent
p.t.	pro tempore (latin): for tiden
RA	Rigsarkivet
rbd., rbdl.	rigsbankdaler
rd., rdl., rdr.	rigsdaler
regl.	reglement
res., resol.	resolution
resk., reskr.	reskript
rev.	revideret
Rtk.	Rentekammeret
ß	solidus (latin): skilling
s. A.	samme år
sal., sl.	salige, afdøde
sc.	scilicet (latin): nemlig
sk.	skilling
SK	skolekommission
skpd.	skippund (20 lispund, 160 kilo)
SD	skoledirektion
skp.	skæppe (1/8 tønde)
skr.	skrivelse
s. m.	samme måned
S. T.	Salvo Titulo (latin): med forbehold angående titlen. Forkortelse, der markerer, at vedkommende har nogle titler, som er udeladt.
stk.	stykke
s. Å.	samme år
td., tdr.	tønde(r)
TK	Tyske Kancelli
tr.	trave(r)
v.	von
vedk.	vedkommende
vedr.	vedrørende
årh.	århundrede
årl.	årlig

Forkortelser af månedsnavne er udeladt.

Indledning

Af Erik Nørr og Karl Peder Pedersen

I 1991 igangsatte Statens Humanistiske Forskningsråd det forvaltningshistoriske projekt *Stat, Forvaltning og Samfund*, og i de følgende år udvikledes i tilknytning til dette et frugtbart forvaltningshistorisk forskningsmiljø. Som led i projektet ansattes en række stipendiater, der fik til opgave at undersøge centrale, og hidtil kun beskedent udforskede, forvaltningshistoriske problemstillinger. Samtidig knyttedes tætte forbindelser til de statslige arkiver, hvor der er en lang tradition for at arbejde med administrationshistorie. I *Stat, Forvaltning og Samfunds* skriftserie er der indtil nu udsendt 8 monografier, og derudover er *Danmarks Forvaltningshistorie I-IV* under udgivelse. Der har således været tale om en betydelig forskningsindsats, og mange hidtil upåagtede områder og kilder er blevet draget frem i dagens lys. Aldrig før havde så mange samtidigt arbejdet med forvaltningshistoriske emner, og dette førte til, at man i *Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie* fik den idé at benytte sig af denne enestående chance til at få udgivet en forvaltningshistorisk kildesamling. Som tilsynsførende udpegedes Karl-Erik Frandsen og Ditlev Tamm, mens Erik Nørr påtog sig opgaven som redaktør, og i slutningen af 1992 udsendtes en opfordring til en række personer, om at bidrage til en sådan kildesamling. Svarene var altovervejende positive, og i de følgende år afholdtes en serie redaktionsmøder, hvor retningslinierne for udgaven fastlagdes, og hvor de enkelte bidrag blev gennemgået.

I begyndelsen af 1996 lå de fleste bidrag klar, og man kunne nu danne sig et overblik over situationen. Fra de 9 forfattere var der afleveret over 100 kilder, og selvom alle havde fulgt de foreskrevne retningslinier, var der alligevel tale om så store variationer, at en afsluttende redigering ville være nødvendig. Til at løse denne opgave ansattes i sommeren 1996 Karl Peder Pedersen, der samtidig indtrådte som medredaktør.

Som nævnt ovenfor er *På embeds vegne* udsprunget af *Stat, Forvaltning og Samfund*, og indholdet afspejler derfor også de forvaltningsområder, der undersøgtes af kredsen af forskere omkring dette projekt. Det drejer sig om centraladministrationen, amtsforvaltningen, skatteforvaltningen, toldforvaltningen, rets-, politi- og fængselsvæsen, kirkeforvaltningen, skoleforvaltningen, fattigvæsenet og sundhedsforvaltningen. Af store forvaltningsgrene mangler således bl.a. den militære forvaltning samt post- og kommunikationsetaterne, men det rokker dog ikke ved det faktum, at kildesamlingen giver en meget bred introduktion til den danske forvaltning på alle administrative niveauer. Også geografisk har kildesamlingen sine begrænsninger, idet der opereres med det gam-

le kongerige Danmark, dvs. uden Sønderjylland (Slesvig). De oversøiske og nordatlantiske besiddelser er ligeledes udeladt, ligesom København kun sporadisk er repræsenteret.

Sigtet med *På embeds vegne* er at præsentere en række vigtige forvaltningshistoriske *kildetyper*. Det er således ikke kildernes saglige og konkrete indhold, der i denne sammenhæng har interesse, men alene deres generelle værdi som kildetyper. Bogen er tænkt som en nyttig og praktisk håndbog for alle, der arbejder med dansk historie mellem 1750 og 1920. For universiternes historikere og historiestuderende vil den kunne bruges som en vigtig kildesamling, mens den rundt på landets mange arkiver forhåbentlig hurtigt vil vinde indpas som et nyttigt og uundværligt opslagsværk. Ikke mindst er *På embeds vegne* også tænkt som en hjælp til de mange, der arbejder med slægts- og lokalhistorie. De vil i bogen på en meget overskuelig måde blive præsenteret for en lang række værdifulde – og for manges vedkommende sjældent benyttede – kilder af stor betydning for slægts- og lokalhistorien.

Forfatterne har lagt stor vægt på at præsentere de vigtigste kilder inden for deres område, og i indledningen til de enkelte afsnit gøres kort rede for det pågældende forvaltningsområde og for valget af kilder. Dog er det sådan, at brevbøger og journaler, der var i brug inden for så godt som alle forvaltningsområder, kun præsenteres i afsnittet *Centraladministrationen generelt* (nr. 4 og 6). Derimod bringes både et centralt, regionalt og et lokalt eksempel på de ligeledes meget udbredte forhandlingsprotokoller (nr. 3, 28 og 99). Indledningsafsnittet afsluttes med en kildeoversigt, hvorefter de enkelte kilder følger. Disse præsenteres alle på samme måde efter følgende skema.

Kildebeskrivelsen

1. Definition og kort præsentation af kildetypen (i kursiv)

2. Transskription

Teksten gengives ord- og bogstavret, men dog således at der udelukkende anvendes dansk alfabet. Der benyttes et læservenligt layout, bl.a. på den måde at hovedoverskrifter og evt. afsnitoverskrifter markeres med kursiv, ligesom der i nogle tilfælde er anvendt moderne tegnsætning. Forkortede dobbeltkonsonanter (typisk \bar{m}) er altid skrevet helt ud.

I de tilfælde, hvor teksteksemplerne er uddrag af større kilder (f.eks. et brev fra en brevbog), markeres dette ikke særskilt. Der anvendes iøvrigt heller ikke anførselstegn for at vise, at der er tale om citater. Udeladelser af passager *inde* i det enkelte teksteksempel vil dog altid blive markeret med (...).

Indsættelse af manglende tekst eller ord, der letter forståelsen, sker i []. Forkortede ord skrives i vid udstrækning fuldt ud, og i disse tilfælde udelades det punktum, der har afsluttet ordet og markeret forkortelsen. Dette gælder dog ikke for alle de forkortelser, der findes nævnt under *Forkortelser*. Ved forkortelser er eventuelt manglende punktum altid sat uden markering med [].

Ved skemaer og andre opstillinger vil rubrikoverskrifterne (spørgsmålene) stå markeret med kraftige typer med svarene i almindelig skrift. Er der tale om skemaer med mange rubrikker/kolonner og strækkende sig over flere sider vil disse være forsynet med hjælpekolonnenumre i []. I nogle tilfælde er skemaer med særligt mange vandrette rubrikker i tekstgengivelsen anbragt lodret, og da vil alene numrene som regel stå med kraftige typer. Sådanne omvendte gengivelser af skemaer vil blive anført ved hvert sted.

Ved fortrykte skemaer og bevillinger m.v. står den trykte tekst med almindelig skrift, mens de med håndskrift udfyldte rubrikker er sat med kursiv.

Til slut skal det nævnes, at et mindre antal kilder ikke er transskriberede, men bringes i fotografisk gengivelse. Det drejer sig dels om enkelte nyere og let læselige tekster, og dels om nogle få kilder, det har været umuligt at gengive i transskriberet form med en fornuftig opstilling. Disse kilder vil være ledsaget af fyldige kommentarer.

3. Kommentarer

I en række tilfælde kan der være behov for at knytte nogle mere specifikke bemærkninger til kilden, og dette kan ske under dette punkt. Her finder man også forklaringer på vanskelige ord og begreber. Da det som nævnt ovenfor er kildetypen, og ikke dens saglige og konkrete indhold, der har interesse, medtages som regel ingen oplysninger om sådanne forhold.

4. Lovgrundlag

Her findes henvisninger til de bestemmelser, der har været gældende for den pågældende kildetype. Både forordninger, love, reskripter og bekendtgørelser omtales, men der anføres ikke specifikke referencer. Disse er for forordningers og loves vedkommende:

Jacob Henrik Schou: *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve samt andre trykte Anordninger, som fra Aar 1670 af ere udkomne (1670-1849)*, Kbh. 1777-1850;

Love og Anordninger samt andre offentlige Kundgørelser, Danmarks Lovgivning vedkommende 1850ff. Kbh. 1851ff.

Lovtidende 1871ff. Kbh. 1871ff.

Reskripter og bekendtgørelser finder man hos:

Laurids Fogtman m.fl.: *Kongelige Reskripter, Resolutioner og Collegialbreve for Danmark og Norge, udtogsviis udgivne i chronologisk Orden 1660-1870*, Kbh. 1786-1918.

Ministerialtidende 1871ff. Kbh. 1871ff.

5. Anvendelsesmuligheder

Under dette punkt gøres kort rede for kildernes anvendelsesmuligheder såvel i relation til mere overordnede historiske problemstillinger som i relation til slægts- og lokalhistoriske undersøgelser.

6. Hvor findes kildetypen?

Her gives en kort oversigt over, i hvilke arkivfonde man kan finde den pågældende kildetype. Mere specifikke oplysninger skal derefter søges i de forskellige arkivguider. For Rigsarkivets vedkommende drejer det sig om de generelle arkivoversigter:

Wilhelm von Rosen (red.): *Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse*, bd. I, 1-2 og bd. II, 1-4. Bind I (1983) omfatter centraladministrationen indtil 1848, og bind II (1991) perioden 1848-1990.

Bjørn Kornerup: *Danske Kancelli og de dermed beslægtede institutioner, Vejledende Arkivregistraturer I* (1943).

Jens Holmgaard: *Rentekammeret I. Danske og norske afdelinger 1660-1848, Vejledende Arkivregistraturer XII* (1964).

Til de enkelte landsarkiver findes ligeledes arkivoversigter, hvor man kan få et overblik over kildesituationen. Det drejer sig om:

Harald Jørgensen: *Landsarkivet for Sjælland og hjælpemidlerne til dets benyttelse* (1966, 2. rev. udg. 1977).

Anne Riising: *Landsarkivet for Fyn og hjælpemidlerne til dets benyttelse* (1970).

Hans H. Worsøe og Poul Rasmussen (red.): *Landsarkivet for Nørrejylland og hjælpemidlerne til dets benyttelse*, bd. 1-2 (1980-81).

Frode Gribsvad og Johan Hvidtfeldt: *Landsarkivet for de sønderjydske landsdele* (1944).

Til mange embedsarkiver findes udarbejdet særlige registraturer, hvor man kan finde helt præcise henvisninger til arkivmaterialet, men om disse må man søge oplysning på det enkelte arkiv.

7. Litteratur

Her bringes en oversigt over relevante bøger og artikler, hvor kilden er benyttet. Derudover kan der findes referencer til bøger, som mere bredt omhandler det pågældende forvaltningsområde. Disse vil som regel findes under afsnittets første kildebeskrivelse.

En bred indføring til centraladministrationen finder man hos:

Frank Jørgensen og Morten Westrup: *Dansk centraladministration i tiden indtil 1848* (1982), og til regional- og lokalforvaltningen hos:

Harald Jørgensen: *Lokaladministrationen i Danmark. Oprindelse og historisk udvikling indtil 1970. En oversigt* (1985).

Som vigtige håndbøger og opslagsværker med relevans for alle forvaltningsområder kan nævnes:

Karl-Erik Frandsen (red.): *Atlas over Danmarks administrative inddeling efter 1660 1-2* (1984).

Johan Hvidtfeldt (red.): *Håndbog for danske lokalhistorikere* (1952-56, genoptryk 1970).

Erik Alstrup og Poul Erik Olsen (red.): *Dansk kulturhistorisk Opslagsværk* bd. 1-2 (1991).

Centraladministrationen generelt

Af Margit Mogensen

I dansk forvaltningshistorie indtager centraladministrationen en ganske særlig plads, ikke mindst for tiden efter 1750. I denne periode grundlagdes de vigtigste protokolrækker og arkivsystemer i Danske Kancelli og Rentekammeret, hvis administration var i stærk vækst i anden halvdel af 1700-tallet, da befolkningstilvækst og enevældens reformpolitik (landbrug, skole, transport) gav embedsmændene mere arbejde. I ministerialsystemet efter 1848 blev arkivsystemerne og arkivdannelsen gradvist tilpasset de nye demokratiske tider, men går man tæt på de enkelte arkivenheder, viser det sig alligevel, at der var megen kontinuitet fra enevælden langt ned igennem forrige århundrede. Således videreførtes brevbogen for kgl. ekspeditioner (registranten), som den brugtes i Danske Kancelli 1800-1848, i Justits-, Indenrigsministeriet og Kirke- og Undervisningsministeriet samt øvrige ministerier, hvis sagsområder oprindeligt havde hørt under kancelliet.

Fra de centrale forvaltningskontorer på Slotsholmen spredtes de administrative forretningsgange, f.eks. journalførsel, til de lokale embeder og anvendes også i tidens store private virksomheder og organisationer i forskellige tilpassede versioner. Der blev generelt stigende behov for dokumentation for en større kreds, og det præger arkivdannelsen.

I det følgende præsenteres en række af centraladministrationens vigtigste og mest benyttede kildegrupper. Først bringes nogle eksempler på beslutningsprotokoller; for de to førstes vedkommende er der tale om kgl. afgørelser, mens nr. 3 stammer fra et centraladministrativt ledelsesorgan. Visse typer af beslutninger blev registreret særskilt; det gjaldt bl.a. kongens afgørelser vedrørende ansøgninger, som blev ført ind i særlige supplikprotokoller (nr. 7) og gratialprotokoller (omfatter alene embedsansøgninger) (nr. 8). Ved siden af beslutningsprotokollerne spiller registreringen af afsendte og modtagne breve en helt afgørende rolle i centraladministrationen. Hvad de afsendte – eller udgående – breve angår, registreredes disse i brevbøger, ofte kaldet kopibøger (nr. 4), og derudover førte man i Danske Kancelli også kontrol med disse ved hjælp af særlige underskrivelsesbøger (nr. 5). Herudover bringes også et par eksempler på brevbøger for specielle områder, nemlig udnævnelser (bestallingsprotokol, nr. 9) og kgl. konfirmationer af private aftaler (testamentprotokol, nr. 10). For så vidt angår de modtagne – eller indgående – skrivelser har journalerne en alt-afgørende betydning, og her præsenteres de to hovedformer: rentekammer- og kancellijournalen (nr. 6). Endelig bringes som sidste kilde et eksempel på et flittigt benyttet administrativt hjælpemiddel: visdomsbogen (nr. 11).

Kildeoversigt

1. Forestillings- og resolutionsprotokol 21
2. Rotuli 25
3. Deliberationsprotokol 28
4. Brevbog 30
5. Underskrivelsesbog 36
6. Journal 40
7. Supplikprotokol 48
8. Gratialprotokol 52
9. Bestallingsprotokol 56
10. Testamentprotokol 59
11. Visdomsbog 62

1. Forestillings- og resolutionsprotokol

Under enevælden var det formelt kongen, der traf alle beslutninger, men forslagene til disse blev som regel udarbejdet i centraladministrationen. Disse indstillinger, eller forestillinger som de kaldtes, blev forelagt kongen og forsynet med dennes beslutning (resolution) og underskrift. Herefter sendtes de tilbage til den indstillende myndighed, hvor de i kronologisk orden efter resolutionsdatoer blev indbundet som protokoller og forsynet med registre. Forestillings- og resolutionsprotokollerne omfattede ofte, som i det efterfølgende eksempel fra Rentekammeret, alle de forelagte sager, men bl.a. i Danske Kancelli førtes også særlige resolutionsprotokoller alene vedr. ansøgninger og embedsudnævnelser (supplik- og gratialprotokoller (kilde nr. 7 og 8)).

Rentekammeret forestilling- og resolutionsprotokol 1848

(RA, Rtk. 251.36. Relations- og resolutionsprotokol 1848, litra C. 185-261)

[Beslutning]	[Sagsreferat]
Den 11te Juli 1848	No. 191 cum a, b og c
	<i>Allerunderdanigst Betænkning</i>
Da Vi bifalde vort Kammers Anskuelser, vil den bemeldte allerunderdanigste Ansøgning være at henlægge.	Gjennem Bureauet for Armeens Commandosager er det i sin Tid allernaadigst paalagt Rentekammeret at afgive allerunderdanigst Betænkning over vedlagte Ansøgning, hvori en deel Officerer anholde om tilladelse til at udøve jagt paa Terrainet sydøst for Jernbanen fra Enighedsværn til Vallensbek Aae.
Frederiksborg Slot, d. 11. Juli 1848	Kammeret har i den Anledning indhentet Erklæringer fra Kammerherre, Hofjægermester og Overførster Baron Løvenskjold saavel som fra Skovrider Frandsen.
Frederik R/Larsen	Begge disse Erklæringer, som allerunderdanigst vedlægges, gaae ud paa at fraaade Bevilgelsen af det Ansøgte, i hvilken Henseende det navnlig er anført: 1, at det omhandlede terrain, paa hvilket Jagten ønskes udøvet, er i flere Aar fredet med megen Omhu, og at Underjagten sammesteds, saavel hvad Harer som Agerhøns angaaer, er noget af det fortrinligste i de Kongelige Vildtbanedistricter, som følge af, at Ræve og Rovdyr ødelægges der til alle Aarets Tider til Fordeel for det paa den anden Side af Kallebostrand værende Fasaneri i Kongelunden; 2, at der formentligen ingen Grund er til at tilstaae de Militaire en Jagtret, som nægtes alle Andre, og

3, at en saadan partiel Tilladelse formeentligen vilde fremkalde en almindelig Misnøie.

Derimod have begge de fornævnte Embedsmænd yttret, at naar vedkommende Officerer maatte ønske saadant kan gives dem Leilighed til at tilfredsstille deres Jagtlyst derved, at de erholde Tilladelse til at gaae paa Jagt med de Kongelige Jægere, naar de derom henvende sig til Jægermesteren.

De foranførte Anskuelser maae Kammeret ogsaa for sit Vedkommende tiltræde. – og turde det netop paa nærværende Tid være saa meget mere betænkeligt at meddele specielle Tilladelser til Jagtudøvelse i den Kongelige Vildtbane, som der til Rentekammeret er indkommet Andragende om, at jagten i bemeldte Vildtbane, navnlig paa Kjøbenhavns Amt, maa blive frigiven til Fordeel for vedkommende Grundeiere, det sidstnævnte Spørgsmål synes nemlig ikke at burde præjudiceres ved nærværende Ansøgnings Afgørelse enten paa den ene eller paa den Anden Maade, og Collegiet maa derfor ansee det for rigtigere, at denne Ansøgning henlægges, hvortil der vel ogsaa er saa meget mere Grund, som de fleste Officerer for Tiden ere i Feldten.

Med disse bemærkninger henstilles Sagen til Deres Majestæts allerhøieste Resolution.

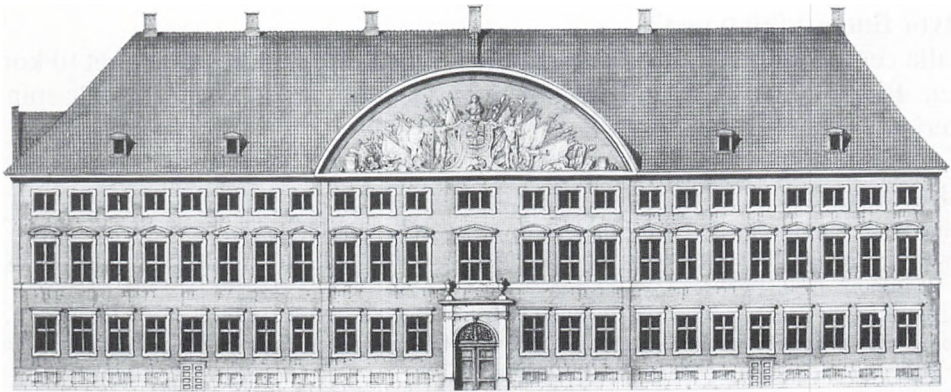
Rentekammeret den 4de Juli 1848.

Moltke Unsgaard Bang Plessen

Kommentarer

Forestillings- og resolutionsprotokollerne betegnes forskelligt i de enkelte dele af forvaltningen. I Rentekammeret kaldes de i 1600-tallet »deliberationsprotokoller«, herefter »resolutions-« og senere »relations- og resolutionsprotokoller«, mens de i Danske Kancelli oprindeligt hed »resolutionsbøger«, derpå »ekstrakt- og resolutionsprotokoller«, senere »kancelliprotokoller« og efter 1800 »forestillinger med resolutioner«.

Den ovenfor gengivne rentekammerindstilling er bygget op efter de klassiske principper, hvor en sags forhistorie og behandling i kort form opridses, før trådene samles i en begrundet indstilling, som her går ud på, at sagen henlægges, hvilket godkendes af kongen. Indstillinger, som ikke opnåede kongens godkendelse, blev *ikke* indbundet i forestillings- og resolutionsprotokollerne, men henlagt i særlige pakker.

Kancelli- og kammerbygningen, også kaldet Den røde Bygning, har siden opførelsen 1715-20 huset væsentlige dele af centraladministrationen. Her stod de store arkivskabe, hvis indhold i dag findes i RA. (RA, Statens Civile Bygningstjeneste nr. 42. Opmålingstegning ca. 1850. De Rosenbergske Mapper. Mappe 8.).

Normalt rummer forestillings- og resolutionsprotokollerne kun den originale indstilling med kongens resolution, men enkelte bilag kan også forekomme. Det er tilfældet i den her refererede sag, hvortil hører tre bilag. Protokollerne har alfabetiske registre og især i nyere tid er journalnummer påført nederst på siden.

cum a, b og c	med bilag a, b og c. De henviser til journalnumrene i Rentekammerets forst-domænejournal.
Moltke m.fl.	deputerede i Rentekammeret.
Larsen	kommitteret i Rentekammerets domænekontor.
No. 191	løbenummer for forelægelse.
Overførster	stilling svarende til statsskovrider.
Præjudicere	afgøres på forhånd.
Vildtbanedistrict	særligt markeret jagtområde.

Lovgrundlag

Det har aldrig været direkte påbudt af føre forestillings- og resolutionsprotokoller.

Anvendelsesmuligheder

Med opridsning af forhistorie og henvisning til bilag (evt. med journalnummer og brevnummer) er forestillings- og resolutionsprotokollerne yderst centrale for arbejdet med love, udnævnelser, benådninger, og hvad kongen både før og

efter 1848 formelt skulle træffe afgørelse om. Brevnumre, og i den senere del af perioden journalnumre, er en hjælp til lokalisering af sagens akter.

Hvor findes kildetypen?

I alle centraladministrationens institutioner med direkte forestillingsret til kongen. Bl.a. DK, Rtk., Kommercekollegiet, Generaltoldkammeret og alle ministeriernes arkiver efter 1848 (RA).

Litteratur

Albert Fabritius og Harald Hatt: *Håndbog i slægtsforskning*, Kbh. 1963, s. 139.

Bjørn Kornerup: *Danske Kancelli og de dermed beslægtede Institutioner. Vejledende Arkivregistraturer I*, Kbh. 1943.

Helle Linde: Indenrigsministeriets 1. kontors arkiv 1870-80, *Arkiv 5*, Kbh. 1975, s. 159-160.

Poul Erik Olsen: Centraladministrationen i: Erik Alstrup og Poul Erik Olsen (red.): *Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk*, bd. 1, Kbh. 1991, s. 136.

Rigsarkivets 2. afdeling: *Div. kontortrykte vejledninger*. Se navnlig: *Ministerielle Arkiver. Grundtræk af deres opbygning*, Kbh. 1974.

Rigsarkivets 2. afdeling: *Ordlister*, Kbh. 1977.

Rigsarkivets 2. afdeling: *Vejledning i Arkivheuristic 2. udg.*, Kbh. 1979, s. 20-21.

2. Rotuli

Ved kabinetsordre af 10. november 1770 påbød Struensee, at der i Danske Kancelli som noget nyt skulle føres særlige ekstraktprotokoller over alle indstillinger, der skulle forelægges kongen. De fik betegnelsen rotuli, og de skal ses som et led i den magtkoncentration, Struensee ønskede at gennemføre med kongens private kabinet som det centrale. Rotuliprotokollerne blev ført frem til 1807, og de supplerer og tildels erstatter de ordinære forestillings- og resolutionsprotokoller.

Rotuli den 30. maj 1788

(RA, DK F. 1. Rotuli over Kancelliets forestillinger til kongen 1788, s. 100-103)

[Beslutning]

[Sagsreferat]

Extract af Danske Cancellies allerunderdanigste Forestillinger den 30te May 1788

Paa Grund af de i denne Sag værende Omstændigheder fritages Friderich Borchenius for Action, imod at han betaler 20 Rd. til Arvingerne af enhver af de tvende Dræbte.

No. 1. Om at fritages for Action for et Vaadeskud.
Sognepræsten til Aversie i Siælland Hr. Lampe, hvis Myndtling Friderich Borchenius, der er i sit 11te Aar, har ved et Vaadeskud ihjelskudt 2 Mennsker, beder saavel for sig, som bemeldte hans Myndtling, at denne Uforsigtighed maatte afsones med en liden Penge Mulct om den ikke ganske maae eftergives.

Amtmanden indstiller Ansøgningen, dog at Præsten og Arvinger paa egne og hans Myndtlings Vegne betaler den dræbte Mands umyndige Børns Opdragelse aarlig 10 rd. indtil den yngste har fyldt sit 12te Aar.

Men da Drengen er af den Alder, at han bør ifølge Loven bøde til de dræbtes Arvinger 40 Lod Sølv, indstiller Cancelliet, om han imod at betale 20 rd. til enhver af de Dræbtes Arvinger maa frietages for Action.

Indbemelte Slagsmaals Bøder nedsettes til 10 Rd. til Arendals fattige.

No. 2. Om Bødes Eftergivelse.

Da Matros Jens Hillebrandsen af Arendal, som for Slagsmaal er dømt i 30 rd. Bøder, ville lide for betydelig Skaar i hans og Familiens Velfærdt, om han skulle betale samme, og han af Præsten i øvrigt gives Vidnesbyrd om hans upaaklagelige Forhold, saa indstiller Stiftamtmanden, ifølge Capitain Hammelevs Ansøgning for bemeldte Matros, om disse Bøder maae nedsettes til 10 rd. til Arendals fattige, hvilket Cancelliet indstiller efter Erklæring.

Denne Ansøgning bevilges i alt.

No. 3. Om at naturaliseres som Dansk Adel.
Søe Cadet Schwartz, hvis Fader paa hans Døds Seng har aabenbaret at være af gammel Preusisk adelig Familie ved navn Rappe, og i Tiid af 57 Aar har dels som Militair, dels som civil Betient tient 3 af Danmarks Konger, beder at bemelte hans afdøde Fader maatte naturaliseres som Dansk Adel, og han bære de Rappers Navn og Vaaben, samt at forundes Bevillingen gratis.

Stats Minister Greve Bernstorff har fra det Preussiske Hof forskaffet Beviis for hans Faders Adelskab, samt at hans Moder, der er fød Parsbierg, endnu lever.

Admiralitets Collegium bevidner, at Cadet Schwartzes Opførsel har altid været anstændig, og at han hverken har fortient eller faaet mindste Irettesættelse, hvorfor Cancelliet indstiller Ansøgningen til Deres Mayts. Naade.

Tilstaaet.

No. 4. Om at føre de Carisiers Navn og Vaaben.
Hans Friderich Fædder, som nu tiltræder Stamhuset Constantinsborg, beder at maatte i følge Erections Brevets Tilhold antage de Carisiers Navn og Baron Marselis Vaaben, hvorudi de Carisiers er inddragen, hvilket Cancelliet indstiller.

No. 5. Allerunderdanigste Forestilling om sognekaldet Søllerød og Hirschholm i Sieland.

No. 6. Allerunderdanigste Forestilling om sognekaldet til Grytten i Trundhiems Stift.

aproberet Christian R.

No. 7. Om allernaadigste Corroboration paa Deres Mayts. mundtlige Befaling anl. Politie Mester Embedet i Kiøbenhavn.

Kommentarer

Action

tiltale.

Aproberet Christian R.

kongens godkendelse. Den gælder som regel alle dagens forelæggelser.

Corroboration

bekræftelse, her: skriftlig bekræftelse af tidligere givne *mundtlig* kgl. befaling.

Erections Brev

kgl. stadfæstet dokument, hvorved der oprettes et grevskab, baroni eller stamhus.

Mulct	bøde.
Myndtling	myndling, person under andens værgeskab.
Naturaliseres	anerkendes som dansk adelig.
Rotuli	af det latinske rotulus, der betyder bogrulle.

Lovgrundlag

Kabinetsordre af 10. november 1770.

Anvendelsesmuligheder

Rotuli er det øverste led i den centrale forvaltningshierarki af protokoller og sager, og er derfor en hovedkilde til at fastslå en sags endelige udfald.

Hvor findes kildetypen?

I Danske Kancelli (RA. DK. D.13, F.3 og G.II.9, H.I.1, I. I.1).

Litteratur

Bjørn Kornerup: *Danske Kancelli og de dermed beslægtede Institutioner, Vejledende Arkivregistraturer I*, Kbh. 1943, s. XXXIII.

Albert Fabritius og Harald Hatt: *Håndbog i slægtsforskning*, Kbh. 1963, s. 139.

3. Deliberationsprotokol

Deliberationsprotokoller bruges her som fællesbetegnelse for de forhandlings- og beslutningsprotokoller, der førtes på rent administrativt niveau i statsforvaltningen og i talrige private kommissioner og selskaber. Betegnelsen er navnlig blevet brugt om de protokoller, der førtes ved møderne i kommissioner og særforvaltninger under Rentekammeret, heriblandt Bygningsadministrationen.

Bygningsadministrationens deliberationsprotokol 1838

(RA, Rtk. 245.7. Bygningsadministrationen. Deliberationsprotokol. 1837-1838)

[Beslutning]

[Sagsreferat]

1838 Løverdagen 3de Marts vare Administrationens Medlemmer forsamlede. I denne Forsamling blev de renskrevne Expeditioner til samtlige i sidste Møde foredragne Sager, med Undtagelse af den til Sagen No. 164, fremlagte og af Administrationen underskrevne.

Dernæst androg Secretairen, om det ikke maatte findes hensigtsmæssigt for Fremtiden at indskrenke Bevilgelsen af Forskudde paa Arbeide, forsaavidt disse ikke aldeles kunde undgaaes, da det i afvigte Aar oftere var Tilfældet, dels at betydelige Forskudde bleve af nogle Bygmestre anbefalede saa tidligt efter Communication af den Kongl. Resol[ution] om Arbeidernes Udførelse, at Intet, eller i det mindste langt fra saa meget Arbeide kunde antages udført, der kunde æquivalere Forskudde, og dels at det ved Regningernes Indsendelse og disses Revision ligeledes oftere befandtes, at vedkommende Haandværkere ved de dem givne Forskud havde forlængst erholdt deres Regninger betalte, ja indtil Skillingerne nær.

Adm. besluttede, at det ved Skrivelse til Bygmestrene skulde paalægges dem, forsaavidt Forskudde ikke aldeles kunde undgaaes, at sørge for at intet Forskud af dem anbefales til Anvisning med mindre de har overtydet dem om, at der af vedk. Haandværker er udført Arbeide for et Beløb af i det mindste 1/3 mere end det attraaede Forskuds Beløb, hvilken Norm ikke maa overskrides undtagen i extraordinaire for Adm. foredragne særdeles Tilfælde; hvorhos bemærkes, at vedkom[mende] Bygmester i øvrigt i alle Tilfælde staaer til Ansvar for slige Forskudde indtil Arbeidet ved de indsendte Regninger er behørigen legitimeret.

Expederet til Bygmestrene d. 8de Marts 1838.
Afregn[ing] til For-

valter Böhling 21.
Mai 1840.

For Etatsraad Kochs vedkommende blev i øvrigt gjort den Undtagelse, at Stenhugger Jahn, der udfører Stenhugger Arbejdet ved Frederiksborg Slot og aldeles ikke kan udføre dette uden jevnlig Forskud, bliver fremdeles efter Etatsraadens Anbefalinger anvist de behøvede Forskudde, hvorimod Etatsr[åden] dog ligeledes sørger for at der ikke paa eengang gives ham større Forskud end højst nødvendig, hvilket ellers i sær Tilfælde maatte skee for Etatsraadens egen Risiko.

Saaledes sluttede dette Møde.

Buch Hornbech Koch

Kommentarer

Adm.	Bygningsadministrationen.
Afvigte	sidst forløbne, forrige.
Buch m.fl.	Bygningsadministrations medlemmer.
Deliberere	overveje, rådslå.
Sagen no. 164	Angik besparelse ved anvendelse af en ny træmaling.
Ækvivalere	svare til, opveje.

Lovgrundlag

Det har aldrig været direkte påbudt af føre deliberationsprotokoller.

Anvendelsesmuligheder

Deliberationsprotokollerne er særdeles centrale kilder, når det handler om at belyse centraladministrationens daglige forvaltningsvirksomhed. I eksemplet drejer det sig om Bygningsadministrationen under Rentekammeret, som bestod af tre medlemmer, der normalt holdt møde hver torsdag og lørdag. Mødereferaterne giver et detaljeret indblik i de mange konkrete sager, der skulle tages stilling til, men derudover kan de også belyse magtfordelingen mellem det pågældende organ og dets overordnede myndigheder, i dette tilfælde Bygningsadministrationen og rentekammerledelsen.

Hvor findes kildetypen?

Der findes forhandlings- og beslutningsprotokoller (deliberationsprotokoller) i næsten alle statslige institutioner på centralt niveau, og hos mange på regionalt og lokalt niveau (RA, LAA). Derudover findes de i næsten alle organisationer, foreninger m.v. (RA, LAA og Erhvervsarkivet).

Litteratur

Rigsarkivets 2. afdeling: *Ordliste*, Kbh. 1977.

4. Brevbog

Tidligt opstod i centralforvaltningen behov for at kunne dokumentere indholdet af udgående breve samt hvornår disse var afgået. Brevene (eller de godkendte koncepter til disse) blev derfor afskrevet og indbundet som protokoller for et større tidsrum af gangen, normalt et år. Fra ca. 1870 bestod disse brevbøger, ofte kaldet kopibøger, af mere eller mindre læselige pressekopier (dvs. spejlvendte aftryk af de renskrevne breve) og fra omk. 1900, da skrivemaskinen blev almindelig, gik man over til at indbinde gennemslag af de udgående breve.

Brevbøgerne omfatter både de retsstiftende kgl. åbne og lukkede breve, der frem til 1800 indførtes i hhv. registre og tegnelser opdelt efter landsdele, hvorefter de registreredes i en landsomfattende registrant. Ved åbent brev forstås et kgl. brev med et alment indhold, der vedrører en større kreds, f.eks. love, bevillinger, bestallinger, skøder o. l., hvorimod lukkede breve (missiver) kun vedrører en snæver kreds og de er oftest stilet til en enkelt person, f.eks. instruks eller konfirmation af testamente. Hertil kom centralforvaltningens egne skrivelser, der i løbet af 1700-tallet blev af stadig større vigtighed. De mange breve blev indført i en række topografisk ordnede protokolserier, men derudover kunne bestemte sagstyper også registreres i særlige protokoller, f.eks. bestallinger og testamente (kilde nr. 9 og 10). I de følgende bringes et kgl. åbent brev fra 1799, et kgl. lukket brev fra 1763 og et ministerbrev fra 1913.

Jyske Registre 1799; Sjællandske Tegnelser 1763 og Kultus- og Undervisningsministeriets brevbog 1913

(RA, DK F 17. Jyske Registre 1799 nr. 683; RA, DK D 20, Sjællandske Tegnelser 1763 nr. 404 og RA, KUM 2. kontor (06/382), Brevbog 1913, nr. 699)

1. Jyske Registre 1799

No. 683 Confirmation paa en Tiende Forening imellem Aalborg Hospital og Ellitzhøy Sogns Beboere.

G. W. at eftersom til Vort danske Cancelli er bleven indsendt en imellem Directeurerne for Aalborg Hospital, Os elskelige Kammerherre og Stiftamtmand Pentz samt Biskop Dr. Studsgaard paa den eene, og Beboerne i Ellitzhøy Sogn udi Hornum Herred under Aalborg Amt, paa den anden Side den 26de May f. A. oprettet, og herved in Originali heftet Contract, angaaende den Hospitalet tilhørende Konge Qvægtiende af bemelte Ellitzhøy Sogn.

Da ville Vi denne Contract under alle dens Ord, Clausuler og Punkter saaledes som den forefindes, til bestandig Regel forsaavidt Tiendeyderne ere tilfredse med at vedblive samme, allernaadigst have confirmeret og stadfæstet, ligesom Vi og hermed saaledes konfirmere og stadfæste samme. Dog skal denne Contract, i Overensstemmelse med den af Os giorte Indbydelse til mindelig Forening paa Tienden læses og protocolleres for vedkommende Ret, til Betyggelse for dem, som have indgaaet samme, i Tilfælde af, at Originalen skulde tabes.

21) mig og mine sønner, søsøgere, efterkommerne til Herredet
 og Bygder. alle disse hermedsendte Brevbøger
 indlægges ind i den nye herredsbog.
 Lovt kongl. Måltid, Lov og Lønning, det bliver
 fornuftigt ind i min herred og stigt i et Brev
 . . .

@ Haldor i det 10. Augusti A. 1799

Læder Top. (B)

No 688 Confirmation paa en Censur Skrivning
 Om Haldor Haldor Haldor og alle
 . . .

22) Det efterfølgende til Herredets Indtækt
 . . .

. . .

Forbydende etc.

Frederiksberg den 27de September 1799.

Ligelydende Confirmationer ere samme Dag forfærdigede imellem bemelte Hospital og

- Beboerne i Hornum Sogn i samme herred og amt, paa en contract af 30te Decbr. 1797.
- Beboerne i Gudum Sogn i Fleskum Herred under samme Amt paa en Contract af 31te May f. A.
- Beboerne i Nøvling Sogn i samme herred og Amt paa en Contract af 26de May f. A.
- Beboerne i Dall Sogn i samme Herred og Amt paa en Contract af 26de May f. A. ang. Kirke Qvægtiende.

2. Sjællandske Tegnelser 1763

[Til] De tilforordnede udi Hoff Retten, at Inger afg. Peter la Roses Efterlever-ske, maae udbetales 108 rd. som hendes Børn paa Skiftet efter Afg. Frue Geheimeraadinde von Stöcken er tilfalden.

Fr[ederik] 5.

V. S. G. T. Udi Memorial til Os haver Inger afg. Peter la Roses Efterleverske, af Vores Kongelige Residentz Stad Kiøbenhavn, allerunderdanigst andraget, at hendes 6 Pigebørn ved Skiftet efter afg. Frue Geheimeraadinde von Stöcken, paa Deres Faders, afg. Peter la Roses vegne udi Arv tilfalden 108 rd., og da hun med disse hendes Børn, hvoraf 2de skal være meget svage, skal være i meget ynkværdige Omstændigheder og følgelig behøver denne liden Arv til Børnenes Underholdning, saa give Vi Eder hermed tilkiende, at Vi efter Supplicantindens herom allernaadigst giorte Ansøgning og Begiering, allernaadigst haver bevilget, at forskrevne Arv maae til hende imod hendes Quittering udbetales. Derefter I Eder allernaadigst haver at rette, og Vedkommende sligt til Efterretning at tilkiendegive. Befalende etc.

Fredensborg d. 2. September 1763.

3. Kultus- og Undervisningsministeriets brevbog 1913

28. Januar [19]13

A. O. 2978

699

[Til Folketingets Finansudvalg]

Forstanderen for Skaarup Statsseminarium har indberettet, at det i 1883 til Statsseminariet anskaffede opretstaaende Piano nu ved de 29 Aars Brug er ble-

vet saa medtaget af slid, at det i høj Grad trænger til en Hovedreparation for vedblivende at kunne benyttes ved Elevernes Øvelser, hvilken Reparation vil koste 125 kr.

Da Ministeriet maa anse det for nødvendigt at lade den omhandlede Hovedreparation foretage, og da Udgiften ikke uden Overskridelse vil kunne afholdes af den ordinære Inventar-Vedligeholdelseskonto, skal man anmode det ærede Udvalg om til 3' Behandling i Folketinget af Forslag til Finanslov for Finansåret 1913-14 at ville fremsætte følgende Ændringsforslag som stillet af dette Ministerium.

Til §. 18 A. IV. C. Folkeskolevæsenet. 2. Statsseminarierne. Udgiftspost 6. Bygningsudgifter. c. Vedligeholdelse af Inventaret:

Beløbet forhøjes med 125 Kr.
og i Teksten tilføjes:
Heraf ekstraordinært 125 Kr.

Jacob Appel/Carl Henrik Styhr

Kommentarer

I brev bøgerne finder man afskrifter af alle udgående breve, dog således at de omfattende indledningsformularer med kongernes mange titler samt afskedsformlerne, udelades. Brevets øvrige indhold blev derimod nøjagtigt kopieret af. Ofte sendtes enslydende breve til en række, forskellige myndigheder og personer, og i disse tilfælde, nøjedes man med at skrive brevet af én gang, og derpå efterfølgende anføre de øvrige adressater, som har fået identiske breve blot med deres eget navn og titel indsat. I de nyere brev bøger fik skrivelserne et løbenummer, og det blev efterhånden også almindeligt, at det evt. journalnummer noteredes.

I Danske Kancelli gemtes sagsakterne i tilknytning til brevbogen. De arkiveredes efter brevbogsnummer i de omfattende sagssamlinger med titlen: »Koncepter og indlæg«. Her fandtes som regel konceptet til det afsendte brev, men ofte også et omfattende sagsmateriale. Hvad angår sagen fra Jyske Registre 1799 findes der i den tilhørende brevsag kun et koncept til den udgående brev, idet de originale kontrakter, der var blevet kgl. konfirmerede, uden at være blevet afskrevet i kancelliet, sendtes tilbage til tinglysning.

699	brevbogsnummer.
A. O. 2978	journalnummer. A. O. betegner 2. kontor.
Carl Henrik Styhr	Fuldmægtig i Kultusministeriet.
Confirmation	kgl. godkendelse, her af en tiendeafløsningsaftale er udformet efter en fast model i lighed med skøder, hvor de retsstiftende ord gentages.
F. A.	forrige år.
Forbydende	i betydningen: befaldende Eder eller Dig.
G. W	»Gør vitterligt«. På det originale udgående brev lød indledningen: »Vi Christian 7 ... (alle kongens titler) ... gør alle vitterligt:«, men dette udelodes i brev bøgerne.

Jacob Appel V. S. G. T.	kultusminister. »Vor Synderlig Gunst Tilforn«. Den indledende hilsen i kgl. lukkede breve. Formuleringen varierede efter modtageres rang. Den her brugte form var til de højeste rangklasser.
Mindelig forening Qvægtiende	aftale, overenskomst. Jf. kgl. res. af 18. marts 1796. Supplement til korntienden, og kunne som her være en bestanddel af både kirketienden og kongetienden (den oprindelige bispetiende).
Supplicant	ansøger.

Lovgrundlag

Indførelse af brevbøger og brevregistre i forvaltningen, den centrale såvel som den lokale, er ikke sket ved lov, men pga. administrationens behov for let tilgængelig viden om de afsendte breves indhold og udstedelsestidspunkt.

Anvendelsesmuligheder

Brevbøgerne indtager en særdeles stor plads i Danske Kancelli, hvorimod de er af langt mindre betydning i Rentekammeret. Kancellibrevbøgerne med deres gode registre og med de tilhørende sagsakter (brevsager) udgør en helt afgørende kilde til indkredsning af et handlingsforløb og til afklaring af en sags håndtering. De er således også vigtige for personalhistorisk forskning; i Rigsarkivet findes f.eks. et seddelkartotek med alle de embedsudnævnelser, der er sket gennem Danske Kancelli frem til 1848.

I Rentekammeret og i de ministerier, der udviklede sig herfra, er journalerne de kilder, man først går til, når man skal finde en bestemt sag og dens akter. Brevbøgerne, som her kaldes »ekspeditions- eller kopibøger«, kan dog betyde en genvej i de tilfælde, hvor man kender datoen på en udgående skrivelse, men ikke dennes journalnummer. På den pågældende brevkopi vil der normalt være påført et journalnummer, som gør det muligt at finde sagen i journalen.

Frem til ca. 1920 fandtes brevbøger i de fleste offentlige forvaltninger, mens de nu i det moderne offentlige kontor bliver sjældnere pga. andre søge- og dokumentationsmuligheder.

Hvor findes kildetypen?

Der findes brevbøger i alle centralforvaltningens institutioner både før og efter 1848 (RA). I Tyske Kancellis Indenlandske Afdeling (-1770) kaldtes kopibogen over åbne og lukkede breve henholdsvis *Patenten* og *Indländische Registratur*, mens dets Udenlandske Afdeling anvendte betegnelsen *Geheimregistratur* for kopibogen over breve til fremmede fyrster mv.; kopibogen over ikke-politiske, dvs. breve af almindelig administrativ art, benævntes *Ausländische Registrant*. Efter omdannelsen til Departementet for Udenlandske Anliggender 1771-1848 fortsattes med omtrent de samme brevbogsbetegnelser.

Desuden også i mange lokale arkiver i LAA. Derudover findes de i mange erhvervsvirksomheder, organisationer, foreninger m.v. (RA, LAA og Erhvervsarkivet).

Litteratur

- Nils G. Bartholdy: Kongelige åbne og lukkede breve. Et rids af indledningsformlernes historie, *Arkiv 6*, Kbh. 1977, s. 137-150.
- Henrik Fode: Kontorets kulturhistorie. Dagligdagen på administrationens arbejdspladser, i: Karl Peder Pedersen, Grethe Ilsøe & Ditlev Tamm (red.): *På given foranledning. En antologi om dansk forvaltningskultur*, Kbh. 1995, s. 69-96, navnlig s. 75-82.
- Kancelliets Brevbøger vedr. Danmarks indre forhold. I uddrag. 1588-1650*. Udgives af Rigsarkivet 1885-1995. Fortsættes.
- Bjørn Kornerup: *Danske Kancelli og de dermed beslægtede Institutioner, Vejledende Arkivregistraturer I*, Kbh. 1943, Indledningen m.fl. steder.
- Helle Linde: Indenrigsministeriets 1. kontors arkiv 1870-80, *Arkiv 5*, Kbh. 1975, s. 157-165.
- Niels Petersen: *Kultusministeriet. Organisation og arkiv*, Kbh. 1984, s. 215-216.
- Rigsarkivets 2. afdeling: *Ordlister*, 1977. Opslag på brevbog, breve, åbne og lukkede, brevregister, brevnummer, registrant, registrantsager.
- Rigsarkivets 2. afdeling: *Vejledning i Arkivheuristic*, 2. udg., Kbh. 1979, s. 23-25.
- Rigsarkivets 2. afdeling: *Kancellisystemet*. Vejl. 2. kontortryk, Kbh. 1982.
- Wilhelm von Rosen (red.): *Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse*, bd. I,1 (især s. 35-36) og bd. I,2 (s. 940-951 ordforklaring (registre, tegnelser m.v.)), Kbh. 1983.
- Hans H. Worsøe: Journalsystemer, i: Erik Alstrup og Poul Erik Olsen (red.): *Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk*, bd. 1, Kbh. 1991, s. 412-414.

5. Underskrivelsesbog

Underskrivelsesbøger er betegnelsen for de årgangsvis førte protokoller i Danske Kancelli og senere Indenrigsministeriet, med fortegnelser over alle afsendte kgl. breve. Efter 1800 registreres her også de breve, som blev underskrevet af forvaltningsledelserne på kongens vegne (ad mandatum). I protokollerne findes en kort beskrivelse af det enkelte afsendte kgl. brev, således at det vil kunne identificeres i den pågældende brevbog i fuldstændig afskrift. Underskrivelsesbøgerne med deres navneregistre rummer en kronologisk registrering af alle de kgl. underskrevne breve, og de har i forvaltningen kunnet bruges som kontrol af ekspeditionerne, ligesom de muligvis også har fungeret som en nyttig nøgle til kancelliarkivet.

Underskrivelsesbog fredag 2. marts 1764

(RA, DK D 63. Underskrivelsesbog 1764, s. 65-72)

Samme Dag [2. marts 1764] er af Hans Kongelige Mayestæt allernaadigst bleven undertegnet paa Christiansborg Slot[:]

Ordre til Conferentz raad Caspar Christopher Bartholin Eichel som forretter Justitiarii Vices udi Høyeste Rett anl. en Sags indstevning og foretagelse for Høyeste Rett imod Del[inkventen] Conrad Christiansen.

Ordre til Conferentz Raad Bartholin Eichel anl. en Sags indstevning og foretagelse for Høyeste Rett imod Delinqventerne Jacob Johnsen og Kirsten Johnsdatter.

Ordre til Conferentz Raad Bartholin Eichel anl. en Sags indstevning og foretagelse for indeværende Aars Høyeste Rett imellem Halvor Linnæs og Sorenskriver Thams med flere.

Kongelig Resolution, hvorved den over Delinqventerne Peder Olesen Dronninglund og Ingeborg Halvorddatter Gangstad ergangne Dom, som tilfinder dem formedelst begangne Blodskam at miste Deres Hoveder ved Sværd, derhen er formildet, at De paa Livet maa være pardonneret, imod at hensættes, hand i næste Fæstning og hun i næste Tugthus til Arbeide Deres Livstiid.

Notitz til Amtmand Nicolai Collin om næstforskrevne.

Kongelig Resolution hvorved den over Del[inkventen] Ahlet Andersdatter ergangne Laugtings Dom, som tilfinder hende formedelst begangne Barnefødsel i Dølgmaal at miste sit Hoved med viidere, derhen er formildet, at hun paa Livet maa være pardonneret, imod at sendes til Finmarken, og der at arbeide udi Fiskeleyerne hendes Livstiid.

Kongelig Resolution hvorved den over Del[inkventen] Inger Jens Datter afsagde Laugtings Dom, som tilfinder hende for at have Avlet barn ved hendes Møders Søsters nu afgangne Mand at miste hendes Hoved ved Sværd, derhen er formildet, at hun paa Livet maa være pardonneret imod at hun sendes til Finmarken og der at arbeide udi Fiskeleyerne hendes Livstiid.

Notitz om næstforskrevne 2de Kongelige Resolutioner til General Krigs Commissair og Amtmand Hans Hagerup.

Ordre til Ober Præsident samt Borgemestere og Raad i Kiøbenhavn, at tilholde Børs Commissarius Rasmus Lyche, u-vægerlig, paa Politie Cammeret hver Fredag at levere Vexel Coursen under hans Haand paa de tryckte Priis Couranter.

Ordre til Ober Præsident, Borgemestere og Raad i Kiøbenhavn anl. at enhver Under Officeer og Garde ved Garde Bataillonnen skal herefter gotgjøres 48 sk. danske Maanedlig og enhver Kone 24 sk. d[anske] Maanedlig udi Qvarter Penge.

Notitz til De Tilforordnede udi Indqvarterings Commissionen i Kiøbenhavn om næstforeskrevne.

Ordre til Ober Præsident, Borgemestre og Raad i Kiøbenhavn, at Bogtrycker Nicolai Christian Høpfner, maa i følge Rescriptet af 2. Sepr. 1740, og saalænge hand ei bruger anden borgerlig Næring end hans bogtryckerie kand vedkomme, for alle byens borgerlige byrder og paalæg være befried.

Ordre til Biskop Hr. Ludvig Harboe anl. at de Indsamlings og Ministerii Penge af hellig Geistes Kald, hvilcke icke vare forfaldne førend efter at Stifts Provst Hegelund blev kaldet til Vor Frue Sogn, skal høre til Naadsens Aaret og liige deeling efter Loven imellem ham og Successor Hr. Mouritz Hansen.

Ordre til Pro Cancellarium og Professores ved det Theologiske Facultet ved Universitætet i Kiøbenhavn anl. at Studiosus Gudthormer Hiørlevsen fra Island maa beholde Closteret og Regentzen indtil Skibene for indeværende Aar afgaaer.

Ordre til Biskop Hr. Ludvig Harboe anl. at Studiosus Johan Wilhelm Cardes, Skoleholder udi Slaglille maa u-agtet hand har været 2de Aar Skoleholder antages til Degne Embedet for Glomsøe og Bavelse Menigheder i Sielland.

Ordre til tilforordnede i Hof Retten paa Christiansborg Slot, at den Johan Friderich Schmidt og Margaretha Elisabeth Langhein af Tønder efter Justitz Raadinde Crüger tilfaldende Arv maa til Magistraten i Tønder udbetales.

Ordre til Ober Præsident, Borgemestere og Raad i Kiøbenhavn at Johan Jørgen Scheibe maa sammesteds som Muurmester ernære sig ved Hielp af en Svend.

Ordre til Ober Præsident, Borgemestre og Raad i Kiøbenhavn anl. at Jens Nielsen maa uden at gjøre Mester Stycke indtages udi Hiulmands Lauget i Kiøbenhavn.

Ordre til Ober Præsident, Borgemestere og Raad i Kiøbenhavn anl. at Johan Otto von der Burg maa fabriquere og sælge Seigl Lack sammesteds.

Ordre til Amtmand Andreas Fielsted og Ober Hof Retts Assessor og Sorenskriver Johan Hiort som Commissarier udi den imod Etats Raad og Amtmand Fleischer anlagde Sag anl. at denne Sag maa paa begge Parters Siide paa Ustemplet Papiir og uden Betaling høres og behandles.

Ordre til Hof Retts Assessor og Laugmand Lorentz Fischer og Auditør Henrich Ployen som Commissarier i afgangne Justitz Raad Weinwicks og Byeskriver Tyeholms Stæd, at tilendebringe den anbefalede Commission betreffende Lodserne og Læhusmændene, som ved udskrivningen af Matroser 1762 haver

været behielpelig at udpractionere endeel Mandskab. Jens Grønlund paa Egne og Afgangne Nicolai Rommedahls Arvingers wegne contra Commission til Etatz Raad Fleischer og Raadmand Christian Gluckstadt anl. Tvistigheds Afhandling imellem Dem og Peder de Mosencrone.

Ordre til Etatz Raad Fleischer med flere Commissarier udi en imellem Peder de Mosencrone og Jens Grønlund med flere anl. under samme Commission at paakiende bemelte Grønlunds med de fleres lovlig flydende Contra Prætensioner.

Jøden Berent Moses Anrich, Bevilling at maa nedsette sig i Kiøbenhavn.

Hans Andersen af Riber Stift, Bevilling paa Egteskab udi Tredie liige Leed.

Matros Svend Pedersen af Fanøe, ligesaa i 2. og 3. Leed.

Baard Juulsen Ørmen af Aggershuus Stift, ligesaa i 3. Leed.

Oberst Lieutnant i Johan Christian Rosencrantz, Bevilling at være frie for Kirkens Disciplin saavel for begangne Lejermaal som afhold fra Alterens Sacramente, og at maa lade sig betiene udi sin Saligheds Sag af en u-vedkommende Præst.

Ester Charlo af Kiøbenhavn, Bevilling at være sin Egen Wærge under Curatel.

Jens Lassen af Dragøe og Hustrue, Bevilling at sidde i u-skiftet Boe og Skifte med Samfrænder.

Maria Ellermann afg. Hr. Christen Nielsen Jansens Efterl. af Nyekiøbing, ligesaa.

Consistorial Raad Hr. Lars Johan Jelstrup og Hustrue af Riber Stift, ligesaa.

Foged Niels Colstrup af Trondheim Stift, ligesaa.

Heinrich Christian Kauffman af Kiøbenhavn og Hustrue, Confirmation paa Deres med hinanden oprettede Forskrivelse.

Heinrich Friderichsen Falch og Hustrue af Horsens, ligesaa og at betale 10 Slettedaler til Navigations Skolen og Vor Frelsers Kirke.

Lars Jensen Brandt af Coldinghuus Amt og Hustrue, ligesaa og at betale 10 Sl[ette]d[ale]r.

Johan Peter Ramberg af Kongsberg, ligesaa.

Erich Gudmundsen af Kiøbenhavn, Bevilling at maa i det Islandske Sprog lade trykke den den 15. Augusti næstafvigte Aar udgivne Islandske Octroy og samme i Island sælge og afhænde.

Henrich Nyeborg af Kiøbenhavn, Bevilling at maa sælge Sucker og Siroppe med viidere.

Jens Sørensen Weybye af Kiøbenhavn, Bevilling at maa lade bage og udsælge Ruug brød.

Peter Copman, Confirmation at være Birckeskriver ved Grevskaftet Langelands Bircke Ting.

Mouritz Anthoni Schweder, Bestalling at være Byefoged i Christiansand.

Hr. Dines Pontoppidan, Kaldsbrev at være Capellan udi Nyekiøbing paa Falster.

Hr. Jens Daniel Wedel, ligesaa at være Residerende Capellan udi Stubbekiøbing og til dets Annex Maglebrænde.

Kommentarer

Contra Prætensioner	modkrav.
Curatel	formynderskab.
Delinquent	forbryder.
Ergangne	afsagte.
Justiarii Vices	fungerende leder af en ret (her Højesteret).
Kirkens disciplin	offentligt skrifte.
Pardonneret	benådet.
Slettedaler (sletdaler)	2/3 rigsdaler.
Successor	efterfølger.
U-vægerlig	dvs. uden forsømmelse.

Lovgrundlag

Danske Kancellis underskrivelsesbøger blev indført i 1670, formentlig som konsekvens af Christian 5.'s instruks af 21. april 1670. De førtes frem til 1848, hvorefter de i let ændret form fortsatte i Indenrigsministeriets 1. kontor.

Anvendelsesmuligheder

Underskrivelsesbøger giver et indtryk af, hvor mange forskellig sagstyper, der på en almindelig dag kom på kongens bord. Af det her bragte eksempel fra fredag den 2. marts 1764 fremgår det, at der den dag udgik 44 kongeligt underskrevne skrivelser, og en gennemlæsning af listen, giver et godt indtryk af hvilke sager, der behandledes centralt. Det drejede sig bl.a. om benådninger af dødsdømte, ordrer til domstole, biskopper og andre embedsmænd samt mere udramatiske, administrative anliggender vedr. næring og ophold i landet. Dernæst følger bevillinger på ægteskabs indgåelse (kongebreve), sager om arveforhold, flere tilladelser til næring og til sidst et par ansættelser. Ved hjælp af navneregistrene og takket være en stor kontinuitet i førelsen udgør underskrivelsesbøgerne specielt en nyttig nøgle til kongelige bevillinger m.v.

Hvor findes kildetyperne?

Underskrivelsesbøger findes i Danske Kancelli (RA, DK C. 37, D 63 , F. 39, I, 47), og i en lidt anden form i IM's kontor for kommune- og næringsager (RA, IM).

Litteratur

Albert Fabritius og Harald Hatt: *Håndbog i slægtsforskning*, Kbh. 1963, s. 138.

Bjørn Kornerup: *Danske Kancelli og de dermed beslægtede Institutioner, Vejledende Arkivregistraturer 1*, Kbh. 1943.

Frank Jørgensen og Morten Westrup: *Dansk centraladministration i tiden indtil 1848*, Kbh. 1982, s. 58-59.

Rigsarkivets 2. afdeling: *Ordlister*, Kbh. 1977.

6. Journal

Journal stammer fra fransk og betyder egentlig dagbog, men i forvaltningen anvendes det mere specielt om en kronologisk registrering af alle indkomne breve og henvendelser. Helt frem til 1960'erne blev journalerne altid ført i protokoller, evt. løsblade, der efterfølgende blev indbundet. Ved journaliseringen fik brevene det første ledige løbenummer, og dette påførtes brevet. Samtidig noteredes det direkte i journalen, hvem der var afsender, hvad brevet drejede sig om, hvilken beslutning, der blev truffet i sagen, og hvornår den ekspederedes (ved udgående brev eller evt. henlæggelse). Større forvaltninger, f.eks. ministerierne, har som regel haft kontoropdelte journaler og ofte tillige journaler for særlige sagområder som f. eks. landvæsenet. I Rentekammeret og Danske Kancelli førtes journalerne forskelligt. I det følgende bringes et eksempel på Rentekammerets journal, og under kommentarerne til denne karakteriseres også kancellijournalen.

Rentekammerjournaler 1784-85

(RA, Rtk. 2425.90-91. Jyske landvæsensjournaler 1784-85, litr. O og P)

[Sagsreferat]	[Beslutninger]		
	[1]	[2]	[3]
Journalen 1784 (litr. O)			
<i>No. 704 ad 874</i>			
<p>Conference Raad og Amtmand Hoffman melder, at det ved Kammerets Skrivelse af 24. April 1784 befalede Syn over Selveiernes Skove i Hensigt til om der skeet nogen Hugst til Salg uden Bevilling og om der er sørget for ung Skovs Fremvekt, samt Skovfrøes Besaaning i dertil indhegnet Jord, er af ham foranstaltet i Verksadt ved Herredsfogderne og at de har de fleste Stæder undersøgt og deres Beskaffenhed optegnet, som han med første forventer.</p>	<p>Svaret: at hvad den indsendte Betænkning fra Justitzraad Seidelin angaaer, som gaaer ud paa 2de Hovedposter.</p>	<p>No.704 besvaret 1. Sept. 1784.</p>	
<p>Imidlertid har han selv i denne sommer været i en Deel af Skovene og befunden, at en Deel store Træer deriblandt ere borthugne, men om det er skeet førend 1781, som dog foregives, vil neppe Sandheden være muelig at faae at vide. Derimod befantes paa de fleste Stæder god Opelskning baade af</p>	<p>1. at Brænde Udførsel af Brænde, som var hugget i Selveier Skove, skulde ved Toldstæderne forbydes. 2. at 4 eller 6 af de bedste og velhaveste Selvier Bønder i et hver Sogn efter dets Størrelse skulde af Amtmanden paalægges at have Opsigt med samtl[ige] Skoveierne i samme Sogn. Da under Ansvar at lide selv for Sagen at mælde Amtmanden, hvor Misbrug skeede, og han at foranstalte Sagens Underbygning og Forfølgning efter befindende. Da kunde man i ingen af disse Poster inklade, den første fordi det vil-</p>		

Underskov og Opfredning; men i Henseende til at indhegne noget af Skovene og besaae med Skovfrøe, det foregav Vedkommende ej at være dem tilladt, siden deri er fælles Græsning.

Dermed følger en Relation fra Justice Raad og Land-Commissaire Seidelin om bemelte Skove.

de være imod saavel Sælgers som Købers Rettighed, naar Bevil[lin]g til Brænde Salg efter den Kgl. Resol. af 18. Apr. 1781 forud er erhvervet, og det den 2den Post indeholder, kunde ikke paalægges visse Mænd, og disse endnu mindre at hæfte for hvad Misbrug der kunde uden deres vidende begaaes. Man troede derimod, at det ved allershøistbem[el]te Resol. maae have sit forblivende, og anmodes Amtmanden at forandstalte dens Indhold paa det alvorligste betydet Selveierne til efterlevelse. Ved den lovlige Syns Forretning, som nu er foretaget, venter man saavidt muelig oplyst om nogen u-bevilget Hugst til Salg er siden Apr. 1781 foretaget, saavel som hvor Hugst før 1781 er skeed; og hvorvidt Opfredning derimod findes, med videre efter Resolutionen, som man paatænker jo er lagt til Grund ved Forretningen (...)

No. 874 ad 704 samt P. No. 29, 75 Conferenceraad og Amtmand Hoffman indsender de anbefalede Synsforretninger om Selveiernes Skoves Tilstand paa det forrige Rytterdistricts Gods i Elboe, Holmans, Jersløf, Brusk og Andst Herreder, hvorved han forsikrer, at ingen Skov er glemt og at han til største Dels ved, at det forholder sig saaledes som i Forretningen er anført.

I øvrigt melder han tillige: at saavit han af Erfaring og idelig Omgang kan udlede, er de største Træer i de første Aaringer efter Auctionen af Bønderne blevne solgte til Gieldens Betaling, men da der er stor og tyk Opløb af unge Træer, saa kunde Skovene i faa Aar komme i skøn Stand, naar 1. Cre-

1. Hvad Skovhugst der førend 1781 er begaaet, kan da ung Skov i den Stæd i opvæxt henfalde.

2. Hvad det efter 1781 forevæde angaar, da vilde man fritage dem for al Tiltale, siden de havde opælsket Skov, dog derfra undtagen de som Herrets-

No. 874.

Herom tilskrevet Conferenceraad Hoffman samt Kammerherre og Oberforstmester Linstow den 8.

Jan. 1785.

aturerne ei maatte græsses i Skovene, men saadant blev forbudt Beboerne om Foraaret indtil Junii Maanedes Udgang under en Mulct af 20 Rd., Halvdelen til Sognets fattige og Halvdelen til Angiverne. 2. at det i Hensigt til Skovdelingens Fremgang blev befaleet, at naar de fleste i Byen vare enige om at skifte deres Skov, maatte 2 á 3 ikke sætte sig derimod; thi uden saadant skeer, vil Skovdelingen, som det bedste til Skovens Conservation, neppe nyde Fremgang og 3 ville det især hielpe til Skovenes Fremgang, om Forordningen af 1. Juni 1720 blev fornyet og tillige forbudt, at Intet Favne Træe, som kjøbes af Selveiere maa udskibes fra Colding, Veile og Fredericia, hvortil Proprietairerne alene har Tilladelse efter bemelte Forordning.

Tillige indsender han 2de Begjeringer fra Herredsfogderne, om have foretaget denne Forretning, om tilstaaes Diætpenge derfor, siden samme har betaget dem nogen Tid og Reiser samt er uden for deres almindelige Embedsforretninger, hvortil han anbefaler dem.

Journalen 1785 (litr. P)

No. 29 [ad O 874 samt P 208]

Conferenceraad og Amtmand Hoffman indsender 2 Regninger fra vedk. Herredsfogder over deres Diætpenge for de Dage, de har anvendt til Synsforretning over Selveier Bøndernes Skove, den ene Herredsfoget Junghans, som anholder om at tilstaaes 2 Rd. daglig for 53 Dage, og den anden fra Herredsfoged Buhl, ligesaa på 2 Rd. daglig for 45 Dage. (...)

foged Junghans navnl. opgiver at have hugget til upligt uden Bevilling, hvilke foranstaltes tiltalte efter den Kgl. Resolution.

3. Om udskiftningen høres Overforstmaster Linstow, hvad Regler dertil kunde sættes.

4. Rettens Betiende kan indsende Regning, da det nærmere kan ventes afgjort om og hvad dem kan tilstaaes (...)

Aflev[everet] i Kammerkancelliet til nærmere Referat om, hvor meget enhver i Salær skal tilstaaes.

Indlev[eret] og tilbagelev[eret] den 27. Jan. 1785, samt igen indl[everet] 2. Febr. s[amme] Aa[r].

No. 75 ad O 874 samt P. No. 256
 Conferenceraad og Amtmand Hoffman beretter, at han har efterkommet Cammerets ordre af 8. Jan. om Sagsanlæg mod adskillige Selveiere for forøvet ulovlig Skovhugst i deres Skov imod Resolution af 18. April 1718 ved at constituere Procurator Fibiger i Snoghøi til at anlegge det Søgmaal imod dem. Men da bemeldte Fibiger ved indlagte P. M. forespørger: 1. om Søgsmålet skal indrettes saaledes, at forbryderen stricte skal straffes efter Skovforordningen af 26. Jan. 1733, da der i saa fald nødvendig maa tages Synsforretninger over deres Skovskifter for at opdage hvor mange Træer enhver har hugget, siden Herredsfogdens Indberetning ikke melder saadant, eller 2. om der alene skal gøres Paastand til arbitrair Straf eller Mulct for Overtrædelse imod den kongelige Resolution, som vil blive noget vidtløftig, naar der skal anlægges Sag imod hverisær og tages Synsforretninger og Tingsvidner over hvad der er hugget siden Resolutionen, som vil blive noget vanskeligt at udfinde, samt paa Grund deraf udbede sig Kammerets Resolution, hvorledes Sagen skal anlægges, tilligemed Anviisning paa et Forskud til sammes Omkostninger.(...)

Besvaret og beordret Amtsforvalter From den 19. Febr. 1785.

No. 208 ad 29

Kgl. Res. af 16. Marts at Herredsfogderne Justitsraad Junghans og Bull maa for at have udi afvigte Aar i Overensstemmelse med Res. af 18. april 1781 besigtiget samtlige Godser i Coldinghuus Amt, tilstaaes en Gratification, den første 53 Rd. og den Sidste 45 Rd., i alt 98 Rd., som skal uddeles af Kammerets extra Fond.(...)

Communiceret Conferenceraad Hoffman og tilskrevet Kassedir. den 26. Marts 1785.

No. 256 ad 75, 358

En Beboer paa det forrige Coldinghuusk Rytterdistricts Gods i Seest Bye nemlig Kiersgaard, klager over, at der er bleven anlagt Søgemaal imod ham for ulovlig Behandling af hans tilhørende Eiendoms Skov, som han først paa 3de Aar eier, og anholder om, at dette Søgemaal maa blive bilagt, samt at der maa blive foranstaltet et Syn over bemeldte Skov, da det skal findes, at han ikke har ilde medhandlet samme, men tværtimod opelsket og conserveret ung Skov deri.(...)

Herover høres Amtmanden, som tillige vilde indberette hvorvit med Sagen er avanceret.

Tilsendt Hoffman den 30. April 1785. Afgiort

No. 358 ad 256, 517

Hoffman tilbagesender den fra Selveier Kiærsgaard i Seest indkomne Klage over det mod ham anlagte Søgemaal for ulovlig Skovhugst tillige med et fra Procurator Fibiger indhentet P. M. samt tingsvidnet i denne Sag, som viiser hvorledes Søgmaalet imod Supplicanten er anlagt og hvad derved er bevist, saavel som 2de Attester, den ene fra Sognepræsten i Seest om, at Supplicanten ikke endnu haver eiet og beboet sin Gaard i 3 Aar, og den anden fra 2de Gaardmænd i Seest, som under Eds Tilbud bevidner, at Gaardens Skov endnu er i lige saa god Stand som da Supplicanten blev Eier deraf. Og da det af Tingsvidnet erfares, at Kiærsgaard ikke haver ruineret, ja ikke engang forringet sin Gaards Skov, da han foruden det som er brugt til hans Huusholdning og Gaards forbedring ikke har efter egen Udsigende og Vidners Forklaring ikke har hugget og solgt mere end 10 Favne, hvortil i det høieste er medgaet 4 Træer af saadanne, som ikke stod til Forbedring, men derimod opfredet ung Skov i Steden. Saa indstiller Amtmanden, om Supplicanten ikke maa benaa-

Svares, at naar Kiærsgaard betaler en Mulct af 12 Rd til Kammerets Fattigbøsse, og tillige udreder det imod ham anlagte Søgmaals Bekostning, kan Sagen efter Omstændighederne frafalde, imod at han for Eftertiden holder sig Skovforordningen og den kongel. Resolution af Apr. 1781 nøie efterrettelig.

Besvaret den 28. Maj 1785. Afgiort

des mod at betale en moderat Mulct for at have hugget i hans Skov uden Tilladelse og Søgsmålet derimod ophæves.

Kommentarer

Hovedprincippet i rentekammerjournalen er, at hver ny skrivelse fik sit eget nummer, også selv om den angik en sag, der i forvejen var verserende og kendt i journalen. Skrivelserne i samme sag holdes sammen ved kæder af tilbage- og fremvisninger, således at man ved at følge disse henvisninger kunne få overblik over den samlede sag.

Journalen består af to sider, hvor der på venstre side findes en ekstrakt af de enkelte breve i kronologisk orden. Her findes også først ved hvert dokument dens journalnummer. Henvisninger til andre skrivelser i samme sag angives ved »ad« efterfulgt af nummeret på det sidste brev i sagen, hvorimod journalnumrene efter »samt« eller kommaet henviser til sagens senere skrivelser. Ved skrivelser, der ikke er knyttet til tidligere sager, anbringes fremvisningsnummeret umiddelbart efter »ad«, således som det er tilfældet med eksemplets første journalindførsel (nr. 704/1784). I det jyske landvæsenskontors journal indførte man desværre ikke konsekvent datoen for brevenes modtagelse, selv om der til højre for sagsekstrakten var indtegnet en her udeladt kolonne hertil. På højresiden finder man forskellige notater, hvad der er sket i sagen, samt hvilke breve, der i den anledning er afsendt, og hvornår dette er sket.

I tilknytning til journalen findes de mange pakker med journalsager, der udgør Rentekammerets vigtigste aktsamling. I Rentekammeret henlægges sagsakterne nemlig ikke som i Danske Kancelli ved brevbøgerne med de udgående breve, men ved de indkomne breve i journalen. Dokumenterne ligger ordnet efter journalnummer, dog således at alle en sags akter findes samlet under det sidste journalnummer, der havde været brugt til skrivelser i den pågældende sag. De ovenfor gengivne journalindførsler er kun en del af en større sag. Det ses af, at den sidste skrivelse (nr. 358) fremviser til nr. 517. Sagen fortsatte helt frem til 1789, og først her findes dens akter i det omfang de er bevaret eller ikke videresendt (Journalsag 702/1789 (Rtk. 2425. 166. Jyske Landvæsenskontor journalsager 1789, nr. 474-764).

Danske Kancelli indførte først egentlig journaler i 1800. Tidligere havde man her kun registreret de indkomne skrivelser i form af supplikker. Denne nye kancellijournal var markant anderledes end rentekammerjournalen, idet den bygger på det princip, at *alle* breve i en sag forsynes med ét og samme journalnummer, og at sagens akter som hovedregel skal søges i det år, den er begyndt, altså på første nummer. Der opstod ydermere med tiden en tendens til at anvende de lavere journalnumre som »fastnumre« for årligt tilbagevendende sager, og ofte forsynedes disse med undernumre (f.eks.: 12 2b). Da man i Danske

Kancelli også efter 1800 baserede forvaltninggangen helt på brevbøgerne, opnåede kancellijournalen aldrig den store betydning, og den rummede ikke de alenlange sagskæder som i rentekammersystemet. I journalerne anvendtes dog såkaldte renvoi'er (henvisninger) til angivelse af de ældre eller yngre sager, den pågældende sag havde haft berøring med.

Arbitrair Straf	straf idømt uden hjemmel i loven.
Forfølgning	opfølgning, påtale.
Gratification	ekstraordinær lønbetaling.
Kassedir.	Kassedirektionen.
Litr.	litra (latin), bogstav. Hver journal betegnedes med et bogstav, der som regel var stigende år for år. Når man var nået gennem hele alfabetet begyndte man med AA, BB, osv.
Navnl.	navnlig, ved navns nævnelse.
Relation	indberetning.

Lovgrundlag

Det har aldrig været direkte påbudt at føre journal i den danske centraladministration. Siden 1720 er den indkomne post dog blevet journaliseret i Rentekammeret, og ved cirkulæreordre af 22. august 1740 blev det påbudt, at sagerne her skulle henlægges efter journalnumre. Systemet findes nærmere beskrevet i en cirkulæreordre til samtlige renteskrivere fra den 30. august 1740. Siden da har rentekammerjournalen undergået forandringer, men den fortsatte ret uændret under Indenrigsministeriet efter 1848, og siden i Landbrugsministeriet efter dets oprettelse i 1896. I modsætning til rentekammerjournalen blev der ikke udstukket nærmere retningslinier for kancellijournalen.

Anvendelsesmuligheder

Rentekammerets forskellige journaler er en hovedkilde til økonomisk og fysisk forvaltning under enevælden. Områderne (og journalssystemet) videreførtes i bl.a. Finansministeriet og Landbrugsministeriet.

Landvæsensjournalerne er en nøgle til alle sider af landboreformerne og i dette tilfælde også aspekter af ejendomsforhold, selvejersynspunkter, udskiftning og skovhistorie. Gennem denne og mange andre sager demonstreres også anvendelsen af høringssystemet, lokalt og central. De mange sagligt henlagte sager, og sager uden for kontorordningen, f.eks. i tilknytning til kommissioner, har betydet, at journalerne og de tilhørende sager, slet ikke er udnyttet efter for-tjeneste.

Kancellijournaler, som de fandtes i Indenrigsministeriet og Kultus- og Undervisningsministeriet, er helt centrale kilder til hele skole-, kirke og næringsområdet med meget mere i forrige århundrede og er af forskere på disse områder en meget benyttet kilde.

Hvor findes kildetyperne?

I Danske Kancellis, Rentekammerets og de øvrige centraladministrative organers og ministeriets arkiver (RA) samt i en række lokale embedsarkiver, bl.a. told- amts- og retsarkiver (LAA).

Litteratur

- Claus Bjørn: *Bonde Herremand Konge. Bonden i 1700-tallets Danmark*, Kbh. 1981.
- August Wieman Eriksen og Karen Hjorth: *Rentekammerjournalen – et 250-års jubilæum*, Arkiv 13, Kbh. 1990, s. 49-71.
- Karen Hjorth: *Hvordan forvalter forvaltningen sig selv? Om centraladministrationens registrering af sager og om journalsystemers inertie*, i: Karl Peder Pedersen, Grethe Ilsøe & Ditlev Tamm (red.): *På gaven foranledning. En antologi om dansk forvaltningskultur*, Kbh. 1995, s. 97-110.
- Jens Holmgaard: *Rentekammeret. Vejledende Arkivregistraturer XII*, Indledningen, navnlig s. XXXII- XLII, Kbh. 1964.
- Birgit Løgstrup: *Bundet til jorden. Stavnsbåndet i praksis 1733-1788*, Kbh. 1987
- Niels Petersen: *Kultusministeriet. Organisation og arkiv*, Kbh. 1984.
- Rigsarkivets 2. afdeling: *Vejledning i Arkivheuristic*, 2. udg., Kbh. 1979, s. 21 ff og 29 ff.
- Rigsarkivets 2. afdeling: *Kancellisystemet. Vejledning 2*. Kontortryk, Kbh. 1982.
- Rigsarkivets 2. afdeling: *Rentekammersystemet. Vejledning 3*, Kbh. 1982.
- Om landvæsensjournalen m.v. s. 21-27. Jørgen D. Rasmussen: *Bønderne og udskifningen*, Kbh. 1977.

7. Supplikprotokol

Under enevælden havde borgerne ingen ret over for kongen, men kunne bøn-falde om det, de ønskede at opnå. Sådanne ansøgninger til kongen kaldtes sup-plikker, hvilket gav navn til de særlige resolutionsprotokoller, som Danske Kan-celli førte i 1700-tallet specielt for dette område. Her registreredes alle ind-komne bønsskrivelser samt de beslutninger, der blev truffet i sagerne. Supplik-protokollens indførelse var et stort fremskridt i kancelliet, da man hidtil ikke systematisk havde ført fortegnelser over indkomne breve. Specielt for embeds-ansøgninger indførtes i 1706 særlige gratialprotokoller. Hvis en supplik blev behandlet både af kancelliledelsen og af regeringen (konseillet), blev den nor-malt også indført i de andre beslutningsprotokoller. Supplikprotokollerne er med deres gode registre ved siden af brevbøgerne den vigtigste protokolrække i det ældre kancelliarkiv.

Danske Kancellis supplikprotokol 1763

(RA, DK D 109. Supplikprotokol 1763, sidste halvår, nr. 234-235 (upag. sider))

[Behandling og beslutninger]	[Sagsreferat]
Cancellie Collegium den 3 Augusti 1763. Forbliver ved Lands Lov og Rett. [Med anden håndskrift:] Conseillet den 4. Aug. 1763. Ligeledes	234. Christian Christensen af Wol-lerup i Sønderborg Amt andrager, hvorleedes hans Hustrue Anna Christians, efter at Hun en Tiid lang havde levet et forargeligt Levnet med en Artillerie Kudsk haver taget hendes og hans Tøy og derpaa reyst med denne Artillerie Kudsk uden at han siden haver hørt noget til dem, beder derfor i Henseende hand icke formaaer at føre nogen Proces til Skilsmisse Doms Erhvervelse, at hand uden samme maae være befriet fra denne hans Hustrue, og tilla-des at gifte sig igen.
Cancellie Collegium den 3. Augusti 1763 [:] til Magistratens Erklæring. [Med anden håndskrift:] Er indkom-men dat. 15. Aug. 1763. Da hun og bør-nene ere høyst trængende til denne li-den Arv, saa indstilles det. Canc. Coll. den 24. Aug. 1763. Ligele-des Conceillet den 25. Aug. 1763. Ligeledes	Er remitteret fra Tydske Cancellie. 235. Inger afg. Peter la Roses efter-ladte Encke her af Staden andrager, at som hendes 6 Pigebørn ved Skif-te efter afg. Cammerherre von Stöcken i Aar er tilfalden 108 rdr. Saa siden 2 af dem er Stokblind og de andre alle nøgne, Saa beder hun,

i en paardon navn, som det kaldes
 Læbend i Frupiens og fjering
 Bører, i sin samedes hoved udg
 som vorat den i O'Kor, og uag
 Lougth efter, det kommer til
 sigsvend og suocor dore, det
 uocor frengivne af dette, it
 sin.

Kongen og den Konge Attest

Capellis Collegium dnu 2 Augusti 1763.
 Brevets Confirmations
 i m. m. h. h. 4 Aug. 1763. Reguleret
 g. s. f. h. h. 231. 9
 at den m. h. h. af Byfogden og m. h. h. om
 af Brevet i. B. h. h. af Kallingske h. h.
 om sin og h. h. 24 h. h. h. h. h. h. h. h.
 men de s. h. h. om s. h. h. h. h. h. h. h.
 at h. h. og s. h. h. i. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.

273. Capitain Svavanger og
 sigsvend Maria Haagen, Brev
 og s. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.

Capellis Collegium dnu 2 Augusti 1763.
 Brevets Confirmations
 i m. m. h. h. 4 Aug. 1763. Reguleret

274. Christian Christensen af
 Høllerup i Andersens O'Kor, der
 s. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
 h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.

Opslag på den side i supplikprotokollen 1763, hvor den transskriberede tekst begynder. (RA).

at denne liden Arv 108 rdl. maee vorde hende udbetalt paa det hun med Børnene derved kunne hielpes.

Kommentarer

Ligeledes	markerer tilslutning til foranstående indstilling eller beslutning.
Remitteret	tilbagesendt (til Tyske Kancelli, hvorunder Hertugdømmerne hørte).
Forargeligt levnet	papirløst samliv.

Lovgrundlag

Supplikprotokoller blev anlagt i Danske Kancelli i 1699 efter Frederik 4.'s tronbestigelse og oprettelsen af et nyt embede, »maitre des requêtes«. Ved dette embede skulle den indkomne post registreres og ekstrakter udarbejdes. Supplikprotokoller blev ført løbende til 1800, da kancelliet blev omorganiseret (kgf. res. af 20. november 1799), og egentlige journaler blev indført.

Anvendelsesmuligheder

Supplikprotokollernes sagsresuméer gør dem vigtige for indsigt i omfang og arten af henvendelser fra hele landet. Pga. karakteren af både journal og resolutionsprotokoller er kilden ofte anvendt i værker og specialundersøgelser om 1700-tallets danske historie.

De har også betydning som supplement til lokale embedsmænds ofte dårligere bevarede arkiver (f.eks. amsarkiver), og rummer således mange lokalhistoriske muligheder.

Hvor findes kildetypen?

I Danske Kancelli, hvor der for perioden 1699-1771 findes 106 bind og for 1773-99 107 bind (RA, DK. D.3 og F. 3). Der findes kun i meget begrænset omfang sager henlagt efter supplikprotokollens numre. Også i Kommercekollegiet og i Tyske Kancelli førtes supplikprotokoller. De førstnævnte befinder sig i: RA, Kommercekollegiet: Dansk-norske sekretariat 1736-1756, mens Tyske Kancellis er overdraget til Landesarchiv Schleswig-Holstein, Prinzenspalais, 2380 Schleswig.

Litteratur

Erik Alstrup og Poul Erik Olsen (red.): *Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk*, bd.1, Kbh. 1991, s. 144.

Michael Bregnsbo: *Folk skriver til kongen. Supplikkerne og deres funktion i den dansk-norske enevælde i 1700-tallet. En kildestudie i Danske Kancellis supplikprotokoller*, Kbh. 1997.

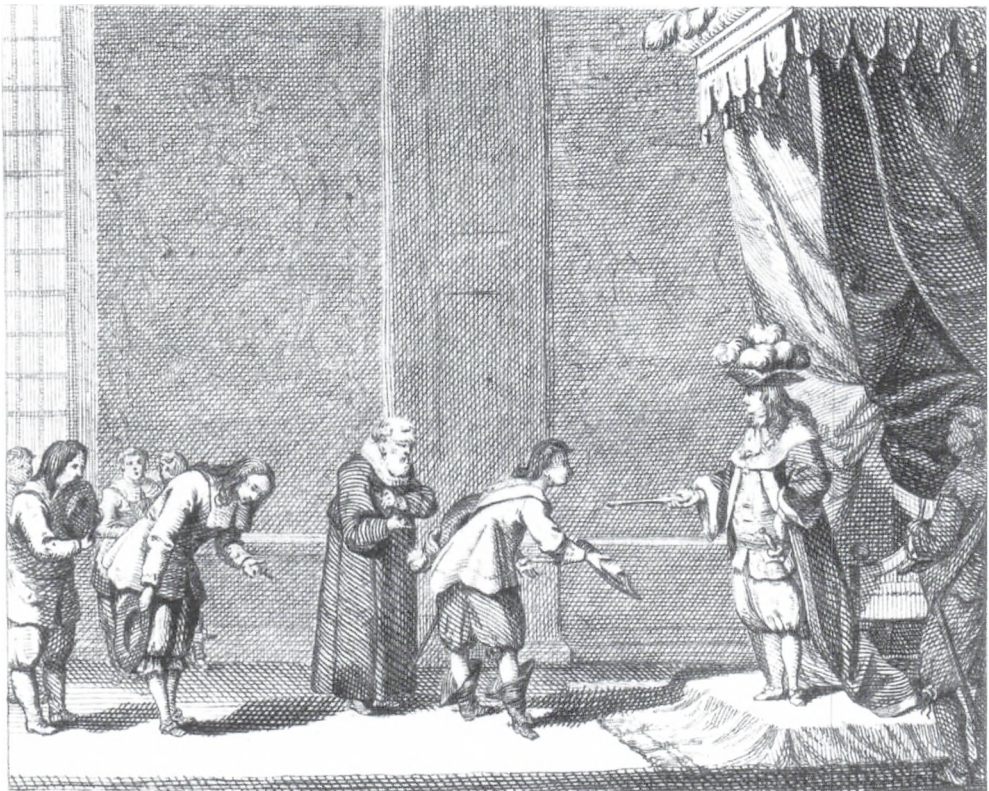
Albert Fabritius og Harald Hatt: *Håndbog i slægtsforskning*, Kbh. 1963, s. 138.

Bjørn Kornerup: *Danske Kancelli og de dermed beslægtede Institutioner, Vejledende Arkivregistraturer I*, Kbh. 1943.

Birgit Løgstrup: Fra supplik til ombudsmandsklage. Om borgernes forsøg på at råbe myndighederne op, i: Karl Peder Pedersen, Grethe Ilsøe og Ditlev Tamm (red.): *På gaven foranledning. En antologi om dansk forvaltningskultur*, Kbh. 1995, s. 169-175.

Anne-Hilde Nagel: Styringsapparatet i Norge på 1700-tallet, i: *Administrationen i Norden på 1700-tallet*, Oslo 1982, s. 133-135.

Steinar Supphellen: Supplikken som institusjon i norsk historie. Framvekster og bruk særleg først på 1700-tallet, (*Norsk Historisk tidsskrift* 57, Oslo 1978, s. 152-186.

O.H. de Lode Ch.R. 8 D. 1756

P. Cramer del.

Supplikker kunne også overrækkes kongen personligt. Audiens hos Frederik III som tegneren Peter Cramer og kobberstikkeren O.H. de Lode forestilte sig det midt i 1750'erne. Skildringen passede til enevældens selvforståelse med den nådige monark, hvortil alle (adel, præster, borgere og bønder) havde adgang. (Det kgl. Bibliotek. Müllers Pinakotek 3, 69, III t.h. 8°).

8. Gratialprotokol

Som omtalt i forbindelse med supplikprotokollen førte man fra 1706 til 1770 i Danske Kancelli en særlig gratialprotokol alene over embedsudnævnelser m.v. Tildeling af embeder var under enevælden en særlig nådesbevisning fra kongens side, og protokollens navn kommer af gratia, der betyder nåde, gunst. I disse resolutionsprotokoller finder man fortegnelser over ansøgerne til de enkelte embeder, ofte opstillet i prioriteret rækkefølge. Gratialprotokollerne tjente i den daglige forvaltning i Danske Kancelli som en hurtig opslagsmulighed ved de mange ansættelsessager, og de førtes i det såkaldte gratialkontor.

Danske Kancellis gratialprotokol 1764

(RA, DK D 1. Gratialprotokol 1763-65, s. 42-44)

Den 17. Febr. 1764

Om det Residerende Capellanie i Nykiøbing paa Falster, som ved Hr. Christen Nielsen Jansons dødelige afgang er bleven vacant, og hvis aarlige Indkomster kand berie[g]nes til 200 Rdlr. haver Epfterfølgende allerunderd[anigst] supliceret.

[Afgørelse]

Accorderes og hands
Kald igen til J.D. Wedel
anført under No. 5.

[Ansøgere]

1. Dines Pontoppidan residerende Capellan i Stubbekiøbing paa Falster, venter ei at finde synderlig forskiell ved denne flytning i henseende til Indkomsterne, men da h[an]s Hustrues Slegt boe i Nyekiøbing, forventer h[an]d i sin Trang at finde nogen Bistand af dem.
2. C.D. Barfod har været Felt Prest.
3. S. Christensen ligeleedes.
4. Christian Ulrich v. Westen beraaber Sig paa, at Deres Majestet har ved sin nærværelse i Odense allernaad[igst] tilsagt h[an]s Fader Agent v. Westen at vilde have Naade for Suplicanten. Geheime Raad Baron Dehn, Statholder i Holsteen har og recommanderet Suplicanten til Deres Majestets Naade. Proust Schine rooser Suplicantens gode Gaver og Studeringer samt Christlige Opførsel.
5. J.D. Wedel, pers. Capellan ved Friderichsborg.
6. J. Grundtvig har baade som Catechet og Capellan søgt at gjøre sig beqvem.
7. N. Lange, pers. Cap[ellan] fra Riber Stift.
8. J. Falch, Catechet ved Holmens Kirke.
9. J. Heerfordt har i 17 Aar studeret her ved Aca demiet.

Dum 17 Febr 1764

Om det Residerende Capellanis i Njerskiöbing
 Jua Tralffer som wend byr Christen Stellan Jansson
 i"l'ighen utregning nu blösum vacant, og för wadby
 Jandkompar land brennens til 200 Rthl. Jaron
 Coffmansfölgnant administration: Suplicant

1 Dines Pontoppidan Residerende Capellan
 accorderer, og l'and: Skatteindbyg Jua Tralffer, wadter ni at
 skedigna til J. S. Majest. ^{af}
 aafört under 1755. Juch Jynterly Jangskill wadter forpligtung
 i Jua Janna til Jandkomparung, wadter elar
 Jys Jynterlyns Jlagt bor i Njerskiöbing
 Jua wadter Jys i Jua Ewung at Juch
 wadter Jynterlyns af Jua.

2 C. J. Barfoed Jua wadter Juch Jant.

3 J. Christensen Juch Jant.

4 Christian Ulrich v. Westen Juch Jant
 Ding Jua, at Jua Majestet Jua Jant Jua
 wadter i Juch Jant: Juch Jant
 Jys Juch Jant v. Westen at Juch Jant
 wadter Juch Jant. Juch Jant
 Baron Juch Jant i Juch Jant Jua
 og Juch Jant Juch Jant til Jua
 Majestets wadter. Juch Jant Juch Jant
 Juch Jant Juch Jant, og Juch Jant Juch Jant
 i Juch Jant Juch Jant.

Opslag på den side i gratialprotokollen 1764, hvor den transskriberede tekst begynder. (RA).

10. A.C. Faber beraaber sig paa sine forhen indleverede Attester.
11. L.S. Fabricius har adskillige skikkelige Attester.
12. H.C. Thestrup ligeledes.
13. Jochum Ters Top 21 Aar Catechet og Skoleholder i Nachschow.
14. Jørgen Weilbye har nogle Aar prædiket i Trinitatis Kirke for Mag[ister] Olrog.
15. Lauritz Sommer har got Vidnesbyrd fra adskillige.
16. Hans Sidelmand ligesaa.
17. E.C. Hagerup beder at hands Fliid og Trang maa bevæge Deres Mayst. til Naade for ham.
18. F.U.F. Treu ligeledes.
19. C.Clausen har ofte prædiket i Slots- og Vor Frue Kirker.
20. J. Thostrup har en god Attest fra Biskop Wøldicke.
21. J.H. Melchior, Skoleholder og Catechet ved Frue Kirke her i Staden.
22. Severin Mohr beraaber sig paa sine forhen indleverede Attester.
23. C. Wegner er gammel og træet af Informationer.
24. J.N. Arrøe, Skoleholder i Sielland.
25. B. Sadolin, Skoleholder paa Falster.
26. J. Fohlmann roeses for sit stille Wæsen og gode Application.
27. C. Kneutel, Hører ved Nyekiøbing Latinske Skole paa Falster.
28. Bendix Krøll har efter muelighed søgt at gjøre beqvem til Lærer Embedet.
29. S. Ingemann ligeledes.
30. J. Borchart, Hører ved Vor Frue Sogns fattige Skole.
31. H.H. Müller har længe maated ernære sig af det møysommelige Skole-Arbeyde.
32. H.S. Aarhus har længe solliciteret.
33. Lauge Rhoad anført ved Bragenæs Resid[erende] Capellanie under No. 15.
34. J. Bille ligeledes No. 21.
35. C. Hveding ligeledes No. 22.
36. Morten Trane Rothenburg, 14 Aar Præst ved Arrest Huuset her i Staden.

Kommentarer

Application	evne til at tilpasse sig.
Solliciteret	været ansøger.
Pers.	personlig, dvs. privat ansat.
Supplikant	embedsansøger.
Accorderes	ansættes.

Lovgrundlag

Gratialprotokollernes indførelse i 1706 og ophør i 1770 skete ikke ved lov, men skal ses i sammenhæng med de reformer af kancelliforvaltningen, der gennemførtes på disse tidspunkter.

Anvendelsesmuligheder

Gratialprotokollerne er en af hovedkilderne til stillingsbesættelse og karriereforløb for den civile embedstand under den ældre enevælde. Med det omfattende navnestof er de tillige en god personalhistorisk kilde, ikke mindst på det gejstlige område.

Hvor findes kildetypen?

I Danske Kancelli, hvor der for perioden 1706-70 (1746-49 mangler) findes 40 bd. (RA, DK. D.1. 1706-46 og 1749-70). Også i Tyske Kancelli første gratialprotokoller (RA, TK. Indenlandsk Afdeling B. II, 1707-67 div. år).

Litteratur

- Erik Alstrup og Poul Erik Olsen (red.): *Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk*, bd. 1, Kbh. 1991, s. 144.
- Albert Fabritius og Harald Hatt: *Håndbog i slægtsforskning*, Kbh. 1963, s. 138.
- Kai Fr. Hammerich: *Den danske Dommerstand under Enevælden*, Kbh. 1931.
- Grethe Ilsøe: *Vejen til embede. En undersøgelse af udnævnelser til kgl. retsbetjent- og magistratsembede 1735-65*, *Administrationshistoriske Studier I*, Århus 1978, især s. 13-26.
- Birgit Bjerre Jensen: *Udnævnelsesretten i enevældens magtpolitiske system 1660-1730*, Kbh. 1987.
- Bjørn Kornerup: *Danske Kancelli og de dermed beslægtede Institutioner, Vejledende Arkivregistraturer I*, Kbh. 1943.

9. Bestallingsprotokol

Bestalling er betegnelse for en kgl. udnævnelse til et embede eller beskikkelse til at udøve en bestemt profession. Udnævnelse af embedsmænd var under enevælden en meget vigtig sag, som formelt, men også i vid udstrækning reelt, varretoges af kongerne. Det synlige udtryk for ansættelsen var det kgl. åbne brev, bestallingsbrevet, hvoraf kopier blev indført i særlige bestallingsprotokoller, der således i princippet blot er brevbøger for en særlig type åbne breve.

Generaltoldkammerets bestallingsprotokol 1834

(RA, Generaltoldkammeret. Bestallingsprotokol for Danmark 1833-1848, s. 36-37)

No. 2.

Bestalling for Told- og Consumtions underbetjent i Kiøbenhavn, afskediget Ritmester C.F. Linderstrøm, til at være Inspecteur ved Gjedser Fyr paa Falster.

Geb[yr:] 34 rd. 48 s[k]. S.M.

Bestalling for Told- og Consumtions under betjent i Kiøbenhavn, afskediget Ritmester C.F. Linderstrøm, til at være Inspecteur ved Gjedser Fyr paa Falster.

Vi Frederik den Sjette pp. Gjøre vitterligt: At Vi aller-naadigst have antaget og beskikket saa og hermed antage og beskikke Os Elskelige, Vor troe Tjener Told- og Consumtions-Underbetjent i Vor Kongelige Residentzstad Kiøbenhvn, afskediget Ritmester Carl Frederik Linderstrøm, som har de i Indfødsretten fastsatte Egenskaber, til at være Inspekteur ved Gjedser Fyr paa Falster.

Thi skal han etc.

I Særdeleshed haver han med Fyrets Antænding, Slukning og Oppasning sammesteds endvidere i alle Maader at rette sig efter den om Forholdet med strandede Skibe og Gods allernaadigst udgangne Forordning af 21. Marts 1705, Placaten om Fyrene i Danmark af 1ste Februar 1779, og den angaaende Fyrenes Forvaltning afgivne Resolution af 2. Novbr. 1778, saavel som efter de Instructioner og Ordres ham ellers til Vor Tjenestes Befordring maatte vorde givne, alt efter den Eed, han Os derpaa haver at aflægge, og som han agter at svare og stande til Rette for, om noget Klagemaal over bemeldte Fyrs Mislighed maatte indkomme, eller formedelst hans Forsømmelse nogen skade skete.

Skulle nogen Mislighed ved Fyret befindes, saasom: at det ei var tændt eller behøringen brændte i de forordnede Tider, da skal Inspecteuren, hvad enten Ska-

de derved er foraarsaget eller ikke, bøde for Første Gang 200 rd. rede Sølv, anden Gang dobbelt, eller efter Omstændighederne have sin Bestalling forbrudt, men skeer det tredie Gang skal han, som vore Mandaters modvillige Overtræder, uden al Naade miste sin Bestilling og med anden vilkaarlig Straf efter Sagens Beskaffenhed ansees.

Ligesom han og i alle Tilfælde skal staae til Ansvar for den Skade, som kan være forvoldt formedelst Fyrets ved Forsømmelse foraarsagede Mislighed.

For denne hans Tjeneste haver Vi allernaadigst bevilget ham at maatte nyde det, som Vi ved vort Kammerreglement have fastsat, eller herefter maatte fastsætte, hvilket saaledes skal vedvare indtil Vi anderledes derom tilsige.

Hvorefter etc.

Givet i Kiøbenhavn d. 8. Januar 1834
Under Vor Kongl. Haand og Segl

Frederik R
(L. S)

Lowsow Schleyer Kirstein Lehmann Wedel

Kommentarer

Indfødsret

Efter 1776 var dansk indfødsret (statsborgerskab), enten ved fødsel eller erhvervet ved naturalisation, en forudsætning for at blive embedsmand.

Gebyr

Bestallinger skulle som andre, åbne breve udstedes på stemplet papir til en bestemt takst, i 1834 34 rdl.

Lowsow m.fl.

Generaltoldkammerets deputerede og kommitterede.

L. S.

Locus Sigilli (latin), seglets sted.

Mandater

love og forordninger.

Pp.

præter plura (latin), med mere. Af praktiske grunde undlod man at indføre de faste formuleringer, som gik igen først og sidst i alle kgl. breve.

S. M.

sølv mønt.

Thi skal han ect.

forkortelse for: »Thi skal han være Os som sin absolutte og souveraine Arvekonge og Herre efter desforuden hans allerunderdanigste Pligt og Skyldighed, lydige, huld og troe, Vort og Vort kongelige Arvehusets gavn og bedste meed største flid søge, vide og ramme, al Utroskab, Skade og Fordærv derimod af yderste Magt

og Formue hindre, forekomme og afsværg, saa og hvad kan saaledes til Vor Præjudice maatte fornemme at skee, Os strax uden nogen Undseelse tilbørligen aabenbare og give tilkjende«.

Lovgrundlag

Udnævnelsesproceduren ændredes ikke væsentligt med Grundloven og indtil lov af 26. marts 1870 om embeds- og bestillingsmænds lønningsforhold skulle der betales gebyr ved udnævnelsen. Tjenestemandsloven 1919 regulerede og moderniserede hele embedsmandsområdet.

Anvendelsemuligheder

Bestillingsprotokollerne giver sammen med andre former for ansættelsesmateriale i de centrale forvaltningsled (f.eks. embedseder, instrukser og konduitelister) god mulighed for at følge skiftende vilkår for det civile embedskorps fra top til bund, navnlig under enevælden.

Gratialprotokollerne i Danske Kancelli er i princippet første led i udnævnelsesproceduren, bestillingsprotokollens indførelse det afsluttende led.

Hvor findes kildetyperne?

I alle centraladministrationens institutioner, bl.a. Danske Kancelli, Rentekammeret (1661ff), Kommercekollegiet, Generaltoldkammeret og Indenrigsministeriets sekretariat (RA).

Protokollerne har alfabetiske navneregistre; specielt til Generaltoldkammerets bestillinger findes samlet register 1760-1848 (RA).

Litteratur

Grethe Ilsøe: Embedsmænd, i: Erik Alstrup og Poul Erik Olsen (red.): *Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk*, bd. 1, Kbh. 1991, s. 176. Her findes omfattende henvisninger til andre beslægtede arkivalier og til litteratur om embedsforhold.

Karl Peder Pedersen: »På given foranledning«. *Katalog til udstilling på Det kgl. Bibliotek okt.-dec. 1994.*

10. Testamentprotokol

Testamentprotokoller rummer en kronologisk, landsdækkende række af indbundne genparter af kgl. konfirmerede testamenter, ægtepagter, fundatser, gavebreve m.v. Disse privat indgåede aftaler fik ved den kgl. konfirmation offentlig godkendelse, og formelt fremtrådte de som kgl. lukkede breve. Testamentprotokollerne suppleres af rækken blanketregnskaber og testamenter, som fra 1800 opstod i Danske Kancelli og indtil 1948 dannede en særlig gruppe i Justitsministeriets arkiv. Overøvrighederne kunne efter 1800 ved brug af særlige gebyrblanketter fra kancelliet også ekspedere testamenter m.v., og når disse gebyrregnskaber indsendtes til revision fulgte relevante akter med som bilag. Fra disse udtog og indbandt man kopier af testamenter og andragender om at hensidde i uskiftet bo, og der opstod således i centraladministrationen også en indbunden række af testamenter, udgået fra overøvrighederne.

Testamentprotokol 1829

(RA, DK G. V. Testamentprotokol 1829, No. 13.)

Gebyr: Fire og halvtredsindstyve Rigsbankskilling Sølv betales med $\frac{1}{2}$ deel mere.

[Kancelliets påtegning:]

Huusmand Hans Sørensen og Hustrues med Peder Olsen afsluttede Fledføringscontract, confereret 27 Januarii 1829 i 2det Department.

Vi underskrevne Ægtefolk og Husbeboere, Hans Sørensen og Karen Rasmussdatter i Sverdborg overdrager og afstaar herved vor Fæsteret til det Hus og Jord, vi nu have i brug (paa Herskabets Approbation) og vor Ejendomsret til Alt, hvad vi nu eier og i tiden maatte komme til at eie, til Indsider Peder Olsen her i Byen, der er vor Stedsøn og søn, imod at han skal være pligtig vor Livstid at drage al mulig Omsorg for vor anstændige Underholdning med Spise og Drikke, – vedligeholde os med fornøden Vask, – i Sygdoms og Alderdomstilfælde gaae os tilhaande med fornøden Opvartning, – give os den Husleilighed vi behøve, – og efter vor Død en anstændig Begravelse forsaavidt det ved efterfølgende Poster ei anderledes bestemmes.

1. I Henseende til Overdragelsen af vor Eiendele af Vare og Penge, gjøres alene den Undtagelse, at naar jeg Hans Sørensen dør, skal min Steddatters Søn Ole Hansen overleveres den Kakkellovn, som nu er udleiet til en Mand i Marienberghusene, men hvoraf jeg selv oppebære Leien saalænge jeg lever. Skulde Ole Hansen døe førend jeg, tilfalder Kakkellovnen fornævnte Peder Olsen.

2. Vor Spise og Drikke nyde vi ved Peder Olsens eget Bord, og lige saadan som han og Familie selv nyde det.

3. Peder Olsen bygger paa egen Bekostning til Bopæl for os, naar vi nærme-

re forlange det, 4 Fag Hus paa Gaardspladsen, hvoraf det ene Fag indrettes til Kammer, det andet til Stue, det tredie til Kjøkken og det 4de til Brændehus.

Bygningerne forsynes med fornøden Skorstene, Gulv, Lofter og Døre og Vinduer, og vedligeholdes af Peder Olsen.

4. Det fornødne Husgeraad forbeholde vi os til Benyttelse vor Livstid, naar vi flytte ind i den for os bestemte Bopæl, men efter vor Død tilfalder det Peder Olsen.

5. Til Ildebrændsel skal Peder Olsen, saasnt vi komme til at boe afsondret fra ham, levere os strax 6 læs forsvarlig Tørv (Høstvognelæs) og siden hvert Aar, naar Tørven hjemkøres, 6 Læs Tørv, ligeledes på Høstvogne.

6. Til Lysning leverer Peder Olsen os aarlig naar forlanges 8 Pd. Lys.

7. De Gangklæder, vi eie, forbeholde vi os til vor Død, og for at kunde vedligeholde dem, reserverer vi os Sædejord til en halv Skæppe Hørfrøe aarlig; dog leverer vi selv Sædefrøet. Desuden vinterfodre Peder Olsen os et Faar, som vi selv forskaffe græsset om Sommeren. – endelig forbeholde vi os et Stykke Jord af Haugen, nemlig ved den nordvestlige Side ved Udskjellet til Midtergangen og til Enden ved Humlerummet.

Jeg underskrevne Peder Olsen indgaaer foranførte Vilkaar i enhver Henseende og forpligter herved mig og mine Arvinger til at opfylde samme.

Til Bekræftelse under vore Underskrivter i nedenanførte Vidners Overværelse og bemærkes det, for det stemplede Papirs Skyld, at Værdien af det Overdragne ei kan være høiere end circa 80 rbd. Sølv. – Endnu bemærkes – Hans Sørensen og Karen Rasmusdatter, at vi ikke ere i nogen Gjæld, ligesom vi love ikke at paadrage os nogen i Fremtiden.

Sverdborg d. 4. Juny 1827

Peder Olsen
med paaholden Pen

Hans Sørensen, Karen Rasmusdatter

Til Vitterlighed

Hans Larsen Rasmus Jacobsen

I Henhold til Peder Olsens Fæstebrevs 9de Post, haves intet mod foranstaaende Contract at erindre.

Gaunøe d. 3 Febr. 1828 J. Lütken.

Kommentarer

Fledføring

overdragelse af al ejendom til gengæld for underhold. I modsætning til andre former for aftægtsaftaler skulle fledføring pga. den vidtgående karakter i forpligtelser og binding altid tinglyses.

J. Lütken

Gavnøs godsforvalter.

Lovgrundlag

Det har aldrig været direkte påbudt af føre testamentprotokoller.

Anvendelsesmuligheder

Testamentprotokollerne giver trods dokumenternes til tider stereotype opbygning gode muligheder for at give nærbilleder af mentalitet, sociale forhold og økonomi i forskellige befolkningslag gennem en meget lang periode. F.eks. er fledføringskontrakterne kun i ringe grad udforsket eller sammenholdt med andre former for aftægtsordninger.

Hvor findes kildetyperne?

I Danske Kancelli 1812-48 (RA, DK. G. 5. og 6) og i Justitsministeriet 1848-1925 (RA, JM. 1. kt). Jfr. endvidere Københavns Overpræsidium (LAK), amtsarkiver, retsarkiver og godsarkiver (aftægt) i LAA.

Litteratur

Albert Fabritius og Harald Hatt: *Håndbog i slægtsforskning*, Kbh. 1963, s. 140.

Lisbet Holtse: Fledføring, i: Erik Alstrup og Poul Erik Olsen (red.): *Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk*, bd. 1, Kbh. 1991, s. 218-219).

Wilhelm von Rosen (red.): *Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse*, bd. 1,2, Kbh. 1983.

11. Visdomsbog

Visdomsbog er i administrativ jargon betegnelsen for et sagligt inddelt register over vigtige, principielle sager, som kunne bruges som model for senere afgørelser. I centraladministrationen, hvor man dagligt fik forelagt mange sager, der helst skulle behandles nogenlunde ensartet, opstod tidligt sådanne administrative hjælpemidler i form af håndbøger og manualer, og visdomsbogen er en videreførelse af disse. Efter 1848 fortsatte de forskellige ministerier med denne praksis. Indenrigsministeriets visdomsbøger hører til de mest omfattende og udførlige. I det følgende bringes samtlige indførsler om emnet: Grænserne for Amtsraadets Myndighed i kommunekontorets visdomsbog 1893-97.

Indenrigsministeriets visdomsbog 1893-97

(RA, IM. Kontoret for kommune og næringsager. Visdomsbog nr. 7, 1893-97, s. 168)

[Visdomsbogssag]

[Brevets dat./brevnr./
journalnr.]

Grænserne for Amtsraadets Myndighed

I henhold til en Udtalelse fra Kirkeministeriet har Indenrigsministeriet nægtet at meddele Tilladelse til, at et Amtsraad samtykker i en af et Sogneraad tagen Beslutning om at yde Tilskud til en privat Skole. Amtsraadet havde vedtaget at forelægge Ministeriet Sagen og anholdt om Tilladelse.

(Bornholms Amt)

9/8 94-8292-
598/94

Tiltraadt en af et Amtsraad truffen Afgørelse, hvorved det har paalagt et Sogneraad i Henhold til Landkommunallovens §§5 og 20 at fremlægge Kommunens Skatteligningsliste, Valglister o.l. til Eftersyn foruden fra det Sted, hvor Fremlæggelse hidtil havde fundet Sted, tillige fra et nyt Sted.

(Aarhus amt)

24/11 94-11335-
1527/94

Nægtet at efterkomme en Opfordring fra Kirkeministeriet om at give et Amtsraad Paalæg om at fortsætte resterende Højtidsoffer til en Skolelærer, selv om Restancerne ikke hidrørte fra de tre sidste Højtider, men fra tidligere Højtider, idet Spørgsmaalet om Amtsraadets Forpligtelse hertil i hvert Fald dog neppe var hævet over Tvivl. Saafremt Fordringen fastholdtes, maatte den formentlig gøres gældende

<u>S.</u>	Side
Præmialaztari - kommunalt Tilhæft - . . .	83
Lindsyge ^{"si apaa indenfor"}	328 +
Stårkoryphæst	408
Selvordforing	253
Straffemyndighed, Sættelysheds	276 ff.
Sygehus (LL 563)	334 ff.
Syges Besøgende	110
Sygehus, Kbh. Kommunes Læge til m.v.	53, 55
Sygehus	103
Skolebørn - dens Besøgning	103.
Sættelysheds, hans Befordringssygge	192.
Syge, dens <u>Franginidlagelse</u> ,	419.
Sygeanstalter	419.
<u>Schredz's</u> Byggeskær, Kontrakt med	1.
<u>Selvaugværelse</u> , ved Jernkonstruktion i Kbh.	11.
<u>Sundhedstidende</u> , Dansk	117.
<u>Syfilis</u> , Behandling for,	332.
<u>Sværgere</u> , Frøugde, dens Frøugde	252.
Skolesti, i en Sognekommune	157.
Syggehus	119.
Seminarium, kommunalt Navn for	103

Registeret til Indenrigsministeriets vidomsbog 1893-97 under S afslører i et glimt nogle få af de mange emner, der skulle beherskes i ministeriets kommunekontor. (RA).

ved Domstolene, og dette maatte rettest ske ved Kirkemini-steriets Foranstaltning.

Kirke og Undervisningsministeriet

21/12 94-11942
2064/94

Anset at ligge indenfor Amtsraadets Myndighed at paalægge Sogneraadene at indsende Kassebøger til Autorisation af Amtet.

Thisted Amt
Minste. Tid.

14/9 96-6753-54-
1475/96

Kommentarer

Højtidsoffer ydelse til præster, degne og skolelærer, opr. ved de tre store højtider.
Landkommunalloven lov af 6. juli 1867.
Minste. Tid. Ministerialtidende.

Lovgrundlag

Det har aldrig været direkte påbudt af føre visdomsbøger.

Anvendelsesmuligheder

Som nævnt i indledningen skabtes der tidligt i den enevældige centraladministration forskellige administrative hjælpemidler, som kunne lette den daglige sagsbehandling og beslutningsproces.

Ved at udpege de sager, som administrationen selv haft behov for let at kunne finde frem til, er visdomsbøgerne en fortrinlig kilde til virkningen af love og forskrifter – eller de viser, hvor regler savnedes. Netop Indenrigsministeriets visdomsbøger, der går tilbage til 1837, belyser også glimrende vanskelighederne mellem centralt og lokalt i de første årtier med kommunalt selvstyre.

Hvor findes kildetypen?

Forløberne for visdomsbøgerne er for Danske Kancellis vedkommende *Publica nr. 1-2, ca. 1700-1848* (RA, DK. A 39-40) og for Rentekammerets *Manuale Practico-Camerale* (1792) og *Alfabetisk sagsregister (ca. 1772-88)* (RA, Rtk. 14.15-16).

De nyere visdomsbøger findes i de enkelte ministeriers arkiver (RA). Fortegnelse over afleveringer af visdomsbøger til Rigsarkiver findes i nedennævnte *Arkivheuristic* bilag II, s. 62-63. Indenrigsministeries visdomsbøger findes iøvrigt på mikrokort, som er udgivet af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie.

Litteratur

Helle Linde: Indenrigsministeriets 1. kontors arkiv 1870-80, *Arkiv 5*, Kbh. 1975, s. 161.

Rigsarkivet 2. afdeling: *Materiale til en vejledning om Indenrigsministeriets arkiv*. (Især bilag 4: systematisk register til visdomsbøgerne 1893-1904), Kbh. 1975.

Rigsarkivet 2. afdeling: *Vejledning i Arkivheuristic*, 2. udg., Kbh. 1979, s. 26-27.

Folketællinger

Af Margit Mogensen

En folketælling er en fuldstændig optælling og registrering af et lands befolkning på et bestemt tidspunkt. Dette skete på den måde, at der udfyldtes skematiske optællingslister, som i forskellig udformning blev brugt fra og med den anden folketælling i 1787. Den første danske folketælling fandt sted allerede i 1769, men den registrerede ikke som ved alle senere tællinger samtlige indbyggere på trykte optællingslister. Der afholdtes folketællinger i 1787, 1801, 1834 og 1840, hvorefter de gennemførtes hvert femte år (år der sluttede med 0 og 5).

Baggrunden for indførelse af folketællinger var debatten om samfundsudvikling, som det enevældige styre tillod fra midten af 1750'erne. Her stod befolkningstilvækst centralt, og kendskab til befolkningens størrelse og sammensætning blev anset for et vigtigt redskab til fremme af økonomisk vækst og militær styrke. Folketællingerne blev ikke mindst efter enevældens ophør et betydningsfuldt grundlag for økonomisk og social politik og i nyere tid for prognoser og planlægning.

Grundoplysningerne skulle oprindeligt indsamles af sognepræster, byfogder og bystyre. Fra 1834 kom indsamlingen af grundmaterialet på landet dog til at påhvile degnen eller skolelæreren. I byerne stod rodemestrene for det praktiske arbejde; i København skulle de hjælpes af husejerne eller husværterne. Til og med folketællingen i 1860 blev skemaerne efterfølgende kontrolleret af både præst, provst, biskop, herredsfoged og amtmand, før de blev indsendt til centraladministrationen, men efter kommunallovne 1867 og 1868 flyttedes folketællingerne generelt fra gejstligt til kommunalt regie.

Det centrale ansvar for folketællingerne og den statistiske bearbejdelse lå indtil 1848 i Rentekammeret. Fra 1797-1819 udførtes arbejdet hermed i Rentekammerets særlige Dansk-Norske Tabelkontor, og 1833-48 i Tabelkommission under Rentekammeret. Efter 1848 førtes området til Finansministeriet, hvorunder Statistisk Bureau blev oprettet ved kgl. res. af 1. december 1849 (fra 1896 betegnet Statens Statistiske Departement, fra 1913 Statistisk Departement).

For købstæderne er de ældre folketællingsskemaer ordnet alfabetisk efter gadenavne, i København dog efter kvarterer og her inden for efter gadenavne. I København brugtes matrikelnumre, men fra 1870 husnumre. I købstæderne anvendtes de fleste steder husnumre fra 1880. For landdistrikterne er skemaerne ordnet sognevis inden for herred og amt. En del af materialet er gået tabt, f.eks. savnes listerne for 17 købstæder fra tællingen 1840.

Kildeoversigt

12. Folketællingsskemaer 1769, 1855 og 1916 68

12. Folketællingskemaer 1769, 1855 og 1916

1. Folketællingskema 1769 fra Lem sogn, Bølling herred, Lundenæs Amt (RA, Rtk. 352.31. Folketælling 15. august 1769. Lem sogn, Bølling herred, Lundenæs Amt)

Tabell over Saavel Mand- som Qvindkiønnet udi Lemb Sogn og Præstegield med dertil Hørende – Annex under Riiber Stift (de udi Tieneste værende Gevorbene Ryttere, Dragoner og Soldater, samt de ved de nationale, saavelsom gevorbne Regimenter staaende Under-Officerer og Tambourer, for deres egne Persohner undtagen, men deres Hustruer og Børn ibegreben) saaledes som dets Tal efter hvers Alder befandtes at være den 15de Augusti 1769, nemlig:

Hver Byes eller Bøigds Navn i Sognet og Annexet	1. Rubrique.	2. Rubrique.	3. Rubrique.	4. Rubrique.	5. Rubrique.	6. Rubrique.	7. Rubrique.
	paa 8te Aar og derunder.	fra 8 til 16 Aar inclusive.	fra 16 til 24 Aar inclusive.	fra 24 til 32 Aar inclusive.	fra 32 til 40 Aar inclusive.	fra 40 til 48 Aar inclusive.	fra 48 Aar og deroover.
	M F	M F	M F	M F	M F	M F	M F
Den nørre Deel af Sognet	16 11	18 17	7 7	8 11	10 7	10 10	20 24
Den søndre Deel af Sognet	25 23	17 31	4 8	6 10	10 13	7 12	20 26
Summa	41 34	35 48	11 15	14 21	20 20	17 22	40 50

Recapitulatio.		Af det modstaaende fulde Tal 178 Mandfolk og 210	M	F
	M F	Fruentimmer, henhører til efterskrevne Nummere,		
1. Rubrique.	41 34	nemlig:		
2. -	35 48	1.) Rangs-Personer, Proprietairer, som ingen Rang		
3. -	11 15	have, Justitz- og alle andre Kongel[ige] Betiente, saa		
4. -	14 21	og Forpagtere, Forvaltere, Ridefogder og detslige,		
5. -	20 20	med deres Hustruer og hos sig havende Børn	Ingen	
6. -	17 22	2.) Geistligheden samt Kirke- og Skoele-Betiente,		
7. -	40 50	saa og Studentere, med deres Hustruer og hos		
		sig havende Børn	8	4
		3.) (a) Bønder og andre Jordbrugere, som sig der-		
		af alleene og ikke af Søefart eller Havfiskerie tillige		
		ernære, saa og Møllere, Kroemænd, Skovfogder,		

Skovløbere, Huusmænd, Inderster og detslige,
 med deres Hustruer 77 84
 og (b) Deres hos sig havende Børn 67 75

4.)(a) Søfarende og Fiskere, iberegnet saavel
 dem, der med Tilladelse ere i Fahrten eller paa
 Reiser som de, der tillige ernære sig af Jordbrug,
 med deres Hustruer Ingen
 og (b) Deres hos sig havende Børn 0 0

5.) Fabriquerer og Handværker, samt deres
 Svenne og Læredrenge med deres Hustruer og
 hos sig havende Børn Ingen

af 2 Rubrique 35 M 48 F
 3 - 11 - 15 -

6.) Alle ugifte 4 - 7 - 10 - tilsam-
 Personer 5 - 5 - 8 - men 70 109

6 - 1 - 5 -
 7 - 11 - 23 -

7.) Alle Tjenestefolk og Dagleyere 24 41

8.) De udi dette Sogn hiemmehørende, som

TABELL

over

Saabel Mand, som Qvindetionnet udi *Lemb* Sogn eller Præstegield med dertil hørende - - - Annex under *Bilber* Stifte (de udi Tjeneste værende Gevorbene Ryttere, Dragoner og Soldater, samt de ved de nationale saabelsøm gevorbne Regimenter staaende Under-Officerer og Tambourer, for deres egne Persohner undtagen, men deres Hustruer og Børn ibegreben) saaledes som dets Tal efter hveris Alder befandtes at være den 15de Augusti 1769, nemlig:

Hver Børn eller Børns i Sognet og Annexer.	1 Rubrique. paa 8re Aar og derunder		2 Rubrique. fra 8 til 16 Aar inclusive.		3 Rubrique. fra 16 til 24 Aar inclusive.		4 Rubrique. fra 24 til 32 Aar inclusive.		5 Rubrique. fra 32 til 40 Aar inclusive.		6 Rubrique. fra 40 til 48 Aar inclusive.		7 Rubrique. fra 48 Aar og derover.	
	Mandsfolk	Fruentimmer	Mandsfolk	Fruentimmer	Mandsfolk	Fruentimmer	Mandsfolk	Fruentimmer	Mandsfolk	Fruentimmer	Mandsfolk	Fruentimmer	Mandsfolk	Fruentimmer
<i>Den Nørre Børn i Sognet</i>	10	11	18	17	7	7	8	11	10	7	10	10	20	24
<i>Den Nørre Børn i Sognet</i>	25	23	17	31	4	8	6	10	10	13	7	12	20	26
Summa	41	34	35	48	11	15	14	21	20	20	17	22	40	50

Recapitulatio.		Af det modstaaende fulde Tal 178 Mandfolk og 210 Fruentimmer, henhører til følgende Nummere, nemlig:												
	Mandsfolk	Fruentimmer												
1. Rubrique	41	34	1.) Kongs-Persohner, Proprietairer, som ingen Rang have, Justitz- og alle andre Kongel. Beriente, saa og Forpagtere, Forvaltere, Hidsfogder og detslige, med deres Hustruer og hos sig havende Børn. = = = = =											
2. = = =	35	28	2.) Bølligheden samt Kirke- og Skole-Beriente, saa og Studenter, med deres Hustruer og hos sig havende Børn. = ' o = = = = =											
3. = = =	11	15												

Hovedet på 1769-folketællingsskemaet. (RA).

	med Pass paa nogen Tiid ere paa udenrigs Rei- ser, og henhøre til de under 1, 2, 3, 5, 6 og 7de §. benævnte Stænder	Ingen	
	og 9.) Hospitals Lemmer samt andre vanføre, gebredlige og afsindige Personer	2 6	
Summa	178 210	Summa	178 210

I øvrigt forklares kortelig herved om dette Sogn bestaaer enten af Landlægder, eller Sølægder alleene, eller af begge Deele, og hvormeget hver Deel kand omtrent giøre af det heele Sogn.

[Sognepræstens besvarelse:] *Dette Sogn bestaaer alleene af Landlægder.*

Sønder-Lemb Præstegaard d. 15de. Aug. 1769.

Niels Bolderup

2. Folketællingsskema 1855

(RA, Folketællingen 1. februar 1855. Smidstrup by (skoledistrikt), Blidstrup sogn, Holbo herred, Frederiksborg amt)

Optegnelse paa Folketallet m. v. i Smidstrup Skoledistrikt, Blidstrup Sogn, Holboe Herred, Frederiksborg Amt den 1ste Februar 1855.

- [1] Byernes eller Stedernes Navne med Anførsel af Gaarde, Huse o.s.v.
- [2] Familiernes Antal.
- [3] Samtlige Personers fulde Navn.
- [4] Enhvers Persons Alder, det løbende Alders-Aar iberegnet.
- [5] Ugift, gift, Enkemand, Enke eller Fraskilt.
- [6] Fødestedet, nemlig Kjøbstadens og paa Landet Sognets og Amtets Navn, og ved Udlændinge og de i Bilandene og Colonierne Fødte Landet, hvor de ere fødte.
- [7] Personernes Stilling i Familien, Titel, Embede, Forretning, Næringsvei eller af hvilket Erhverv de leve, eller om de forsørges af Fattigvæsenet.
- [8] Troesbekjendelsen.
- [9] Af disse vare: Døvstumme – Døve – Blinde.
- [10] Anmærkninger.

3. Folketællingsskema 1916

(RA, Folketællingen 1. februar 1916. Veddinge by, Fårevejle sogn, Holbæk amt)

Hovedliste

1. Byernes eller Stedernes Navne med Angivelse af Gaardenes, Husenes osv. Matr.-Nr.

2. Familiernes Løbenumre. Som »Familie« tages ogsaa enlig boende, men ikke Logerende. Foran midlertidig nærværende sættes N (jævnfør Reglerne nr. 2 og 8)
3. Samtlige Personers Navn (ogsaa Fornavn). Ved Børn endnu uden Navn sættes »Dreng« eller »Pige«. Midlertidig fraværende Personer opføres ikke her, men paa Skemaets Bagside.
4. Kønnen. Mandkøn (M) eller Kvindekøn (K).
5. Fødselsdag og Fødselsaar.
6. Ægteskabelig Stilling. Ugift (U), Gift (G), Enkem[and] eller Enke (E), Separeret (S) eller Fraskilt (F).
7. Er Vedkommendes Arbejdsevne varigt forringet paa Grund af kronisk Sygdom, Vanførhed eller anden Abnormitet? (jævnfør nærmere Forsidens Register Nr. 4). Ja eller Nej.
8. I bekræftende Fald: Hvad er Aarsagen til Arbejdsevnenes Forringelse? (Blindhed paa begge Øjne, Vanfør højre Haand, Sindssygdom, o.s.v)
9. Stilling i Familien. Husfader, Husmoder, Barn, Slægtning o.l., Tjenesteyende, ung Pige i Huset, Pensionær, Logerende.
10. Erhverv. Ogsaa Husmoderens eller Børnenes særlige Erhverv anføres. Hvis nogen har flere Erhverv anføres disse, Hovederhvervet først. Man angiver udtrykkeligt, det Fag man arbejder i, og ens Stilling i Faget (Bagermester, Snedkersvend, Bankdirektør, Ekspedient i Isenkramforretning, Jordarbejdsmand, Kaabesyerske, o.s.v. Lever man hovedsagelig af Formue, privat Understøttelse, Alderdomsunderstøttelse, Fattighjælp, anføres dette, men tillige andet Erhverv. Forhenværende Næringsdrivende o. l. sætter fhv. foran tidligere Livsstilling. Tyende angiver deres særlige Beskæftigelse, Husgerning, Landbrug o.l. Jævnfør Forsidens Regler Nr. 6.
11. Navn og Virksomhed for den Institution, det Firma eller den Person, man for Tiden hovedsagelig arbejder for. Er man for Tiden uden beskæftigelse skrives A.
12. Anmærkning (For midlertidig nærværende tilføjes deres Hjemsted).

Nedenstaaende Rubrikker udfyldes af Ligningsmyndighederne

[13] Indkomst.....	Kr.
[14] Formue (Ingen Formue=0).....	Kr.
[15] Paalignet personlig Skat for Aaret 1916-17 (Indkomst- og Formueskat)	
til Staten.....	Kr. Ø.
til Kommunen.....	Kr. Ø.

Kommentarer

I alle kilder er der tale om trykte skemaer, hvor de tomme pladser til stednavne og antalsangivelser er udfyldt med håndskrift (kursiv). I 1769-skemaet er opremsningen af hvilke byer og gårde, der hørte til hhv. den nørre og søndre

del af sognet udeladt. Ligeledes er skemaets »Mandfolk« og »Fruentimmer« bortset fra et enkelt sted overalt erstattet af »M« og »F«. I 1855-skemaet er rubrikkerne anbragt lodret, mens de her gengives vandret. I 1916-skemaet skulle spørgsmål 7-8 kun udfyldes for personer mellem 16 og 65 år, mens rubrik 11 ikke skulle udfyldes for personer, der drev selvstændig erhvervsvirksomhed.

Bilande	Island, Færøerne og Grønland. De danske tropekolonier omtales også ofte som bilande.
Betient	embedsmand.
Bøigd	bygd. Folketællingen omfattede også Norge og Island.
Gevorbne	hvervede soldater.

Lovgrundlag

Den første folketælling blev afholdt i henhold til kgl. res. af 16. juni 1769. Grundlaget for iværksættelse af folketællinger var hver gang en central beslutning, der blev officielt bekendtgjort i form af cirkulære eller bekendtgørelse. I den traditionelle form ophørte folketællinger i Danmark med tællingen i 1970. Befolkningsstatistikken er herefter vedligeholdt og udvidet gennem de centrale edb-registre, først og fremmest det centrale personregister (CPR).

Anvendelsesmuligheder

Folketællingerne er en hovedkilde for den demografiske forskning, og især fra ca. 1970, da edb begyndte at lette bearbejdningen af store mængder data, blev de anvendt i nye omfattende undersøgelser af mobilitet og familiestruktur. For erhvervshistorie og socialhistorie, ikke mindst i lokalhistorisk sammenhæng, har de længe været en grundlæggende kilde.

På linie med kirkebøgerne er folketællingerne desuden en meget anvendt kilde til slægts- og personalhistorie. Der er siden 1769 afholdt over 20 folketællinger, og i tidens løb har man registreret stadig flere oplysninger. Samtidig har man også ændret på optællingsprincipperne, idet man til og med 1860-folketællingen talte alle hjemmehørende på adressen, uanset om de var til stede på datoen. Fra 1870 overgik man til tælling efter faktisk tilstedeværelse.

For den enkelte persons vedkommende vil man for hele perioden 1787-1970 kunne finde følgende oplysninger: Navn, adresse, køn, alder, erhverv, ægteskabelig stilling samt stilling i husstanden. Først fra og med 1845-folketællingen registreres fødestedet; en information der er af stor værdi i slægtshistoriske sammenhænge. Ved enevældens afskaffelse i 1849 indførtes religionsfrihed i Danmark, og derfor registrerede man i 1855-folketællingen og de følgende den enkeltes trostilhørsforhold. I 1901 skulle for første gang oplyses både arbejdsplads og sidste bopæl før nuværende bopæl, og det er i begge tilfælde oplysninger, der har stor interesse for mange slægtsforskere. Endelig rummede 1916-tællingen en ny rubrik til indkomst. Det var en følge af loven om personlig indkomstskat fra 1903. Derimod undlod man i denne tælling at indhente fødestedsoplysninger.

Hvor findes kildetypen?

Folketællingerne 1769-1845 opbevaredes i Rentekammeret, men er pga. deres store omfang af praktiske grunde ikke registreret i den generelle registratur til dette arkiv (Jens Holmgaard 1964), men i særskilte fortegnelser. En undtagelse er 1769-folketællingen, hvis tabeller findes registreret af Holmgaard (RA, Rtk. 352. 28-32).

Fra og med 1850-folketællingen overgik de til Statistisk Bureau, og de nye findes derfor registreret under dettes arkiv (proveniensenr. 1308).

Folketællingerne for kongeriget er 1787-1911 kun tilgængelige på mikrokort eller mikrofilm. Nyfotograferinger foregår, og spredningen af kopier på film og mikrokort er intensiveret med oprettelsen af Statens Arkivers Filmningscenter, Viborg 1995. I forvejen findes en lang række manuelle registre til folketællingerne i Rigsarkivet og lokalarkiver i kommunerne.

Folketællingerne er pga. deres personfølsomme oplysninger først almindeligt tilgængelige, når de er 80 år gamle.

Litteratur

De statistiske resultater af de første tællinger blev publiceret i *Collegialtidende* og fra 1840 i *Statistisk Tabelværk*, fra 1862 også i *Statistiske Meddelelser*. Se *Statistisk Tabelværk V A*, 5. 1905 (Befolkningsforholdene i Danmark i det 19. Aarhundrede). Især de ældre folketællinger er i mange tilfælde blevet udgivet for afgrænsede områder, og i 1990'erne er iværksat en omfattende indlægning på edb som led i et samarbejde mellem DIS-Danmark (Databelandling i Slægtsforskning), SLA (Sammenslutningen af Lokalhistoriske Arkiver og SA (Statens Arkiver).

Benny Brinch: *Folketællingen 1801, Fortid og Nutid* 25, 1972-74, s. 279-98.

Ole Degn: *Alle skrives i mandtal. Folketællinger og deres brug*. Arkivernes informationsserie 1991 (med omfattende, temainddelt litteraturliste og oversigt over manglende folketællinger).

Jørgen Elklit: *Folketællingen 1845. Metodiske problemer ved databehandling af folketællingsmateriale*, bd. 1-2. 1969.

Albert Fabricius og Harald Hatt: *Håndbog i slægtsforskning*, Kbh. 1963, s. 150-154.

Axel Holck: *Dansk Statistiks Historie 1800-1850*, Kbh. 1901, s. 136-177.

Grethe Ilsøe: Den enkelte og forvaltningen – registrering som parameter, i: Karl Peder Pedersen, Grethe Ilsøe og Ditlev Tamm (red.): *På given foranledning. En antologi om dansk forvaltningskultur*, Kbh. 1995, s. 151-152.

Hans Chr. Johansen: *Befolkningsudvikling og familiestruktur i det 18. århundrede*, Odense 1975, s. 11-23 og 47-78.

Hans Chr. Johansen: Folketællinger, i: Erik Alstrup og Poul-Erik Olsen (red.): *Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk*, 1991.

Kildeoversigten – en oversigt over afskrevne slægts- og lokalhistoriske kilder (folketællinger m.v.) DIS-Danmark 1993.

Aksel Lassen: *Fald og fremgang. Træk af befolkningsudviklingen i Danmark 1645-1960*, Aarhus 1965.

Jørgen Nybo Rasmussen: Ordning og registrering af folketællinger, *Arkiv* 5, 1974-75, s. 98-114.
Rigsarkivets publikumsafdeling: *Folketællinger 1769-1940. Rigsarkivet informerer*. Heri findes oversigter over tællingsår, også for hertugdømmerne, indhold, registre og kortfattet litteraturhenviisninger.

Statens Arkivers Filmningscenter: *Mikrofilm og mikrokort kataloger*, Viborg 1995-96.

Wilhelm von Rosen: *Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse*, bd. I, I, Kbh. 1983, s. 360-364, og bd. II, 4, Kbh. 1991, s. 1826-1935.

Hans H. Worsøe: *Find dine rødder. Politikens håndbog i slægts historie*, Kbh. 1987, s. 138-44.

Centraladministrationen: Jordebøger og matrikler

Af Karl-Erik Frandsen

Fundamentet for det danske samfund før industrialiseringen var ubetinget landbruget, og det er her karakteristisk, at dette siden middelalderen havde været organiseret i godser, hver bestående af en hovedgård med tilhørende hovedgårdsmark og et større eller mindre antal fæstebønder, der ikke selv ejede deres jord, men som mod en årlig afgift i penge og naturalier (landgilde) og en arbejdsydelse på hovedgårdsmarken (hoveri) havde brugsretten til fæstegårdene. Bortset fra en kort periode i enevældens første tid blev der alene opkrævet skat af bondegårdene, mens hovedgårdene nød en række privilegier, heriblandt skattefrihed. Det betød, at staten og ikke mindst finansledelsen havde en vital interesse i at føre nøje kontrol med bondegårdene, for at sikre og kontrollere at de ikke lagdes ind under hovedgårdene, hvilket jo for statskassen ville medføre et reduceret skatteprovenu. Derfor lagde man fra centralt hold stor vægt på at få skabt et solidt grundlag for skatteudskrivningen, og her indtog matriklerne 1662, 1664, 1688 og 1844 en afgørende plads. Disse centrale, landsdækkende skatteregistre udgjorde grundlaget for skatteudskrivningen helt frem til 1903.

Som eksempler på disse kildetyper bringes i det følgende en række uddrag fra en tilfældigt udvalgt dansk landsby, nemlig Andrup (Skads sogn, Skads herred, Ribe amt). Når der her er valgt kilder udelukkende omhandlende samme lokalitet, skyldes det et ønske om at levere en model for, hvorledes man kan skaffe sig oplysninger om udviklingen i principelt enhver bebyggelse i Danmark. For at give et indtryk af de markante ændringer, der gennemførtes i slutningen af 1700-tallet, og som kom til at spille en stor rolle for 1844-matriklen er også Andrups udskiftningsforretning taget med (nr. 16), ligesom de jordebøger, der i 1661-62 indkaldtes for at udgøre grundlaget for den første matrikel, bringes som nr. 13.

Kildeoversigt

- 13. Indsendte jordebøger 1661-62 76
- 14. Matriklerne 1662 og 1664 79
- 15. Matriklen 1688 82
- 16. Udskiftningsforretning 88
- 17. Matriklen 1844 93

13. Indsendte jordebøger 1661-62

En jordebog er en retslig gyldig fortegnelse over det jordegods, som tilhører en bestemt godsejer med oplysning om de afgifter i form af landgilde m.m., som de enkelte fæstere skulle betale til godsejeren. Allerede i 1200- og 1300-årene begyndte kronen og gejstligheden at føre sådanne registre over deres besiddelser, og fra midten af 1500-tallet kendes kilden også fra adelige godser. I bestræbelserne på at rette op på den katastrofale økonomiske situation efter svenskekrigene indkaldte regeringen i september 1660 jordebøger fra alle landets godsejere for at få et overblik over den økonomiske situation og for samtidig at få materiale til at lave et nyt skattesystem baseret på en matrikel.

Indsendte jordebøger fra Krogsgård gods 1661-62

(RA, Rtk. 311.48. Indsendte jordebøger 1661-62)

1. Welb[årne] Jomfru Kirsten Rodtkierckes Jordbog paa Hindis Goetz wdj Judland belegende wdj Skadtz Herridt, Skadtz Sogn, Andrup.

Lauridt Terckeldsen skylder aff En Gaard	
Hart Korn 8 tdr. 3 schip[per]	2 ¹ / ₂ ørtte Roug
	2 ¹ / ₂ ørtte Biug
	1 Suin
	1 fouer Oxse
	1 ¹ / ₂ dlr. Giesterij

Lass Nielsen och Niels Jessen skylder aff En Gaard,	
Be Regnidt I Hart Korn 8 tdr. 3 sch[ipper]	2 ¹ / ₂ ørtte Roug
	2 ¹ / ₂ ørtte Biug
	1 Suin
	1 fouer Oxse
	1 ¹ / ₂ dlr. Giesterij

Jep Ibsen 1 boell schylder	
Hartt Korn 1 tdr. 3 schip[per]	¹ / ₂ ørtte Roug
	¹ / ₂ ørtte Biug

Mortten Madtzen aff En gaard som ehr Ødde	
Hartt Korn 8 tdr. 3 s[c]hip[per]	2 ¹ / ₂ ørtte Roug
	2 ¹ / ₂ ørte Biug
	1 Suin
	1 fouer Oxse
	1 ¹ / ₂ dlr. giesterij

2. Hans Rothkircks jordebog for hans part af Krogsgård i Andrup

Christen Hannsenn

6¹/₂ tønder

2 ørte Rueg

2 ørte Buig

1 Suin

1 fornøed

1 d[l]r. G[æst]erie

Kommentarer

I jordebogen oplyses under den enkelte bondes navn, gårdens hartkorn samt dens landgildeydelse. Andrup tilhørte i 1661-62 søskendeparret Kirsten og Hans Rothkirck. De havde hver arvet andele af hovedgården Krogsgård i nabosognet Tjæreborg efter faderen, lensmand Wenzel Rothkirck (død 1655). I jordebøgerne findes deres samlede gods opregnet, men her er kun gengivet de oplysninger, der vedrører Andrup. Der mangler et bol, som findes i de senere kilder.

Boell	bolsted, lille gård.
Fornøed	fodernød, dvs. en stud, som bonden selv havde opdrættet igennem 4-5 år, og som han skulle aflevere til godsejeren om efteråret med henblik på opstaldning. I fodernød takseredes til ¹ / ₂ td. htk.
Fouer Oxse	foderokse, dvs. en stud, som godsejeren opstaldede hos bonden en vinter til opfedning med henblik på eksport det følgende forår. I foderokse takseredes til 1 td. htk.
Giesterij	gæsteripenge. Gæsteri var en gammel afgift, der oprindeligt betød, at godsejeren havde ret til at overnatte hos bønderne med heste og svende, hvilket bønderne kunne betale sig fra mod den nævnte afgift.
Hart Korn	De forskellige naturalieydelse kunne omregnes efter en bestemt omregningsenhed, kaldet <i>tønder hartkorn</i> , idet 1 tønne hårdt korn (byg eller rug) svarede til værdien 1 tønne hartkorn, hvorimod 1 tønne havre kun blev regnet for ¹ / ₂ td. htk.
Schippe	kornmål. 1 tønne à 8 skæpper à 4 fjerdingkar à 3 album.
Skylder	betaler landgilde.
Suin	svin. 1 svin takseredes til ¹ / ₂ td. htk.
Ørte	kornmål. 1 pund à 2 ørter à 10 skæpper rug (men 12 skæpper byg). Dette ældre kornmålesystem anvendtes i 1600-tallet parallelt med tøndemålet (se: Schippe).

Lovgrundlag

Kgl. åbent brev af 28. september 1660 og senere gentagelser ved åbne breve af 10. januar 1661 og 4. juli 1662.

Anvendelsesmuligheder

Jordebøger er normative kilder, som angiver, hvad fæsterne *burde* eller *plejede* at betale i årlig afgift (landgilde), ikke at forveksle med et regnskab der angiver, hvad de faktisk betalte.

De indsendte jordebøger giver et godt indtryk af landets situation efter sven-skekrigene. De har ikke været underkastet nogen samlet videnskabelig under-søgelse, men er meget anvendt i lokalhistoriske fremstillinger.

Hvor findes kildetypen?

De jordebøger der blev indsendt til centraladministrationen ligger for de flestes vedkommende i Rentekammeret. Her findes også 64 pakker med jordebøger fra 1661-62, ordnet topografisk og alfabetisk (RA, Rtk. 311.3-66). Der findes hertil en specificeret seddelregistratur. Derudover opbevares mange jordebøger i godsarkiverne (LAA).

Litteratur

Arent Berntsen: *Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed*, 1656.

Gunnar Knudsen: *De danske Matrikler og deres Benyttelse ved historiske Undersøgelser, Fortid og Nutid 2*, 1919. Findes genoptrykt i: Johan Hvidtfeldt (red.): *Lokalhistorie – Righistorie og andre artikler fra fortid og nutid*, Kbh. 1966, s. 115-156.

14. Matriklerne 1662 og 1664

Efter enevældens indførelse 1660 blev det bydende nødvendigt at få skabt et nyt og bedre skattesystem baseret på et objektivi grundlag, nemlig jordens produktionsevne. For at tilvejebringe et sådant besluttedes det i efteråret 1660 at fremstille en matrikel, dvs. en komplet, offentlig fortegnelse over alle landets landbrugsbedrifter med angivelse af hver enkelt ejendoms ejer og bruger (føster) og med oplysninger om ejendommens størrelse udtrykt i udsæd eller areal og med dens værdi angivet i tønder hartkorn. Allerede i 1662 udskrev man den første matrikelskat, idet der årligt skulle betales 2/3 rdl. i skat af hver tønde hartkorn. 1662-matriklen viste sig dog at være så mangelfuld, at man måtte lave en ny, der lå klar i 1664, og som derefter blev brugt som beskatningsgrundlag frem til 1688-matriklen.

Matriklen 1662 fra Andrup, Skads sogn, Riberhus amt
 (RA, Rtk. 311.96. Matriklen 1662. Riberhus amt)

Herschabet och Sædens Hartk[orn]	soer och affler	schyld oc[h] Landgilde	Hart Korn och de[t]s værd
Schadtz Sogen: Aendrup			
Lauridtz Therckelsen – 1 Gaard			
Welb[årne] her	Roug 7 tdr.	2 ¹ / ₂ ørtte Roug	8 tdr. 3 schip[per]
Wendtzal Rotkirckes arffuinger til Kroxg[å]rd.	Biug 4 ¹ / ₂ tdr. Arre 10 tdr. Høe 16 Læs	2 ¹ / ₂ ørtte Biug 1 foer Oxe 1 Suin 1 ¹ / ₂ dr. G[æste]rij	a 50 Rdr. ehr 418 ¹ / ₂ Rdr. 1 ort
Lass Nielsen och Niels Jessen – 1 Gaard			
	Roug 7 tdr. Biug 4 ¹ / ₂ tdr. Arre 10 tdr. Høe 16 Læs	2 ¹ / ₂ ørtte Roug 2 ¹ / ₂ ørtte Biug 1 foer Oxe 1 Suin 1 ¹ / ₂ d[l]r. G[æste]rij	8 tdr. 3 schip[per] a 50 Rdr. ehr 418 ¹ / ₂ Rdr. 1 ort
Morten Madtzen – 1 Gaard, Øde			
	Roug 7 tdr. Biug 4 ¹ / ₂ tdr. Arre 10 tdr. Høe 16 Læs	2 ¹ / ₂ ørtte Roug 2 ¹ / ₂ ørtte Biug 1 foer Oxe 1 Suin 1 ¹ / ₂ d[l]r. G[æste]rij	8 tdr. 3 schip[per] a 50 Rdr. ehr 418 ¹ / ₂ Rdr. 1 ort

Christen Hansen – 1 Gaard, Øde, gandsche

Roug 4 $\frac{1}{2}$ tdr.	2 ørte Roug	6 $\frac{1}{2}$ tdr:
Biug 2 $\frac{1}{2}$ tdr.	2 ørte Biug	a 50 Rdr.
Arre: 5 tdr.	1 foernød	ehr 325 Rdr.
Høe 12 Less	1 Suin	
	1 dlr. G[æste]rj	

Jep Ibsen – $\frac{1}{2}$ Boell

Roug $\frac{1}{2}$ tdr.	$\frac{1}{2}$ ørte Roug	1 tdr. 3 schip[per]
Biug 2 schip[per]	$\frac{1}{2}$ ørte Biug	a 50 Rdl.
Ingen høe affling		ehr 68 $\frac{1}{2}$ Rdl.
		1 ort

Niels Bennedsen – $\frac{1}{2}$ boell

Roug $\frac{1}{2}$ tdr.	$\frac{1}{2}$ ørte Roug	1 tdr. 3 schip[per]
Biug 2 schip[per]	$\frac{1}{2}$ ørte Biug	a 50 Rdl.
Ingen høe affling		ehr 68 $\frac{1}{2}$ Rdl.
		1 ort

Kommentarer

Som første led i udarbejdelsen af en matrikel indkaldtes i 1660-62 jordebøger fra alle landets godsejere (se nr. 13), men disse viste sig snart at være ufuldstændige pga. manglende udsædsoplysninger. Derfor nedsattes den 4. august 1661 en kommission for hvert stift, der ved nærmere undersøgelser lokalt skulle fastslå landgilde og udsæd for hver eneste gård. Arbejdet blev afsluttet i sommeren 1662, og matriklen kunne tages i brug som skattegrundlag samme år. Den kaldes ofte »landgildematriklen«, fordi den jo hovedsagelig er en samenskrivning af jordebøger.

Netop i 1662 blev landgilden mange steder mærkbart reduceret, simpelthen fordi bønderne efter svenskekrigene var så forarmede, at dette var bydende nødvendigt, hvis de skulle kunne overleve. Disse landgildejusteringer krævede så til gengæld, at hartkornet, som hver gård var ansat for i matriklen, blev sat ned. Der blev derfor lavet en ny matrikel i 1664, der var baseret på de samme principper som tidligere. Denne matrikel gav dog ikke anledning til nye ressourcekrævende kommissionsarbejder, men den blev udarbejdet på de nyoprettede amtstuer ved revision af de tidligere arbejder. Den kaldes derfor også »amtstuematriklen«.

Arre	havre.
Herskabet	godsejeren. Dennes navn findes kun anført ved den første fæstebonde (Lauridtz Therckelsen), således at der ved de efterfølgende er underforstået et gentagelsestegn.
Ort	1/4 rigsdaler.

Schylde
Sædens Hartkorn

afgift, dvs. landgilde.
Udsæden omregnet til hartkorn, dvs. de angivelser der findes i kolonne [2] (sår og avler). Dette skulle oplyses for at se om der var rimelighed i landgildens størrelse set i forhold til udsæden. Udsædsangivelserne skulle egentlig have været omregnet til hartkorn ved division med 3 (for havrens vedkommende dog med 6), men det har man forsømt i denne protokol. Skaden var ikke så stor, for udsædshartkornet blev slet ikke brugt til noget af forvaltningen.

Lovgrundlag

Kgl. ordrer af 4. august 1661, 29. oktober, 9. og 12. november 1661 og 6. april 1662.

Anvendelsesmuligheder

Matriklerne 1662 og 1664 har stor forskningsmæssig betydning. De er de ældste synkroner kilder til Danmarks landbrugs- og bebyggelsehistorie samt lensadministrationen, og giver dermed et godt grundlag for at vurdere dels landbrugsproduktionens orientering og dels ejendomsforholdene før de store krongodsudlæg. Som det også fremgår, er der dog flere oplysninger i matriklen end i jordebøgerne.

Hvor findes kildetypen?

Matriklerne 1662 og 1664 findes i Rentekammeret (RA, Rtk. 311.27-96 (1662) Rtk. 311.102-142 (1664). Til den sidste findes specialregistratur (Bro Jørgensen: *Matriklerne 1664 og 1688*, Kbh. 1976).

Litteratur

Eksempler på udnyttelsen af matriklerne er givet i: Claus Bjørn m.fl. (red.): *Det danske Landbrugs historie*, bd. 2, 1988.

15. Matriklen 1688

Da der i løbet af nogle år opstod utilfredshed med matriklen af 1664, begyndte man derfor efter svensk mønster i foråret 1681 forarbejderne til en ny matrikel baseret på den enkelte gårds produktionskapacitet målt ud fra størrelsen af gårdens agerjord og dennes bonitet samt mulighederne for høslet og kreaturhold. Oplysningerne indsamledes ved en minutiøs opmåling og vurdering af alle landets jorder i 1682-84, og dette registreredes i de såkaldte markbøger. Herefter blev de mange data i modelbøgerne omregnet til et samlet mål udtrykt i »tønder hartkorn«. Matrikelprotokollerne rummer det færdige resultat, der blev lagt til grund for skatteudskrivningen i den efterfølgende tid. Matriklen 1688 var i brug i hele 156 år. På sin vis kan man sige, at den var med til at fremme udviklingen i landbruget. Den blev nemlig næsten ikke revideret, så hvis en bonde eller en hel landsby havde indtaget ny jord til dyrkning eller intensiveret dyrkningen, blev skatten alligevel ikke det mindste forøget.

1. Markbog fra Andrup, Skads sogn, Riberhus amt 1683

(RA, Rtk. 312. Markbog for Andrup, Skads sogn, Riberhus amt (nr. 742))

1. Forside

Riiber Amt, Schadtz Herred, Schadtz Sogn, Aaenderup Bye
er 4 Heelegaarder

Tilhører Welb[årne] Major Sehested til Kroussgaard, Beboes af Effterschr[evne] Mend
nembl[ig]:

No. 1. Hans Madsen – 1 Hellgaard

No. 2. Jens Mortens[en] og Lars Nielssen – 1 Heelgaard
[Her] findis Jens Mortens[ens] [navn] I Forretningen
for Jorden Indført.

No. 3. Jep Ibsen – 1 Heelgaard
huor af Niels Christens[en] og Niels Erichs[en] boels-
mænd, hafr huer 1/4 Paart i brug, [Her] findis Jep Ib-
sens nafn I Forretningen for Jorden Indført.

No. 4. Niels Nielsen – 1 Heelgaard

2. Uddrag af opmålingen og takseringen af Stenvangstægten den 30. juli 1683

Aaerop Marck strecher sig Synder og Nør, Synder til Ogelwij March, Nor til Aauxwangs March, Øster til Bretspieldtz March, wester til Tourop March, og bestaar wdj 10 Tegter.

[Bonitet og brug/hvile]	[Marknavn] [Bruger]	[Agrenes mål]			[Agrenes]
		Bred	Lang	Bred	[areal]
Scharp Rug Jord bestaar af Rød Sand og Grud. Saas 3 Aar 1 med Byg, 1 med Rug, 1 med Hafre huiler 6 Aar	1. Steen Wangs Tegt Strecher Øster og Wester, ligger Imellem Heeden og Ogelwig March. Der begynt at Maahle og bestaar wdj 20 Agre.				
	1 Hands Madtzen 1	11 ¹ / ₂	237	11	2666 ¹ / ₄
	ditto 2	11 ¹ / ₄	268	11	2981
	4 Niels Nielsen 3 Niels Erichs[en]	21	384	16 ¹ / ₂	7200
	Boels Jord 4	17	397	11 ³ / ₄	6103 ⁷ / ₈
2 Jens Morten- s[en] 5	15	406	14 ¹ / ₂	5988 ¹ / ₂	

(På tilsvarende måde findes samtlige byens andre agre og marker opmålt.)

2. Modelbog fra Andrup, Skads sogn, Riberhus amt

(RA, Rtk. 312.1745. Modelbog for Skads herred, fol. 127-134)

Aaenderup Bye

Dends iord bruges med 1 k[ærve] Biug 2 k[ærve] Rug 1 k[ærve] haufre, huiler 4 Aar, Endel saaes allene med 2 k[ærve] haufre uden giøde, huiler 6 Aar, bestaar af sand oc muld, endel paa röed en del paa guul sand, eragtes for scharp wndtaget No. 3, som formedelst hans Toft er ringe oc derfor eragtes for ¹/₂ ond [og] ¹/₂ scharp.

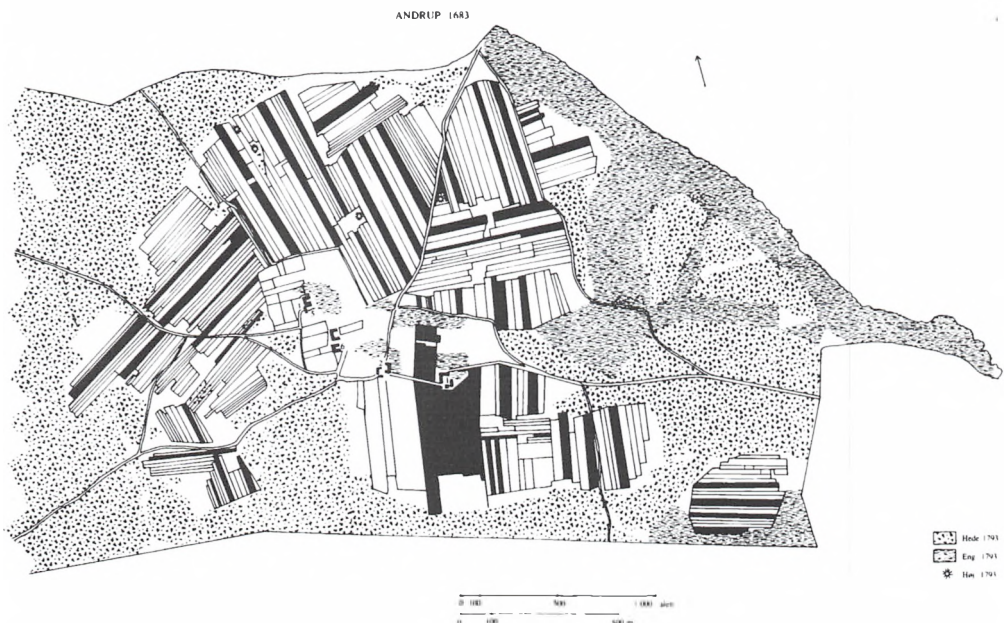
[Godsejer:] Friderich Se[h]ested

[Bondens navn]	[Bonitet og areal] [Hø- og græsnings- kapacitet]	[Hartkorn]	[1664- hartkorn]
1) Hans Madtzen	Scharp Gothøe 2 les Ond høe 12 les Mid[del] Gres: 8 Høfd[er] [Ialt]	52-5-1-2-3 = 5-6-3-1-0 0-1-0-0-0 0-3-0-0-0 <u>0-2-0-0-0</u> 6-4-3-1-0	8-3-0-0-0
2) Jens Mortens[en]	Scharp gothøe 3 Les ond Høe 12 Les mid[del] Gres 8 Høfd[er] [Ialt]	52-4-1-1-0 = 5-6-2-2-1 0-1-2-0-0 0-3-0-0-0 <u>0-2-0-0-0</u> 6-5-0-2-1	8-3-0-0-0
3) Jep Ibs[en]	$\frac{1}{2}$ ond $\frac{1}{2}$ scharp gothøe 1 les ond høe 10 Les mid[del] Gres 8 Høfd[er] [Ialt]	52-1-0-1-0 26-0-2-0-2 26-0-2-0-2 0-0-2-0-0 0-2-2-0-0 <u>0-2-0-0-0</u> 5-5-2-0-2	8-3-0-0-0
4) Niels Nielsen	Scharp got høe $1\frac{1}{8}$ Les ond høe 6 Les mid[del] Gres 4 Høfd[er] [Ialt]	22-4-2-2-1 2-4-0-0-3 0-0-2-0-3 0-1-2-0-0 <u>0-1-0-0-0</u> 2-7-0-1-2	6-4-0-0-0
5) Niels Erichen Boelsmand	S arp Ond Got høe 1 Les Mid[del] Gres: 1 Høfd [Ialt]	13-1-3= 1-0-3-0-3 0-0-1 <u>0-0-1</u> 1-1-1-0-3	1-3
6) Christen Christen- sen, Boelsmand	Scharp ond høe 1 Les Mid[del] Gres: 1 Høfd [Ialt]	8-2-3-1-1= 0-7-1-2 0-0-1 <u>0-0-1</u> 0-7-3-2	1-3

3. Matrikelprotokol fra Andrup, Skads sogn, Riberhus amt 1688 (RA, Rtk. 312.1818. Matrikelbog for Riberhus amt)

Aa[n]derup bye

Proprietarius	N[o]	Gammel Matricul Hart Korn				Nye Matricul Hart Korn			
		T	S	F	A	T	S	F	A
Fridrich	1) Hans Madsen	8	3	-	-	7	-	-	2
Se[h]jested	2) Jens Mortensen	8	3	-	-	7	-	2	-
	3) Jep Ibsen	8	3	-	-	6	-	1	1
	4) Niels Nielsen	6	4	-	-	3	-	2	-
	5) Niels Erichsen, Boels Mand	1	3	-	-	1	1	3	1
	6) Christen Christensen, Boels Mand	1	3	-	-	1	-	1	2

Andrups agersystem 1683. Rekonstruktion på grundlag af markbøger. En stor del af heden vest for byen er skåret væk. (Karl-Erik Frandsen 1996).

Kommentarer

A	album (1/96 td.).
F	fjerdingskar (1/32 tønde).
Heelgaard	gård på over ca. 5 tdr. htk.
Høfder	høveder, dvs. voksne kreaturer.
Grud	grus.
Kærve	årsafgrøde.
Markbog	Opmålings- og boniteringsprotokol. For hver enkelt ager anføres dens mål (i sjællandske alen), nemlig først bredden i den ene ende, så længden og til sidste bredden i den anden ende. På grundlag af disse tal var det enkelt efter reglerne om et trapez' areal at udregne det enkelte agerareal, og det findes beregnet i den yderste højre kolonne. Arealerne blev sammen med bonitetsangivelserne overført til senere kasserede »ekstraktprotokoller« og til modelbøgerne.
Modelbog	Protokol, hvori markbøgernes areal- og bonitetsoplysninger samledes for den enkelte ejendom. Derpå foretoges en omregning til hartkorn, idet jorden ansattes til en af følgende 6 boniteringsklasser: bedst, god, middel, skarp, ond og allerværst, hvor der til 1 td. htk. gik et areal på henholdsvis 2, 4, 6, 9, 12 og 16 tdr. land. For Hans Madsens vedkommende var hans samlede dyrkede areal godt 52 tdr. land, men da det altsammen var skarp jord, skulle tallet divideres med 9, for at få gårdens hartkorn. På samme måde blev antallet af læs hø afhængig af kvalitet og antallet af kreaturer, der årligt kunne græsses, anslået til hartkorn, og det hele blev lagt sammen. Til sammenligning blev anført hartkornet fra 1664-matriklen.
Matrikelprotokol	Den afsluttende skatteudskrivningsprotokol, der blev brugt som udskrivningsgrundlag fra 1688. Her findes kun de opsummerede hartkornstal indført. Når hartkornstallene i matrikelprotokollen er større end i modelbogen, skyldes det, at man helt arbitrært forhøjede alle hartkornsansættelser i Jylland med 1/16.
Proprietarius	godsejer.
S	skæppe (1/8 tønde).
T	tønde (kornmål).
Tægt	mark. Andrup havde med sine 10 tægter den type dyrkningssystem, der var meget typisk for bakkeøerne i Vestjylland, nemlig »det regulære græsmarksbrug«, hvor der hvert år blev indtaget en tægt til besåning, mens der tilsvarende udlagdes en til græsning.

Lovgrundlag

Instruks af 16. april 1681.

Kgl. res. af 8. maj 1688 vedr. forhøjelse af alle hartkornsansættelser i Jylland med 1/16. (RA, Rtk. Deliberationsprotokol nr. 13, fol. 43).

Anvendelsesmuligheder

Matriklen af 1688 er blevet meget udnyttet af dansk forskning. Indledningen til markbogen for hver landsby eller enkeltgård indeholder ofte elementer af stor historisk værdi, fordi de anvender de traditionelle begreber, som hartkornsvurderingen netop skulle afløse.

Særligt interessant for studiet af dyrkningsforholdene er indledningen til modelbogen. Der fortælles her (kildemæssigt helt uafhængigt af markbogen) om landsbyens dyrkningssystem.

Hvor findes kildetyperne?

Matriklen af 1688 og dens forarbejder findes i Rentekammeret. Det drejer sig om over 1690 markbøger, godt 100 modelbøger og 90 matrikelbøger (RA, Rtk. 312.6-1699 (markbøger), 312.1700-1801 (modelbøger) og 312.1802-93 (matrikelbøger) samt øvrige arkivalier i Rtk. 312). Der er hertil udarbejdet en specialregistratur (Bro Jørgensen: *Matriklerne 1664 og 1688*. Kbh. 1976), og hele matrikelværket findes på mikrofilm.

Der kan desuden findes matrikler i amtsstuearkiverne (LAA).

Litteratur

Karl-Erik Frandsen (red.): *Atlas over Danmarks administrative inddeling efter 1660*, Kbh. 1984.

Her gives en kartografisk fremstilling af landet på matriklens tid.

Karl-Erik Frandsen: *Vang og Tægt. Studier over dyrkningssystemer og agrarstrukturer i Danmarks landsbyer 1682-83*, Esbjerg 1983.

Karl-Erik Frandsen: *Eggen i 1600-årene i: Før Byen kom. Esbjergs Historie 1*, 1996.

Finn Stendal Pedersen: *Fynsk landbrugs vilkår 1682*, Odense 1985.

Henrik Pedersen: *De danske Landbrug fremstillet paa Grundlag af Forarbejderne til Christian V's Matrikel 1688*, Kbh. 1928, reprotryk 1975. Her gengives i tabelform matriklens tal opdelt på ejerlav, sogne, herreder og amter. Der er desuden en fyldig indledning med en redegørelse for matrikelværkets tilblivelse.

Erland Porsmose: *De fynske landsbyers historie i dyrkningsfællesskabets tid*, Odense 1987.

16. Udskiftningsforretning

I slutningen af 1700-tallet blev det mere og mere klart, at dyrkningsfællesskabet havde udspillet sin rolle, og at det var bydende nødvendigt med reformer, hvis dansk landbrug skulle kunne udnytte de gode konjunkturer for landbrugsvarer på verdensmarkedet. Selve ophævelsen af fællesskabet (udskiftningen) var imidlertid en lang og kompliceret proces, hvor lovgivningen gav visse rammer, men hvor den konkrete beslutning om fællesskabets ophævelse blev truffet lokalt af jordens ejere og brugere. Selve udskiftningsforretningerne lededes af de amtslige landvæsenskommissioner bestående af to kyndige, lokale landmænd eller embedsmænd samt amtmanden, og derudover medvirkede en landinspektør ved opmålingen og korttegningen samt ved udarbejdelse af den nye jordfordeling.

Udskiftningsforretning fra Andrup, Skads sogn, Riberhus amt 1793

(LAV, Ribe stiftamtsarkiv. B.9-1281. Landvæsenskommissionsforretninger for Gørding, Malt og Skast herreder 1788-96)

Udskiftnings Act for Aandrup, Schads Sogn udi Riberhuus Amt begyndt og sluttet den 29. Octobr. 1793.

1. Forside

Tilført Protocoll fol. 180

d. 16. Jan. [17]94 exp[ederet] 2 Gjenp[arter],

d. (dato mangler) sendt 1 til R[ente]kam[meret]

de[n] 22. Maj 1794 lev[eret] den anden til Krogsg[ård].

2. Aasteds Indkaldelse

Til Planens Leggelse for Aandrup By i Schads Sogn er et Landvæsens Commissions Aastedsmøde berammet at foretages paa Krogsgaard Tirsdagen den 29. Octobr. næstkommende om Formiddagen kl. 9, hvortil Byens Lodsejere behageligen ville give Møde.

Ribe den 15de Octobr. 1793.

I S. T. Hr. Stiftamtmand v. Hellfrieds Fraværelse som Fuldmægtig

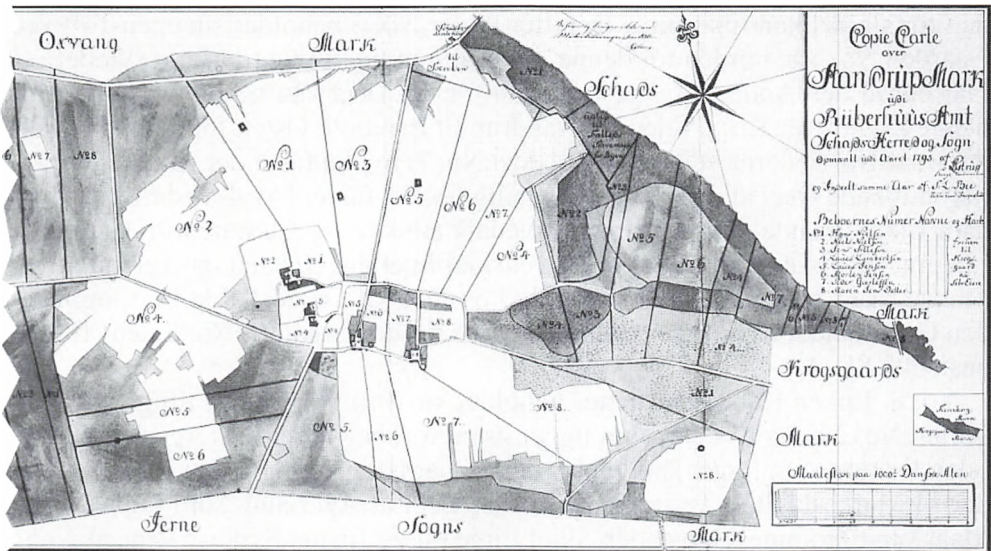
Lund

Rigtig bekendtgjort for vedkommende den 20de Octobr 1793.

Knud Sørensen Schads

3. Selve udskiftningsforretningen

Anno 1793 den 29 Octobr. war mødt paa Krogsgaard til et Landvæsens-Commissions Aasteds Møde, for at legge Deelings Planen til Aandrup Byes Udskiftning i Skads Sogn og Herred under Riiberhuus-Amt, paa Høj- og Velbaarne Herr Stifts Amtmand Conferends Raad Hellfrieds vegne: Raadmand Lund af Riibe som Fuldmægtig samt Landvæsens Commissarierne, Capt[ajn] Milford til Søvig og Kammerraad Warsthoer af Rost Møllegaard. Ved Forretningen

Andrup 1793. Landinspektør Bies forslag til ny jordfordeling indtegnedes på kgl. landmåler Astrups udskiftningskort, hvis centrale del gengives ovenfor. Kortet, der ikke blev brugt ved 1844-matrikuleringen (formentlig pga. indkræmpning), har signaturen »Ældste Original Rulle«. (Kort- og Matrikelstyrelsen).

var til stede Byens Beboere og Selvejere, forhen Fæstebønder af Krogsgaard, samtlige lige i Hartkorn, enhver 3 Tdr. 1 Skp. 1 Fjk. 2 5/8 Alb.; navnlig 1. Hans Nielsen 2. Niels Nielsen 3. Jens Sielesen 4. Lars Lambertsen 5. Lars Jensen 6. Morten Jensen 7. Peder Gierlofsen [og] 8. Mads Niensens Enke med hendes Broder Lars Jensen af denne Bye.

Indkaldelsen til dette Møde fra Amts Contoiret af 15de d. M. med Forkyndelsees Paateigning blev i Forretningen fremlagt, lydende No. 1 [Se nr. 2 ovenfor].

Den til Udskiftningen antagne Land Inspect[ør] Bie fremlagde i Commissionen mun[d]tlig sin Plan til Byens Deeling, som med Beboerne blev giennemgaaet, og undersøgt, derpaa efter nøjeste Overvejende vedtaget, og fastsat saaledes:

1. Agermarken angaaende, Skolen, som efter Fundatsen skal have saavel en Tønde Agerland som Græsning og i følge Taxationen tilkommer en Tønde 6 skp. taxeret til 12 sk[p]. mod 8, beholder det stykke ved Skolehuset som forhen har været det tillagt, og hvad det tilkommer meere i Proportion af Taxationen, legges det ind til det, som Skolen forhen har haft.

[Gård] No. 2 beholder sin Toft No. 2 a, og begynder fra hans Tofts Nordøsthjørne, og gaer i en lige Linie til Markeskiellet, og faer vesten denne Linie al det Agerland han for sin Deel kan tilkomme. Derefter østen for falder:

No. 1 beholder sine egne Tofter No. 1 a og b, og gaer i en lige Linie fra hans Toftes Sydøsthjørne op til Markeskiellet og faer i denne Lod alt det Agerland

han for sin del kan tilkomme. Derefter falder No. 3 beholder sin egen Toft ved Gaarden No. 3 b, norden for denne, og gaar i en lige Linie til Markeskiellet, og faar der al den Andeel af Agerland han for sin Deel kan tilkomme. Østen for denne Lod bliver KirkeVejen fra Aandrup til Brixbøll. Østen for denne Vej falder først No. 5, dernæst No. 6 og tilsidst No. 7, hvilke faaer der resten den ham tilkommende Deel af Agerland og endelig tilsidst falder No. 4 med resten af det ham tilkommende Agerland paa Syvedals Blokke og Gammeltoft Vang. For Enderne af disse Agre sættes et Hovedskiel imellem Heeden og Agerne, i lige Maade faaer han ind til denne Agerlod en Deel af Gaard Kilde Eng, og tager den Grønfællid, som ligger sønden Agerne og Engen ind til No. 8 dens forhen bestemte Skiel.

No. 8. Enken Karen Jensdatter beholder sin Toft No. 8 b og tillige faar hun Toften No. 2 b, og No. 5 c, som ligger østen for; begynder dets Agerlod fra den liden Damm, som ligger sønden for dens Gaard, og gaar i en lige Linie til Sønder til Markeskiellet, og faaer der al den Deel af Agerland, som hun efter sit Maal kan tilkomme. Den anden Skiel Linie bliver fra det Sydøsthjørne af No. 5 og 6 (*forkert, skal være nr. 7 og 8, KEF*). Tofter til det Nordost hjørne af Kosagerne og deriblant til det Nordøsthjørne af Steensvang Agere. Al den Heede og Moos med Eng som falder i dend Lod indtager den, og hvad den tilkommer meere, bestemmes paa et andet sted.

Engene deeles paa følgende Maade: No. 8, hvilken har faaet en Deel Eng i dem den tillagde Tofter og Lod, tager resten af den Eng hun tilkommer østen Skads Hov Vey, og faaer den der den Deel som den for sin Andeel kan tilkomme. Lodsejerne blev enige om at udlegge af Ved Engene 3 Enge til Tørveskiær som paa Kortet blev bemærket og har tilforn tilhørt No. 6 og No. 5. Disse Tørve Engene forbliver til fælleds Gravning for heele Byen. Den Deel af disse Enge, som ligger fra Brixbøll-Vad og til nys bestemt Tørve Eng indtager No. 1 til sin Lod, og hvad han mangler som bliver ubetydelig faar han næst ind til No. 8.s forhen bestemte Eng Lod.

No. 2 faar al den Eng han tilkommer fra den afpælede Tørve Eng og til Sønder for Raa Engen og faar der al den Deel, han for sin Andeel kan tilkomme. I ligemaade tager han den Mooss, som ligger Westen for samme Eng ind til No. 4.s Agerlod, og faaer tillige paa den østre Side af Engen noget af Grønningen i Forbindelse med denne hans Eng.

Den Heede og Mooss, som ligger i disse omskrevne Engelodder, indtager enhver til sin Lod og fraregnis samme i den øvrige dem tilkommende Heede. Efter No. 7 og imellem denne og No. 1 forhen bestemte Lille Lod falder først No. 6 dernæst No. 5 og tilsidst No. 3.

Heeden deeles paa følgende maade. For No. 4.s Agerlod sættes et Hovedskiel imellem Heeden og Agerne til Sønder, i lige Maade sættes et Hovedskiel til Nord imellem No. 2. Agerlod og Heeden. Fra No 4.s nordvest Agerlodshjørne trækkes en Linie til Vester til Kiersing Markeskiel. Ved denne linie adskilles Heeden i 2de Deelee og saaledes at 8 Lodder bliver norden Linien, og 8 Lodder sønden Linien.

Lodsejerne erklærede paa Tilspørgsel at der findes Leer overalt paa Byens Mark. Desaaarsag fandtes ikke fornødent at udlægge en Plads for Byens almindelig og fælleds Brug.

I Henseende til Agermarkens Brug vare de enige om, at tage 3 Kierve efter Giøden i deres gamle Agerlodder inden de forlade dem, saa at al Fælledsbrug aldeeles maae være ophævet til Mikkelsdag A[nn]o 1795. Dog bliver Heede og Engelodder strax af vedkommende nye Ejere tiltradt, saa snart Loddernes Afpæling er skeet og Rigtigheden tilstaaet. Skulle det indtreffen at nogen mangler i sin nye Agerland til Bygsæden, da faaer han saa længe betiene sig deraf i sin gamle Lod.

Det blev og vedtaget af samtlige Lodsejerne, at i Fald, der maatte opkomme nogen Jrring imellem dem i henseende til deres Agermark og Græsning, da at overlade Sagens Afgjørelse til 2de gode Mænd Knud Sørensen og Søren Jansen, og underkaste sig disses Kjendelse.

Da dette var for alle tilstædeværende lydelig oplæst og ingen havde meere derved at erindre, blev Forretningen sluttet og underskrevet. Datum Krogs-gaard den 29. Octobr. 1793.

Kommentarer

Forud for udskiftningsforretningen den 29. oktober 1793 var i juli 1793 gået en taksation af byens jorder af to »landkyndige« mænd, udpeget af herredstinget (åstedsmøde den 3. juli 1793). Samtidig havde en landmåler opmålt og tegnet et kort over byens jorder, og disse to dokumenter dannede grundlaget for den nye jordfordeling, således som den blev besluttet ved udskiftningsforretningen.

Afpæling	udstikning af pæle i marken.
Hov Vej	den vej til herregården, som hoveribønderne benyttede.
Irring	uenighed, tvivl.
Aastedsmøde	møde afholdt på den lokalitet, sagen drejer sig om.

Lovgrundlag

Ved frd. af 1758-60 muliggjordes udskiftning ved, at bestemmelserne i Danske Lov 3-13-13, om at enkeltmand ikke måtte indhegne sin jord blev ophævet. I 1769 blev det ydermere påbudt, at alle overdrev skulle være udskiftet mellem landsbyerne inden fire år (frd. af 28. juli 1769).

Frd. af 15. maj 1761 indførte to landvæsenskommissærer i hvert amt. De udpegedes af Rentekammeret blandt de mest kyndige landmænd og skulle fungere som rådgivende instans i landvæsenssager. De fik nogle år senere deres kompetance udvidet markant (instruks af 6. maj 1768).

Frd. af 13. maj 1776 bestemte, at enhver lodsejer kunne kræve sin jord udskiftet af fællesskabet og henlagt på højst tre steder. Det skete ved at rette henvendelse til amtmanden, som derpå sammen med landvæsenskommissærerne indkaldte alle lodsejere til et møde med henblik på at få indledt en udskiftning. Stridigheder desangående kunne i første instans afgøres af landvæsenskommissionen, men ankes til Rentekammeret.

Frd. af 23. april 1781 sammenfattede og skærpede den gældende udskiftningslovgivning, og landvæsenskommissionerne tildelte en endnu mere aktiv rolle ved udskiftningen, idet de skulle udfærdige de beskrivelsesforretninger, der fastlagde den nye jordfordeling. Jf. også den senere udskiftningslovgivning, bl.a. frd. af 16. juni 1792.

Rentekammercirk. af 16. januar 1790 påbød førelsen af særlige landvæsenskommissionsprotokoller. Heri skulle alle udskiftningsforretninger indføres og underskrives af landvæsenskommissærerne.

Anvendelsesmuligheder

Udskiftningsforretningerne er helt centrale til at belyse, hvorledes landboreformerne konkret førtes ud i livet, samtidig med at de kan give indtryk af de overvejelser og holdninger, som lå bag det enkelte forløb. De kan tillige afsløre, hvem der var initiativtagere på lokalt plan, ligesom de kan kaste lys over udskiftningens sociale konsekvenser, der mange steder bestod i, at den ikke-jordejende del af landsbybefolkningen mistede deres gamle græsningsrettigheder, og derved blev spillets tabere.

Ved udskiftningen gennemførtes den største jordfordeling nogensinde i Danmark, og der lagdes stor vægt på, at hver gård fik lige stort areal under hensyn til boniteten af såvel ager, eng som hede. Mens den enkelte gård tidligere havde haft 50-100 mindre agre spredt rundt på bymarken, fik den nu agerjorden samlet på nogle ganske få steder, hvortil kom i Andrup's tilfælde et par engstykker og et par hedelodder.

Hvor findes kildetypen?

Landvæsenskommissionsprotokoller- og dokumenter findes i landets amsarkiver (LAA).

Litteratur

Der findes ikke nogen samlet fremstilling af udskiftningen i Danmark, men den grundigste behandling af et lokalområdes udskiftning er: C. Rise Hansen & Axel Steensberg: *Jordfordeling og Udskiftning. Undersøgelse i tre sjællandske Landsbyer*, Kbh 1951.

Thorkild Kjærgaard: *Den danske revolution 1500-1800*, Kbh. 1991.

Hans H. Worsøe: De lokale landvæsenskommissioner og deres arkivalier, *Arkiv 2*, Kbh. 1968-69, s. 180-191.

17. Matriklen 1844

Ved udskifningen af landets landsbyer blev megen ny jord taget ind til pløjning, og det betød, at den gamle matrikel fra 1688 efterhånden kun dårligt afspejlede de faktiske dyrkningsforhold. Følgelig blev den mindre og mindre egnet som skattegrundlag, og det blev derfor i 1802 besluttet, at der skulle udarbejdes en helt ny matrikel. Krig, økonomisk krise og større vanskeligheder end forudset gjorde, at den først lå klar til at tage i brug 1. januar 1844. Matriklen bruges ikke længere ved skatteudskrivning, men den er i princippet stadigvæk gældende som grundlag for tinglysning af rettigheder over fast ejendom.

Sogneprotokol for Andrup, Skads sogn, Ribe amt 1819

(Matrikelarkivet. Sogneprotokol for Skads sogn (135-13), fol. 85.)

1. Samtlige gårdes areal og hartkorn i 1819

Matr. nr.	Ejer	Areal tønder land	Hartkorn tdr.-skp.-fjk.-alb.
1	Skolelærer-embedet	6,91	0-2-2-0
2	Jens Hansen	115,72	3-7-2-2
3	Silles Jensen	116,56	4-4-0-1
4	Søren Laustsen	115,52	4-2-0-1
5	Jens Laursen	109,40	4-1-0-1
6	Lambert Mortensen	111,50	4-2-3-2
7	Jacob Jensen	112,40	4-2-2-2
8	Christen Laursen	117,31	3-7-0-2
9	Niels Hansen	<u>109,65</u>	<u>4-0-1-1</u>
	Hele byen	888,90	33-6-2-1

2. Beregningen af hartkornet til Niels Hansens gård se side 94-97.

Kommentarer

Til Niels Hansens gård hørte en hovedlod (A), nogle englodder nord for hovedloden (B), en kærlod (C), en englod øst for byen (D) og endelig to hedelodder (E og F). Herudover havde gården andel i endnu en englod, men den indgik ikke i beregningen. Om denne andel er der senere tilføjet i anmærkningsrubriken: »Andelen frasolgt, hvorved Gammelskatten forandret, see Forandrings Protocollen No. 2, fol. 280«. Gårdens samlede areal opgjordes på de følgende, her ikke gengivne, sider til 109 9090/14.000 tdr. Id., og dens nye hartkorn blev 4-0-1-3/4, mens det gamle havde været 3-1-1-2 5/8.

Sogneprotokol Også kaldet beregningsprotokol. Heri beregnedes ud fra udskiftningskort eller nyere kort den enkelte ejen-

Godsets, Eierens og Brugerens Navne		Det nuværende Matriculs Hartkorn												Jordernes Na eller anden Benævn	
		Privilegeret						Uprivilegeret							
		Ager og Eng			Skovkyld			Ager og Eng			Skovkyld				
		Tdr.	Sk	Alk.	Tdr.	Sk	Alk.	Tdr.	Sk	Alk.	Tdr.	Sk	Alk.		
<i>Tjørupport</i>		22	2	1	$\frac{3}{8}$.	.	.	<i>St. Jørgens St. Sofie</i>
<i>Niels Hansen</i>		2	1	2	$\frac{5}{8}$.	.	.	
															<i>Nielsen St. Jørgens St. Sofie</i>
															<i>St. Jørgens St. Sofie</i>
															<i>St. Jørgens St. Sofie</i>
															<i>St. Jørgens St. Sofie</i>
															<i>St. Jørgens St. Sofie</i>
															<i>St. Jørgens St. Sofie</i>
															<i>St. Jørgens St. Sofie</i>
															<i>St. Jørgens St. Sofie</i>
<i>Løvs</i>		25	3	3	.	.	.	<i>St. Jørgens St. Sofie</i>	

Sogneprotokollen for Skads sogn med beregningen af hartkornet til Niels Hansens gård. (Kort- og Matrikelstyrelsen).

Handværk Bygd

Jordernes urtielle netriske dhold Alen.	Taxt imod 24	Jordernes geo- metriske Indhold summarisk efter Klasserne □ Alen.	Taxt imod 24	Jordernes Indhold i redu- ceret Størrelse □ Alen.	Nye matri- cul- Num- mer	Ny Matri- culs Hartkorn			Loddernes Beskrivelse og andre Anmærkninger
						Tær.	Sk.	Alb.	
						22	6	1	
2421 0 12									<p><i>Handværk</i></p> <p>9</p> <p>for jordebredde med med gaardens jordegang for med jordegang - ligesom en fuglet med jordegang for jordebredde, en liden og en fuglet ligger ved højsgaarden, med liden gjen, for liden liden en jordebredde med en en jordebredde med jordegang for jordebredde - med liden den jordebredde en liden en fuglet for jordegang med liden liden liden liden.</p> <p>Andelen i fuglet, som er for jordebredde liden for liden liden liden - liden liden, liden 280</p> <p>Forandret 185 C. fol. 180.</p>
9980 8									
1500 12									
75140 14									
2390 14									
1290 14									
9730 10									
7720 12									
4210 4									
9020 2									
7950									
1140									
4290									
5700									
2990									
8080 8									
0690 6									
4440 5									
7300 2									
1860									
2370									
5680									
8050 1									
8640 2									
6590 4									
9670 1									
4760									
4730									
4390									
8200									
2590									
8390 8									
250									
8080									

Godsets, Eierens og Brugerens Navne	Det nuværende Matriculs Hartkorn												Jordernes Na eller anden Benaæv
	Privilegeret						Uprivilegeret						
	Ager og Eng			Skovkyld			Ager og Eng			Skovkyld			
	Tdr.	Sk.	Aln.	Tdr.	Sk.	Aln.	Tdr.	Sk.	Aln.	Tdr.	Sk.	Aln.	
<i>Stampsøst Jensens Niels Hansen</i>	25	33	<i>Andet Jord</i> <i>Andet Jord</i> <i>Andet Jord</i> <i>Andet Jord</i>
													<i>Andet Jord</i> <i>Andet Jord</i> <i>Andet Jord</i> <i>Andet Jord</i> <i>Andet Jord</i> <i>Andet Jord</i> <i>Andet Jord</i> <i>Andet Jord</i> <i>Andet Jord</i> <i>Andet Jord</i>
<i>Jensens famtlige Lejnings famtlige Lejnings</i>							<i>Andet Jord</i> <i>Andet Jord</i> <i>Andet Jord</i> <i>Andet Jord</i> <i>Andet Jord</i> <i>Andet Jord</i> <i>Andet Jord</i> <i>Andet Jord</i> <i>Andet Jord</i> <i>Andet Jord</i>
<i>Simons Andersens Bøjes Hartkorn samt Andet og Andet Jord</i>	25	33	

Aandstige Byje

Iernes tielle etriske lhold Aren.	Taxt imod 24	Jordernes geometri- skeIndhold summarisk efter Klasserne ☐ Aren.	Taxt imod 24	Jordernes Indhold i re- duceret Størrelse ☐ Aren.	Nye matri- cula- Num- mer	Ny Matri- cula- Harkorn			Loddernes Beskrivelse og andre Anmærkninger
						Tdr.	Sk	Alb.	
5080						29	6	1	
180									
5260					9				
5420	1/8	258520	14	150980					
1200		83430	12	41720					
9620		49770	10	20720					
4890		72890	8	24300					
4510		20690	6	5170					
6820	1/8	81440	5	7590					
4190		5080	4	8470					
2220		159670	1	6650					
3760		121960	1/2	2600					
740		531240	3/8	2790					
7730		12510							
1260									
1620									
1783		180		280					
519		10		9830					
5090		15750		290820		4	1	2	
692220	Land								
1660		12620							
960									
2620		12620							
440		440							
3060		13060							
260	Land								
4640				2434930		33	6	2	
884220	Land			176					

*For faldte Langevang
Opbehold for Byje i
Standsorden til 11141
V. 15.*

doms geometriske areal, og disse blev sat i forhold til bonitetstaksterne, hvorved det boniterede areal fremkom. Boniteringen baseredes denne gang på en relativ vurdering, idet et bestemt stykke, særlig fin jord ved Karlslunde var blevet fastsat til højeste takst (24), og al anden jord blev vurderet i forhold hertil i en skala fra 1 til 24. Herved kunne man omregne ejendommens geometriske areal efter taksterne til »boniteret areal« og herefter fastsætte dens nye hartkorn. Derudover blev der ført en arbejdsjournal for hvert herred, samt den endelige matrikel, der kun indeholder hartkornsvurderingen for hver ejendom.

Forandrings Protocol protokoller, hvori ændringer i hartkornet (ved udstykninger m.v.) registreredes.

Gammelskat skat baseret på hartkornet fra 1688-matriklen.

Lovgivning

Frd. af 1. oktober 1802 påbød udarbejdelse af en ny matrikel.

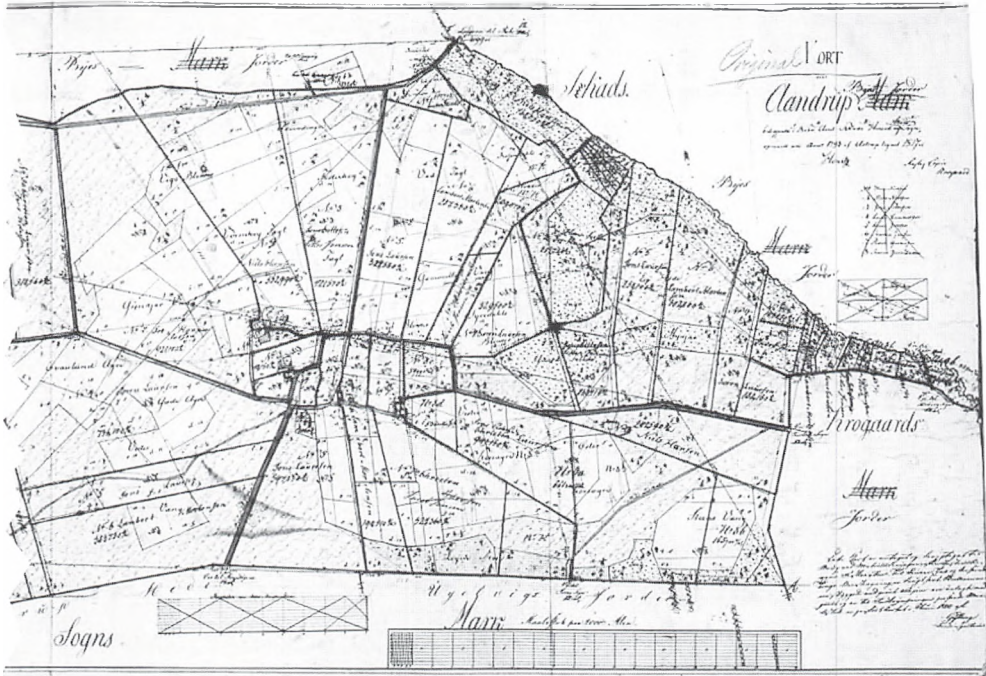
Instruks af 14. juni 1806 fastlagde, at arbejdet med matrikuleringen skulle omfatte tre faser: 1. Opmåling ud fra eksisterende udskiftningskort, 2. Bonitering og 3. Hartkornsansættelse.

Anvendelsesmuligheder

Ved udskiftningen af Andrup havde man tilstræbt, at der til hver gård skulle være en rimelig fordeling af såvel agerjord, eng, mose som hede. Det var imidlertid ikke muligt at opnå fuld matematisk retfærdighed for alle 8 gårde, så der blev lidt forskel på areal og hartkornsstørrelse på gårdene, men det kompenseredes der jo for ved hartkornsskatten.

I arbejdsjournalen, der blev udarbejdet i forbindelse med matrikuleringen 1819, fortælles det endvidere, at bønderne i Andrup, selv om de var blevet udskiftede og selvejere, alligevel ikke opgav deres gode, velprøvede måde at dyrke jorden på. Hver bonde fortsatte faktisk med at drive det gamle græsmarksbrug, men nu blot indenfor sine egne markskel med en ti-årig rotation: 1. år: byg eller boghvede; 2. år: rug; 3. år: rug; 4. år: boghvede; 5. år: rug eller havre og 6.-10. år: udlægges til hvile. Det bemærkedes endvidere, at beboerne havde det fornødne ildebrændsel i form af mosetørv, lyngtørv og lyng og endda havde noget tilovers til salg.

Som det fremgår af tallene i modelbogen 1683 (kilde nr. 15, eksempel 2), havde Andrup et dyrket areal på 201 tdr. ld. i 1683. Ifølge markbogen (kilde nr. 15, eksempel 1) blev kun ca. halvdelen af dette areal dyrket årligt, således at hver gård kun havde ca. 25 tdr. ld. til besåning hvert år. I 1819 var det dyrkede areal på 888 tdr. ld., så der er blevet opdyrket næsten 700 tdr. ld. i den mellemliggende periode, hvilket kortene også tydeligt viser. Til gengæld var der 8 gårde i 1800-tallet mod 4 i 1600-tallet, men den nye tids udskiftede selvejerbønder

Andrup 1820. Da udskiftningskortet fra Andrup ikke var præcist nok, blev der i 1817 fremstillet et nyt kort, som i 1820 blev efterprøvet i terrænet. Det blev herefter godkendt til matrikuleringen, selv om det også var krympet 0,15 %, hvorfor der blev indtegnet en ny og rigtig målestok på kortet. På grundlag af dette kort, hvis centrale del gengives ovenfor, kunne de enkelte arealer derefter opmåles, men med tillæg af kortets indkrympningsgrad. (Kort- og Matrikelstyrelsen).

disponerede over det dobbelte areal af agerjord i forhold til 1600-tallets fæstebønder. Dertil kom, at da jorden først blev drænet og indhegnet med lægivende hegn, gav den et langt større høstudbytte end tidligere. Matriklen 1844 og ikke mindst dens arbejdsjournaler er således en meget vigtig kilde til landbrugets og bebyggelsens historie i årtierne efter landboreformerne.

Hvor findes kildetypen?

Matriklen af 1844 og alle dens forarbejder findes sammen med udskiftnings- og matrikelkortene i Matrikelarkivet i Kort- og Matrikelstyrelsen.

Litteratur

En alfabetisk oversigt over Danmarks ejerlavsinddeling med den samme nummerering som Matrikelarkivets findes i registerbindet til Karl-Erik Frandsen (red.): *Atlas over Danmarks administrative Inddeling efter 1660*, Kbh. 1984.

Amtsforvaltningen

Af Karl Peder Pedersen

I århundreder har den danske forvaltningsstruktur bestået af tre niveauer. Øverst centraladministrationen i umiddelbar nærhed af landets konge og regering, dernæst det regionale niveau (lens- og efter 1662 amtsforvaltningen) og endelig lokalforvaltningen på herreds-, sogne- og godsniveau. Under enevælden befandt der sig bortset fra præsterne næsten ingen fuldtidsansatte, statslige embedsmænd på lokalt niveau, og ikke mindst derfor kom amtsforvaltningen til at spille en meget vigtig rolle. I det enkelte amt befandt der sig to kongeligt udnævnte embedsmænd, nemlig amtmanden, der varetog en omfattende række forvaltningsfunktioner, og amtsforvalteren, der langt overvejende havde til opgave at opkræve skatter og aflægge regnskab for hele denne oppebørsel. I denne bog bruges amtsforvaltningen alene om amtmændenes forvaltning, mens amtsforvalternes virksomhed belyses nærmere i *Skatteforvaltningen*.

Amtmændene var kongens og regeringens regionale repræsentanter, og en af deres vigtige opgaver gik ud på at forsyne disse med informationer. Dette skete i form af breve og indberetninger, hvoraf de sidste efterhånden fik et meget stort omfang, da de i stigende grad også blev indhentet i forbindelse med lovforberedende arbejde. Amtmændene havde også pligt til at påtegne alle andragener og ansøgninger til kongen (supplikker), og disse erklæringer lagdes ofte til grund for den endelige afgørelse.

I enevældens Danmark var magten koncentreret i København, men i begyndelsen af 1800-tallet nåede forvaltningsopgavernes omfang sådanne højder, at centraladministrationen blev tvunget til at decentralisere, og derfor lagde man bl.a. en række bevillinger ud til amtmændene. Amtmændene udførte desuden en række traditionelle regionale forvaltningsopgaver f.eks. i tilknytning til vej-, skifte-, brandforsikrings- og udskrivningsvæsenet, og derudover fungerede de som appelinstant i bl.a. politisager. I Danmark fandtes der to slags amtmænd, nemlig de fine og højt rangerende stiftamtmand og de ordinære amtmænd. I selve stiftamtmandsfunktionen lå to ting; dels varetog disse embedsindehavere enten alene eller i fællesskab med bispren (stiftsøvrigheden) en række kirkelige forvaltningsopgaver, dels var købstæderne alene undergivet stiftamtmandenes tilsyn. Dertil kom, at stiftamtmandene altid tillige var amtmænd i det amt, der grænsede op til stiftsbyen. Først ved amtsreformen i 1793 ændredes dette i og med, at tilsynet med købstæderne overflyttedes til amtmændene. Stiftamtmandsembederne blev dog fortsat bevaret, da der stadig var behov for at opretholde en stiftsøvrighed.

De danske stiftamt- og amtmænd var under enevælden utvivlsomt de vigtig-

ste regionale embedsmænd, men de var ikke de eneste. I 1671 oprettede Christian 5. en ny lens- og hofadel baseret på store godsbesiddelser, og i dens privilegier fik greverne – og fra 1674 også baronerne – ret til at fungere som amtmænd på deres godser; en særstilling, der opretholdtes helt frem til 1849. Samtidigt med indførelsen af lensordningen lod Christian 5. en betydelig del af krongodset reorganisere som ryttergodsdistrikter, og også disse gjordes i administrativ henseende til enklaver uden for amtmændenes autoritet. Denne særforvaltning kunne dog ikke i længden opretholdes, og med salget af ryttergodset efter 1760 forsvandt den helt.

I 1800-tallets første årtier begyndte den enevældige regering at give dele af lokalbefolkningen indflydelse på enkelte forvaltningsområder, f.eks. fattigvæsenet, men først i 1842 indførtes i større målestok et kommunestyre på landet. Til at løse de kommunale opgaver valgtes i hver enkelt landkommune et sogneforstanderskab og på amtsplan et amtsråd. For det sidstes vedkommende var amtmanden dog både født formand og forretningsfører. I løbet af en årrække fik amtsrådene deres egen forvaltning, men amtmændene spillede fortsat en central rolle, og de bevarede deres formandsposter helt frem til 1970. På det tidspunkt var amterne for længst blevet overhalet af primærkommunerne, som de vigtigste forvaltningsenheder på regionalt/lokalt plan.

I det følgende præsenteres en række kilder, der belyser centrale sider af amtmandens virksomhed som regional myndighed. De to første kilder angår hans forhold til regeringen og centraladministrationen i København (nr. 18 og 19), mens nr. 20 belyser hans virksomhed som appel- og kontrolinstans i forhold til de lokale myndigheder. Derefter følger en serie kilder, der kaster lys over en række af de enkelte forvaltningsområder, der var tildelt amtmanden til selvstændig varetagelse (nr. 21-27) samt til slut uddrag af en forhandlingsprotokol for et amtsråd (nr. 28). Desuden skal det nævnes, at udskiftningsforretningen (nr. 16) også stammer fra amtsforvaltningen.

Kildeoversigt

- 18. Indberetning 103
- 19. Bevilling 108
- 20. Overpolitiretsprotokol 112
- 21. Brandforsikringsprotokol 116
- 22. Overformynderiprotokol 118
- 23. Forligskommissionsprotokol 122
- 24. Lægdsrulle 125
- 25. Amtspas 127
- 26. Kopibog over indkomne breve vedrørende vejvæsenet 130
- 27. Jordemoderbeskikkelse 134
- 28. Forhandlingsprotokol for amtsråd 136

18. Indberetning

Indberetninger fra lokale og regionale myndigheder spillede fra midten af 1600-tallet en stadig større rolle i dansk forvaltning. Mange indberetninger indgik som uundværlige dele af centraladministrationens beslutningsgrundlag ved såvel udarbejdelsen af nye love som ved afgørelserne i konkrete sager, mens andre var afledt af ønsket om at kontrollere den lokale og regionale forvaltning. Ved indhentningen af indberetninger spillede amterne en nøglerolle. Dels blev amtmændene i deres egenskab af kongens og regeringens regionale repræsentanter ofte pålagt at afgive indberetning, og dels gik så godt som alle indberetninger fra lokale embedsmænd til centraladministrationen over amtet.

Indberetning om kroerne i Ribe amt 1797

(RA, Rtk. 2425.298. Indberetninger fra amtmændene om kroer i Jylland 1797)

Fortegnelse

Over de i Riiberhuus Amt værende med Bevilling forsynede Kroer

Herred, Sogn og Bye	Beboerens Navn	Bevillingens Dato	Aarlig Afgift
1. <u>Øster Herred</u>			
Thiistrup Sogn og Bye	Christen Simonsen	18. April 1791	4 rd.
2. <u>Vester Herred</u>			
Janderup Sogn og Bye	Frands Bennedsen	29. Marti 1797	4 rd.
3. <u>Schads Herred</u>			
Guldager Sogn			
Hjerting Bye	Har været deelt paa 6 Beboere, hvoraf een er afgaaet: de 5 ere, nemlig Jens Sørensen, Søren Jessen, Lars Nielsen, Niels Stockholm og istæden for afgangne Hans Jensen nu Niels Hansen Fuglsig. Disses Indberetning følger No. 1	7. og 17. Feb. 1783 og 14. Aug. 1795	12 rd. som betales til Hierting Byes Skoele.
Jerne Sogn			
Strandbye	Hans Madsen Spangsberg	5. Oct. 1782	4 rd.

Tiereborg Sogn
og Bye

Ole Pedersen

23. Marti 1793 4 rd.
til hans Formand
Søren Gierleffen

4. Giørding Herred
Jernved Sogn
Gredstedbroe

Enken Mad[ame] Svitzer

Bevillingens dato har ey kundet opgives, men af Enkens herhosfølgende Forklaring No. 2 med 3 Bilag ville erfares, at en Bevilling vist har været til, som enten paa en eller anden Maade maae være bleven forvildet eller øde. Imidlertid beviiser dog de 3de Bilag, at Rettigheden til Herbergerie eller Kroe fra gammel Tid har tilhørt hendes paaboende Stæd Gredstedbroe.

[Senere tilføjelse:]
tilskrevet d. 9de Septb.
1797

Bramminge Sogn
Kickenborg

Jens Nielsen Smed

30. Sept. 1780 8 rd.

5. Malt Herred
Folding Sogn
Foldingbroe

Hans Jochumsen Lund

Haves ingen anden Bevilling end et af General Toldkammeret under 10. Sept. 1791 udgivet Skiøde, hvoraf herved følger Copie No. 3 med Mandens forespørgsel No. 4.

Brørup Sogn
Schouhøy

Christen Windings Enke

30. Aug. 1784 4 rd.

Weien Sogn og Bye

Niels Jochum Termansen

27. Juli 1796 4 rd.

Holsted Sogn og Bye

Mads Christensen

3. Maj 1788 4 rd.

6. Fanøe Birk
Nørbye

Niels Jacobsen

5. Octb. 1782 20 rd.

Sønderhoe

Søren Pedersen Brinch

9. April 1785 8 rd.

7. Riberhuus Birk

Vester Wedsted

Sogn og Bye

Niels Pedersen Borrig

17. Marti 1767

3 rdl.

for Ribe Hospital

Et amtskontor omkring 1915. Skrivearbejdet udføres ved den høje pult, men foran ses en skrivemaskine, der varsler nye tider. (Vejle Byhistoriske Arkiv).

Herved anmærkes, at i Løve Herred paa Trøymborg Gods er 4 Kroer, som ere bevilget af Godsejeren efter de dertil havende formeentlige Rettigheder, hvorom Bilaget No. 5 giver nærmere Oplysning. Paa samme Maade har Østerbyegaards Eier udstædet Kroeholds Bevillinger, saa at paa dette Gods under Rii-berhuus Birk befindes adskillige Kroer, hvoraf ligesaa lidt som af forbem[el]te Kroer paa Trøymborg Gods svares noget til Hans Majts. Kasse. Paa dette Amt er ellers siden 1778 ingen Kroer som uforholdne bleven nedlagt.

Ribe den 26. Juli 1797

Moltke

Til Det Kongelige Rentekammer.

Kommentarer

Formand forgænger.
Moltke stiftamtmand.

Lovgrundlag

Lovgivningen indeholdt på en række områder bestemmelser om afgivelse af indberetninger. Derudover indkaldte centraladministrationen ofte indberetninger ved cirkulærer. Dette skete således for de her gengivne kroindberetninger ved rentekammercirk. af 22. april 1797, hvor der ønskedes oplysninger om kroerne i de enkelte amter samt meddelelse om, hvilke der er lukket, siden man i 1778 sidst havde indhentet oplysninger.

Anvendelsesmuligheder

De mange hundrede indberetninger belyser særdeles mange sider af fortidens samfund, og ofte kommer man her meget tæt ind på datidens mennesker og på lokale forhold. Ved indhentningen af indberetninger indtog amtmændene, som nævnt i indledningen, en nøgleposition, og som regel rekvirerede de først udtalelser fra lokalforvaltningen (herredsfogeder, præster og godsejere m.fl.), hvorefter de udarbejdede deres egen sammenfattende indberetning.

Indberetningerne afslører meget om, hvordan den enevældige forvaltning fungerede, og i hvilket omfang lokale og regionale forhold havde indflydelse på lovgivningsvirksomheden. Således var den her citerede jyske stiftamtmands indberetning om kroerne foranlediget at et ønske om at få afklaret, hvorvidt der fra centralt hold var behov for nye initiativer på dette område.

Hvor findes kildetypen?

Indberetningerne findes i stort tal bevaret hos de centraladministrative myndigheder, der indhentede dem. Mange er her bevaret som særlige sager, der direkte kan findes ud fra arkivregistraturene, men andre skal eftersøges blandt de almindelige journalsager o.l. (RA). Derudover findes en lang række indberetninger bevaret i amtsarkiverne og i lokalforvaltningens arkiver. Også godsarki-

verne, og herunder ikke mindst grevskabernes og baroniernes arkiver, kan rumme indberetninger (LAA).

Litteratur

- Lotte Dombernowsky: *Lensbesidderen som amtmand. Studier i administrationen af fynske grevskaber og baronier 1671-1849*, Kbh. 1983, s. 76-79.
- Rita Holm: Breve til amtmanden, *Fortid og Nutid* 1983, s. 191-206.
- Grethe Ilsøe og Knud Prange: *Underdanigst promemoria! Indberetninger til amtmænd på Sjælland med Møn, Lolland-Falster, Bornholm 1720-1860*, Kbh. 1992. Her findes en meget omfattende oversigt over alle indberetninger fra det sjællandske landsarkivs område.
- Karl Peder Pedersen: *Enevældens amtmænd. Danske amtmænds rolle og funktion i enevældens forvaltning 1660-1848*, Kbh. 1998.
- Finn Stendal Pedersen: *Kunsten at spørge ret!, Bol og By* 1989:2, s. 7-41.
Som eksempler på *udgivne* indberetninger kan nævnes:
- Jens Holmgaard: Indberetninger om kornavlens i Danmark 1778 og forslag til dens forbedring og tørring, *Bol og By* 3, 1962.
- Jens Holmgaard: *Bonden, kirken og skolen*, Odense 1986.
- Grith Lerche: *Bøndergårde i Danmark 1789-90*, Odense 1987.
- Hans Sode-Madsen: Amtmandsindberetningerne 1735, landbrugskrisen og folkemængden, *Arkiv* 4, 1975, s. 87-110.
- Margit Mogensen og Poul Olsen: *Godsejerrøster. Landøkonomiske indberetninger fra Roskilde amt 1735-1770*, Kbh. 1984.
- Derudover findes en række indberetninger udgivet i lokal- og amtshistoriske tidsskrifter.

19. Bevilling

En bevilling rummer en tilladelse til enten at foretage sig noget, der ellers er forbudt, eller til at undlade at udføre noget, der ellers er påbudt. Udstedelsen af sådanne dispensationer fra gældende love og regler var under det meste af enevælden et anliggende, som udelukkende kongen tog sig af. Efterhånden blev bevillingssystemet dog så omfattende, at visse bevillinger overlodes til central-administrationen, og i 1800 og 1827 uddelegeredes en række videre til amtmændene. En del af disse bevillinger udstedtes fortsat i kongens navn (ad mandatum regis-bevillinger), mens andre udgik i amtmændens eget navn. Som eksempel på en sådan bevilling bringes et kaperbrev, der gav dets modtager tilladelse til at føre krig på statens vegne, – en opgave som landets hær og flåde normalt ellers havde monopol på.

Kaperbrev 1808

(LAK, Sjællands stiftamts arkiv. Kaperbreve nr. 101-200, 1807-9. Kaperbrev nr. 183 af 1. september 1808 til Corfix Nielsen i København)

Efter Hans Kongelige Maistæts Allernaadigste Befaling gjøres vitterligt for alle og enhver, som dette maatte forekomme, at Coffardie Capitain Corfix Nielsen ejende Schalouppen *Speculationen*, drægtig 5 Commercelæster, har i følge Kongelig Allernaadigst Reglement af 14. September 1807 erholdt Tilladelse til at udruste bemelte Schaloupe ført af ham selv mod Statens Fiender med 4 Kanoner, i den Hensigt dermed at opbringe, og, naar fornødent gjøres, ødelægge Skibe og Fartøier tilhørende den Storbritanniske og Svendske Krone eller disse Kroners Undersaatter, samt ligeledes at indbringe til nærmere Undersøgelse de Skibe, som ere mistænkte for at tilhøre disse Fiendtlige Magter eller med samme at staae i Forbindelse. Rederen har gjort Rigtighed for den med bemelte Reglement foreskrevne Caution, ligesom han og som Fører ved sin derpaa aflagte Eed har forpligtet sig til at holde sig samme Reglement og Søekrig-artikelsbrevet saavidt ham vedkommer allerunderdanigst efterrettlig.

Givet i Staden Kiøbenhavn den 1te September 1808.

Friderich P[rin]z [af] Hessen
(Laksegl)

Hauch
Stiftbefalingsmand over
Siellands Stift

[Senere påtegninger:]

Forevist Søe Defensionen i Kallebostrand den 13de Sept. 1808

Hohlenberg, Chef

Forevist Søe Defensionen i Kallebostrand d.10/11 08

Hohlenberg, Chef

Forevist ved Rønne Byetings Extraret den 1. Oct. 1808

Wiborg

Formid med Høiester Retsforstand den 11te Septbr 1808
 Høiester

Høiester Retsforstand
 Kongelige Maestres
 Allernaadigste Befaling givtes nederligt for
 alle og nyssend, siue den maatte forstaaende, at
 Commanden Capitain Corfix Nielsen sjunde exla
 Gruppen, Speculationen, Magtlig i Commercielsfor
 sa, i dølge kongelig Allernaadigst Angjorende af
 14 September 1807, respekt Villahelms til, at udi en
 Lemmet i Schaluppe, for at faa sig, med Haders
 Østhus, med 4 Raarand, i den gængsige, som at
 opbringe, og, naar forresten givtes, dølge Høiester
 og Comandens tilførsel den Høiester Retsforstand og Høiester
 ike kunde alle disse Raarand udi en, samt
 Ligeledes at indbringe til udi en udi en, i
 Høiester, som var udi en, for at indbringe disse
 Lige Magt, alle med som at faa i Høiester
 for. — Endnu for Høiester tilførsel for den med
 forresten Angjorende forresten Caution, lig
 forresten, med sin Høiester af Høiester for,
 for Høiester sig til at indbringe sig, som Høiester
 udi en og Høiester, som Høiester, som Høiester
 i Høiester, allernaadigst angjorende.

Givet i Haders Høiester den 11te September 1808,

Nielsen

Høiester.
 Høiester Retsforstand og
 Høiester Retsforstand
 Høiester Retsforstand i
 Høiester Retsforstand af 11te Septbr 1808
 Høiester Retsforstand
 i Høiester Retsforstand af 11te Septbr 1808
 Høiester Retsforstand
 Høiester Retsforstand

Kaperbrevet til Corfix Nielsen i København 1808. På grund af landesorgen efter Christian 7.'s død benyttedes sort lak. (LAK).

Kommentarer

Af et bilag fremgår det, at urtekræmmer Jacob Holm havde stillet kautionen på 2.000 rdl. Dette er senere overskrevet, og følgende tilføjet: »Caperbrevet tilbageleveret og Cautionen extraderet den 1ste Septembr. (årstal mangler)«.

Commercelæster	vægtenhed (2,6 ton).
Extraret	ekstraordinært retsmøde.
Friderich prins af Hessen	kommanderende general.
Schaloup	chalup, mellemstor båd.
Søe Defensionen	søforsvaret omkring København.

Lovgrundlag

Ved frd. af 23. maj 1800, instr. af 14. juni 1800 og frd. af 23. marts 1827 decentraliseredes en række bevillinger til amtmændene.

Specielt hvad angik kaperbreve, gav kronprins Frederik ved skr. af 17. august 1807 stiftamtmandene autorisation til at udstede kaperbreve. Bevillingerne skulle underskrives af både stiftamtmanden og den kommanderende general og forsynes med generalkommandoens segl. Allerede ved kaperregl. af 28. marts 1810 flyttedes udstedelsen af kaperbreve fra stiftamtmandene til Admiraltets- og Generalkommissariatskollegiet i København.

Anvendelsesmuligheder

Ideen med bevillingsystemet var at give enkeltpersoner eller sammenslutninger tilladelse til at fravige gældende regler, eller at tildele sådanne særlige rettigheder eller begunstigelser. Derfor kan en bestemt bevillingspraksis afsløre, i hvilket omfang regeringen var villig til at gå på kompromis, og også i hvilken retning samfundet udviklede sig. Udøvelsen af en række erhverv og beskæftigelser forudsatte særlige tilladelser i form af bevillinger, og derfor er denne kildetype velegnet til at belyse en række erhvervs- og industrihistoriske spørgsmål. Herudover kan bevillinger også give svar på mange lokal- og slægtshistoriske spørgsmål.

Hvor findes kildetyperne?

Bevillinger findes i centraladministrationens almindelige protokoller over udgående breve. Det vil for Danske Kancellis vedkommende sige registre og tegnelser (se nr. 4) og for Rentekammerets vedkommende ekspeditionsprotokollerne (RA, DK og Rtk.)

I en del amtsarkiver findes bevillinger registreret i de almindelige brevbøger, mens de andre steder førtes ind i særlige protokoller. Da besidderne af grevskaber og baronier frem til 1848 fungerede som amtmænd på deres godser, kan der også i disse arkiver findes bevillinger (LAA).

De originale bevillinger blev udleveret til bevillingshaverne, og findes kun undtagelsesvist bevaret. Når kaperbrevene stadig eksisterer i stort omfang, skyldes det den stillede kaution, der først annulleredes ved deres tilbageleve-

ring. Se f.eks. fra det nørrejske område: LAV, Aalborg stiftamts arkiv. Kaperbreve og dok. vedr. kapervæsenet 1808-13.

Litteratur

Lotte Dombernowsky: *Lensbesidderen som amtmænd. Studier i administrationen af fynske grevskaber og baronier 1671-1849*, Kbh. 1983, s. 74-76.

20. Overpolitiretsprotokol

Frem til 1790'erne udøvede godsejerne politimyndighed over deres godsbeboere, men i takt med at fæstebønderne blev selvejere, udhuledes denne myndighed. Som konsekvens heraf styrkedes i 1791 den statslige politiforvaltning på landet kraftigt, således at den i første instans varetoges af herredsfogeder og birkedommere og i anden instans af amtmændene (overpolitiret). Amtmændenes funktion som overpolitidommere varede frem til 1848, hvorefter også politisagerne skulle appelleres til landsretterne. Amtmændenes afgørelser (domme) indførtes sammen med kortfattede sagsforløb og referat af fremlagte dokumenter i en særlig overpolitiretsprotokol.

Overpolitiretsprotokol fra Holbæk amt 1845

(LAK, Holbæk amts arkiv. Overpolitiretsprotokol 1843-48, s. 85-87)

[Den 3. oktober 1845]

Samme Dag blev foretaget en i 1ste Instants ved Merløse-Tudse Herreders Politiret paakiendt Sag: Huusmændene Ole Hansen, Peder Larsen, Lars Emanuelson, Mads Christensen og Peder Sørensen af Hiembek imod Forpagter Hoffmann Bang paa Aggersvold betreffende, at Appellanterne formentlig for tidlig skulle have forladt deres Ugedags-Arbeide.

Retten fremlagde:

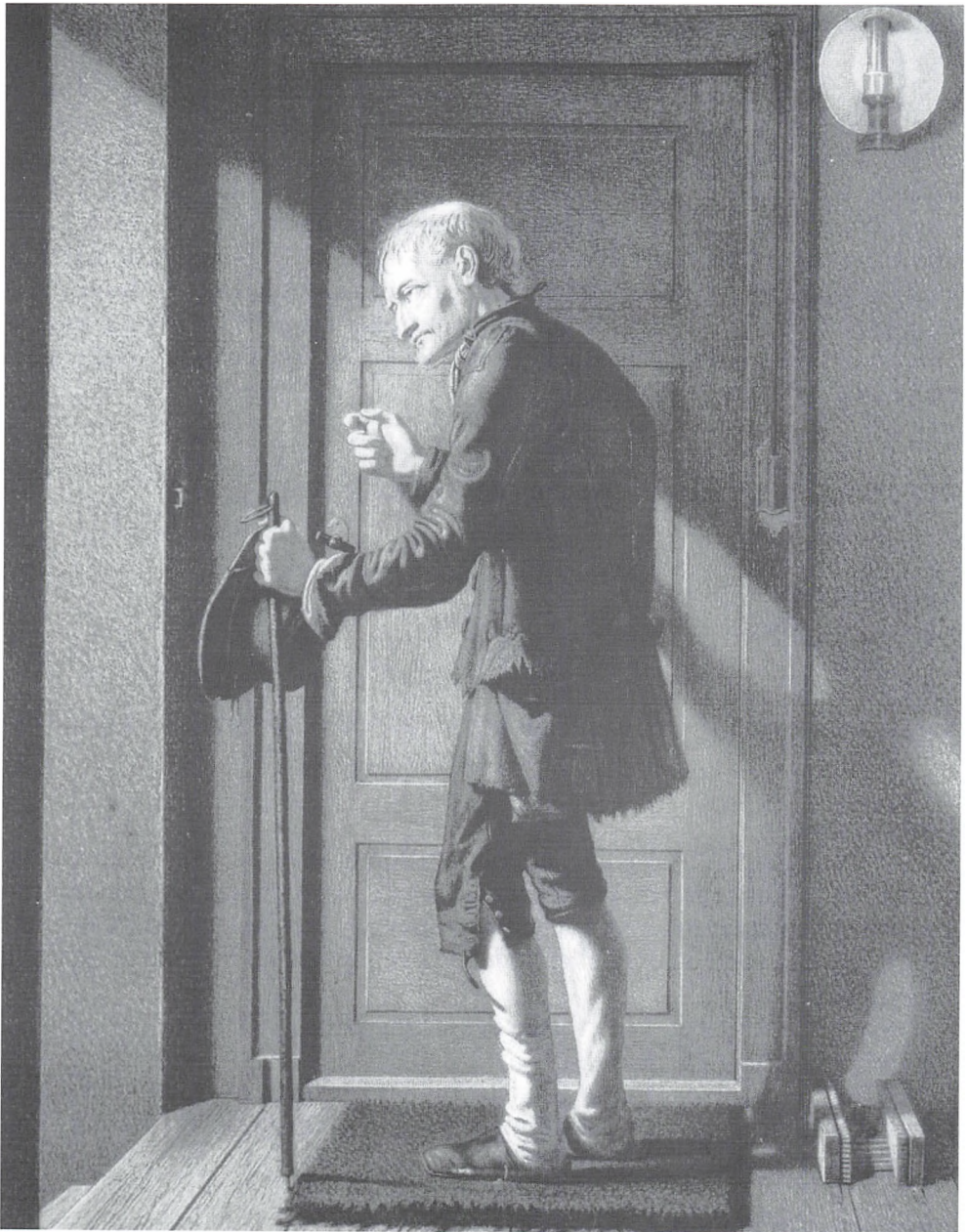
1) En Skrivelse fra Commissionair Nygaard i Holbek, hvori han paa Appellanternes Vegne begiærer Sagen antaget til behandling af Retten, tillige med den bemeldte Skr[ivelse] vedlagte Underretsact.

2) En Skr[ivelse] fra Underdommeren, dateret 27de f. M. med vedlagt Indkaldelse til Sagens Parter angaaende, at de Dags Dato have at give Møde for nærværende Ret. Af Ovenstaaende toges Underretsacten til Følge, hvorimod Domsconclusionen og øvrige fornævnte Documenter ere saalydende.

Appellanterne vare alle mødte, og paastode Underpolitieretsdommen underkiendt og forandret derhen, at de for Indklagedes Tiltale i Sagen frifindes. Indklagede var ligeledes mødt og paastod Underpolitieretsdommen enten stadfæstet eller Appellanterne i al Fald anseete efter Analogien af Frd. [af] 30. Januar 1807 § 7, i hvilken henseende han bemærkede, at Arbeidstiden for hans egne folk var indtil Klokken 8, og at de Indklagede altsaa ved at gaae bort Klokken 7 havde forsømt en Time daglig fra afvigte 1ste August af. Parterne aftraadte, og Retten optog Sagen, hvori strax blev afsagt en saalydende

Resolution

Under nærværende i 1ste Instants ved Meerløse-Tudse-Løve Herreds Politieret paakiendte Sag haver Huusmændene Ole Hansen, Peder Larsen, Lars Emanuelson, Mads Christensen og Peder Sørensen af Hiembek indanket en ved bemelte Ret den 23de August sidstleden afsagt Dom, hvorved de ifølge Klage fra Forpagter Hoffmann Bang paa Aggersvold for at være bortgaet for tidligt fra deres Ugedags-Arbeide paa bemeldte Hovedgaard er idømte hver især en Mulct af 2 sk. Sølv til Hiembek Sogns Fattigcasse samt tilpligtede at erstatte

Er amtmanden hjemme? Kobberstik efter Christian Schleisners maleri Supplikanten fra 1833. (Kobberstiksamlingen).

fornævnte Forpagter Bang Sagens Omkostninger med 36 Sk., og have Appellanterne paastaet Underpolitieretsdommen underkiendt og forandret derhen, at de for Indklagerens Tiltale i Sagen frifindes, hvorimod Sidstnævnte har an-

draget paa at bemelte Dom enten stadfæstes eller at Appellanterne i al Fald ansees efter Analogien af Frd. [af] 30. Januar 1807 § 7.

Og da det nu ved de Appellanterne meddelte Fæstebreve er bestemt, at de skulle vedblive at arbeide saalænge Hovedgaardens egne Folk arbeide, men det er oplyst, at Arbeidstiden for disse vedvarer indtil Klokken 8, hvorimod Appellanterne fra den 1ste August indtil 14de f. M., da Sagen blev paaklaget, hver Dag have forføiet dem hiem Klokken 7, saa følger heraf, at de ikke vel kunne tillægges den af dem paastaaede Frifindelse, ligesom der paa den anden Side, hvad Indklagedes subsidiare Paastand angaar, baade fordi den er subsidiair, og fordi Indklagede ei fra sin Side har indgivet Contraklage til Underrettdommens Skiærpelse, man ved saadan ei heller hertil vil kunne tage hensyn, hvormed bemelte Dom vil være at stadfæste.

Thi resolveres:

Den paaankede Underpolitieretsdom bør ved Magt at Stande.

Molkte

Kommentarer

Ugedags-Arbeide	ugentlig hoveridag.
Underretsact	underrettsdom.
Molkte	amtmand.
Subsidiar paastand	påstand, der gøres gældende, såfremt den primære påstand afvises eller bortfalder.

Lovgrundlag

Frd. af 25. marts 1791 bestemte, at politiretsdomme i tyende- og løsgængersager på landet kunne inden 14 dage indankes for amtmanden, der afgjorde sagerne ved resolution (overpolitiret). Var dommene enten legemsstraffe på mere end fængsel på vand og brød eller bøder på over 66 lod sølv, kunne de ankes til Højesteret (§ 31).

Resk. af 23. oktober 1795 fastlagde, at *alle* politisager på landet skal behandles efter frd. af 25. marts 1791.

Ved den provisoriske frd. af 27. maj 1848 ophævedes overpolitiretterne på landet opgående, og deres ressortområde henlagdes til landsoverretterne. Dette stadfæstedes ved lov af 14. juni 1850.

Anvendelsesmuligheder

Politisagerne er som regel enkle sager, og sanktionerne har ofte karakter af disciplinærstraffe. Derfor vil der formentlig relativt sjældent være forskel på første- og andeninstansens juridiske vurdering. Derimod kunne der også indgå andre momenter i sagen, hvilket gør specielt overpolitiretsprotokollere velegnede til at belyse sociale konflikter.

Som regel rejstes politisager ved anmeldelser fra den krænkede part, og omfanget af disse anmeldelser hang ofte sammen med forskellige ydre omstæn-

digheder, således at netop appelsager vil kunne belyse lokale konflikter og deres samspil med særlige politiske og sociale samfundsforhold.

Hvor findes kildetypen?

Overpolitiretsprotokoller findes i amtsarkiverne, hvor politikvæsenet som regel udgør en særlig gruppe, samt i grevskabernes og baroniernes arkiver (LAA).

Litteratur

Claus Bjørn: *Frygten fra 48. Bonde- og husmandsuroen på Sjælland i foråret 1848*, Kbh. 1985.
Lotte Dombernowsky: *Lensbesidderen som amtmand. Studier i administrationen af fynske grevskaber og baronier 1671-1849*, Kbh. 1983, s. 121-179.

21. Brandforsikringsprotokol

Brandforsikring var frem til 1875 en statslig opgave, som varetoges først af stiftamt- og amtmændene og derpå efter 1800 af særlige branddirektioner. Den statslige brandforsikring begyndte i 1761, hvor der indførtes en tvungen brandforsikring for købstædernes bygninger. I den følgende periode gennemførtes hvert 10. år bygningstaksationer, der indførtes i særlige brandforsikringsprotokoller. Dette gør det muligt at følge de enkelte ejendommers udvikling over tid, således som det her er gjort for et 1500-tals hus i Korsgade i Assens.

Brandforsikringsprotokoller fra Assens 1761-91

(LAO, Odense amts arkiv. Brandforsikringsprotokoller for Assens 1761, 1771, 1781 og 1791)

1. Brandforsikringsprotokol 1761

Nr. 161. Korsgade

[Ejer:] Ole Holmgreen

1. Stuehuus til Gaarden og Gaden 11 Fag, 2 Etager, 18 Rdl. a Faget.	198 Rdl.
2. Et Tørrehuus i Gaarden, 3 Fag a 1 Rdl.	3 Rdl.
3. Et Ladehuus i Gaarden, 5 Fag a 3 Rdl.	15 Rdl.

2. Brandforsikringsprotokol 1771

Nr. 170. Korsgade

[Ejer:] Anders Sadelmager

1. Stuehuus til Gaarden og Gaden 11 Fag, 2 Etager	200 Rdl.
2. Et Tørrehuus i Gaarden, 3 Fag	10 Rdl.

3. Brandforsikringsprotokol 1781

Nr. 171. Korsgade

[Ejer:] Anders Sadelmager

1. 1 Stuehuus til Gaden og Gaarden 11 Fag, 2 Etager, Muur og Bindingsværk til Gaden og Gaarden og til Bagsiden klinede Vægge, Teglhængt.....	200 Rdl.
2. For Enden af Sa[m]me 1 Udbyg, 3 Fag, 1 Etage, Muur og Bindingsværk, Straatag.....	10 Rdl.

4. Brandforsikringsprotokol 1791

Nr. 171. Korsgade

[Ejer:] Friderich Ølthien, Sadelmager

1. Et Stuehuus til Gaarden og Gaden, 11 Fag, 2 Etager, Muur og Bindingsværk til Gaden og Gaarden og til Bagsiden med klinede Vægge, Teglhængt.....	310 Rdl.
2. For Enden af Sam[m]e et Udbyg, 3 Fag, 1 Etage, Muur og Bindingsværk, Straatag.....	10 Rdl.

Kommentarer

Udbygning, tilbygning.

Lovgrundlag

Ved frd. af 13. januar 1761 indførtes en tvungen, statslig brandforsikring for købstæderne. Der skulle foretages brandtaksationer hvert 10. år, og disse skulle affattes i tre eksemplarer, der opbevares hos hhv. byens magistrat, stiftamtmanden og centraladministrationen.

Frd. af 29. februar 1792 indførte nye brandforsikringsordninger for både købstæder og landdistrikter, og amtmændene fik en vigtig rolle såvel i købstæderne som i landdistrikterne.

Frd. af 18. november 1800 inddelte Danmark i branddirektorater under ledelse af branddirektører, der overtog alle brandforsikringsopgaverne fra amtmændene.

Lov af 14. maj 1870 afskaffede den tvungne statslige brandforsikring med virkning fra 1875.

Anvendelsesmuligheder

Brandtaksationerne er meget vigtige, og ofte eneste, kilder, der kan dokumentere en bygnings historie. Her registreres de ydre, fysiske rammer, som fortidens mennesker levede i, og nok så vigtigt gør de løbende taktioner det muligt at følge de enkelte bygningers udvikling over tid. Disse kilder er af stor værdi i forbindelse med personal- og lokalhistoriske undersøgelser, hvortil kommer deres betydning for arkitektur- og bygningshistoriske problemstillinger. Oplysningernes detailrigdom kan variere betydeligt fra sted til sted, og ofte er de betydeligt mere fyldige end i den her gengivne kilde.

Hvor findes kildetypen?

Brandtaksationerne findes i amternes og magistraternes arkiver (LAA). På de fleste landsarkiver findes særlige registraturer over denne kildegruppe.

I centraladministrationen hørte brandforsikringsagerne under Danske Kancelli (RA, DK. Brandforsikringskontoret 1761-1872).

Litteratur

Johan Jørgensen: Køge i det 18. århundrede. Et studie i taxationer, *Arkiv* 1967, s. 253-74.

Hans Knudsen: Bygningshistoriske Brandforsikringsarkivalier, *Fortid og Nutid* 1945-46, s. 200-211.

Luise Skak-Nielsen: Byernes brandtaxationer og deres kildeværdi for genealogisk og lokalhistorisk forskning, *Personalthistorisk Tidsskrift* 1979, s. 163-183.

Desuden er disse kilder benyttet i en lang række lokal, personal- og bygningshistoriske undersøgelser.

22. Overformynderiprotokol

Ved alle skifteforretninger befandt de evt. umyndige arvinger (f.eks. mindreårige børn) sig i en meget svag position. For at sikre at der ikke skete dem nogen uret, skulle deres tarv varetages af overformyndere, og der skulle føres særligt regnskab med deres arvemidler. Derudover skulle alle arvesager, hvor der optrådte umyndige arvinger, registreres i en særlig overformynderiprotokol, der ikke mindst havde den funktion at lette kontrollen med disse skifter.

Overformynderiprotokol fra Københavns amt 1775-85

(LAK, Københavns amts arkiv. Overformynderiprotokol 1736-99, s. 62)

Vide Skifte Protocollen No. 4 fra pag. 50 til 54.

Ved sluttet Skifte efter Selveyer Bonden Jens Jensen og afdøde Hustrue Mette Niels Datter i Ishøy, begyndt den 2den Jan. 1775 og sluttet den 25de Junii samme Aar, er deres Børn tilfalden følgende Arv, nemlig:

- a) Ole Jensen ... 233 rdl. 50 1/6 β
- b) Jens Jensen ... 233 rdl. 50 1/6 β
- c) Kirsten JensDatter ... 116 rdl. 73 1/12 β
og
- d) Johanne JensDatter ... 116 rdl. 73 1/12 β

Udbetalt Myndlingen, som efter foreviist døbe Attest har beviist at være over sine 18ten Aar, imod tinglæst Afkald, dateret 11te Junii 1779, underskreven tillige af Curator Hans Nielsen i Jyllinge.

Denne Arv er deelt imellem de øvrige Sødskende, saasom Jens Jensen ved Døden er afgaaet.

Disse 2de Arve Capitaler ere indestaaende i Hans Majestæts Cassa.

[Senere tilføjelser:]

Af disse Capitaler er Johanne JensDatters Arvepart, da hun ved Døden er afgaaet udloddet til hendes efterlevende Sødskende Ole Jensen og Kirstine JensDatter, see denne Protokol Folio 82.

Kirstine Jensdatters Arv er udbetalt hendes Mand Niels Pedersen i Jyllinge med Afkalds Qvitering, dat. 14de Junii 1785, der er Tinglæst den 25. Juli 1785.

Vide Skifte Protocollen N^o A.
fra pag: 50 til 54 —

62.

And, lieds Skifte efter
Dronningens Dødsbo Jens Ten-
sen og afdøde hustru Mette
Niels Datter i Ishøj, siggjort
den 2de Jan: 1775, og seendes
den 25de Junij samme Aar,

1) Inom Dødsbo Licentiat
Lægen Niels Jensen: umulig

a) Ole Jensen . . . 235^{sk} - 50^{sk}

b) Jens Jensen . . . 235^{sk} - 50^{sk}

c) Kirsten Jens Datter 116^{sk} - 73^{sk}

og d) Johanne Jens Datter 116^{sk} - 73^{sk}

2) Kontakts Medindlingens, som
efter Lønsmeist. Jøhn Attervs for
Lønsmeist. af 11000 omr. sein 18^{de}
Aar, imod Kungloft Kjøbels,
dateret 11de Junij 1779, indskræn-
ket til den af Curator Hans Niel-
sen i Lyngby. —

3) Inom Dødsbo Innebesiddelse
den ovrige Dødsboens, saafom Jens
Jensen med Datter og afgaar. —

4) Inom 2de de om Capitaler om
Kjøbspaand i Hans Kjøp
saaet Cøjsa. —

5) Inom Capitaler om
Lokatione Jens Datter Jens Aar
partia med end afdøde og
alsaa med end afdøde Licentiat
Lægen Niels Jensen, alle
Jensen og Kirsten Jens
Datter, for skom Palacie
Noia 82.

6) Inom Capitaler om
Licentiat Jens Datter Jens Aar
partia med end afdøde Licentiat
Lægen Niels Jensen, alle
Jensen og Kirsten Jens
Datter, for skom Palacie
Noia 82.

Overformynderiforvaltningen af boet efter selvejerbonden Jens Jensen og hans hustru Mette Nielsdatter i Ishøj. (LAK).

Kommentarer

Indførslen refererer til Københavns Amts skifteprotokol 1771-87, s. 50-54, hvor skiftet efter Jens Jensen og Mette Nielsdatter findes. Se mere om skifter i kilde 48. Skifteprotokol.

Afkald	kvittering for modtagelse af ens fulde arv.
Curator	formynder, værge.
Myndling	umyndig person.
Sluttet	dvs. afsluttet.
Vide	se.

Lovgrundlag

Danske Lov 1683 3-17-32 gav øvrigheden opsyn med umyndiges gods.

Danske Lov 1683 3-18: Om overformyndere og børn. I købstæderne udpeges to borgere til overformyndere, men der siges intet om overformyndere på landet, og de må derfor her være identiske med skifteforvalterne.

Danske Lov 1683 5-2-90 gav på landet amtmanden skiftemyndighed over de personer, der ikke hørte under jorddrotlig eller gejstlig jurisdiktion, dvs. godsejere, embedsmænd og selvejere.

Frd. af 31. august 1774 fastlagde de nærmere retningslinier for anbringelsen af umyndiges midler; bl.a. at der hvert år skulle indberettes herom til Danske Kancelli.

Ved pla. af 13. december 1793 overflyttedes skifte- og overformynderiforvaltningen fra amtmænd til herredsfogeder og birkedommere.

Resk. af 7. februar 1794 påbød, at overformyndernes hovedregnskaber skulle indsendes til revision i Rentekammeret (efter 1801 til Danske Kancelli).

Lov af 26. maj 1868 overflyttede tilsynet med alle umyndiges midler til Overformynderiet i København.

Anvendelsesmuligheder

Skifter har længe spillet en vigtig rolle inden for den landbohistoriske forskning, men også som kilde til andre social- og kulturhistoriske problemstillinger er de blevet flittigt benyttet. Skifteforretninger bruges også ofte af personalhistorikere og slægtsforskere, og der kan her være grund til at gøre opmærksom på overformynderiarkivaliernes særlige anvendelsesmuligheder.

Mens skifterne giver øjebliksbilleder af forholdene i de husstande, hvor der var indtruffet dødsfald, gør overformynderiprotokollerne det muligt at følge de umyndige arvingernes skæbne over en årrække. Derigennem for man mulighed for at følge de pågældende personers flytninger frem til det tidspunkt, hvor de fik arven udbetalt. For kvindernes vedkommende kan man ydermere ad denne vej få oplysning om, hvem de har giftet sig med, idet arven i disse tilfælde udbetaltes til ægtemanden. Netop flytninger kan ofte volde problemer i perioder, hvis man kun har kirkebøger og folketællinger til rådighed.

Hvor findes kildetyperne?

Overformynderiprotokoller findes hos alle skiftemyndigheder, først og fremmest amtsarkiver (-ca. 1793), retsbetjentarkiver (ca. 1793-), godsarkiver (-1817), dog for grevskabers og baroniers vedkommende til 1850, og byfogedarkiver (LAÅ).

Litteratur

Lotte Dombernowsky: *Lensbesidderen som amtmand. Studier i administrationen af fynske grevskaber og baronier 1671-1849*, Kbh. 1983, s. 258-265.

Johan Jørgensen: *Skifter og testamenter*, Kbh. 1968.

Birgit Løgstrup: *Dommer og Administrator. Herredsfogden 1790-1868*, Kbh. 1982, s. 110-119.

23. Forligskommissionsprotokol

Siden slutningen af 1600-tallet har man kendt til en forlignsinstitution i Danmark, men først i 1795 indførtes det landsomfattende forligsvæsen, der eksisterede frem til 1953. Sigtet med forligskommissionerne var at få flest mulige konflikter bragt ud af verden i mindelighed, før de endte ved domstolene. Alle civile sager skulle forelægges forligskommissionen, der på landet kun bestod af én person (amtmand eller herredsfoged). Proceduren ved de lukkede, uformelle møder var enkel, og opnåedes der enighed, førtes aftalen til protokols, hvorefter den forsynedes med parternes underskrift, og dermed var i kraft.

Forligskommissionsprotokol fra Holbæk amt 1796

(LAK, Holbæk amts arkiv. Forligskommissionsprotokol 1795-1805, s. 30-31)

Løverdagen den 27de Februar 1796:

27. Anne Cathrine Johansdatter og hendes Mand Gaardmand Rasmus Hansen i Gaarden Hammershuus paa Universitets Godset i Taastrup Sogn.

I Anledning af en af Konens Svoger, Degnen Adolph i Pedersborg paa hendes Vegne indgiven allerunderdanigst Ansøgning om at blive skilt ved bemeldte hendes Mand, som hun havde maattet forlade formedelst hans haarde Behandling mod hende m.m.

Begge Parter vare efter Indkaldelse mødte og med Konen tillige bemeldte hendes Svoger Sr. Adolph, og bleve de efter at have fra begge Sider anbragt de formentlig billige Aarsager til den imellem dem opkomne Uvillie eller Misforstaaelse, enige om følgende Poster:

1. At Manden strax ved sin Hiemkomst ~~opsiger~~ afskediger det i Huset værende Fruentimer ~~med~~ og Marie Kathrine, som hidtil har været den vigtigste Hindring for deres Roelighed, saaledes at hun uden Ophold begiver sig bort fra Huset, og aldeles ikke tillades oftere at komme tilbage eller tilstædes nogen Adgang til Huset.

2. At Manden fra nu af igien indrømmer Konen den hende som Huusmoder tilkommende Raadighed, og hvori han forbinder sig ei at gjøre det mindste, usømmelige Indgreb, eller at tillade andre at gjøre det herefter, i [det] haab at Konen ogsaa fra sin Side bestræber sig [på] at opfylde en Huusmoders Pligter saavidt mueligt, og skulde Nøglerne til alle Husets Gjemmer, saavidt hun hidtil ikke paa nogen Tid har været dem krævet, strax igien blive hende tilbageleveret.

3. At en skikkelig Tienstepige skulde antages i den Afskedigedes Sted, dog efter begge Egtefolks Valg og med fælles Samtykke.

4. At Manden herefter vilde være eenig med sin Kone i, hvad enten hun vilde have et varmt Sovekammer for sig selv efter Husets Leilighed, eller, som hun helst ønskede, [at] indfløtte i den fælles Stue med Sæng og Tøi og tage der Plads, som det sømmer sig en Egtefælle.

5. Ligesom begge parter forsikkrede, at det forhen Passerede aldeles fra nu

af skulle være kasted i Forglemmelse, saaledes anlovede og Manden at skye alt det, som paa nogen Maade kunde være fornærmeligt for hans Kone, opføre sig mod hende som en kierlig og retskaffen Mand, og om det Modsatte nogeninde indtraf, og der fandtes gyldig og retfærdig Grund til at igientage Klage til Kongen eller Øvrigheden, da maatte den Sag endnu staa hen aaben, og han vilde være fuldkommen tilfreds med at blive separeret fra Konen og deele sit Boe med hende paa lovlig og billig Maade efter Øvrighedens nærmere Bestemmelse.

6) At Konen paa foranførte Vilkaar igien, naar hendes Mand Torsdag eller Fredag i næste Uge med egen Befordring lader hende afhente hos hendes Svoger i Pedersborg, vil drage til ham, og leve med ham i Enighed og Kierlighed uden fra sin side at give nogen Anledning til Misforstaaelse, ligesom hun og anmodede om, at hendes indgivne allerunderdanigste Klage eller Ansøgning maatte fra Hr. Amtmandens Side, som nu ufornøden og hævdede, blive tilbagekaldede i det Kongelige danske Cancellie.

Og da denne Sag saaledes imellem Parterne var afgjort og forligt i det Haab at Forsynet vilde styrke dem i deres gode Hensigt til deres fælles Lyksalighed paa deres gamle dage efter 15 Aars Egteskab, blev det Passerede med deres Hænders Underskrift bekræftet.

R H S

A C I D

med paaholden pen

Løvenskiold

Som Konens Svoger
J.Z. Adolph**Kommentarer**

Løvenskiold

amtmand.

Med paaholden pen

med ført pen, dvs. vedkommende kunne ikke selv skrive.

Sr.

hr. (af fransk seigneur).

Lovgrundlag

Danske Lov 1683 3-1-3: Stiftamtmandene skulle mægle, »hvis misforstand og uenighed sig i købstæderne begiver, enten mellem øvrigheden og borgerskabet eller imellem øvrigheden indbyrdes«.

Frd. af 13. maj 1769 gjorde amtmændene til forligsmænd i relation til selvejerbønderne (§ 4).

Ved frd. af 10. juli 1795 indførtes et altomfattende forligsvæsen. På landet oprettes i hvert amt én, og i store amter, flere forligskommissioner, der skulle behandle alle civile sager. I købstæderne består de af to personer, mens de på landet kun omfatter amtmændene. I amter med flere kommissioner kunne herredsfogeder dog beskikkes som kommissionærer.

Lov af 4. marts 1857: Forligskredsene omfattede herefter i hovedregelen en købstad med dens opland, og kommissionerne består af to personer; den ene

valgt af amtsrådet, den anden af byrådet. I landkredse, som ikke kan lægges sammen med en købstad, valgtes begge kommissionærer af amtsrådet.

Retsplejeloven af 1. oktober 1936: Kap. 26 om forligsmægling.

Lov af 7. juni 1952 afskaffede forligskommissionerne pr. 1. april 1953.

Anvendelsesmuligheder

Forligsprotokollerne er primære kilder til belysning af konflikter, normer og holdninger på landet. De giver indblik i det sociale liv og dets normsæt samt i de økonomiske livsbetingelser. Den mæglerrolle, som forligskommissionen påtog sig, var tidligere til dels blevet udøvet af godsejer og præst. Opløsningen af godssystemet og dermed også den patrimoniale myndighed krævede at staten overtog denne opgave, og dermed bliver forligsprotokollerne de tidligste kilder, der bredt belyser konfliktmønstret på før-domstolsniveau.

Hvor findes kildetyperne?

De tidlige forligskommissionsprotokoller findes stadig i amtsarkiverne, men ellers er forligsvæsenets arkivalier overalt på landsarkiverne udsondret som en særlig arkivgruppe (LAA).

Litteratur

Lotte Dombernowsky: *Lensbesidderen som amtmand. Studier i administrationen af fynske grevskaber og baronier 1671-1849*, Kbh. 1983, s. 186-216.

Lotte Dombernowsky: *»Slagsmaale ere nu om Stunder langt sjældnere«*. *Retsopfattelse og adfærd hos fyisk landalmue omkring år 1800*, Kbh. 1985.

H. E. Næss: *Vel forlikt. Forliksrådene i Norge 200 år 1795-1995*, Stavanger 1995.

Ditlev Tamm: *Den danske »Constitution« og den franske revolution. Ugeskrift for Retsvæsen* 1989 B, s. 449-460.

24. Lægdsrulle

»Lægd« kommer af »sammenlægning«, og det har siden 1600-tallet været brugt som betegnelse for det antal gårde, der i fællesskab skulle stille én soldat. Lægdsrullen var tilsvarende en fortegnelse over alle lægderne i et amt, og den gjorde det muligt i krigstilfælde hurtigt at gennemføre mobilisering. Derudover tjente den som et vigtigt arbejdsredskab for udskrivningsmyndighederne, som her noterede alle ændringer, der fandt sted med det værnepligtige mandskab.

Lægdsrulle fra Københavns amt 1733-ca. 1755 (Lægd nr. 57)

(LAK, Københavns amts arkiv. Hoved- og lægdsrulle over Københavns amts enrullerede mandskab 1733-ca. 1755)

[Spørgsmål]	[Svar]
[1] Ambt og Herred saa og Proprietariens Navn, som Lægget tilhører.	<i>Kiøbenhavns Amt, Smørum Herred Kiøbenhavns Districts Ryttergods</i>
[2] Sognet, hvor Lægsmanden er boende.	<i>Brøndby Øster Sogn</i>
[3] Landsbyen, hvor Lægsmanden boer.	<i>Brøndbye Øster</i>
[4] Lægsmandens Navn.	<i>Vogn Henriksen</i>
[5] Læggenes Nummer under Compagniet	<i>57</i>
[6] <i>Kiøbenhavnske Compagnie under Capt[ajn] von Mehrn indrettet Aar 1733.</i>	
[6a] Soldatens Navn og Føde-Stæd.	<i>Peder Truulsen Mørkhøye</i>
[6b] Soldatens Alder Anno 1733.	<i>28</i>
[6c] Hos hvem hand tiener.	<i>Peder Mogensen i Brøndbye Øster</i>
[6d] Hvad Aar hand første gang er enrulleret.	<i>A[nn]o 1733, forhen 3 aar Dragoun Ved Brøndbye Øster [Kirke]</i>
[7] Exerceer-Plads.	
[8] De unge Karle over 14 Aar samt Huusmænd og Inderster under 36 Aar ved Lægs-Roullen Anno 1733 ere angivet, udi Lægget at findes.	<i>Rasmus Jensen, 23 [år] tiener Jens Henriksen, 26 [år] i Brøndby Jep Pedersen, 26 [år] Øster</i>
[9] Dend forandring herefter udi Roullen maatte forefalde.	<i>1736, d. 22. Septbr. fæst gaard, i steden Christen Hansen, fød i Brøndbye Øster, gl. 19 aar, tiener hos Peder Hansen i Avedøre. A[nn]o d[omi]ni 1740, d. 27. octobr. angaves død, i steden Rasmus Pedersen, fød i Waldbye, gl. 25 aar, tien Stephen Jensen sammesteds. 1754, d. 30. Sept., gl. casseret, i steden Niels Nielsen, fød i Wierslev, 28 aar, tien Rasmus Larsen ibid.</i>

Kommentarer

Lægssrullen består af en protokol med fortrykte rubrikker, der findes anbragt vandret.

Enrouleret optaget på lægdsrullen. I Brøndbyøster sogn, der i 1733 var inddelt i 3 lægder, stod ialt 18 karle på lægdsrullen, og heraf var de tre udtaget til militstjeneste.

Exerceer-Plads stedet, hvor de militære øvelser udførtes.

Proprietair godsejer.

Lovgrundlag

Frd. af 22. februar 1701: Oprettelse af den først landmilit. Landet indeles i lægder, som hver skal stille én soldat.

Ved frd. af 4. februar 1733 genindførtes den i 1731 afskaffede landmilit. Den tidligere ordning genetableres og udvidedes med et stavnsbånd.

Frd. af 20. juni 1788: Udskrivningsvæsenet overgik på alle niveauer til statsligt regi.

Lov af 12. februar 1849: Indførelse af almindelig værnepligt.

Anvendelsesmuligheder

Det militære beredskab spillede en stor rolle i enevældens Danmark, og heri indgik de nationale hærenheder med stor vægt. Lægdsrullerne belyser, hvorledes udskrivningen til disse enheder fandt sted, og i det hele taget tegner de et billede af den daværende forvaltningsstruktur på udskrivningsområdet. Godsejernes mulighed for at påvirke, hvem af de værnepligtige, der skulle udtages til landsoldat, var et stærkt disciplinerende magtmiddel som sammen med stavnsbåndet kunne sikre dem billig arbejdskraft og fæstere til gårdene. Denne væsentlige side af udskrivningsvæsenet gør lægdsrullerne relevante også for bredere økonomiske socialhistoriske problemstillinger.

Hvor findes kildetyper?

Lægssrullerne førtes i flere eksemplarer, og de kan findes i amtsarkiver og godsarkiver samt efter 1788 i de regionale udskrivningsvæsens arkiver (LAA). Desuden findes de i det centrale udskrivningsvæsens arkiv (RA, Udskrivningsvæsenet 1788ff).

Litteratur

Birgit Løgstrup: *Jorddrot og offentlig administrator. Godsejerstyret inden for skatte- og udskrivningsvæsenet i det 18. århundrede*, Kbh. 1983.

Birgit Løgstrup: *Bundet til jorden. Stavnsbåndet i praksis 1733-1788*, Odense 1987.

Poul Rasmussen: *Oversigt over udskrivningsarkivalier 1700-1788 i Landsarkivet for Nørrejylland*, Viborg 1972.

Rudi Thomsen: *Den almindelige værnepligts gennembrud i Danmark*, Kbh. 1949.

25. Amtspas

Frem til 1849 omfattede værnepligten alene den mandlige del af landbefolkningen, og af disse blev alle under en bestemt alder (normalt 36-40 år) optaget i lægdsrullerne. En del af disse blev udtaget til militærtjeneste som landsoldater, mens de fleste forblev reservister. I tilfælde af krig eller mobilisering var det vigtigt, at myndighederne hurtigt kunne kalde folk under fanerne, og derfor førtes en omfattende kontrol med alle de værnepligtige, som var underkastet kraftige indskrænkninger i deres bevægelsesfrihed. Før 1788 skulle man have særlig tilladelse til at flytte væk fra det gods, hvorpå man boede, og efter 1788 til at forlade ens hjemamt. De første tilladelser kaldtes »fripas« og udstedtes af godsejerne, der som regel tog sig godt betalt, mens »amtspassene« var gratis. Til gengæld skulle der dog stilles en kautionist, der borgede for at den værnepligtige meldte sig i hjemamtet, så snart der blev kaldt. Kravet om amtspas var gældende helt frem til 1860.

Amtspas til fynsk værnepligtig 1805

(LAO, Odense amts arkiv. Amtspas og kautioner for amtspas 1787-1808 (nr. 1016))

Da Foreviseren *Lars Larsen Høybye*, 23 Aar gammel, 64^{1/2} Tommer høi, blaae af Øine, lys af Haar, maadelig af Skuldre, og af Been, som findes anført i det mig allernaadigst betroede *Odense Amt* i Lægdet No. 38 under Løbe No. 77, har, for sin Tilstædekommelse ved alle forefaldende Leiligheder, og naar Kongelig Tieneste paafordres, stillet den i Forordningen af 20. Junii 1788 dens 6 § befalede Borgen ved *Kjøbmand Johannes Larsen af Odense*, saa meddeeles ham dette Amtspas, hvorved det tillades ham at tiene uden for Amts Distriktet i *Odense Kjøbstad*, Et Aar fra nedenstaaende Datum, efter hvis Forløb Amtspasset af Cautionisten bør fornyes, ved at fremlægge skriftlig Beviis for Reservens da havende Opholdsted, og paalægges det Pashaveren at forevise denne Tilladelse for sin Lægdsmand, der bør tilføre sin Lægdszeddel Cautionistens Navn og Stedet, hvor Reserven opholder sig, samt paategne Amtspasset at det vedbørligt er ham foreviist. Endelig bør Pashaveren ikke forlade sit Opholdssted uden derom at underrette den, som er Borgen for ham. Alt under lovlig Tiltale og Straf, i Tilfælde af modvillig Overtrædelse.

Fyens Stifts og Odense Amts Contoir den 4. November 1805

Gersdorff

[Tilføjelse:] *Observeret i min førende Lægdsrulle, d. 10. November 1805*

Dines Madsen

Lægdsmand for Lægdet No. 38, Østrup sogn, Odense Amt

Da Forviseren *Lars Larsen Høybye* 23 Aar gammel,
 67de Nummer hol, *blaa* af Dine, *lys* af Haar, *vaand* af
 Skuldre, *og* af Been, som findes anført i det mig allernaadigst betroe
 de *Dense* Amt i Lægdet No. 38 under Lobe No. 77, har, for sin Tillæ-
 defommelse ved alle forefaldende Leiligheder, og naar Kongelig Tjeneste paafor-
 dres, stillet den i Forordningen af 20 Junii 1788 dens 6 § befalede Borgen,
 ved *Holmund Johanna Larsen af Odessa* meddeles ham dette
 Amtspas, hvorefter det tillades ham at tiene uden for Amts Districtet i
Dense Sjælfeld, Et Aar fra nedenstaaende Datum,
 efter hvis Forløb Amtspasset af Cautionisten bør fornyes, ved at fremlægge skrift-
 lig Beviis for Reservens da havende Opholdsted, og paalægges det Pashaveren,
 at forevise denne Tilladelse for sin Lægdemand, der bør tilføre sin Lægdsfeddel
 Cautionistens Navn og Stedet hvor Reserven opholder sig, samt paategne Amtspas-
 passet at det vedborligt er ham forevist. Endelig bør Pashaveren ikke forlade
 sit Opholdsted uden derom at underrette den, som er Borgen for ham. Alt un-
 der lovlig Tiltale og Straf, i Tilfælde af modvillig Dvertrædelse.

Svens Stifts og Ddense Amts Contoir den

7. November 1805

Opholdstedet i...

Lars Larsen, af 10. November 1805

*Dines Modter
 Lægdemand for Lægdet No. 38
 Odessa, Ddense Amt*

Lars Larsen Høybyes amtspas fra 1805. (LAO).

Kommentar

Gersdorff stiftamtmand.
Reserve værnepligtig, der ikke er blevet udtaget til soldatertjeneste.

Lovgivning

Frd. af 20. juni 1788: Når der ikke var mangel på tjenestefolk i amtet, kunne amtmanden give værnepligtige karle, først og fremmest husmænd, pas, der tillod dem at tage ophold i et andet amt. Der skulle stilles en kautionist blandt hjemamtets fastboende indbyggere, og vedkommende måtte garantere for at den værnepligtige vendte tilbage, når det forlangtes. Ved undvigelse havde kautionisten ydermere pligt til at skaffe en ny mand i stedet (§ 6).

Kancellicirk. af 14. januar 1804 indførte af hensyn til ønsket om ensartede dokumenter standardformularer, såvel for amtspas som kautionserklæringer.

Kancellicirk. af 3. januar 1807: Amtspas skal fra nu af fornys årligt.

Pla. af 6. august 1817 fastsattes en mulkt på 5 rdl. for de, der ikke fornyede deres amtspas.

Ved cirk. af 15. oktober 1859 bortfaldt amtmændenes lægdsrulleføring og dermed også udstedelsen af amtspas pr. 1. januar 1860.

Anvendelsesmuligheder

Amtspasudstedelsen har stor interesse i forbindelse med undersøgelser af udskrivningsvæsenet, der generelt er et dårligt udforsket område. Derudover kan de også bruges til at belyse socialhistoriske problemstillinger. Også efter 1788 var sikringen af rigelig og billig lokal arbejdskraft et vigtigt motiv bag værnepligtsordningen, og dertil kom, at velstillede bondekarle helt kunne slippe for at stå i lægdsrullen, hvis de betalte 30 rdl., og stillede en anden i stedet, hvilket også var et spørgsmål om penge. De værnepligtige, der fik amtspas, var ofte folk, der ikke var velstillede nok til at betale sig fri for soldateriet, men som til gengæld heller ikke hørte hjemme i de fattigste lag, hvor desertering var den eneste mulighed for at slippe fri. Gennem amtspassene kan man således følge denne gruppes vandring til købstæderne eller til andre egne af landet, og det giver mulighed for at få indtryk af mobiliteten på landet på et tidligt tidspunkt.

Hvor findes kildetyper?

Amtspassene blev udleveret til pasholdere, men når de i stort omfang findes bevaret, skyldtes det den stillede kaution, der først annulleredes ved passets tilbagelevering til amtet. Desuden skulle de efter 1807 også årligt fornyes, og også dette gav anledning til at gamle pas afleveredes til amterne (LAA).

Litteratur

Se: Lægssrulle (nr. 24).

26. Kopibog over indkomne breve vedrørende vejvæsenet

Vedligeholdelsen af landets veje var fra enevældens begyndelse en vigtig amtslig opgave, men da man i 1760'erne besluttede at bygge et landsdækkende net af moderne landeveje, var det så omfattende opgave, at der oprettedes et centralt styringsorgan, til at forestå arbejdet. Fra 1778 blev denne indsats ledet af Generalvejkommisionen, som under sig havde vejkorpsen, hvis folk (ofte officerer og soldater) forestod det egentlige vejbyggeri, mens det omfattende materialtransporter udførtes af de enkelte amters bønder. Da man begyndte på strækningen København-Roskilde, blev Københavns amt involveret, og her indrettedes en særlig protokol, hvori alle modtagne og afsendte breve blev indført.

Ordre fra Generalvejkommisionen til Københavns amt vedrørende Roskilde landevej 1779

(LAK, Københavns amts arkiv. Kopibog over indkomne breve fra Generalvejkommisionen 1779-89, s. 3-6)

No.	Anno 1779 den 27de Januarii
1.	Under 4de hujus har Deres Kongelig Majestet allernaadigst resolveret, at Landeveyen fra Kiøbenhavn over Bakkehuset forbie Walbye og Flaskekroen over Store og Lille Veile Broe, og derfra viidere til Kiøge efter den under 4de Nov. afvigte Aar anordnede Maade skal istandsættes.
Exped[eret] d. 30. Jan. til Amtsbetienterne	I Anledning deraf have Vi ikke villet undlade Deres Høyvelbaarenhed tjenstlig at tilmælde længden af denne Vey efter den afstukne Linie, for saavidt dens Istandsættelse vedkommer Kiøbenhavns Amts Veipart, og det dertil udfordrede quantum af Steen og Gruus, med Anmodning: at Repartitionen over samme saavel som de dertil afgivende Arbeydere og Vogne i Overensstemmelse med Hans Kongelige Majestets allernaadigste Resolution af 4de Nov. sidstl[eden] behagelig maatte vorde foranstaltet.
	Veiens Længde fra Roeskilde Landevej ved Frederichsbergs Hauge, Søndermark kaldet, hvor Veien imellem den og Bakkehusets Grund gaar op til Valbye Bakke, tillige med dens Længde, og til det Stæd, hvor Veien svinger ind i Veien til Flaskekroen er 600 Favne.
	Derfra til Flaskekroe Stalden dens Længde med indberegnet 1564 Favne 3 Fod.
	Derfra til Enden af den allerede indgrøftede Vei 2152 Favne.
	Fra denne Vei over Store Veile Broe til Enden af Kiøbenhavns Amts Vejpart ved Lille Veile Broe 1518 [Favne] 9 [Fod].
	Udi alt 8136 Favne.

Dertil vil af Steen og Gruus behøves for den første Længde over Valbye Bakke, efterdi man finder fordeeltigst, at den der værende Steenbroe, som er meget brøstfældig og for at spare de derved forefaldende idelige Repartitioner anlægges en chausee 300 Cubic Favne, de i Steenbroen nu værende Steen udgjør circa 150 [Cubic Favne] er altsaa endnu at tilkiøre 150 Cubic Favne, og skulde det være fornødent, at den øvrige Vej, som er 7356 Favne Lang, Tid efter anden maatte legges med Chausees, saa vil dertil behøves 3768 Cubic Favne og altsaa i alt 3918 Cubic Favne Steen.

Dog er de til Broer og Steenkister behøvende Steen ikke indberegnete i dette Anslag, der ikke kan bestemmes, førend Tegninger over Broerne ere forfærdigede, over hvis dertil udfordrede quantum, saavel som hvad aarlig til de uomgængelig fornødne Steder maatte være at anskaffe. Vi forbeholde os Deres Høyvelbaarehed i sin tid at meddeele nærmere Efterretning.

Af Gruus vil til den forbenævnte heele Længde af Veien udkræves..... 2034 Cub[ic] Favne.

I henseende til dette Foretagende Arbeyde vil Følgende Steder i dette Aar være at istandsætte:

1) Det stykke fra Roeskilde Landevei op til Valbye Bakke imellem Frederichsbergs Hauge og Bakkehuusets Grund i en Længde af 200 Favne, hvor Steenbroen er meget Brøstfældig, tilligemed Forhøjningen paa Sideveien, der for nærværende Tiid ikke alleene ere unyttige, men endog farlige for de Reisende.

2) Valbye Bakke indtil det Steed, hvor man svinger ind i Veien til Flaskekroen er meget steil, og desuden er ved Siden af Veien gravet mange Huller til største Fare for de Reysende. Og da denne Vei, som er 400 Favne Lang, maae graves enten dybere end den gamle Steenbroe eller opfyldes, saa vil det af fornævnte Aarsag være fordeeltigst samme saavel som det under No. 1 bemelte Stykke at legges med Chausees.

Til disse 2de Stæders Istandsættelse vil fornødiges 150 Cubic Favne Steen og 150 Cubic Favne Gruus, til hvis anskaffelse ey allene vil være snarest mueligt at føye de fornødne Anstalter, men endog formedelst den bestandige og uundværlige Passage at afgive et saa tilstrækkeligt antal af Arbejdere og Vogne, at dette Arbejde omtrent fra 1ste May til Medio octobris kunde være fuldført. Skulde man en endnu kortere Tiid hermed kunne blive

færdig, saa ville følgende Stæder endnu være at tage under Arbeide.

3) Veien ved Broen paa hiin Siide Flaskekroen, som er meget siid og i en Længde af 50 Favne maae forhøies, hvortil vil være at anskaffe 25 Cubic Favne Steen og 12¹/₂ Cubic Favne Gruus.

4) Passagen over Dæmningen ved Veile Broe og over samme er heel vanskelig, og da Veien desuden forbliver i samme Direction, saa vil Dæmningen være at forhøie og Veien overalt at indgrøfte.

Til denne Veis Længde af 373 Favne 4 Fod udfordres 187 Cubic Favne Steen og 93¹/₃ Cubic Favne Gruus.

Kommentarer

Amtsbetjente	amtmand, amtsforvalter og øvrigt personale i amtet.
Chaussee	brolagt landevej.
Hujus	dennes (dvs. denne måned).
Repartition	fordeling af byrder eller opgaver.
Sidstleden	sidste.
Siid	sumpet, fugtig.
Veipart	den vejstrækning, som det enkelte amt, skulle køre materialer til.

Da Skanderborg amt genoprettedes i 1824 købte staten ejendommen Adelgade 19, og gjorde den til amtsgård. Her boede amtmanden, og her befandt amtskontorerne sig. I 1842 fik amtsrådet også mødelokale i bygningen. Fotografi ca. 1900. (Skanderborg Egnsarkiv).

Lovgrundlag

Frd. af 4. marts 1690 tildelte amtmændene en række opgaver i tilknytning til vejvæsenet.

Ved resk. af 13. december 1763 oprettedes Direktionen for de nye Vejanlæg.

Ved resk. af 7. januar 1778 oprettedes en Generalvejkommision.

Reskript 2/11 1778: Retningslinier for en række nye vejanlæg samt for vedligeholdelsen af det eksisterende landevejsnet. (Jvf. resk. af 1. maj 1779).

Frd. af 13. december 1793 tildelte amtmændene fortsat overopsynet med vejvæsenet.

Ved resk af 22. marts 1808 ophævedes Generalvejkommisionen, og vejsagerne henlagdes under Rentekammeret.

Frd. af 29. september 1841 fordelte vejopgaverne mellem amtmænd og amtsråd.

Anvendelsesmuligheder

Bygningen af det danske hovedvejsnet tog 30 år, og var en af enevældens vigtigste infrastrukturelle forbedringer, og amternes vejsager giver mulighed for at følge dette arbejde på nærmeste hold. Amtmændenes opgaver gik i første række ud på at organisere de omfattende materialtransporter, og det voldte ofte problemer, da arbejdet var meget upopulært. Derfor kan kilden belyse et konfliktfyldt samspil såvel mellem myndigheder og borgere, som mellem centraladministrationen repræsenteret ved Generalvejkommisionen og amtmændene. Det siger noget om disse konflikters omfang, at begge de amtmænd, der afskedigedes på gråt papir mellem 1770 og 1800, blev det på grund af uenighed og utilfredshed med de arbejdsydelser, der pålagdes deres amter i forbindelse med vejbyggeri.

Hvor findes kildetypen?

Vejsagerne findes i amtsarkiverne, hvor de som regel udgør en særlig gruppe. Efter 1842 findes de også i amtsrådenes og til dels sognerådernes arkiver (LAA).

I centraladministrationen findes vejsagerne fra til 1760 og efter 1808 i Rentekammeret, og for den mellemliggende periode i de forskellige vejkommisioner m.v. (RA).

Litteratur

Lotte Dombernowsky: *Lensbesidderen som amtmand. Studier i administrationen af fynske grevskaber og baronier 1671-1849*, Kbh. 1983, s. 311-328.

Poul Kjeldgaard: *Thisted amts veje og vandløb*, Herning 1992.

Knud Klem: *Af det ældre danske Vejvæsens Historie*, i: *Festskrift til Knud Fabricius 13. August 1945*, Kbh. 1945, s. 183-199.

Birgit Løgstrup: *Dommer og Administrator. Herredsfogeden 1790-1868*, Kbh. 1982, s. 126-129.

Torben Topsøe-Jensen: *Ad hjulspor og landevej*, Kbh. 1966.

27. Jordemoderbeskikkelse

Under enevælden var embedsudnævnelser en af kongernes vigtigste opgaver, som de i vid udstrækning personligt tog sig af. Efter 1848 overgik disse beføjelser til de enkelte ministre, der for hver deres forvaltningsområde videreførte den kongelige udnævnelseskompetance. Amtmændene havde ved disse ansættelser kun mulighed for evt. at anbefale bestemte kandidater over for kongen og centraladministrationen, hvorimod de optrådte som ansættende myndighed over for amtets eget personale. Nogle af disse grupper, bl.a. distriktsjordemødrene, skulle leve op til et særligt fagligt kodeks, og deres ansættelser skete i form af beskikkelser, således som det efterfølgende eksempel fra Præstø amt viser.

Beskikkelse af distriktsjordemoder i Præstø amt 1901

(LAK, Præstø amtsråds arkiv. Jordemødrenes lønninger 1892-1939)

George Frederik Tillisch, Amtmand over Præstø Amt, Gør vitterligt: at jeg hermed udnævner og beskikker Distriktsjordemoder Marie Nielsen af St. Magleby paa Amager til fra 1. November d. A. at være Distriktsjordemoder i Præstø Amts 19. Distrikt, der bestaar af Vejlø og Vesteregesborg Sogne samt Stenstrup, Sipperup og Borup Byer af Rønnebæk Sogn.

Bemeldte Jordemoder, der lønnes overensstemmende med Lov af 8. Marts 1856, 15. Maj 1875 og 1. April 1893, har ikke alene at føre et anstændigt og kristeligt Levned, men ogsaa nøje at iagttage de Pligter, som foreskrives i de om Jordemodervæsenet gældende Love og Anordninger og særligt i Instruksen af 24. November 1896, hvorhos det udtrykkelig bemærkes, at hun ifølge Lægens Anordning er pligtig til imod passende billig Betaling at betjene saavel Mandfolk som Fruentimmer med Lavements og Aareladning.

Med Tjenesten er foruden fri Bolig i Rettestrup forbunden en aarlig Penge-løn af 130 Kr., aarlig Brændselsgodtgørelse af 54 Kr. samt et aarligt Vederlag af 120 Kr. i stedet for Græsning og Fourage.

Paa sin Bopæl maa Jordemoderen stedse have ophængt et Skilt, paa hvilket bør staa hendes Navn, og at hun er Distriktsjordemoder i Præstø Amts 19de Distrikt.

Sluttelig tilføjes, at om hun imod Forventning skulle forse sig imod Instruksens Bydende, vil hun ufejlbarlig blive draget til Ansvar derfor.

Til Bekræftelse under min Haand og Amtets Segl.

Præstø Amt den 22. Oktober 1901

G. Tillisch

Beskikkelse for Distriktsjordemoder Marie Nielsen af St. Magleby paa Amager til at være Distriktsjordemoder i Præstø Amts 19de Distrikt.

Kommentarer

Fourage foder.

Lovgivning

Kongeloven af 1665 tildelte kongen ret til at udnævne alle embedsmænd (§ 4). Specielt vedr. ansættelsen af jordemødre fastsloges det i kirkeritualet af 25. juli 1685 (3. kap. 2. art.), at de på landet skulle beskikkes af amtmanden og i købstæderne af magistraten. Dette var gældende helt frem til 1920, hvor ansættelsen af distriktsjordemødre på landet overgik til amtsrådet og i købstæderne til byrådet; dog skulle embedslægen først have haft lejlighed til at udtale sig (bek. nr. 378 af 23. juni 1920 § 8).

Anvendelsesmuligheder

Amtslige og amtskommunale tjenestemænds ansættelsesbreve giver mulighed for at få overblik over den amtslige forvaltnings størrelse og sammensætning, ligesom de giver et indtryk af personalets aflønning og arbejdsvilkår, m.v. Gennem disse kilder kan professionaliseringen af amtsforvaltningen følges tæt, og dermed kan de belyse en centralt tema i moderne forvaltningshistorie. Specielt hvad angik beskikkelserne af distriktsjordemødre, giver de indtryk af den tidlige sundhedsforvaltning, hvor netop jordemødrene og etableringen af en distriktsjordemoderordning var et vigtigt led.

Hvor findes kildetyperne?

Ansættelsesbreve og beskikkelser findes i amternes og amtskommunernes arkiver (LAA). Da der for tiden før 1920 ikke findes en særlig gruppe med ansættelses- eller personalesager, skal man normalt finde disse dokumenter ved lønningssagerne. Det gælder således også den overfor gengivne originale beskikkelse, der blev afleveret til Præstø amt i forbindelse med distriktsjordemoderens ansøgning om 1. alderstillæg i 1904 (LAK).

Litteratur

- Grethe Ilsøe: *Vejen til embede. En undersøgelse af udnævnelserne til kgl. retsbetjent- og magistratsembede 1735-65*, Århus 1978.
- Birgit Bjerre Jensen: *Udnævnelsesretten i enevældens magtpolitiske system 1660-1730*. Administrationshistoriske studier nr. 12, Kbh. 1987.
- Tim Knudsen: *Dansk statsbygning*. Stat, Forvaltning og Samfund. Studie 8, Kbh. 1995.
- Birgit Løgstrup: *Dommer og Administrator. Herredsfogden 1790-1868*. Administrationshistoriske studier nr. 5, Kbh. 1982.
- Mogens Rüdiger: Administrationens elite. Centraladministrationens embedsmænd og deres arbejde og ansættelsesvilkår efter 1848, i: Karl Peder Pedersen, Grethe Ilsøe og Ditlev Tamm (red.): *På gaven foranledning. En antologi om dansk forvaltningskultur*, Stat, Forvaltning og Samfund. Studie 6, Kbh. 1995, s. 48-68.

28. Forhandlingsprotokol for amtsråd

I 1842 indførtes amtsrådene i Danmark, og de blev pålagt at lade alle beslutninger og mødereferater optegne i forhandlingsprotokoller. Her finder man de som regel kortfattede sagsfremstillinger, der ofte indførtes i protokollen forud for møderne, hvorpå de trufne beslutninger efterfølgende tilføjedes i marginen.

Forhandlingsprotokol for Holbæk amtsråd den 15. juni 1853

(LAK, Holbæk amts arkiv. Holbæk amtsråds forhandlingsprotokol 1851-60, s. 75-86)

Aar 1853, den 15de Juni, afholdt Amtsraadet for Holbeks Amt sit 2det ordinære Aarsmøde i Svinninge Kroe. Samtlige Medlemmer vare tilstæde med Undtagelse af Godseier Fønnesbech, som havde anmeldt Forfald.

Formanden meddeelte:

1. Indenrigsministeriets Approbation af 1ste April d. A. paa at Hjembek-Svinninge Commune til Opførelsen af et Fatighuus optager et Laan af indtil 700 rbd. at tilbagebetales i 14 Aar. 1. Til Efterretning. D. 16/6 sendt Skrivelsen til Fønnesbech, vide No. 37.

Derefter foretoges følgende sager:

2. Samme Ministerium har i Skrivelse af 22de Marts d. A. til Erklæring tilstillet Raadet et Andragende fra Holbæk Amts Landcommunalforening om, at Græsset paa Rabatter og Grøfter ved de mindre Landeveie fremtidig maa sælges ved offentlig Auction. 2. Approberet. D. D. 16/6 53 [til] Indenrigsministeriet.

Det formenes, at Raadet bør benytte den givne Leilighed til at udtale sig angaaende Landcommunalforeningens Mangel paa Competance til at optræde som en controllerende og critiserende Myndighed, da der ikke gives nogen Grændse for den Control, Raadets Embedsforretninger kan underkastes, naar enhver saadan selvgjort Autoritet skal kunne med berettigelse foranledige, at Raadet maa nøiere forklare og paa en Maade forsvare sine Foranstaltninger. Raadet erkjender saavel Communernes, som Individernes Berettigelse til, at henvende Forslag eller Besværinger enten til selve Raadet, eller til det paagjældende Ministerium, men man holde paa sin Ret til, ikke at inklade sig med eller reflectere paa de Associationer, som have dannet sig eller muligen kunne sammentræde, og hvis Antal og Formaal ere uforudseelige.

Hvad angaaer selve Sagen, da er Græsset paa Rabatterne og Grøfterne ved de mindre Landeveie, som uomtvisteligen tilhører Amtscommunen, tillagt de paa bemeldte Veie ansatte Veimænd ikke alene som et Tillæg til deres ubetydelige Løn, men ogsaa for at have en aarvaagen og i Sagen interesseret Control med, at dette Græs ikke ulovligen benyttes til

Tøiring af Creaturer i Grøfterne. En saadan Control er høist fornøden og den smaalige Nærighed, som aabenbarer sig med Hensyn til benyttelsen af det omhandlede Græs, maa sees for at kunne troes. Der bliver aarligt dicteret mange Mulcter for Overtrædelser af denne Art, men det ligger i Sagens Natur, at mange Overtrædelser maa hengaae upaatalte af Mangel paa localt Politie.

Raadet antager, at Sagen nu er ordnet paa den meest tilfredsstillende Maade, og kan ikke ønske nogen Forandring deri, da Controllen dermed vilde tabes og en Udgift til Forbedring af Veimændenes Løn letteligen paaføres Amtscommunen. Skulde det imidlertid findes hensigtsmæssigt, at afmeldte Græs sælges ved Auction, maa Raadet indstændigen anmode om, at denne Auction holdes for hver Fjerdingsvei under Eet, og ikke, saaledes som Forslaget synes at forudsætte, for enhver, enkelt Part, der har en særlig Eier eller Bruger. Kjøberne ville ved at slaae sig sammen og senere dele sig imellem, ligefuldt kunne opnaae deres hensigt og Auctionerne endes uden altfor megen Vitløftighed. At Omkostningerne ved Auctionen ville paahvile Kjøberne formenes at være en Selvfølge.

Hvad der i Andragenet anføres om Støv fra Veiene og om Ufred af Veifarende anseer Raadet det ufornuødent at imødegaae, ligesom det tillader sig at bemærke, at Hovedlandeveiene ligge udenfor dets Omraade.(...)

6. Til Approbation indstilles en af Amtet paa Raadets Vegne afgiven Resolution for, at Veien til Gaardmand Lars Nielsens Gaard i Kyringe maa indgraves ved en Bredde af ikkun 8 Alen imellem Grøfterne, men dog med 2 Alens Grøfter.(...)

6. Approberet.

24. Arrestforvareren i Kallundborg Schultz ansøger om, at der af Landjurisdictionen maa tilstaaes ham en Lønningsforbedring liig den, der er ham tillagt af Kjøbstaden, nemlig 19 rd. om Aaret, og hvilken Forhøielse af Indenrigsministeriet er approberet.

24. Indstilles anbefalende til Indenrigsministeriet. Den 16/6 53 [til] Indenrigsministeriet.

Da Raadet i sin Resolution af 7. Decb. 1849 – Forhandling [ing] No. 20 – har vedtaget det Princip, at Landjurisdictionen bør bidrage et lige stort Beløb til Arrestforvarernes Lønning som Kjøbstaden, da Ansøgeren er en dygtig Mand, og da det er en Nødvendighed, at Lønningen stilles nogenlunde i Forhold til, hvad Livsfornødenhederne koste, indstilles det, at det Ansøgte maa bevilges.(...)

26. Forstanderskabet for Seierø Sogn anholder om, at de Sognets specielle Skolekasse tillagte Indtægter maa inddrages under Skolevæsenets almindelige Indtægter, hvilket indstilles med den bemærkning, at den specielle Skolekasses beholdning var ved Udgangen af f. A. 1 rd. 54 1/3 B.(...)
26. Approberet.
D. 16/6 53 [til]
Seierø Sgfstskb.
32. Skolelæreren i Trønninge havde besværet sig over, at flere Tjenestefolk paa Vongserup nægtede ham Paaskeoffer. Da Skiftetiden stod for haanden og flere af de Paagjældende skulde flytte, har Amtet afgjort Sagen i Overensstemmelse med Forstanderskabets Erklæring, hvilken indstilles til approbation.(...)
32. Approberet.
37. Angaaende Valget af en Plads til derpaa at opføre et Fat-tighuus er der i Hjembek Sogn opstaaet Meningsforskjellighed imellem de Paagjældende og da Sagen er ifølge Loven af 4de Juli 1850 henstillet til Amtsraadets Afgjørelse, henstilles det, at en Comitee maa udvælges til at tage Localiteterne under Bedømmelse og derefter indgive Betænkning til Raadet. (...)
37. Til en Comitee at tage de locale Forhold under Bedømmelse valgtes Godseier Fønnesbech og Gaardmand Ole Jensen, og vil den af dem afgivne Bestemmelse efter nærmere conference med Formanden blive afgjørende.
D. 16/6 53 [til]
Godsejer Fønnesbech. Gmd. Ole Hansen. Hjembek Sgfstskb.
41. Til Revision fordeeltes følgende Regnskaber:
a) Alle 3de Amtsstuenes Amtsfattigkasse-Regnskaber for Aaret 1852/53. (...)
41. Afgives til Revision.
a) til Hr. K[am]-m[er]herre Bornemann

Da ikke videre var at forhandle blev Mødet hævet.

Pløyen

Bornemann
Lars Nielsen

Bech
Anders Pedersen

M. C. van Deurs
Ole Jensen

Amtsrådene havde i bogstaveligste forstand amtmænden i centrum. Her ses Holbæk amtsråd forsamlet omkring amtsmand Poul Saxild ca. 1920. (Lokalthistorisk Arkiv for Holbæk Kommune).

Kommentarer

Forhandlingsprotokollen er ført tospaltet med sagsreferat og indstilling i venstre og beslutning i højre spalte.

Approberet	godkendt.
Association	forening, sammenslutning.
Besværing	indsigelse, anke, klage.
Biveie	offentlige sogneveje.
Exception	indvending.
Landjurisdiktion	retskreds på landet (det tilgrænsende herred).
Pløyen	amtsmand.
Bornemann m.fl.	amtsrådets øvrige medlemmer.
Regulativ	reglement, vedtægt.
Sgfstskb.	sogneforstanderskab.
Trianniet	treåret.
Vide	se.

Lovgrundlag

Anordn. ang. landkommunalvæsenet af 13. august 1841: Indførelsen af amtsråd og sogneforstanderskaber. Amtsrådet, der har amtsmanden som født formand, består desuden af en provst, højst to lensbesiddere samt 6 valgte med-

lemmer. Amtsrådet skulle mødes mindst fire gange årligt, og forhandlingsprotokollen skal på skift føres af rådets medlemmer.

Lov af 10. marts 1852: Lensbesiddernes plads i amtsrådet bortfaldt.

Lov af 22. marts 1855: Provsternes plads i amtsrådet bortfaldt. Udover amtmanden skal rådet afhængigt af amtets størrelse bestå af 7-11 medlemmer, af hvilke den største halvdel vælges ved indirekte valg af sognerådene, mens den mindste del vælges af amtets højstbeskattede ejendomsbesiddere.

Lov om landkommunalvæsenet af 6. juli 1867 erstattede tidligere love og anordninger. 1855-lovens valgbestemmelser videreføres uændret.

Lov af 20. april 1908 indskrænkede de højstbeskattede vælgeres særlige valgret og gav desuden kvinder valgret.

Lov af 13. april 1916 afskaffede helt de højstbeskattede vælgeres særlige valgret.

Anvendelsemuligheder

Amtsrådenes forhandlingsprotokoller er vigtige kilder til belysning af det kommunale selvstyre, i første række på amts-, men også på sogneniveau, idet amtsrådene som tilsyns- og rekursinstans var tæt involveret i den lokale kommunalforvaltning. Protokollerne gør det muligt at registrere antallet af sager, de enkelte amtsråd behandlede, hvorimod det er vanskeligt at afdække i hvilket omfang forskellige holdninger kom til orde under møderne, da divergenser sjældent fandt vej til forhandlingsprotokollerne.

Amtsrådene fremstod helt frem til 1970 mere som administrative forvaltningsorganer end som politiske forsamlinger. Som det fremgik af kildeteksten, var der i Holbæk amt et tydeligt modsætningsforhold mellem landkommunerne sammenslutning – Holbæk Amts Landkommunalforening – og amtsrådet. Sådanne konflikter også med andre lokale, regionale og centrale myndigheder vil kunne belyses ud fra forhandlingsprotokollerne, ligesom det modsætningsforhold, der navnlig i den tidlige periode, kunne gøre sig gældende mellem den fødte formand, amtmanden, og de valgte rådsmedlemmer kan findes omtalt i forhandlingsprotokollen.

Hvor findes kildetyper?

Forhandlingsprotokollerne findes bevaret i amtsrådsarkiverne (LAA). Amtsrådsarkiverne er i nogle landsarkiver opstillet som selvstændige arkivfonde, mens de andre steder indgår i amtsarkiverne.

Amtsrådenes forhandlinger blev ofte også trykt, og disse findes i en desværre langt fra komplet serie opstillet på Det kgl. Biblioteks småtryksafdeling.

Litteratur

Wilhelm von Antoniewitz og Ernst Verwohlt: *Roskilde Amtsraad 1842-1967*, Roskilde 1967.

Harald Blichfeldt: *Vejle Amtsraad 1842-1970*, Vejle 1985.

Th. Lind: *Bornholms Amtsraad 1842-1942*, Rønne 1943.

V. Harsberg: *De sønderjyske amtsråd indtil 1970*, Åbenrå 1984.

Mogens Holch: *Frederiksborg Amtsråd 1842-10. Juni – 1942*, Hillerød 1942.

Kjeld Jensen: Amtsradsvalg og Amtsradsmedlemmer i Skanderborg Amtsradsreds gennem 100 Aar, *Østjydske Hjemstavn* 1940, s. 19-59.

J.M. Josephsen: Københavns Amts udviklingshistorie og det første amtsråds virksomhed i 1840-erne, *Meddelelser fra Historisk-Topografisk Selskab for Gentofte Kommune*, bd. 5. Gentofte 1950-65.

Birgit Løgstrup: Den amtskommunale opgaveløsning, i: Jan Kanstrup og Steen Ousager (red.): *Kommunal opgaveløsning 1842-1990*, Kbh. 1987, s. 215-230,

Karl Peder Pedersen: *Enevældens amtmænd. Danske amtmænds rolle og funktion i enevældens forvaltning 1660-1848*, Kbh. 1998.

Gitte Rausgaard: Amtsråd og amtsrådsmedlemmer siden 1841, i: Kr. Hvidt (red.): *Amtter og amtsråd de første 150 år*, Kbh. 1991, s. 21-52.

Skatteforvaltningen

Af Claus Rafner

Skatteforvaltningens brede og hyppige kontakt til befolkningen har afkastet et regnskabsmateriale, som er blevet brugt til såvel undersøgelser på det nære plan, især personalhistorie og lokalhistorie, som overordnede undersøgelser, især af økonomisk og social art. Går man i lag med dette kildemateriale, vil det være nyttigt at kende de grundlæggende regnskabsprincipper, regnskabstyper og regnskabsmyndigheder, og den følgende gennemgang sigter på at tilvejebringe et sådan grundkendskab, primært med henblik på de statslige skatter.

Regnskabernes konkrete indhold retter sig naturligvis efter de til enhver tid påbudte skatter. Visse træk heraf vil blive berørt, men nogen oversigt over periodens mange skattearter gives ikke. Som indledning gives først en almen beskrivelse af regnskabsvæsenet, således som det fungerede i relation til forvaltningen af de statslige skatter.

Regnskabsmyndigheder

For landbefolkningen var den vigtigste regnskabsmyndighed *amtsforvalterne*, som fra deres amtsstuer varetog oppebørslen af de direkte skatter, hvortil kom fra slutningen af 1700-tallet oppebørslen af også en række afgifter. En del godser havde dog deres egne regnskabsførere, som på lige fod med amtsforvalterne aflagde regnskab til de centrale myndigheder. Det drejede sig om *regiments-skriverne* på ryttergodset (1670-1794) samt visse andre dele af krongodset. Endvidere havde *de private lensgodser* (grevskaber og baronier) i perioden 1671-1849 mulighed for at aflægge særskilt regnskab. Efter skattereformen af 1903 gik opkrævningen af de personlige skatter over til sognekommunerne, mens amtsforvalterne beholdt oppebørslen af ejendomsskatterne (Lov nr. 104 af 15. maj 1903 § 39 og lov nr. 114 af 15. maj 1903 § 14).

I købstæderne var *magistrater eller byfogeder* ansvarlig for regnskabsafleggelsen. De bornholmske købstæder stod dog under øens amtsforvalter, som aflagde et samlet regnskab for både by og land. Endvidere var forholdene specielle i København, hvor der før 1814 normalt aflagdes et særskilt regnskab for hvert kvarter til de centrale myndigheder; efter 1814 overtog en kasserer oppebørslen af hele byen (resk. af 31. maj 1814 og 29. december 1814).

Men iøvrigt kunne de forskellige instanser være knyttet sammen i et hierarki af kasser. Alle købstadsskatter i provinsen viderebetaltes således til amtsforvalterne, ligesom også toldere, konsumtionsforpagtere og stempelpapirsforhandlere i perioder lod deres indtægter gå videre til amtsforvalterne. Amtstuekasserne fungerede i det hele taget som filialer af statens hovedkasse i København. Af

samme grund rummer amtsforvalternes regnskaber også en række indtægtsposter, der ikke havde karakter af skatter.

I centraladministrationen i København behandledes told- og konsumtionsregnskaberne af Generaltoldkammeret (1760-1848) og alle øvrige af Rentekammeret (før 1848) eller Finansministeriet (efter 1848), med følgende undtagelser: de direkte skatter revideredes 1855-1865 i Indenrigsministeriet, og de indirekte skatter revideredes 1855-1858 i Ministeriet for monarkiets fælles indre Anliggender.

Regnskabsprincipper

Datidens *årsregnskaber* var opbygget efter det simple princip, at beholdning primo plus løbende indtægter skulle svare til beholdning ultimo plus løbende udgifter. Mest udviklet var princippet hos amtsforvalterne, hvor regnskabsposterne i forenklet form så sådan ud i perioden 1707-1840:

Indtægtssiden	Udgiftssiden
1. Beholdning primo =	1. Approberede udgifter
+ Kontanter	2. Beholdning ultimo =
+ Uapproberede udgifter	+Kontanter
+ Restancer	+Uapproberede udgifter
- Efterladelser	+Restancer
2. Løbende indtægter	
<hr/>	
Ialt indtægtsposter =	Ialt udgiftsposter

Den eneste slags tilladte løbende udgifter på regnskabet var *approberede udgifter*, som havde været igennem en særlig godkendelsesprocedure. Kvitteringer for udbetalte penge skulle nemlig først indsendes til notering ved hovedkassen i København samt godkendes af finansforvaltningen, såfremt udbetalingsordren ikke kom herfra. Men når amtsforvalteren gjorde sit årsregnskab op, kunne det ske, at han ikke havde nået at modtage kvittering fra hovedkassen om, at beløbet havde været igennem denne procedure, og i så fald forelå der en *uapproberet udgift*. Den indgik sammen med *restancerne* og *den kontante kassebeholdning* i beholdningen ultimo, som førtes til indtægt i næste års regnskab som beholdning primo.

Primobeholdningens restancer kunne eventuelt opgives (*efterlades*) i årets løb, eller der kunne ske andre forhold, som ikke havde karakter af kontante udgifter. Disse beløb noteredes derfor ikke på udgiftssiden, men blev fratrukket på indtægtssiden som en regulering af primobeholdningen. Tilbage er der de løbende indtægter. De optræder normalt som formelle beløb uden fradrag (*afkortning*) af årets restancer, og uden tillæg af ældre restanceindtægter. Ønsker man at kende årets kontante indtægter, må man derfor sammenlægge restancer primo og formelle indtægter, og derfra trække efterladelser og restancer ultimo.

For de kasser, der blot skulle viderebetale indtægterne til andre kasser, even-

tuelt efter afkorting for lokale administrationsudgifter, anvendtes mere simple regnskabsprincipper. Udgifterne opdeltet således ikke i *approberede* og *uapproberede udgifter*, ligesom kassebeholdninger normalt heller ikke forekom, da alt overskud skulle viderebetales.

Efter 1840 forlod man overalt systemet med opdeling i approberede og uapproberede udgifter, idet man byggede videre på en ordning indført i 1794 for amtsforvaltere og andre regnskabsmyndigheder udenfor told- og konsumtionsvæsenet (frd. af 30. januar 1793). Man anvendte her et udvidet regnskabsår, idet indtægts- og udgiftsposter, som vedrørte et givet kalenderår, men som fandt sted i næste års første kvartal, skulle bogføres forskudt, nemlig i regnskabet for det pågældende kalenderår. Hensigten var at komme af med restancer i regnskabet, thi årets restancer forudsattes inddrevet i løbet af det ekstra kvartal. Nu satte man samtidig skub i den centrale godkendelsesprocedure, sådan at årets uapproberede udgifter kunne nå at blive approberet i det ekstra kvartal (frd. af 8. juli 1840).

Regnskabssystemet af 1840 bibeholdtes efter enevældens afskaffelse, bortset fra enkelte mindre justeringer. En af de mere synlige justeringer var den, at regnskabsåret i 1850 ændredes fra kalenderåret til det såkaldte finansår. Den forskudte bogføring for første kvartal 1850 vedrørende regnskabsåret 1849 blev den sidste af slagsen, og pr. 1. april 1850 startede man på en frisk, uden forskudt bogføring. Herved dannedes finansåret, som både finanslove og statsregnskaber indrettedes efter.

Udover årsregnskabet med dets mange indtægt- og udgiftsbilag skulle også indsendes regnskaber for kortere perioder, nemlig på måneds- eller kvartalsbasis. Der var her kun tale om *ekstraktregnskaber*, i modsætning til det detaljerede årsregnskab med alle bilagene. Visse bilag kunne dog optræde ved ekstrakterne, bl.a. udgiftsbilag i form af kvitteringer. Ved amtstuerne og flere andre kasser brugte man siden 1743 den ordning, at kvitteringerne udfærdigedes i to eksemplarer, hvoraf primakvitteringen vedlagdes årsregnskabet, og sekundarkvitteringen ekstraktregnskabet; det betød, at den centrale revision kunne påbegyndes, allerede førend årsregnskabet nåede frem (frd. af 31. december 1742). Da det tog sin tid at udarbejde årsregnskabet, skulle tillige opstilles et ekstraktregnskab på årsbasis. Det indsendtes førend årsregnskabet, så de centrale myndigheder i god tid kunne gå i gang med kontrollen, foruden at det dannede grundlag for statsbogholderiets årlige statsregnskaber. Fra 1840'erne gik man dog over til at føre statsregnskabet på grundlag af måneds- eller kvartalssekstrakterne.

Revision

Som nævnt kunne ekstraktregnskaberne udnyttes til en foreløbig revision, men den endelige revision fandt sted med hensyn til årsregnskabet. Ved fremkomsten til centralforvaltningen noteredes modtagedato, og årsregnskabet fik på forsiden et journalnummer, hvorpå det overlodes til revisionskontoret for den pågældende slags regnskaber. Revisoren krydsede her regnskabet tal af og

eftertalte summerne, han kontrollerede at korrekte bilag fandtes, at forrige års ultimobeholdninger svarede til indeværende års primobeholdninger, samt at intet var forbigået eller glemt. Endvidere blev regnskabet sammenholdt med andre regnskaber. Udgifter i form af beløb, der var overført til andre kasser eller regnskaber, skulle jo her kunne findes som indtægt. Var det pågældende regnskab endnu ikke indkommet, blev beløbet noteret i en såkaldt *tegnebog*. Den blev eftersat hver gang et regnskab indkom, og når en notering i tegnebogen var kontrolleret og fundet i orden, udstregedes den.

Gav revisionen anledning til bemærkninger (*antegnelser*), noteredes disse i punktform på en liste, som tilsendtes regnskabsføreren. Denne tilføjede derpå sine forklaringer ud for de enkelte poster, vedlagde eventuelt nødvendige bilag, og returnerede så antegnelserne til revisoren. Det var nu revisorens tur til at tilføje sine vedtegninger, hvorefter listen gik over til den myndighed, som skulle afgøre, kaldet *decidere*, posterne. I almindelighed påhvilede det da regnskabsføreren at rette sig efter decisionen, ligesom det også påhvilede ham at tilvejebringe de oplysninger og beviser, som revisoren foreskrev i antegnelserne.

I ældre tid, hvor ordningen fungerede knap så godt, kunne der blive tale om påny at afkræve svar fra regnskabsføreren, når nogle poster ikke var besvaret godt nok. Disse poster ekstraheredes da til en ny liste, og sådan kunne sagerne gå frem og tilbage flere gange. I 1742 tillodes kun at ekstrahere en gang (frd. af 31. december 1742), og i 1840 forlangtes korrekt besvarelse af det første sæt antegnelser uden mulighed for at ekstrahere (frd. af 8. juli 1840).

De skyldigheder, som regnskabsføreren idømtes ved decisionen, indgik i regnskabets løbende indtægter. Når antegnelserne på denne måde var berigtiget, kunne kvittering (*kvittance*) udstedes til regnskabsføreren som bevis på aflagt årsregnskab. Datoerne for revisionen og for kvittancens udstedelse noteredes sluttelig på forsiden af regnskabet.

Regnskabskategorier

Der har i det foregående været lejlighed til at omtale årsregnskabet og ekstraktregnskaberne, som var beregnet på indsendelse til de centrale myndigheder. Herudover fandtes *kassebøger* og *hovedbøger*, mest til brug for regnskabsføreren ved udarbejdelsen af førnævnte regnskaber, eller når kontrollerende myndigheder kom på besøg for at efterse kassebeholdning og restancer. Endelig må til regnskaberne også henføres *kvittancerne*, idet disse indeholder en ekstrakt af det pågældende årsregnskab.

Disse hovedkategorier udgør kernen i det serielle regnskabsmateriale, som udarbejdedes løbende med henblik på skatteopkrævningen. Men man må være opmærksom på, at meget af materialet ikke blot findes i originaludgave, men også som koncepter og kopier, hvis indhold kan afvige fra originalmaterialet, eller det kan supplere tabt originalmateriale. Nedenfor bringes en række eksempler på disse regnskabskategorier, nemlig først årsregnskab og ekstraktindberetning (nr. 29 og 30). Derpå præsenteres kassebogen og hovedbogen, der på hver sin måde registrerede alle indbetalinger (nr. 31 og 32) og endelig kvittan-

cen, der gav regnskabsføreren kvittering for det aflagte regnskab (nr. 33). Dette skulle gøre det muligt at sammenligne de enkelte regnskabskategorier til identifikation af ukendte regnskaber, samt til almindelig oplysning om det grundlæggende regnskabsmateriale for skatteopbeholdet.

Kildeoversigt

- 29. Årsregnskab 148
- 30. Ekstraktindberetning 155
- 31. Kassebog 160
- 32. Hovedbog 163
- 33. Kvittance 166

29. Årsregnskab

Årsregnskabet førtes af den enkelte skatteopkrævningsmyndighed med henblik på regnskabsaflæggelse og revision i centralforvaltningen. Dets arkivbetegnelse var under enevælden »kontributionsregnskab«, efter 1848 kaldet »amtstue-regnskab«, mens det for købstædernes vedkommende ofte benævntes »købstads-« eller »skatteregnskab«. Kontributionsregnskabet kan være opdelt i et pengeregnskab og et kornregnskab. I visse perioder førtes tillige særskilte regnskaber vedrørende landkonsumtion (»konsumtion, folke- og familieskat«) og ekstraskat. De ældste ekstraskatteregnskaber (før 1700) har dog ikke karakter af årsregnskaber, men er aflagt for hver udskreven ekstraskat. Endelig førte amtsforvalterne i perioder også særskilte regnskaber for jordebogsindtægterne fra krongodset, men disse rummer selvsagt ingen skatter i egentlig forstand.

Odense amtsstues kontributionsregnskab 1841

(RA, Regnskaber 1660–ca. 1848. Amtsregnskaber 1661–ca. 1848 Odense-Rugård amter. Kontributionsregnskab 1841)

1. Hartkornsopgørelse

[Venstre side:]

Bilagenes Litera [1]	Summarisk Extract af Odense og Ruggaards Amters Matricul [2]
----------------------------	--

Ret anført som forrige Aar og conform med Amtstuens Matricul folio 224. Ligeledes ret anført. See Forklaring i 1727 Aars Regnskab.

Odense Amt

Efter den her ved Amtstuen værende Landmaalings Matr[ikel] med Conducteur Andreas Jensens Fol. 224 anførte Beregning, er Amtets hartkorn i alt 14.283 Td. 4 Skp. 2 f. eller [A] saa og som med Matr[iklens] nærmere Conference er oplyst at være udeladt, efter den ved 1744 Aars Regnskab fremlagte Specification Litera A med Bilag No. 1-5 [B]

Tillægges:

- Fra 1. Januar 1800: Hindsholm efter Rentekammerets Foranstaltning ved Promemoria til Stiftamtmanden af 15. Februar 1800.
- Fra 1. Januar 1806 efter Rentekammerordre af 26. April 1806 in Copie vedlagt s. A. Regnskab under Litera A for nogle indtagne Strækninger af den gamle Landevei.
- Fra 1. Januar 1818 efter Rentekammerordre af 19.

[Gældende for a-g:]
Overensstemmende
med de paaberaabte
Ordre.

Iøvrigt bemærkes at
ved Bevilling ad
Mand[atun regis]
af 5. Juli 1832 er det
tilladt Ejeren af
Steenløse Veirmølle
i den nedlagte Vand-
mølle at indlægge
og bruge en Male-
quærn til Grynma-
ling alene.

September 1818 for de umatr[i]k[ulerede] Jorder un-
der Odense Kjøbstad.

- d. Fra samme Tid efter Rentek[ammer] Skriv[else] til
Stiftet af s. D. for de umatr[i]k[ulere[de] Jorder paa
Landet indbefattet 1 Skp. 2 alb. under Baroniet
Holstenshuus..... 35.5.3.1,
men hvor i dog afgaar efter Rentekammerordre
af 14.de 24 Marts 1821 for den saakaldte Kongens
Fælledsskov i Haarslev Sogn..... 28.4.3.1
- e. Fra 21. April 1824 efter Rentek[ammer] Ordre af
18. Aug. 1827 vedlagt s. A. Regnskab under Litr. G
for Lumby Veirmølle.
- f. Fra 1. Januar 1828 efter do. 9. Febr. s. A. vedlagt 1828
Aars Regnskab under Litr. A for Brendekilde Veirmølle.
- g. Fra 1. Juli 1828 efter do. af 13. September s. A. ved-
lagt samme Regnskab under Litr. B for Stenløse
Vandmølle. Nota. Vandmøllen er senere nedlagt og
Møllenskylden hviler paa en der ved opført Veirmølle
efter Bevilling af 24. Febr. 1831 og Rentek[ammer]
Ordre af 19. Marts s. A., hvilken sidste er fremlagt
ved 1831 Aars Regnskab under Litera A.
- h. Fra 1. October 1830 efter Rentek[ammer] Ordre af 6.
November 1830, vedlagt s. A. Regnskab under Litr. A
for Korseberg eller Bobjerg Veirmølle.
- i. Fra samme Tid efter Rentek[ammer] Ordre af 18. De-
cember 1830, vedlagt s. A. Regnskab under Litr. B,
for Skræppenborg Veirmølle.
- k. Fra 1. Januar 1833 efter Rentek[ammer] Ordre af 20.
April 1833, fremlagt under Litera A ved s. A. Regn-
skab for den fra Carlshøi Bakke ved Skovsgaarde i
Haarslev Sogn til Galgehøi Bakke paa Villestofte
Mark i Paarup Sogn hen flyttede Veirmølle.
- l. Fra samme Tid efter Rentek[ammer] Ordre af 27.
april 1833 fremlagt ved s. A. Regnskab under Litera
B, for Assenbølle Veirmølle.

[Gældende for h-l:]
Overensstemmende
med de paaberaabte
Ordre.

31.

Indtægt:

30.

Arbejds-Repatriationsfondene!
 S. 1. 1. 1. { Received 2^d December 1819 of Rentekammeret Coud.
 20) { ... 26th Februar 1820.
 1. 1. 1. { Skjænkede Likvid 2^d Decbr 10 Genet. Sige.
 1. 1. 1. { Indførte.
 1. 1. 1. { Indførte. indkomst 1,289 00 59, 50, 7
 (Søfartssk.) ... 2456 - 40.

R. 1. 1. 1. R. 1. 1. 1.

Transport + 66,767 1 + 355,653 93.

+ 66,767 1 + 355,652 93.

Indtægt

1. 1. 1. { 1/2 Landhøstskatte for Aaret 1841 af
 20) { (hans Majestætes forordning af 1841)
 1. 1. 1. { indtægt forøvrigt Likvid 2^d Decbr.

+ 3 80.

Summa Indtægt

+ 66,767 1 + 355,648 59.
 Himmels og Jordens.

[Højre side:]

Ager og Eng				Skovskyld				Mølleskyld				Tiender								
												Konge				Kirke				
Td.	Sk.	Fd.	Alb.	Td.	Sk.	Fd.	Alb.	Td.	Sk.	Fd.	Alb.	Td.	Sk.	Fd.	Alb.	Td.	Sk.	Fd.	Alb.	
[3]				[4]				[5]				[6]				[7]				
[A]	14220	7	2	2	62	4	3	1												
[B]	1	1	-	1	-	3	-	-	205	4	-	-	1431	-	2	-	1425	-	2	-
[a]	1536	5	-	1	11	2	2	2	12	-	-	-	123	3	-	-	128	2	2	-
[b]	-	-	3	2	7/16 Igjen til Afgang efter 48de Post pag. 13.															
[c]	4	6	-	-	Igjen til Afgang pag. 5 som indbefattet under Odense Kjøbstads Hartkorn.															
[d]	5	1	-	-	Endvidere Afgang heri:															
					Stige Skolejord				1 Skp. 1 Fkr.				See 28de Afgangspost pag. 11.							
					Vissenberg Kirketoften				1				-				2 alb. See 33de Do. pag. 11.			
					Resten				4 6				2				1 er til Afgang pag. 19.			
									5 1				-				-			
[e]									10	-	-	-	See 29 Afgangspost pag. 11.							
[f]									4	-	-	-	See 30 Afgangspost pag. 11.							
[g]									4	-	-	-	See 31 Afgangspost pag. 11.							
[h]									4	-	-	-	See 8de Afgangspost pag. 17.							
[i]									3	-	-	-	See 32 Afgangspost pag. 11.							
[k]									3	-	-	-	See 34 Afgangspost pag. 11.							
[l]									1	-	-	-	See 35 Afgangspost pag. 11.							

15768 5 3 7/16 74 2 2 - 246 4 - - 1554 3 2 - 1553 3 - -

2. Indtægtsposterne

1. Landskat.
2. Uapproberede udgifter primo.
3. Restancer primo.
4. Afgift af gejstlighedens embedsjorder.
5. Bankrenteskat af samme embedsjorder.
6. Ekstraordinært påbud.
7. Fourage- og marchpengeskat.
8. Vejbidrag.
9. Afgift af landbygninger.

◀ Fra det omfattende kontributionsregnskab for Odense Amtstue 1841 vises side 31 med den samlede indtægtssum på: 66.767 rigsdaler 1 skilling rede sølv samt 355.648 rigsdaler 59 skilling sedler og tegn. Nederst ses revisionens påtegning: »Stemmer med udgivten«, ligesom der i venstre margen findes revisionspåtegninger ude for hver postering. (RA).

10. Rangskat af landet.
11. Embedsskat.
12. Stænderskat.
13. Faste afgifter af møllers grubbeværker, kroer, jagt m.v.
14. Renteindtægter af bortsolgt krongods.
15. Jordebogsindtægter.
16. Kornafgift i penge af bortsolgt krongods.
17. Forpagtningsindtægter af bompenge ved landeveje.
18. Afgift af Bederslev kongetiende.
19. Skatter indbetalt af købstæderne.
20. Stempelpapirsindtægter indbetalt af forhandlerne.
21. Gebyr for kgl. bevillinger.
22. Mulkter og bøder.
23. Arve- og skifteafgifter.
24. Afgifter til justitsfondet m.v.
25. Indtægter til justitskassen.
26. Afgift af købesummer for faste ejendomme.
27. Afgift af nye fæstere og arvefæstere.
28. Beordrede indtægter (overførsler fra andre kasser m.v.).
29. Refusion fra amtsrepartitionsfonden.
30. Amtsrepartitionsfonden (se side 150).

3. Udgiftsposterne

Alle udgifter fordeltes på kun 3 poster:

1. Udgifter afregnet med Zahlkassen.
2. Udgifter til marchpenge og fouragepenge.
3. Restancer ultimo.

Kommentarer

Hartkornsopgørelsen omfattede en tilsvarende beregning af hartkornet for Rugård amt, som her er udeladt. Endvidere er udeladt slutningen af hartkornsberegningen for Odense amt. Dens revisionsantegnelser er markeret med kursiv.

Fra 1662 til 1904 udgjorde hartkornbeskatningen en fast del af skattestrukturen på landet, og i hele denne periode indledtes amtstuenes årsregnskaber altid med en redegørelse for amtstuedistriktets hartkorn i matriklen samt de ændringer, der siden da er sket. Derefter fulgte fradrag (*afkortninger*) for det skattebegünstigede, privilegerede hartkorn (hovedgårde, præstegårde, degneboliger, købstadsjorder m.v.), hvorefter det samlede, almindeligt skattepligtige hartkorn af ager- og eng, skove, møller, kongetiender og kirketiender kunne gøres op.

Indtægtsposterne i regnskabseksemplet bogføres med det fulde, påbudte beløb, som underopdeles i *indkommen* og *restance*, og alle originale indtægtsbilag findes vedlagt regnskabet. Når udgifterne vedrørende marchpenge til soldaterne og fourage til rytteriet posteredes for sig, skyldtes det, at de var tilknyttet

særlige fonde. Da alle andre originalkvitteringer skulle indsendes til notering ved Zahlkassen, som derpå returnerede nye kvitteringer for modtagelsen heraf, består de øvrige udgifter udelukkende i zahlkasseskvitteringer. Disse er vedlagt som bilag i form af primakvitteringer.

Amtsrepartitionsfondet	amtskommunens kasse, som bestyredes af amtsforvalteren.
Bevilling ad mandatum regis	bevilling udstedt af centraladministrationen på kongens vegne.
Conducteur	landmåler.
Fouragepenge	hartkornsskat opkrævet 1785-1806, 1816-1819 og 1832-1850.
Justitsfondet	fond, oprettet 1735 til afholdelse af visse retslige udgifter.
Kontribution	skat.
Landmaalings Matriklen	Christian 5.' matrikel af 1688 (Se afsnittet <i>Centraladministrationen: Jordebøger og matrikler</i>).
Landskat	hartkornsskat opkrævet 1818-1904.
Marchpenge	hartkornsskat opkrævet 1791-1819 og 1832-1850.
Stænderskat	skat opkrævet 1837-1849 til finansiering af stænderforsamlingerne.
Zahlkassen	finansforvaltningens hovedkasse i København.

Lovgrundlag

Den ældste lovgivning for årsregnskaber skal søges i bestallingsbrevene samt frd. af 23. januar 1635. Forholdet reguleredes nærmere ved kammerretsordningerne af 4. september 1684 og 18. marts 1720 samt ved frd. af 30. januar 1793 og 8. juli 1840.

Først ved skattereformen af 15. maj 1903 afløstes hartkorn af de moderne ligningsgrundlag i form af indkomst, formue og ejendomsværdi, der indførtes pr. 1. juli 1904. For tiendehartkornets vedkommende fortsatte hartkornbeskatningen dog indtil tienden blev ophævet, hvilket var tilendebragt omkring 1918.

Anvendelsesmuligheder

Årsregnskaberne er forskningsmæssigt kun en mindre benyttet kilde. Derimod er de nært beslægtede ekstraskatte- og landkonsumtionsregnskaber, som også førtes af amtsforvalterne, meget benyttet til slægtshistorie og lokalhistorie på grund af deres mandtaller.

I perioder udgjorde ekstraskat og landkonsumtion (samt jordebogafgifter) en integreret del af kontributionsregnskaberne, men en senere tids arkivarer har udskilt de tilhørende mandtaller m.v. og henført dem til regnskabsserier i forlængelse af de »ægte«, særskilte ekstraskatte- og landkonsumtionsregnskaber (samt jordebogsregnskaber). Denne amputation af kontributionsregnskaberne

følger dog ikke helt faste principper. Men iøvrigt findes i alle kontributionsregnskaber en stor mængde oplysninger på personniveau.

Årsregnskaberne indenfor de andre grene af skatteforvaltningen er stort set ikke beskrevet i litteraturen.

Hvor findes kildetypen?

Årsregnskaberne findes oprindeligt placeret hos den reviderende myndighed i centraladministrationen. Dog er materialet ved senere omplaceringer i Rigsarkivet opdelt i hovedgrupper omfattende bl.a.: Amtsregnskaber (herunder amtstuer, lensgodser m.v.), regimentsdistriktsregnskaber (før Frederik 4.'s ryttergodsreform kaldet rytterdistriktsregnskaber) og købstadsregnskaber (RA, Regnskaber 1660- ca. 1848). Efter 1848 opereres bl.a. med grupperne: Amtstuerregnskaber og købstadsregnskaber (RA, Regnskaber efter 1848).

Kopier af årsregnskaberne kan i varierende grad findes i arkiverne knyttet til den lokale regnskabsafbyggende myndigheder (amtstuer m.v. (LAA)).

Litteratur

Carl Christiansen: Om amtsregnskaberne som historisk kilde, *Fortid og Nutid* 4, 1923. Artiklen berører iøvrigt også lensgodsernes og ryttergodsets regnskabsforhold.

Claus Rafner: Amtstuerne og amtstuerne 1660-1848, *Zise. Told- og Skatthehistorisk Tidsskrift* 1994:2, s. 47-57.

30. Ekstraktindberetning

Ved siden af årsregnskaberne sendte de lokale skatteforvaltere løbende indberetninger i form af ekstraktregnskaber til de centrale myndigheder med henblik på forhåndsrevision, notering i statsbogholderiet samt for at oplyse om assignmentsmuligheder på kassebeholdningen. Ekstrakter på årsbasis, såkaldte generalekstrakter, anvendtes indenfor toldvæsenet fra ca. 1660, og de blev i 1707 også indført ved amtsstuerne og andre grene af oppebørselsvæsenet. Udover generalekstrakterne fandtes tillige måneds- og kvartalsekstrakter.

Generalekstrakt over konsumtionen i Svendbog 1835

(RA, Regnskaber 1660–ca. 1848. Toldregnskaber 1660-1837. Svendborg, pk. nr. 23. Antegnelser, ekstrakter m.v. 1833-37)

Indtægt.	Rede Sølv		Repræsentativer	
	Rbdlr. B	Rbdlr.	B	B
I. Kongelige Intrader:				
1. Formalingsafgift				
a. af Korn til Brændeviin	r. S:	Sølv: 5740-71	5871	7
b. af Malt til Øl og Edike	-	- 1038-37	1063	16
c. af Korn til Meel m.v.	-	- 621-63	635	2
2. Afgiften til Brændingsredskaber	-	- 7448-26	7617	76
3. Den landværts Indførsels-Consumtion:				
a. af Qvæg	-	- 220-22	223	95
b. af andre Varer	-	- 3923-91	4009	27
4. Consumtion af de udenfor Byen, men paa dens Grund Boende	-	- 172-89	176	92
5. Tillægsafgift:				
a. af Korn til Brændeviin	-	- 1435-18	1467	74
b. af Malt til Øl og Edike	-	- 259-58	265	77
c. af Brændingsredskaber	-	- 1862-7	1904	44
d. af landværts Indførsels-Consumtion	-	- 1036-3	1058	29
e. af Consumtion af de udenbyes Boende	-	- 43-22	44	23
f. af Korn til Meel	-	- 77-66	79	34
6. Locale og uvisse Indtægter	-	-		
7. Refusion af forskudte Udgifter af Consumtions-				

kassen og Versur Indtægter	-	125-32	254-18	125	32	260	93
			Tilsammen	125	32	24678	17

II. Bøder og Beløbet af anholdte bortsolgte Varer:

a. I Løbet af indeværende Aar r. S. Sølv: 196-84

b. Decideret Ansvar efter

Antegn[else] til 1834

Aars Regnskab - - 1-80

[Tilsammen] 203 49

Summa 125 32 24881 66

Udgift.

Rede Sølv Repræsentativer
Rbdlr. B Rbdlr. B

I. Kongelige Intrader:

1. I Hovedkassen for Statsgelden og den synkende

Fond indbetalt 54 64 15692 17

2. Til Collegiet indbetalt:

Procentfondens Andeel af de almindelige Intrader:

r. S.: Sølv:

Procentfondens 5 Rbd.

efter Circ. 23. Jun. 1812 r. S.: Sølv: 122-26

Procentfondens Andeel

af Oppebørselsprocen-

terne af Tillægsafgiften - - 92-70

219 78

3. Embedsmændenes og Betjentenes Andeel:

af Procenterne af de almindelige

Intrader r. S.: Sølv: 2324-70

af Tillægsafgiften - : 95-86 2475

4. Embedsmændenes Lønning:

-til de Kongelige, Sølv: 200 rdl.

fragaar I 1/3 pCt. 2-64

Sølv: 197-32

-til Underbetjentene ect. 907-76 Sølv: 1105-12 1130 72

5. Godtgjørelse for udførte

consumtionsbare Varer r. S.: Sølv: 3068-85 3136 90

6. Andre af Consumtionskassen afholdte Udgifter, hvis

specielle Beløb findes specificerede paa omstaaende

Side r. S.: Sølv: 1726-73 1762 51

7. Forskudsvisse Udbetalinger

og Versur-Udgifter r. S.: 70-64 Sølv: 254-18 70 64 260 93

Tilsammen 125 32 24678 17

Forordninger for Aar 1777.

243

XLIV. Forordning,
Om Korn-Skatten udi Danmark
for Aaret 1778.

Si Christian den Syvende, af Guds Raade, Konge til Danmark og Norge, de Denders og Gothers, ic. ic. Giøre alle vitterligt: at Vi om Korn-Skattens Paabud af Bort-Rige Danmark for anstundende Aar 1778, til Vore Magazine med fornødne Kornvare at forsyne, allernaadigst have fundet for godt, efterfølgende Anordning at lade giøre, hvorved Vi fremdeles vilde lade paaagte, at Vore Kiære og troe Undersaatter for al ubillig Behandling, være sig enten ved Maalet, lang Ophold, eller i andre Maader, vorder tilbørligen befkiermede; Ligesom Vi og allernaadigst hermed byde og befale:

I.

Skal af hver Tønde Hartkorn, saavel Vores eget, som Proprietairernes Jordegods, hvorunder Tienderne ikke ere forstandne, svares og leveres, saasom: af Sædland og Møen (Friderichsborg, Kronborg og Roeskilde Uinter undtagne) Rug en Skieppe tre og to trediedeel Fierdingkar, og Byg to og to trediedeel Fierdingkar; af Friderichsborg, Kronborg og Roeskilde Uinter, Byg en Skieppe femniendedeel Fierdingkar, og Havre tre Skiepper og tre Fierdingkar; Fyen og Lange-land, Byg to Skiepper to og een niendedeel Fierdingkar, og Havre en Skieppe og et Fierdingkar; Lolland og Falster, Byg to Skiepper to og to trediedeel Fierdingkar, og Erter et og to trediedeel Fierdingkar; og af Jylland, Rug to Skiepper et og

H h 2

to

Skatteoprævning har altid forudsat et direkte lovgrundlag. Specielt hvad angik kornskatten udsendtes i 1700-tallet hvert efterår en forordning, der påbød skatten for det kommende år. Skatten varierede fra sted til sted, og det fremgik direkte af teksten, hvor mange skæpper korn der skulle betales af hver tønde hartkorn i de enkelte amter.

II. Bøder og Beløbet af anholdte bortsolgte Varer:

a. Til Anholderne udbetalt	r.S.: Sølv: 165-86			
b. Til de respective Direktioner for Stiftelserne indsendt	-	-		
c. Til Collegiets Fonds indsendt	-	30-2		
d. Decideret Godtgørelse efter Antegn[else] til 1834 Aars Regnskab	-	1-80		
e. Til Andre udbetalt			203	49
	Summa		<u>125 32 24881</u>	<u>66</u>

Svendborg Hovedconsumtionscontoir den 8. Januar 1836

P.C. Deichman C. Krogh

Kommentarer

Til det valgte eksempel på ekstraktindberetning er benyttet et fortrykt skema. Indførsler i håndskrift er sat i kursiv. Originalrevisionsantegnelser er udeladt i transskriberingen. Bilag kan være vedlagt, men kun vedrørende udgiftsposter (restancespecifikationer, sekundakvitteringer m.v.).

Betjente embedsmænd.

Deichman, Krogh kasserer og inspektør.

Intrader indtægter.

Oppebørsel skatteopkrævning.

Repræsentativer sedler og tegn. Da der er kursforskel på repræsentativer og sølvmonnt, omregnes afgifter, som er påbudt i sølv, men betalt med repræsentativer.

r. S. rede sølv.

Tillægsafgift Samtlige konsumtionsindtægter blev i 1803 forhøjet med 12½%. Dette tillæg forhøjedes i 1806 til 25%, undtagen for gryn- og melformaling, hvor man bibeholdt tillægsafgiften på 12½% (frd. af 21. oktober 1803 og 6. juni 1806).

Underbetjente lavere embedsmænd og ansatte i statens tjeneste.

Uvisse variable.

Versur beløb, der opføres både som indtægt og udgift. Her om løn, der året i forvejen var udbetalt på forskud.

Lovgrundlag

Inst. af 31. december 1679 (måned- og kvartalsekstrakter) og rentekammerskr. af 29. januar 1707 (generalekstrakter).

Frd. af 8. juli 1840 ophævede månedsekstrakter for købstæderne.

Anvendelsesmuligheder

Periodens ekstraktregnskaber er ikke tidligere beskrevet i en historisk sammenhæng. De kvantitative oplysninger kan til en vis grad erstatte årsregnskaberne, hvis disse er bortkommet, men centraladministrationens hovedindtægtsbøger over de lokale kassers indtægter vil i så fald oftest være at foretrække. Som type er ekstrakter vigtige til forståelsen af datidens finansforvaltning, men iøvrigt er regnskabskategorien almindeligvis ikke bevaret i original. Dog findes indenfor told- og konsumtionsvæsenet bevaret en række originale generalekstrakter.

Hvor findes kildetyperen?

For så vidt som de originale ekstraktindberetninger er bevaret, findes de placeret hos den modtagende centrale myndighed, som regel i nær tilknytning til årsregnskaberne (RA, Regnskaber). Kopier kan dog findes i arkiver knyttet til de lokale regnskabsaflæggende myndigheder (amtsarkiver m.v. (LAA)).

31. Kassebog

De fleste steder benyttede man sig formodentlig af kassebøger gennem hele perioden 1750-1920, men som fast princip blev kassebøger først indført officielt den 1. januar 1794 ved alle amtstuer, købstæder, lensgodser, kgl. godser m.v. I kassebøgerne registreredes i kronologisk orden alle kontante betalinger med henblik på kontrol af kassebeholdningen, dels til internt brug, og dels ved eksternt kasseeftersyn.

Kassebog for Kalundbog købstad 2. januar 1854

(LAK, Kalundborg rådstuearkiv. I42. Kassebog for kgl. skatter 1853-55, fol. 12-13)

Naar ind- be- talt 1854	Folium i Hoved- bogen	Af hvem indbetalt	Totalbe- løbet af det indbe- talte	Til den kgl. Kasse, derun- der indbefattet Justitsfonden og Fonden ad usus publicus.		Til National- banken.		Til Kassen for Brandhiælps- penge.	
				Skat- ter og afgif- ter for- faldne til be- stemte tider	Tilfæl- dige og beor- drede ind- tægter	Oppe- baarne Bank- ind- tæg- ter	Tilfæl- dige og be- ordre- de ind- tæg- ter	Oppe- baarne Brand- contin- genter	Tilfæl- dige og be- ordre- de ind- tægter
			Rbd. β	Rbd. β	Rbd. β	Rbd. β	Rbd. β	Rbd. β	Rbd. β
1854									
Januar									
2.	273	Henr. Hansen	4 80	4 28	- -	- -	- -	- 52	- -
	33 b	Væver S. Chris- tensen	1 35	- 83	- -	- -	- -	- 48	- -
	61	Peder Larsen Forsinge, Gaardmand	1 19	- 89 ¹ / ₂	- -	- -	- -	- 25 ¹ / ₂	- -
	195	Jørgen og Jens Pedersen	3 19	2 17	- -	- -	- -	1 2	- -
	231 d	Jens Christensen	- 16	- -	- -	- -	- -	- 16	- -
	233a/b	Søren Andersen	- 57	- 29	- -	- -	- -	- 28	- -
	203 b	Kæmner Hass	6 22 ¹ / ₂	4 82 ¹ / ₂	- -	- -	- -	1 36	- -
	9 b	Communen	8 50	6 88	- -	- 45	- -	1 13	- -
	24	Kæmnerkassen	- 66 ¹ / ₂	- 21 ¹ / ₂	- -	- 45	- -	- -	- -
	42	Ditto	1 48	- 89	- -	- 55	- -	- -	- -

Fol. 47	Ditto	- 8	- 8	--	--	--	--	--
No.47b	Ditto	1 17	1 17	--	--	--	--	--
95 b	Ditto	- 12	- 12	--	--	--	--	--
	Ditto, Lignings- skat	493 5	493 5	--	--	--	--	--
	Ditto, Vei- bidrag	12 9	12 9	--	--	--	--	--
fol. 375	Ditto af ...?							
	Wroi	17 25	14 38	--	2 83	--	--	--
259	Ditto	- 10	- -	--	--	--	--	- 10
fol. 377	Ditto	1 23	1 23	--	--	--	--	--
245 a	Ditto	- 15	- -	--	--	--	--	- 15
9 a	Ditto	- 75	- 75	--	--	--	--	--

Kommentarer

Det valgte eksempel på kassebog er opdelt i to afdelinger: indtægter og udgifter, hvor et uddrag af førstnævnte findes gengivet ovenfor. Venstresiderne omfatter de tre første kolonner og højresiderne kolonnerne med skatteindbetalingerne. Udgifterne bestod i udbetalinger til Nationalbanken og til den lokale amtstue samt i indeholdte oppebørselshonorarer. Sammentællinger af udgifterne forekom kun få gange årligt og uregelmæssigt, mens indtægterne opgjordes sidevis samt ved hvert års udgang. I kassebogen findes udskrivningsgrundlaget for indtægterne ikke specificeret, og den optræder normalt ikke som bilag til årsregnskabet og indgår dermed ikke i revisionen. Påtegninger i forbindelse med amtmandens lovpligtige regnskabseftersyn forekommer. Amtstuenes kassebøger kaldes også for *kassejournaler*, eller blot *journaler*, hvorved de kan forveksles med hovedbøgerne.

Lovgrundlag

Frd. af 30. januar 1793 indførte kassebøger ved amtsstuerne m.v.

Anvendelsesmuligheder

Købstædernes kassebøger, samt skatteforvaltningernes kassebøger i det hele taget, er ikke tidligere beskrevet i en historisk sammenhæng. De ses heller ikke at være udnyttet forskningsmæssigt. Med hensyn til konkrete oplysninger på personniveau er de tilhørende hovedbøger langt mere anvendelige, da skatteyderne her registreres i systematisk orden efter matrikelnummer. Det skal iøvrigt bemærkes, at disse kasse- og hovedbøger ikke vedrører købstædernes lokale skatter. Oplysninger om de lokale købstadsskatter må søges i kæmnerregnskabet. På tilsvarende vis må landbefolkningens lokale skatter hovedsageligt søges i de amtskommunale regnskaber for amtsrepartitionsfonden (fra 1820) og i de sognekommunale regnskaber (fra 1841).

Hvor findes kildetyperne?

Normalt placeret hos regnskabsførende myndighed, dvs. i amtsstuearkiverne, ryttergods- og lensgodsarkiverne samt i magistrats- og byfogedarkiverne (LAA).

32. Hovedbog

Hovedbøger indførtes officielt i 1689 ved amtstuer og kgl. godser, og blev i 1794 tillige indført i købstæderne og på de private lensgodser. De førtes med henblik på restancekontrol samt som grundlag for ekstraktregnskaber og årsregnskaber.

Hovedbog for Musse herred 1898-1904

(LAK, Maribo amtstuearkiv. Hovedbog I for Musse herred 1898-1904 (nr. 252) Hovedbogens s. 163 (Rasmus Poulsen, Tårs sogn og by, matr. nr. 5a m.fl.) findes gengivet på side 164.

Kommentarer

Hovedbogen er opdelt i flere rækker, nemlig først godser, og dernæst selvejere i geografisk orden, i første instans sognevis, og dernæst følgende den matrikulære inddeling indenfor hvert sogn og ejerlaug. Ved deling af ejendomme i hovedbogens brugstid brydes den matrikulære rækkefølge dog, idet de nye ejendomme placeres på ledige sider bagerst.

Hovedbogen har en side for hver enkelt skatteyder og dennes ejendom. På øverste halvdel af siden findes en række basisoplysninger: navn, matrikelnummer, skat efter gammel matrikel (Gl. skat) samt hartkorn efter ny matrikel (1844-matriklen). Endvidere er bygningens brandforsikringsnummer og det årlige brandkontingent anført, og tillige er den i 1904 indførte ejendomsskyld tilføjet. Det fremgår iøvrigt, at der fra den her viste ejendom er solgt noget jord fra i løbet af perioden, hvorved beskatningsgrundlaget er ændret i 1899. Med sine godt 5 tdr. htk. var der tale om en gård over gennemsnitsstørrelse. Ejeren, Rasmus Poulsen, betalte årligt omtrent 170 kr. i skatter til stat og amtskommune samt i brandforsikring.

Nederste halvdel af siden rummer de løbende skatteindbetalinger. Hver termins påbudte ejendomsskatter står anført, hvoraf staten tegner sig for en række hartkornsskatter (gammelskat, land- og ligningsskat samt tiendeskat); hertil kommer en post til renter fra de ejendomme, der var bortsolgt krongods samt evt. bygningsafgift. Endvidere optræder amtskommunale hartkornsskatter til amtsfonden (amtsrepartitionsfonden), og da amtsforvalterne tillige var kassere for den almindelige brandforsikring for landbygninger, er også brandforsikringskontingentet anført blandt indtægtsposterne. Disse påbudte beløb er sammentalt for hver termin, og sluttelig er det tilføjet, hvornår skatterne er indbetalt.

I forbindelse med afviklingen af statslige hartkornsskatter og indførelsen af ejendomsskyld pr. 1. juli 1904 skete der visse ændringer i regnskabsposterne, og som det fremgår, er oktober termin 1904 ved en tilføjelse netop nået at komme med i denne hovedbogs løbetid. Det ses af sidstnævnte termin, at den amtskommunale hartkornsskat på 31,13 kr er bibeholdt, mens de hidtidige statslige hartkornsskatter på 43,82 kr er erstattet af en ejendomsskyld på 13,20 kr.

Terminerne er iøvrigt indrettet således, at april termin vedrører det første

Tårns Sogn og By. Samme Ejer Pag.

8-55
Brandforsikrings Nr. 235 - Kr. 740re.

Rasmus Poulsen

Matr.-Nr.	Gl. Skat.		Markorn.			Tare Skyldsmængden og forudsættelse
	Kr.	Øre	Tdr.	Sop.	Fdk.	
52	66	29	5	1	2 1/2	7398. 2.16
459	1	91	1	0	0 1/2	
53	68	44	5	1	2 1/2	
54	68	20	5	1	2	

1/11 1899

Ejendomsnr. 12
Bel. Værdi 24000 kr.
Ejendomsnr. 13-2000
Reguler Nr. 16

I forrige Hovedbog Ltr. 2 anført under Pag. 137.

1ste Oktober 1898.		1ste April 1900.		1ste Oktober 1901.		1ste April 1902.		1ste Oktober 1903.		
Kr.	Øre	Kr.	Øre	Kr.	Øre	Kr.	Øre	Kr.	Øre	
Gammelkalk	74	22								
Land- og Ligningskalk	9	77								
Tiendekalk										
Reste af Kjøberem										
Bygningsskalk		43	82		43	82		43	82	
Brandpenge	2	18	9	96	2	47	9	60	7	11
Amisfonden			31	13		31	13		31	13
Dagebidrag										
Inalt.	85	19	83	84	84	55	82	82	06	
Betalt.	9	99	14	1900	11	2	19	6	03	
1ste April 1899.		1ste Oktober 1900.		1ste April 1902.		1ste Oktober 1903.				
Gammelkalk	54	10								
Land- og Ligningskalk	9	72								
Tiendekalk										
Reste af Kjøberem										
Bygningsskalk			43	82		43	82		43	82
Brandpenge	7	11	7	11	2	55	9	27	8	27
Amisfonden			31	13		31	13		31	13
Dagebidrag										
Inalt.	82	06	84	20	84	55	84	22	84	22
Betalt.	2	84	19	2401	8	8	17	17	17	17
1ste Oktober 1899.		1ste April 1901.		1ste Oktober 1902.		1ste April 1904.		12 Oktober 1904.		
Gammelkalk										
Land- og Ligningskalk										
Tiendekalk										
Reste af Kjøberem										
Bygningsskalk			43	82		43	82		43	82
Brandpenge	7	71	7	71	2	55	9	27	8	27
Amisfonden			31	13		31	13		31	13
Dagebidrag										
Inalt.	83	84	84	20	84	91	54	17	83	51
Betalt.	1	3	19	00	6	05	3	00	28	26

Hovedbog for Maribo Amtstue 1898-1904: Rasmus Poulsen, Tårns sogn og by, matr. nr. 5a m.fl. (RA).

halve kalenderår, og oktober termin det sidste halvår. Den viste hovedbog vedrører altså perioden 1. juli 1898-31. december 1904.

Hovedbøgerne kan iøvrigt optræde under flere navne, fx. journalbøger og afskrivningsjournaler, hvorved de kan forveksles med kassebøger.

Lovgrundlag

Frd. af 11. december 1688 indførte hovedbøger ved amtstuer og kgl. godser, og ved frd. af 30. januar 1793 udvidedes dette til købstæder og lensgodser.

Anvendelsesmuligheder

Amtstuernes hovedbøger er ikke tidligere beskrevet i en historisk sammenhæng, og er ejheller udnyttet forskningsmæssigt. De rummer imidlertid en række person- og ejendomsoplysninger, registreret på systematisk vis, hvilket kan udnyttes lokal- og personalhistorisk. Man må dog være opmærksom på, at fæstebønder normalt ikke er registreret, idet deres skatter er indregnet under de enkelte godser, som står anført med deres samlede hartkorn. Hovedbøgerne kan også udnyttes til statistisk belysning af hartkornets ejerforhold. Iøvrigt knytter hovedbøgerne sig ikke kun til ejendomsskatter; også personskatter m.v. kan være registreret.

Hvor findes kildetypen?

Oftest placeret hos regnskabsførende myndighed (LAA), sjældnere hos reviderende myndighed (RA). De ældste hovedbøger er som regel ikke bevaret, men fra slutningen af 1700-tallet haves ofte hele serier, især efter reformen i 1793.

33. Kvittance

Kvitteringsbevis udstedt til regnskabsføreren for det aflagte årsregnskab, herunder fyldestgørelse af revisionens antegnelser. Kvittancen fritog dog ikke regnskabsføreren for senere opdagede fejl, men derimod havde den frigørende virkning overfor regnskabsføreren eventuelle kautionister.

Kvittance for baroniet Scheelenbog 1775

(RA, Regnskaber 1660–ca. 1848. Amtsregnskaber 1661- ca. 1848. Scheelenborg Baroni. Kontributionsregnskab 1775. Kopikvittance 1775)

1. Summarisk ekstrakt over 1775-årsregnskabet

Indtægt	Penge	Rug	Byg	Havre
	Rdl. β	Td.Sk.Fk.	Td.Sk.Fk.	Td.Sk.Fk.
1. Matricul Skatten efter Forordningen af 29de November 1746	967 86			
2. Consumption, Familie og Folke Skatten af Baroniet Scheelenborg hvis Rigtighed ankommer paa Reingningens Revision udi vedkommende Con- toir under General Told Cammeret.	46 38			
3. 1/4 pro Centum Skatt af det contribue- rende Hartkorns Værdie efter Forordnin- af 17de Juni A[nn]o 1773	103 67			
4. Extra Skatten efter Forordningen af 23de September 1762	619 72			
5. Det ved Forordningen af 21de Septem- ber 1775 paabudne Skatte Korn Pro Nota: Udi disse Regnskaber har ey noget til Antegnelse været at udsætte, men hvad derved er falden at erindre, er den 24de Augustij 1776 Communiceret Baronen.		98 0 2	96 6 0	80 5 0
Summa	1737 71	98 0 2	96 6 0	80 5 0

Udgift	Penge Rdl. β	Rug Td.Sk.Fk.	Byg Td.Sk.Fk.	Havre Td.Sk.Fk.
1. Som udi Nyborg Amtstue er betalt imod Justitz Raad og Amtsforvalter Saxesens ved Regnskabet fremlagte Qviteringer.				
a) Ordinaire Contributioner	904 34			
b) 1/4 pro Cento Skatt	86 20 ¹ / ₂			
c) Extra Skatt	579 24			
2. Til Omdrag, den bevilgede Godtgørelse udi Extra Skatten, 6 af hver 100de Contribuenter i Følge Forordningen af 14de May 1768 og 12te Junij 1770	34 93			
3. Som i Følge de fremlagte Qviteringer er leveret udi Nyborg Amts magazin Bliver altsaa beholdningen Af Ordinaire Contributioner 109 Rdl. 90 β. Extra, og 1/4 Pro Cento Skatt 23 rdl. 1 ¹ / ₂ β.		98 0 2	96 6 0	80 5 0
	1604 75 ¹ / ₂	98 0 2	96 6 0	80 5 0
Af Ordinaire Contributioner 109 Rdl. 90 β. Extra, og 1/4 Pro Cento Skatt 23 rdl. 1 ¹ / ₂ β.	132 91 ¹ / ₂			
som udi 1776 Aars Regnskab igien til Indtægt transportereres og beregnes, og hvorfor Baroniet imidlertid udi Fyens Stifts Contoirs Tegnebog Litr. D, pag. 170 No. 4 er debiteret.				
	1737-71	98-0-2	96-6-0	80-5-0

2. Centraladministrationens attesteringer

Jeg underskrevne Johannes Zöega, Secretair og Renteskriver udi det Fyenske Stifts Contoir, attesterer hermed, at jeg med mueligste Fliid og ald Exactitude haver revideret forberørte Regnskaber, hvorudi ey noget til Antegnelse har været at udsætte, saavel som forestaaende Summariske Extract rigtig formeret, saa at ved denne gandske Forretning Hans Kongelige Maytss. Interesse i Følge min Allerunderdanigste Eed og Pligt saaledes Allerunderdanigst er iagttaget, som jeg alle Tiider trøster mig til at svare.

Rente Cammeret den 1ste November 1776.

J. Zöega

Siden ingen Antegnelser udi forberørte Regnskaber efter Secretair og Renteskriver Zöegas giordte Forklaring har været at udsætte, Saa er ey heller nogen Decision forefalden.

Rente Cammeret den 1ste Novembr. A[nn]o 1776.

Engelbrechth

3. Kongens kvittering

Vi Christian den Syvende af Guds Naade Konge til Danmark og Norge, de Venders og Gothers, Hertug udi Slesvig, Holsteen, Stormarn og Dytmarsken, Greve udi Oldenburg og Delmenhorst

Gjør vitterligt: at os Elskelige Schack Brochdorf, Frieherre til Scheelenborg, Vores Cammer Herre, haver ved sin Forvalter Niels Rasmussen ladet aflegge vedbørlig Regnskab for de af berørte Friherskab Allernaadigst paabudne Contributioner og Extra Skatter pro A[nn]o 1775, hvis Indtæger efter forestaaende Liqidations speciale Udviisning udi alt overveye den Summa:

Penge: Eet Tuusinde Syv Hundrede Tredive og Syv Rigsdaler [og] 71 ß; Rug: Halvfemsindstiue og Aatte Tønder [og] 2 Fk.; Byg: Halvfemsindstiue og Sex Tønder [og] 6 skp. og Havre: Firsindstiue Tønder [og] 5 skp., hvorimod Udgiften efter bemeldte Liqidations Forklaring udi alt andrager med Beholdningen den samme Summa Penge: 1737 Rdl. [og] 71 ß; Rug: 98 t[øn]der [og] 2 fk.; Byg: 96 Tdr. [og] 6 skp. og Havre: 80 t[øn]der [og] 5 skp., som med Indtægten lige opgaaer. Skulle for det øvrige noget blive at tilsvare for den Frihed Greverne og Friherrerne sig paa endeel af deres Godser tilholder, Da ville Vi Os det Allernaadigst have forbeholden.

Givet paa Vort Slott Christiansborg udi Vores Kongelige Residence Stad Kiøbenhavn den 4de Novemb[e]r 1776.

Efter Vores Deputerede udi Rente Cameret Deres Allerunderdanigste Forestilling og Cammer Raad Engelbreths paategnende samt vedkommende Renteskrivers attesterede Rigtighed, at intet til Vores Interesse eller præjudice er bleven forglemt eller udeladt, have Vi dette hermed Allernaadigst villet Qvitere.

Under Vor Kongelige Haand og Seigl

Christian Rex

/Bardenfleth, Berner, Hoffmann

forestaaende Copie er med originalen ligelydende.

Fr. Bardenfleth, N. Hofmann/Zöega

No. 7. Qvittance for Baroniet Scheelenborgs Contributions og Extra Skatte Regnskaber pro A[nn]o 1775

Kommentarer

Kvittancerne, der frem til 1804 skulle udstedes på stempelpapir, indløstes ved at regnskabsføreren betalte 1 rdl. for stempelpapiret samt et tilsvarende beløb i sportler til centraladministrationens personale. De originale kvittancer var altid forsynet med det kgl. segl og originale underskrifter, men derudover udfærdigede centraladministrationen altid til internt brug en kopi af kvittancen, og det er en sådan, der gengives her.

Kvittancernes summariske ekstrakter indførtes i 1680 som supplement til en rent deskriptiv opremsning af indtægter og udgifter.

Scheelenborg baroni var et af de lensgodser, hvor ejeren havde valgt at af-

lægge regnskab direkte til centraladministrationen i stedet for at indbetale skatter på normal vis til den lokale amtstue. Den særskilte regnskabsaflæggelse skete dels af prestigemæssige grunde, og dels risikerede man ikke, at amtsforvalteren satte en ubehagelig restanceinddrivelse i værk ved eventuelle uregelmæssigheder; det var en sag mellem baroniet og centralforvaltningen.

Bardenfleth m.fl.	deputerede i Rentekammeret.
Contribuerende	
Hartkorn	den del af jorden, der er skattepligtig.
Contribution	skat.
Engelbrecht	kommitteret i Rentekammeret.
Extra Skatten	personskat.
Omdrag	fradrag.
Tegnebog	protokol, hvori uafklarede poster noteredes ved revisionen.
Zöega	renteskriver, regnskabets revisor.

Anvendelsesmuligheder

Kvittancernes summariske ekstrakter kan til en vis grad benyttes som erstatning for årsregnskabet, hvis dette er bortkommet. Det har dog mest betydning for regnskaber ældre end 1700, da senere regnskabstal kan findes i centraladministrationens hovedindtægtsbøger over de lokale kassers indtægter. Man kan dog ikke af selve kvittance se, hvordan de enkelte beløb er fremkommet, og disse oplysninger må derfor søges i selve årsregnskabet, som i dette tilfælde er fordelt på et kontributionsregnskab (post 1-3 og 5) og et ekstraskatteregnskab (post 4). Kvittancesystemet reorganiseredes i 1720 og er beskrevet af Boisen Schmidt, uden at de summariske ekstrakter dog berøres. Den efterfølgende udvikling af systemet er ikke forskningsmæssigt beskrevet, men i store træk bibeholdtes systemet.

Hvor findes kildetyperne?

De originale kvittancer henhører almindeligvis til regnskabsførerens privatarkiv; uindløste kvittancer og kopikvittancer kan dog findes hos reviderende myndighed (RA, Regnskaber).

Litteratur

J. Boisen Schmidt: *Studier over statshusholdningen i kong Frederik IV's regeringstid 1699-1730*, Kbh. 1967, s. 81ff og s. 134.

Toldforvaltningen

Af Ole Degn

Toldforvaltningen omfattede siden midten af 1600-årene en central toldstyrelse i København og henved 100 toldsteder spredt ud over landet. I 1651 var der blevet udnævnt en særlig generaltoldforvalter til at føre overordnet tilsyn med toldforvaltningen, men disse opgaver overgik i 1660 til Rentekammeret, hvor de lå frem til oprettelsen af Generaltoldkammeret i 1760. I 1848 henlagdes toldforvaltningen under Finansministeriet, hvor det i 1854 organiseredes som et generaldirektorat. Det fik i 1919 departementsstatus med navnet: Departementet for Told og Forbrugsafgifter.

De lokale toldsteder – toldkamrene – lededes af toldinspektører, der under sig havde en række kontrollører og andre toldbetjente samt en toldkasserer, hvorunder regnskaberne hørte. Ved toldstederne fandt toldoprævningen sted, og det var også herfra, man kontrollerede strømmen af varer og personer.

Toldstederne var frem til 1819 underkastet stiftamtmandenes tilsyn, men derefter oprettedes nogle nye overkontrollørembeder (fra 1847: overtoldinspektører), der fungerede som melleminstanser mellem toldstederne og Generaltoldkammeret.

Toldstedernes opgaver var oprindeligt oprævningen af import-, eksport- og transittold og kontrol med ind- og udførsel med henblik på at hindre smugleri. Med udviklingen på afgiftsområdet fik tolden stadig mindre betydning i forhold til afgifterne. Og tidligt kom hertil en række opgaver *uden for* beskatningen, idet toldvæsenet meget praktisk havde embedsmænd placeret mange steder spredt ud over landet. Allerede i 1632 fik man pålagt at udføre skibsmålinger, i 1797 indberetning af strandinger, i 1802 mønstring af skibsmandskab, i 1805 medvirken ved karantænevæsenet osv.

Forholdet mellem toldindtægterne og forbrugsafgifterne, oprindeligt konsumtionen, ændredes en del gennem tiden. Fra slutningen af 1700-årene og frem til midten af 1800-årene udgjorde toldindtægterne omkring en femtedel af statens indtægter, i anden halvdel af 1800-årene ca. to femtedele, i tiden mellem de to verdenskrige ca. en fjerdedel og derefter omkring en tyvendedel. Konsumtionen tegnede sig i første halvdel af 1800-årene for ca. en tiendedel af statens indtægter, og på samme niveau lå efter dens afskaffelse forbrugsafgifterne frem til 1920'erne, da de voksede til omkring en tredjedel af de samlede statsindtægter for yderligere efter Anden Verdenskrig at nå et niveau på ca. halvdelen, fastholdt trods stigende indkomstskatter takket være indførelsen af først omsen og derefter moms.

Toldforvaltningens arkiver rummer en lang række typer af administrative

akter, protokoller, skemaer osv., og her bringes først to kilder, der viser, hvorledes tolden blev opkrævet (nr. 34 og 35). De følgende to kilder (nr. 36 og 37) omhandler den kontrol med varer og mennesker, som var en anden vigtig opgave for toldforvaltningens ansatte, og endelig giver den sidste kilde et overblik over et toldkammers aktiviteter, således som de blev summeret op i en årsberetning (nr. 38).

Kildeoversigt

34. Toldbog 173

35. Portkonsumtionsbog 176

36. Vagtjournal 179

37. Protokol over fremmede handelsrejsende 181

38. Årsberetning fra toldkammer 184

34. Toldbog

I toldbogen registreredes det enkelte toldsteds indtægter fra ind- og udførselstolden. Toldbøgerne indsendtes hvert år sammen med årsregnskabet til Generaltoldkammeret til revision og efterfølgende arkivering, mens en kopi (kopi-toldbog) forblev ved det lokale toldsted.

Toldbog fra Randers 1755

(LAV, Randers toldarkiv, B 315. Kopitoldbog 1755 (nr. 262))

No.	[Indtægter fra indførselstolden]	Specie Rd. β	Specie Rd. β
	[1755] Transp[ort] Latr. d. 20de Octobr.	10	23
126	Peder Larsen Bodker af Læsø indkom med sin Baad dr. 1 Læst under No. 100, agter [sig] hiem med sorte Potter 7 Skokke. d. 21de Dito.		
127	Melchior Christophersen Stochelund af Læsø indkom med sin Baad dr. 1/2 Læst, under No. 111, agter [sig] nu til same Sted, med Malt 4 Td., Kornbrændeviin 1 Td. 20 Sk.. Humle 6 Td. under Pass[age] Sæd[de]l No. 80 ved Hans Baels fra Colding indbr[agt] og her fortoldet		20
	Dito Dato		
128	Lars Dam af Læsø indkom med sin Baad dr. 1/2 Læst under No. 109, og kom hiem med Kornbrændeviin 5 1/2 Td.; Ærter 1 Td. [Told:] 90 Sk. Boghv[ede] Gryn 2/8 Td. og Byg 6/8 Td. 1 Sk.		91
	d. 29de Dito		
129	Skip[per] Poul Jensen af Aalborg indkom med sin Jagt dr. 3 Læster under No. 117, agter [sig] nu til Hadsund Bugt.		
	d. 31te Dito		
130	Skipp[er] Engebret Arnesen af Tønsberg in[d]kom med sin Skuude dr. 16 Læster under No. 112, agter [sig] nu til Friderichstad med kongl. Magazin Haure 600 T[d]r. Derforuden Rug 12 Td. og Malt 6 T[dr]. In Specie		18 11 46

Som med Oppenge à 12 ¹ / ₂ proc.	1	42
Og Cronlagie à 6 1/4 proc.		77 ¹ / ₂
Gjør Courant	13	69 ¹ / ₂

November Maaned

d. 4de Nov.

131 Skipp[er] Gosse Jacobs af Machum i Westfriesland indkom med sin Smake dr. 33 ¹ / ₂ Læster, agter [sig] til Norge bagl[astet]. Laste Penge til Slave Cassen a 16 Sk. pr. Læst	5	56
--	---	----

d. 7de Dito

133 Peder Houmand af Skagen indkom med sin Baad dr. ¹ / ₂ læst, under No. 116, agter [sig] nu hiem med Malt 18 Td., Byg 2 Td., Rug 2 Td.		
--	--	--

d. 7de Dito

134 Poul Larsen af Hornbech indkom med sin Baad dr. ¹ / ₂ læst, under No. 123, agter [sig] til Helsingør med Røg[et] Flæsk 2 Skpd. 12 Lispd. 5 Mk 15 ¹ / ₂ Sk. Ister 1 Skpd. 9 ¹ / ₂ lispd, Smør 7 ¹ / ₂ Fierding, Mad 2 Td.	29	-	44 ¹ / ₂
--	----	---	--------------------------------

Dito Dato

132 Skipp[er] Christian Olsen af Sønderb[org] indkom med sin Jagt dr. 9 ¹ / ₂ læster under No. 113, agter [sig] hiem med Brændeved 8 Favne		16
--	--	----

Kommentarer

Cronlagie	må være agio (opgæld).
Dr.	drægtig.
Magazin Haure	kornskat in natura til de statslige kornmagasiner.
Oppenge	tillæg, da beløbet er blevet betalt i småmønt, ikke i speciedalere.
Passage Sæddel	dokumentation for, at gods er kontrolleret og fortoldet.
Skok	30 stk.
Slave Cassen	fond oprettet 1715 til løbskøbelse af fangne danske statsborgere i Algier m.m. Fondens midler kom fra lastpenge og indsamlinger.

Lovgrundlag

Toldbøger omtales i ordinans om toldens oppebørsel af 12. januar 1632, § 10, og førelsen af toldbøger foreskrives i toldordonans af 14. maj 1651, § I 1 og 6.

Togpassagerer og toldopsynspersonale i rejsegodseftersynslokalet i toldvæsenets afsnit af Vamdrup Station fotograferet ca. 1906. (Told-Skat Museet).

Anvendelsesmuligheder

Toldbøgerne rummer udover detaljerede oplysninger om skibsfarten en lang række oplysninger. I hvert fald fra 1840'erne drejede det sig om fortegnelser over ind- og udgående varer, evt. lister over alle i tolddistriktet hjemmehørende skibe, anholdelsesregnskaber, kredit- og transitoplagskontoer, generalregnskab, skibsmålingsforretninger, strandinger, gebyrer m.m. Sammen med havnetoldregnskaber, krydspatroljejournaler, acciseregnskaber m.m. kan de således grundigt belyse skibsfarten.

Hvor findes kildetypen?

I toldarkivernes regnskaber (LAA). I Rigsarkivet findes rækker af toldbøger fra årene 1731, 1733, 1761, 1763, 1767, 1769, 1796 og 1798 (RA, Regnskaber 1660-ca.1848. Toldregnskaber 1660-1837).

Litteratur

Henrik Becker-Christensen: *Protektionisme og reformer, 1660-1814, Dansk toldhistorie 2*, Kbh. 1988, s. 295-99.

Ole Degn: *Toldarkiver før 1969. Nøgle og vejledning til toldarkiverne i landsarkiverne*, Kbh. 1994, s. 84.

Ole Degn: *Kongens told. Toldarkiver og deres brug*, Viborg 1994, s. 31-32.

Anders Monrad Møller: *Kongerigske toldregnskaber fra det 18. århundrede, Fortid og Nutid*, 1975-76, s. 86-103.

Aage Rasch: *Forbindelsen mellem København og de nordtyske Østersøbyer 1750-1807, Erhvervshistorisk Årbog 1963*, s. 74-92.

Bjarne Stoklund: *Tømmerskuderne fra Læsø. Et kapitel af skudehandelens historie i Danmark, Handels- og Søfartsmuseets Årbog 1972*, s. 153-98.

35. Portkonsumtionsbog

Af en lang række landbrugsprodukter skulle der betales afgift (konsumtion), når de førtes ind gennem byernes porte eller bomme. Betalingerne registreredes i særlige port(konsumtions)-bøger.

Portkonsumtionsbog fra Nibes Nørreport 16. maj-13. juni 1831

(LAV, Nibe toldarkiv, B 312 B. Portkonsumtionsbog 1829-37 (nr. 109))

Dato	No.	[Konsumtionsbetalinger]	Under Conferencen			
			Rrd. Sølv Rbd. Sk.	Sedler og Tegn Rbd. Sk.		
Maj Maaned						
16	1	Søren Overlade af Nibe 1 Skp. s.d. Rugmeel	-	-	-	5
	2	Christen Attrup af Nibe 1 Skp. s.f. Rugmeel	-	-	-	5
	3	Paul Engelbreth af Nørholm 1 Læs Tørv	-	-	-	2
	4	Thomas Loufenskræk af Søb 1 Due	-	-	-	2
	5	Cirsten af Klitgaard 14 Stk. Eg	-	-	-	1
		Overført i Portbogen under sam[me] No. og Dato				15
		Arntzen Meyer const.				
17	1	Søren Christensen af Norup 2 Lam	-	-	-	21
		Overført i Portbogen under sam[me] No og Dato	-	-	-	21
		Arntzen Meyer				
Juni Maaned						
1	1	Niels Christensen af Nørholm 2 1/2 Pd. Smør	-	-	-	1
	2	Niels Nielsen af Thaarup 1 Læs Lyng	-	-	-	2
	3	Niels Jensen af Bindrup 2 Lpd. Kalvekjød [og] 5 Mk. Smør	-	-	-	12
	4	Gjertsen af Nibe 1 Skp. sigtet Rugmeel	-	-	-	5
	5	Engelbreth af Ibd. 1 Skp. s. f. Rugmeel	-	-	-	5
	6	Niels Abildgaard 1/4 Skp. f. Byggryn	-	-	-	2
		Indført under No. og Datto	-	-	-	27
		Arntzen Schwartze const.				
6	1	Peder Smed Norrup 1 Læs Tørv	-	-	-	2
		Indført under No. og Datto				2
		Arntzen Schwartze const.				

13	1	Peder Møller i Nibe 1 ¹ / ₂ Skp. s. f. Rugmeel	-	-	-	7
	2	Slagtermæster Rings i Nibe 1 Lam	-	-	-	10
	3	Mads Jensen Nørруп 2 Læs Lyng	-	-	-	5
		Indført same Dag under No. og Datto				22
		Hvid				Schwartzte

Kommentar

Arntzen m.fl.
Conferencen
Portbogen

konsumtionsbetjente, regnskabsførere.

måske: konfereret.

formentlig er der tale om en bog, hvori hver dag blev indskrevet beløbene fra *alle* byens porte, men den er ikke bevaret.

S. d

betydning ukendt.

S. f.

do.

Lovgrundlag

Konsumtionsfrd. af 18. november 1660 og af 22. november 1671. I det væsentlige blev konsumtionen ophævet 1850-52.

Frem til midten af 1800-tallet skulle der betales afgift (konsumtion) af en lang række varer, der førtes ind til købstæderne. Det skete i de såkaldte acciseboder, hvoraf kun få er bevaret frem til i dag. Her ses den nu fredede Korsør accisebod fotograferet ca. 1920-30 (Lokalhistorisk Arkiv for Korsør Kommune).

Anvendelsesmuligheder

Portkonsumtionsbøgerne anfører i detaljer indførslen til byerne af landbrugsprodukter som kød, fjerkræ, mel, smør, brænde, hø og tørv, og giver mulighed for opgørelser, jfr. nedenfor under litteratur.

Hvor findes kildetyperne?

I toldarkiverne (under F. Forbrugsbeskatning) og i rådstuearkiverne (LAA). I Rigsarkivet findes rækker af bevarede konsumtionsbøger fra årene 1777, 1779, 1796 og 1798 (RA, Regnskaber 1660-ca. 1848. Konsumtionsregnskaber).

Litteratur

Ole Degn: Årligen en meget skøn told. Toldregnskaber og toldarkivmateriale fra Ribe fra middelalderen til 1969, *Zise, Toldhistorisk Tidsskrift* 1987, s. 124-40.

Ole Degn: *Kongens told. Toldarkiver og deres brug*, Viborg 1994, s. 16.

Anders Monrad Møller: Kongerigske toldregnskaber fra det 18. århundrede, *Fortid og Nutid*, 1975-76, s. 86-102.

Poul Thestrup: *The standard of living in Copenhagen 1730-1800. Some methods of measurement*. Institut for økonomisk Historie, Publikation 5, Kbh. 1971.

36. Vagtjournal

Vagtjournalerne førtes af toldopsynet, og var ligesom de lignende krydspatruljejournaler og vinddriverjournaler det administrative nedslag af bestræbelser for at hæmme det udbredte smugleri ad søvejen. Med skærpelsen af landtoldopsynet gennem oprettelse af en del kystposter i begyndelsen af 1800-årene havde smugleriet til søs langs kysterne bredt sig.

Vagtjournal fra Frederikshavn toldkammer 1. juni 1849

(LAV, Frederikshavn toldarkiv, B 303. Vagtjournal 1849-50 (nr. 551))

Måned og Dato	Sjøsæts No.	Skpr. Navn, Fartøiets Slags, Navn og Hjemsted	Læster	Hvilken Ladning?	Hvorfra kommen?	Hvorhen bestemt?	Hvor mange Toldsegl?
Juni 1.	505	O. Nielsen Jagt Hakon Jarl af Tvedestrand	3	Trælast	Norge	Løgstøer	Paa Dækket 3 ¹ / ₂ Tylt Tømmer, 16 T[ylt], 5 Stk. Lægter, 4 T[ylt], 8 Stk. Breder.
	506	T. Sunde Slup Hjorthen af Sarpsborg	21 ¹ / ₂	Trælast	Sarpsborg	Odense	Paa Dækket 107 Tylter og syv Stk. Bredder.
	507	H. N. Schaarup Jagten Otto af Ærøeskjøbing	5 ³ / ₄	Kornvarer	Ærøeskjøbing	Norge	
	508	Peter Christensen Slup Elida af Frederikshald	15	Trælast	Sarpsborg	Odense	Paa Dækket ca. 70 Tylter Breder.

Kommentar

Læst rummål for skibes lasteevne og drægtighed, i 1800-årene = 2.600 kg. Ved lov 1867 fastsat til 2 registertons. skipperens.
 Skpr. tylt tylt, 12 stk.

Lovgrundlag

Instr. af 12. december 1797 og generaltoldkammercirk. af 23. aug. 1862.

Personalet ved Esbjerg toldkammer opstillet til fotografering foran den nyopførte toldkammerbygning 1900. (Told-Skat Museet).

Anvendelsesmuligheder

Vagtjournalerne rummer detaljerede oplysninger om skibsfarten og kan sammen med havnetoldregnskaber, krydspatroljejournaler m.m. belyse denne.

Hvor findes kildetyperne?

I toldarkiverne under I. Kontrol og inspektion (LAA).

Litteratur

Ole Degn: *Toldarkiver før 1969. Nøgle og vejledning til toldarkiverne i landsarkiverne*, Kbh. 1994, s. 113-114.

37. Protokol over fremmede handelsrejsende

For at beskytte købstædernes handel blev det tidligt forbudt udlændinge at handle i Danmark. Nærmere bestemmelser fastsattes i 1775 med forbud mod omløben med handels-, kram- og galanteri- samt håndværksvarer i købstæderne og på landet, og i 1839 med bestemmelser vedr. fremmede handlendes og handelskommissionærers handelsberettigelse. Handelsrejsende for udenlandske firmaer, der ville virke her i landet, skulle løse adgangsbevis hos toldvæsenet, der registrerede disse i særlige protokoller, og beviserne skulle fremvises for både toldvæsen og politi i hver by, som de handelsrejsende kom til.

Protokol over fremmede handelsrejsende i Varde 5.-19. august 1892

(LAV, Varde toldarkiv, B 323. Protokol over fremmede handelsrejsende 1892-99 (I (21)))

[Venstre side:]

Løbe Nr.	Naar meldt sig	Nr.	Adgangsbevisets Datum	Udstedelsessted	Den Rejsendes Navn og Hjemsted
[1]	[2]	[3]	[4]	[5]	[6]
200	11.	5	9. Februar 92	Randers	Louis Valentin, Randers
201	11.	14	27. Oktbr 91	Aarhus	Jacob Philipsen, Hamborg
Additionelt					
	11.	314	9. Decbr. 91	Kjøbenhavn	– » –
202	11.	15	7. Januar 92	Fredericia	Axel L. Levin, Altona
203	13.	19	11. Aug. 92	Kolding	H. Schmidt, Hamborg
204	16.	13	24. Febr. 1892	Ribe	I.H.G. Zalck, Lübek
205	16.	2	29. April 1892	Fredericia	Abraham Samson, Fredericia
206	17.	58	23. Febr. 1892	Kolding	Erik Petersen, Haderslev
207	-	22	3. Febr. 1892	Aarhus	Carl Valsechi, Elberfeld
208	18.	7	4. Janr. 1892	Ribe	Eduard Levy, Altona
209	18.	345	16. Janr. 1892	Kjøbenhavn	Janus Frederik Grøn, Kbhvn.
210	19.	3	16. Aug. 1892	Nyborg	Paritz Gottschalk, Kjøbenhavn

[Højre side:]

For hvem han rejser	Med hvad han handler	Afskrivning af ikjendte Mulkter efter § 10 i Forordning af 8. Juni m.m.
[7]	[8]	[9]
200 Helmuth Tietz, Hamborg	Manufakturvarer	
201 D. & F. Oppenheim, Hamborg Additionelt	Manufakturvarer	
Heymann Weller & Co., Berlin	Do.	
202 1. Fries, Altona 2. Joel Mayer, Berlin	1. Færdigsyet Fodtøi Læder og Skomagerar- artikler. 2. Læder.	Mulkteret i Varde i Henh. til C.S.N. 1/92 med 64 Kr.
203 W. Colsham & Co. Hamborg	Uhre, Uhrfourniturer, Instrumenter samt Værktøj for Guldsmede.	
204 Zalckel & Aschenback, Lübek	Jernkram, Staal, Manu- factur, Material, Kolo- nial, Frø, Læder, Huder, Tjære, Salt og Olier.	
205 Glückstadt & Polack, Hamborg	Raatobak	
206 Heidelberger Schuh Fabrik, Heidelberg	Skotøj	
207 C. Valsechi & Co., Elberfeldt	Jern, Staal og Mes- singvarer, Galante- rivarer og [mangler].	Mulkteret med 16 Kr. i Grenaa d. 13/2 92.
208 Heckscher & Levy, Hamborg	Dreierarbejder	
209 1. Gebrüder Diel i Köln 2. S. Blumenau Sohn, Berlin	1. Knapper, Bændler og Possement 2. Kraver, Flipper og Manchetter.	
210 1. Benjamin Krebs Nachfolger i Frankfort a/M 2. J. Dahlander & Comp. i Gøteborg 3. August Leonharte i Dresden	1. Skriftstøberarbejde og alt til Bogtrykkeriet henhørende. 2. Tapetpapirer, Bør- ster og Lister. 3. Fabrikata fra Kemis- ke Fabrikker for Blæk etc.	Ifølge Circl. Saml. 2/1888 mulkteret Ringkjøbing med 64 Kr.

Kommentarer

Additionelt

tilføjet, derfor uden nummer.

C. S.

toldvæsenets trykte cirkulæresamling. (Udkom løbende ca. 1830-1918).

Lovgrundlag

Frd. af 13. februar 1775, § 6 og frd. af 8. juni 1839,

Anvendelsesmuligheder

Protokollerne over adgangsbeviser for udenlandske handelsrejsende rummer et usædvanlig detaljeret materiale med oplysninger om de firmaer, der forsøgte at afsætte produkter her i landet, og om varer fra alle varekategorier. Materialet synes hidtil helt upåagt af forskningen.

Hvor findes kildetyperne?

I toldarkiverne under gruppen I. Kontrol og inspektion eller i de reglementsordnede journalsager (LAA).

Litteratur

Ole Degn: *Toldarkiver før 1969. Nøgle og vejledning til toldarkiverne i landsarkiverne*, Kbh. 1994, s. 110.

38. Årsberetning fra toldkammer

Toldstedernes årsberetninger indsendtes til overtoldinspektorerne, der udtrak oplysninger til brug for tabellariske opstillinger og videresendte beretningerne til Generaltolddirektoratet. Gennem årsberetningerne kunne den centrale toldledelse skabe sig et overblik over såvel de administrative og regnskabsmæssige forhold som de økonomiske forhold i landet i øvrigt. I de lokale toldarkiver findes fra årene efter ca. 1840 i stort omfang kopier af de indsendte årsberetninger, nu og da også materialet, der blev benyttet ved udarbejdelsen af disse.

Årsberetning fra Vejle toldkammer 1847

(LAV, Vejle toldarkiv, B 326. Kopibog 1846-48, s. 94b-95a (nr. 4))

Dette betydelige Overskud er atter et talende Beviis paa Tidernes lykkelige Udvikling. Iblandt de Artikler, som fortrinsviis bør fremhæves, som dem der have havt størst Indflydelse paa Overskuddet, er fornemmeligen Trælast, som i en betydelig Mængde er tilført Toldstedet, meest fra Norge, kun enkelte Ladninger fra Sverrig. Og her er det atter Landmændene, der indkjøbte det største Partie, fordi Velstanden tillader dem at opføre nye og grundforbedre ældre Bygninger. Der knytter sig til denne stigende Trælasthandel endnu den Bemærkning: at foruden Erkjendelsen af den stedse bedre Qualitet som paafordres, har Toldstedet ved sine Bestræbelser opnaaet den behagelige Satisfaction, at de Handlende med Beredvillighed fortolde langt mere nu end tidligere var Tilfældet, efter Læstedrægtighed, i stedet for Cubikmaal, der i Henseende til Afgivtens Paalidelighed er saa ønskelig. Af 75 større og mindre Skibsladninger Trælast bleve de 55 Ladninger fortoldede efter Læstedrægtighed, medens Resten, 20 Ladninger, fortoldedes efter Cubikmaal, hvori dog indbefattedes al Dækslast, som stedse fortoldes efter Cubicffod. Forholdet mellem Læstedrægtighed og Cubikfortoldning vil være som 11 til 15.

Foruden Trælasten, som for 1847 gav 1352 Rd. 80 Sk. Overskud fremfor 1846, maa fortrinsviis nævnes stemplede Manufakturvarer, som bragte 1123 rd. 74 s[k.], Silkevarer saa 405 rd., Salt 881 rd., Tobaksblade 125 rd. 64 s[k.] og hvide Bomuldsvarer, som bragte 175 rd. meere i den kongl. Kasse end 1846, altsammen et Resultat, der alene kan og bør tilskrives Forholdenes lykkelige Udvikling, som almindelig Velstand og tiltagende Folkemængde fremkalder.

Korneksporten har i 1847 andraget til fremmede Steder i alt 40.296¹/₂ Tønder og til Hertugdømmerne 13.981 Tønder, tilsammen 54.277¹/₂ Td.

Skjøndt Kornhandlen saaledes 1847 var ret levende for et Sted, der for øvrigt ikke har nogen stor Spekulant i denne Retning, saa forholder det sig derimod heelt anderledes efter seneste Høst. Man kjender ikke til nogen slags Spekulation, der indføres dagligen et ikke ubetydeligt Quantum Korn, men alene til Brug i Brænderierne og til Vedligeholdelse af den nødvendige Tuskhandel mellem Kjøbmanden og Bonden.

Direkte Tilførsel fra Udlandet bestaaer Hovedsageligen i Trælast, meest

tilført i fremmede Skibe, dernæst Viin, Steenkul, Salt, Møllesteen, Hamp, Hør og ufabrikeret Tobak, som føres hertil i indenlandske Skibe. Foruden disse Handelsartikler bringes cirka 4 Jagtladninger, meest Colonialvarer, Jern og andre mindre betydende Varer direkte hertil fra Altona og Lybek. Alle øvrige Varer, hvorimellem en Mængde Meubler, Jern, Fisk, Brændeviin, Viin, Hør og Hamp samt Colonial Varer hentes fra Kjøb[en]h[avn] og Flensborg, som frigjorte Varer, der udgjøre efter derover foretagen Toldberegning cirka 8000 rd. i Told, som andrager 1/5 Deel af al øvrig indkommen Told for Varer. Manufacturvarerne komme med Undtagelse af nogle Twistballe, som komme direkte fra England hertil, alle pr. Axel fra Hamburg og ankomme successive ugentlig een à to Gange enten med Fragtvoogne eller den agende Post. Landværts Tilførsel med Transitvarer fra Hamburg er i betydelig Tiltagen, og bestaaer foruden i Manufacturvarer i Karte Varer, Bijouteri, Galanteri, Glas, Porcellain m.m.

Kommentarer

Årsberetningerne rummer i en bestemt rækkefølge nøje redegørelser for en række økonomiske forhold i distriktet: konjunkturerne, handelen, skibsfarten, godsindførselen, ekspeditionerne og oppebørslerne, brændevinsbrænderierne, industrivirksomhedernes drivkraft, antal beskæftigede, årlige produktion, arbejdsløn og grundlæggelsesår, tilsyn med handelsrejsende og bissekræmmere, smugleres pågribelse, høstudbytte, tømmeroplæg, landhandel i tolddistriktet, hestehold, kvæghold m.m. Til tekstuddraget kommer specificerede tabeller over konsumtionen, konsumtionsindtægterne, brænderier og brændevin, mel- og maltforbruget, vareindførsel, raffineret sukker og sirup, toldindtægterne, fabriker og industrielle anlæg, ind- og udgående skibsfart m.m.

Lovgrundlag

Ved cirk. af 6. december 1842 indførtes kvartalsvise indberetninger fra toldstederne til overtoldinspektorerne, ved cirk. af 25. februar 1845 ændret til årsberetninger. I 1878 indførtes rubricerede tabeller, og fra 1880 havde man en række tabeller til oversigter over told- og skibsafgifterne, ind- og udførsel af de vigtigste varer, skibsfart, de ved toldstedet hjemmehørende skibe m.m.

Anvendelsesmuligheder

Årsberetningerne er med deres tabellariske opgørelser et grundlæggende kilde-materiale til belysning af de enkelte lokaliteters økonomiske forhold i anden halvdel af 1800-årene.

Hvor findes kildetypen?

I toldarkiverne under D. Årsberetninger og indberetninger (LAA) samt i Generaltolddirektoratets arkiv i Rigsarkivet (RA, Generaltolddirektoratet).

Litteratur

- Henning Bender: *Aalborgs industrielle udvikling 1735-1940. Aalborg bys historie 5*, Aalborg 1987.
- Ole Degn: *Toldarkiver før 1969. Nøgle og vejledning til toldarkiverne i landsarkiverne*, Kbh. 1994, s. 91.
- Hans Chr. Johansen, Per Boje og Anders Monrad Møller: *Fabrik og bolig. Det industrielle miljø i Odense 1840-1940*, Odense 1983.
- Georg Nørregård: Toldinspektøernes årsberetninger. En kilde til dansk købstadshistorie, *Fortid og Nutid* 18, 1949, s. 21-28.

Rets-, politi- og fængselsforvaltningen

Af Grethe Ilsøe

I hele perioden 1750-1920 gælder den instansfølge, der fastlagdes i Danske Lov: underret – overret – højesteret.

Bortset fra, at de private birker i h.t. frd. af 3. juni 1809 successivt blev nedlagt og den private birkeret helt ophævet ved junigrundloven 1849, skete der ikke væsentlige ændringer i underretternes (by-, herreds- og birketing) indretning og funktion. Amtmanden var retsbetjentenes tilsynsførende og autoriserede deres protokoller. Ved frd. af 25. marts 1791 blev amtmanden appelmyndighed i politisager. Den amtslige overpolitiret ophævedes ved frd. af 27. maj 1848.

I København oprettedes Hof- og stadsretten 1771 som underret for samtlige byens borgere, og i 1793 blev de særlige politisager udskilt til behandling i Politiretten. Denne blev i 1845 afløst af Kriminal- og politiretten, der samtidig overtog de kriminelle sager i 1. instans fra Hof- og stadsretten.

1805 oprettedes Landsoverretten i Viborg og Landsoverretten i København. Sidstnævnte sammenlagdes med Hof- og stadsretten under betegnelsen Landsover- samt hof- og stadsretten. De to nye domstole blev appellinstans for underretterne hhv. vest og øst for Lillebælt i stedet for landstingene, der nedlagdes.

1862 oprettedes Sø- og handelsretten til behandling af sø- og handelssager i København og som overret for ikke-københavnske sø- og handelssager. Fra Sø- og handelsretten var der direkte appel til Højesteret.

Foruden dommerhvervet varetog retsbetjentene (by-, herreds- og birkefogder) en række andre juridiske opgaver som tinglysning, skifteforvaltning, auktionsvirksomhed, notarial- og fogedforretninger. Indtil retsreformen 1919 var retsbetjenten ligeledes politimyndighed. Kun i København var der et selvstændigt politimesterembede. 1814 fik politimesteren i København titel af politidirektør. 1863 organiseredes det københavnske politi i tre inspektorater under politidirektøren, mens lov af 4. februar 1871 fastlagde opgaver, rettigheder og pligter for politimyndigheden uden for København.

Det danske fængselsvæsen gennemløb en vældig udvikling i perioden. Reformerne blev til i en række kommissioner, således Kommissionen ang. Københavns Tugt-, rasp- og forbedringshus 1806-12, Kommissionen ang. en fælles bestyrelse for straffeanstalterne i Danmark 1822-26 og især i Fængselskommissionen 1840-48. Resultatet blev dels oprettelsen 1849 af Overinspektionen for fængselsvæsenet som faglig centralledelse, dels et omfattende fængselsbyggeri efter helt nye principper. 1853 byggedes således tugthuset i Horsens og 1859 forbedringsanstalten i Vridsløse, og de utidssvarende tugthuse i

Viborg, i Odense og på Møn blev nedlagt. Af de gamle straffeanstalter blev kun den på Christianshavn tilbage. Her indsattes fra 1870 til 1928 samtlige kvinder, der idømtes straffearbejde.

De udvalgte kilder nr. 39-43 beskriver forløbet af retshandling og procedure i forbindelse med retsbetjentens domsmyndighed. Kilderne nr. 44-49 omhandler retsbetjentens funktioner som hhv. tinglysningmyndighed, foged, notarius publicus, skifte- og auktionsforvalter, mens kilderne nr. 50-51 illustrerer hans opgaver som politimester. Endelig viser kilde nr. 52 fængselsvæsenets basale registrering af de domfældte.

Kildeoversigt

- 39. Sageliste 189
- 40. Justitsprotokol (tingbog) 194
- 41. Politiprotokol 197
- 42. Voteringsprotokol 199
- 43. Domprotokol 204
- 44. Realregister 208
- 45. Skøde- og panteprotokol 212
- 46. Fogedprotokol 215
- 47. Notarialprotokol 217
- 48. Skifteprotokol 219
- 49. Auktionsprotokol 225
- 50. Strafferegister 228
- 51. Tyendeprotokol 232
- 52. Fangemandtal 234

39. Sageliste

Sagelisten er et hjælpemiddel for rettens betjente ved sagsstyringen. Den er en fortegnelse over de sager, der anlægges ved den pågældende ret. Det var ikke påbudt retsbetjentene at føre sageliste, men fra 1820'erne førtes sådanne lister, undertiden også benævnt tingslister eller retslistes, ved de fleste retter.

Sagelister for Ars-Skipinge herreder 1865

(LAK, Ars-Skipinge herreders arkiv, afd. B. Sageliste 1865)

A. Politi- og Extraretten

[Sagsnr.]	[Sagen]	[Løbenr.]	[Dato]	[Forløb]
			1865	
64/1864	Gaardbestyrer Jørgen Hansen i Jordløse contra Gmd Ole Hansens Enke ibdm. betr. ulovlig Optagelse af Kreaturer.	338 341 351 365 366	7. Jan. 14. do. 21. do. 28. do. 4. Febr.	opt[aget] t[il] Dom Dom afsagt optaget til Paadøm- melse d. 28de Jan. Dom afsagt
82/1864	Smed Jens Chr. Nielsen i Skipinge contra Garver Suncksen i Romperop betr. Injurier.	382 341 363	11. Marts 14. Jan. 28. do.	Dom afsagt optaget til Paadøm- melse d. 28de Jan. Dom afsagt
101/1864	Forhør over Hmd. Jens Larsen af Romperop betr. suigagtigt Forhold med laante Klæder.	376	22. Fbr.	sluttet
7/1864	Justitssag: Procurator Mohr Actor contra Tiltalte Jens Madsen af Faurbo.		28. Dcbr. 31. Dcbr. 11. Febr. 18. do.	optaget til Dom Dom afsagt sluttet
<u>1865</u> No.1	Forhør til Oplysning om Fattiglem Jens Christensens Forsørgelsessted.	334	4. Jan.	sluttet
2	Malerne i Kallundborg contra Zangenberg i Uby betr. ulovligt Næringsbrug.	341	14. Jan.	forligt og sluttet
3	Forhør betr. et paa Aarby- gaarden begaaet Tyverie, hvorfor er mistænkt Karlen Jens Andersen af Rørby.	331 332 335 338 342	2. Janr. 3. - 4. - 7. - 14. -	sluttet

B. Den ordinære Ret

[Venstre side:]

No.	Sagen
24/1864	Gmd. Niels Jensen af Riis ctr. Maskinbygger Jens Madsen i Snertinge, betr. 1435 Rd.
23/1864	Sømand Jørgen Sørensen i Sejrby ctr. practis[erende] Læge Fencker ibdm.
35/1864	Kirstine Sørensdatter i Rørby ctr. Gmd. Niels Pedersen i Kjærby, betr. en til 19 Rd. 89 Sk. ansat Attest.
36/1864	Rigsdagsmand I. A. Hansen ctr. Gmd. Niels Andersens Arvinger.
37/1864	Lærer C. H. Lund i Slagelse ctr. Ostermann af Kjelleklintegaard, betr. 5118 Rd. 6 Sk.
38/1864	Consul Hammer i Kallundborg ctr. Gmd. Niels Pedersen i Kjærby (optaget til Dom).
1.	Pastor Bache i Græsted ctr. Fæstegmd. Søren Christensen i Holmstrup, betr. 86 Rd.
2.	Thingsvidnesag om Gyldigheden af et 5. Novbr. 1864 oprettet Testamente.
3.	Dyrlæge Jensen contra Møller Sørensen af Kjelstrup Mølle.
4.	Ungkarl Niels Jensen af Eskeberg contra Aftægtsm[an]d Jørgen Nielsen af Torpe ang. 6 r[dl.]
5.	Thingsvidnesag Ungkarl Niels Jensen af Eskeberg ctr. Aftægtsm[an]d Jørgen Nielsen af Torpe.
6.	Hmd. Ole Hansen af Svenstrup contra Hmd. Hans Hansen.
7.	Thingsvidnesag til Oplysning om Rigtigheden af en af G[m]d. Niels Hansen i Tømmerup oprettet Declaration.
8.	Indsidder Niels Hansen af Racklev contra Ane Marie Andersen med Mand og Væрге.
9.	Fm. Gyth contra Boelsmand Lars Jørgensen af Jyderup.
10.	Sadelmager Niels Andersen i Uggeløse ctr. hans Kone Mette Marie Madsen.

[Højre side:]

[No.]	Januar				Februar				Marts				April				
	7	14	21	28	4	11	18	25	4	11	18	25	1	8	15	22	29
[24/]	hævet																
[23/]	14 Nis- sen				opta- get 28				Dom afsagt								
[35/]	Ind- st.	Kn.		Kn.		Niss.		Kn.		Nis- sen		Kn.		opta- get Nissen		Dom afsagt	
[36/]	14. Indst.		28. Kn.		Mohr		opta- get. Kn.		Kjen- delse afsagt		Kn.		Mohr		Kn.		
[37/]	14. Ind- st.		opta- get 21		4. paa- dømt												
[38/]	Dom af- sagt																
[1.]	14.		28.		forligt Kn.												
[2.]	sluttet																
[3.]	14.		28.		Kn.		Kn.		sluttet Kn.								
[4.]	incam.				forligt Kn.												
[5.]					4. Sagen forligt												
[6.]					optaget incam.		Dom afsagt										
[7.]					sluttet 4.												
[8.]					op- ta- get in- cam.		Dom hævet af- sagt										
[9.]					in- Gyth cam.												
[10.]													1.		22.		

Kommentarer

På den her gengivne venstre side af sagelisten fra den ordinære ret blev for hver sag angivet et sagnummer, sagens parter og genstand. På sagelistens højre side noteredes i skemaform den enkelte sags forløb (i perioden januar-april 1865), således at der for hver tingdag, hvor sagen blev behandlet, stikordsvis oplystes, hvad der foregik på retsmødet. Således noteres *Indst.* (Indstævning), *incam.* (incamineret, d.v.s. sagen er af sagsøgeren fremlagt i retten efter forkyndt stævning), *Kjendelse afsagt*, sagen *optaget* til dom, sagen *forligt*, sagen *hævet*, dom *afsagt*, sagen *sluttet*. Ligeledes noteredes navn på den parts sagfører, der fremlagde indlæg den pågældende tingdag.

Den ordinære Ret	retsafdeling, der behandlede civile sager mellem to parter, der normalt er repræsenteret ved sagfører. Ordinære retssager indførtes i <i>justitsprotokollen</i> .
Extraret	retsafdeling, der behandlede ekstraordinære sager, dvs. justitssager (alvorligere straffesager). Der udpeges anklager og forsvarer, og retten kunne sættes uden for de ordinære tingdage og uden for det ordinære tingsted. Ekstraretssager indførtes i <i>justitsprotokollen</i> .
Politiret	retsafdeling, der behandlede private og offentlige politisager. Lovgivningen definerede, hvilke sager der kunne anlægges som private politisager (bl.a. faderskabs- og tyendesager), og i disse sager skulle begge parter give personligt fremmøde i retten. Offentlige politisager var straffesager, der drejede sig om mindre lovovertrædelser, og de anlagdes af politimyndigheden. Politisager indførtes i <i>politiprotokollen</i> .
Sagsnummer	nummer, der entydigt identificerede en sag gennem hele retsbehandlingen, d.v.s. i alle relevante retsprotokoller. Det bestod af løbenummer og årstal, og hvert år begyndte med løbenummer 1. Sagsnummerrækkefølgen var fortløbende inden for det enkelte år. Bemærk, at en række sager, der var påbegyndt i 1864, kørte videre i 1865. Bogføringen af de ordinære og politi- og ekstraretssagerne foregik ens, men i hver deres løbenummerrækkefølge.

Lovgrundlag

Der er ingen lovgivning om sagelisten og dens førelse.

Anvendelsesmuligheder

Sagelisten danner let indgang til retsbøgerne og er et primært søgemiddel ved identifikation af enkeltsager. Sagelisten vil kunne danne grundlag for sagtypologiske og statistiske undersøgelser.

Hvor findes kildetyperne?

Sagelister findes i retsbetjentarkiverne (LAA), Kriminal- og politirettens arkiv (LAK), landsoverretternes arkiver (LAK og LAV) samt i Sø- og handelsrettens arkiv (LAK).

Litteratur

Niels H. Frandsen: *Dansegilde og mordbrand. Vejledning om retsbetjentarkiver*, Kbh. 1995.

Sagelister er benyttet som led i søgeprocessen af de fleste, der har skrevet om konkrete retssager. De indgår således kun implicit i de eksisterende afhandlinger.

40. Justitsprotokol (tingbog)

Justitsprotokollen er underrettens hovedprotokol, og den oprindelige tingbogs arvtager. Heri indførtes alle retshandlinger, der foretoges på den ugentlige tingdag. Det drejede sig om bekendtgørelse af nye love, forordninger, plakater og cirkulærer; tinglæsning af købekontrakter, skøder, afkald, panteobligationer, udslettelse af pantebreve m.m. og auktioner. Desuden noteredes de fremlagte syns- og taksationsforretninger, og der indførtes alle ordinære og ekstraordinære retssager (justitssager).

Justitsprotokol for Ars-Skippinge herreder 1865

(LAK, Ars-Skippinge herreders arkiv, afd. B. Justitsprotokol 1864-1867)

Aar 1865 den 7. October blev Herredernes ordinære Ret sat paa Tingstedet Kallundborg Raadhuus af den ord[inære] Dommer og Skriver Justitsraad Koefoed i Overværelse af Retsvidnerne Holst og Omøe, hvor da blev læst:

a. Kongeligt aabent Brev om at Rigsdagens Møder skulde udsættes til den 20. Novb. 1865, dat. 26 Sep. 1865.

1. Vielsesattest som Adkomst for Jens Nielsen paa Gaarden Mtr. Nr. 3, 30e, 31c og 32f i Tommerup.

2. Skjøde af 9. Aug. 65 fra Godseier Gruner til Jens Sørensen paa et Huus med Vænge i Rumperup N. 1k af Htk. 2 1/2 Alb. for 200 Rd.

3. Panteobligation af 21/6 65 stor 1200 Rd. fra Chr. Østrup til G[m]d. N. Nielsen Helsingegaard mod Pant i Eiendommen Nr. 31B i U[d]by af Htk. 1 Fdk. næsteft 475 Rd.

4. Do. af 2/10 65 stor 100 Rd. fra Bmd. Søren Olsen Uggeløse til Hestehandler Hjort Kelberg med hans Panteret i Løvsøre.

5. Fæstebrev fra Grevskabet Lerchenborg af 9/9 65 til Jacob Sørensen paa Gaarden Matr. Nr. 5a i Kjærby Htk. 3 Td. 7 Sk. 3/4 Alb.

6. aflyst Panteobligation læst 11/2 62 fra Hmd. Søren Hansen Fauerso til Holbek Amts Sparekasse for 600 Rd.

7. aflyst Forpagtningscontract læst 27/2 64 mellem Niels Nielsen som Eier og Jens Chr. Christoffersen som Forpagter af en Jordlod i Lillefuglede Nr. 11b.

8. læst Skifteextract i Boet efter G[m]d. Niels Hansen af Sonnerup som Sikkerhed for Børnemidler 2032 Rd. 4 Mk. 5 Sk. med 1st Pr[ioritet] Panteret i Gmd. Niels Hansens Enke Maren Nielsdatters Bo og rørlige Eiendele i Sonnerup.

9. Foretagen Sagen Nr. 18/65 Skolelærer Olsen i Stokkebjerg ctr. Læge Harpøth.

Dommeren freml[agde] en til ham idag indløben Skr. af 6. dennes fra Cit[anten] f[or] R[etten]. Fremdeles fremlagdes en Udskrivt af det i Retten d. 23. f. M. Passerede med paategnet Stevning og Forkyndelse til Indst[ævnedede] Sagfører, Proc[urator] Mohr, som ligeledes toges til Indtægt.

For Indst[ævnedede] mødte Proc[urator] Mohr som næst at bemærke, at der ved den af Cit[anten] under Sagen freml[agte] Stevning er ført Beviis for, at

Retssalen i Svendborg rådhus år 1900. Retten er sat med borgmester og byfoged C.L. Schou (stående), retsskriver (byfogedfuldmægtig), politibetjent samt de to retsvidner siddende til højre. (Svendborg og Omegns Museum).

Indkl[ageren] er stevnet til den Dag da Comp[arenten] paa hans Vegne forgjæves gav Møde i Retten, og hvorved saaledes Comp[arenten]s Paastand om Kost og Tæring er begrundet, begjærede videre heri Reserv[ation], Udlaan af Sagens Doc[umenter] og Anstand i 14 Dage.

Da den ovenfor freml[agte] til Retten stiledede Skr. af 6. dennes synes at antyde, at det ikke var Cit[anten]s Mening af begjære Sagen hevet, blev den beg[ærede] Anstand af Retten bevilget.

Da efter Paaraab Ingen mødte med Noget til Foretagelse, blev Retten hevet.

Retsvidner

Christen Koefoed P. Holst T. Omøe

Kommentarer

Sagelisten danner indgang til justitsprotokollen, hvorfra der henvises til andre retsprotokoller, først og fremmest til domprotokollen. De konkrete sager, der findes indført i justitsprotokollen, henligger som bilag til protokollen i sagelistens nummerrækkefølge. De benævnes *justitsdokumenter*. Den enkelte retssag strakte sig almindeligvis over flere retsmøder, og den kunne have tre udgange: den kunne blive pådømt, forligt eller hævet.

Citant	sagsøger/klager.
Comparent	person, der møder for retten for at afgive forklaring eller for at vidne.
Reservation	forbehold.

Lovgrundlag

Danske Lov 1683 1-8-3 påbød tingbogens/justitsprotokollens førelse.

Retsplejeloven af 11. april 1916, kap. 3 videreførte justitsprotokollen.

Anvendelsesmuligheder

Justitsprotokollen er en hovedkilde til lokalsamfundets retshistorie. Igennem den kan hver enkelt sag følges.

Hvor findes kildetyperne?

Justitsprotokoller findes i retsbetjentarkiverne (LAA), Kriminal- og politiretens arkiv (LAK), landstingenes arkiver (LAV og LAK), landsoverretternes arkiver (LAV og LAK) og Sø- og handelsrettens arkiv (LAK).

Litteratur

Niels H. Frandsen: *Dansegilde og mordbrand. Vejledning om retsbetjentarkiver*, Kbh. 1995.

Birgit Løgstrup: *Dommer og administrator. Herredsfogden 1790-1868*, Kbh. 1982.

Paul G. Ørberg: Tingbøger, i: Erik Alstrup og Poul Erik Olsen (red.): *Dansk kulturhistorisk Opslagsværk*, Kbh. 1991, s. 888f.

Justitsprotokoller er benyttet som kilde eksempelvis i:

Esben Graugaard og Rigmor Lillelund: *Naur sogn 1600-1900*, Holstebro 1992.

Wilhelm von Rosen: *Månens kulør. Studier i dansk bøssehistorie 1628-1912*, Kbh. 1993.

41. Politiprotokol

Politiprotokollen kan opfattes som en pendant til justitsprotokollen, idet den dog kun omfatter de sager, der behandles ved politiretten og som benævntes politisager. Det drejede sig både om »offentlige politisager« (bl.a. sager vedr. løsgænger og betleri, skovtyveri, overtrædelse af næringsloven samt forhørsager vedr. forsørgelsessted) og »private politisager« (bl.a. faderskabs- og tyendesager, sager vedr. overtrædelse af lov om vej- og markfred, sager vedr. overtrædelse af jagtloven, mindre voldssager (slagsmål o.l.) samt private politisager om verbale injurier). Politiprotokollen kan også indeholde forundersøgelser (forhør) i sager, der senere blev anlagt som justitssag og videreført i justitsprotokollen.

Politiprotokol for Stevns-Fakse herreder 1908

(LAK, Stevns-Fakse herreders arkiv, Afd. B. Politiprotokol 1905-1909)

Aar 1908 den 10. Oktbr. Eftermiddag Kl. 2 $\frac{1}{2}$ blev Stevns-Faxe Herreders Politiret sat og holdt paa Raadhuset i Storehedinge af Dommeren med neden tegnede Vidner, hvor da foretoges:

B II 85/1908

Forhør i Anledn[ing] af, at Georg Harry Valdemar Petersen er sigtet for Tyveri.

Dommeren bemærkede, at Københavns Politi gennem Politiet i Køge igaar Aftes Kl. 7 gennem Telefonen havde begæret Georg H.V. Petersen, der angaves at opholde sig i Faxe, anholdt, da han var sigtet for Indbrudstyveri. Dommeren havde derefter telefonisk anmodet Sognefogden i Ebbeskov om at eftersøge og anholde paagældende, der formentes at logere i Poulsens Klub, og var han ogsaa sammesteds antruffet. Han blev derefter anholdt og indsat i Hjelpe-Arresten i Faxe, hvorefter han idag af Sognefogden var transporteret til Arresten i Storehedinge, hvor han blev indsat Dags Formiddag Kl. 10.

Anholdte var fremst[illet], der opgiver sit fulde navn at være Georg Harry Valdemar Petersen samt at han er født 22. Febr. 1884 paa Frederiksberg. Han erk[ender], at han tidligere flere G[an]g[e] har været straffet sidste Gang i K[ø]b[en]havn indeværende Aar for Tyveri med Fængsel paa sædv[anlig] Fangekost 40 Dage. Han mener ikke, at han nu har gjort sig skyldig i noget ulovligt. Han kan kun tænke sig, at det han sigtes for har Hensyn til 3 Kaniner og et Petroleumsapparat, som han har hjulpet en Bekendt af ham v[ed] Navn Holger Nielsen at hente fra Kolonihaverne for Enden af Alexandravej. Holger Nielsen sagde at han var blevet uenig m[ed] sin Kone, og at han nu uden hendes Viden vilde hente de omt[alte] Genstande og sælge dem. Anholdte gik derfor ud fra, at de paagældende Koster var Nielsens Ejendom. I Kolonihaverne kommer man lige ind fra Vejen uden at der er noget Stakit for. Sidst han sad ved Retten i K[ø]b[en]havn, hørte han af vedk[ommende] Assessor, at der var taget en Laas fra det Lysthus, hvor Kosterne opbevares, men herom ved han intet. Holger Nielsen solgte de omtalte Koster til en Handelsm[an]d Andreas Tønning, der nu bor i Bragesgade 6 i Kælderen.

Oplæst og vedtaget. Anholdte afhørt. Forhøret sluttet.

Retten hævet
Haxthausen

Vidner:
G. Christoffersen
N. P. Hansen

Kommentarer

Sagelisten danner indgang til politiprotokollen, og for den enkelte sag angives dens nummer i denne liste (B II 85/1908). Den enkelte sag strakte sig almindeligvis over flere retsmøder.

Haxthausen herredsfoged.

Lovgrundlag

Frd. af 22. oktober 1701 indførte politiprotokoller.

Frd. af 25. marts 1791 og lov af 14. juni 1850 gav regler for behandling af politisager.

Anvendelsesmuligheder

Politiprotokollen er en vigtig kilde til belysning af en række sociale problemer i det nære samfund som vold, småkriminalitet og betleri. Den er desuden grundlæggende for studier af enlige mødres retsvilkår (faderskabssager) og af arbejdsretlige forhold mellem husbond og tjenestefolk (tyendesager).

Hvor findes kildetyperne?

Politiprotokoller findes i retsbetjentarkiverne (LAA), Politiretten i København, fra 1845 Kriminal- og politirettens arkiv (LAK). Det sidstnævnte sted var politiprotokollen opsplittet i en journal og en forhørsprotokol.

Litteratur

Niels H. Frandsen: *Dansegilde og mordbrand. Vejledning om retsbetjentarkiver*, Kbh. 1995.

Birgit Løgstrup: *Dommer og Administrator. Herredsfogden 1790-1868*, Kbh. 1982.

Politiprotokoller er benyttet som kilde eksempelvis i:

Peter Bøge: Husbond og tyende – landhusholdet som arbejdsenhed 1868-86, *Fortid og Nutid* 34, 1988, s.111-32.

Charlotte S.H. Jensen: *Røverhistorier. Sagn og virkelighed*, Herning 1994.

Lisbeth Nielsen og Poul Porskjær Poulsen: *Kæltringer og skikkelige folk i Gødvad sogn*, Odense 1991.

Paul G. Ørberg: En politiprotokol, i: *Skatkisten. Arkivalier og historier fra landsarkivet [LAV]*, Viborg 1991, s.18 f.

42. Voteringsprotokol¹

Højesteret oprettedes i 1661 og afløste Kongens Retterting som landets øverste domstol. Højesterets domme indførtes i dombøger, der for årene 1700-1793 er gået tabt ved brand. Bevaret fra hele perioden er voteringsprotokoller, hvori indførtes en kort sammenfatning af hver enkelt dommers votering i de sager, som retten behandlede. Voteringsprotokollerne førtes i to rækker.

Højesterets voteringsprotokol 1759

(RA, Højesterets arkiv. Voteringsprotokol 1759, række A, s. 17-20)

[Tirsdag den 6. marts 1759]

No 36. Gotfried Berger Contra Skipper Hans Andersen Graae

Indstevner til Underkiendelse og Forandring een K[øben]hafns Politie- og Comm[er]ce Collegie Dom af 19. Sept. 1758 angl. een Skade, der skal være tilføyet Skipper Graaes Galease udi en overmaade stærk Storm forrige aar, og hvilken Skade efter foregivende skal være foraarsaget ved een af Citanten i Brug hafde Flaade Broe. Ved hvilken forberørte Dom er med videre Confirmeret den af Citant[en] indstevnte Søe-Retsdom, og Cit[anten] tilpligtet at betale Skipper Graae den halve deel af den derved tilføyede Skade med 103 rdr. 3 Mark tilligemed 10 rdr. i Pr[oces]omkostning[er].

Politiemester Horn nedlagde sin Recesse i Sagen, hvilken han Onsdagen den 7. Martii 1759 sluttede med denne paastand, at de ergangne Domme vorder tilsidesatte og underkiendte saaledes, at de ej maa komme Citanten Gotfried Berger til Præjudice eller penges udgift i nogen maade, men at han for Skipper Hans Andersen Graaes ubeføyede Tiltale i denne Sag aldeles vorder frifunden, saavelsom og at Skipper Graae vorder tilpligtet at erstatte Gotfried Berger denne Proces' bekostning, saavel for de foregaaende Retter som her for Højeste Ret med noget tilstræckeligt.

Procurator Anchersen exciperede herimod og paastod de ergangne Domme confirmerede og Berger tilfunden med noget tilstreckeligt at erstatte Skipper Graae denne Pr[oces]omkostninger.

Vota

Brinck Seidelin: Natten mellem d. 9. og 10. Nov. 1757 er det arriveret, at een Flaade-Broe, som Gotfr[ed] Berger hafde i Brug, er ved Stormen gaaet Løs, og dreven paa Hans Graaes Skib tilføyet det Skade. Qvæstio bliver nu, hvem der skal erstatte den paa Skibet giorte Skade, enten Berger eller Skipper Graae. Den Syns-Forretning, som Graae har ladet tage, formeenes ej at kunde være eller komme Berger til Præjudice, siden han ej dertil efter Loven er kaldet og Taxation desuden og er befundet ulovlig. Hvad nu Citantens Forhold er anlg., da sees, at han den same Dag, da Skaden skeede om Natten, har villet føre Flaaden til Slots Broen, men formedelst værd (dvs. vejr) og Vind ej kunde, som

1. For at have bidraget med denne kilde takkes professor Ditlev Tamm, der også har skrevet den ledsagende tekst.

med Vidner er beviist. Desuden hvor det laae, var det tilstrækkelig fastgiort, Og som Cit[anten] har giort alt, hvad han burde, er det ubilligt, at han skulle indemnitere denne Skade. Naar nu Vidnerne examineres, som Skipperen har ladet føre, da er deres udsigende gandske forskiellig, saasom de siger, at de saae Flaaden kome drivende imellem 6 og 7, og siden siger de, at de ej blev den vaer, førend den stødte paa Skibet, hvor[for] Conclud[eres] til, at de erg[angne] Dome bør ej kome Cit[anten] Berger til Præj[udice] eller Penges udgibt i nogen maade, men at han for Skip[per] Graaes tiltale i denne Sag bør frie at være. Pr[oces]omk[ostninger] ophæves og til J[ustits] C[assen] bet[aler] Hans Graae 5 Rdl.

Falsen: Skipper Graaes Skib har lidt een Skade, som er taxeret for 211 Rdl. ved det, at Bergers Flaade Broe er dreven paa hans Skib. Nu bliver Qv[æstio], hvem der skal lide denne Skade enten Skipperen eller Berger. Loven har satt ald den Præcaution for Skippere, som ligger i Havn, som skee kunde, men har ej kundet slutte saadan Casus, som her er skeet, neml[ig] at een Flaade Broe driver løs og foraarsager Skade, hvilken casus derfor ej kan decideres efter de Articler i loven, som allegeret er. Qv[æstio] bliver nu, hvem af Parterne, der har været in culpa. Gotfried Berger er beviist at have giort alt, hvad han kunde til at forekomme Skade. Skipper Hans Andersen Graaes Forhold derimod har ej været som de burde, thi af Syns Forretningen sees, at han har fortøyet sit Skib med et gamelt Toug. Dernest har Skipperen ej indstevnet Gotfried Berger til denne Syns Forretning, ligel[edes] at der ej har været meere end een Mand paa sit (burde være: hans, KPP) Skib, da derimod de andre som laae hos ham, havde 4 Mænd. Desuden sees og at Taxations Forretningen ej er at lide paa, hvilken Mester Gads Regning udviser, hvorudi føres 36 Rdl. op for en Gie, hvorfor han dog ej har faaet meere end 10 Rdl. Ydermeere er det og een Forseelse, at Flaade-Broen ej er bleven synet. Efter hvilke Omstændigheder han conclud[er] ut Just[its] R[åd] Seidelin.

Hoppe: Formeener at Citanten er aldeles uskyldig udi denne Skade, som er existeret. Desuden er han ej Lovl[ig] kaldet til det af Graae foranstaltede Syn. Desforuden er den gjorte Taxations Forretning u-efterrettelig, hvilket Gads Regning udviser, neml[ig] at derudi opføres 36 Rdl. for een Gie, da den dog ej har kostet mere end 10 Rdl. Hvad den af Dommen allegerede Lovens Artickel er anbelangende, da formeenes, at den ej kan være applicable her, saasom den allene taler om Skibe, hvorpaa supponeres at være Folck, som kand nogenledes forkomme Skade ved at gøre Resistance imod det Skib, som kommer drivendes. Denne Casus derfor formenes at kunde ansees som een Vaades Gierning, hvorudi ingen er skyld, og hvad Skade deraf flyder, derfor bødes ej noget efter Loven. Thi concl[uderer] han ialt ut Seidelin, indstil[lende] ellers til Plural[iteten] om den er for at Graae skal bet[ale] Pr[oces]omk[ostninger], da han og derudi vil være Eenig.

Weyse: Ligeledes.

Suhm: Finder ligeledes at Berger er fornærmet ved, at de vil imputere ham det, som ham er uvedkommende. Ligeledes, at han ej er kaldet til Syns Forret-

ningen, og imod Protest dømt af Søe-Retten. Hvad Lovens Art[ikel], som her er allegeret, er anbel., da formeenes, at den ej er her applicable, hvorfor han conclud[er] ut Seidelin.

Klevenfeldt: I Henseende til Søe-Retten da formeenes, at det er det competente Forum, hvor denne Sag burde paadømmes. Men hvad behandl[ingen] i Sagen er anbel., da er den ej saa lovlig, som skee burde, thi Berger er ej indkaldet til den holdte Syns- og Taxations Forretning. Spørges nu om Berger har begaaet nogen Forseelse, da formeenes nej, at han har gjort alt hvad han kunde, og Flaade-Broen desuden ej hører ham til, men Kongen. Hvorfore han ialt referede sig til Seidelins Concl[usion].

Scheel: Formeener og at Skipper Graae selv er Skyld i denne Skade, efterdi den for hans Skødesløshed er existeret, thi hafde han haft flere Folck paa h[an]s Skib, kunde de bedre gjort Resistance, hvorf[or] han concluderer ut Seidelin.

Stampe: Det er et almindeligt Principium i Søe-Retten, at Skipperen er Rederens Fuldmægtig; i den henseende kand han forbodme Skibet, og skal svare til den Skade han foraarsager nogen med Skibet, og da holder den skadelidende sig til Skibet og gjør sig derudi betalt. Hvad nu bel. denne Sag, da i fald Skade skulde erstattes, bør den erstattes af Flaade-Broen, og ej af Berger. I den Henseende og hvad forhen af de andre er allegerede, saa conclud[er] han ut Seidelin.

Hielmstjerne: Ligeledes.

Bartholin: Frafalder de ergangne Dome og ellers i alt ut Seidelin.

Rosenkrantz: ut Seidelin

Baron Knuth: ut Seidelin

Schach

Baron Juel

Berregaard [alle:] Ligeledes.

v. Støcken

Geh[eime] R[åd] Levetzau

Geh[eime] R[åd] von Plessen

Hvorefter Dom blev afsagt.

Kommentarer

Højesteretsdommerne voterede i omvendt anciennitetsrækkefølge, således at Hans Brinck-Seidelin, der var tredje yngste dommer (udnævnt 1757) afgav første votum, og Chr. von Støcken (udnævnt 1722) det sidste. Herefter voterede justitiarius, geheimeråd Hans Levetzau og geheimeråd, overceremonimester Victor Chr. von Plessen, der var tilforordnet Højesteret 1751-70. Dommen fri fandt Berger.

Allegerer	anføre, påberåbe.
Applikabel	anvendelig.
Arriveret	sket, hændt.
Casus	sag, tilfælde.
Citanten	sagsøger.

Ergangne	afsagte.
Exciperere	påberåbe sig, protestere.
Flaadebroe	pontonbro.
Forbodme	optage lån i skib.
Forkomme	komme i forkøbet, forhindre.
Gie	hejseværk, svær talje.
Imputere	tilskrive, tillægge.
In culpa	haft skylden. Højesteret frifandt Berger fuldstændig, og det er første gang, det har kunnet påvises, at domstolen anvendte den såkaldte »culperegul«, dvs. den almindelige erstatningsregel, der går ud på, at en skadevolder kun er ansvarlig, hvis der foreligger uagtsomhed.
Indemnitere	godtgøre.
Pluraliteten	flertallet.
Kjøbenhavns Politie- og Commerce Collegie	Politi- og Kommercekollegiet, der i denne periode var identisk med Københavns Magistrat, fungerede også som domstol. Det havde i denne sag dømt Berger til at betale halv skade.
Præcaution	forsigtighed.
Præjudice	skade.
Quæstio	spørgsmål.
Recesse	her: anklageskrift.
supponeres	antages.
Ut	som.
Ubilligt	urimeligt, uretfærdigt.
Vota	stemmeafgivelse.

Lovgrundlag

Frd. af 14. februar 1661, hvorved Højesteret oprettes, påbyder protokolføring, når retten sidder.

Anvendelsesmuligheder

Da Højesteret førend 1858 ikke havde pligt til at begrunde sine domme er voteringsprotokollerne en vigtig kilde til viden om, hvad det var for betragtninger, der førte til resultatet, og de gør det også muligt at konstatere evt. forskelle i dommernes opfattelse. Voteringsprotokollerne førtes af rettens sekretærer, og referatet af de enkelte voterings blev ikke formelt godkendt af dommerne. Det er således en kilde, der må benyttes med skønsomhed. Protokollerne førtes i to rækker, hvoraf den ene gik tabt ved Christiansborgs brand i 1884.

Hvor findes kilden?

Højesterets voteringsprotokoller findes i Højesterets arkiv (RA). Derudover findes den københavnske Hof- og stadsrets voteringsprotokoller bevaret (LAK).

Litteratur

En del voteringsprotokoller fra slutningen af 1700- og 1800-tallet er udgivet af Thøger Nielsen (Uddrag af Højesterets voteringsprotokoller) i tilslutning til hans disputats: *Studier i ældre dansk formueretspraksis*, Kbh. 1952. Her findes også den her citerede sag trykt (s. 17f).

En udførlig omtale af Højesterets arkiv i Rigsarkivet findes hos Aage Rasch i: Povl Bagge, Jep Lauesen Frost og Bernt Hjejle (red.): *Højesteret 1661-1961*, Kbh. 1961, s. 543ff.

43. Domprotokol

I Danske Lov (1683) påbydes det landets retsskrivere at føre en særlig kopibog over de afsagte domme, en såkaldt dombog. I mange retskredse fortsatte man imidlertid med at indføre dommene i henholdsvis »justitsprotokollen« og »politiprotokollen«. Først fra omkring 1850 findes der domprotokoller fra de fleste underretter.

Domprotokol for Store Heddinge byfoged 1859

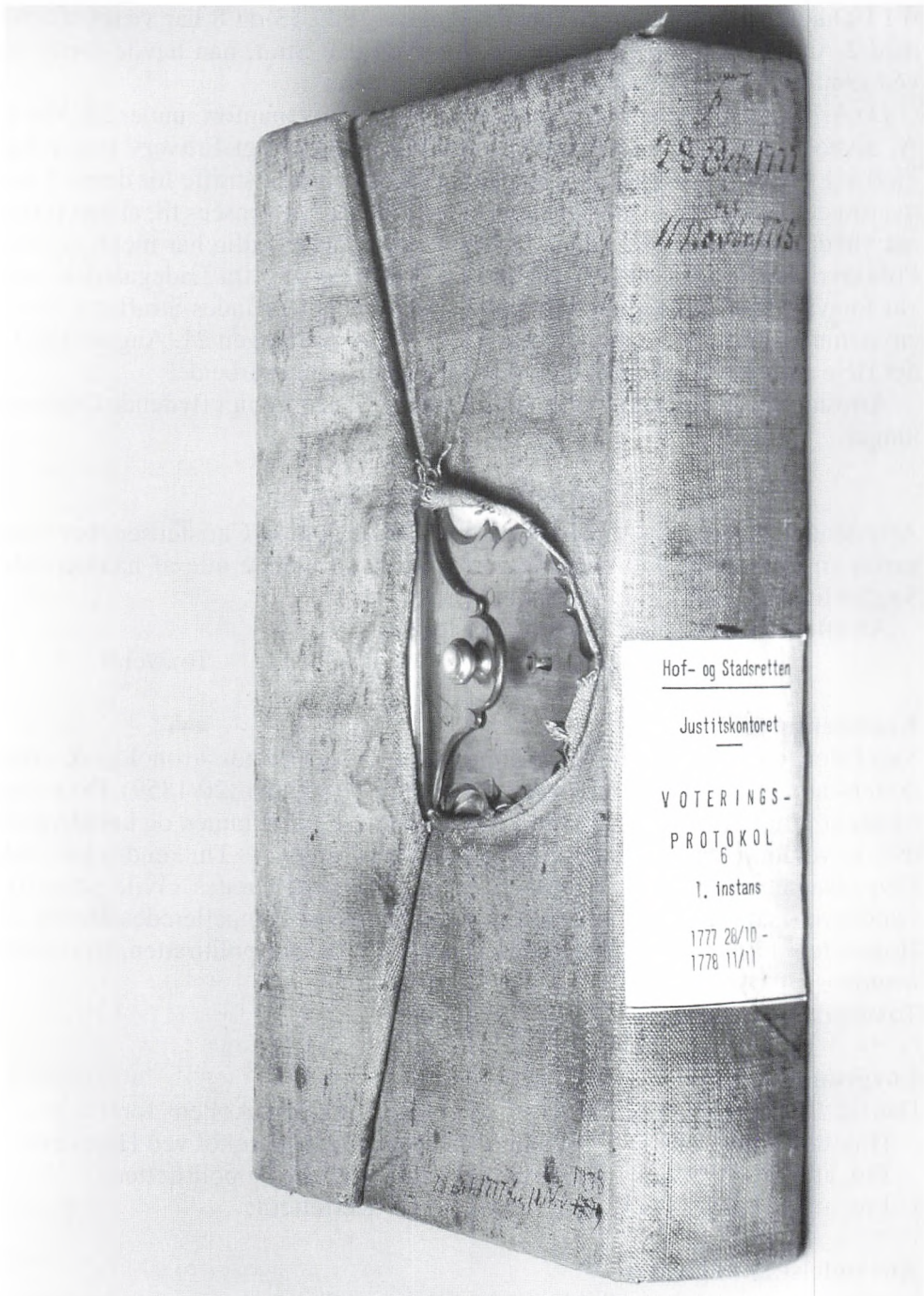
(LAK, Store Heddinge byfogeds arkiv, Afd. B. Domprotokol 1853-1861)

Aar 1859, d. 26. Mai blev inden Storehedinge Kjøbstads Politiret.
Sagen Nr. 20/1859.

Det Offentlige ctr. Arrestanten Christian Adrian Christensen afsagt saalydende
DOM:

Ifølge den af Arrestanten Bagersvend Christen eller Christian Adrian Christensen, der under nærværende Sag tiltales for Løsgjænger og Betleri, afgivne og ved de iøvrigt tilveiebragte Oplysninger bestyrkede Tilstaaelse, blev han den 13. Marts f. A. løsladt af Strafanstalten paa Christianshavn, i hvilken han havde været hensat til 2 Aars Forbedringshuusarbejde, og den 28. Mai næstefter afleveret til Københavns Fattigvæsen med Betydning, at han ved at forlade Sammes Forsorg uden forud at have godtgjort lovligt Erhverv og uden dertil at have erholdt Tilladelse ville paadrage sig Straf for Løsgjænger, samt indsat i Tvangsarbejdsanstalten paa Ladegaarden, hvorfra han imidlertid gik bort Søndagen d. 6. Marts sidstleden, medtagende de ham leverede Klædningsstykker, som han var iført, og begav sig først til Omegnen af Kjøge, og dernæst her til Stevns-Herred, hvor han vandrede omkring og tilbetlede sig det Fornødne til Livets Ophold. Da han, som han selv har angivet, formedelst Smerter i Fødderne, og fordi han var plaget af Utøi, ikke kunde fortsætte sin Vandring, meldte han sig dog allerede Torsdagen d. 17. Marts sidstleden aldeles frivillig paa Politikammeret her i Storehedinge for at underkaste sig den Straf, som han ved sin Bortgang fra Ladegaarden og Omstreifen havde paadraget sig.

Som Arrestanten fremdeles har vedgaaet og som tildeels paa anden Maade er oplyst, har han siden Aaret 1839 forskjellige Gange og under flere forskjellige Jurisdictioner været tiltalt, dømt og straffet, blandt Andet navnlig for Løsgjænger og Betleri. Vel har det ikke været muligt at tilveiebringe Acterne i de saaledes tidligere mod Arrestanten anlagte Sager eller at erholde Oplysning om, hvor disse Acter, der senere haver været afbenyttede under Sager mod andre Individuer, der tilligemed ham haver været undergivne Tiltale er beroende; men af en under nærværende Sag fremlagt Høisteretsdomsact, i Forbindelse med de Oplysninger, som det forøvrigt har været muligt at erholde, fremgaaer imidlertid, at han senest har været under Tiltale for de nævnte Forseelser ved Ramsø-Thune Herreders Politiret og ifølge Sammes Dom af 19. October 1855, der er stadfæstet ved den Kongelige Landsover- samt Hof- og Stadsrets Dom af 4. Januar 1856 og Høisteretsdom af 10. Marts s. A. for 4. Gang begaaet Løsgjænge-

I 1700-tallet foregik alt ved domstolene – bortset naturligvis fra domsforkyndelserne – i hemmelighed. I Hof- og stadsretten gik man så vidt, at man forsynede voteringsprotokollerne med lås. (LAK, Hof- og stadsretten. Justitskontoret i 1. instans. Voteringsprotokol 28. okt.1777 -11. nov. 1778).

ri i Henhold til Forordningen [af] 21. August 1829 §3 og 8 har været straffet med 2 Aars Forbedringshuusarbeide, hvorved den Straf, han havde forskyldt ved samtidig forøvede Betleri, er anseet absorberet.

Da Arrestanten ved at tilsidesætte det ham, som ovenanført, under 28. Mai f. A. givne Tilhold, og ved at streife omkring uden lovligt Erhverv paany har gjort sig skyldig i Løsgjængereri, vil han altsaa nu være at straffe for denne Lov-overtrædelse som femte Gang begaaet. Naar imidlertid hensees til, at han ikkun har vandret omkring i en Tid af 11 Dage, og at han frivillig har meldt sig hos Politivrigheden samt at han, da han ved sin Bortgang fra Ladegaarden ikke var forsynet med Penge, har været nødsaget til at betle, findes Straffen i Overensstemmelse med de nylig nævnte §3 og 8 i Forordningen 21. August 1829 i det Hele at burde bestemmes til 4 Aars Forbedringshuusarbeide.

Arrestanten vil derhos have at udrede alle af Sagen lovligt flydende Omkostninger.

THI KJENDES FOR RET

Arrestanten, Bagersvend Christen eller Christian Adrian Christensen, bør hen-sættes til Forbedringshuusarbeide i fire Aar samt udrede alle af nærværende Sag lovligt flydende Omkostninger.

Alt efterkommes under Adfærd efter Loven.

Toxwerdt

Kommentarer

Sagelisten danner indgang til domprotokollen, der førtes kronologisk efter domsdato. Den enkelte dom angives ved saglistennummer (20/1859). Dommen består af præmisser, dvs. baggrund og begrundelse for dommen og konklusion, dvs. selve dommen. Konklusionen indledes med ordene: »Thi kendes for ret«. Den afsagte dom kunne appelleres. Fra 1805 appelleredes civile sager til Landsover- samt hof- og stadsretten, mens justitssager appelleredes direkte til Højesteret. 1791-1848 appelleredes justitssager til overpolitiretten, dvs. amtmanden.

Toxwerdt byfoged.

Lovgrundlag

Danske Lov 1683, 1-8-4, 1-8-5 og 1-8-6 påbød domprotokollens førelse.

Højesterets instruks af 7. december 1771 ang. domprotokol ved Højesteret.

Frd. af 5. juli 1793 ang. domprotokol ved Kriminal- og politiretten.

Frd. af 11. juli 1800 ang. domprotokol ved overretterne.

Anvendelsesmuligheder

Foruden at være en hovedkilde til de pådømte enkeltsager, danner domprotokollen grundlag for systematiske retshistoriske og sociologiske studier vedr. lokalsamfundet. Domprotokollen er tillige en kilde til belysning af samtidens almindelige retstilstand og til dommernes retskyndighed.

Hvor findes kildetyperne?

Domprotokoller findes i retsbetjentarkiverne (LAA), Kriminal- og politirettens arkiv (LAK), landsoverretternes arkiver (LAV og LAK), Sø- og handelsrettens arkiv (LAK) og i Højesterets arkiv (RA).

Litteratur

Niels H. Frandsen: *Dansegilde og mordbrand. Vejledning om retsbetjentarkiver*, Kbh. 1995.

44. Realregister

Realregistret danner indgang til skøde- og panteprotokollen. Det indførtes for Københavns vedkommende i 1759, senere i en del købstæder, og endelig i samtlige retskrede ved forordningen af 28. marts 1845 i forbindelse med den nye matrikel af 1844. Realregistre var rygraden i den registrering og tinglysning af fast ejendom, der fandt sted frem til tinglynsningsloven af 1926.

Realregister for Næstved byfoged 1870-1935

(LAK, Næstved byfogeds arkiv, Afd. B. Realregister 3 B. Markjorderne ca. 1870-1935)

Realregistret for ejendommen matr. nr. 193 am findes gengivet på side 210-211.

Kommentarer

Realregistret er indrettet sognevis og opdelt i ejerlav. Inden for det enkelte ejerlav er det ført efter matrikelnumre. I købstæderne var der ofte indrettet særlige realregistre for markjorderne. Hvert matrikelnummer fik en dobbeltside i realregistret. Indførslerne er kronologiske og opdelt i tinglæste *Adkomster* (skøder, mageskiftebreve) og *Hæftelser* (pantebreve, obligationer, aftægtskontrakter, servitutter).

For hver indførsel af *adkomst* blev angivet dato for tinglæsningen og henvist til skøde- og panteprotokol med litra- eller nummerangivelse og med sideangivelse (folio). Udover skøder findes også indført vielsesattester, skifteudskrifter og navnebevillinger som dokumentation for ændringer i ejerforhold.

For hver indførsel af *hæftelse* blev angivet dato for udstedelse, tinglæsning, beløb med henvisning til skøde- og panteprotokol med litra- eller nummerangivelse og med sideangivelse (folio). I anmærkningsrubrikken noteredes dato for hæftelsens udslettelse/aflysning. Ved aflysning blev indførslen vedrørende det pågældende dokument overstreget (*udslettet*).

I forbindelse med tinglynsningsloven af 1926 blev alle realregistre »omskrevet«, dvs. overført på tingbogsblade. Dette blev markeret ved overstregning af hver side og påstempling med henvisning til den nye tingbog. Denne omskrivning tog imidlertid adskillige år, og derfor findes oplysninger yngre end 1926 i realregistre.

Lovgrundlag

Pl. af 27. august 1759 påbød panteregistre i København.

Frd. af 13. januar 1761 om købstædernes brandforsikring førte til indretning af panteregistre i købstæderne, oftest ført efter brandforsikringsnumrene.

Frd. af 28. marts 1845 indførte realregistre ved alle underretter.

Tinglynsningsloven af 31. marts 1926 erstattede realregistret med en tingbog ført på løsblade .

Anvendelsesmuligheder

Realregistret er tillige med skøde- og panteprotokollen hovedkilden til den enkelte ejendoms historie. Det afspejler desuden formue- og finansieringsforhold i lokalsamfundet.

Hvor findes kildetypen?

Realregistre findes i retsbetjentarkiverne (LAA), Københavns bytings arkiv (LAK), Hof- og stadsrettens arkiv (LAK) og i Landsover- samt hof- og stadsrettens arkiv (LAK).

Litteratur

Niels H. Frandsen: *Dansegilde og mordbrand. Vejledning om retsbetjentarkiver*, Kbh. 1995.

Hans Chr. Johansen og Poul Thestrup: *Odense-ejendomme før 1884. Arkivvejledning til ejendoms historie*, Odense 1989.

Harald Jørgensen: De ældste københavnske realregistre, *Historiske Meddelelser om København* 1978, s. 60-70.

Jens Ulf Jørgensen: Pant, i: Erik Alstrup og Poul Erik Olsen (red.): *Dansk kulturhistorisk Opslagsværk*, Kbh. 1991, s. 673-676.

Realregistre er benyttet som kilde eksempelvis i: Per Boje: *Danske provinskøbmænds vareomsætning og kapitalforhold 1815-47*, Odense 1977.

vide Reg. A. Fol. 362

Matr. Nr. 193 am

Eiendommen.	Grundskats- Hartkorn.			Gammel- skat.	
	Tdr.	Slep	Fdk	Alb.	Ø
Matr. Nr. 193 am				1/4	• 22

Adkomster.

Nr.	Dokumenterne.	Pantebog.		Anmær- ning.	Servituter og lignende Byrder.
		Litr.	Fl.		
1.	Skøde af 31 December 1896 hing læst 11 januar 1897 fra Konsul Fr. M. Faber til Jakob Jørgen Peter Ma- lmer		432		Offte Adkomst af 1 or 2 aars pligtig paa egen Bekostning af en Ligge Tænde og Brudekæde indfor Vindmøllen, hvothet Vindmølle toys visse navne Kalligstads og Fogedskolen m. K. h. fol. Vand og Kvalitetinger: Adgangsveien til Vanden var saant deltag- danne til Vægtjohndelen.
2.	Skøde af 28 juni 1904 Tinglyst 30. 10. 1904 fra Ole Nielsen til Helt Hansen Ejend. Hansen		11/4		
3.	Ejendomsforretning om odelhøvdet for Lise Mathiesine Marie Christensen Hansen d. 3/4 1913	Litr. Nr.	373		
4.	Lise Mathiesine Hansen til Lars Valde overført d. 7/4 L. 1/4 1913	Litr. Nr.	394		

Overført til Tingbog Nr. 3 F

Matr. Nr. 193 am

4 1/2

Akt: Skab 1 Nr. 186/184

Hæftelser.

Nr.	Dokumenterne.	Naar udstedt.	Naar thinglaest.	Beløb.		Pantebog.		Anmærkning.
				Kr.	Ø.	Lit.	Fl.	
1	Pantebog over en Gaard med 12 Alen 1/2 i Længde og 5 Alen 1/2 i Bredder. Beløb 3000. Nr. 1896	30/11/96	4/11/97	3000		130		indl. 30/11/97
2	Pantebog over en Gaard med 12 Alen 1/2 i Længde og 5 Alen 1/2 i Bredder. Beløb 3000. Nr. 1897			3000		130		indl. 30/11/97
3	Pantebog over en Gaard med 12 Alen 1/2 i Længde og 5 Alen 1/2 i Bredder. Beløb 400. Nr. 1903	28/11/03	30/11/03	400		495		indl. 30/11/97
4	Pantebog over en Gaard med 12 Alen 1/2 i Længde og 5 Alen 1/2 i Bredder. Beløb 3000. Nr. 1904	28/11/04	30/11/04	3000		121		indl. 28/11/03
5	Pantebog over en Gaard med 12 Alen 1/2 i Længde og 5 Alen 1/2 i Bredder. Beløb 3500. Nr. 1905			3500		121		indl. 28/11/03
6	Pantebog over en Gaard med 12 Alen 1/2 i Længde og 5 Alen 1/2 i Bredder. Beløb 900. Nr. 1906	2/11/06	30/11/06	900		227		indl. 28/11/03
7	Pantebog over en Gaard med 12 Alen 1/2 i Længde og 5 Alen 1/2 i Bredder. Beløb 300. Nr. 1907	2/11/07	30/11/07	300		286		indl. 28/11/03
8	Pantebog over en Gaard med 12 Alen 1/2 i Længde og 5 Alen 1/2 i Bredder. Beløb 5000. Nr. 1908	24/11/08	24/11/08	5000		352		indl. 24/11/08
9	Pantebog over en Gaard med 12 Alen 1/2 i Længde og 5 Alen 1/2 i Bredder. Beløb 5000. Nr. 1909			5000		352		indl. 24/11/08
10	Pantebog over en Gaard med 12 Alen 1/2 i Længde og 5 Alen 1/2 i Bredder. Beløb 6000. Nr. 1910	24/11/10	24/11/10	6000	oo	24		
11	Pantebog over en Gaard med 12 Alen 1/2 i Længde og 5 Alen 1/2 i Bredder. Beløb 4000. Nr. 1911			4000	oo	23		
12	Pantebog over en Gaard med 12 Alen 1/2 i Længde og 5 Alen 1/2 i Bredder. Beløb 3500. Nr. 1912		20/10/33	3500				afg.

STATSBIBLIOTEK

45. Skøde- og panteprotokol

I forbindelse med den retsstiftende tinglæsning indførtes alle adkomstdokumenter og rettigheder vedrørende fast ejendom i skøde- og panteprotokoller. Reglerne for disse protokollers førelse fastlagdes i Danske Lov 1683 og indskærpedes i forordningen af 7. februar 1738. Skøde- og panteprotokollerne rummer købekontrakter, skøder, servitutter, pantebreve/prioriteter, arveafkald, fæstebreve og leje- og aftægtskontrakter. Efter 1805 foretoges alle sådanne tinglysninger alene ved landets underretter.

Skøde- og panteprotokol for Frederikssund byfoged 1877

(LAK, Frederikssund byfogeds arkiv, Afd. B. Skøde- og panteprotokol 1873-1879)

Tirsdagen den 26de Juni 1877

29.

Stempel Tarif Nr. 26. Taxt 16 Kr.

KJØBECONTRACT oprettet imellem Underskrevne Lods Anders Jensens Enke Sidse Jensen født Hansen som Sælger og Fabrikant P.P. Schrøder som Kjøber, Begge af Frederikssund, saaledes:

Jeg, Anders Jensens Enke, sælger og afhænder herved til Fabrikant og Farver P.P. Schrøder, det af min nu afdøde Mand, Lods Anders Jensen, ifølge Skjøde, som er thinglæst 20. Dcbr. 1830 senest ejede, paa den saakaldte Skyllebakke ved Frederikssund beliggende Hus, som ved Frederikssund Kjøbstads Matrikulering er bleven skyldsats under samme Kjøbstads Matr. Nr. 62 af Hartkorn 1 Alb., og som nu tilhører mig i Henhold til mig meddelte Tilladelse til efter min Mands Død at forblive hensiddende i uskiftet Bo, hvilken Tilladelse vil blive tinglæst som Adkomst for mig.

Iøvrigt sælger jeg bemeldte Hus med dertil hørende Bygninger, Grund og Have, med Husets mur- og nagelfaste Gjenstande, derunder medindbefattet en indmuret Kobberkjedel, 2 Stk. Jernkakkellovne og 2 Comfurer, samt med al Ejendommens rette Tilliggende og Underhørende, og dette Alt iøvrigt paa følgende Vilkaar:

1. Kjøberen tiltræder Ejendommen April Flyttedag dette Aar, og overtager denne da i saadan Stand som samme maatte forefindes, men dog staar Huset allerede fra Dato for Kjøberens Regning og Risiko, forsaavidt at Kjøberen i mødende Ildsvaade Tilfælde oppebærer den faldende Brandskadeerstatning, hvorimod nærværende Handel uforandret bliver ved Magt bestaaende.

2. Kjøberen tilsvare og betaler Alt hvad der af Ejendommen, dens Grund eller Hartkorn opkræves efter Tiltrædelsesdagen April Flyttedag dette Aar.

3. Kjøberen skal acceptere den af Sælgerinden med en i Ejendommen boende Lejer, Chr. Stuhr, oprettede og endnu bestaaende Lejecontract og den ifølge saadant Lejemaal faldende Lejeafgift fra April Flyttedag d. A. at regne kommer Kjøberen tilgode.

4. Den accorderede Kjøbesum udgjør 2240 Kr. skriver To Tusinde, To Hundrede og Fyrretyve Kroner, som Kjøberen Fabrikant Schrøder udreder til mig, Anders Jensens Enke paa følgende Maade nemlig:

a. han har idag betalt mig 620 Kr., skriver Sex Hundrede og Tyve Kroner, hvorfor min Underskrift paa denne Contract tillige gjælder som Qvittering.

b. Han skal April Flyttedag d. A. samtidig med at han tiltræder Ejendommen, betale mig 620 Kr., skriver Sex Hundrede og Tyve Kroner.

c. han skal samtidig med at han faar Skjøde paa Ejendommen udstæde til mig en Obligation for Restkjøbesummen stor 1000 Kr., skriver Et Tusinde Kroner med første Prioritets Panteret i Ejendommen lydende paa 5 Procent aarlig Rente fra April Flyttedag dette Aar og opsigelig med $\frac{1}{2}$ Aars Varsel til en ordinar Termin 11. Juni eller 11. Decbr.

I alt 2.240 Kr.

5. Naar Kjøberen contractmæssig har berigtiget Kjøbesummen overensstemmende med foranstaaende 4de Post, er han berettiget til at fordrø Skjøde udstædt, og jeg er da pligtig til ved saadant Skjøde at hjemle ham Ejendommen, som frigjort for enhver som helst Hæftelse, saaledes at Skjødet kan blive tinglæst uden præjudicerende Retsanmærkning.

6. Alle Omkostninger ved denne Contract og dens Fuldbydelse, samt med Udstædelse af Obligation, Tinglysningspenge, $\frac{1}{2}$ Procent Afgift, Rentebevilning med videre, betales af Sælger og Kjøber hver med Halvdelen.

Jeg, Fabrikant og Farver P.P. Schrøder, tilstaar at jeg har indgaaet denne Contract, og forbinder mig herved til som Kjøber at opfylde samme. Til Bekræftelse underskriver vi denne Kjøbecontract i ligeledes undertegnede 2de Vidners Overværelse.

Frederikssund, den 9. Marts 1877.

Som Sælgerinde	Som Kjøber
Sidse Jensen	P. Schrøder
med ført Pen	

Som Lavværg for Sælgerinden Anders Jensens Enke

Hans Andersen

Til Vitterlighed under Iagttagelse af Lovens 5-1-7

Lars Peder Hansen	M. Hansen
-------------------	-----------

Kommentarer

Realregistret danner indgang til skøde- og panteprotokollen. Købekontrakt og skøde på den enkelte ejendom tinglystes samme dag (uanset forskellig udstedelsesdato), og de findes altså indført i umiddelbar forlængelse af hinanden i skøde- og panteprotokollen.

Lavværg værg for enke i økonomiske anliggender.

Lovgrundlag

Frd. af 28. januar 1682 påbød pantebøgers førelse.

Danske Lov 1683 1-8-7- gentog påbudet, der indskærpedes i frd. af 7. februar 1738.

Frd. af 25. januar 1805 henlagde alle tinglysninger til underretterne.

Tinglysningsloven af 31. marts 1926 afskaffede skøde- og panteprotokollen til fordel for en systematisk henlæggelse i aktskabe af genparter af de tinglyste dokumenter.

Anvendelsesmuligheder

Som hovedkilde til den enkelte ejendoms historie benyttes skøde- og panteprotokollen i de fleste by- og sognehistorier. Skøde- og panteprotokollen kan endvidere danne grundlag for socio-økonomiske undersøgelser vedr. en bestemt lokalitet, population etc.

Hvor findes kildetyperne?

Skøde- og panteprotokollerne findes i landstingenes arkiver (LAV og LAK), retsbetjentarkiverne (LAA), Københavns bytings arkiv (LAK), Hof- og stadsrettens arkiv (LAK) og i Landsover- samt hof- og stadsrettens arkiv (LAK).

Litteratur

Niels H. Frandsen: *Dansegilde og mordbrand. Vejledning om retsbetjentarkiver*, Kbh. 1995.

H. Hjelholt: Købstædernes skøde- og panteprotokoller, *Fortid og Nutid* 6, 1926-27, s. 52-57.

Birgit Løgstrup: *Dommer og Administrator. Herredsfogden 1790-1868*, Kbh. 1982.

Poul Thestrup og Hans Chr. Johansen: *Odenseejendomme før 1884. Arkivvejledning til ejendoms historie*, Odense 1989.

46. Fogedprotokol

Landets retsbetjente fungerede også som fogeder, og i 1822 blev det pålagt dem at føre en særlig fogedprotokol. Fogedforretningerne omfatter a. eksekutioner (tvangsfuldbyrdelse), dvs. handlinger, hvorved fogden gennemtvang opfyldelsen af domme eller forlig i økonomiske retssager; b. udpantninger bl.a. ved manglende betaling af skatter og afgifter, bøder, alimentationsbidrag og tjenestefolks løn, c. udsættelser af gård eller hus i forbindelse med bl.a. gårdforsiddelse og lovligt opsagte lejemål; d. arrest af fast ejendom og løsøre, der foretages med henblik på at sikre fordringshaver mod at skyldner afhændede eller fjernede sine værdier før eksekution; e. forbud, der nedlagdes med henblik på at sikre fordringshavers rettigheder samt endelig f. ligsyn og forhør i forbindelse med dødfundne og med ulykker.

Fogedprotokol for Bregentved-Gisselfeld birk 1886

(LAK, Bregentved-Gisselfeld birks arkiv, Afd. C. Fogedprotokol 1886-1890)

Aar 1886 den 16. Septbr. mødte Kongens Foged i sit Forfald ved Politiforretninger ved sin kst. Fuldmægtig exam. juris. Opstrup med nedentegnede Vidner paa Parcellist Anders Hansens Bopæl paa Brandelev Mark for efter Begjæring af Procurator Jespersen i Haslev som Mandatarius for Hummelhandler M.S. Ehrlich af K[ø]b[en]h[a]vn at foretage EXECUTION. Rekvirenten mødte og fremlagde Udskrift af et inden Birkets ord[inære] Ret under 6. Aug. d. A. indgaaet Forlig, i Henhold til hvilket han bad Rekviritus affordret og i Mangel af Betaling Udlæg foretaget for

1. Forligets Hovedstol Kr. 170,24. Renter 5% heraf fra 21/12 85 til Betaling. Men reserveres.
2. Sagsomkostninger Kr. 6,00.
3. K[om]p[a]r[en]t[en] for Befordring Kr. 12,50.
4. Forretningens Bekostning Kr. 7,20.
 - a. Gebyr til Fogden 6,00.
 - b. Justitsfondsafgift 1,20.
5. Vidner Kr. 1,33.
[Ialt:] = Kr. 197,27.

Rekviritus var tilstede, og blev afkrævet Beløbet; han betalte strax 10 Kr. men erklærede sig ude af Stand til at kunne betale mere, og maatte derfor hen-vise til at gøre Udlæg i sine Ejendele, som han derefter paaviste, og som af Fogden med Vidner vurderedes og registreredes som følger.

Ejendommen Matr. Nr. 19 af Brandelev By med paastaaende Bygninger, disses mur- og nagelfaste Tilbehør, derunder 2 Kakkellovne, 1 Komfur, 1 indmuret Kjedel, Besætning bestaaende af 1 brun femaars Hest, 4 Køer, 1 Faar og 1 So med 9 Grise, Inventarium og Avlsredskaber, hvoraf fremhæves 1 Arbejdsvogn, 1 Rejsevogn, 1 Plov, 2 Harver, 1 Tromle, 2 Sæt Seletøj samt den paa Marken værende Afgrøde og den indavlede Sæd til 7000 Kr.

I det ovenfor registrerede og vurderede dekretede Fogden derefter Udlæg

til Fyldestgjørelse af den ovenopgjorte Fordring med videre paaløbne Renter og Omkostninger, dog Enhvers bedre Ret og Prioritet forbeholdt.

Rekvisitus (fejlskrivning, skal være: Rekvirenten, GI) erklærede at være fyldestgjort efter Konk[ursl[o]v[en]s §160. Rekvisitus blev gjort bekendt med det skete Udlæg og sammes Retsvirkning.

Det Tilførte oplæst og til Bekræftelse underskrevet.

Forretningen sluttet.

Rekvirent

Rekvisitus

Jespersen

Anders Hansen

Fogedretten hævet

Som Vidner:

Søren Jensen

P. C. P. Opstrup

Lars Lorensen

kst. Fm.

Kommentarer

Fogedretten blev almindeligvis sat det sted, hvor fogedforretningen fandt sted. I København oprettedes 1771 et særligt embede som Kongens foged. I retskredse med få notarialforretninger benyttedes fogedprotokollen undertiden også som notarialprotokol. Fogedprotokollerne er undertiden forsynet med navneregistre.

Mandatarus

person, der har fuldmagt til at handle på en andens vegne.

Rekvirent

person, der har begæret fogedforretningen.

Rekvisitus

person, som fogedforretningen er begæret imod.

Lovgrundlag

I h.t. Danske Lov 5-7-8 skulle der være 2 vidner ved alle fogedforretninger.

Kancellicirk. af 31. august 1822 påbød fogeden at føre protokol over fogedforretningerne.

Anvendelsesmuligheder

Fogedprotokollen giver mulighed for nuancerede sociale studier i et lokalt område.

Hvor findes kildetypen?

Fogedprotokoller findes i retsbetjentarkiverne (LAA) og Kongens fogeds arkiv, hvor fogedprotokollerne er opsplittet i flere protokoller efter typen af fogedforretninger (LAK).

Litteratur

Niels H. Frandsen: *Dansegilde og mordbrand. Vejledning om retsbetjentarkiver*, Kbh. 1995.

Birgit Løgstrup: *Dommer og Administrator. Herredsfogden 1790-1868*, Kbh. 1982.

Fogedprotokollen er benyttet som kilde eksempelvis i: Niels H. Frandsen: *Dragthistorie i retsbetjentarkiverne, Fortid og Nutid 1995*, s. 220-32.

47. Notarialprotokol

Selvom førelse af notarialprotokol allerede blev påbudt i Danske Lov i 1683, var det dog først med forordningen af 31. januar 1738, at den blev almindelig ved underretterne. Notarialprotokollen rummer attestationer af forskellige typer dokumenter, nemlig: testamenter, fuldmagter, veksler og panteobligationer, søforklaringer, der blev afgivet i forbindelse med forlis og strandinger, og søprotester, der blev afgivet når der under sørejse var sket skade, som skipperen ville fralægge sig ansvaret for. I København fandtes 1634-1910 et særligt embede som notarius publicus.

Notarialprotokol for Helsingør byfoged 1886

(LAK, Helsingør byfogedarkiv, Afd. D. Notarialprotokol 1885-1892)

Aar 1886 den 4. December Kl. 11 F[or]m[iddag], da den konst. Not[arius] publicus vidnefast var tilstede paa sit Kontor, indfandt sig sammesteds Skibskaptajn C.F. Lewerdowicz, Fører af Skonnerten »Lapwing« af Riga, paa Rejse fra Hjemstedet til Queensferre i Skotland med Trælast og anmeldte foreløbig SØPROTEST i Anledning af, at han paa Grund af Søskade foraarsaget ved Grundstødning og Storm er indkommen til Helsingør Havn igaar Eftermiddag Kl. 4.

Komp[arenten] var ledsaget af sine herværende Kommissionærer Handels-
huset T.F. Kirboe ved Kontorist T. Rasmussen.

C.F. Lewerdowicz

L yngbye
k st

Vidner
Simonsen L. Petersen

Aar 1886 den 4. December Kl. 2 Eftermiddag, da Notarius publicus ved Under tegnede vidnefast var tilstede paa sit Kontor, indfandt sig sammesteds Drejermester Valdemar Ditlev Chemnitz' Enke Emilie Mariane f. Børgesen, hvis Identitet blev mig godtgjort af Notarialvidnerne Sagfører M. Ditzel og Stabssergent Kopp, og underskrev egenhændig en mig forelagt PANTEOBLIGATION af D. D. til Overformynderiets udenbys Afdelings almindelige Kasse, stor 6000 Kr, med 1. Prioritet i Mtr. Nr. 172 af Helsingør Bygrund, hvilken Obligations Indhold hun erklærede at kjende, og som hun rathaberede.

H. Madsen
Fm.

Notarial- og Identitetsvidner:

M. Ditzel Kopp

Aar 1886 den 4. December Kl. 7 Eftermiddag, da den konstituerede Notarius publicus vidnefast var tilstede paa sit Kontor, indfandt sig sammesteds fhv. Lærer og Kirkesanger Jens Hansen Lundt og Hustru Sophie Elisabeth f. Greier-

sen, begge mig personlig bekendte, og underskrev begge egenhændig og ved deres Fornufts fulde Brug et mig forelagt TESTAMENTE af D. D., hvis Indhold de erklærede at kjende, og som de rathaberede.

Notarius bemærkede, at der foruden Underskriften i Testamentet fandtes tilføjet på første Side, over Linie 8 fra oven, Ordet »udstedt« og paa anden Side, over Linie 16 fra oven, Ordene »afgaa ved Døden«.

Som Notarialvidner vare tilstede Fuldmægtig H. Madsen og Politibetjent A. Fricke.

Lyngbye
kst

Notarialvidner
Fricke H. Madsen

Kommentarer

Der findes undertiden alfabetisk navneregister til notarialprotokollen. I retskredse med få notarialforretninger benyttedes *fogedprotokollen* undertiden også som notarialprotokol.

Notarialvidner Ved alle notarialforretninger anvendtes 2 vitterlighedsvidner.

Rathabere godkende.

Lovgrundlag

Danske Lov 1683, 1-8-2 påbød førelsen af notarialprotokoller.

Kgl. anordn. af 31. januar 1738 indskærpede, at notarialprotokollen skulle føres ved underretter, hvor der ikke var beskikket nogen notar.

Instr. af 28. august 1829 præciserede protokolføringen ved embedet som notarius publicus i København.

Anvendelsesmuligheder

Notarialprotokollen anvendes ved eftersøgning af konkrete testamenter. Testamenternes fuldstændige ordlyd findes dog sjældent indført – kun selve attestationen. Notarialprotokollens giver gode muligheder for at studere finansieringsforholdene i et lokalområde. Dens søforklaringer og søprotester er et væsentligt kildegrundlag for søfarts- og handelshistorie.

Hvor findes kildetyperne?

Notarialprotokoller findes i retsbetjentarkiverne (LAA) samt i Notarius publicus' arkiv (LAK).

Litteratur

Niels H. Frandsen: *Dansegilde og mordbrand. Vejledning om retsbetjentarkiver*, Kbh. 1995.

Harald Jørgensen og Henrik Stevnsborg: *Notarer*, i: Erik Alstrup og Poul Erik Olsen (red.): *Dansk kulturhistorisk Opslagsværk*, Kbh. 1991, s. 651f.

Birgit Løgstrup: *Dommer og Administrator. Herredsfogden 1790-1868*, Kbh. 1982.

Notarialprotokoller er benyttet som kilde eksempelvis i: Paul G. Ørberg: *Notarialprotokol, i: Skatkisten. Arkivalier og historier fra landsarkivet [LAV]*, Viborg 1991, s. 22f.

48. Skifteprotokol

Skifteprotokollen er den grundlæggende enhed i skifteretshandlingen, der omfatter dødsanmeldelse, forseglingsforretning, registrering og vurdering, skiftebehandling og skifteslutning. Ved de større skifteretter opsplittedes skifteprotokollen almindeligvis på flere protokoller (dødsanmeldelsesprotokol, forseglingsprotokol etc.) Den enkelte skifteforretning indeholdt følgende hovedbestanddele: a. opregning af arvinger, b. registrering og vurdering af dødsboets aktiver, såvel løsøre som fast ejendom, c. registrering af dødsboets passiver i form af anmeldt gæld og endelig d. skifterettens konklusion.

Skifteprotokol for Køge byfoged 1809

(LAK, Køge byfogeds arkiv, afd. E. Skifteprotokol 1790-1818, s. 1222-24)

[Skiftet efter skomagermester Tobias Ritzau]

Anno 1809 den 25de Martii mødte ieg tilligemed de 2de Vidner og Vurderingsmænd Poul Jensen og Thomas Bendsen, udi afdøde Skoemagermester Tobias Ritzous Huus i Vestergade for at foretage en lovlig Registrerings- og Vurderingsforretning efter bemeldte afdøde, til Deeling mellem Enken Anne Marie Meyer og deres i Egteskab sammenavlede Børn, nemlig en Søn Lars Ritzou, 22 Aar gl. og en Datter Maren Ritzou, 24 Aar og Anne Ritzou, 22 Aar gl. Enken Anne Marie Ritzou med Laugværge Peder Schiøn var nærværende; saa var og tilstæde paa Børnenes Vegne Skoemagermester Ole Meyer og Mathias Ritzou. Derefter blev i samtliges Overværelse registreret og vurderet følgende Boets Effekter:

		[Rdl.]	[Mk.]	[Sk.]
No. 1.	Et stort Fyrrebord med Skuffe	2 Rdl.	-	-
2.	Et Skoemagerværksted med Tilbehør Diske, Stoele etc.	3 -	-	-
3.	en liden Kistebænk	-	4 -	-
4.	et Speil i sort Ramme	-	1 -	8 -
5.	Et Stueuhr i Futteral	2 -	-	-
6.	et Fløibord	1 -	-	-
7.	et lidet Bord	-	1 -	8 -
8.	6 aabne Stole Lædersæde	3 -	-	-
	<i>Transp[ort:]</i>	<u>12 Rdl.</u>	<u>4 Mk.</u>	-
No. 9.	4 Træstoele a 2 mk.	1 -	2 -	-
10.	en do Lehnstoel	-	3 -	-
11.	et gl. Skab	-	2 -	-
12.	En Himelseng med Omh[æng] af hvidt og grønt Dreil	3 -	-	-
13.	1 blaastr[ibet], ulden Overdyne	4 -	-	-
14.	1 blaastr[ibet] do. Linned Underdyne	3 -	2 -	-
	<i>Transp[ort:]</i>	<u>24 Rdl.</u>	<u>4 Mk.</u>	-
15.	1 graae Linned Underdyne	4 -	-	-
16.	4 forskiellige Hoved Puder	3 -	-	-
17.	1 Par Blaaeg[arns] Lagen	1 -	2 -	-

18. 1 lidet Messing Fad	-	1	-	-
19. stort Klæde Skab	5	-	-	-
20. 4 Par Blaaeg[arns] Lagen a 8 mk.	5	-	2	-
21. 1 Fløibord blaåt malet	1	-	2	-
22. 1 gl. Thebord	-	3	-	-
23. 1 aaben[ygget] Lehnstoel	1	-	-	-
24. 1 Speil i forg[yldt] Ramme	1	-	-	-
25. 11 smaae Skilderier	-	1	-	-

I Køkkenet

26 Et Madskab	2	-	-	-
27. et Køkkenbord	-	3	-	-
28. en gl. Standerseng	-	4	-	-
29. en gl. Dyne med adskillige Koleurer	2	-	-	-
30. 3 korte Hoved Puder	1	-	3	-
31. 1 Kobber Thekiedel	1	-	-	-
32. 1 Kobbertrakt og Laag	-	3	-	-
33. 1 Messing Fyrbækken	1	-	-	-
34. 1 stor do gl. Kiedel	2	-	-	-
35. 1 Tin Assiet og 6 do. Tallerken	1	-	4	-
36. 1 Tinskaal	-	1	-	8
37. 4 forskiellige smaae Jerngryder	1	-	3	-
38. en Jern Pande og Rist	-	2	-	-
39. En Konfyrfad og en gl. Gryde	-	1	-	8
40. En Ildtang og Skuffe	-	3	-	-
41. En Kaffekiedel	-	3	-	-
42. En Kiødgaffel	-	-	-	8
43. En Vandkande	-	3	-	-
44. En Spand	-	2	-	-
45. fire hvid Steentallerkener	-	1	-	8
46. En hvid Thepotte Spolkum og 3 Par Kopper	1	-	-	-
47. En Slump Leerkar	-	4	-	-

i Stuen

48. 20 Par Skoemager Læster	3	-	-	-
-----------------------------	---	---	---	---

Transp[ort:]

69 Rd. 3 Mk. 8 Sk.

No. 49. 10 Sæt Hysken	2	-	-	-
50. En Fals og Falsbom	-	2	-	-
51. 2 gl. Stander Senge i Folkenes Kammer	2	-	-	-
52. en graastr[ibet] ulden Overdyne	4	-	-	-
53. 1 do Underdyne	4	-	-	-
54. 3 forskiellige Puder	3	-	-	-
55. 2 Par Blaaelagen	2	-	4	-
56. en graastr[ibet] ulden Overdyne	4	-	-	-

57. En Linned do Underdyne	3	-	-	-
58. 4 forskellige Puder	3	-	-	-
59. et Par Blaæg[arns] Lagen	1	2	-	-
60. 1 gl. Træstoel	-	1	-	-
61. 1 Garnvinde	-	1	-	8
62. 1 Hæle Perse	-	2	-	-
63. 1 gl. Kiøkkenbord	-	1	-	-

i Bryggerhuset

64. Et Tørebord paa Pæle	-	1	-	8
65. 1 gl. Ballie og Strippe	-	1	-	-
66. 1 Standerseng i Indquarteringskam[meret]	-	4	-	-
67. en grøntern[et], ulden Overdyne	4	-	-	-
68. 1 Hampe Underdyne	4	-	-	-
68. en graaestr[iobet] ulden Pude	1	-	-	-
69. En Træstoel	-	1	-	-
70. Et gl. Bordblad og 1 gl. Bænk	-	1	-	-
71. En Foeder Kiste	1	-	-	-
72. Et Sauge Lad, Øxe og Saug	1	-	-	-
73. Et Skarebord og et Skarejern	-	2	-	-
74. En Opveier og en Steenkalksrører	-	1	-	8
75. 4 raae Koehuder	6	-	-	-
76. 1 liden Slump Bark	2	-	-	-

Paa Løfftet

76. en gl. Slagbænk	1	-	-	-
77. et Bord og 2 gl. Stole	-	2	-	8
78. 2 Grynbøtter	-	1	-	-

Transp[ort:] 122 Rd. 2 Mk. 8 Sk.

No. 79. En Barke Brage	-	4	-	-
80. et Sold	-	1	-	-
81. 4 Par, nye Støvler	10	-	-	-
82. 8 Par Skoe	6	-	-	-

139 Rd. 1 Mk. 8 Sk.

Transp[ort:] 139 Rd. 1 Mk. 8 Sk.

Stervboegaarden bestaaer af:

- Forhuset, 8 Fag 2 Etager høit, Muur og Bindingsværk.
- En Sidelængde, 13 Fag, ligeledes Muur og Bindingsværk og to Etager høit.
- En Tværlængde, 8 Fag Muur og Bindingsværk et Loft høit.
- En Haugeplads strækkende sig ud til Aaen.

Denne Eiendom blev af de tilstædeværende Mænd Poul Jensen og Thomas Bendsen vurderet for den SUMMA:

600 Rd. - -

SUMMA Indtægt: 739 Rd. 1 Mk. 8 Sk.

Derimod blev anmeldt følgende Giæld:

1. Til Kiøge Latinske Skole efter Pante Obligation, dat. 19. Juni 1798	400 Rd.	-	-
2. Til Cancelliraad Rasmussen efter Pante Obligation af 28. Decbr. 1802	200	-	-
3. til Garvermester Gram i Kiøbenhavn for Læder	100	-	-
4. til Brændevinsbrænder Dyrlund her i Byen	120	-	-
5. til Cancelliraad Rasmussen mod Vexel Obligation	60	-	-
6. til Vognmand Asverud Pedersen her i Gaden	16	-	-
7. Sønnen Lars Ritzou anmeldte at have Svendeløn tilgode for 4 Aar a 20 Rd. aarlig	80	-	-
8. til Gaardmand Lars Christenseni Lille Schensved	6	-	-
9. til Peder Olsen i Rapperup	30	-	-
10. til Præstens Karl, Christian i Lidemarke	40	-	-
videre Giæld sagde Enken hun ikke veedhæfter paa Boet, uden end hvad den Afdøde maatte skyldte til hans Broder Tobias Ritzou paa Acziesomanghuset i Kiøbenhavn	SUMMA Udgivt:	1052 Rd.	-

men da hun gjør sig sikkert Haab, at denne Giæld bliver hende skienket og eftergivet, og hvorom hun forventede at kunne fremlægge skriftlig Beviis. I øvrigt har samtlige Creditorer lovet hende DELATION med Betaling af Giælden, saalænge Boet bliver urygget, og venter hun at kunne fremlægge disses skriftl[ige] Erklæringer. Værgen lovede nøie at have Indseende med at Alt hvad der er registreret skal blive tilstæde og Intet deraf bortkomme, hvilken Erklæring Enken og ~~Arvingerne~~ Lauværgen og afgav. For at den anlovede Erklæring fra Creditorerne kan blive fremlagt, udstaaer Skiftet indtil videre.

Chresten Crell Anna Marie Sal. Ritzaus

P. Schiøn
som Enkens Lauværgen

Mathias Ritzau

O. Meyer

P. Jensen

T. Bendsen

Kommentarer

Acziesomanghuset formentlig accisebod.

Lauværgen (laugværgen) værgen for enken i økonomiske anliggender.

Indkvarterings- Indtil 1816 var Køge garnisonsby, og Tobias Ritzau
kammer har således haft soldater boende (indkvarteret).

Lovgrundlag

Ordinær skiftemyndighed

Danske Lov 1683, 5-2-90 bestemte, at alle skifteforvaltere skulle føre en protokol med kopi af de udstedte skiftebreve. Iflg. Danske Lov lå den ordinære skiftemyndighed *på landet* hos amtmanden, dog hos godsejeren for fæstegodsets

vedkommende, hos amtsforvalteren på krongodset og hos regimentsskriveren på ryttergodset (størstedelen afhændedes før 1770), i *købstæderne* hos byfoged og magistrat og endelig for gejstlighedens vedkommende hos herredsprovsten. På *Bornholm* forvaltedes landbefolkningens skifter af en særlig skifteskriver. Vedrørende forholdene i *København* angav Danske Lov 1-2 følgende ordinære skiftemyndigheder: Hofretten for civile rangspersoner, Borgretten for civile embedsmænd og hoffunktionærer, den kgl. konfessionarius for hofetatens gejstlige, Universitets konsistorium for professorer og studenter og Bytinget for almindelige borgere. Land- og søetaten havde hver sin egen skiftemyndighed (generalauditør og auditør).

Frd. af 23. januar 1719 påbød godsejerne at føre skifteprotokoller.

Resk. af 17. august 1736 tildelte jøderne egen skiftejurisdiktion i København, Helsingør og Fredericia.

Resk. af 31. oktober 1749 lagde den bornholmske skifteskrivers skiftemyndighed ved førstkommande embedsskift ud til herredsfogderne.

Frd. af 15. juni 1771 overdrog alle københavnske skifteforretninger til Hof- og stadsrettens skiftekommission.

Frd. af 12. februar 1790 indskærpede protokolpligten og indførte, at skifteprotokollerne skulle autoriseres og revideres af amtmanden.

Pl. af 13. december 1793 lagde amtmandens skiftemyndighed ved førstkommande embedsskift ud til underretterne.

Kancellicirk. af 4. august 1804 ophævede søetatens skiftejurisdiktion, der overførtes til underretterne.

Pl. af 19. april 1805 ophævede landetatens skiftejurisdiktion, der overgik til underretterne.

Frd. af 5. december 1806 ophævede den gejstlige skiftejurisdiktion, der overgik til de kgl. retsbetjente.

Kgl. anordn. af 29. marts 1814 ophævede den jødiske skiftejurisdiktion, der overgik til underretterne.

Frd. af 25. januar 1817 begrænsede godsejernes skiftemyndighed til lensbesidderne.

Bek. af 21. november 1850 tillagde underretterne al ordinær skiftemyndighed.

Lov af 25. marts 1872 henlagde skiftemyndigheden for konkursboer i København til Sø- og handelsretten.

Lov af 30. november 1874 om skifte af dødsbo og fællesbo gav bestemmelser og beskrev procedurer vedrørende den offentlige skifteforvaltning.

Ekstraordinær skiftemyndighed

Ekstraordinære skifteforvaltere behandlede samfrændeskifter (privatskifter med umyndige arvinger), kommissarieskifter (skifte ved kgl. udnævnt skiftekommission efter ansøgning fra arvingerne) og eksekutorskifter (iflg. testamenterisk bestemmelse).

Frd. af 21. maj 1845 afskaffede samfrændeskifte.

Lov af 30. november 1874 afskaffede kommissarieskifte.

Anvendelsesmuligheder

Skifteprotokollen er en kilde med stor forskningsmæssig vægt i de fleste historiske discipliner: genealogi og personalhistorie, lokalhistorie, kulturhistorie, kunsthistorie, social- og økonomisk historie, herunder landbohistorie, handels-, håndværks- og industrihistorie. Den benyttes i første række som informationsbærer, men også som kontrol af andre primære kilder (f.eks. taksationer og synsforretninger) og af berettende kilder.

Hvor findes kildetypen?

Skifteprotokoller findes i retsbetjentarkiverne (LAA), godsarkiverne (LAA), amtsforvalter- og regimentskriverarkiverne (LAA), amtsarkiverne (LAA), herredsprovstearkiverne (LAA), Borgrettens arkiv (LAK), Hof- og stadsrettens arkiv (LAK), Landsover samt hof- og stadsrettens arkiv (LAK), Sø- og handelsrettens arkiv (LAK), hhv. landetatens og søetatens generalauditørarkiver (RA) og Mosaisk trossamfunds arkiv (RA).

Litteratur

- Finn Andersen: *Selv dødsboer fortæller. Skifteretssager og deres brug*, Kbh. 1991.
- Jørgen H. Andersen: Skifte, i: Erik Alstrup og Poul Erik Olsen (red.): *Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk*, Kbh. 1991, s. 781-784.
- Lotte Dombernowsky: *Lensbesidderen som amtmand. Studier i administrationen af fynske grevskaber og baronier 1671-1849*, Kbh. 1983.
- Harald Jørgensen: *Thi kendes for Ret. Studier i de københavnske domstoles historie ca.1600-1919*, Kbh. 1980.
- Johan Jørgensen: *Skifter og testamenter*, Kbh. 1968.
- Birgit Løgstrup: *Dommer og Administrator. Herredsfogden 1790-1868*, Kbh. 1982.
- Birgit Løgstrup: *Jorddrot og offentlig administrator. Godsejerstyret inden for skatte- og udskrivningsvæsenet i det 18. århundrede*, Kbh. 1983.
- Skifteprotokoller er benyttet som kilde eksempelvis i:
- Ellen Andersen: *Danske bønders klædedragt*, Kbh.1960.
- Per Boje: *Danske provinskøbmænds vareomsætning og kapitalforhold 1815-1847*, Odense 1977.
- Georg Hansen: *Præsten. En kulturhistorisk undersøgelse*, Kbh. 1947.
- Frits Heide: Bidrag til spørgsmålet om den danske almues læsning i det 18. århundrede, *Danske Studier* 1918, s. 36-47.
- Erna Lorenzen: *Folks tøj i og omkring Århus ca.1675-ca.1850*, Århus 1975.
- O. Lütken: Tordenskjolds dødsbo, *Tidsskrift for Søvæsen* 33, 1898, s. 298-331.
- Fridlev Skrubbeltrang: *Husmand og inderste. Studier over sjællandske landboforhold 1660-1800*, Kbh. 1940.

49. Auktionsprotokol

Det offentlige auktionsvæsen blev siden 1690 varetaget af retsbetjentene. 1693 indførtes autoriserede auktionsprotokoller. Der var to former for offentlige auktioner: tvangsauktioner, hvorved en kreditor kunne opnå dækning for sine retmæssige økonomiske krav, og frivillige auktioner. Efter deres genstand opdeltede de offentlige auktioner i auktioner over fast ejendom og i løvsøre-auktioner. For sidstnævnte indeholdt auktionsprotokollen fuldstændige specifikationer over varer, priser og købere, indtil man 1823 gik over til at holde auktionskatalogerne for sig og i auktionsprotokollen kun at gøre et notat om auktionens afholdelse med henvisning til kataloget. 1817 blev det bestemt, at der ved auktion over fast ejendom skulle afholdes tre auktioner, hvoraf den 3. auktion var den egentlige, bindende auktion. Auktionsvæsenet i København blev 1771 henlagt til Hof- og stadsretten, hvor der oprettedes et særligt auktionskontor.

Auktionsprotokol for Slagelse byfoged 1871

(LAK, Slagelse byfogeds arkiv, Afd. F. Auktionsprotokol 1863-1881)

Aar 1871 den 21 December, Formd. Kl. 11, blev i Auctionsdirecturens Forfald ved andre Embedsforretninger, af hans const. Fuldmægtig Madsen med Vidnerne Bech og Petersen afholdt den 3die Auction over det Værtsh[us]h[older] Thomas Larsen tilhørende Sted, Gaarden nyt Matr. Nr. 82, gl. Matr. Nr. 104b, efter Requisition af Creditforeningen af Grundeiere i de danske Østifter som Udlægshaver.

De ved de tvende foregaaende Auctioner forelagte Conditioner og øvrige Documenter vare tilstede, hvorfor endvidere fremlagdes den afhjemlede Vurderingsforretning.

Proc[urator] Jacobsen var mødt for Creditforeningen. Skomager Lars Rasmussen af Ørslev mødte med Sagfører Petersen og foreviste en den 26. Januar 1869 af den forrige Eier udstedt og den 1. Februar s. A. tinglæst Obligation stor 550 Rd. samt bemærkede, at denne Capital, hvoraf Renter skyldes fra 11. Juni d. A. er forfalden til Betaling paa Grund af at Renter til denne Termin ikke ere erlagte, hvorfor han paastod at paaføre Salair til Sagfører Petersen.

Efterat Conditionerne vare oplæste for de Tilstedeværende og disse givne Leilighed til at gjøre sig bekjendt med de øvrige Documenter, fremmedes Auctionen ved at Eiendommen opraabtes for Vurderingssummen 2500 Rd., hvorefter Skomager Lars Rasmussen i Ørslev, som er 2den Prioritetshaver i Eiendommen, blev højstbydende med 2050 Rd., skriver to Tusende og Halvtreds Rigsdaler Rigsmønt, paa hvilket Bud blev givet Tilslag paa nærmere Approbation i Henhold til Conditionerne.

Auctionen sluttet.

Madsen, cst. Fm.

Jacobsen

Lars Rasmussen

Vidner

F.H. Bech Petersen

Nr. 207.

Gives herved for Alle og Enhver tilkjende, at
Fredagen den 10de Mai forstkommende, Eftermiddag Kl. 5,
og følgende Dage (Eftermiddag, bortselges ved Auction i Biingaardstræde Nr. 2, 1ste Sal
(Hotel du Nord),

en udmærket Samling Kobberstik,

Raderinger, fornemlig efter danske Malere, Lithographier, Haandtegninger, en stor Deel
danske Portraiter, hvoriblandt meget sjeldne, Oldsager, Kunstfager og ethnographiske Gjen-
stande, mod Betaling til Auctionsholder Chr. See, Biingaardstræde Nr. 2, hvor Cata-
loger ville blive at erholde om nogle Dage.

Thi ville de Lyshavende behage at indfinde sig ovennævnte Tid og Sted.
Kjøbenhavn's Auctionscontoit, den 30te April 1867.

Salis B. Salomons Tryk.

Carl Bird,
Auctionsdirecteur.

Auktionskatalog over "en udmærket Samling Kobberstik", der solgtes for højeste bud i Vin-
gaardsstræde 2 fredag den 10. maj 1867. (LAK, Landslover- samt hof- og stadsretten. Auktions-
kontoret. Auktionskatalog (løsøre) nr. 96, 1867).

Kommentarer

Auktionsindførslerne vedr. fast ejendom supplerer skøde- og panteprotokoller-
ne. Hvis der i forbindelse med konkurs- og dødsboer foranstaltedes auktioner,
supplerer auktionsprotokollens oplysninger skifteprotokollen.

Lovgrundlag

Frd. af 19. december 1693 om auktionsvæsenet i Danmark.

Reskr. af 3. juli 1771 om auktionsmyndigheden i København.

Frd. af 5. december 1805 om skifte og auktion efter gejstlige.

Pl. af 22. april 1817, hvorefter der krævedes tre auktioner over fast ejendom.

Pl. af 3. september 1823 om løsøreauktioner.

Lov af 9. april 1891 om tvangsauktioner.

Anvendelsesmuligheder

Foruden til studier af enkeltpersoners økonomiske forhold er auktionsprotokollen en værdifuld kilde til almene undersøgelser om varer og priser på lokalt plan før 1823. Efter 1823 skal den suppleres med tilhørende auktionkataloger over løsøre. For kunsthistorikere, boghistorikere m.fl. er auktionsprotokollen/auktionkataloget den væsentligste kilde til proveniensbestemmelse af kunstværker, møbler, porcellæn, instrumenter, antikviteter etc., til undersøgelse af prisdannelse på kunst og til undersøgelse af cirkulation af kunst og antikviteter.

Hvor findes kildetypen?

Auktionsprotokollerne findes i retsbetjentarkiverne (LAA), provstearkiverne (LAA), Hof- og stadsrettens arkiv (LAK), Landsover- samt hof- og stadsrettens arkiv (LAK), Landetatens generalauditørs arkiv (RA) og Underadmiralitetstretens arkiv (RA).

Litteratur

Ole Degn: Auktioner, i: Erik Alstrup og Poul Erik Olsen (red.): *Dansk kulturhistorisk Opslagsværk*, Kbh. 1991, s. 41-43.

Niels H. Frandsen: *Dansesgilde og mordbrand. Vejledning om retsbetjentarkiver*, Kbh. 1995.

Birgit Løgstrup: *Dommer og administrator. Herredsfogden 1790-1868*, Kbh. 1982.

Margit Mogensen: Auktionsvæsen og auktionkataloger i København, *Historiske Meddelelser om København* 1980, s.75-86.

Auktionsprotokollen er udgivet og benyttet som kilde eksempelvis i:

H.P. Rohde (udg.): *Auktionsprotokol over Søren Kierkegaards bogsamling*, Kbh. 1967.

50. Strafferegister

Med baggrund i, at strafudmåling var afhængig af tidligere straffe, har politimyndighederne fra slutningen af 1700-tallet ført systematiske strafferegistre i forbindelse med domsafsigelse i offentlige politisager og justitssager. Retsbetjenten kunne således i strafferegistret se, om tiltalte tidligere var dømt i den pågældende retskreds. Når en person idømtes strafuden for den retskreds, hvor vedkommende var født, skulle politimyndigheden i den pågældende retskreds if. Justitsministeriets cirkulære af 11. december 1896 fremsende et straffekort med strafferegisteroplysninger til politimyndigheden på den dømtes fødested. Her blev oplysningen indført i strafferegistret.

Strafferegister fra Holbæk byfoged 1906

(LAK, Holbæk byfogedarkiv, Afd. G. Strafferegister 1889-1925, fol. 34 a+b)
Strafferegistret findes gengivet på side 230-231.

Kommentarer

Strafferegistret omfatter:

Et alfabetisk-numerisk navneregister med oplysning om stilling, fødested, fødselsdag og -år, og henvisning til hvor i strafferegistret vedkommende står anført (= indgangsnøgle).

Et numerisk strafferegister med oplysning om fødselsdag og -år, fødested, stilling, forbrydelsens art, straffen, retskredsen, hvor dommen er afsagt, appelldomes dato og udfald samt henvisning til andre steder i registret, hvor vedkommende er anført, og anmærkningsrubrik (fol. 34 a+b).

Frihedsstraf forekom i henhold til almindelig borgerlig straffelov af 10. februar 1866 i to former: straffearbejde og fængselsstraf. Straffearbejde skulle udstås i tugthus eller forbedringshus, der var statsanstalter, mens fængselsstraf skulle udstås i de kommunale arrester. Straffen for betleri og løsgængeri og for prostitution skulle (fra hhv. 1860 og 1866) udstås i særlige kommunale tvangsarbejdsanstalter.

Lovgrundlag

Der eksisterede ingen lovgivning om førelsen af strafferegister, før JM-cirk. af 11. december 1896 bestemte, at politimyndigheden i den retskreds, hvor en person dømtes, skulle fremsende et straffekort med strafferegisteroplysninger til politimyndigheden i den retskreds, hvor den pågældende var født.

Anvendelsesmuligheder

Strafferegistret kan benyttes som indgang til domprotokollen. Det er primært søgemiddel ved identifikation af personer, der har været i konflikt med loven. Strafferegistret vil være en hovedkilde ved demografiske og sociale undersøgelser af kriminalitet og ved kriminalstatistiske undersøgelser.

Hvor findes kildetyperne?

Strafferegistre findes i retsbetjentarkiverne (LAA) samt i Kriminal- og politirettens arkiv (LAK).

Litteratur

Niels H. Frandsen: *Dansegilde og mordbrand. Vejledning om retsbetjentarkiver*, Kbh. 1995.

Strafferegistre er benyttet som kilde i eksempelvis: Jens Haugaard Jensen: *Kriminaliteten i Århus 1860-1901 i: Sociale studier i Århus ca.1870-1906*, Århus 1975.

	1.	2.	3.	4.	5.
	Tiltaltes fulde Navn (eventuelt tillige Kendingnavn).	Fødselsdag og Fødselsaar.	Fødested (Købstad eller Sogn).	Stilling.	Forbrydelse eller Forseelse, angivet ved Arten, og, hvis Domsfældelse er sket eller Bøde vedtaget, tillige ved vedkommende Lovparagrafer.
✓	207 Ernst Hans Niessen Møller	8/11 1867	Holbæk	Hilsmænd Materialist Landpløjer	Ulovlig Medbestemmelse del: Fo. 1/12 1672 § 30
✓					3) Do
✓					3) Do
✓	208 Carl Emil Valdemar Jørgensen	17 1876 1 d. 1877	Holbæk	Arbejd.	1.5) Batteri: L. 3/3 1860 § 3.
✓	209 Niels Olsen	2/2 1868	Holbæk	Arbejd.	3) Batteri: L. 3/3 1860 § 3.
✓	210 Hans Christian Petersen	1/7 1880	Holbæk	Slæger.	4) Hold paa Sæson og Lønnen beskæftigelse; Støfl. § 200 og 203, jfr. smst. L. 1/10 51, 52 og 53. Punktløst, jfr. Støfl. § 47.
✓	211 Niels Olsen	2/2 1868	Holbæk	Arbejd.	4) Batteri: L. 3/3 1860 § 3.
✓	212 August Henrik Klein	9/3 1871	Holbæk	Landstev.	1) Batteri: L. 3/3 1860 § 3, Overst. af Fi. 10/12 1828
✓	213 Charles Victor Emanuel Lund	25/7 1887	Holbæk	Sjættel.	4) Meddelagtighed i Tyveri: Støfl. § 230, jfr. § 51, og Sta. leri: Støfl. § 238.
✓	214 Carl Emil Valdemar Jørgensen	17 1877	Holbæk	Arbejd.	6) Batteri: L. 3/3 1860 § 3.
✓	215 Ernst Vilhelm Johannes Hofe	4/4 1885	Holbæk	Arbejd.	3) Tyveri: Støfl. § 231, delvis jfr. § 46

6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
Straffen (hvis Sagen er afgjort ved Bøde uden Dom, da udtrykkelig Bemærkning herom).	Den Underret, ved hvilken Dom er afsagt eller Bøde vedtaget, samt Datum herfor.	Datum for Overretts- dommen og dennes Udfald.	Datum for Højeste- retsdom- men og dennes Udfald.	Henvisning til andre Sider i Registret, hvor Ind- førelse an- gaaende Vedkom- rende findes.	Henvisning til den Side (de Sider) i Navne- registret, hvor ved- kommendes Navn findes.	Anmærkninger (her indføres blandt andet Benaadnings- resolutioner).
Vedtaget Bøde 50 Kr. til Hobæk Klittds Kommunkasse samt bomsvirksomhed.	Hobæk Klittds Politiret den 30 Juni 1902.			165-48	27. Nr. 3	
Vedtaget Bøde 100 Kr. til Hobæk Klittds Kommunkasse	Lamme Ret den 18. Januar 1906.					
Bøde 200 Kr. til Hobæk Klittds Kommunkasse	Lamme Ret den 16. December 1907.		25/11/1908. Køber- tilbud af Højesteret Børn			
Fængselsarbejde i 12 Dage.	Kriminal og Politiret Avis 2. Afdeling for af- fentlige Politiskager d. 16. December 1907.			8-9 305-44 200-33 182-23 184-24 231-36 239-37 252-34 261-44 264-42	19. Nr. 3	
Fængselsarbejde i 18 Dage.	Frederiksberg Kirkes Ret d. 30 December 1907.			157-28 211-34 260-29	33. Nr. 3	
Fængsel paa Vand og Brod i 5 x 5 Dage og 45 Kr. Bøde til Hædelsliste.	Frederiksberg Kirkes Ret ret d. 8. Januar 1908.			106-24 224-25 281-31	35. Nr. 10	149-24
Fængselsarbejde i 30 Dage.	København Kriminal og Politiret 1. Afd. f. off. Polit. sager, d. 10 Februar 1908.			151-28 209-34 260-29	33. Nr. 3	
Fængsel paa Vand og Brod i 3 Dage.	København Kriminal og Politiret 1. Afd. f. off. Polit. sager, d. 27 Februar 1908.			227-36 231-44 281-51	14. Nr. 13	
Fængsel paa Vand og Brod i 4 x 5 Dage.	Hobæk Klittds Politiret ret, d. 28 April 1906.			119-25 153-27 163-29	25. Nr. 10	
Fængselsarbejde i 18 Dage.	København Kriminal og Politiret 1. Afd. f. off. Polit. sager d. 20. Marts 1908.			18-3 305-44 200-33 182-23 184-24 231-36 239-37 252-34 261-44 264-42	19. Nr. 3	
Fængselsarbejde i 8 Ude.	København Kriminal og Politiret d. 4. April 1908.			170-30 171-31 174-34 380-52 405-52	23. Nr. 3	
						Bonus afregning m.v. 289-1907

51. Tyendeprotokol

Med tyendeloven af 1854 gik pligten til at optegne tyendets til- og afgang i købstæderne fra præsten over til politimyndigheden. Tilsvarende overgik registreringspligten på landet i 1875 til sognefogden. Registreringen foretoges i en særlig protokol, tyendeprotokollen. Tyenderegistreringen ophørte samtidig med skudsmålsbogen i 1921.

Tyendeprotokol for Rønne byfoged 1875/76

(LAK, Rønne byfogeds arkiv, Afd.G. Tyendeprotokol 1866-1884)

Nr.	Tyendets Navn	Fødested	Husbondens Navn	Naar kommen i Tjeneste	Naar forladt Tjenesten og hvorfor
121	Mogens Peter Larsen	Aaker Sogn	i Clemensker hos Rømer paa Skovgaarden	1/11 75	Clemensker
122	Martine Kirstine Johansen	Rønne	Murer Dichs		Kjøbenhavn 12/10 75
123	Marie Knutson	Snårestad Sverig	er flyttet fra Stender paa Store Plads		31/10 75 Aahus
124	Martine Vilhelmine Holm Tjenestepige	Rønne	Bogtrykker Tryde	1/11 75	
125	Mathea Kristine Vest	Heils	Møller Espersen		2/11 75 Hasle
126	Margrethe Marie Holm	Hasle	Slagter Hansen	3/11 75	til Hasle 13/10 76
127	Marie Andersdatter	Sverig	Johannes Kofoed		til Nyker 8/11 75
128	Margrethe Christine Larsen	Svaneke	Ølsted Skipper	2/11 75	26/10 77 Afg. til Kj[ø]b[en]- h[a]vn
129	Marius Christian Ipsen	Nyelarsker	Skomager M. Rønne	7/2 76	
130	Methe Andrea Petersen	Rønne	Jens Mortensen	7/3 76	1/5 80 Afg. til Kj[ø]b[en]- h[a]vn

Kommentarer

Tyendeprotokollen er indrettet alfabetisk på fornavnets første bogstav (her »M«) med løbenummer. Indførslerne er kronologiske.

Afg. afgang, dvs. bortrejst.

Lovgrundlag

Lov af 10. maj 1854 § 60, hvorefter tyendeprotokol i købstæderne skulle føres af politimyndigheden.

Lov af 18. maj 1875 § 10, hvorefter tyendeprotokol på landet skulle føres af sognefogden.

Lov af 6. maj 1921, hvorefter registrering af tyende ophørte.

Anvendelsesmuligheder

Tyendeprotokoller kan indgå i demografiske og sociologiske undersøgelser.

Hvor findes kildetyperne?

Tyendeprotokoller findes i retsbetjentarkiverne (LAA) og i sognefogedarkiverne, hvor disse er opretholdt som selvstændig proveniens (LAV).

Litteratur

Niels H. Frandsen: *Dansegilde og mordbrand. Vejledning om retsbetjentarkiver*, Kbh. 1995.

Grethe Ilsøe: Den enkelte og forvaltningen – registrering som parameter, i: Karl Peder Pedersen, Grethe Ilsøe og Ditlev Tamm (red.): *På gaven foranledning. En antologi om dansk forvaltningskultur*, Kbh. 1995, s. 149-168.

Hans Chr. Johansen: Befolkningsstatistik, i: Erik Alstrup og Poul Erik Olsen (red.): *Dansk kulturhistorisk Opslagsværk*, Kbh. 1991, s. 56-58.

Birgit Løgstrup: *Dommer og administrator. Herredsfogden 1790-1868*, Kbh. 1982.

52. Fangemandtal

Ved indsættelsen i straffeanstalt blev alle domfældte registreret i en mandtalsbog/fangerulle/ fangejournal. Heri indførtes basale persondata og oplysning om forbrydelse og dom. Tilsvarende blev indsatte i arresthuse registreret.

Mandtalsbog for Møns Tugt- og forbedringshus 1838

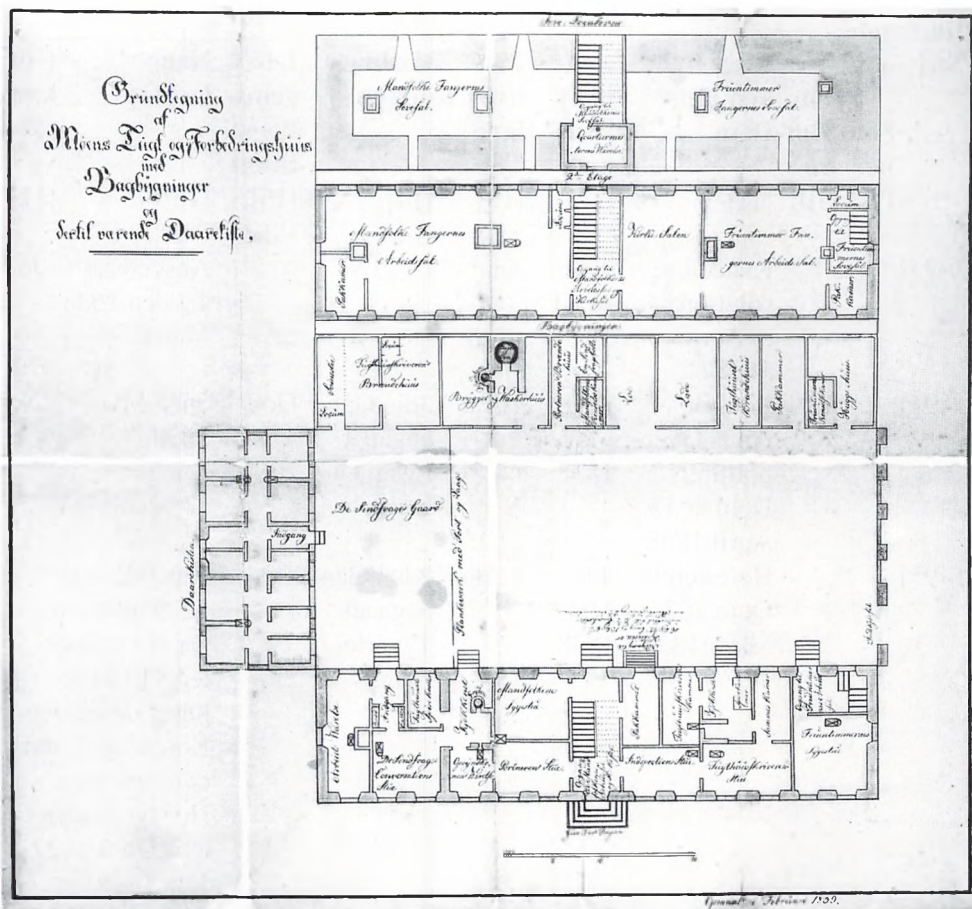
(LAK, Møns Tugt- og forbedringshus' arkiv, lbnr. 116. Mandtalsbog 1806-1851)

[Venstre side:]

Nr.	Fanger- nes Nav- ne	hvad har været	Fædrene- land eller Hjemstavn	Al- der	Reli- gion	Profes- sion	De er gibt
[1]	[2]	[3]	[4]	[5]	[6]	[7]	[8]
1493	Sindssvag Frederik Christian Sandrup	Tugthuus- Livsfange	Helsingør	27	Do	Maler	Nei
1494	Casper Caspersen	Omvan- drene Glarmes- ter	Taageskov Bye i Ever- drup Sogn	28	Do	Ingen	Nei
1495	Andreas Rosen- green	Tjeneste- dreng	Nysted Lolland	17	Do	Ingen	Nei
1496	Mariane Rasmus- datter	Tjeneste- pige	Landet Sogn i Lolland	34	Do	Ingen	Nei
1497	Carl Ludvig Bernhard Müller	Kammer- skriver i Generaltold- kammer og Kommerce- kollegiet	Kjøbenhavn	25	Do	Ingen	Nei
1498	Peder Sørensen	Saddelmag- ersvend	Nyekjøbing paa Falster	44	Do	Ingen	Ja
1499	Anne Mar- grethe Nielsen eller Bech- strøm	Indsidder- kone	Kjøge	44	Do	Ingen	Ja

[Højre side:]

[Nr.]	har Børn Søn- Døt- ner re [9] [10]	Efter hvil- ken Rets Dom [11]	Naar ind- kom- met [12]	Paa hvor lang Tid [13]	Forbry- delsen [14]	Le- gems- konsti- tution [15]	Naar løsladt [16]	Om kan skri- ve [17]
[1493]		Kancellire- solution af 3. April 1838	27de April 1838	Til Bed- ring			Absenteret Ja sig den 16de Mai 1839	Ja
[1494]	2 1	Præstøe Amts Over- politirets Dom af 15. April 1838	2den Mai 1838	1 Aar	3die Gang begaet Løsgjæn- gerie	God	2den Mai 1839	Nei
[1495]		Høiesterets Dom af 24. Marti 1838	4de Mai 1838	1 Aar	2den Gang begaet Tyverie m.m.	God	Den 9de Juli 1839 udleveret for at transpor- teres til Stok- huset ifølge den Kongelige Lands- overrets samt Hof-og Stadsret- tens Dom af 22. Juni 1839	Ja
[1496]	2	Høiesterets Dom af 9. April 1838	5te Mai 1838	3 Aar	Barne- fødsel i Dølgemaal	God	5te Mai 1841	Ja
[1497]		Høiesterets Dom af 7. Marti 1838	9de Juni 1838	2 Aar	Utroeskab og bedra- geligt For- hold	God	15. Juli 1839, Ja ifølge Allerhø- ieste Benaad- ning af 5te samme Maa- ned	Ja
[1498]		Falster Birks Extrarets Dom af 31. 1838	9de Juni 1838	2 Aar	2den Gang begaet Tyverie	God	9de Juni 1840	Ja
[1499]	3 Børn	Høiesterets Dom af 23. Mai 1838	14de Juni 1838	Livs- tid	Attente- ret Mord- brand	God	Den 13. Marti 1843 afsendt til den chris- tianshavnske Straffeanstalt	Nei

Plan af Møns Tugt- og Forbedringshus med bagbygninger og dårekiste. Opmålt i februar 1839. (LAK, Kort- og tegningsamlingen: Fængselsarkiver).

Kommentarer

I mandtalsbøgerne fra Møns Tugthus forekommer rubrikken om skrivefærdighed 1818-1851.

Sindssvag (nr.1493) I tugthuset var indrettet en dårekiste.
 Utroeskab (nr.1497) mod kongen/staten.

Lovgrundlag

Der er ingen lovgivning om fangemandtal. Derimod findes bestemmelser om, hvilke oplysninger om de dømtes generalia, der i skematisk form skulle tilstilles straffeanstalten samtidig med indsættelsen, og som må formodes at danne grundlaget for registreringen i mandtalsbogen. Det drejer sig om kancellicirk. af 30. september 1820 og 31. maj 1834, indskærpet ved JM-cirk. af 24. maj 1852, 28. februar 1873 og 5. november 1896. Regler for registrering af indsatte i arresthuse findes i Reglement for arrestvæsenet litr. D § 24, jfr. kancellicirk. af 7. maj 1846.

Anvendelsesmuligheder

Fangemandtal er et primært søgemiddel til personidentifikation af straffede. Fangemandtallet vil være en væsentlig kilde ved demografiske og sociale undersøgelser af kriminalitet og ved kriminalstatistiske undersøgelser.

Hvor findes kildetyper?

Fangemandtal findes i fængselsarkiverne (LAA). Mandtal over indsatte i arresthusene findes i retsbetjentarkiverne (LAA).

Litteratur

Fangemandtal er benyttet som kilde i eksempelvis:

Grethe Ilsøe: I tugt- og forbedringshus. Kvindelige straffefanger 1871-1885, i: Karen Hjorth m.fl. (red.): *Bur*; Kbh. 1996, s. 9-30.

Ingrid Markussen: I aller dybeste Ydmyghed, i: Karen Hjorth m.fl. (red.): *Søg – og I skal finde* Kbh. 1991, s. 49-62.

Ingrid Markussen: Frigivet til ægteskab?, *Historiske Meddelelser om København* 1993, s. 75-101.

Kirkeforvaltningen

Af Ole Degn

Lovgrundlaget for den kirkelige administration var kirkeordinansen fra 1537/1539, Ribe-artiklerne fra 1542 og Danske Lov af 1683 (2. bog) samt en omfattende løbende lovgivning i form af forordninger og reskripter. Den højeste myndighed i alle kirkelige forhold besad kongen, og den overordnede kirkelige administration blev varetaget af Danske Kancelli, hvorunder der i 1800 blev oprettet et særligt Kirke- og Skoledepartement. Herfra blev administrationen igen i 1848 overført til det netop oprettede Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, også betegnet Kultusministeriet.

Ved siden af denne centrale kirkelige administration stod i nogle perioder myndigheder med særlige opgaver. Således blev de lokalt reviderede kirkeregnskaber 1643-1792 indleveret i kopi til revision i Rentekammeret, der også fra 1721 varetog den overordnede behandling af regnskaberne fra de kongelige kirker på landet, 1792-1848 til Danske Kancelli, opgaver, der i 1849 blev overtaget af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, i 1870 af Finansministeriet. I perioden 1737-91, reelt dog kun til 1771, blev der af et Generalkirkeinspektionskollegium ført kontrol med lærerne og læren i kirker og skoler og på universitetet.

Under centraladministrationen stod igen i et hierarki bispedømmerne eller stifterne, provstierne og præstekaldene.

Af bispedømmer var der efter Reformationen syv, nemlig Sjællands (med residens i Roskilde), Lunds, Fyns (med Langeland, Lolland-Falster, Ærø og Als), Vendsyssel, Viborg, Århus og Ribe (med de vestlige dele af Nordslesvig), hvortil kom Slesvig. I 1803 udskiltes Lolland-Falster som et særligt stift (med residens i Maribo), og 1819-64 var Als og Ærø et særligt stift. I 1922 deltes Sjællands stift i Københavns og Roskilde stifter, og efter Genforeningen i 1920 fik man i 1924 et stift i Haderslev (med de østlige dele af Sønderjylland og fire provstier nord for Kongeåen), samtidig med at de jyske stifter ændredes en del ved grænseændringer mellem Ålborg, Viborg og Ribe stifter. Endelig udskiltes i 1960 Helsingør stift.

Bisperne har været det administrative bindeled mellem centraladministrationen og de embedsmænd, der er eller har været underordnet bisperne: provstierne, præsterne, degnene, hvis virksomhed de fører tilsyn med, bl.a. gennem visitatsrejser. Sammen med stiftamtmanden leder bispemoderen de årlige såkaldte landemoder eller provstemoder, hvor centraladministrationens kirkelige bestemmelser meddeles og den gejstlige jurisdiktion i 2. instans udøves. Som stiftsøvrighed, oprettet 1672, fører biskop og stiftamtmand tilsyn med kirkers og skolars og fattiges kapitaler samt andre offentlige stiftelser i købstæderne.

Af provstier var der før begyndelsen af 1800-årene henved 200, idet almindeligvis et herred udgjorde et provsti. I 1812 blev dette system ændret radikalt, idet herrederne blev lagt sammen i såkaldte amtsprovstier i en sådan grad, at man derefter blot havde en fjerdedel af det tidligere antal provstier. Denne ordning holdt dog ikke længe, administrationen blev uoverkommelig for provsterne. I årene omkring 1820-30 blev amtsprovstierne igen opløst i mindre enheder, hver på to-fire herreder. Herefter foretoges indtil amtsreformen i 1970 blot mindre justeringer, med sammenlægninger og delinger. Efter ændringer i begyndelsen af 1970'erne havde man derefter henved 100 provstier.

Provsten er selv sognepræst og står som det administrative bindeled mellem biskoppen og provstiets øvrige præster og andre gejstlige. Han fører tilsyn med præsternes embedsførelse, med kirkerne, skolevæsenet og fattigvæsenet og udøver gennem provsteretten den kirkelige jurisdiktion i 1. instans, herunder indtil 1806 den gejstlige skiftejurisdiktion.

Af pastorater var der siden Reformationen et noget mindre antal, end der var sogne, idet mange steder to-tre sogne af økonomiske eller personalemæssige grunde var slået sammen til ét pastorat. Enkelte sogne blev gennem tiden nedlagt, og efter befolkningsflytningerne med byvæksten fra slutningen af 1800-årene er der blevet oprettet et voksende antal nye sogne.

Præsten har forrettet kirke- og menighedstjenesten, gudstjenesten og de kirkelige handlinger, herunder personregistreringen gennem kirkebøgerne. Fra 1856 stod flere steder ved siden af præsten frivilligt oprettede menighedsråd, der i 1903 ved lov blev tvungne, til varetagelse af den lokale administration af de kirkelige anliggender.

De efterfølgende kilder belyser for nr. 53-56's vedkommende præsternes forskellige arbejdsopgaver som kirkelige embedsmænd, mens nr. 57-58 omhandler kirkeforvaltningens personale. De efterfølgende kilder (nr. 59-60) angår de ydre, fysiske rammer for deres embedsvirksomhed, mens nr. 61-62 belyser de overordnede kirkelige myndigheders tilsyn med den lokale kirkeforvaltning.

Kildeoversigt

- 53. Kirkebog 241
- 54. Embedsbog (liber daticus) 249
- 55. Præsteindberetning 252
- 56. Tamperretsprotokol 263
- 57. Præsteed 268
- 58. Vitaprotokol 270
- 59. Kirkeregnskab 274
- 60. Synsprotokol vedrørende kirker og præstegårde 281
- 61. Provsteindberetning 286
- 62. Bispens kirkevisitatsprotokol 289

53. Kirkebog

I 1645 og 1646 indførte Christian 4. brugen af kirkebøger, hvori præsterne skulle indskrive døbte, med angivelse af fadderne, samt viede og døde. Sådanne bøger var dog tidligere forekommet sporadisk, og påbudet om førelse af kirkebøger blev formentlig mange steder først efterlevet efter nogen tid. I 1812 fastsattes bestemmelser for kirkebøgernes udformning med trykte rubrikker for de forskellige kirkelige handlinger, og samtidig befaledes af sikkerhedsgrunde dobbeltføring af bøgerne, således at sognepræsten førte det ene eksemplar (hovedministerialbogen), degnen det andet (kontraministerialbogen). Den kirkelige registrering af befolkningen som den officielle registrering er fastholdt siden, kun i Sønderjylland har man siden tiden under det preussiske herredømme haft civil personregistrering i de såkaldte civilregistre.

Kirkebog for Houlbjerg sogn 1881

(LAV, Houlbjerg præstearkiv C 270-5. Kontraministerialbog 1881-1891)

1. Fødte Mandkjøn

[Venstre side:]

No.	Aar og Datum	Barnets fulde Navn eller hjemme	Daabs Datum enten i Kirken
[1]	[2]	[3]	[4]
2	8. Marts 1881	Laurits Larsen	Hjemmedøbt den 17. Maj, fremstillet i Kirken d. 17. Juli.
1	5. Marts 1881	Karl Marius Rasmussen	Hjemmedøbt den 9. Marts, fremstillet i Kirken 24. Juli 1881.
3	20. April	Niels Christian Christensen	Hjemmedøbt den 18. Juni, fremstillet i Kirken d. 16. Octbr. 1881.

[Højre side:]

Forældrenes Navne, Stand, Haandtering og Bopæl [5]	Faddernes Navne, Stand, Haandtering og Opholdssted [6]	Anmærkninger [7]
Gaardmand Mikkel Laursen og Hustru Ane Marie Mikkelsen i Houlberg.	Boelsmd. Christen Sørensens Hstr. Karen Laursen fra Trust Tvilum Sogn, Pige Sine Frederiksen, Gmd. Niels Mikkelsen og Ungkarlene Peder Gertsen og Peder Laursen, alle af Houlberg.	Moderen 32 Aar gammel, introduc[eret] d. 10. Juli 1881
Møller Søren Rasmussen og Hustru Karen Marie Sørensen i Bøstrup Mølle.	Pige Kirsten Marie Sørensen af Skannerup, Pige Ane Katrine Axelsen, Barnets Fader og Ungkarl Jens Peter Laursen, alle 3 af Bøstrup Mølle samt Ungk[arl] Mads Lassen af Haurum.	Moderen 30 Aar gammel
Husmand Peder Christian Christensen og Hstr. Maren Nielsen paa Bøstrup Mark.	Husmd. Mads Pedersens Hustru Ellen Nielsen af Aidt Sogn, Smed Christen Nielsens Hst. Marie Jensen af Skorup Sogn, Smed Christen Nielsen af Skorup og Møllesvend Jens Peter Laursen af Bøstrup.	Moderen 30 Aar gammel

Titelbladet til kirkebogen fra Vær sogn 1789. Sognepræsternes opfattelse af kirkebogens status ses nu og da afspejlet i en særlig fornem indbinding eller et fint tegnet titelblad, som i dette tilfælde. Præsten, der hed Jens Schmidt, har endda fundet anledning til at referere sit livsforløb. Han blev i 1771 sognepræst i Vær og i 1787 provst i Voer herred. (LAV, Vær pastorat. Kirkebog, 1772-91).

2. Konfirmerede Piger

[Venstre side:]

No.	Confirmandens Navn og Opholdssted	Forældrenes eller Husbondens, Pleieførel-drenes Navne og Bopæl
[1]	[2]	[3]

1881 a Palmesøndag d. 10 April i Granslev Kirke

1	Ane Marie Cathrine Jensen i Houlberg	Træskom[an]d Jens Christian Jensen og Hstr. Mariane Sørensen i Houlberg.
2	Kirsten Marie Gertsen af Houlberg.	Gaardmd. Niels Gertsen og Hstr. Karen Niels-datter af Houlberg.

3. Kopulerede

[Venstre side:]

No.	Brudgommens Navn, Alder, Haandtering og Opholdssted	Brudens Navn, Alder, Haand-tering og Opholdssted
[1]	[2]	[3]

1	Ungkarl Niels Jensen, i Mejling, Aasted Sogn, d. 1ste Marts 1852, døbt d. 21de s. Maaned, vac. i August 1852 af Meyer og konf. i Aasted Kirke d. 8. April 1866.	Pige Kirsten Andersen af Houlberg Mark født i Redsted d. 28. April 1855, døbt d. 4. Maj s. Aar, vac. 10. Aug. 1863 og konf. i Ørding Kirke den 4. April 1869.
2	Ungkarl, Gaardejer Mads Jensen, født i Hammel Sogn d. 3die Februar 1845, døbt d. 13. Febr. s. A., vac. d. 9. Aug. 1845 af Ditzel og konf. i Søby Kirke Palmesøn-dag d. 17. April 1859, nu boende i Fajstrup, Lading Sogn.	Pige Karen Pedersen, født i Hax-holm heri Sognet d. 24. Novbr. 1857, døbt d. 8. Decbr. s. A., vac. og konf. i Sale Kirke d. 7. April 1872.

[Højre side:]

[Nr.]	Confirmandens Fødested, Fødselsaar- og Dag, udviist ved Døbeattest [4]	Dom, angaaende Kundskab og Opførsel [5]	Naar og af hvem vaccineret? [6]
[1]	Født i Silkeborg 12. Novbr. 1866, døbt 8. Marts 1867.	mg? – mg	vaks. 29. Juli 1869 af Ditzel
[2]	Født i Houlberg 9. Febr. døbt 29. April 1867.	mg – mg	– 27. Juli 1869 [af] Ditzel

[Højre side:]

[Nr.]	Hvem Forloverne ere? [4]	Vielses-dagen [5]	Om Vielsen er forrettet i Kirken eller hjemme, og i sidste Tilfælde Bevillings-Datum [6]
[1]	Forpagter Søren Olesen i Houlberg Præstegaard og Træskomand Mads Peder Jensen i Houlberg.	15. Februar 1881	i Houlberg Kirke
[2]	Gaardmand Simon Simonsen og Niels Jørgen Jensen fra Svenstrup. Førstnævnte fra Haurum.	29. April	i Houlberg Kirke

4. Døde Kvindekjøn

[Venstre side:]

No. [1]	Dødsdagen [2]	Begravelsesdagen [3]	Den Dødes For- og Tilnavn [4]
	1881		
1	1. Januar	8. Januar	Ane Christensen
2	8. Januar	17. Januar	Kirsten Laursdatter
3	13. Januar	21. Januar	Karen Simonsen

Kommentarer

I tiden før 1814 rummede kirkebøgerne ofte såkaldte blandede ministerialia, med indførsler om de forskellige kirkelige begivenheder i én række i kronologisk orden. Sjældnere ses en inddeling af siden i kolonner indrettet eksempelvis henholdsvis til dåb, vielse og begravelse eller en inddeling af hele bogen i tilsvarende afsnit. Med kirkebogsreformen af 1812 fik man skemaopdelte kirkebogssider med overskrifter i nogenlunde samme form som anført i den her gengivne tekst. Bogen var i mindre sogne ofte inddelt i afsnit for dåb, konfirmation, vielse, begravelse, til- og afgang til sognet og det såkaldte jævnføringsregister, der som formål havde at samle alle oplysninger på den enkelte person, men næsten aldrig blev ført efter hensigten. I større sogne, ikke mindst i købstæderne, kunne der være selvstændige bøger for døbte, konfirmerede, viiede osv. eller bøger med kombinationer som fødte og konfirmerede osv. I de tidligste kirkebøger efter 1812 kunne venstresider være indrettet til indførsler vedrørende drenge eller mandkøn, højresider til piger eller kvindekøn. Mest almindeligt var det dog, at afsnittene for dåb, konfirmation og begravelse hver var opdelt i to halvdele, til hvert af de to køn.

Introduceret	ceremoni, hvorved en kvinde efter et barns fødsel blev modtaget ved kirken af præsten og gav denne et offer (penge eller naturaliegave).
Jævnførelsesregister	jævnføringsregister (se ovenfor).
Konf.	konfirmeret.
Kopulerede	viiede, gifte.
-md	-mand.
M.g.	meget godt.
Vac., vaks.	vaccineret, idet vaccination mod kopper, evt. en overstået koppesygdom, var en betingelse for indgåelse af ægteskab.

[Højre side:]

[Nr.]	Stand, Haandtering og Opholdssted	Alder	Hvor anført i det almindelige Jævnførelsesregister	Anmærkning
[5]		[6]	[7]	[8]
[1]	Ugift Fattiglem fra Storning Sogn, i Pleie hos Bolsmd. Mikkell Christensen i Bøstrup.	49 Aar		
[2]	Aftægtsgaardmd Søren Jensen Gamsts Hstr. i Houlberg.	67 Aar		
[3]	Sognefoged, Gaardejer Jens Laursen Bundgaards Hstr. i Houlberg.	24 3/4		

Lovgrundlag

Kancelliskr. af 20. maj 1645 og 17. maj 1646 og resk. af 1. december 1812.

Anvendelsesmuligheder

Kirkebøgerne er sammen med folketællingerne det vigtigste grundlag for demografiske undersøgelser, de er vigtige kilder for personalhistoriske, socialhistoriske og kulturhistoriske undersøgelser, og er den mest anvendte kilde i slægtsforskningen.

Hvor findes kildetypen?

I præstearkiverne, eller som de nogle steder betegnes pastorats- eller sognekaldsarkiverne (LAA).

Litteratur

Paul G. Ørberg: *Hvad præsten skrev – i kirkebogen. Kirkebøger og deres brug*, 1991.

Ole Degn: Hovedministerialbøger eller kontramministerialbøger? Hvilket sæt kirkebøger bør man offentliggøre?, *Arkiv* 10, 1984, s. 122-30.

Erik Nørr: *Præst og administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841*, Kbh 1981.

Eksempler på kirkebogsudgaver er Ole Høyrup: *Levnedsløb i Sørbymagle og Kirkerup kirkebøger 1646-1731*, bd. 1-2, 1963-68 og Hans H. Worsøe: *Vonsild kirkebog 1659-1708*, 1982.

Kirkebøger er benyttet som kilde bl.a. i: Aksel Lassen: *Fald og fremgang. Træk af befolkningsudviklingen i Danmark 1645-1960*, 1965; Hans Chr. Johansen: *Befolkningsudvikling og familiestruktur i det 18. århundrede*, 1975 og Hans Chr. Johansen, Per Madsen og Ole Degn: *Tre danske kystsamfund i det 19. århundrede*, 1993.

Om de kirkelige arkiver generelt, se: Holger Hansen: Oversigt over Sjællands bispearkiv og Sjællands stiftsøvrigheds arkiv, *Fortid og Nutid* 5, 1924-25, s. 45-54, Finn Andersen: Sjællands stifts præstearkiver, *Personalhistorisk Tidsskrift* 1979, s. 17-48, Holger Hansen: Lolland-Falsters

Reolvæg med kirkebøger skrevet af kordegnene i perioden fra 1814 til efter 1900. Sognepræster-nes og kordegnenes administration af dåb, konfirmation, vielse og begravelse har alene i Nørre-jylland resulteret i henved 20.000 bind kirkebøger, der opbevares i Landsarkivet for Nørrejylland (LAV).

stiftsarkiv, *Fortid og Nutid* 7, 1928-29, s. 30-36, Hans Knudsen: Det fynske bispe- og stiftsøvrighedsarkiv, *Fortid og Nutid*, 6, 1926-27, s. 65-74, og Hans Knudsen: De jyske bispe-arkiver, *Fortid og Nutid* 5, 1924-25, s. 81-103.

54. Embedsbog (liber daticus)

I hvert fald siden 1600-årene har sognepræster benyttet sig af at føre en embedsbog eller liber daticus eller kaldsbog, som er andre betegnelser for samme kilde. Således findes i præstearkivet fra Hirsholmene en liber daticus begyndt i 1656, og fra Lemvig-Nørlem sogn er bevaret en sådan bog begyndt i 1657. Brug af embedsbog blev dog første gang påbudt i 1738, og førelsen af sådanne bøger blev først nærmere bestemt i 1844. Bøgerne giver til brug for præsteembedernes indehavere nyttige oplysninger om embedets økonomi og øvrige forhold, om præstegårdens bygninger, legater i pastoratet, kirkelige forhold, registrering af arkivet m.m., herunder også referater eller gengivelser af relevante forordninger, plakater og cirkulærer.

Embedsbog for sognepræsten i Thisted-Tilsted 1844-56

(LAV, Thisted-Tilsted præstearkiv, C 107-52. Liber daticus 1844-56)

1. Indholdsfortegnelse

1. Første Afdeling:
 - a. Historiske Mærkværdigheder, pag. 5
 - b. Optegnelser angaaende Kaldets oekonomiske Interesser, pag. 51
 - c. Andre Notitser, kaldet vedkommende, pag. 65
 - d. Legater, Hospitaler, Fattighuse osv., pag. 71
 - e. Fortegnelse over Embedets Bøger og Protocoller, pag. 83
 - f. Embedets Forretninger vedkommende, pag. 89
2. Anden Afdeling:
 - Forordninger, Placater og Circulairer, pag. 93

2. Første Afdeling, afsnit f. Embedets Forretninger vedkommende

Prædiken. I Thisted ere 2 Præster, nemlig foruden Sognepræsten en residerende Kapellan, som tillige er Sognepræst i Skinnerup (se Præstekaldsbogen pag. 29). Han prædiker hver Søndag Aftensang Kl. 2 i Thisted Kirke, hvorimod Sognepræsten besørger Høimessen Kl. 9. Paa de 3 store Høitidsfester prædiker Kapellanden Froprædiken, og paa 2den Helligdag har han Høimessen i Thisted, og Aftensang bestrider han disse Dage. Gudstjenesten i Tilsted holdes hver Søndag Kl. 1 undtagen 2d[en] Helligdag paa de 3 store Fester, da den holdes Kl. 10 i Analogi med, hvor der kun er 1 Kirke. Fasteprediken holdes hver Onsdag i Fasten, saaledes at Sognepræsten alternerer med Kapellanden, og den Onsdag paa hvilken Kapellanden holder Fasteprediken i Thisted, holdes denne Prædiken Kl. 10 i Tilsted.

Altergangen holdes i Thisted (besværligt nok!) udelukkende om Fredagen. At faae Menigheden til at gaae til Alters om Søndagen er forsøgt, men lader til ikke at lade sig gjøre. Altergangene begynde gjerne Skjærtorsdag, og vare da ved til lige før Juul. Ogsaa her alternere Sognepræsten og Kapellanden, dog saaledes, at naar over 100 have været tegnede, begge fungere, den ene har da Skriftetalerne, som holdes fra Alteret, een for hvert Sæt (dvs. circa 25), den an-

den Prædiken og begge administrere for Alteret. Som Æquivalent for dette Kapellanens Arbejde tør vel ansees de 6 Tønder Byg, han aarligen nyder af Sognekalder, efter hvert Aars Kapitelstaxt. [i margenen:] (Saaledes opgives i den gamle liber daticus) Hver af Præsterne har et, Kirken tilhørende Sølv-Berettelses-Apparat til Brug ved Hjemmecomunication, som i Regelen foretages af Sognepræsten. Biskoppens Tilladelse til at kun et vist Antal Communicander antages ad gangen, see Provstearchiv 1844-88 (150 eller 100). I Tilsted holdes kun een Skriftetale ad Gangen. Ogsaa i Thisted siden 1850.

Bryllupper og Barnedaab forrettes udelukkende af Sognepræsten, som ene nyder disse Accidentser, kun i Forfald af Kapellanen. Bryllupper holdes meest om Fredagen enten umiddelbart efter Altergangen eller om Eftermiddagen; Barnedaab til alle Tider, meest Løverdag Eftermiddag og Søndag efter Prædiken, og haves Biskoppens Tilladelse til først at slutte Gudstjenesten, før de ministerielle Forretninger tage deres Begyndelse (see Provstearchivet for 1843, No. 41. – Mai 9).

Kirkegangskoner indledes baade i Thisted og Tilsted fra Prædikestolen, og kunne vedkommende ifølge Canc[elli] Resolution af 25. Juni 1846 ikke undrage sig for at honorere Præst og Degn i denne Anledning.

Confirmation holdes af Sognepræsten i Thisted, nu 2 Gange aarligen [i]følge Biskoppens Tilladelse (see Provstearchiv 1843-113) af Kapellanen i Skinnerup, ogsaa for de Børn, som af Thisted blive confirmerede af ham. Børnene af Tilsted confirmeres i Thisted med Børnene af Kjøbstaden, ligesom de forberedes i Forbindelse med disse.

Katechisation besørgeres i Thisted Kirke af Kirkesangeren, som nyder derfor Renterne af Ane Søes Katechisations-Legat, i Tilsted af Sognepræsten, dog har Købstadmenigheden ingensinde viist stor Interesse for denne Underviisning, medens der altid i Tilsted har været flittig Kirkegang.

Skole-Examina holdes i Borgerskolen sidst i August, lige før Høstferien og sidst i Marts, der examineres 2 Steder ad Gangen. I Realclassen holdes Examen gjerne i September, i Tilsted i Mai og November (vide infra); ligeledes i de 2 Omgangsskoler i Tingstrup og Faarftoft, hvis Børn for Nemheds Skyld gjerne møde i Thisted Borgerskoles Locale. Særskilt Udskrivningsexamen er holdt for Land[s]bybørnene og Privatisterne, medens Borgerskolens Børn udskrives ved de sædvanlige Examinere.

Fattigcommission holdes hver anden Tirsdag Eftermiddag Kl. 3 (og varer gjerne til 5) i Fattighusets Locale (senere paa Raadstuen).

Skolecommissions- og Kirkeinspektionsmøder saa ofte som sager ere at afgjøre, og da gjerne paa Raadstuen. Fra 1847 holdes Skolecommissionsmøder den første Mandag i hver Maaned kl. 3 paa Raadstuen (senere Kl. 2).

Kancelliet har under 11. Juni 1846 resolveret, at Sognepræsten i Thisted ei kan ansees berettiget til Erstatning for Skrivematerialier[s] Anvendelse osv. i Communens Tjeneste. (Hertil medgaar vistnok 8 à 10 R[dl.] aarligen).

1845 blev saavel i Tilsted som i Thisted indført det Tillæg af 56 Psalmer, som er udgivet i denne Hensigt, naturligviis med begge Menigheders Samtykke.

1851 d. har Ministeriet tilladt, at Skole-Examen i Betalingsskolen holdes kun een Gang aarligen, nemlig i Juli Maaned, dog at for Confirmanderne holdes Udskrivnings-Examen.

Kommentarer

Embedsbogens indholdsfortegnelse svarer med hensyn til afdelingerne 1 og 2 og 1. afdelings afsnit a, b, d og e ret nøje til henstillingen i kancellicirk. af 6. februar 1844 om førelsen af præsternes embedsbøger.

Accidenser	præsternes uvisse indtægter, især fra kirkelige handlinger.
Alternere	skifte, afløse hinanden.
Kirkegangskone	kvinde, der efter at have født igen indtager sin plads i kirken (introduktion).
Æquivalent	gengæld, modydelse.
Vide infra	se nedenfor.

Lovgrundlag

Skr. fra 1738 til præsterne i Sjællands stift.

Kancellicirk. af 6. februar 1844.

Anvendelsesmuligheder

Embedsbøgerne belyser på en ofte detaljeret måde sognepræstens arbejdsområde og opgaver samt en række forhold i sognet, således vedrørende legater, hospitaler og fattigvæsen, i en del tilfælde tilbage til 1600-årene.

Hvor findes kildetypen?

I landets mange præstearkiver (LAA).

Litteratur

Jens Møller: *Haandbog for præster*, Kbh. 1867, s. 271-73.

Erik Nørr: *Præst og administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841*, Kbh 1981.

Erik Nørr: *Præste- og sognearkiver. Forsvundne og bevarede kilder til lokalsamfundenes historie i det 19. århundrede*, Kbh. 1983, s. 32-39.

55. Præsteindberetning

De mere end 1.000 præster, der sad rundt om i landet fordelt på et par tusinde sogne udgjorde i ældre tid et effektivt kontakt- og kommunikationsorgan for kongen og regeringen. I hvert fald fra midten af 1500-årene indhentede man gennem provsterne eller bisperne jævnligt indberetninger med oplysninger om et utal af forhold. I længere tidsrum var der også tale om stående, årlige indberetninger med oplysninger om tallet af fødte, viede og døde, om teologiske kandidater, om præsteembedernes økonomiske forhold, om skolevæsenet, om kirkelige eller sociale forhold i sognene m.m.

Indberetningerne kunne indkaldes af bisper eller provster efter pålæg fra regeringen, ved kancellicirkulære eller promemoria eller på eget initiativ på landemoder. I en del tilfælde var der tale om mere eller mindre udførlige spørgeskemaer med rækker af punkter, der skulle besvares. En gruppe indberetninger angik præstembedernes, kirkernes og skolernes økonomiske forhold, herunder de såkaldte stifts- og herredsboøger, andre stod mere isoleret med emner som fundatser og gavebreve, helligdagsbrøde, kirkeejere, kornavl og tiender, ledige præsteembeder, skifter og skifteafgifter osv., hvortil kommer de ovennævnte. Den efterfølgende kildetekst er et eksempel på en topografisk præsteindberetning.

Præsteindberetning fra Gauerslund sogn 1769

(LAV; Ribe bispearkiv, C 4-772. Præsteindberetninger til biskop J. Bloch 1766-69, Elbo herred, indberetning fra Gauerslund sogn, 12. maj 1769)

Anmærkninger over Gauerslund Sogn udi Riber Stift i Holmans Herred

[A. Landskab og landsbyer]

A 1. Gauerslund Sogn meenes at have sit Navn af en Kiempe, navnl[ig] Gaull, hvis Begravelses Sted, effter sigende, endnu findes her paa Gauerslund Mark ikke langt fra Kirken udi en liden med stoere Steene oven paa belagt Høy. Og bliver de Agre, hvor samme er, udi Jorde-Bogen kaldede Gauls Agre Fold.

2. Sognet paagrændses af Gaarslef Sogn til Østen, af Winding Sogn til Vesten, af Piedsted Sogn til Sønden, men til Norden strækker det sig til Weile Fiord.

3. Dets Længde fra Østen til Vesten er en god halv Miil.

4. Dets Bredde fra Sønden til Norden er tre Fierding Vey.

5. Kirken ligger en god Fierding Vey fra Gaarslef Kirke til Vesten, en tre Fierding Vey fra Winding Kirke til Østen, tre Fierding Vey fra Piedsted Kirke til Norden og nesten $\frac{1}{2}$ Miil fra Schiærup Kirke til Nordost.

6. Igiennem Sognet løber ikkun een liden Aae, som kaldes Børcoop-Aae, af den Bye Børcoop, hvor den løber tet uden om og gjør Grændse-Skiel imellem Børcoop og Gauerslund Marker. Over denne Aae er en liden Broe fra Børcoop for de gaaende fra og til Byen, men ellers er den ikke dybere, end mand med Heste og Vogn kand ride og kiøre derover, undtagen i sterk Tøebrud. Ved samme Aae

in re ... (partially illegible)

14. ... (partially illegible)

15. ... (partially illegible)

help & gud & o & here antke & lufus & anno &
dvi & moganto & henuste & pandere, mætte
mel &

Mind ... (partially illegible)

16. ... (partially illegible)

17. ... (partially illegible)

18. ... (partially illegible)

19. ... (partially illegible)

20. ... (partially illegible)

George ... (partially illegible)

1. ... (partially illegible)

Side af præsteindberetningen 1769, punkt 14-20. (LAV).

gaaer 2de her i Sognet beliggende Møller, den eene Børcoop og den anden Brønsted Mølle kaldet.

7. Gauerslund Sogn bestaaer af 6 Byer:

(1.) Gauerslund Bye, hvorudi er 10 heele Gaarde, foruden Præstegaarden, men som 5 af bemeldte Gaarde ere deelte i halve Gaarde og een i 3/3 Deelee, saa ere Beboernes Antall 17. Byens Hartkorn med Præstegaarden iberegnet, er 62 td. 6 skp. 3 fj. 1 alb., Skov-Skyld 2 td. 2 fj. 2 alb.

(2.) den Bye er Brønsted bestaaende af 10 heele Gaarde og 2de Boelsstæder, altsaa Beboernes Antall 12. Dens Hartkorn er 67 td. 4 skp. 2 alb., Skov Skyld ingen.

(3.) Børcoop bestaaer af 10 heele Gaarde, hvor de 8 ere deelt i halve Gaarde, og altsaa 18ten Beboere. Byens Hartkorn er 61 td. 3 skp 3 fj., Skovskyld 1 skp. 3 fj.

4de Bye navnl[ig] Andkier, bestaaende af 20 heele Gaarde, hvor af 4 ere deelte i halve Gaarde, men som Gauerslund Kirke Ejere, nemlig Justitz Raad Michael Muule boer i samme Bye paa en Gaard kaldet Hvilsberggaard, og haver 4 heele Gaardes Avling, saa ere Beboernes Antall ikkun 24, undtagen nogle Boels Stæder, som og haver lidet Hartkorn. Byen bestaaer af Hartkorn 124 td. 7 skp. 1 fj., Skovskyld 2 td. 1 skp. 2 fj. 2 alb.

5. Sellerup bestaaer af 12 halve og heele Gaarde, og følgelig 12 Beboere, foruden et Boels Stæd. Dens Hartkorn er 49 td. 1 skp. 2 fj. 2 alb., Skovskyld 1 skp. 1 fj. 1 alb.

6. Breininge bestaaer af 6 heele Gaarde og 6 Beboere, foruden 2de Boels Stæder. Byens Hartkorn er 46 td. 6 skp. 1 fj.

NB. Her bestaaer en heel Gaard af 5-6 à 7 td.der Hartkorn, og de som haver halv saa meget kaldes halve Gaarde og det over heele Sognet, hvorfore og Sognet bestaaer af 64 heele Gaarde, men beboernes eller Tiende Givernes Antall er 89tve, foruden Boels Stæder og eenlige Stæder, som ere:

8. De 2de forhen anførte Møllere, Børcoop og Brønsted Mølle, saa og (1.) Breininge Mølle Sted ved Weile Fiord beliggende, hvor tilforn har været en Mølle, men i Fiende Tiden ruineret. Dette Stæd beboes af en Bonde, som tillige nærer sig af at sætte Folk over Vandet til Bierre Herred. Bestaaende af Hartkorn 3 td. 1 skp. 2 fj. 2 alb.

[i margenen står:] NB Børcoop Mølle var tilforn Kongens, men nu ved sidste Auction indkøbt af Beboeren, staaer for Hartkorn 1 td. 2 skp. 2 fj. og Mølle Skyld 10 td. 3 fj. 2 alb. Brønsted Mølle var tilforn Beboerens Ejendom, af Hartkorn 2 td. 1 skp. 2 fj. 1 alb., Mølle Skyld 8 td. 4 skp.

Det 2det Sellerup Mølle Stæd, hvor ligeledes har været en Mølle, men nu ingen, og beboes af en Bonde, som nærer sig af Ager Dyrkningen og haver Hartkorn 2 td. 3 skp 1 fj. Begge maa have deres Varer af Breininge og Sellerup, som de sortere under. Herforuden er endnu en eenlig Gaard, som kaldes Schichballegaard (ventelig skulle hede Skib Baygaard, saa som den ligger imod Stranden ved en aaben Bay). Dens Hartkorn er 6 td.der, men tilforn indberegnet under Gauerslund Byes Hartkorn, hvor den sorterer under.

9. Sognets beste Næring bestaaer i Korn Avlingen, thi her avles Rug, Byg, Havre, Boghvede og Erter, hvoraf Bonden kand sælge noget af hvert Slags enten til Weile som lig[g]er 1 1/4 Miil herfra eller til Fridericia, som de haver 2 Mile til, her avles og fornøden Hør og Hamp, gives temmelig god Høe Avling, saa og skikkelig Skov, hvoraf Beboerne sælger aarlig Favne Træe til Dragørerne, som for sammes Skyld seyler her paa Weile Fiord. Nogle Byer haver og god Tørve Grund, saa de endog der af kand sælge.

10. Bønderne bruger deres Jord i 6 Aar, og lader den hvile i 6 Aar, men til stoer Skade, thi de saar 3 Aar Havre effter hinanden i een og den samme Jord, hvorved Jorden alt for meget udpines og fordærves.

11. Sør er her ingen i Sognet.

12. Omkring ved Weile Fiord ligger 8te her til Sognet henhørende Fisker Huusse, som fisker i Fior[d]en Ørter, Flynder og Pleder, Torsk, Makreel, Sild, Horn Fisk, Villinger, Aal, Skælfisk og Reyer, som sælges i dette og omkringliggende Sogne, ligesom de kommer af Havet.

13. Vildet er merkeligt formindsket her, siden Kongens Gods blev solgt, saa at i Stæden for Bønderne om Sommeren tilforn maatte vogte deres Korn om Natten for store Dyer, er her nu neppe 10 Hiorter, Hinder eller Raad-Dyer at finde i Skovene. Ulve er her nogle af, men Ræve og Harer i Mængde.

14. Fieder Vildt gives ikke her omkring, uden Vild-Ænder, Snepper, Beggesiner og Ager Høns samt Brok Fugle, men Strand Fugle saa som Svaner, Ender med meere gives her nok af om Vinteren.

15. Handverks Folk ere her som i almindelighed i alle Landsbyer: Smede, Tømmermænd, Snedkere, Vævere, Glarmester og en Pottemager, som haver stoer Aftræk paa sine Kar her i Egnen og i Bierre Herred.

16. Bønderne bygger deres Gaarde af got Eege Tømmer, og bruger meest Muursteen til deres Vegge, men de neederste Vegge i Fæhuusene ere i Almindelighed tillukt med Eege eller Fyhr-Bredder.

17. Personernes Antall over 12 Aar ere omtrent 700 Persone[r].

18. Jordens Beskaffenhed er her i Sognet adskillig, nogle Stæder gives god, sort mullet Jord, andre Stæder leeragtig, og andre Stæder sandagtig, dog meestendeel beqvem til alle slags Korn.

19. De Fattiges Antall her i Sognet, som nyder Almisse ere 8te, hvoraf de 5 nyder fuld Almisse, neml. hver 12 Skiepper Rug, 8 skpr. Malt, 4 skpr. Gryn og 2 rdr. i Penge; de 3 derimod nyder hver halv saa meget af hver Slags, undtagen Penge faaer de ikke.

20. Her fødes ungefehr aarlig 36 à 40, og dør omtrent 28 à 30.

21. Her er een af de forhen kaldede Kongens Skoler, som ligger i Andkiær Bye Vesten for Kirken, men meget ubeleylig for Sognets Børn, da der ere ikkun 2 Byer, nemlig Andkiær og Sellerup, som kand have Nytte af den om Vinteren, formedelst den lange og besværlige Vey, hvorfore sal. biskop Brorson har indført i den her nu værende Degns Kalds Brev, at han skal holde Skole for de andre Byers Børn, naar de det forlanger, dog imod en taalelig Betaling derfor. Skoeleholderens Løn er som tilforn effter Fundatzen 24 rdr. foruden Ildebrand

og frie Græs og Foeder til 1 Koe og 6 Faaer, men i Steden for at han tilforn fik sin Løn af Kongens Casse, maa Bønderne nu, da Godset er solgt, betale den. Han holder Skole fra om Morgenen indtil om Aftenen undtagen 1 Time om Middagen.

B. Herregaarde

Er ingen af her i Sognet. Men her har for mange Aar været 2de, een udi Selle-rup og blev kaldet Sellerup Hovedgaard, dens Eyere og Beboere ligger begra-ven her i Kirken, som siden effter bliver anført. Een anden udi Brønsted, hvor-paa har boet en Frue navnl[ig] Bege, hun har foræret her til Præstegaarden en Eng, som ligger iblandt Brønsted Byes Eng-Mader, og kan paa samme avles aarlig en 16 til 18 Bønder Læs Høe. Ved Breininge Møllested har og staaet et Slott, hvortil endnu findes Rudera. Der fortælles, at en Juncher Hans, der var i Slægt med en Frøiken paa Fugleslet, har boet derpaa. Og bemeldte Frøiken skulle eengang have sagt, i Anledning at Præsten skulle have sagt paa Prædike-stoelen, at den fattigste Betlere kunde lige saa vel blive salig som den højeste Adelsmand etc. disse Ord: at om end heele Adelen tillod det, saa tillod dog Juncher Hans det ikke.

C. Kirken

1. Kirken synes at have sit Navn af forhen omskrevne Kiempe Gaull.
2. Dens Alder vides ikke.
3. Dens Bygning er meget stærk grund-muuret med en Udbygning fra Cho-ret imod Norden, og med Blye over alt tækket, undtagen Vaaben Huuset, som er tækket med Spaan. Den haver ingen Gevælv, men med eet smuk Lofft for-synet.
4. Kirke-Taarnet staaer for sig selv en 20 Alen fra Kirken paa den østre Ende, og ligeledes tækket med Blye. Det er bygt i en Qvadrat, temmelig høyt, da der dog er taget 15 alen fra dets Høyde, som nogle af mine Sogne Folk endnu me-get vel kand huske, men haver ingen Spiir.
5. Alter-Tavlen er giort 1706, og bekostet af Peder Munch i Hvilsberg og Pe-der Jensen i Børkop udi hr. Jens Buches Tiid og renoveret udi hr. Jens Blichers Tiid 1764, hvilket med malede Bogstaver staaer antegnet høyt oppe paa Tav-len; allerøverst staaer F:5 (Kong Friderich den 5tes navn). Midt paa Tavlen fo-restilles Nadveren, og ved den høyre Side imellem Pillerne (thi der er 4 Piller paa Tavlen, 2 stoere og 2 mindre) Christus paa Korset imellem 2de Røvere. NB. Den eene Røvere vender Ryggen til Christum, og den anden Røvere, hvad Tanken Mahleren dermed har havt, kand jeg ikke vide, uden han har vildet be-tegne Røveren, som ikke gjorde Omvendelse. Ved den venstre Side forestilles Christi Opstandelse, og allerneederste staaer Indstiftelsens Ord.
6. Paa Alteret staaer 2de stoere Messing Lyse-Stager, hvorpaa er denne In-scription: Disse haver Poul Knudsen i Brønsted foræret til Gauerslund Kirke 1678.
7. Kalk og Disk er af Sølv, Kalken inden i forgyldt, hvorpaa staaer denne In-

scription: ANNO 1668 HAVER H[R.] RASMOS JENSEN I GAVERSLUND LADET DETE KALCK OG DESK GIØRE, GUD TIL ÆRE, MENIGHEDEN TIL EN SALIG BRVG AF KIERKENS MEDEL. Fadet er ikke forgyldt, og staaer bag derpaa Weger 10 lod 3¹/₂ qv. 1707.

8. Alter-Klædet er af hvidt Lerredt.

9. Funten er af en stoer Steen, hvorpaa er et stort Messing Fad med denne Paaskriff: Givet til Kirken af Jacob Ursin og hans Hustrue Karen Heglund 1752. (Bemeldte Jacob Ursin var Degn og Skoleholder her i Sognet, og boede udi Andkier Skole, men ved hans Død blev Degn og Skoleholder Embederne separerede).

10. Allerøverst i Choret ved den høyre Side af Alteret ligger begravet David Doncan, hvis Epitaphium staaer over oven af Træe giordt, og til Muuren fastgiordt, hvorpaa staaer følgende Inscription: Her hviler høyædle og velbaarne, nu sal. hr. David von Doncan, Hands Kongl. Majest. til Dannemarck og Norge bestalter Major af Infanteriet, hans Fader var høyædle og velb[årne] Hr. Obrist Lieut[nant] David von Doncan, hans Moder Frue Eleonora Callin; [Han] var i adskillige Battallier og Beleyringer paa Schaane, den tydske Bund og i Norge. Var i Hans Kongel. Majest.s Tieneste 33 Aar tog sin Demission fra det Fyhnske geworbne Regiment til Fods, med Majors Caracteer, blev gifft 1720 med Margreta Kirstine Oldenborg, som han tillige med en Søn effterlod, døde d. 9. Maji 1751. Needen under dette Vers: Jeg udi Verdens Taage Ørk her længe nok har levet, i mange Sorgers Lykke Mark, møysommelig har svevet, nu maa jeg herfra pakke ind, og Jorden Afskeed sige, det hvortil staaer kun alt mit Sind, er eene Himmerige.

11. Midt i Choret ligger en stoer Liig Steen, hvorpaa 2de fulde corpora udhugen med følgende Inscription: HER VNDER THENNE STIEN LIGER BEGRAFVEN ERLIG OG WELBØRDIG MANDT ANDERS HANSEN, SOM BODE PAA SELLERVP, OCH WAR GAMEL HANS JAHANSENS SØN AF FOBIDZSLET MEDT SIN KIERE HØSTRV FRVE MAGRETA LANGE, SOM WAR HER THOMIS NIELSENS DATTER AF LIDOM, OCH KALLEDE GVDT HINDER PAA SELLERVP AAR 1558 OCH HANNOM 1562. OCH LIGER HER OG HOES THENNEM BEGRAFVIT TVENDE DERES SØNNER WIDT NAFN HANS OCH KARLL ANDERSEN OCH WAR HANS SEX AAR GAMILL DER GVDT KALLDIT HANNOM OCH KARLL ICKE VDE THW AAR GAMILL. GVDT GIVFVE THENNOM ALLE EN GLEDELIG VPSTANDELSE PAA THEN YDERSTE DOMMEDAG AMEN. ANN[O] 1577.

Neden for igien atter en Liig-Steen, hvorpaa findes følgende:

HER VNDER DENNE STIEN HVILER TVINDE ERLIGE ECTHE FOLCKIS BIEN PEDER ANDERSEN MVNCH AFF ERLIGE AVFKOM, MED SIN KIERRE HOSTRVE DORETE JENS DATTER FROM IJ HVILSBERIGE BODE DI SAMMEN TILLIGE, NV LEFVER DI HOVS GVD IJ HIMMERIGE. WDJ AAR 1618 DEN 6 JULIUS HEDENSOFF HAND WDJ GVDS FRØCT. WDJ AAR == KOM HVN EFTER HANNEM MED EIT ER-

LIGE NAFN OCH RØGT. NV LEFVER DI TILSAMMEN BODE THO IJ HIMERIGIS EWIGE GLEDE OCH ROW. AMEN. PEDER MVNCK

12. Over Chors Døren staaer et Crucifix, som forestiller Christus paa Korset med Underskrift: See det Guds Lam, som bær all Verdens Synder. Christus haver lidt for os etc. Hvilket en Bonde her i Sognet navnl[ig] Stephan DAHL boende i Schichballegaard, selv har gjort og foræret til Kirken 1764.

13. Der er i Kirken 36 Mands Stoele, hver til 6 Personer, og 22 Fruentimmer Stoele, hver til 7 Personer, foruden 5 smaae og en indlukt Stoel i Choret, nok 7 Fruentimmer Stoele i Udbygningen, hver til 5 à 6 Mennsker. I den vestre Ende i Kirken er et Pulpitur, hvor der er 14 Stoele og en indelukt Stoel midt paa, som er Kirke-Patronens. Meenigheden kand have Rum nok i Kirken, dog ikke heller tilovers.

14. Prædike-Stoelen er gammel, dog af stærk Eeg. Ovenover den paa Him-melen staaer: Aaret 1606 udi Hr. Jens Buches Tiid lod Peder Munch i Hvilsbierge og Peder Jensen i Børkop denne Prædike Stoel giøre. Oven omkring Prædike Stoelen staaer: Lucerna pedibus meis verbum tuum 1606 og atter nee-den omkring Prædike-Stoelen: Frustra laborat lingua prædicatoris nisi adsit gratia redemptoris.

15. Udi Taarnet hænger ikkun een Klokke, ikke meget stoer. Oven omkring den findes følgende Inscription: help * Gud * o * here ancte * Ivcvs * anno * dni * mogarto * henvscoe * pandenc marceo mel * Nee-den paa Siderne Christus paa Korset imellem 2de Røvere med denne Over Skriff t \wedge p o i l. Nok lidet der fra en Mands Figur, synes at have en Krone paa Hovedet. Noget derfra igien Christus paa Korset imellem 2de Røvere. Ikke langt derfra staaer denne Figur [et skjold] og lidet derfra denne: [et større skjold]

16. Kirkegaardens Indhegning er med Kampe-Steen, undtagen de 4re Ind-gange til Kirken, som er af Brandtmuur.

17. Kirken haver 12 tdr. Hartkorn, hvoraf de 5 tdr. dyrkes af 2de Halv-gaards-Mænd i Gauerlund, de øvrige er fæstet bort deels til Præsten, deels til andre Beboere i Sognet. Kirkens Indkomst er Kirketienden af Sognet.

18. Præsten nyder for at holde Brød og Viin aarl. 6 rdl.

19. 1736 eyede Madame Sæchmann Gauerlund Kirke, som hun havde kjøbt for 3600 rdr.; men siden blev overdraget til Kronen, for hvad sum vides ikke. Og nu 1765 ved den kongell[ige] Auctions Holdelse over Rytter Districtet solgt med Jus Vocandi til nu værende Kirke Patron Justitz Raad Muule i Andkier for 7200 rdr.

20. Den endnu i Kaldet værende Præst er kaldet af Kongen 1765.

D. Konge tienden.

1. Er 441 tdr. Hart-Korn, dens Indkomster ligger til Riber Hospital.

E. Præstegaarden.

1. Er saa got som af ny opbyggt for en 24 Aar siden, staaer for Hart Korn 6 Tønder.

2. Til Præstegaarden ligger en Eng ved Brønsted, en $\frac{1}{2}$ Miil fra Gauerslund Bye, hvor paa kand avles en 16 Læs Bønderlæs Høe, hvilken Eng skal være givnen til Præstegaarden af en Frue navnl[ig] Begge, som forhen, hvor der er nældet om Herregaarde findes anført. Præstegaardens tilhørende Skov er ruineret. Fiskerie og Huusse paa Præstegaardens Grund er ingen. En Halvfierding Vey fra Præstegaarden ligger en liden indlukt Have, kaldet Toftum, hvorudi fornøden Gierdsel til Præstegaarden kand haves og 4 à 5 Kiøer græsses. Uden for samme Hauge ligger en Eng Made, kaldet Toftums Made, hvorpaa kand avles 8 à 10 Læs Høe og findes paa samme lidet Tørve Skiær.

3. Intet ligger til Præstegaarden, som af Successor skal kjøbes, undtagen hvad som følger med Præstegaarden.

4. Her er ingen Mensal Gods eller Annex Gaard.

5. Af Kaldet svares Enke Pension 50 rdr.

6. Endnu svarer Præsten til Riber Bispe Residentz 25 rdr.

F. Pastores a tempore reformationis.

All den Kundskab, jeg om samme har kundet erlange, er følgende: 1698 døde en Præst her i Kaldet navnl[ig] Hr. Anders Holst, samme Hr. Holst var lam i det eene Laar som han havde faaet som Student i Kiøbenhavns Beleyring. Effter ham blev kaldet Hr. Peder Korsebjerg, som levede kun 12 Uger som Præst. Effter ham blev Hr. Hans Wandal kaldet af forhen nældte Mad[a]me Sæchmann, som lod sig nobilitere for at faae Jus Vocandi. Samme Hr. Hans Wandal var gifft med en Præstedatter her i Landet navnl[ig] Hr. Palludan, han havde 3de Børn, neml. 2de Sønner, som blev sat i Odense Skole og derfra dimitterede, den eene blev Præst paa Møen i Maglebye Kald, den anden blev Degn i Sielland. Datteren fik en Organist paa Grævskabet Frisenborg. Samme Hr. Hans Wandahl døde 1710. Effter ham kom i Embedet Hr. Jørgen Fædder, som indlod sig i Ægteskab med Hr. Hans Wandals Enke. Efter hendes Død indlod han sig i Ægteskab med Jomfrue Eddinger, og med hende avlede han 8te Børn, hvoraf een søn døde som personell Cappellan i Smidstrup Sogn her i Holmanns Herred. Een Datter lever endnu, og er gifft med Hr. Peder Jacob Obbye i Særsløf i Fyn, og een datter blev gifft med Hr. Christen Lund, Præst i Norge, og for nogle Aar død, de øvrige Børn ere i deres Ungdom bortdøde. Bemeldte Hr. Jørgen Fædder døde 1741. Ham succederede Hr. Tiis Steenberg, som tilforn var Præst til Blær og Eidrup Meenigheder. Han var gift med Hr. Proust Allerups Datter i Ringkiøbing og avlede i Ægteskab med hende adskillige Børn, hvoraf 2 Sønner og 3 Døttre endnu lever, den eene Søn navnl[ig] Hans Allerup Steenberg er dimitteret fra Horsens Skole, og ligger nu i Kiøbenhavn for at tage sin Examen Theologicum, den anden navnl[ig] Owe Steenberg gaer i Horsens Skole, Hr. Thiis Steenberg døde 1759. Hans Successor var Hr. Jens Blikker, hans første Kone navnl[ig] Poulina Thomasia Gantzel var en Datter af Hr. Jørgen Gantzel i Glestrup, af de med hende i Ægteskab avlede børn er 4re Sønner, som alle gaer i Odense Skole. 2den Gang indlod han sig i Ægteskab med Hr. Gudmes Datter i Harsløf, med hende havt 1 Søn og 2de Døttre, som alle ere smaa, 3die

gang blev han gifft med en Jomfrue fra Aalborg navnl[ig] Holst, hvormed han avlede ingen Børn. Effter Hr. Jens Blikker, som døde 1765, blev jeg nu værende Sogne Præst Hans Schousboe kaldet til Meenigheden 1765 d. 7. Juni. Min fader var Fæste Bonde paa Odense Hospitalsgods i Fyhn, og boede paa en eenlig Gaard kaldet Schousboe, hans Navn var Rasmus Knudsen. Jeg er fød 1724. Min Fader satte mig i Odense Latinske Skole, da jeg var i mit 16tende Aar, jeg blev dimittered fra Odense Skole til det Kiøbenhavnske Academie 1748 og blev meddeelt Testemonium af høylærde Hr. Professor Søren Anchersen. 1749 tog jeg Examen Philosophicum. 1750 Examen Theolog. med Caracteer haud contemnendum. 1751 fik jeg Condition hos velærværdige Hr. Henrich Monrad i Ørsted i Fyhn. 1752 reyste jeg til Kiøbenhavn, hvor jeg forblev ved Academi- et, dog uden at nyde nogen stipendium indtil 1755, da jeg den 17. Aug. blev kaldet til at være Cappellan paa Hans Kongel. Majst. Eyland i America Sct. Croix, St. Thomas og St. Jean, og blev ordineret af høyædle og høyærværdige Hr. Biskop Harbow. Førind min bortreyse indlod jeg mig i Ægteskab med min Hustrue, som endnu lever navnl[ig] Ide Sophie Borgen, en Datter af velærværdige Hr. Claus Borgen, forhen Sognepræst til Dalum og Sanderum Meenigheder i Fyhn, en Borgers Søn fra Schive; hendes Moder, som endnu lever, er en Datter af velærværdige Hr. Marcus Monrad, der først var Præst til Herringe ved Fielebroe i Fyhn og siden til Dalum og Sanderum Meenigheder. Den 17. Octobr gik vi under Segl paa vores foresatte Reyse ad St. Croix, hvor vi effter 15 Ugers Seylads, og efter at vi havde været i Land paa Madera lykkelig og vel arriverede 1756 d. 17. Januarij. (Her maa jeg anføre et særdeeles Exempel paa Guds Forsyn over mig og min Hustrue. Vi bleve først befalede at gaee med eet Skib, som laae seglfærdig at gaee til Vestindien, men Dagen førend dets Bortgang fik vi contra Ordre at gaee med eet af Hans Majts Skibe, det Skib, som vi først skulle gaaet med forgik gandske med Ladning og Mennisker, uden nogle faae Personer, som ved en Baad blev reddet). Ved vores Ankomst til St. Croix, befandt vi, at Præsten der, velærværdige Hr. Bützow, var død, hvorpaa velærværdige Hr. Peder Gutfeldt, som tillige med mig blev kaldet og ordineret til Cappellan paa de Westindiske Eylænder med 200 rdr. aarl. Løn, gjorde Ansøgning hos Hans Kongl. Mayestet Kong Friderich den 5te om at blive Compastores, hvilke vi og obtinerede 1757. 1758 gjorde bem[el]te Hr. Peder Gutfeldt Ansøgning at blive kaldet til Dannemark, saa som Indkomsterne vare saa ringe, at 2de Præster deraf ikke kunde leve, og gik saa effter kongel. allernaadigste Tilladelse fra St. Croix 1759. Siden effter blev jeg eene Præst paa St. Croix indtil 1763. Imidlertid gjorde jeg allerunderdanigst Ansøgning om at bliv afløst 1760, men bekom kongel. Resolution, at, som jeg nogenlunde var van[t] til Landets Clima, skulde endnu nogle Aar der forblive. Endelig effter gjorde Ansøgning 1762 blev mig sendt een Successor navnl[ig] Hr. Niels Schou 1763, hvorpaa jeg den 1. Maji gik under Segl fra Eylænderne og arriverede lykkelig og vel til Helsingøer den 25. Julij. Atter et besynderlig Beviis paa Guds Forsyn, at Gud opholdte ikke alleeneste min Konne og mig i Live paa saa farlig et Stæd nesten i 8te Aar; men endog i mit Ægteskabs første Aar forundt[e] os 1 Datter

født paa St. Croix 1756 den 17 Julij, og førde os alle 3 ved Helbred og Sundhed til Dannemark. Eet Exempel uden lige. Effter min Ankomst til Kiøbenhavn gjorde jeg Ansøgning at blive kaldet til en Meenighed. og blev saa imod mit Vidende kaldet til Bredstrup Meenighed i Februarij Maaned 1764, hvor jeg forblev indtil d. 7 Junij 1765, da jeg effter Guds besynderlige Forsyn blev kaldet her til Gaverslund Meenighed, hvor jeg med Konne og Dotter endnu lever. Dette er det lidet, som jeg har kundet sammenskrive dette Sogn angaaende. Gaverslund d. 12te Majj 1769.

Hans Schousboe.

Kommentarer

Aftræk	salg, afsætning.
Compastores	medpræster, hjælpepræster.
Corpora	figurer.
Eyland	ø.
Frustra laborat lingua prædicatoris nisi adsit gratia redemptoris.	»Prædikantens ord ville være forgæves, hvis ikke frelsens nåde var med«.
Hans Schousboe	stedets sognepræst.
Help Gud o here...:	påkaldelse af Skt. Lucus (Lucius), med årstallet 1504, misforstået af indberetteren, jfr. Uldall: <i>Danmarks middelalderlige kirkeklokker</i> , 1906, 115-16. *-tegnene er blomsterblade.
Jus vocandi	kaldsret
Kongens skole	en rytterskole, én af de 240 skoler, Frederik 4. i 1721 oprettede på krongodset.
Lucerna pedibus meis verbum tuum	»Dit ord er for mine fødder en lampe«.
Mensal gods	fæstegods tilhørende sognepræsten.
Navnlig	ved navn.
Pastores a tempore reformationis	præsterne siden Reformationen.
Rudera	ruiner.

Lovgrundlag

Indberetninger kunne indhentes gennem cancelliskrivelser til bisperne, der igen henvendte sig til provsterne og/eller præsterne. Mere omfattende var de indberetninger, der blev indhentet ved resk. af 1. februar 1690 og i indbundet form som såkaldte stiftsbøger blev opstillet i bispens arkiver. Fra 1700-årene ses årlige indberetninger, således i henhold til resk. af 23. november 1720 vedrørende fødte og døde.

Anvendelsesmuligheder

Præsteindberetningerne rummer et omfattende, meget forskelligartet stof, som endnu kun i ringe omfang er udnyttet, men er værdifuldt for lokalhistoriske og personalhistoriske undersøgelser.

Hvor findes kildetypen?

I bispe- eller, som de også benævnes stiftsarkiverne samt i provstearkiverne (LAA).

Litteratur

Holger Hansen: Oversigt over Sjællands bispearkiv og Sjællands stiftsøvrigheds arkiv, *Fortid og Nutid* 5, 1924-25, s. 53.

Holger Hansen: Lolland-Falsters stiftsarkiv, *Fortid og Nutid* 7, 1928-29, s. 34-35,

Hans Knudsen: De jyske bispearkiver, *Fortid og Nutid* 5, 1924-25, s.84-90, 91-94, 96-99 og 99-101.

Hans Knudsen: Det fynske bispe- og stiftsøvrighedsarkiv, *Fortid og Nutid* 6, 1926-27, s. 69-73.

Erik Nørr: *Præst og administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841*, Kbh 1981.

Hans Øllgaard: *Jens Bloch. Biskop i Viborg 1805-1830*, Viborg 1970.

Udgivne indberetninger:

C. Rise Hansen (udg.): *Præsteindberetninger om fæstegods m.v. i Vendelbo stift 1568 og 1599*, Kbh. 1964.

Jens Holmgaard (udg.): *Bonden, kirken og skolen. Præsteindberetninger 1773 fra Viborg stift om helligdagens forsømmelse og skoleforholdene på landet*, Odense 1986.

Jens Holmgaard (udg.): *Bonden, kirken og kroen: Provste- og præsteindberetninger 1773 fra Sjællands stift om helligdagens forsømmelse og vanærelse*, Kerteminde 1993.

Frank Jørgensen (udg.): *Præsteindberetninger til Ole Worm. 1. Indberetninger fra Ålborg og Ribe stifter 1625-42. 2. Indberetninger fra Århus, Fyns og Lunde stifter 1623-25*, Kbh. 1974.

Holger Fr. Rørdam (udg.): *Indberetninger om de fynske kirkers tilstand 1665, Samlinger til Fyens Historie og Topografi* 9, Odense 1884, s. 205-26.

56. Tamperretsprotokol

Ved Ribe-artiklerne af 1542 henlagdes ægteskabssager under særlige domstole, betegnet tamperretter, »efterdi der findes stor uskikkeligheit i ægteskabs- og horsager.« Tamperretten havde stiftslensmanden, senere stiftamtmanden, som formand og omfattede i øvrigt et antal gejstlige medlemmer, nemlig indtil enevælden kapitlet, hvor et sådant fandtes, og de nærmest boende lærde mænd eller sognepræster. Tamperretten samledes fire gange om året på de såkaldte tamperdage (af latin quattuor tempora), de fire tider eller festdage ved hvert kirkeligt kvartals begyndelse. Det var i Danmark onsdag efter fastelavn, onsdag efter pinsedag, onsdag efter korsets ophøjelse eller korsmesse om høsten, dvs. 14. september, og onsdag efter Sankt Luciae dag, dvs. 13. december. De fire tamperdage anføres som retsdage i Danske Lov.

I Sjællands stift var Københavns Universitets konsistorium i 1681 trådt i stedet for det af enevælden nedlagte Roskilde kapitel, og administrerede tamperretten sammen med den sjællandske stiftamtmand, indtil den i 1771 lagdes sammen med Hof- og Stadsretten. I 1797 afskaffedes resten af landets tamperretter, og alle sager vedrørende ægteskab eller skilsmisse blev ligesom andre civile sager lagt under tiltaltes eller anklagedes almindelige værneting. Ved tamperretten førtes en protokol med referat af forhandlingerne og dommene og af fremlagte dokumenter, tamperretsprotokollen.

Ribe stifts tamperret 30. maj 1792

(LAV, Ribe bispearkiv, C 4-942. Tamperretsprotokol 1772-1798, s. 75b-77a, 30. maj 1792)

Tamper Onsdagen den 30te May 1792 blev Retten administreret af Velærværdige og Høylærde Hr. Lauritz Grundahl, Stifts Provst og Sogne Præst for Dom Kirkens Menighed i Ribe og Velærværdige og Høylærde Hr. Tostrup, Sogne Præst for St. Cathrinæ Menighed ibid.

Causa prima

Knud Simonsen af Ziir Sogn i Riber Stift contra hans Hustrue Kirsten Sørensen D[atte]r in Puncto adulterii. I samme Sag mødte paa Knud Simonsens Vegne hans beskikkede Forsvar Raadmand og Procurator Simonsen af Ribe, som fremlagte følgende Documenter.

1. Det Citanten bemeldte Knud Simonsen forundte Beneficium Paupertatis om, at Sagen maa føres paa slet Papiir og uden Rettens Gebyhrs Erlæggelse.
2. Den Citanten forundte Bevilling om fri Procurator i bemeldte Sag.
3. Den i Sagen udtagne Tamperretts Stevning dat[e]r[et] 13de Martii sidst afvigte.
4. Et skriftligt Documente fra Citanten Knud Simonsens havde Sognepræst i Naur saavel som og en Attest tegnet paa samme Documente saavel fra fire af hans Sognemænd som fra den residerende Capellan i Holstebro, der i et og alt bevidner Citantens ustraffelige Levnet og Forhold, hvilke forestaaende Docu-

at skaffe andet Brev til den sag i sig sin formidling
inden til den anden alle de skatte og andre foruden den
Brev for Bestyrelsen, at den ikke skal at agere
uden Brev til den anden alle de skatte og andre foruden den
for den anden alle de skatte og andre foruden den

Den Brev magtfuld:
Den Brev til den anden alle de skatte og andre foruden den
inden til den anden alle de skatte og andre foruden den
inden til den anden alle de skatte og andre foruden den
inden til den anden alle de skatte og andre foruden den
inden til den anden alle de skatte og andre foruden den
inden til den anden alle de skatte og andre foruden den
inden til den anden alle de skatte og andre foruden den
inden til den anden alle de skatte og andre foruden den

Den Brev til den anden alle de skatte og andre foruden den
inden til den anden alle de skatte og andre foruden den
inden til den anden alle de skatte og andre foruden den
inden til den anden alle de skatte og andre foruden den
inden til den anden alle de skatte og andre foruden den
inden til den anden alle de skatte og andre foruden den
inden til den anden alle de skatte og andre foruden den
inden til den anden alle de skatte og andre foruden den

- Causa prima
- Knud Simonen af Ribe, sin formidling, følger de
1. Det Citanten kan ikke finde Simonen formidling Be-
nificium Bæverhølet om at Brev maas for
den slip Brev og inden skatte og andre foruden den
logget
 2. Den Citanten formidling Brev om sin Brev om
inden til den anden alle de skatte og andre foruden den
 3. Den i Brev inden den anden alle de skatte og andre foruden den
13de Marts 1792 af rigten
 4. De skatte og andre foruden den fra Citanten Knud

Opslag på den side i tapperetsprotokollen, hvor den transskriberede tekst begynder. (LAV).

menter Raadmand Simonsen ydmygst begiærede læst og paategnet til Actens Indlæmmelse i sin Tiid, hvilket og skeedte. End videre og for det

5. fremlagde Raadmand Simonsen et fra Ginding Herreds Ting ført og erhvervet Tingsvidne begyndt den 1ste April 1791 og sluttet den 15de dito, hvilket Tingsvidne han begiærede Retten behagelig ville modtage og paatægne til Doms Actens Vedhæftelse i sin Tiid.

Af ovenmeldte Documenter og i sær af Tings Vidnet pag. 11-12-13-15-17-24-25-26 og 29 ville den høyrespective Rett behagelig erfare

a. At Kirsten Søren D[atte]r i Aaret 1790 ved Mikkelsdagstider har forladt hendes Mand Knud Simonsen, og siden opholdt sig hos en Mand ventelig han er Enkemand, nemlig Christen Jensen Thye i Stabye Dahl i Naur Sogn.

b. At bem[el]t[e] Kirsten Søren D[atte]r hos denne Christen Thye ey alleene har opholdt sig, men endog har søgt Seng med ham og Nat efter Nat lagt under Dyne med ham.

c. At endskiønt Præstens Medhielper efter Tingsvidnets Formældning har advaret Christen Jensen Thye at entholde sig fra bemeldte Kirsten Søren D[atte]r, og ey at leve i slig en utugtig og skammelig Levnet med bem[el]te Qvinde, saa har saadant dog været frugtesløs saavel paa hans, som paa Qvindens side, ja, denne har endog viist sig saa frek, at hun selv har tilstaaet og broutet af, at hun havde søgt Seng med Christen Thye og sovet hos ham. Paa grund af foranførte m.v., som det fremlagte Tings Vidne indeholder, og som er denne Kirsten Søren D[atte]r overbeviist, nedlagte Raadmand Simonsen sin underdanige Paastand, neml. at det imellem foranmeldte Knud Simonsen og Hustrue Kirsten Søren D[atte]r hidtil værende Ægteskab ved denne høye Retts Dom maae vorde ophævet, og at det maae vorde ham som den uskyldige tilladt sig i andet og nyt Ægteskab at begive, da det siden vil blive at afgjøre, hvorledes hun ved den ordinaire Rett for hendes ublue Forhold vil vorde anseet og dømt. Saaledes indlod Raadmand Simonsen denne Sag til denne høye Retts forventende Dom og Kjendelse. Det af Actor Hr raadmand Simonsen begiering fremlagte Tingsvidne blev efter hans begiæring af retten modtaget.

Som beskikket Forsvar for den saggivne Kirsten Søren D[atte]r var mødt for denne høye Rett Steensen af Ribe, som alleene ydmygst begiærede at det maatte vorde Citanten paalagt at udtage Rettens Forelæggelse til bemeldte Kirsten Søren D[atte]r for til næstkommende Tamper-Dag selv persohnligen her at møde, til hvilken Tiid Steensen forbeholdt sig hvad han til hendes Undskyldning og Forsvar kunde have at erindre. Raadmand Simonsen kunde ey have noget imod, at Kirsten Søren D[atte]r blev forlagt og givet Laugdag; men han formodede, at denne høye Rett til næste Tamperdag afsagte Dom i sagen, hvad enten Kirsten Søren D[atter] gav persohnlig Møde eller ey. Siden det alleene er i Desertions Sager, at den hiemmeværende skal møde for Tamper Retten for i følge Forord. af 29. May 1750 at svare paa de Spørgsmaale, som Retten eller Parterne til en saadan forladt Person maatte have at fremsætte.

Den i puncto adulterii indstævnte Kirsten Søren D[atter] lod Retten 3de Gange paaraabe, men da hun ikke mødte, blev hun forelagt og laugdaget at

møde her for Tamper Retten Tamper Dagen den 19de Septbr. næstkommende, hvilken Forelæggelse Citantens Forsvar tager beskrevet og besørger for hende lovligen bekiendtgjort.

Kommentarer

Sagen endte med, at tamperretten den 19. september 1792 uden at Kirsten Sørens datter var mødt op på grundlag af Danske Lov 3-16-15 kendte ægteskabet ophævet, idet det i øvrigt på vedkommende steder skulle afgøres, hvorledes hun skulle anses og dømmes for hendes ublu og frække forhold.

Actor anklager.

Beneficium paupertatis bevilling til fri proces på grund af fattigdom.

Causæ prima første sag på denne tamperret.

Citanten sagsøgeren.

Desertions Sager sager vedr. rømning.

In puncto adulterii sag om ægteskabsbrud, hor.

Laugdag en i overensstemmelse med loven, gerne af tinget fastsat dag, hvor en person skal foretage en fastsat handling.

Sidst afvigte forudgående.

Slet Papir ustempelt papir.

Lovgrundlag

Ribe-artiklerne 1542 og Danske Lov 1-3-8.

Tamperretten blev ophævet ved frd. af 1. december 1797.

Anvendelsesmuligheder

Undersøgelser af forhold omkring ægteskabet samt slægtsforskning.

Hvor findes kildetyper?

Den sjællandske tamperrets arkivalier befinder sig i Københavns Universitets arkiv (RA), mens de lolland-falsterske og fynske tamperretters materiale er i hhv. det lolland-falsterske og det fynske stiftøvrighedsarkiv (LAK og LAO). I modsætning til på Øerne, hvor stiftøvrighedsarkiverne udgør selvstændige arkivenheder, er de i Jylland smeltet sammen med bispearkiverne (LAV). Endelig befinder der sig en tamperretsprotokol fra perioden 1681-1703 i Bornholms amtsarkiv (LAK). Jfr. Ane M. Ørsted Schultz (1993), hvor det danske tamperretsmateriale er registreret.

Litteratur

Gerda Bonderup: Skilsmisser i Århus 1645-1900, *Historie, Jyske Samlinger*, ny rk., 16, 1987, s. 493-518.

Georg Hansen: *Sædelighedsforhold blandt landbefolkningen i Danmark i det 18. århundrede, en kulturhistorisk undersøgelse*, Kbh. 1957, s. 120-27.

Fredrik Nielsen og J. Oskar Andersen (udg.): *Kirkeleksikon for Norden*, bd. 3, Kbh. 1911, s. 671.

Anne Riising: Tamperrettens funktion og domspraksis, i: Peter Kr. Iversen, Knud Prange og Sigurd Rambusch (red.): *Festskrift til Johan Hvidtfeldt på halvfjerdsårsdagen 12. dec. 1978*, Kbh. 1978, s. 393-412.

Salmonsens konversationsleksikon, 2. udg., bd. 23, Kbh. 1927, s. 54-55.

Ane M. Ørsted Schultz: Tamperretsprotokollerne. Ægteskabsskildringer med mange muligheder, *Fortid og Nutid* 1993, s. 285-99.

H. Ussing: *Kirkeforfatningen i de kongelige danske stater*, bd. 2, Kbh. 1786.

57. Præsteed

Fra 1600-årene og frem til 1900-tallet er bevaret rækker af protokoller og pakker med embedseder aflagt af præster, provster, rektorer, degne og skoleholdere. Ved disse eder forpligtede de nævnte embedsmænd sig til troskab mod den enevældige konge og embedets forpligtelser, herunder overholdelse af kirkens vedtægter og skikke, således som de var formuleret i kirkeordinanser, kirkelige liturgier og håndbøger. En særlig form var de såkaldte simoni-eder, som præsterne ifølge forordning af 23. oktober 1700 måtte aflægge ved tiltrædelse af et embede med henvisning til, at de ikke havde opnået embedet ved uretmæssige midler (simoni).

Præsteed 1821

(LAV, Århus bispearkiv, C 3-1803. Simoni-eder 1790-1849, Ørting 12. marts 1821)

Jeg sværger en Eed til Gud, at jeg for at erholde og blive befordret til Sognepræst for Ørting og Falling Menigheder, ingen udi Verden /: uden hvad jeg i det kongelige danske Cancellie, efter den der værende Ordinants, til Gebyhr har betalt /: det ringeste i Penge eller Penges Værd, enten selv har givet eller ved andre til saadant Brug har ladet give eller offerere; ikke heller udlovet noget herefter, under hvad Protext det endog kunde være, derfor at give, eller saadant af mig er tilladt at give. Fremdeles har jeg mig og saadan Befordring ikke ved andre forbudne Veye og Conditioner eller med utilladelige Midler tilbragt, men haver den allene med en retmæssig og lovlig Vocation erlanget.

Saa sandt hielpe mig Gud og hans hellige Ord!

Ørting den 12te Marts 1821.

J. Pontoppidan

Kommentarer

Befordring	ansættelse.
Conditioner	betingelser.
Protext	skal formentlig være pretext, dvs. påskud.
Vocation	kaldelse.
Offerere	tilbyde.

Lovgrundlag

Kirkeordinans 1607, 2, resk. af 20. maj 1670, Danske Lov 2-3-9 og frd. af 23. oktober 1700.

I stedet for den ved kirkeritualet af 25. juli 1685 foreskrevne præsteed indførtes ved bek. af 2. september 1870, § 3, et højtideligt løfte.

Edsformular i res. af 10. juli 1849.

Anvendelsesmuligheder

Personalhistorie og præstehistorie.

Hvor findes kildetyperne?

Edsbøgerne befinder sig i bispearkiverne (LAA), og de findes for de enkelte stifter bevaret fra følgende perioder: Fyns stift 1616-63, 1718-68, Ålborg stift 1673-1860, Viborg stift 1726-1826, Århus stift 1645-1815 og Ribe stift 1643-1768.

Litteratur

Hans Knudsen: De jydsk bispearkiver, *Fortid og Nutid* 5, 1924-25, s. 90, 94, 98 og 101.

Hans Knudsen: Det fynske bispe- og stiftsøvrighedsarkiv, *Fortid og Nutid* 6, 1926-27, s. 73.

Erik Nørr: *Præst og administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841*, Kbh 1981.

58. Vitaprotokol

Vitaprotokollerne rummer korte selvbiografier (vita eller vita candidatorum) skrevet af de teologiske kandidater, der blev ansat i præsteembeder. De stod som dokumentation af kandidaternes familiemæssige baggrund og deres uddannelsesforløb. Indtil midten af 1800-årene er vitaprotokollernes indførsler almindeligvis på latin. Det første vita på dansk i den sjællandske vitaprotokol er skrevet i 1854 af Grundtvigs kapellan og svigersøn P.O. Boisen, hvis eksempel blev fulgt af de følgende. I de jyske vitaprotokoller ses indførsler på dansk i Århus stifts protokol allerede 1785, da denne begynder, mens de første vita på dansk fra Ålborg stift er fra 1851 og de to øvrige vitaprotokoller, fra Viborg og Ribe, hører op i henholdsvis 1832 og 1841, før der endnu har været nogen vita-indførsler på dansk.

Vitaprotokol fra Århus stift 1785

(LAV, Århus bispearkiv, C 3-1805. Vitaprotokol 1785-1842, s. 1 og 4-5, 29. oktober og 14. december 1785)

1. Residerende kapellan Peder Jensens vita

Jeg undertegnede er født i Bergen i Norge den 29de Maii 1757. Min Fader var Jens Petersen Jensen og Moderen Anna Maria Pegalau. Neppe havde jeg begyndt at tænke, førend jeg baade blev fader- og moder-løs. Da jeg altsaa i mit 4de Aar havde prøvet denne tunge Skiebne, var jeg dog ikke gandske forladt, men blev antagen af min Sal. Farfader Hr. Peder Jensen, som elskede mig overmaade høyt, og i Følge sine Venners Raad sadte mig i Bergens Latinske Skole, hvorfra jeg 1774 af Sal. Justits Raad og Rector Boalth blev dimitteret til Academiet, hvor jeg forblev til Aaret derpaa for at soutenere exam. philos. 1775 vendte jeg tilbage til Norge og tog Condition hos Hr. Magister Ludvig Daae, Sognepræst til Lindaas Præstegield i Bergens Stift. 1777 reiste jeg atter til Kiøbenhafn og tog min Attestatz 1779, og prædikede samme Aar til Demiss. Jeg tog derpaa Condition hos S. T. Hr. Kamerherre Hans Løvenhielm Bülow, Amtmand i Scanderborg og Aakiær Amter. 1781 tog jeg atter tilbage til Kiøbenhafn, hvor jeg Aar 1783 blev beskikket til første Lærer ved en Indføds-skole under hans Høyærværdighed Hr. Professor Threschows Direction. Samme aar giftede jeg mig med Bolette Sophia Wiff, en Datter af Hr. Lieutenant Wiff. 1785 blev jeg endelig kaldet til residerende Capellan i Mariager samt Annex Hem og Sem, og er saa dette mit Levnets Løb til Dato.
Aarhus den 29de N[ovem]b[er] 1785.

Peder Jensen
resider[ende] Cappell[an] i Mariager.

2. Personlig kapellan Frederich Calundans vita

Jeg undertegnede Friderich Calundan er født Aar 1755. Min nu salige Fader var Friderich Calundan, Provst over Hassing-Herred og Sogne-Præst for Sønderhaae og Hørsted Meenigheder i Thye-Land, Aalborg Stift, min Moder Frideri-

N

1

Jeg udsatte mig i Bergen i Norge den 29de Maj 1767
 hos Lektoren hos Jens Petersen Jensen og datteren den
 na Maria Segalau. Deres fæder sig begyndt at døde
 og jeg gik da med dem fæder og døde der - At jeg
 døde i midt af dem fæder prøvet dem sinns Ration
 naar jeg dog ikke ganske forlæst man dem andagen af
 min. Det fæder fæder Peder Jensen, som skrev mig
 og min fæder sig i følge sin datteren fæder fæder
 mig i Bergens Academi. Høi, fæder jeg 1774 af
 det fæder fæder og Rector Boalth. den datteren
 die academi, fæder jeg fæder die datteren datteren
 for ad fæderen exam. philof. 1775 naar jeg til
 fæder die Norge og tog Condition for sig fæder
 datteren fæder fæder die datteren fæder fæder
 gens datter - 1777 var jeg ad die Kiøbenhavn
 tog min datteren 1779 og proviseren fæder. Den die
 datteren - jeg tog datteren Condition for sig fæder
 datteren Hans Lorenkielms Bielow datteren
 mand i Scanderborg og datteren datteren - 1781 tog
 jeg ad die Kiøbenhavn die Kiøbenhavn, fæder jeg datteren
 1783 den datteren die fæder datteren ad die fæder
 fæder. Høi, min fæder fæder fæder fæder fæder
 Therskovs - datteren datteren fæder jeg mig med Bolette
 Sophia Wiff og datteren af sig Lieutenant Wiff - 1785
 den jeg datteren datteren die datteren datteren
 i datteren fæder datteren. Hem og fæder og fæder
 fæder datteren mit datteren datteren die datteren - datteren
 fæder den 29de Mj 1785

Peder Jensen
 resi der. Capell. i
 datteren

cha Lovisa Hiorth, som endnu lever. Effterat jeg i min Faders Huus havde lært Begyndelses-Grundene i det latinske sprog, blev jeg satt i Aalborg Cathedral-Skole, hvorfra jeg efter 4re Aars Forløb blev dimitteret til Højskolen i Kiøbenhavn af sl. Hr. Justits-Raad Thestrup, tog Examen artium a[nn]o 1774 og Aaret dereffter udholte Philosophicum. Og da en manglende Evne modsatte sig mit Ønske at forblive ved Akademiet, andtog jeg Condition hos S. T. Hr. Lauritz Staal, Sogne-Præst i Agri paa Mols. Efter 2 Aars tjeneste der rejste jeg atter til Kiøbenhavn, hvor jeg a[nn]o 1777 attesterede og strax efter prædikede for demiss. A[nn]o 1778 blev jeg antaget som Informator for S. T. Hr. Obrist-Leutnant von der Ostens tvende Sønner. Her forblev jeg i 2 Aar, da jeg af S. T. Hr. Professor Tauber blev det høj-grevelige Herskab paa Frysensborg som Capell-Prædikant andbæfalet, og da jeg den Tjeneste i 5 aar havde forretet, blev jeg af S. T. hr. Winding i Schaarup begiært til personell Capellan, og effter derom giorte andsøgning dertil allernaadigst confirmeret d. 2. dec. 1785. Gud unde mig at blive troe i det lidet – hand vil da og sætte mig over meere!!!
Aarhus d. 14. dec. 1785.

Friderich Calundan

Capellan pro persona for Schaarup og Tvillum Meenigheder

Kommentarer

Soutenere exam. philos.	underkaste sig filosofisk eksamen.
Condition	tjeneste, lavere privat tjenestestilling.
Attestatz	vidnesbyrd om duelighed, især til gejstligt embede.
Prædike for Demis	prøveprædiken, i almindelighed den prøveprædiken, der holdtes af den teologiske kandidat ved hans afslutning på pastoralseminariet.
Højskolen i Københav	Københavns Universitet.

Lovgrundlag

Intet.

Anvendelsesmuligheder

Vitaprotokollerne har endnu ikke været udnyttet til større undersøgelser af præsternes rekruttering, uddannelsesforløb og karriere forud for ansættelse som sognepræster.

Hvor findes kildetyperne?

I bispearkiverne (LAA), og de findes for de enkelte stifter bevaret fra følgende perioder: Sjællands stift 1728-1856, Fyns stift 1732-1884, Ålborg stift 1682-1871, Viborg stift 1771-1832, Århus stift 1785-1842 og Ribe stift 1731-1841.

Litteratur

Vello Helk: *Dansk-norske studierejser 1661-1813*, bd. 1-2, Kbh. 1991, s. 15.

Johan Hvidtfeldt (red.): *Håndbog for danske lokalhistorikere*, Kbh. 1952-56, s. 512.

S.V. Wiberg: *Personalhistoriske, statistiske og genealogiske bidrag til en almindelig dansk præstehistorie*, bd. 1-4, Kbh. 1870-73.

59. Kirkeregnskab

Siden 1500-årene ses i den offentlige forvaltning en omhyggelig regnskabsaf-
læggelse, med først indtægterne og derefter udgifterne anført i en vis orden, med
henvisning til de litrerede indtægtsbilag og nummererede udgiftsbilag. Herud-
over kunne regnskabsføreren gøre forskellige anmærkninger til regnskabet. I
forbindelse med regnskabs revision kunne revisorerne afholde mundtlige for-
hør eller gøre skriftlige anmærkninger, som skulle besvares af regnskabsføre-
ren. Til slut fulgte decision, dvs. endelig afgørelse af antegnelserne og regnska-
bet. Kirkernes, hospitalernes og latinskolernes regnskaber blev efter revision af
provst eller kirkeinspektion siden 1672 endelig afgjort af stiftsøvrighederne.

Kirkeregnskab for Frederikshavn kirke 1870

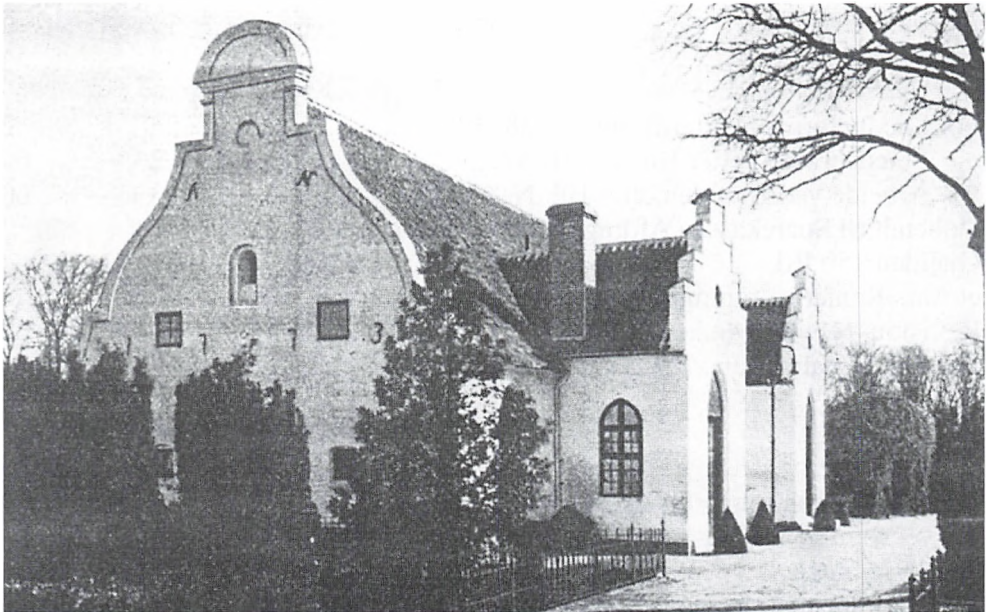
(LAV, Ålborg bispearkiv, C 1-658. Kirkeregnskaber Frederikshavn 1860-70)

1. Hovedregnskab med revisionsanmærkninger**Indtægt**

For Kirkens Jord og Klokkens Bruug efter Bilag Lit. A	48	R[dl.]	[Sk]
Hævdsret paa Gravpladser samt Fornyse af Gravsteder			
Bilag Lit. B	16		
Lysenes Antænding ved Bryllupper Bilag Lit. C.....	1		
Indkomne Tavlepenge efter Lit. D.....	15	-	78
Indkomne Restancer af Stolestadepenge Lit. E.....	5		
Indbetalt af Kæmnerkassen til Dækning af f. Aars			
Underbalance	52	-	57
Indbetalt af Kæmnerkassen til Dækning af Udgifterne for			
første 1/2 Aar.....	171	-	85
Indbetalt af Kæmnerkassen til Dækning af andet			
1/2 Aars Udgifter	142	-	22
Ifølge Anmærkningerne til forrige Aars Regnskab var Kir-			
kens Gjæld til Sparekassen 150 Rd. i Afdrag herpaa er af			
Kæmnerkassen indbetalt	50	Rd.	
samt et Aars Renter af 150 Rd. til 11/12 70 à 5 %	7 - 48		
	<u>57</u>	-	<u>48</u>
Summa	510	-	2

Udgift

Underbalance fra forrige Aar.....	52	-	57
For Syn over Kirken og Præstegaarden ifølge Bilag N. 1	12	-	32
Brød og Viin til Communionen Bilag N. 2.....	10	-	16
[Ny side:]			
Transport.....	75	-	9
Bekjendtgjørelse om Kirkeregnskabet Bilag N. 3.....		-	42
Udbetalt til Helsingørs Hospital, Opfostringshuset			
og Døvsomme-Instituttet Bil. N. 4	1	-	44

Kirkeregnskabet stammer fra Frederikshavn gamle kirke. Den opførtes i slutningen af 1680'erne ved bebyggelsen Fladstrand, som i 1818 fik status som købstad (Frederikshavn).

Brandpenge af Kirken Bil. N. 5-6.....	5	-	74
For en Tillysningsprotocol Bil. N. 7.....	1	-	12
– Gulvmaatter i Kirkestolene Bil. N. 8.....	8	-	72
– Ringning med Havnens Klokke Bil. N. 9.....	2	-	
– Ringning med Kirkens Klokke Morgen og Aften Bil. 10, 11, 12, 13.....	20	-	
– Kirkebetjentens Løn Bil. N. 14.....	10	-	
– Maling efter Bil. N. 15.....	15	-	32
For et Skibs Anbringelse i Kirken Bil. N. 16.....	9	-	40
– Muurarbejde efter Bil. N. 17.....	73	-	52
– Snedkerarbejde – N. 18.....	1	-	82
– Diverse Materialer efter Bil. N. 19-20.....	26	-	80
– Diverse Arbejder, i, og ved Kirken, paa Kirkegaarden og i dens Plantage Bil. N. 21-22-23-24-25-26 og N. 27.....	69	-	16
Kongelige Skatter af Præstegaarden Bil. N. 28-29.....	19	-	28
Kommuneafgifter N. 30-31-32-33.....	10	-	46
Tiender og Jordskatter Bil. N. 34.....	8	-	63
Malerarbejde Bil. N. 35.....	5	-	48
Muurarbejde – 36.....	24	-	22
Materialer til nyt Plankeværk efter Bilag N. 37.....	29	-	60
	Lat	418	- 54

[Ny side:]

Transport.....	418	-	54
For Snedkerarbeide efter Bilage N. 38, 39	23	-	2
– Smedearbeide efter Bil. 40, 41, 42.....	2	-	64
– Arbeide ved Brønden efter Bil. N. 43, 44, 45	3	-	60
Udbetalt til Sparekassen Afdrag til 11/12 70 paa			
Gjælden 150 Rd.	50 Rd.		
et Aars Renter til samme Tid	7 – 48	57	- 48
Revisionsgebyhr			62
For Skrivematerialer	4	-	
	Summa	510 Rd.	2

Inventari Listen følger under No. 46

Anmærkninger:

a, De udestaaende Restancer af Stolestadepenge ved Decisionen til f. A. Regnskabs 2den Post var	10 Rd.	84
Deraf er indkommen i dette Regnskabsaar Bil. Lit. E	5 –	
de resterende	5 Rd.	84

gaar tabt ifølge Bil. N. 47

b, De ommeldte 200 Rdl. ved Decisionen til f. A. Regnskabs 4. Post ere nu indbetalte i Kirkens Kasse og gjorte frugtbringende i Sparekassen ifølge Bil. N. 48.

c, Angaaende Ophør med Tavlepengene ifølge Stiftsøvrighedens Skrivelse af 17. Novbr. 1870, som communiserer Ministeriets Resolution af 14. f. M. følger i Gjenpart under N. 49.

Frederikshavn den 31. December 1870.

H. S. Krarup
Kirkeverge

[Revisionens] Anmærkninger

1. Kæmnerkassens Tilskud 424 Rdlr. 20 β maatte behageligen legitimeres med Attest fra Byraadet.

2. Det maatte behageligen oplyses, om de betydelige Reparationer ved Kirken ere foranledigede ved Mangler, som ere udsatte ved Synsforretningen, og i bekræftende Fald bør bekræftet Gjenpart af denne Forretning vedlægges Svaret hertil.

3. For Alterlys er der udbetalt

efter Bilag No. 19	5 Rdl.	39 β
20	5	- 17

hvilke Beløb synes at være uforholdsmæssige, naar denne Udgift skal gjentages halvvaarlig. Kunde en mindre bekostelig Belysningsmaade ikke bringes i Forslag.

4. Forinden Beløbet 57 Rd. 48 β, som er indbetalt til Sparekassen i Afdrag og Renter, passerer, bør behørig Kvittering vedlægges.

5. Det bliver i de aarlige Regnskaber at bemærke, at »Consul Bergens og Hustrues Gave 200 Rdl.« er indestaaende i Sparekassen på Conto No 3336.

6. Hvorvidt de efter Bilag No 47 uerholdelige Stolestadepenge 5 Rdl. 84 ß kunne føres til Afgang, henstilles.

Aalborg, den 1. Mai 1871.

Hulby

[Regnskabsførerens] Besvarelse

ad 1. Skal fremtidigt blive iagttaget.

ad 2. Reparationerne ved Kirken vare ikke udsatte ved Kirkesyndet, men bliver desuagtet som forhen hvert Aar udført saavel paa Kirken som Præstegaarden; og da Regningerne blive anviste til Udbetaling af Kirke-Inspektionen, hvori een af Byraadets Medlemmer har Sæde; og da dernæst Regningerne bliver udbetalt af Kæmnerkassen efter Byraadets Anviisning saa tør forventes, at disse Udgivter ogsaa fremdeles maa passere paa samme Maade.

ad 3. I Regnskabsaaret er anskaffet 2de Par Alterlys, men hvoraf det sidste Par afbenyttes endnu, og der vil altsaa i indeværende Aar formeentlig kun blive et Par at anskaffe. Da Kirkelysene blive benyttede ved enhver Gudstjeneste, med Undtagelse af Fastetiden, saa kan et Par Lys ikke vare ret længe. – At benytte Olie eller Petroleum ville afgive en altfor ringe Belysning.

ad 4. Skal fremdeles blive iagttaget.

ad 5. Ligeledes.

ad 6. Da Bilaget No. 47 er udstedt af Byrådet, saa forventes det at samme maa passere.

Frederikshavn den 10. Mai 1871.

Ærbødigst
H. S. Krarup
Kirkeværge.

vend om!

[Revisionens] Decision

ad Post 1. Til Iagttagelse for Fremtiden.

- - 2. Passerer.

- - 3. Bortfalder.

- - 4. Sparekassens Kvittering for de her omhandlede 57 Rdl. 48 s. fremlægges ved næste Regnskab.

- - 5. Til fremtidig Iagttagelse.

- - 6. De ommeldte 5 Rdl. 84 s. skulle som uerholdelige udgaae af Regnskabet.

Aalborg Stiftamt og Biske-Embede, den 26/5 71

P. Hr. B. v. n. V.
Ds.

2. Indtægtsbilag Litra A og D

Litr. A. Fortegnelse over Indtægter til Frederikshavn Kirke i Aaret 1870 i Anledning af Liigs Begravelse:

Kirkens Jord til Capitain Wrondsteds Barn	1 rdl.	
Do. til Christian Willadsens Søn uformuende		
Do. til Lars Schibsbyes Kone uformuende.....		
Do. til Lods Thomsens Barn.....		48
Do. til Lars Schibsbye uformuende		
Do. til Fattiglem Christen Pallesen.....		
Do. til Do. Fiil		
Do. til Marie Kiøges Barn Fattiglem.....		
Do. til Fisker Jens Bilefeldt.....	1	
Kirkens Jord og Klokkens Brug til Jomfru Übersax	1 -	48
Do. Do. til Værtshusholder Locht	1 -	48
Kirkens Jord til Christian Bærnts Fattiglem.....		
Do. til Christoffer Bærnts Fattiglem.....		
Do. til Ane Munk Fattiglem.....		
Do. til Lorentz Larsen Fattiglem		
Do. til Houmanns Barn.....		48
Do. til Christine Jørgensens Barn.....		48
Kirkens Jord og Klokkens Brug samt Bisættelse		
i Kirken for Enkemad[ame] Bæhrentz	7 -	48
Kirkens Jord og Klokkens Brug til Schmidt af Odense	1 -	48
(...)		

Lit. D. [Tavlepenge] 1870

April 16. Udtaget Tavlepengene	7 Rdl.	89 s.
Juni 7. Do. -.....	5 -	53 -
Octb. 6. Do. -.....	1 -	37 -
I alt	14 -	83 -
Decb. 26. Do. -.....		91 -
Summa	15 -	78 -

Frederikshavn den 31. December 1870

Attesterer
H. Rasmussen

H. S. Krarup
Kirkeværge

3. Udgiftsbilag No. 1, 9 og 15

No 1. Udgifterne af Frederikshavns Kirke til Landemodet 1870 andrage:

1. Præstens Byg.....	6 Rd.	2 Mk.	15 s.
2. Synsmændene for Kirken.....	1 -	3 -	
3. Do. for Præstegaarden.....	1 -	3 -	

4. Befordring	2 - 5 - 1
[Ialt]	12 Rd. 2 Mk.

p. t. Frederikshavn d. 20de Juni 1870

Betalt
Fr. Nielsen

No 9. [For klokkeringning]

For i et Aar nemlig fra 1. Mai 1869 til 1. Mai 1870 at ringe Havnens Klokke til Underretning om Gudstjeneste er mig af Kirkens Kasse betalt 2 Rd. for hvilke To Rigsdaler herved qvitteres.
Frederikshavn den 2. Mai 1870.

Jørgen C. Lassen

[Påtegning:] Anvises til Udbetaling af Kirkens Kasse med to Rigsdaler.
Frederikshavn Kirke-Inspektion
H. Rasmussen Ernstsens W. Klitgaard.

No 15. Regning over Malerarbejde ved Frhvns Kirke

1870 ved Apotheker Sthyr Fernis til at lakkere Maleriet i Kirken 4 rd. Arbejds-løn med at rengøre

Maleriet og lakkere samme 2 gange for	5 Rdl.
Juni 2. Døre Hovedindgang med Fylding à 4 Mk. malet	
2 gange samt 2 blinde Vinduer opmalet à 1 Rd.	4 - 4 Mk.
4 Jernvinduer 2 gange Olieff[ar]ve à 24 S[k.]	2 -
3 Vind[uer] af træ kittet og malet 2 gange	1 - 3 -
4 mindre Vinduer på vestre Ende og 1 Dør 2 g[ange]	1 -
Lemmen for Klokken malet paa begge Sider	4 -
1 Brandstige malet	3 -
[I alt]	15 - 2 Mk.

Fr[ederiks]h[a]vn 1. juli 1870
D.N. Benke

Kommentarer

Communion	nadver.
Hulby	revisor.
Stoelestadepenge	betaling for brug af stole i kirken.
Verte	vend.
Tavlepenge	penge indsamlet til fattigkassen på en tavle i kirken.
P. Hr. B. v. n. V. Ds.	betyder formentlig: På Hr. Biskoppens vicario nomine (dvs. som fuldmægtig) vegne.

Lovgrundlag

Christian 4.'s reces af 1643, 1, 4, 21, 28 og 19, 30-32 og 81, senere indgået i Danske Lov 2-22-13 og 14. Den er senere ændret ved lov nr. 273 af 1. oktober 1915 og lov nr. 282 af 30. juni 1922.

Anvendelsesmuligheder

Med regnskabsposter vedrørende både begravelser, bygningsreparationer og inventar er kirkeregnskaberne vigtige kilder for personalhistorien, bygningshistorien og kunsthistorien.

Hvor findes kildetyperne?

I bispe- eller stiftsøvrighedsarkiverne og i kirkeinspektionsarkiverne (LAA). Kirkeinspektionsarkiverne stammer fra bestyrelser for købstadskirker, bestående af sognepræster, kirkeværgere og et magistrats- eller byrådsmedlem (jfr. generalkirkeinspektionsfrd. af 1. oktober 1737, anordn. af 24. oktober 1837, §19 og ministerialskr. af 17. juli 1905).

Regnskaber, der har været sendt til revision i Danske Kancelli, befinder sig for årene 1614-20 i kancelliets arkiv (RA, DK B II b), mens senere regnskaber findes under: Regnskaber 1660-ca. 1848.

Litteratur

Registratur over kirkeregnskaber fra Sjællands og Maribo stifter: *Fortid og Nutid* 8, 1929-30, s. 81-130; fra Fyns stift og Als: *sammesteds*, s. 279-300; fra Nørrejylland: *Præstearkiver og kirkeregnskabsbøger. Oversigter 1*, Landsarkivet for Nørrejylland, 1962; fra Sønderjylland: *Landsarkivet for de sønderjyske landsdele. En oversigt*, Åbenrå 1944, s. 95-110 og 124-26.

Chresten Klit: Kirkernes administration i Vandfuld herred, *Hardsyssels Årbog* 1992, s. 127-41. Nationalmuseet: *Danmarks Kirker*, 1933 ff.

Birthe Mosegaard Nielsen: Skanderborgegnens kirker. Bygningsreparation og inventaranskaffelse, *Århus Stifts Årbøger* 1971-73, s. 57-135.

Sven Rask: Kirkeregnskaberne fra Ulfborg herred 1584-1645, i: Kristian Dalsgaard og Bodil Bay Nielsen (red.): *Landskab og bebyggelse i Ulfborg herred fra vikingetid til 1850*, Ulfborg Projektets Skrifter 3, 1995, s. 47-56.

Sven Rask: Kirkerne i Hardsyssel 1000-1700, i: Kristian Dalsgaard og Bodil Bay Nielsen (red.): *Landskab og bebyggelse i Ulfborg herred fra vikingetid til 1850*, 1995, s. 7-45.

60. Synsprotokol vedrørende kirker og præstegårde

Siden kirkeordinansen 1537 førte provsterne i forbindelse med deres visitatser tilsyn med kirker, kirkegårde og præstegårde, og det blev gentaget i Danske Lov og i lov af 19. februar 1861. Sognepræsterne skulle med visse mellemrum sammen med fire vederhæftige sognemænd foretage syn på kirker og præstegårde og give det beskrevet fra sig, og synsforretningen skulle underskrives af provsten og før den årlige regnskabsaflæggelse forelægges kirkens værge eller patron, således at mangler kunne udbedres. Synsforretningsteksterne gengiver synsmændenes iagttagelser af kirkers og præstegårdes bygningsmæssige tilstand med mangler og fejl, og kan eventuelt rumme en sammenholdelse af den aktuelle tilstand med det foregående syn. Synsforretningerne indsendtes til stiftsøvrigheden, der havde det øverste opsyn med kirker og præstegårde.

Synsforretninger vedrørende kirker og præstegårde i Ribe stift 1917

(LAV, Ribe bispearkiv, C 4-1873. Kirke- og præstegårdssyn 1917-1923, Varde m.m., 6.-8. juni 1917)

Synsforretninger 6. juni 1917

Kirker.

Varde Selvejende. Assurancesum 135.700 Kr. + 30 % Forhøjelse.

Ældre mangler afhjulpne.

Udsættelser. 1. Tegltaget repareres 80 Kr. 2. Klokken N 2, Knebelen vendes, Læderremmen istandsættes efter Anvisning 25 Kr.

Ligkapellet. 9.000 Kr. + 30 % F. Assurancesum.

Ældre Mangler afhjulpne. Ingen Udsættelser.

Gamle Kirkegaard. 1. Ligporte og Laager renses; males 2 Gange med mørk grøn Farve 30 Kr. 2. Gesimsen paa Ringmuren repareres 20 Kr. 3. Udgangen mod Øst fornyes efter Anvisning 50 Kr.

Thorstrup Stamhuset Nørholm. 49.700 Kr.

Ingen Udsættelser 1916.

Udsættelser. 1. Taarnet og de hvidtede Partier af Kirken udvendig repareres og hvidtes med Skelkalk 100 Kr. 2. Kirken kalkes indvendig med Skelkalk 50 Kr. 3. Blytaget paa Koret repareres 30 Kr. 4. Anskaffes en ny Stige til Taarnopgangen 30 Kr. 5. Anskaffes nyt Reb til Klokken 8 Kr.

Ølgod Kirketiendeejerne. 98.100 Kr.

Ældre Mangler afhjulpne.

Ny Udsættelser: Kirken kalkes indvendig med Skelkalk. Samtidig kalkes de hvidtede Partier paa Kirkens Sydside udvendig, ligeledes med Skelkalk 180 Kr.

Bejsnap Selvejende. 18.837 Kr.

Af ældre Mangler er kun Punkt 2 afhjulpet.

Ny Udsættelser: 1. Zinktaget paa Spiret sættes grundig i Stand 50 Kr. 2. Gavlene indvendig repareres 50 Kr.

Skovlund Selvejende. 27.700 Kr.

Synet fandt intet at udsætte; alt i Orden.

Ansager Selvejende. 47.880 Kr.

Ældre Mangler afhjulpne.

Ny Udsættelser: Taarnet og de hvidtede Partier af Kirken repareres og kalkes udvendig med Skelkalk. Samtidig males Sugebrædderne og Lugerne med stengraa Farve; Ankerne males sorte. Ligeledes kalkes Kirken indvendig med Skelkalk. Støttestykkerne repareres.

Stenderup Selvejende. 24.400 Kr.

Ældre Mangler afhjulpne undtagen Istandsættelse af Fortovene om Apsis.

Ny Udsættelser: Kirken kalkes udvendig 2 Gange med Skelkalk. Ankerne males sorte 250 Kr.

Hodde Selvejende. 20.700 Kr.

Ingen ældre Mangler at afhjælpe.

Udsættelser: Taarnet og Kirken repareres udvendig og kalkes med Skelkalk. Samtidig males Sugebrædder og Luger med stengraa Farve. Ankerne males sorte 200 Kr. Tegltaget repareres 40 Kr.

Synsforretninger 7. juni 1917.

Tistrup Selvejende. 49.700 Kr.

Ældre Mangler afhjulpne.

Ny Udsættelser: 1. Taarnet og de hvidtede Partier af Kirken udvendig repareres og kalkes med Skelkalk. Samtidig males Sugebrædder og Luger med stengraa Farve. Ankerne males sorte 250 Kr. 2. Blytaget paa Skibets sydside repareres; ligeledes hele Tegltaget 50 Kr.

Horne Stamhuset Nørholm. 50.900 Kr.

Ældre Mangler afhjulpne.

Ny Udsættelser: 1. Taarnet og de hvidtede Partier af Kirken udvendig repareres og kalkes med Skelkalk. Samtidig males Sugebrædderne og Lugerne med stengraa Farve. Ankerne males sorte. Støttestykkerne istandsættes og kalkes. Og Kirkens Blændinger kalkes 250 Kr. 2. Blyet paa Korets Gavlvandsløb istandsættes 5 Kr. *Kvong Kirketiendeejerne, Sognets Beboere.* 44.300 Kr.

Ældre Mangler afhjulpne; dog bemærkes, at Arbejdet med Taarnets Reparation og Kalkning ikke er tilbørlig udført. Gjentagelse bør undgaaes i Fremtiden.

Ny Udsættelser: 1. Kirken og Vaabenhuset kalkes indvendig 2 Gange med Skelkalk 80 Kr. 2. En Armstol til Præsten 60 Kr.

Lydym Selvejende. 32.891 Kr.

Ældre Mangler afhjulpne.

Synet fandt intet at udsætte.

N. Nebel Selvejende. 57.700 Kr.

Ingen ældre Mangler at afhjælpe.

Udsættelser: 1. Kirken repareres og kalkes indvendig to Gange 100 Kr. Vaabenhusets Egetræsdør renses og ferniseres 20 kr.

Lønne Selvejende. 26.600 Kr.

Ældre Mangler afhjulpne.

Ny udsættelser: Tegltagene repareres med Understrygning 60 Kr.

Lunde Ribe Bispestol. 64.410 Kr.

Ældre Mangler afhjulpne. Der Henvises til den tidligere Henstilling.

Ny Udsættelser: 1. Tagvinduer paa Skibets Sydside nærmest Taarnet istandsættes 15 Kr. 2. En Tremme-Fløjdør anbringes i Vaabenusets ydre Døraabning for Ventilationens Skyld i Kirken 50 Kr. 3. Ny Klokkesor 10 kr.

Outrup Ribe Bispestol. 64.410 Kr.

Ældre Mangler afhjulpne. Udvidelsen af Kirkegaarden endnu ikke approberet.

Ny Udsættelser: 1. Blytaget paa Spiret istandsættes 50 Kr. 2. En Tremme-Fløjdør anbringes i Vaabenusets ydre Døraabning for Ventilationens Skyld i Kirken 50 Kr.

Henne Kirketiendeejerne. 56.600 Kr.

Ældre Mangler ikke afhjulpne (Kirkens Kalkning indvendig). Arbejdet maa være udført inden 1ste Sept. d. A., hvorom Meddelelse sendes til Provstiet.

Ny Udsættelser: Knæfaldet betrækkes med Plyds 100 Kr. (...)

(Alle Synsforretningerne er underskrevne af H.W. Tetens, H.F. Hansen og H.P. Simonsen undtagen den første (Varde), ved hvilken C. Lauritzen trådte i H.F. Hansens Sted).

Synsforretninger 6. juni.

Præstegaarde.

Varde Ingen ældre Mangler at afhjælpe.

Ingen Udsættelser.

Kapellanboligen: Vinduerne kittes og males udvendig, ligesaa Dørene udvendig 60 Kr.

Thorstrup Ældre Mangler afhjulpne.

Ny Udsættelser: 1. Samtlige Stalde repareres og kalkes 50 Kr. 2. Lofterne i Kostalden repareres, hvor det er fornødent 40 Kr.

3. Der oplægges 6 Fag Tag paa Østerhusets Vestsiden 100 Kr. 4. Vesterhuset er saa brøstfældig, at Synet skjønner, at det ikke kan staa Vinteren over uden en større Reparation. Synet foreslaar, at der opføres et nyt Hus af mindre Omfang, hvortil der kan benyttes en Del af de gamle Sten og henstiller, at det opføres i indeværende Aar. Beneficarius anmodes om at fremskaffe Plan over og Overslag til det nye Hus.

Ølgod Ældre Mangler afhjulpne undtagen Punkt 3, der afhjælpes inden næste Syn.

Ny Udsættelser: 1. Samtlige Stalde repareres og kalkes 40 Kr. 2. Der oplægges 3 Fag Tag paa Staldens Sydsiden og 7 Fag over Konfirmandstuen. 3. Tegltaget paa Stuehusets Nordside repareres 40 Kr. 4. Halvtagene tjæres 50 Kr.

Kapellanboligen.

Ældre mangler afhjulpne.

Ny udsættelser: 1. Gesimserne paa Skorstenspiberne ommures og Skorstenspiberne repareres paa Fugningerne 25 Kr. 2. Det udhængende Tag paa Stuehusets sydlige Gavl repareres og males 20 Kr.

Skovlund Kapellanboligen.

Ingen ældre mangler at afhjælpe.

Udsættelser: 1. Muren repareres udvendig 25 Kr. 2. Vinduer og Kviste, i det hele alt udvendigt Træværk males, dog undtagen Udhuset 70 Kr. 3. Paptaget paa Udhuset tjæres 25 Kr.

Ansager Ældre mangler afhjulpne.

Ny Udsættelser: 1. Samtlige Stalde kalkes og Paptagene tjæres 120 Kr. 2. 6 Fag Tag oplægges paa Forpagterboligens Vestside 100 Kr. En Kloakledning virker ikke efter sin Bestemmelse. Det foreslaas, at der foretages en nærmere Undersøgelse over, hvor Fejlen ligger. Og i Tilfælde af, at en Omlægning er nødvendig, henstilles det til Lønningsfonden, at denne bekoster Omlægningen, der vurderes til 200 Kr.

Hodde Ældre Mangler afhjulpne.

Ny Udsættelser: Samtlige Stalde kalkes og repareres 40 Kr. Halvtaget ud mod Haven repareres 50 Kr.

(Alle Synsforretninger underskrevne af H.W. Tetens, H.F. Hansen, H.P. Simonson undtagen den over Hodde Præstegaard, hvor Sognepræst Vimtrup trådte i provstens sted i henhold til biskoppens skrivelse).

Kommentarer

Synsprotokollen beskriver de enkelte besigtigede bygninger, i en første afdeling kirkerne, i en følgende præstegårdene. Der tages udgangspunkt i synet fra det foregående år, med konstatering af, om udsættelser er blevet fulgt med afhjælpning af fejl og mangler, og derefter anføres eventuelle nye udsættelser.

For kirkernes vedkommende nævnes umiddelbart efter sognenavnet, dens ejerforhold samt dens assurancesum.

Beneficiarius	embeds- eller bestillingsmand, der som sognepræsterne havde fået overladt brugen og nyten af en fast ejendom som tillæg til eller en del af embedsindtægterne.
Skelkalk	kalk fremstillet ved brænding af muslingeskaller.
Sugebrædder	sugebræt, det samme som sugefjæl, bræt med skrånende overflade, lagt hen over en gavlmur for at hindre vandet i at løbe ned ad væggen, eller under tagskægget for at vinden ikke skal svøbe ind; regnbræt, vandbræt.
H.W. Tetens m. fl. Udsættelser	provst samt to præster. kritiske bemærkninger, påpegning af fejl, mangel og lignende ved et eftersyn.

Lovgrundlag

Kirkeordinansen 1537, Danske Lov 2-16-9 og 2-22-6 og lov af 19. februar 1861, § 2, jfr. ovenfor samt lov af 30. juni 1922, § 41.

Anvendelsesmuligheder

Synsprotokollerne er en hovedkilde til belysning af de besigtigede bygningers bygningshistorie og kan også rumme oplysninger om inventaret.

Hvor findes kildetyperne?

Kirkesynsprotokoller findes i bispe-, og for Øernes vedkommende, i stiftøvrighedsarkiverne og provstearkiverne og de *kan* forekomme i præstearkiver (LAA). I bispe- og stiftøvrighedsarkiverne forekommer synsprotokoller fra midten af 1600-årene, fra 1800-årene eventuelt som sager under de årlige indberetninger.

Litteratur

Nationalmuseet: *Danmarks Kirker*, 1933 ff.

Erik Nørr: *Præst og administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841*, Kbh 1981, s. 409-10 og 416-17.

61. Provsteindberetning

I tidligere tiders kommunikationssystem, hvor præsterne virkede som meddelelere og indberettere, spillede provsterne en rolle i systemet som mellemed mellem præsterne og bisperne eller regeringen. Skulle der indberettes om præsterne, var provsterne en mulighed ved siden af bispen, og de havde en mere begrænset opgave end denne. Provsternes indberetninger kan findes på to niveauer: i deres visitatsbøger, der ligger i provstearkiverne, og i deres indberetninger om visitatsrejser, der findes i bispearkiverne. Det gengivne teksteksempel er en konduiteliste, dvs. en overordnet embedsmands, i dette tilfælde en provsts, bedømmelse af de underordnede embedsmænds opførsel og forhold i tjenesten.

Konduiteliste fra Børglum herred 8. januar 1786

(LAV, Ålborg bispearkiv, C 1-334. Konduitelister for præster, degne og skoleholdere i Børglum herred 1785-86)

Conduite liste over Sognepræster og Capellaner i Børglum Herred pr[o]jan[no] 1786

1. Hr. Consistorialraad Gleerup, Sognepræst til Torslev og Lendum er gammel og sygelig; og kommer sielden ud, men Capellanen forretter det meeste, dend nu værende Capellan Hr. Balling er nyelig ankomen; Ungdomen er upaaklagelig.

2. Hr. Hans Blichfeldt, Præst til Wreilev og Hestrup er en duelig, ung Mand, der med Fligtighed og Nidkiærhed tager sig af sit Embede og Ungdom.

3. Hr. Johannes Friderich Møller til Børglum, Furrebye og Vejbye er en meget yndet og vænnlig Lærer, baade i Lærdom og Levnet; holder en gammel, brav Student Fabritius til Hielper.

4. Hr. Anders Bergh til Vraae, Emb og Serrislev er sygelig og skrøbelig, men hielpis af dend residerende Capellan Hr. Severiin Møller og en holdende Student Brønsdorph, saa alle Ting gaer ordentlig og vel til.

5. Hr. Hendrich Kampmand til Schiæve, en meeget gammel, men usædvanlig stærk Mand, forreter alleting self ved Hielp af hans ypperlige Degn Lars Bruun, som meest catechiserer Ungdomen, og derfor, som for sin heele Opførsel, fortienet dend bedste Berømmelse.

6. Hr. Laurits Munch til Albek og Vaar, en ung, stærk og fyrig Mand, forretter sit Embede upaaklagelig, holder en Student Obel til Hielper.

7. Hr. Christian Carstensen, sognepræst i Kiøbstæden Sæbye, tilligemed dend residerende Capellan, Hr. Albert Vanting, ere begge smukke og værdige Mænd i Embede og Forhold.

8. Hr. Laurits Vanting til Understed og Karup, en god, duelig og paapassende, gammel Mand, forretter alleting self med Munterhed og Hurtighed.

9. Mig self angaaende: da erkiender ieg mig at være dend ringeste blant dem alle; dog være Herrens Miskundhed priiset, som hidtil ikke har undraget mig

sin almægtige Understøttelse, men forundt mig de nødvendige Kræfter til Embedernis Forvaltning, der i sær hvad provstiets Vittløftighed angaar, har sine vigtige og besværlige Byrder, saa jeg indtil denne Dag har forrettet alleting alleene uden i yderste Nødsfald.

Ved Besøggelsen i Herredskirkerne har jeg ellers i Almindelighed fundet alleting ordentlig og vel, saa intet er at klage. Og kand jeg ikke forbigaae herved tillige at mælde som en liiden Anecdote, hvad mig hændte paa adskillige Stæder sc. at mange af Almuen spurgte mig ad, om det var sandt, vi skulde have en nye Troe, en nye Catechismus og nye Forklaring, ligesom en nye Psalmebog? Og i sær kom 2de Bønderkoner meeget bekymrede, ja, som med grædende Taare og bad mig siige dem i Fortroelighed, om det var vist, at de nu ikke længere maatte bruge Pontoppidans Forklaring, og dend gode, gamle Luthers Catechismus, som dog baade de og mange fleere havde ved deres Rok om Aftenen lært deres smaa Børn, de vare nu langt henne i Forklaringen, og det var en stor Synd, om de nu vilde forlose dend skønne Forklaring, som de alle baade gamle og unge, ja Præst og Degn og Skolemester vare vante til i saa mange Aar, ja, det var en stor dødelig Synd, om deris smaae Børn ingen Nytte skulde have af alt det, de havde lært, med viidere. Disse Gott Folk satte mig vist i Forlegenhed, og deris Aabenhierlighed og reedelige Intention i denne saa vigtige Sag gjorde stor Indtryk hos mig, saa jeg ikke uden rørende sinds Bevægelse forsikkrede dem, de kunde være roelige og sikkre for, at de aldrig mistede Luthers Catechismus, og ikke heller troede jeg, eller vilde ønske, at Pontoppidans Forklaring, som jeg tilligemed elskede og nødig vilde miste, nogen sinde blev gandske forkasted, men vel noget forandret, forkortet og forbedret, hvormed vi alle kunde være tient, og derved gik disse gode ærlige Folk fornøyet hiem. Jeg kand og ikke noksom beskrive, hvor stor Glæde Udsættelsen af dend nye Psalmebogs almindelige Brug iblant Bønderne har opvagt. De takker deris kiere og saa høit elskte Biskop derfor, thi de troer og siger, hand har beddet for dem hos Kongen, og give Gud det endnu maatte henstaae noget, da Bondens Trang er saa stor og de fleestis Vilkaar saa trykkende, at neppe dend tyvende det formaae at købe nye Psalmebøgger.

Wolstrup Præstegaard d. 8. Januarij 1787.

C. Rask.

Kommentarer

Ved siden af præstelisten findes der tilsvarende konduitelister for kapellaner, degne og skolelærere.

Conduite	opførsel, adfærd i tjenesten.
Pro anno	for året.

Lovgrundlag

Kancellicirk. af 22. december 1770 påbød amtmænd og biskopper årligt at indberette om deres underordnede embedsmænds opførsel i tjenesten.

Kancellicirk. af 17. januar 1801 og 23. november 1824. Jf. også JM's cirk. af 22. januar 1853.

Anvendelsesmuligheder

Provsteindberetninger er en vigtig kilde, da de kan beskæftige sig med mange forskellige sider af den kirkelige forvaltning. Specielt hvad angår konduitelisterne, var det Struensee, der i 1770 pålagde amtmænd og biskopper årligt at indsende disse indberetninger til centraladministrationen. Sådanne kvalifikationsbedømmelser havde i lang tid været anvendt inden for de militære etater, men først nu toges de i brug i civilforvaltningen. Konduitelister er særdeles interessante forvaltningshistoriske kilder, fordi de afslører, hvorledes det lokale embedsmandskorps vurderedes af den umiddelbart overordnede, og de vil være oplagte kilder til belysning af den lokale embedsmandsstand i en periode, hvor kvalifikationskravene øgedes kraftigt.

Hvor findes kildetypen?

I bispe- og provstearkiverne samt i Danske Kancelli (LAA og RA, DK).

Specielt hvad angår *konduitelisterne* findes disse i bispe-, provste- og amtsarkiverne, mens de i centraladministrationen kun findes sporadisk bevaret (RA, DK. F 59. Årlige indberetninger om gejstlige og verdslige embedsmænd for årene 1777-95 indsendt i henhold til kancelliskrivelse af 1770, 22/12, 1778-96; RA, DK G 103. Årlige indberetninger om fortjente mænd indsendt i henhold til cirkulærer af 1809, 28/11, 1809-47; RA, Rtk.235.13. Konduitelister for de under kammeret sorterende jyske embedsmænd 1771-72, og RA, Rtk. 2425.285. Konduitelister for de under Rentekammeret sorterende jyske embedsmænd, 1773-96).

Litteratur

Toldvæsenets konduitelister er anvendt af Henrik Fode: *Liberalisme og frihandel 1814-1914. Dansk Toldhistorie, bd. 3, s. 89-95.*

62. Bispens kirkevisitatsbog

Efter Reformationen blev en af bispens vigtigste og mest omfattende opgaver visitatsrejserne, hvor de ved besøg i de enkelte sogne skulle kontrollere alle grene af det kirkelige liv, præsternes embedsførelse og økonomi og stiftets skole-, fattig- og hospitalsvæsen, det sidste omfattende den tids forsørgelsesinstitutioner. Mindst hvert tredje år skulle de i henhold til Kirkeordinansen fra 1537/1539 og Danske Lov 1683 besøge stiftets kirker, og de havde indberetningspligt til kancelliet vedrørende de nævnte forhold. Under besøgene førte biskoppen sine iagttagelser og bemærkninger ind i en særlig visitatsbog, og det er fra en sådan, der i det følgende bringes et uddrag.

Bispevisitats i Houlbjerg herred 23.-27. september 1794

(LAV, Århus bispearkiv, C 3-1925. Kirkevisitatsprotokol 1791-1894, Houlbjerg herred 23.-27. september 1794)

Herfra blev Visitatsen videre fortsat i Houlberg Herred, og i samme visiteret 1. Houlberg og Grandsløv, den 23. Sept. [1794]. Da den forrige Sognepræst, Provst Esmarch, for nogle Aar resignerede sit Embede, blev i hans Sted af Grevinde Friis Desmercieres 1792 kaldet som Sognepræst ved disse Meenigheder Hr. Johan Hansen Sundorph, forhen Præst til Haurum i dette samme Herred, hvor han dog kun havde været lidet over et Aar, altsaa er han i alt nu 3 Aar i Præsteembedet, og hans Alder er 31 Aar. Han er ellers en gandske duelig, god og retsindig Mand, og hans Foredrag i Prædikenen og Katechisationen hørtes den Dag med Fornøjelse.(...)

Begge Kirkerne ere i god Stand, den i Houlberg tilhører Grevskabet Frijsenborg, Grandsløv Kirkes eier er Etatsraadinde Lichtenberg paa Bidstrup, denne sidste Kirke er fortrinlig skøn.

Præstegaarden er en gammel Bygning, var vel og forhen noget forfalden, men er allerede i Hr. Sundorffs tid bleven forbedret, hvilket fremdeles kan ventes, da det her ikke feiler paa Evne.

2. Welløv, visiteret den 24. Sept. Den forrige Sognepræst, Hr. Meyer, en ærværdig og fortient Mand, er nu Emeritus. Til hans Adjuncties havde Hr. Grevinde Frijs Desmercieres allerede 1784 kaldet Hr. Hans Nicolaj Lund, som siden 1793 er virkelig Sognepræst, efter at bemelte Hr. Mejer havde afstaaet Embedet til ham. Denne nærværende Lærer Hr. Lund fortjener i alle Maader et godt Vidnesbyrd om hans Duelighed og Retsindighed. Hans Foredrag er tydeligt og indtrængende, hvoraf Virkningerne ogsaa kunde spores hos gamle og unge; da der ved Overhørelsen erfarede god Kundskab og Lyst til den guddommelige Sandhed.(...)

Ved Welløv Kirke fandtes adskillige Mangler indvendig og udvendig, saa den behøver Reparation, hvorom vedkommende Forvalter blev erindret.

Men paa præstegaarden var intet at udsætte, da den for faa Aar er ganske nye opbyggt, og nu i fuldkommen stand.

3. Hvorslev og Gierning, den 25. sept. Disse Meenigheders sognepræst var den

Tid Hr. Terkel Friis Møller, tillige Provst i dette Herred. Han er kaldet af Grev Friis paa Frijsenborg 1768, altsaa her Præst i 26 Aar og hans Alder er 58. Nu for kort Tid siden er han af Hr. Grevinde Friis Desmercières kaldet herfra til Ormslev og Koldt Meenigheder i Ning herred. Hans hidtil beviiste Forhold i hans Embede, baade som Præst og som provst, fortienet et godt Vidnesbyrd.(...)

Ved Kirkerne, der tilhøre Grevskabet Frijsenborg, fandtes ingen Brøstfældighed.

Præstegaarden er gammel, og behøver vel hist og her en Reparation, som maa ventes af Provst Møller ved sin forestaaende Forflyttelse at blive bragt i Rigtighed.

4. Sahl og Guløv, den 26. Sept. Til disse Meenigheder er nu kaldet som Sognepræst Hr. Claus Svitzer i Aaret 1792 af Kammerraad og Amtmand Ferslev paa Friisholt. Da ieg selv haver i bemelte Aar examineret og ordineret ham, saa kiender ieg hans Duelighed og Indsigt, som han anvender med al Flid, og derhos viser et anstændigt Forhold. Hans Alder er 30 Aar.(...)

Begge Kirker ere hidindtil holdte i god Stand. Sammes Eier er ommelte kammerraad Ferslev.

Præstegaarden er kun midelmaadig; dog haver Hr. Svitzer allerede i den korte Tid forbedret den, hvilket og fremdeles kan ventes.

5. Weyerslev, Aigt og Torsø den 27. Sept. Ogsaa disse Meenigheder havde faaet en nye Sognepræst, Hr. Niels Gudme Blicher, som 1792 blev kaldet hertil af Hr. Grevinde Friis Desmercières. Han er 34 Aar gammel, haver som Candidat vel forberedet sig, og saavel ved Examen og Ordination, som og siden i sin Embeds Førelse viist Duelighed, Indsigt og Flid, samt en retskaffen Tænkemaade. Han er nu for kort siden forflyttet herfra til et bedre Kald, som ogsaa tilhører Grevskabet Frijsenborg, nemlig Zeuthen og Folbye i Wester Lisberg Herred; og i hans Sted er allerede beskikket Hr. Hans Hodsager, forhen Capellan i Ødum, som og allerede haver tiltraadt dette Embede. Der kan med Grund haabes, at han vil vel forestaae det, da han er en duelig og god Mand.(...)

Alle 3 Kirker fandtes at være i god Stand. De tilhøre Grevskabet Frijsenborg. Ogsaa er Præstegaarden hidindtil vel vedligeholdt.

6. Haurum og Søebye, den 28. Sept. Efter den meget duelige og værdige Provst Tønder, som her var Præst 1790, men kort efter ved Døden afgik, have her siden den Tid været 3 Præster, Hr. Sundorff, nu Præst i Hovelberg, Hr. Bech, nu i Urløv, og den nu værende, Hr. Laurits Tolstrup, som blev kaldet hertil 1793 af Hr. Grevinde Friis Desmercières. Hans Alder er omtrent 30 Aar. I den korte Tid, han havde været her, havde han arbeidet med Flid; hans Foredragsmaade er tydelig og passende; og paa hans Forhold er intet at udsætte.(...)

Kirkerne tilhøre Grevskabet; de vare begge holdte i skikkelig Stand.

Præstegaarden er beboelig; behøve dog nok Reparation og videre Forbedring; hvorom Hr. Tolstrup gav Løfte, som han vel opfylder, om han ellers bliver her noget længere, end hans sidste Formand.

Kommentarer

For hvert sogn beskrives præsten, degne og skoleholdere, eventuelt skolerne, kirkerne og præstegården. I den her gengivne tekst er bemærkningerne vedr. skoler, degne og skoleholdere udeladt.

Hr. grevinde Titel til enkegrevinde, idet forfatteren helt uforståeligt skriver »Hr.«.

Lovgrundlag

Kirkeordinansen 1535/37 og Danske Lov 2-17-9 og 2-17-24.

Anvendelsesmuligheder

Præste- og skolehistorie, kirkebygningernes historie og lokalhistorie.

Hvor findes kildetyper?

I bispearkiverne (LAA).

Litteratur

Holger Hansen: Oversigt over Sjællands bispearkiv og Sjællands stiftsøvrigheds arkiv, *Fortid og Nutid* 5, 1924-25, s. 48.

Holger Hansen: Lolland-Falsters stiftsarkiv, *Fortid og Nutid* 7, 1928-29, s. 35.

Hans Knudsen: De jydsk bispearkiver, *Fortid og Nutid* 5, 1924-25, s. 90, 99 og 101.

Hans Knudsen: Det fynske bispe- og stiftsøvrighedsarkiv, *Fortid og Nutid* 6, 1926-27, s. 73.

Erik Nørr: *Præst og administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841*, Kbh 1981.

Olaf Olsen: *I Jacob Madsens fodspor. Biskop C.T. Engelstofts fynske kirkebeskrivelser*, Odense 1970.

A.R. Idum (udg.): *Mester Jacob Madsens Visitatsbog*, Odense 1929-33.

Chr. Petresch Christensen (udg.): Broder Brorson: Visitatsindberetninger 1738-64, *Vendsysselske Årbøger* 1919-20, s. 1-21, 205-22; 1921-22, s. 43-52, 188-203; 1923-24, s. 49-60, 224-40; 1925-26, s. 21-37.

L.J. Koch (udg.): *Hans Adolph Brorson: Visitatsberetninger og breve*, Kbh. 1960.

Holger Fr. Rørdam (udg.): Uddrag af biskop Balles visitatsbog 1799 og 1800, *Kirkehistoriske Samlinger*, 3. rk. bd. 4, s. 1-21, 1882-84.

Bjørn Kornerup (udg.): *J.P. Mynsters visitatsdagbøger 1835-53*, bd. 1-2; Kbh. 1937.

P.G. Lindhardt (udg.): Biskop Christian Ludwigs visitatsbog, *Aalborg Stifts Årbog*, Aalborg 1960, s. 19-100.

Skoleforvaltningen

Af Erik Nørr

I perioden 1750-1920 voksede skolevæsenet (almueskolen, folkeskolen) fra noget, der ikke fungerede overalt i landet, til at blive et af de store forvaltningsgrene i alle lokalområder. Den centrale skolelov i perioden var skoleanordningerne af 29. juli 1814 for henholdsvis landet og købstæderne. På landet i Østifterne havde anordningen været forberedt ved en forsøgsordning (Provisorisk reglement af 10. oktober 1806). Skolelovene af 8. marts 1856 og 24. marts 1899 var kun reformer på begrænsede områder, så mange af bestemmelserne i skoleanordningerne var stadig i kraft indtil skoletilsynsloven af 1933 og folkeskoleloven af 1937. Kommunallovgivningen for landsognene af 1841 og 1867 og for købstæderne af 1837 og 1868 ændrede på nogle punkter opbygningen af skoleforvaltningen.

For landsognene var de vigtigste skoleorganer på lokalt plan *skolekommissionen* under præstens ledelse og i stigende grad sognerådet. I købstæderne var det på tilsvarende måde skolekommissionen og byrådets skoleudvalg. På regionalt plan var den centrale myndighed *skoledirektionen* med provsten som forretningsfører, medens biskoppens indflydelse i det væsentlige bestod af visitatsretten. På centralt plan styredes skolevæsenet fra Danske Kancellis kirke- og skoledepartement, efter 1848 fra Kirke- og Undervisningsministeriets (Kultusministeriets) 2. kontor (det lavere skolevæsen).

De udvalgte kilder, hvoraf de fleste vedrører landsognene, beskriver for de tre førstes vedkommende skoleforvaltningen overordnet betragtet, mens nr. 66-70 beskæftiger sig med undervisningen i skolerne. Kilde nr. 71-72 omhandler lærerens uddannelsesmæssige baggrund, mens de to efterfølgende giver et indtryk af undervisningens fysiske rammer, først og fremmest lokaler og undervisningsmaterialer. Endelig er de to sidste kilder (nr. 75 og 76) eksempler på det tilsyn med skolevæsenet, der udøvedes af overordnede myndigheder.

Kildeoversigt

- 63. Indberetning om skolevæsenet før 1814 295
- 64. Skoleplan 299
- 65. Skoleberetning 304
- 66. Undervisningsplan 308
- 67. Gymnastikberetning 315
- 68. Dagbog for indbyrdes undervisning 320
- 69. Skolejournal 323
- 70. Eksamensprotokol 325

Skoleforvaltningen

- 71. Oplysningskema for nyansatte lærere 329
- 72. Læreres eksamensbevis 331
- 73. Statistiske oplysninger om skolelokaler og sundhedsforhold 335
- 74. Inventarliste 341
- 75. Bispens skolevisitatsbog 344
- 76. Provstens skolevisitatsbog 348

63. Indberetning om skolevæsenet før 1814

Skoleforordningen af 17. april 1739 havde ikke tilstrækkelig gennemslagskraft til at få gennemført et effektivt skolevæsen overalt i landet. På baggrund af oplysningstidens interesse for skolevæsen blandt en række godsejere og gejstlige blev der i maj 1789 nedsat en »Kommission angaaende det almindelige Skolevæsen« (senere benævnt »Den store Skolekommission«). Som grundlag for kommissionens arbejde blev lokaladministrationen i 1789 anmodet om at svare på en række spørgsmål om skolevæsenets stade i lokalområdet, og disse besvarelser giver et godt indblik i skolevæsenet forud for 1814-skolelovene.

De danske skolars indretning i nogle sogne i Vandfuld herred 1789

(RA, DK. Den Store Skolekommissions arkiv. Besvarelser af kancellicirk. af 14/11 1789 fra Vandfuld herred, Lundenæs-Bøvling amter)

J Wandfuld Herred

III. Wandborg Sogn

1. Ey heller uden 1 Skole, som Degnen betiener. Børnene over 5 Aar, og de U-confirmerede ere 39.
2. Alle Gaarde og Huuse ligge adspredte i Sognet, hvor der falder en vaad og vanskelig Vey, og de længste fraliggende henved $\frac{1}{4}$ Miil. Degnen som Skole-Holder, nyder Lyse-Pengene 3 Rdr. 2 Mk og 1 Sk. af hver Tønde Hartkorn over 253, og faae Læs Tørv.
3. Degnen, 44 Aar gammel, kan have i Aarlig Indkomst 30 Rdr., som bestaae i Høytids-Offere, Degne Traver af Byg og Havre, og af hver Gaard 1 Brød, 1 røget Faar-Laar, nogle faae Voll Eng og Accidentier.
4. Degne-Boeligen og derudi Skole-Stuen ligger tæt ved Kirke-Diget midt i Sognet.
5. Skole-Huuset er i forsvarlig Stand, bestaaende af 5 Fag, og kan rumme ben[ævn]te Antal Børn.
6. Til Degne-Boeligen er henlagt saa meget Jord, at der kan fødes og græsses 1 à 2 Køer og 6 à 8 Faar.

IV. Engberg Sogn

1. Da Degnen boer i det store Annex, Harboeøre, saa har dette lidet Hoved-Sogns Beboere stedse betient sig af en Omgangs Skole-Holder, som Sogne-Præsten p.t. har overladt Huus i Præstegaarden; Skole-Børnene over 5 Aar og de U-confirmerede ere 21.
2. De længstfraliggende Gaarde og Huuse har da ey til Skole $\frac{1}{4}$ Miil og nogenledes god Vey. Den antagne Skole-Holder nyder Lyse-Pengene 3 rd. 2 Mk, det øvrige til hans Løn og Underholdning, nyder han p.t. efter accord hos Sogne-Præsten.

Pro Memoria.

Da Hans Kongelige Majestæt har behaget at nedsette en Commission, der skal overbette hvorledes de Danske Skoler her i Riget kunde sættes paa en bedre Fod, saa skulle man, til fornøden Afbetiening for samme, tienslig udbede sig af Hr. Kammerherre og Deres Høiærværdighed Oplysning om følgende Punkter:

- 1) Hvor mange Skoler, der for nærværende Tid ere i ethvert Sogn, og hvor mange Skolebørn? for hvilke de anses, der ere over 5 Aar, og endnu ikke have staaet til Confirmation.
- 2) Hvor langt de længstfraliggende Gaarde og Huuse have til Skolen efter nærværende Indretning, og hvorledes Skoleveien er beskaffen? endelig hvor meget Skoleholderen kan have i Indtægt aarlig, og hvori saadan hans Indtægt bestaar?
- 3) Hvor meget enhver af Degnene kunde have i aarlig Indkomst? og hvori samme bestaar? samt hvor mange Degne der ere i ethvert Herred? og hvor gammel enhver af dem er?
- 4) Hvorledes Degneboligerne ere beliggende, om de ere midt i Sognet?
- 5) Om Skolehusene ere i god Stand og hvor mange Jag de bestaae af? hvor stor Skolestuen er? og hvor mange Børn bekvemmelig deri kan rummes?
- 6) Om der er Agerland eller Have ved Degneboligen og Skolehusene?
- 7) Hvor mange Skoler der behøves i ethvert Herred, og paa hvilke Steder samme skulle anlægges, naar ingen af Skolebørnene maatte have over $\frac{1}{4}$ Meil til Skolen? samt hvor mange Børn da omtrent paa nærværende Tid enhver Skole kom til at bestaae af.

Det Kongelige Danske Cancellie den 14de November 1789.

v. Brandt.

Nagaard.

Schow.

Cirkulæret af 14. november 1789 (RA).

VI. Ramme Sogn

1. Der er ey heller uden 1 Skole, der holdes af Degnen, der omgaaer i Sognet til Lettelse for Børnene, i alt 30; efterdi Gaarde og Stæder ligge meget adspredte.

2. formedelst Skole-Holderens Omgang har de fleeste Børn neppe 1/8 Miil til Skole. Degnens Løn derfor er Lyse-Pengene og anden godvillig Tjeneste af Beboerne.
3. Hans aarlig Indkomst er ikkun 20 Rdr., Skole-Lønningen iberegnet, og bestaaer i oftbenævnte Høytids Offere, Degne-Traver, Kage, Faar-Laare, Eng og faae Accidentier. Han er 54 Aar gammel.
4. Han boer midt i Sognet.
5. Der er ingen Degne-Boelig, efterdi samme er i følge et Allernaadigst Brev af 18de Junii 1632 underlagt Præstegaarden, ey heller Skole-Huus, hvorimod Degnen, ligesom hans Formænd, har et lidet Boel i fæste af Herskab. Skole-Stuen kan rumme Sognets Børn.
6. Til samme Boels Stæd er henlagt Ager-jord af 3 Fierdingkar Hartkorn, paa hvilket kan fødes og græsses 1 a 2 Køer og faae Faar.

VII. Fialtring Sogn

Det haves ingen Skole-Huus, men Sogne-Mændene leyer i en Mands Gaard midt i Sognet en beqvem Stue, hvorudi holdes Skole de anbefalede 3 Vinter-Maaneder af en duelig Person, som Sogne-Præsten vælger og besørger lønnet af Lyse-Pengene og Sogne-Folkets Gaver.

Skole-Børnene over 5 Aar og indtil de Confirmerede ere 66, og de have icke over 1/4 Miil til Skolen.

Kommentarer

Accidentier	degnens uvise indtægter, der blev givet ham i forbindelse med kirkelige handlinger.
Accord	aftale.
Degne Traver	degnens del i korntienden (jfr. Danske Lov 2-15-10). Om degnetrave og degnekorn se Christian Lunn: <i>Haandbog over det danske Tiendevæsen</i> , 1839, s. 104-10.
Eng	Før degnene og skolelærerne fik tildelt en egentlig skolelod, havde de en græsningsret i landsbyens engstrækninger.
Kage	Den i Danske Lov 2-15-10 nævnte småredsel eller smårente til degnene eksisterede stadig en række steder. Den kunne f.eks. bestå af brød, kage, flæsk, gås, æg, fårelår m.m.
Lyse-Penge	Ifølge Kirkeritualet af 1685 skulle der ved altergangen tændes to lys på alteret. Ved resk. af 2. februar 1739 blev kirkelysene afskaffet, men afgiften fortsatte; kirkelysepengene skulle fremtidig komme skolevæsenet til gode.
Omgangsskole	I områder, hvor befolkningen boede for spredt til, at

der kunne oprettes faste skoler, kunne der ifg. 1814-skoleanordningens §2 oprettes omgangsskoler. Ifg. §1 skulle børnene normalt kun have højst 1/4 mil til skole.

Lovgrundlag

Kancellipromemoria af 14. november 1789.

Anvendelsesmuligheder

Indberetningerne giver et glimrende indtryk af skolevæsenets stade omkring 1790 og illustrerer, hvor stor en indsats der i 1814 skulle gøres for at få skolevæsenet til at fungere i alle afkroge af sognene. Jfr. kilde nr. 64 (skoleplanen).

Hvor findes kildetyperne?

Indberetningen findes i Danske Kancellis arkiv (RA, DK. Den store Skolekommission. Besvarelser på kancellicirk. 14/11-1789 ang. skolevæsenet på landet).

Litteratur

Joakim Larsen: *Bidrag til Den danske Folkeskoles Historie 1784-1818*, Kbh. 1893, s.107ff.

Ingrid Markussen: *Visdommens lænker. Studier i enevældens skolereformer fra Reventlow til skolelov*, Odense 1988.

64. Skoleplan

En skoleplan indeholder for hver kommune oplysninger om skoledistrikternes omfang, antallet af skoler (inkl. omgangsskoler og biskoler), lærerkræfterne, lærernes aflønning og udgifternes fordeling. Godkendelsen af skoleplaner helt inde i Danske Kancelli var i høj grad med til at få gennemført skoleanordningerne af 1814 i praksis. Hvert pastorat i hele landet skulle gennemføre en nyordning af skolevæsenet med et passende antal skoler, lærerkræfter, og – hvad der i høj grad var af betydning for skolevæsenets standard – sikring af lærernes anordningsmæssige løn. Skoledirektionerne og kancelliet/ministeriet skulle godkende enhver ændring i skoleplanen over hele perioden, selv om sogneråd/kommunalbestyrelse i 1899 fik en vis medindflydelse.

Skoleplan for Sønderup sogn 1815

(RA, DK. 1. dept. H 46. Approberede skoleplaner 1809-47 og H 46a. Korrespondance vedrørende skoleplaner 1809-47)

Forslag til Skoledistricternes Inddeling og Skolelærernes anstændige Lønning i Sønderup og Suldrup Sogne eller Sønderup Pastorat i Hornum Herred, Aalborg Amt fra Pentz og Tetens

[Venstre side:]

Sognet og Skolens Navn [1]	Districtets hidtilværende Tilstand [2]	Forandringen som bør skee hvad tages fra hvad legges til [3] [4]		Districtets Tilstand efter Planen [5]
Sønderup Sogn	Sønderup Bye 12 Gd. 7 Huse	<u>Bravelstrup</u> Hartkorn	<u>Moesbek Bye</u> 3 Gaarde	<u>Sønderup Htk.</u> 67 Td. 1 skp. 1 f.
H[ar]tkorn 113 Td. 2 skp. 1 f.	Knolde Bye 2 Boelstæder	16 Td. 2 skp. 1 f. 1 Alb	fra Giver Sogn i Aars Herred	Knolde 1-3-0-1 Munkholm 4-4-3-2 Gammelholm 7-2-3-2 Rebstrup med Mølle 16-1-3
Sønderup Skole	Gammelholm 1 Gaard Rebstrup med Mølle 3 Gaarde Bravelstrup 4 Gaarde 1 Hus Hartkorn i alt 113 Td. 2 skp. 1 f.	til <u>Bravelstrup</u> <u>ny Omgangsskole</u> i Sønderup Sogn		Hartk[orn] ialt 96 Td. 7 skp. 3 f. 2 Alb. skolepligtige Børn: 35, desuden Moesbek 3 Gaarde fra Giver Sogn

[Venstre side fortsat:]

[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
Bravelstrup nye Omgang Skole	et nyt Skole District	-	-	<u>Bravelstrup H[ar]tkorn</u> 16 Tdr. 2 skp. 1 f. 1 Alb. <u>Torsted og Kragelund H[ar]tkorn</u> 35 Td. 4 skp. 2 f. fra Aarestrup Skoledistrict i Aarestrup Sogn. H[ar]tkorn i Alt 51 Td. 6 skp. 3 fdk. Skolepligt[ige] Børn: 17

[Højre side:]

Hvad Skolelæreren har havt i Løn efter den gamle Indretning	Hvor meget foreslaaes som Løn for Fremtiden	Hvad dertil haves uden Ligning	Hvor meget bliver at ligne paa Sognet	Anmerkninger
[6]	[7]	[8]	[9]	[10]
[Sønderup:] Rug 8 Td. 3 skp. Byg 4 Td. 1 skp. Offer og Accid[enser] circa 34 Rbd. N.V. Lyse Penge 6 Rd S.V., for Høe og Halm 1 skp. Haure For hver Gaardmand i sognet [?] Td. Land middelmaadig	Rug 6 Td. Byg 20 Td., deraf 10 Td. betalt efter Cap[itels] Taxt[en]. Som Kirkesanger i Sønderup Offer og Acc[idenser] af Sognet omtrent 14 Rbd. Det anordnede Foder og Brændsel.	intet	Hidtil af Pastoratet ydet aarlig Rug 12 Td. 1 skp. 3 f. Byg 7 Td. 7 skp. 1 f. Endvidere at udrede ved Ligning: Rug 2 Td. 6 skp. 1 f. Byg 48 Td. 3 f. I det hele altsaa at ligne paa Pastoratet.	Weyenes Besværlighed og Længde gjør nye Omgangsskoler nødvendige.

[Højre side fortsat:]

[6]	[7]	[8]	[9]	[10]
[Bravelstrup:]	Indtægterne anføres neden under ved Rodsted, til hvilken Skole han tillige bliver Lærer og hvor hans Boe- pæl bliver.		Rug 15 Td. Byg 56 Td. Torsted og Kragelund i Aarestrup Sogn og Moesbek i Giver Sogn bi- drager til disse Udgifter.	Torsted og Kragelund i Aarestrup Sogn ligger $\frac{1}{2}$ Miil fra Aarestrup Skole, og ikkun $\frac{1}{8}$ Miil fra Bravelstrup. Moesbek i Giver Sogn har $\frac{1}{4}$ Miil til Søn- drup og $\frac{1}{2}$ til Giver.

[Senere tilføjelser:]

NB. forandret ved Canc[elli] Resol. af 4. August 1829 saaledes at Hjælpesko-
lerne nedlægges m.m.

[Læreren i Sønderup] »Bevilget et Lønningstillæg af 5 Tdr. Byg ved
M[ini]st[er]ii Skriv[else af] 5. April 1850 No. 457 (C382).«

Kommentarer

Skoleplanen indeholder tilsvarende rubrikker for Suldrup sogn, hvor der ud
over den eksisterende skole skulle oprettes en omgangsskole i Rodsted.

Accidenser

Se kommentarer til nr. 63 (Accidentier).

Foder og Brændel

Det i skoleanordn. af 29. juli 1814 § 55 bestemte.

Lysepenge

Se kommentarer til nr. 63.

N. V.

navneværdi.

Omgangsskole

Se kommentarer til nr. 63.

Pentz og Tetens

Skoledirektionen for Aalborg østre amtsprovsti, der
bestod af amtmanden over Aalborg amt (Pentz) og amts-
provst Gerhard Tetens.

S. V.

sølvværdi.

Lovgrundlag

Provisorisk reglement af 10. oktober 1806 for almueskolevæsenet på landet i
Sjælland, Fyn og Lolland-Falster § 2.

Anordn. af 29. juli 1814 for skolevæsenet på landet § 3: Skoledirektionen
pålagdes snarest muligt at udarbejde skoleplan for hvert pastorat (indsendes til
Danske Kancellis approbation).

Anordn. af 29. juli 1814 for almueskolevæsenet i købstæderne § 9: Skoledi-
rektionen skulle efter at have indhentet oplysninger fra skolekommissionen
indsende en skoleplan (betegnelsen anvendes ikke i paragraffen) til under-
søgelse og stadfæstelse i Danske Kancelli.

Lov af 24. marts 1899 om forskellige forhold vedr. Folkeskolen § 11: For hver kommune (både land og by) skulle der af sognerådet/kommunalbestyrelsen efter forslag fra skolekommissionen udarbejdes en skoleplan, der med skoledirektionens indstilling indsendtes til ministeriets stadfæstelse. Skoleplanerne kunne til enhver tid ændres, men hvert tiende år skulle de underkastes grundigt gennemsyn. (Om det nye skema, som skoleplanerne skulle føres efter se: KUM-cirk. af 11. april 1899).

Anvendelsesmuligheder

På grundlag af skoleplanerne kan den skolehistoriske forskning få overblik over en række væsentlige data for alle landets skoler over en meget lang periode. Den lokalhistoriske forskning kan være sikker på at finde de relevante basisoplysninger uden at være afhængig af, om lokalt materiale er bevaret.

Faldgrube: Skoleplanerne var *planer* for, hvordan skolevæsenet i et område burde se ud i fremtiden. Det er ikke sikkert, at planen blev gennemført til punkt og prikke, eller måske blev den først gennemført over længere tid. Specielt i årene efter 1814 var der mange hindringer for gennemførelsen af planerne. I skoleplanen forudsatte man f.eks. inddragelsen af degneindtægterne til fordel for skolevæsenet, men dette forudsatte, at degnene skulle dø først. Desuden var landbrugskrisen 1818-28 mange steder med til, at skoleplanerne, som betød større kommunale skatter, først langsomt blev virkeliggjort.

Hvor findes kildetyperne?

De originale skoleplaner er i noget omfang bevaret i de lokale tilsynsmyndigheders arkiver (LAA), men ellers finder man dem i Danske Kancellis og senere i Kirke- og Undervisningsministeriets arkiver, nemlig:

RA, DK 1. dept. H 46. Approberede skoleplaner 1809-47 (11 bd.) og H 46a. Korrespondance vedr. skoleplaner 1809-47).

RA, KUM 2. kt. Approberede skoleplaner (9 bd., kronologisk ordnede); Approberede skoleplaner 1901-10 (8 bd., opdelt efter amter); Købstadsskoleplaner og undervisningsplaner 1910ff (2 bd., alfabetisk ordnede); Approberede skoleplaner 1911ff. Landet (17 bd.); Register over skoleplaner (2 bd.) 1812-1903; Register til ændringer i skoleplanerne 1900-10, 1910-18 (2 bd.); Sager vedrørende skoleplaner (53 pk., opdelt efter amter).

RA, Undervisningsministeriet. Gruppeordnede sager: Skoleplaner. Købstæder 1920 (2 bd., med henvisninger til journalsager herom) og Landet (19 bd., opdelt efter amter; årlige ændringer i planerne se ministeriets alm. journalsager). 1899, 1910 og 1920 findes der i KUM 2. kt. og i Undervisningsministeriets 1. dept. særlige journaler for godkendelse af skoleplaner.

Litteratur

Erik Nørr: *Præst og Administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841*, Kbh. 1981, s. 85-88.

Erik Nørr: *Skolen, præsten og kommunen. Kampen om skolen på landet 1842-1899*, Kbh. 1994, s. 237-48.

H.V. Skibsted: *Almueskolevæsenet i de danske Kjøbstæder og Landdistricter*, Kbh. 1876 (2. udg.), s. 61-66.

Niels Petersen: *Kultusministeriet. Organisation og arkiv*, Kbh. 1984, s. 220-21.

65. Skoleberetning

Den årligt afgivne skoleberetning indeholder i skematisk form en oversigt over skolevæsenet i hvert eneste sogn i landet. Man kan heri finde oplysninger om antallet skoler, de ansatte lærere, antallet af børn, antallet af privatunderviste, skolegangsordningen, forsømmelsernes omfang og idømte mulktter, skolestuernes størrelse, aftenskoleundervisningens omfang samt i nogle tilfælde antallet og arten af læsebøger m.m. Skemaerne, der af skoledirektionen blev indsendt til Kultusministeriet, er opdelt således, at købstadsskolerne bringes forrest i et særligt skema og dernæst landsbyskolerne herredsvis.

Beretning om tilstanden i Storvorde skole 1870

(RA, KUM 2. kt. Skoleberetninger. Aalborg amt. Hornum-Fleskum herreder 1870)

[Spørgsmål]	[Svar]
1. Sognets Navn.	Storvorde
2. Præstens Navn.	H.W. Tetens
3. Skolens Navn.	Storvorde
4. Lærerens Navn, Alder d. 31. Decbr., om han er Seminarist, Student eller Candidat.	Rasmus Rasmussen, 52 Aar Seminarist.
5. Lærerens Sædelighed, Flid, Duelighed	Meget duelig og flittig.
6. Børnenes Fremgang.	Meget god.
7. Undervises der i Retskrivning, Geographie, Fædrelandshistorie?	Ja.
8. Hvormange Børn er der i Districtet, der den 31. Decbr. have fyldt det 7de Aar?	40.
9. Børneantallet i øverste Classe:	
a) den 31. Decbr.;	a, 20
b) i Gjennemsnit af hele Aaret	b, 22 10/12
10. Børneantallet i nederste Classe:	
a) den 31. Decbr.;	a, 20
b) i Gjennemsnit af hele Aaret	b, 19 10/12
11. Hvormange Børn nød privat Undervisning den 31. Decbr.?	-
12. Hvorledes er Skolegangen ordnet?	Som i Romdrup.
13. Hvormange Dage skulde der have været holdt Skole?	246.
14. Hvormange Dage er der holdt Skole?	234 ¹ / ₂ .
15. Antallet af besøgte Skoledage for samtlige Børn tilsammentagne.	4168. 2 Kl.: 1876, 1. Kl.: 2272.
16. Antallet af Skoleforsømmelser for samtlige Børn tilsammentagne:	

- a) ved Sygdom,
b) af anden lov[ig] Grund,
c) uden l[ovlig] Gr[und]
17. Beløbet af de for disse Forsømmelser dicterede og erlagte Mulcter.
18. Hvormange Cubikfod Rum indeholder Skolestuen?
19. Hvormange og hvilke Læsebøger haves?
20. Hvilke Kort haves?
21. Paahviler der Communens Skolevæsen Gjæld, og hvor stor var i saa Fald dens Beløb den 31. Decbr.?
22. Anmærkninger.
- a, 311.
b, 304 1/2.
487.
5 Rdl. 84 [sk.] for Storvorde og Østerenge. 188 dage a 3 sk. dicterede og erlagte.
2590 19/144.
2 Bibler, 14 N[y] Test[amenter], 18 Borgen og Rungs, 24 Børrensens, 16 Jensens.
Europa, Danmark, Verden, Palæstina.
- Manglende Skoledage:
2 1/2 Fastetjeneste.
3 Examen.
2 Skolen kalket.
2 Bispevisitats.
1 Læreren syg.
1 krævet Kornløn.
Aftenskole i Januar og Februar i Forening med Skolelærer Petersen i Østerenge Skole.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Sognets Navn.	Præstens Navn.	Skolens Navn.	Læreren Navn, Alder d. 31. Decbr., om han er Seminarist, Student eller Candidat. 1)	Læreren Sædelighed, Fsid, Duellighed.	Børnenes Fremgang.	Undervises der i Ret-, Skrivning, Geographie, Fædrelands- historie?	Hvormange Børn er der i Districtet, der den 31. Decbr. have fuldt det 7de Aar?	Børneantallet i øverste Klasse: a) den 31. Decbr.; b) i Gjen- nemsnit af hele Aaret.	Børneantallet i næ- bste Klasse: a) den 31. Decbr.; b) i Gjen- nemsnit af hele Aaret. 2)	Hvormange Børn mod privat Under- visning den 31. Decbr. 2)
13.	13.	14.	16.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.
Hvorlede er Skolegangen ordnet?	Hvormange Dage Mulde der have været holdt Skole?	Hvormange Dage er der holdt Skole?	Antallet af besøgte Skole- dage for samtlige Børn tilsam- mentagne. 4)	Antallet af Skolefor- samlinger for samtlige Børn tilsam- mentagne: a) ved Syg- dom, b) af anden lovl. Grund, c) uden l. Gr.	Beløbet af de for disse Forsømmel- ser dicterede og erlagte Mulcter.	Hvormange Cubikfod Rum inde- holder Skole- stuen?	Hvormange og hvilke Læsebøger haves 2)?	Hvilke Kort haves?	Paahviler der Commu- nens Skole- væsen Gjæld, og hvor stor var i saa Fald dens Beløb den 31. Decbr.?	Anmærkninger. 4)

Skoleberetningsskemaets hoved 1870. (RA).

Kommentarer

Til skoleberetningen anvendtes et fortrykt skema, hvor spørgsmålene stod anbragt vandret. Den her gengivne skoleberetning, der også omfatter de øvrige skoler i Storvorde pastorat, er afgivet af provst N.V.B. Albrechtsen den 25. april 1871.

Cubikfod Rum (pkt. 18) Ifølge skoleloven af 8. marts 1856 §§ 2-3 skulle der i nye skolebygninger være mindst 90 kubikfod rum i skolestuen og i gamle skolebygninger mindst 50 kubikfod for hvert skolebarn.

Skolegangen (pkt. 12) Ifølge den skolegangsordning, der blev benyttet i Romdrup og Storvorde sogne, gik børnene i øverste klasse i skole 4 dage om ugen i 7 måneder og holdt fri i de øvrige fem, medens børnene i nederste klasse mødte 2 dage om vinteren og 4 dage om sommeren.

Lovgrundlag

Anordn. af 29. juli 1814 for skolevæsenet på landet (Bilag C § 3) og i købstæderne (Bilag C § 12): Krav om årlige indberetninger fra skoledirektionerne til Danske Kancelli (senere til Kirke- og Undervisningsministeriet). I starten skulle disse indberetninger bygge på halvårlige indberetninger fra skolekommissionerne, senere nøjedes disse dog med årlige indberetninger.

Danske Kancelli og Kultusministeriet stillede ved senere cirkulærer krav om, at bestemte oplysninger skulle medtages, eller at det benyttede skema fik andre rubrikker. Se således: cirk. af 15. december 1818, cirk. af 3. april 1827 (indskærpede indsendelsespligten), cirk. af 4. januar 1842 (indførte nyt skema for købstæderne), cirk. af 11. juni 1844 (nyt skema for landet), cirk. af 19. november 1859 (med nøje angivelse af skemaets indhold), cirk. af 4. december 1862 og 22. januar 1868.

Ved cirk. af 7. december 1893 og igen ved cirk. af 20. januar 1908 indførtes helt nye skemaer, der skulle give et bedre grundlag for den landsdækkende skolestatistik.

Ifølge cirk. af 3. december 1863 skulle der også gives visse oplysninger om privatskolerne i beretningerne.

Anvendelsesmuligheder

Skoleberetningerne er sammen med den korrespondance mellem ministeriet og de lokale myndigheder, de affødte, centrale kilder til en beskrivelse af skolevæsenets stade overalt i landet.

De årlige skoleberetninger havde en vigtig funktion i forvaltningen, idet de blev benyttet som et middel for den statslige styring af skolevæsenet. Skoledirektionerne (især provsterne) indsendte beretningerne med en følgeskrivelse, hvori der ofte var en redegørelse for de svage punkter i det lokale skolevæsen (f.eks. for ringe skolegang, dårlige bygningsforhold eller problemer med lærerne). Ministeriet nøjedes ikke med at lægge beretningerne ad acta, men gen-

nemgik dem indgående og konstaterede i de fleste tilfælde en række forhold, som ministeriet efterfølgende anmodede skoledirektionen om at få rettet. Skoledirektionen måtte derefter tage kampen op med skolekommissioner og sogneråd for at få ministeriets krav gennemført.

Hvor findes kildetyperne?

I Danske Kancellis og Kirke- og Undervisningsministeriets arkiver: RA, DK. G 118. Årlige indberetninger ang. almueskolevæsenet 1811-48 (11 pk.). Materialet har store lakuner. RA, KUM 2. kt. Skoleberetninger 1848-1911 (250 pk.). Materialet er ordnet årgangsvis (lagt alfabetisk efter amter).

For perioden 1912-51 er beretningerne desværre blevet kasseret i Statskonsulentens kontor.

I de lokale skolemyndigheders arkiver (især i provstearkiverne i LAA), findes bevaret temmelig mange koncepter til skoleberetninger og skolekommissioners indberetninger, som lå til grund for skoledirektionernes skoleberetninger.

Litteratur

Erik Nørr: *Præst og Administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841*, Kbh. 1981, s. 68-69.

Erik Nørr: *Skolen, præsten og kommunen. Kampen om skolen på landet 1842-1899*, Kbh. 1994, s. 228-32 og 257ff.

Niels Petersen: *Kultusministeriet. Organisation og arkiv*, Kbh. 1984, s. 221-24.

Gunhild Nissen: *Bønder, skole og demokrati*, Kbh. 1973, s. 18ff.

66. Undervisningsplan

I undervisningsplanen findes de nærmere bestemmelser for undervisningens ordning i de enkelte skoler i kommunen. Den indeholder bestemmelser om undervisningen i klasserne (fælles eller kønsopdelt), om undervisningstiden for de enkelte klasser, skolegangsordningen, undervisningsfagene og timetallet i de enkelte fag, om fagmålene (læseplanen) og endelig ferieplanen.

Undervisningsplan for Omø skole 1901

(RA, KUM 2. kt. Forslag til Undervisningsplaner. Sorø, Præstø og Bornholms amter 1901-08)

Undervisningsplanen findes gengivet på de følgende sider.

Kommentarer

Undervisningsplanen omfatter følgende afdelinger:

a. Klassedelingen

b. Undervisningstiden.

Undervisningen begyndte fra marts til oktober kl. 7 om morgenen. Dog kunne tidspunktet ifølge bemærkningen på sidste side i skemaet evt. flyttes til 7.30 i oktober. Til gengæld sluttede man ved 13-14-tiden.

c. Skolegangsorden.

Der undervises ikke de lovpligtige 246 dage, som skoleloven af 24. marts 1899 §11 krævede. Det skyldtes først og fremmest, at skolelæreren tillige var øens sognepræst, og han underviste ikke om lørdagen, hvor han åbenbart skulle forberede sig til om søndagen.

d. Undervisningsfagene og disses Timetal.

e. Nærmere Bestemmelser af Undervisningens Omfang i de enkelte Fag i hver Klasse.

Fagmålene findes opregnet i det såkaldte Sthyrskes cirkulære af 6. april 1900, og i mange undervisningsplaner nøjes skolebestyrelsen med at henvise til, at dette cirkulære fulgtes. På Omø underviste præsten ikke i naturkundskab, gymnastik eller håndgerning for piger.

[f.] Underskrifter og stadfæstelse.

Skoleplanen er vedtaget af Omø Skolekommission og Omø Sogneråd den 22. marts 1901, og begge steder underskrevet af øens sognepræst L.T. Fleron, der både var lærer, formand for skolekommissionen og for sognerådet. Planen er derefter tilstillet Skoledirektionen for Vester og Øster Flakkebjerg Herreder, der den 2. april 1901 stadfæstede skoleplanen, hvorefter den sendtes videre til Kirke- og Undervisningsministeriet.

Lovgrundlag

Skoleloven af 24. marts 1899 § 13: Skolekommissionen skal udarbejde forslag til undervisningsplan, som derpå af sogne- eller byrådet indsendes via skoledirektionen til godkendelse i Kirke- og Undervisningsministeriet. Undervisningsplanen kunne ændres når som helst, men hvert 10. år skulle den underka-

Undervisningsplan

for

Omø Kommune
Under Fidekøbjerg Provsti, *Larø* Amt.

a. Klassedelingen.

I Kommunen findes følgende Skoledistrikter: *1.*

2 faste Lærerkælder ere ansatte ved:

Enkelærer er ansat ved: *Omø Skole*

Undervisningen er fælles for Drengene og Piger. Børnene gaa i

1. (laveste) Klasse i ca.	} 3	Aar; i Reglen indtil	} 10	Aars Alderen,
2. " " "	" " "	" " "	" " "	" " "
3. " " "	" " "	" " "	" " "	" " "
4. " " "	} 4	" " "	} 14	" " "

Oprykning og Udskrivning finder kun Sted ved Halvaarsskamen i April og Oktober.

b. Undervisningstiden.

i Maanederne

		Nov.-Febr.	Marts, April, Septbr. Oktober.	Maj-Avgust.
Forsaauidt Høldagsundervisning finder Sted.	1ste Klasse Kl.	} 4	} 7-1.	} 7-1.
	2den Klasse Kl.			
	3die Klasse Kl.			
	4de Klasse Kl.			
Forsaauidt Halvdagsundervisning finder Sted.	1ste Klasse Kl.	} 8-11	} 8-11 } 7-10 } 1 Dag om Ugen	} 7-10
	2den Klasse Kl.			
	3die Klasse Kl.			
	4de Klasse Kl.			

Uniddebart efter den nævnte Undervisningstids Udløb følger Undervisning ikke over i Time for Drengene " for Pigerne " i Gymnastik, " i Haandgerning " eller eventuelt i Sløjd, " i Gymnastik. "

I de fornævnte Tidrum er indbefattet Frikvarterer. Intet Frikvarter maa lægges ved Begyndelsen eller ved Slutningen af Skoletiden.

c. Skolegangsorden.

1. Fridage.

Ifølge Lovens § 11 skal der undervises aarlig mindst 246 Dage.

I nærværende Kommune undervises *208* Dage.

Rest *38* Fridage.

der fordeles saaledes:

K.M.2. Eksp. K. *1157*

Søndage	44	Dage.
Juleferie	14	-
Paaskeferie	8	-
Pinseferie	6	-
Høstferie	31	-
Fastelavnsmandag, Kongens Fødselsdag, Store Bededag, Kristi Himmelfartsdag, Grundlovsdagen	5	-
Til Raadighed	3	-
<i>Dagens fire Søn og Helligdage</i>	4	6

Fridage ialt 157 Dage.

II. Skoledage.

Hver Klasse skal i Følge Lovens § 11 have i Gennemsnit mindst 18 Timers Undervisning om Ugen, foruden den Tid, der anvendes til Undervisning i Gymnastik, kvindelig Haandgjerning og Sløjd. Denne Fordring fyldestgøres ved følgende vedtagne Skolegangsorden:

Der undervises ugentlig i Antal		Vinterhalvaaret. (1. November—30. April).	Sommerhalvaaret. (1. Maj—31. Oktober).
		<i>(Forsaaevdt Forskel gøres paa de enkelte Maanedre, anføres disse hver for sig.)</i>	
1ste Klasse	hele Dage	5 halve Dage.	2 hele og 1 halv Dag
	halve Dage		
2den Klasse	hele Dage	5 halve Dage.	2 hele og 1 halv Dag.
	halve Dage		
3die Klasse	hele Dage	5 halve Dage.	2 hele og 1 halv Dag.
	halve Dage		
4de Klasse	hele Dage	5 halve Dage.	2 hele og 1 halv Dag.
	halve Dage		

d. Undervisningsfagene og disses Timetal.

	Antal ugentlige Timer i Gennemsnit aarligt:			
	1ste Klasse	2den Klasse	3die Klasse	4de Klasse
Mundlig og skriftlig dansk	6 Timer	6 Timer	6 Timer	6 Timer
Religion	3 Timer	3 Timer	3 Timer	3 Timer
Skrivning	2 Timer	2 Timer	2 Timer	2 Timer
Regning	3 Timer	3 Timer	2 Timer	2 Timer
Historie	4 Timer	4 Timer	4 Timer	4 Timer
Geografi	4 Timer	4 Timer	4 Timer	4 Timer
Sang	1 Timer	1 Timer	1 Timer	1 Timer
Naturkundskab	1 Timer	1 Timer	1 Timer	1 Timer
Ialt				
Gymnastik for Drengene	4 Timer	4 Timer	4 Timer	4 Timer
Haandgjerning for Piger, hvortil er antaget				
for Kr. aarligt,	4 Timer	4 Timer	4 Timer	4 Timer
Sløjd for Drengene	1 Timer	1 Timer	1 Timer	1 Timer
Gymnastik for Piger	1 Timer	1 Timer	1 Timer	1 Timer

Paa Grundlag af foranstaaende Bestemmelser under a - d bliver Timetabellen, naar Undervisningsplanen er approberet, efter Forslag af Læreren at udarbejde (i 3 Eksemplarer) af Skolekommissionen.

Det ene Eksempel bliver hos Skolekommissionen; det andet sendes til Sogneraadet, og det tredje til Skoledirektionen.

Naar Skoledirektionen at egen Drift eller i Henhold til indkomne Indsigelser finder Anledning dertil, foranlediger den Timetabellen ændret.

Det af Skemaet, der ikke bruges eller erstattes af andet, overstrages.

Tilføjelser gøres paa vedkommende Steder.

e. Nærmere Bestemmelser af Undervisningens Omfang i de enkelte Fag i hver Klasse.

(Ministeriets Cirkulære af 6. April 1900).

(Naar Undervisningen i det paagældende Fag er Anskuelsesundervisning, anføres dette).

	1ste Klasse	2den Klasse	3die Klasse	4de Klasse
Dansk	<i>Efter Skolelovens § 10. 1ste Stykke</i>		<i>Mundtlig og skriftlig Orde. Grammatikken indføres.</i>	
Religion	<i>Balslevs Bibelhistorie Salmer læres udenad.</i>		<i>Balslevs Bibelhistorie Salmer læres udenad. Balslevs Lærebog gennemgaaes Enkeltte Afsnit af Ny Testamente se gennemgaaes.</i>	
Skrivning	<i>Skjænskrivning efter Forskrift</i>		<i>Skjænskrivning efter Forskrift</i>	
Regning	<i>Regning med ubenevnte og benevnte Tæl</i>		<i>Brøkrekning - Salings og Centrekøbing. Regning med Slæder og Loger.</i>	
Historie	"	"	<i>Historien gennemgaaes i et Aarsfang overensid til 7. Klasse; Udvalgt af Fædrelandshistoren for Børn og Almue-skoler.</i>	
Geografi	"	"	<i>Geografi efter 8. Klasse; Geografi med Billeder til Brug i Almue-skoler.</i>	
Sang (Cirkulære 30. Maj 1899).				
Naturkundskab				
Gymnastik for Drengs- (Cirk. Dec. 1900).	"	"	"	"
Håndgerning for Piger (Cirk. 20. Nov. 1899).	"	"	"	"

Saaledes foreslaaet (udfaerdiget i 3 Eksemplarer).

Om Skolekommission, d. 22. Marts 1901
 Ol. Christensen
 Intet at bemærke. Peder Mathiesen
 Om Skole, den 22. Marts 1901
 L. P. Thomsen
 Lærer.

Saaledes vedtaget uden Ændringer.

Fremsendes i 3*) Eksemplarer med Anmodning om Stadfæstelse.
 Om Sogneraad, d. 22. Marts 1901
 P. S. V.
 L. P. Thomsen
 Formand.
 Til
 Skoledirektionen for ~~Skole~~ Herred.

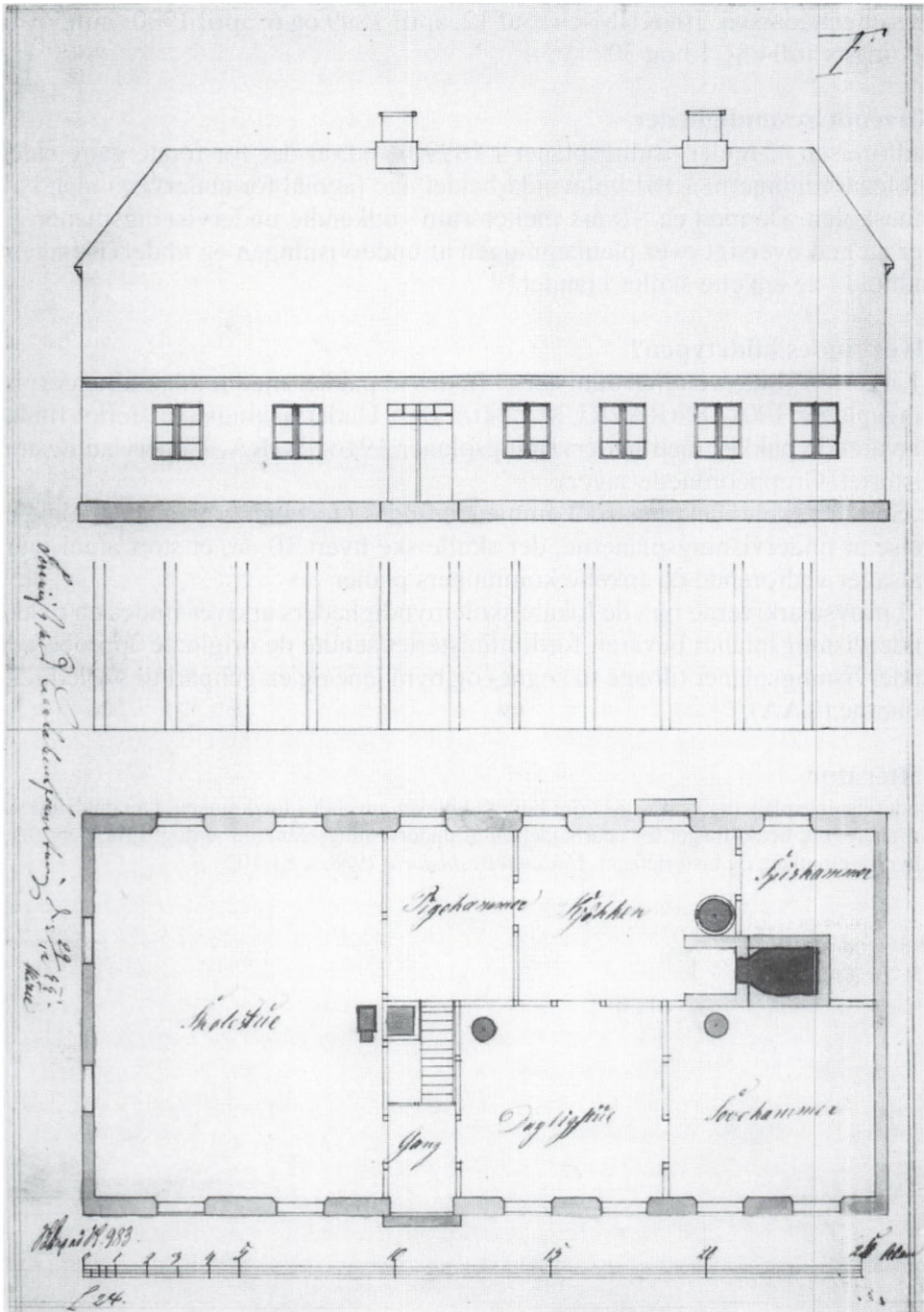
20de Februar 1901
 Stadlæstestiftelse
 Skoledirektionen for ~~Herred~~ Herred d. 2. April 1901
 Ministeriet for Undervisning
 D. D. H.
 Krantz

Laafremt des skulde vi sig, at den daglige Undervisningstid begyndtes er ansat for tidlig i Maanederne Oktober til Februar, vil den daglige Skoletid kunne forandres til: i Oktober fra 7 $\frac{1}{2}$ til 1 $\frac{1}{2}$ og fra November til Februar fra 8 $\frac{1}{2}$ til 2 $\frac{1}{2}$ (8 $\frac{1}{2}$ - 11 $\frac{1}{2}$ og 11 $\frac{1}{2}$ - 2 $\frac{1}{2}$)

*) 1 Eksemplar forbliver ved Skoledirektionen, 1 sendes til Ministeriet, 1 sendes, forsynet med Stadfæstelsespaategning, tilbage til Sogneraadet.

Brdr. Larsens Bogtrykkeri, Faab.

Tegning til en ny skole på Omø 1855. Den 50 m² store skolestue befandt sig til venstre for indgangen, mens skolelæreren bolig, der omfattede dagligstue, sovekammer, pigekammer, køkken, samt spisekammer, fyldte resten. (LAK, Kort og tegningssamlingen. Vester Flakkebjerg herredsfoged. Facadetegning og plan til skolebygning på Omø, nr. 13-1.)

stes et gennemsyn. Jfr. KUM-cirk. af 12. april 1899 og 6. april 1900 samt lov af 29. marts 1904 §§ 13 og 30.

Anvendelsesmuligheder

Indførelsen af undervisningsplaner i 1899 betød, at der for første gang siden skoleanordningerne i 1814 blev udarbejdet nye fagmål for undervisningen i almueskolen. De med ca. 10 års mellemrum godkendte undervisningsplaner giver en god oversigt over planlægningen af undervisningen og undervisningens indhold i de enkelte skoler i landet.

Hvor findes kildetypen?

I Kirke- og Undervisningsministeriet findes to pakker med forslag til undervisningsplaner 1901-08 (RA, KUM 2. kt.), og i Undervisningsministeriet findes tilsvarende pakker med undervisningsplaner 1916-19 (RA, Undervisningsministeriet. Gruppeordnede sager).

Som for skoleplanernes vedkommende findes i forbindelse med den godkendelse af undervisningsplanerne, der skulle ske hvert 10. år, et stort antal journalsager vedrørende de enkelte kommuners planer.

I provstearkiverne og i de lokale skolemyndigheders arkiver findes en række undervisningsplaner bevaret, fordi ministeriet sendte de originale approberede undervisningsplaner tilbage til sogne- og byrådene og en genpart til skoledirektionerne (LAA).

Litteratur

Undervisningsplanerne er ikke i særlig høj grad blevet anvendt i forskningen. Om det Sthyrke cirkulære, der betød meget for udarbejdelsen af undervisningsplanerne se dog: Erik Dehn: Det sthyrke circulære og historiefaget, *Uddannelseshistorie* 1988, s. 81-102.

67. Gymnastikberetning

Gymnastikundervisningen blev indført i skolerne efter 1814-anordningen. Indførelsen blev fremmet af Frederik 6.'s interesse for faget, der havde et vist militærisk islæt. De årlige gymnastikberetninger viser, at det kun var i købstads-skolerne man i det 19. århundrede fik indrettet gymnastiklokaler. På landet foregik gymnastikøvelserne udendørs, de steder hvor læreren var i stand til at undervise heri.

Beretning om gymnastikkens tilstand 1880 på Kerteminde Borgerskole og Fraugde sogns skoler.

(RA, KUM 2. kt. Gymnastikberetninger 1880. Odense amt. Bjerge-Aasum herreder)

1. Kerteminde Borgerskole

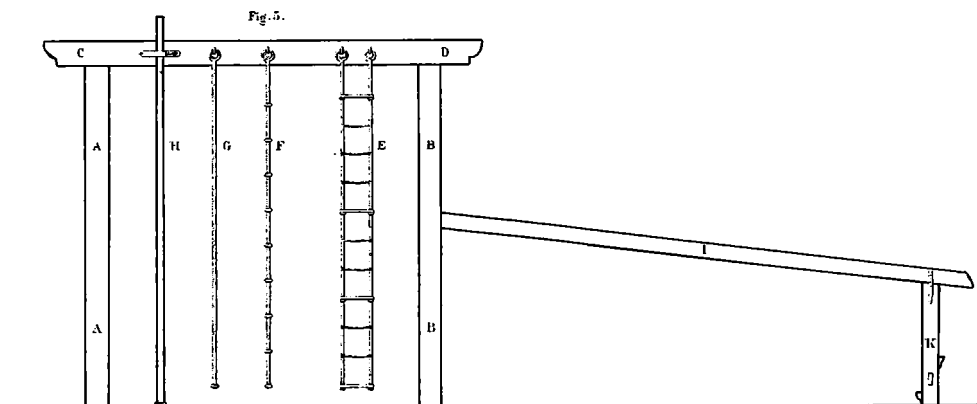
[Spørgsmål]	[Svar]		
1. Provstiet	<i>Bjerge-Aasum Herreder</i>		
2. Pastoraterne	<i>Kjerteminde</i>		
3. Skolerne	<i>Kjerteminde Borgerskole</i>		
	<i>5te Dren- geklasse</i>	<i>4de og 2den Klasse</i>	<i>3die og 1ste Klasse</i>
4. Antallet af de skolesøgende Dreng 30te Juni	<i>39</i>	<i>34</i>	<i>37</i>
31te Decbr.	<i>32</i>	<i>33</i>	<i>42</i>
5. Undervisningsgraderne i Skolerne Den fuldstændige	<i>Ja</i>	<i>Ja</i>	<i>Ja</i>
Den mindre fuldstændige	<i>-</i>	<i>-</i>	<i>-</i>
6. Haves alle de til Graden foreskrevne Apparater?	<i>Ja</i>	<i>Ja</i>	<i>Ja</i>
7. Haves anordningsmæssig Gymna- stikplads?	<i>Ja</i>	<i>Ja</i>	<i>Ja</i>
8. Foretages tillige Gymnastik i et lukket Locale eller i Skolestuen?	<i>Ja, i et meget uheldigt Lokale</i>		
9. Haves passende Svømmested ei over 1/4 Miil fra Skolen?	<i>Ja</i>	<i>Ja</i>	<i>Ja</i>
10. Er Svømning indført?	<i>Ja</i>	<i>Ja</i>	<i>Ja</i>
11. Haves passende Badested ei over 1/4 Miil fra Skolen?	<i>Ja</i>	<i>Ja</i>	<i>Ja</i>
12. Er Badning indført?	<i>Ja</i>	<i>Ja</i>	<i>Ja</i>
13. Har Læreren nydt gymnastisk Underviisning og hvor?	<i>Ja, paa Seminariet.</i>		

14. Er Læreren duelig?	Ja	Ja	Ja
15. Viser Læreren Flid?	Ja	Ja	Ja
16. Skolens Fremgang	Meget god	God	God
17. Hvormange Timers Underviisning gives ugentlig til hver Classe?	2 Timer	2 Timer	2 Timer
18. Anmærkninger, hvorunder indbefattes de Hindringer, der maatte være tilstede for Underviisningens Fremme, deriblandt navnlig hvilke Apparater til den ansatte Underviisningsgrad, der maatte mangle eller være ubrugelige.	Gymnastiklokalet er indrettet paa 1ste Sal i Byens gamle Sprøjtehus, der ryster og gynger under Øvelserne; Gulvet er meget ujævnt; Støv, Træk og Regn gjøre ofte Opholdet dersteds meget ubehageligt. [KUM's påtegning: NB! Kan det ikke repareres?]		

2. Fraugde sogns skoler

[Spørgsmål]	[Svar]		
1. Provstiet	Bjerge-Aasum Herreder		
2. Pastoraterne	Fraugde		
3. Skolerne	Overholluf	Birkum	Kjærby
4. Antallet af de skolesøgende Dreng 30te Juni	55	44	39
31te Decbr.	53	41	36
5. Undervisningsgraderne i Skolerne Den fuldstændige	Ja	Ja	Ja
Den mindre fuldstændige	-	-	-
6. Haves alle de til Graden foreskrevne Apparater?	Ja	Ja	Ja
7. Haves anordningsmæssig Gymnastikplads?	Ja	Ja	Ja
8. Foretages tillige Gymnastik i et lukket Locale eller i Skolestuen?	Nej	Nej	Nej
9. Haves passende Svømmested ei over 1/4 Miil fra Skolen?	Nej	Nej	Nej
10. Er Svømning indført?	Nej	Nej	Nej
11. Haves passende Badested ei over 1/4 Miil fra Skolen?	Nej	Nej	Nej
12. Er Badning indført?	Nej	Nej	Nej
13. Har Læreren nydt gymnastisk Underviisning og hvor?	Ja, i Kjøbenhavn, hvorfra	Ja, paa Seminarier.	Ja, paa Seminarier.

	Overholluf	Birkum	Kjærby
	<i>han blev privat demitteret.</i>		
14. Er Læreren duelig?	<i>Ja</i>	<i>Ja</i>	<i>Ja</i>
15. Viser Læreren Flid?	<i>Ja</i>	<i>Ja</i>	<i>Ja</i>
16. Skolens Fremgang	<i>Meget god</i>	<i>Meget god</i>	<i>Meget god</i>
17. Hvormange Timers Underviisning gives egentlig til hver Classe?	<i>3 Timer, naar Vejret tillader det.</i>	<i>Ligeledes.</i>	<i>Ligeledes.</i>
18. Anmærkninger, hvorunder indbefattes de Hindringer, der maatte være tilstede for Underviisningens Fremme, deriblandt navnlig hvilke Apparater til den ansatte Underviisningsgrad, der maatte mangle eller være ubrugelige.	<p><i>Da Lærerne i Sognets 3 Skoler ere yngre duelige Mænd, regnes Undervisningen for »den fuldstændige Grad«, skjøndt der paa Klavreapparaterne ikke haves Rebstige eller Knudetoug.</i></p> <p><i>Da ved »Birkum Skole« Schip-tougene, Svingtouget og Rebet som benyttes ved Højdespring ere næsten opslidte, er Sogneraadet af Skolecommissionen anmodet om at forny disse Toug inden Foraaret 1881.</i></p>		

Til den fuldstændige undervisningsgrad i gymnastik krævedes, at skolen havde "en fuldstændig Klavremaskine" (klatreapparat). Den gengivne tegning stammer fra N.G. la Cours autoriserede gymnastiklærebog fra 1856. Klatremulighederne var tovstige (E), knudetov (F), glat tov (G), glat stang (H) og skrånstang (I).

Kommentarer

Til gymnastikberetningen anvendtes et fortrykt skema, hvor spørgsmålene er anbragt vandret. Beretningen omfatter også Kerteminde Realskole samt skolerne på landet i Bjerge-Aasum herreders provsti.

De indsendte gymnastikberetninger gik til gymnastikinspektøren, hvis opgave det var at gennemgå dem og fremkomme med bemærkninger over for Kirke- og Undervisningsministeriet (jfr. instruks for gymnastikinspektøren af 17. oktober 1889).

Underviisningsgrad Bestemmelserne om gymnastikundervisningen findes i skoleanordn. af 29. august 1814 og i pl. af 25. juni 1828. Jfr. senere cirk. af 17. maj 1861 og 29. september 1889.

Svømning Muligheden for at lade svømning indgå i gymnastikundervisningen er nævnt i 1814-skoleanordn. (Landet, § 23). Skoledirektionerne blev ved cancelliskr. af 2. april 1831 indskærpet at sørge for at få indført svømmeøvelser, hvor det var muligt. Ifølge cirk. af 14. februar 1832 var en $\frac{1}{2}$ mils afstand til nærmeste bade-sted ingen undskyldning. Jfr. også Kanc. cirk. 9/3-1833.

Lovgrundlag

Kgl. res. af 28. december 1830 (kancellicirk. af 11. november 1831) indførte gymnastikberetninger. Nye skemaer indførtes ved cancellicirk. af 9. marts 1833.

Cirk. af 24. december 1889: Fristen for indsendelse ændredes fra februar til juni.

Reglerne for gymnastikundervisningens omfang (efter flere grader), for gymnastikpladser, inventar, lærerkræfterne m.v. findes nøje beskrevet i de autoriserede gymnastiklærebøger, som de lokale skolemyndigheder fik ordre til at følge. Følgende fire autoriserede lærebøger afløste hinanden: V.V.F. Nachtgall: *Lærebog i Gymnastik for Almue- og Borger-Skolerne i Danmark* (1828); N.G. la Cour: *Lærebog i Gymnastik for Borger- og Almueskolerne i Danmark*. Kbh. 1856 (tillæg 1869); J. Amsinck: *Lærebog i Gymnastik for Skoler og civile Lærestalter i Danmark* (1883); *Haandbog i Gymnastik*. Udarbejdet af Gymnastikkommissionen af 1889 (1899).

Anvendelsesmuligheder

Gymnastikberetningerne kan benyttes som kilder til skolebørnenes fysiske og sundhedsmæssige udvikling. De giver et godt indtryk af de vanskeligheder, gymnastikundervisningen var stillet overfor både med hensyn til lokaler og lærerkræfter.

Hvor findes kildetyperne?

Gymnastikberetningerne findes i Danske Kancelli (RA, DK. H 24. Bilag til Kancelliskr. 30/12-1843 ang. de indkomne beretninger om gymnastikkens tilstand) og i Kirke- og Undervisningsministeriet (RA, KUM 2. kt. Gymnastikberetninger 1847-1914 (44 pk.).

I de lokale skolemyndigheders arkiver findes en del koncepter til gymnastikberetningerne (LAA). I gymnastikinspektørens (indtil 1870: gymnastikdirektørens arkiv) findes materiale vedr. behandlingen af de indkomne gymnastikberetninger og om gymnastikinspektørens tilsyn med undervisningen (RA).

Litteratur

- Joakim Larsen: Gymnastikundervisningens Indførelse i vore Folkeskoler for 100 Aar siden, *Gymnastisk Selskabs Aarsskrift* 1913-15, s. 5-28.
 Niels Kaiser Nielsen: Krop og oplysning. *Om kropskultur i Danmark 1780-1900*, 1993.
 Else Trangbæk: *Mellem leg og disciplin. Gymnastikken i Danmark i 1800-tallet*, 1987.

68. Dagbog for indbyrdes undervisning

Den indbyrdes undervisningsmetode eller den Bell-Lancasterske metode var en militærisk-præget undervisningsform, der muliggjorde, at et stort antal elever kunne undervises på én gang. Undervisningen i de forskellige fag foregik ved hjælp af tabeller, der var hængt op på væggen. Eleverne var inddelt i flere underafdelinger under ledelse af hver deres bihjælper. Lærerens opgave var at holde undervisningen i gang ved at pibe i fløjten, hver gang de enkelte underafdelinger skulle spadsere til en ny tabel. Det var også lærerens opgave at føre en dagbog over undervisningens forløb samt en navnebog over skolens elever.

Dagbog for indbyrdes undervisning i Dall skoles nederste klasse den 27. og 30. november 1839

(LAV, Ferslev-Dall-Volsted kommunearkiv. Dagbog for Dall skoles nederste klasse 1837-60)

Da-	Underv[is- tum nings]	Underv[is- nings]	Classe- inddeling	Bihjæl- per	Elever	Anmærk- ning
27.	Formiddag	Læseskole	Stavelsecl.1	11	17 // /	<u>Fraværende:</u>
			- 5	13	8 //16/	Den 25de
			Ordcl. 2	14	9. 12	Uden Till[a- delse]: 2, 13
			Læsecl. 4	-	3, 2 //10/	
		Skriveskole	Bogstavcl.1	-	//, 8, 17, //16/	Syge: 1, 10.
			Stavelsecl.1	-	9. 12. 14	Den 26de
			Ordcl.1	-	2	Uden Till[a- delse]: 17
			Bogstavcl.2	-	3 //10//11, 13	
	Eftermiddag	Regneskole	Talcl.1	-	17 // /	Syge: 1, 10.
			- 2	-	8 //16/	Den 27de
			Læsecl. -	-	9. 12. 14	Uden Till[a- delse]: 16
			Additiv ubn.	-	3. 11 2//10/	
			Subtractiv	-	13	Syge: 1, 10.
30.	Formiddag	Læseskole	Stavelsecl.1	-	//17, // /	<u>Den 28de</u>
			- 5	2	8, 16	Uden Till[a- delse]: -
			Ordcl. 3	-	9. 12	
			Læsecl. 4	-	//10, 3 // 13, 14	Syge: 1, 10.
		Skriveskole	Bogstavcl.1	-	//, 16, 8 //17/	<u>Den 29de</u>
			Stavelsecl. 1	-	9. 12. 14	Uden Till[a- delse]: 16
			Ordcl. 2	-	2 //10	
			Bogstavcl.2	-	3. 11. 13	Syge: 1, 10.

Eftermiddag Regneskole ogsaa udført

-

Syge: 1, 10.

Den 30teUden Till[a-
delse]: (3, 9,
12, 16)Syge: 1, 10,
17.**Kommentarer**

Nøglen til at opløse elevnumrene findes i navnebogen, som udover elevernes navne ofte også indeholdt karaktererne, som eleverne opnåede ved de halvårli-
ge eksamener. Udover de nævnte klasser kunne der også være en geografiklas-
se.

Additiv ubn.

sammenlægning af ubenævnte tal.

Subtractiv.

fratrækning.

Lovgrundlag

Bestemmelserne for førelsen af dagbog og tilhørende navnebog findes i det au-
toritative værk: P.H. Mønster og J. Abrahamson: *Om den indbyrdes Underviis-
nings Væsen og Værd*, II. del, Kbh. 1822, s. 86-87. Som bilag findes her de ske-
maer, læreren skulle føre protokollerne efter. Værket blev ved cancellicirk. af
27. juni 1822 tilstillet samtlige biskopper, amtsprovster og seminarieforstande-
re.

Ved cirk. af 3. september 1822 fik samtlige pastorater i landet på skolekas-
sens regning ordre til at anskaffe 3-bindsværket om den indbyrdes undervis-
ning. Protokolføringen skulle ligesom de øvrige bestemmelser efterleves til
punkt og prikke. Først ved cirk. af 17. november 1837 blev visse lempelser i de
strengte bestemmelser tilladt.

Ved bek. af 30. september 1865 blev bestemmelserne om, at alle lærere og
præster skulle have attest på, at de havde kendskab til den indbyrdes undervis-
ningsmetode, ophævet, ligesom Normalskolen for den indbyrdes undervis-
ningsmetode blev nedlagt.

Anvendelsesmuligheder

Dagbøgerne er en vigtig kilde til den indbyrdes undervisnings historie. De gi-
ver et indtryk af, hvordan undervisningen foregik i praksis.

Hvor findes kildetyperne?

Der er kun bevaret et beskedent antal af disse dagbøger, som har eksisteret
overalt i landet. De opbevares de samme steder som skolejournalerne (se nr.
69).

Litteratur

Ernst Høybye-Nielsen: Den indbyrdes undervisning i den sjællandske almueskole, *Årbog for Dansk Skolehistorie* 1969, s. 42-75.

Erik Nørr: *Præst og Administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841*, Kbh. 1981, s. 171-93.

November 1839 -

Da- tum	Skoleens Lige	Skoleens Lag	Skoleens Lag	Skoleens Lag	Skoleens Lag	Skoleens Lag
27.	Søndag	Kjøbstad	Skoleens Lag	1. 11. 17/11 3. 13. 8/16 2. 14. 9/12 4. " 3 2/10		Skoleens Lag
		Skoleens Lag	Skoleens Lag	1. " 1/8 17/16 1. " 9/12 14 1. " 2 2. " 3/10 11 13		Skoleens Lag
	Søndag	Skoleens Lag	Skoleens Lag	1. " 17/11 2. " 8/16 - " 9/12 14 " 3 11 2/10 " 13		Skoleens Lag

Opslag på den side i dagbogen, hvor den transskriberede tekst begynder. (LAK).

69. Skolejournal

Skolejournaler eller dagbøger, som de også kaldes, førtes af skolelæreren, og de giver oplysninger om undervisningens daglige gang, navnlig om skoleforfømmelser, børnenes flid og opførsel, hvorfor børnene ikke er mødt til rette tid, grunden til, at der enkelte dage ikke er holdt skole m.v. Ofte indeholder skolejournalerne også eksamenskarakterer, som dog også kan findes indført i selvstændige eksamensprotokoller.

Skolejournal for Freerslev skoles ældste klasse oktober 1881

(LAK. Skolearkiver. Haslev-Freerslev kommune)

Skolejournalen findes gengivet nedenfor.

Ældste Klasse		October 1881										Forsømte dage			År			
Nr	Børnenes Navne	Skolepligtige dage										Faldte sigle dage	med sidst					
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		1	2	3			
1.	Ole Larsen																10	1
2.	Vilhelm Petersen																	konferencen 2. Oktober
3.	Anders Carl Jensen	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	9	/			3	
4.	Karl Peter Olsen	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	7			1	4	
5.	Peter Christian Jensen		/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	8			2	2	
6.	Joaquim Knud Brandt	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	10				5	
7.	Hans Peter Pedersen	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	10				7	
8.	Rasmus Andersen	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	7			3	6	
9.	Hans Pedersen	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	8			2	8	
10.	Frederik Vilhelm Jensen	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	10				0	
11.	Jens Christian Larsen	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	10				9	
12.	Ole Olsen	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	4	1			4	
13.	Hans Christian Andersen	/											1			9	12	
14.	Maren Marie Nielsen																konferencen 2. Oktober	
15.	Maren Marie Andersen	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	7	/			1	
16.	Johanne Mathine Larsen	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	9	/			3	
17.	Anna Margarete Petersen	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	10			2		
18.	Ann Sofie Christensen	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	9	/		4		
19.	Peter Marie Hansen	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	4	0			5	
20.	Thine Marie Andersen	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	10				6	
21.	Frederik Nielsen												1			1	opfl den 24. Oktober	
22.	Johanne Kristine Mathilde Larsen												1	2			se se	
23.	Hanne Kristine Christensen												1	2			se se	

Skolejournalen for Freerslev skoles ældste klasse oktober 1881. (LAK).

Kommentarer

Skolejournalen har følgende kolonner:

a. No. [*Barnets nummer i klassen*]

b. *Børnenes Navne*

c. *Skolepligtige dage* (Mandag, Onsdag, Fredag) med anførelse af, om barnet var mødt (angivet med skråstreg) eller var fraværende (s). I oktober 1881 havde der været afholdt undervisning i 10 dage. Den 3. oktober havde læreren holdt fri; den 24. var eksamensdag, og den 26. havde børnene haft »eksamensferie«.

d. *Ialt besøgte Dage*

e. *Forsømte Dage* fordelt på årsagerne: sygdom (*syg*), med anden lovlig grund (*med Gr.*) eller uden lovlig grund (*uden Gr.*)

f. *Anm[ærkninger]*

Nr. 2 og nr. 14 var blevet konfirmeret den 2. oktober, hvorefter de forlod skolen. Det fremgår endvidere, at der ved efterårseksamen blev opflyttet tre nye elever i øverste klasse. De små tal i rubrikken fortæller om lærerens omflytning af eleverne efter eksamen. Det fremgår, at drenge og piger sad adskilt.

Lovgrundlag

Anordn. af 29. juli 1814 for skolevæsenet på landet (Bilag A §21) og i købstæderne (Bilag A § 21). Journalen skulle føres af læreren efter et skema godkendt af skoledirektionen (jfr. kancellicirk. af 18. februar 1815). Journalføringen indskærpedes og præciseredes ved mange senere bestemmelser.

Anvendelsesmuligheder

Skolejournalerne giver et godt indtryk af vanskelighederne med at få gennemført kravet i skoleanordningen af 1814 om kontinuerlig skolegang både sommer og vinter. Anmærkningerne i mange af skolejournalerne fortæller om årsagerne til skoleforsømmelserne, der for manges vedkommende havde rod i landbosamfundets behov for arbejdskraft.

Hvor findes kildetyper?

Af de ældste skolejournaler og dagbøger før 1850 er kun et fåtal bevaret, for perioden 1850-1900 flere og for det 20. århundrede utallige. Det er vanskeligt at få et samlet overblik over dem, da de opbevares mange forskellige steder: på landsarkiverne, i lokalhistoriske arkiver, i kommunekontorerne, på skolerne og i nogle tilfælde hos private, der har overtaget tidligere skolebygninger.

Litteratur

Bodil K. Hansen: *Skolen i landbosamfundet*, Kbh. 1977.

Gunhild Nissen: *Bønder, skole og demokrati*, Kbh. 1973.

Erik Nørr: *Præst og Administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841*, Kbh. 1981.

Erik Nørr: *Præste- og sognearkiver. Forsvundne og bevarede kilder til lokalsamfundets historie i det 19. århundrede*, Kbh. 1983.

Erik Nørr: *Skolen, præsten og kommunen. Kampen om skolen på landet 1842-1899*, Kbh. 1994.

70. Eksamensprotokol

Skolekommissionernes bedømmelse af eleverne ved de offentlige eksaminer, som ifølge skoleanordningen af 1814 skulle finde sted halvårligt, blev indført i en eksamensprotokol eller i en kombineret dagbog og eksamensprotokol

Eksamensprotokol fra Freerslev Skoles ældste klasse 26. oktober 1877

(LAK, Skolearkiver. Haslev-Freerslev kommune. Forsømmelses- og eksamensprotokol for ældste klasse 1871-89)

[Venstre side:]

No.	Forældres, Værgens og Børns Navne	Alder	Flid	Opførelsel	Af Halvaarets Skolepligtige Dage: besøgt forsømt Skolen	Bog læsning	Skriftlæsning	
[1]	[2]	[3]	[4]	[5]	[6]	[7]	[8]	[9]
1.	Sognefg. A. Olsens Søn, Lars	12 ¹ / ₂	mg?	mg	36	14	mg	mg?
2.	Gmd. P. Larsens S[øn] Rasmus Frederik	12 ⁵ / ₆	mg?	mg	31	19	mg?	mg?
(...)								
17.	Sognefg. A. Olsens søn, Jens Julius	11 ⁵ / ₁₂	g	mg	27	23	mg	tg
18.	Hmd. J. Jacobsens datter, Ane Margrete	13 ³ / ₄	mg	mg	43	7	mgx	mgx
(...)								
32.	Inds. N. Pedersens Pld., Christiane Marie	11 ¹ / ₂	gx	mg	44	6	mg	mg?
33.	Enkemd. Perres Tjstp. Jensigne Frederiksen	12 ⁵ / ₆	tg	mg	39	11	g	tg

[Højre side:]

[No.]	Kate- kismus [10]	Bibelhi- storie og Salmer [11]	Skriv- ning [12]	Reg- ning [13]	Ret- skriv- ning [14]	Geografi Danmarks- historie [15]	Hoved- karakter [16]	Anm. [17]
1.	mg	mg	mgx	mg	mg	[g]	3 7/8 = mg	[Se neden- for]
2. (...)	mg	mg	gx	mg	mg	[g]	3 17/24 = mg?	
17.	tg	g?	g?	g?	tg?	[g]	2 11/21 = g	
18. (...)	mgx	mgx	mgx	mgx	mgx	[g]	4 1/6 = mgx	
32.	g?	g?	g?	g?	g?	[g]	3 = g	
33.	tg?	tg?	g?	tg	mdl.	[g]	2 = tg	

[Anm:]

Denne Klasse har i Halvaaret gennemgaaet:

- Balslevs Katekismus. Den 3die Artikel. Bønnen, Daaben og Nadveren.
- Bibelhistorie. Ny Testamente til den Hellig Aands Udsendelse.
- Salmerne. 1. 3. 6. 10. 13. 14. 19. 32. 57. 76. 77. 96. 130. 137. 138. 141. 142. 149. 161. 162. 163. 170. 189. 205. 213. 222. 225. 233. 243. 266. 270. 280. 285. 309. 323. 342.
- Sammenskrift kan skrives af hele Klassen.
- Retskrivning efter Diktat og en Del af Børnene have Retskrivningsbøger.
- Børnene kunne synge flere Salmemelodier.
- De kjende Ordklasserne.
- Geografi. Danmark, Tydskland, Holland, Belgien, Frankrig, Schweiz, Øst-rig.
- Danmarkh[istorie]. Fra Kalmarforeningen indtil Frederik den 3die.

Schjøtz

Hans Chr. Jensen

Peter Simonsen

Kommentarer

Eleverne er opstillet i rangorden med drengene først (nr. 1-17) og derpå pigerne (nr. 18-33). I transskriptionen er kun medtaget de 6 af eleverne. Forsømmel-sernes antal er for nogle børn meget stort, og nogle af de ældste har forsømt mere end halvdelen af skoledagene, hvilket sikkert skyldtes landbrugsarbejdet i oktober måned. Oplysning om gennemgaaet pensum findes kun i nogle tilfæl-de i eksamenslisterne. Lærerne i Freerslev har forlangt, at eleverne skulle lære 36 salmer udenad.

Enkemd.

enkemand.

Hovedkarakter

Udregnedes ud fra følgende skala: 5: *Udmærket godt*

(ug), 4: *Meget godt* (mg), 3: *Godt* (g), 2: *Temmelig godt* (tg), 1: *Mådeligt* (mdl.) og 0: *Slet*. Disse karakterer kunne forhøjes med 1/3 (x) eller formindskes med 1/3 (?).

I Geografi og Danmarkshistorie blev der her – som andre steder – ikke givet karakter til hvert enkelt barn, men en samlet karakter (*godt*) til hele klassen.

Inds.	indsidder (husmand).
Pld.	plejedatter.
Schiøtz m.fl.	Skolekommissionen bestående af sognepræsten O.M. Schiøtz (formand) og de menige medlemmer Hans Chr. Jensen og Peter Simonsen. Skriften afslører, at det var præsten, der har indført karaktererne i Boglæsning, Skriftlæsning, Skrivning og Regning, medens læreren selv har indført karaktererne i de øvrige fag.
Sognefg.	sognefoged.
Tjstp.	tenestepige.

Lovgrundlag

Anordn. af 29. juli 1814 forlangte ikke udtrykkeligt, at der skulle føres en eksamensprotokol, men i § 25 krævedes, at der skulle indsendes en kopi af eksamenslisten til amtsskoleinspektionen. I senere cirkulærer og skrivelser omtales censur og karaktergivning, ligesom det i forbindelse med udskrivning krævedes, at skolebestyrelsen meddelte barnet en attest, såvel om de kundskaber, det i skolen havde erhvervet sig, som om dets opførsel under skolegangen (skoleanordn. § 27). Disse bestemmelser betød, at man overalt havde brug for at nedskrive karaktererne fra eksamen. Disse kan være ført på løse ark, ført ind i skolejournalerne eller i selvstændige eksamensprotokoller. I Henrik Lehmann: *Haandbog i Lovgivningen om den danske Folkeskole*, s. 167 (1909) anføres det, at karaktererne »bør indføres i en dertil indrettet Eksamensprotokol«.

Anvendelsesmuligheder

Eksamensprotokollerne kan benyttes som kilde til undervisningen i de enkelte skoler. Man kan få et indblik i, hvilke fag der blev undervist i, hvilke elever der forsømte så meget, at der ikke kunne gives karakter. I en række protokoller findes der meget oplysende anmærkninger om elevernes præstationer, om skoleforholdene i sognet, eller som her om undervisningens omfang i de enkelte fag. Personalhistorikerne vil her kunne finde oplysninger om resultatet af hele befolkningens skolegang.

Hvor findes kildetypen?

Indsendte eksamenslister er i noget omfang bevaret i skoledirektionernes arkiver, der findes i provstearkiverne (LAA). Om eksamenslister i skolejournalerne og i selvstændige eksamensprotokoller se ovenfor om skolejournaler (nr. 69).

Litteratur

Erik Nørr: *Præst og Administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841*, Kbh. 1981, s. 156-66.

Erik Nørr: *Skolen, præsten og kommunen. Kampen om skolen på landet 1842-1899*, Kbh. 1994, s. 367-73.

71. Oplysningsskema for nyansatte lærere

Som bilag til de årlige skoleberetninger skulle der fra 1858 til ca. 1900 indsendes et skema med oplysninger om de nye lærere, der var blevet ansat ved skolen i årets løb. Oplysningerne er givet af lærerne selv. Disse oplysninger gav Kirke- og Undervisningsministeriet et godt indblik i lærernes forkundskaber, baggrund og tidligere ansættelsesforhold.

Oplysningsskema for Lars Olsen, nyansat lærer ved Jystrup skole 1885

(RA, KUM 2. kt. Skoleberetninger 1885. Sorø amt. Bilag ved skoleberetning for Alsted-Ringsted herreder 1885)

 Schema (til Udfyldning af Skolelærerne)

[1] Lærerens fulde navn	<i>Lars Olsen</i>
[2] Hans Fødselsdag og Aar	<i>16de Maj 1855</i>
[3] Hans Faders Navn og Stilling	<i>Ole Hansen, Væver og Husmand</i>
[4] Fra hvilket Seminarium er han dimitteret?	<i>Blaagaard</i>
[5] Hvilket Aar har han underkastet sig Dimissionsexamen?	<i>1878</i>
[6] Hvilken Hovedcharakter har han faaet ved Dimissionsexamen?	<i>»Duelig«</i>
[7] Har han Attest fra Seminariet for, at han forstaaer Kirkesang?	<i>Nej!</i>
[8] Har han ved Dimissionsexamen faaet Charakter for Sang og Musik?	<i>Nej! I November Maaned 1881 underkastede jeg mig Examen i nævnte Fag.</i>
[9] Fuldstændig Oplysning om, hvilke Livsstillinger Læreren har været i siden hans Confirmation, og navnlig om, ved hvilke Skoler han tidligere har gjort Tjeneste, samt om, ved hvilken Skole han nu er ansat.	<i>Til mit 20. Aar opholdt jeg mig hos mine Forældre, og deltog i Væveri- et; derefter læste jeg 1 Aar hos min Broder Lærer Olsen i Sædder dernæst lidt over 1 1/2 Aar paa Blaagaard. Siden min Dimission har jeg været Lærer ved Storehedinge Borgerskole i en Maaned; Hjælpelærer ved Aashøj Skole i 3 Maaneder; konstitueret Lærer ved Karise Skole i 1 1/2 Aar og endelig Hjælpelærer ved Borød Skole i Pedersborg Sogn i 5 Aar. Den 26. Juni 1885 blev jeg kaldet til Lærer ved Jydstrup Skole.</i>

Kommentarer

Dimissionsexamen	I perioden mellem læreruddannelseslovene af 1867 og 1894 blev lærereksamen afholdt ved en særlig eksamenskommission og ikke på det seminarium, hvor man havde gået.
Hovedcharakter	Gennemsnitskarakter. Karakterskalaen var: 1: <i>Udmærket Duelig</i> , 2: <i>Meget Duelig</i> , 3: <i>Duelig</i> og 4: <i>Ej Uduelig</i> . Lars Olsens karakter <i>Duelig</i> svarede til 2. karakter.
Sang og Musik	Mange lærerembeder var forbundet med kirkesanger-tjeneste, og derfor var karakterer i sang og musik en nødvendig betingelse for at opnå embede som første- og enelærer på landet. Kandidater uden disse karakterer kunne dog efterfølgende – som Lars Olsen – erhverve sig kompetencen.

Lovgrundlag

Skemaerne forlangtes indført ved KUM-cirk. af 31. maj 1858.

Indsendelse af skemaerne ophørte omk. århundredskiftet (jfr. Henrik Lehmann: *Haandbog i Lovgivningen om den danske Folkeskole*, s. 15 (1909).

Anvendelsesmuligheder

Skemaerne giver en række personalhistoriske oplysninger om alle fastansatte lærere. Specielt giver de en »fuldstændig Oplysning« om alle de midlertidige lærerstillinger, vikariater og huslærerjob, læreren havde haft, før han blev fastansat. Disse oplysninger kan vanskeligt findes på anden måde, da mange af disse job som regel er udeladt i lærerbiografier. De mange ydmyge lærerstillinger er med til at belyse lærerstandens situation i det 19. århundrede. En del af de løse job fungerede som en slags forberedelse til lærereksamen, da betingelsen for indstilling til lærereksamen var mindst 1 års tilfredsstillende arbejde som hjælpelærer i en skole (Lov af 25. juli 1867 § 5).

Hvor findes kildetyper?

Oplysningsskemaerne findes som bilag til skoleberetningerne (se nr. 65). I de lokale skolemyndigheders arkiver kan der i nogle tilfælde findes koncepter til skemaerne.

Litteratur

Skemaerne er benyttet som kilde til opstilling af lærerfortegnelsen i: Erik Nørr: *Skolen, præsten og kommunen. Kampen om skolen på landet 1842-1899*, Kbh. 1994, bilag 1, s. 521-32.

72. Læreres eksamensbevis

Lærerseminariernes opståen var en forudsætning for gennemførelsen af de nye skoleanordninger fra begyndelsen af det 19. århundrede. I løbet af de første årtier efter 1814 var hovedparten af de nyansatte, faste lærere i almueskolerne i by og på land seminarieuddannede. I forbindelse med fast ansættelse måtte kandidaterne kunne fremlægge et dimissionsbevis fra et seminarium. Et dimissionsbevis var en bekræftet udskrift af eksamensprotokollen.

Carl Adolph Wensels eksamensbevis fra Jonstrup Skolelærerseminarium 1828

(LAK, Slagelse rådstuearkiv. Diverse sager vedr. Slagelse Borgerskole 1789-1863).

1. Eksamensbevisets forside findes gengivet på næste side.

2. Karaktererne i de enkelte fag (De specielle Karakterer):

Religionslære	godt
Bibelhistorie	udm[ærket] godt
Bøglæsning	mg
Dansk Grammat[ik]	mg+
Dansk Stil og Retskr[ivning]	mg
Skrivning	godt
Hovedregning	godt?
Tavleregning	godt+
Historie	udm[ærket] godt
Geographie	udm[ærket] godt
Katekisation	godt?
Methodelære i alm[indelighed]	godt?
Duelighed til indb[yrdes] Underviisning	godt?
Sang	tg
Koraler paa Fiolin	maadelig
Gymnastik	maadelig (tildeels formedelst hans idelige Sygelighed)

Efter Protocollen

Wegener

Hr. C. A. Wensel, Seminarist fra Skolelærerseminariet paa Jonstrup, har besøgt Normalskolen for den indbyrdes Underviisning d. 21de, 22de, 23de, 24de, 25de, 26de, 28de, 29de, 31de i forrige og den 1ste i indeværende Maaned, og har da gjort sig nøie bekendt med Udførelsen af Methoden, samt aflagt Prøve paa, at han nu har erhvervet den theoretiske Kundskab og praktiske Dygtighed, som udfordres for at undervise en Classe Børn efter den indbyrdes Underviisning, hvilket herved bevidnes.

Kjøbenhavn, d. 1ste August 1828.

J. Abrahamson

Carl Adolph Wensel,

föd den 8de Januar 1809 i Hjøbenhavn, har som Seminarist opholdt sig og modtaget Underviisning paa det Kongelige Skolelærer-Seminarium paa Joenstrup fra 1de Julii 1826 til 1de Julii 1828, og selv underviist i Seminariets Skole.

Under sit Ophold har han udviist et godt Forhold.

Hans Kundskaber og Færdigheder ere prøvede paa den, i det allernaadigst approberede Reglement for samtlige Skolelærer-Seminarier af 10de Februar 1818, befalede Maade, hvilke Prøver han har udført saaledes, at ham af Seminariets høie Direction er tilkjendt Høiedkarakteren:

Diætlig

til at forestaae et Skolelærerembede.

*Man kan kun nogenledes forestaae
Sang i Kirken*

I Følge Ovenstaaende, samt i Overeenstemmelse med Seminarii-Reglementets §. 54, meddeles herved

Seminaristen *Carl Adolph Wensel*

denne Dimissionsattest, med Anbefaling til Enhver, der kan give ham Leilighed til at virke i det Fag, hvortil han nu, efter Anordningen for Almueskolevæsenet af 29de Julii 1814, har skaffet sig Adgang.

Det Kongelige Skolelærer-Seminarium paa Joenstrup,
den 1de Julii 1828

Herris Wegener
Seminariets Inspektør

verte

Kommentarer

Hovedkarakter

Karakterskalaen var ifølge seminarireglementet af 10. februar 1818 §§49-53: 1: *Meget Duelig* (kunne under visse betingelser forhøjes til *Udmærket Duelig*), 2: *Duelig* og 3: *Beqvem*. Kunne hovedkarakteren *Beqvem* ikke opnås, var kandidaten dumpet. For at få *Meget Duelig* som hovedkarakter måtte kandidaten ikke have *Maadeligt* (eller *Slet*) i nogen enkeltkarakterer. Desuden skulle han have *Meget Godt* i mindst halvdelen af fagene, hvortil Religion, Bibelhistorie, Dansk Stil, Smukskrivning, Regning og Katekisation skulle høre.

Indbyrdes Undervisning

En prøve i teoretisk og praktisk duelighed til den indbyrdes undervisningsmetode indgik i lærereksamen, og hovedkarakteren kunne ikke blive højere end karakteren i dette fag (kancellipl. af 19. oktober 1824).

Normalskolen

Normalskolen for den indbyrdes Undervisning fandtes på Kasernes skolen i København. Ifølge kancellipl. af 14. juni 1825 kunne lærere ikke ansættes, med mindre de havde en attest herfra.

Sang i Kirken

På eksamensbevisets forside skulle der anføres, om kandidaten kunne påtage sig sang i kirken. Graderne var: 1: *Kan meget got forestaae*, 2: *Kan got forestaae*, 3: *Kan forestaae* og 4. *Kan ikke forestaae*. Wensel lå med udtalelsen: »Han kan kun nogenledes forestaae Sang i Kirken« lige på dumpegrænsen.

Wegener

Forstander på Jonstrup Skolelærerseminarium.

Lovgrundlag

Bestemmelserne for lærereksamen findes for perioden 1791-1818 i kgl. resolutioner for de enkelte kongelige seminarier, for perioden fra 1818 og indtil seminarieloven af 1930 i regl. af 10. februar 1818, pl. af 19. oktober 1824 samt lovene af 15. februar 1857, 25. juli 1867 og 30. marts 1894.

Anvendelsesmuligheder

Lærernes eksamensbeviser giver et indtryk af, at lærerkorpsset i det 19. århundrede havde et højere uddannelsesmæssigt niveau i forhold til det 18. århundredes skoleholdere. Seminariernes eksamensprotokoller kan både anvendes til større statistiske undersøgelser af seminaristerne og til personalhistoriske studier.

Hvor findes kildetyperne?

De originale eksamensbeviser blev udleveret til seminaristerne, og enkelte kan findes i privatarkiver eller som bilag i forbindelse med læreransættelsessager (en del er bevaret i provste- og bispearkiver i LAA).

Eksamensresultaterne kan også findes i eksamensprotokollerne fra lærereksamen. De tidligste eksaminer (Blaagaard-Jonstrup 1794ff) kan findes i Den Store Skolekommissions arkiv (RA, DK), derefter findes eksamensprotokollerne i seminariernes arkiver (de fleste i LAA). Seminarielovene af 1857 (delvis) og 1867 (helt) henlagde lærereksamen til Eksamenkommissionen for Lærer- og lærerindeeksamen (RA, KUM 2. kt.). Med seminarieloven af 1894 blev eksamen atter henlagt til seminarierne. For perioden 1869-1933 er eksamensresultaterne trykt i *Fortegnelser over Examinander og Examinandinder til Skolelærer- og Skolelærerinde-Examen*.

Litteratur

Erik Nørr: Lokalsamfundenes kamp om seminariedriften 1791-1991, i: Adda Hilden og Erik Nørr: *Dansk læreruddannelse 1791-1991*, bd. 3, Odense 1993, s. 305-453, [med bibliografi og fortegnelse over lovgivning].

73. Statistiske oplysninger om skolelokaler og sundhedsforhold

På baggrund af flere kritiske rapporter om skolebørnenes ringe sundhedstilstand nedsatte Kirke- og Undervisningsministeriet i 1882 en hygiejnekommision, som skulle rette op på en række sanitære og sundhedsmæssige forhold i skolevæsenet. I forbindelse med denne kommissions arbejde blev der indhentet en række oplysninger fra skolerne, og i det følgende bringes et eksempel på en sådan besvarelse.

Skolelokalerne m.m. i Ferslev skole, Aalborg amt 1882

(RA, KUM 2. kt. Skolestatistik 1882-83. Aalborg amt)

1. Forsiden findes gengivet på side 338.

2. Spørgeskemaet

[Spørgsmål]	[Svar]						
1. Elevernes Antal i Skolen	<table style="display: inline-table; vertical-align: middle;"> <tr> <td style="font-size: 3em; vertical-align: middle;">}</td> <td>Drenge</td> <td>26</td> </tr> <tr> <td style="font-size: 3em; vertical-align: middle;">}</td> <td>Piger</td> <td>29</td> </tr> </table>	}	Drenge	26	}	Piger	29
}	Drenge	26					
}	Piger	29					
2. I hvor mange Klasser er Skolen inddelt?	2						
3. Har hver Klasse sit særlige Værelse?	Nej						
4. Findes i Skolebygningen eller i dennes umiddelbare Nærhed Stalde, Møddinger, Slagterier eller Fabrikker eller andre Næringsveje, der volde Uro, ødelægge Luften eller udvikle store Mængder Støv?	8 à 9 Al. fra Skolestuen findes en Mødding.						
5. Den mindste Afstand i hvilken der findes Gjenbbygninger udfor Klassevinduerne?	c. 25 Al.						
6. Hvor mange og hvilke Etager benytter Skolen?	1						
7. Hvor højt er det lavestliggende Klasseværelses Gulv hævet over Jorden, og af hvilket Materiale er Gulvet i dette Værelse?	c. 1/2 Al. – af Træ						
8. Haves et særskilt Rum til Gymnastik?	Nej						
9. Dette Lokales Længde, Bredde og Højde?	-						
10. Bliver Gymnastiklokalet opvarmet?	-						
11. Det største antal Elever, der samtidig benytte dette Lokale?	-						
12. Hvor opholde de Elever sig, som formedelst Legemsfejl, Sygelighed o. d. l. ikke kunne deltage i Gymnastikundervisningen eller komme paa Legepladsen?	I Skolestuen						
13. Haves nogen fri Plads til Gymnastik?	Ja						

- 14.** Har Skolen desuden nogen Legeplads?
Nej, Gymnastikpladsen er Legeplads c. 630 kv. Al.
- 15.** Hvor stor er denne?
Denne, der bestaar af let Muldjord, er ikke belagt.
- 16.** Med hvilket Materiale er denne Plads belagt? (Stenbro, Grus, Macadamisering, Tjærebeton, Asfalt, o.s.v.)
Den benyttes til Legeplads hele Aaret.
- 17.** Benyttes den hele Aaret eller kun til enkelte Tider?
2 Gange, 1 Kvarter om Formiddagen, 10 Min. om Eftermiddagen.
- 18.** Hvor ofte holdes Frikvarter og hvor længe?
Nej
- 19.** Gives et længere Frikvarter til Frokost?
I Skolestuen
- 20.** Hvor nydes Frokosten?
Anordningsmæssig delt Skoletid.
- 21.** Har Skolen delt eller samlet Skoletid?
Nej
- 22.** Arbejdes i Skolen ved Konstigt Lys? (Gas, Petroleum, o.s.v.)
Nej
- 23.** Benyttes Thermometre i Skolestuerne?
Ja. Om Sommeren staar et øverste Vindue af c.3 kv. Fods Størrelse aabent
- 24.** Finder en regelmæssig Udluftning af Klasseværelserne Sted i Undervisningstiden? hvor ofte og ved hvilke Midler?
Dag og Nat, naar Vejret tillader det. Om Vinteren oplukkes samme Vindue om Aftenen efter endt Skoletid og staar aabent indtil næste Morgen naar Vejret tillader det.
- 25.** Ere Eleverne tilstede i Klasseværelserne, medens denne Udluftning finder Sted? eller hvor opholde de sig?
Ja
- 26.** Hvor ofte blive Skolestuerne samt Bænke og Borde rengjorte?
1 Gang om Ugen
- 27.** Hvor ofte blive Gulvene vaskede?
1 Gang i 5 Aar (sic!).
- 28.** Hvor ofte finder en Hovedrengjøring af Skolestue og Materiale Sted?
1 Gang om Aaret (NB: Gulvet vadskes ikke)
- 29.** Finder aarligt noget, delvist eller almindeligt Udbedringsarbejde af Skolelokaler og Materiale Sted? (Hvidtning, Maling, Reparation o.s.v.)
1 Gang om Aaret
- 30.** Hvor ofte bliver Gymnastiklokalet rengjort og Madratter ect. udbankede?
-

31. Hvor ofte blive Vinduesruderne rengjorte ud- og indvendig? *4 Gange om Aaret*
32. Haves noget særskilt Opbevaringssted for Overtøj, Oversko o.s.v. udenfor Skolestuen? *Ja*
33. Har Skolen godt, rent, lugtfrit Drikkevand? og er dette let tilgængeligt for Børnene? *Ja*
34. Tilser Skolen Børnenes Renlighed? *Nej*
35. Findes noget Privet for Skolen inde i selve Bygningen, og af hvilken Konstruktion? (Luft-, Vand-, eller andet Kloset) *Nej*
36. Finder i saa Fald nogen Ventilation Sted af det Rum, hvori dette Kloset er anbragt? *-*
37. Hvor ofte tømmes og rengjøres disse Klosetter? *-*
38. Findes Priveter til Skolens Brug udenfor Bygningen, og hvor nær denne? *Ja, c. 18 Al. og c. 8 Al.*
39. Ere disse indrettede som
{	aabne Kuler?	
	murede -	
	lukkede -	<i>Ja (2de)</i>
	bevægelige Tønder?	<i>Ja (1)</i>
40. Findes noget Pissoir med Afløb? *Nej*
41. Ere Priveterne saaledes indrettede, at de muliggøre en virksom Kontrol med Børnenes Afbenyttelse af samme? *Nej – næppe*
42. Sidde Børnene ved Skoleborde af forskjellig Størrelse i Forhold til deres Legemsudvikling? *Nej*
43. Sidde Børnene paa
{	løse Stole?	
	- Bænke?	<i>Ja</i>
	Bænke, der ere fast forbundne med Bordet eller Skamler?	
44. Benyttes i Skolen Borde og Bænke af nyere Konstruktion og da hvilken? *Nej*
45. Ere Siddepladserne forsynede med Ryglæne? *Nej*
46. Anvender Skolen som Straf Extraarbejde, Oversidden, korporlig Revselse, og da hvilken? *Oversidden og Korporlig Revselse, nemlig 1) Tamp og 2) Den flade Lineal til Hænderne.*

Anmærkninger, som Udfyldereren af dette Skema, maatte ønske at knytte til samme.
Ifølge Ministeriets Tilladelse finder ingen Gymnastikundervisning Sted ved denne Skole.

Statistiske Oplysninger

om

Skolelokalerne i Kongeriget Danmark.

Skema 1

I Henhold til det os af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet ved Skrivelse af 28de Juni d. A. overdraget Hvor: at undersøge de hygiejniske Forhold i alle Landets Skoler, tilstille vi Dem hoslagte Skemaer, mærkede 1 og 2, med Anmodning om at besvare de i Rubrikform opstillede Spørgsmaal saa bestemt og nøjagtigt som muligt. Af Hensyn til den senere Behandling af disse Skemaer, bedes De endvidere om at give Deres Besvarelser en saa vidt mulig sammentrængt og begrænset Form, og hvor det lader sig gjøre kun at anvende Besvarelsesformen „Ja“ eller „Nej“. Hvor der kræves Angivelse af Maal, maas dette ske i danske Alen og Tommer. Senest to Maanedre, efterat De har modtaget disse Skemaer, tilbagesendes disse fuldstændigt udfyldte til Kommissionens Formand (Nytorv 19, 2den Sal).

Holbech,
Professor, Skoledirektor,
Kommissionens Formand.

Brix,
Professor, Skolebestyrer.

Drachmann,
Professor, Dr. med.

Hertel,
Kommunelege.

Lov,
Architekt.

Pio,
Professor, Skolebestyrer.

Smith,
Overlærer ved Metropolitanskolen.

Kjøbenhavn den 1ste November 1882.

Skolens Navn.

Ferslev Skole

Navnet paa Skolens Bestyrer.

C. G. Knudsen

Navnet paa Skolebygningens Ejer.

Ferslev, Balle og Voldens Kommune

I hvilken By ligger Skolen?*)

Onde og Husnummer?*)

I hvilket Amt ligger Skolen?

Salberg Amt.

I hvilket Provst ligger Skolen?**)

Fleskum fjerrats

Hvilken Dag sendes dette Skema udfyldt tilbage?

Hvem har udfyldt dette Skema?

Skolens Bestyrer

*) At besvare af Skolerne i Landets Kjøbstæder.

**) At besvare af de Skoler, der ligger udenfor Kjøbstæderne.

Kommentarer

Til indberetningen anvendtes et fortrykt skema, og den er afgivet af skolens lærer C.C. Knudsen, november-december 1882.

Den flade lineal (pkt. 46) Dette var i modsætning til de øvrige nævnte straffe ikke lovlig.

Macadamisering (pkt. 16) underlag af skærver (efter opfindelse af amerikaneren Mac Adam).

Skoleborde (pkt. 42-45) Sundhedsmyndighederne var på vagt over for hensigtsmæssigheden af skolernes borde og stole i disse år (jfr. H. Østergaard: *Om Skoleborde*. Kbh. 1880). I Ferslev skole og de fleste andre landsby-skoler havde de nye tanker om skolemøbler, der tog hensyn til børnenes størrelse og siddestilling, ikke haft nogen effekt.

Lovgrundlag

KUM-skr. af 23. juni 1882: Nedsættelse af hygiejnekommission, der skulle undersøge sundhedsforholdene i skolevæsenet. Baggrunden var bl.a. en undersøgelse foretaget af kommunelæge A. Hertel (*Om Sundhedsforholdene i de højere Dreng- og Pigeskoler i Kjøbenhavn*, 1881). Derefter modtog ministeriet to henvendelser fra det medicinske Selskab og det pædagogiske Selskab, hvis hovedindhold var, at skolen havde en uheldig indflydelse på elevernes helbreds-

Ferslev skole omkring 1900. På billedet ses C.C. Knudsens efterfølger på lærerposten V.E. Krogh med familie. (Ferslev lokalhistoriske Arkiv)

tilstand, og at de blandt skoleeleverne så udbredte »onder« som blodmangel, nervøsitet, hæmmet fysisk udvikling og nærsynethed, for en stor del måtte tilskrives skolen og skolelivet m.v.

Hygiejnekommisionens kommissorium var: 1) »At anstille en alsidig og indgaaende Undersøgelse af alle de Forhold, hvis fuldstændige Belysning her kræves og lægge det derved indsamlede Materiale til Rette for en Afgjørelse af Hovedspørgsmaalet: Om Tilværelsen af og Aarsagen til den formentlige Sygelighed blandt Skoleungdommen«, og 2) »at meddele et udførligt begrundet Forslag til Afhjælpning af de sanitære Misligheder og Mangler i Ordningen af Skolevæsenet, som ved Undersøgelsen maatte bringes for Dagen«.

Vedr. 1. spørgsmål blev undersøgelsen indskrænket til lærde skoler, realskoler og udvalgte almueskoler. Vedr. 2. spørgsmål blev der udsendt spørgeskemaer i 46 punkter gennem Kirke- og Undervisningsministeriet og skoledirektionerne til samtlige offentlige og en del private skoler i hele landet. I alt indkom ca. 3380 besvarelser.

Anvendelsesmuligheder

Det store materiale giver et godt indblik i skolevæsenets stade omkring 1880. Man kan i skemaerne finde oplysninger om så forskellige forhold som: klasse-
deling, placering af skolemøbler, gymnastikundervisning, legeplads, frikvarter, udluftning, muligheder for at placere børnenes overtøj, latrinforhold, placering af møddinger og om skolens straffemidler.

Hvor findes kildetypen?

Indberetningerne til hygiejnekommisionen findes i Kirke- og Undervisningsministeriets arkiv (RA, KUM 2. kt. Skolestatistik 1882-83 (19 pk.)).

Litteratur

Skemaerne blev genstand for en statistisk behandling, foretaget af daværende kontorchef Marcus Rubin. Hans store rapport: *Statistisk Fremstilling af de danske Skolelokalers Indretning og Størrelse samt Skolebørnenes Læsetid og deres sanitære og fysiske Forhold* er sammen med kommissionens betænkning, som mandede ud i et regulært udkast til en lov om sundhedsforholdene i Kongerigets skoler i hele 110 paragraffer, trykt i: *Betænkning afgiven af den under 23de Juni 1882 nedsatte Kommission til at tilvejebringe Oplysninger om mulige sanitære Misligheder og Mangler i Ordningen af Skolevæsenet, og til at fremkomme med Forslag til saadannes fremtidige Forebyggelse*, 1884.

Joakim Larsen: *Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1818-1898*, Kbh. 1899, s. 428-34.

74. Inventarliste

Inventarlisten indeholder fortegnelser over skolernes bestand af løst og fast inventar, undervisningsmidler, skolebøger m.v. De er ofte ajourført med nyan-skaffelser. Skoleinventar var dyrt, og skolekommissionen benyttede inventar-listerne til at kontrollere, at alt inventar var tilstede og i god stand.

Inventarliste fra Glim skole 1840

(LAK, Skolearkiver. Lejre kommune. Dokument- og inventarprotokol for Glim skole 1810-92)

Fortegnelse paa Glim Skoles Inventarium den 29. Octbr. 1840

1. Et Skraeboard med fast Bænk som Catheter for Læreren.
2. 5 Skraeborde med tilhørende Bænke og Lister.
3. En Bogreol med forskjellige særskilte Afdelinger.
4. Et Sandbord med Tilbehør.
5. En lille sortmalet, fastnaglet Trætavle.
6. En gammel bilægger Kakkelovn.
7. Alle til indb[yrdes] Underv[isning] hørende Tabeller.
8. En Dagbog for 2den Classe.
9. En Dito for yngste Classe, samt en Navne- og Conceptbog.
10. En Document- og Inventarie-Protocol.
11. En Kirke- og Ministerialbog for Glim Sogn.
12. Bestemmelserne for indb[yrdes] Underv[isning].
13. Andersens Koralbog.
14. En Gymnastikbog og de for samme 3die Grad hørende Apparater.
15. 8 Exemplarer af Thonb[oes] Læsebog.
16. 8 Ex[emplarer] af Hebels Fortællinger.
17. 6 Pegestokke og 5 Skilte.
18. Haandbog ved den indb[yrdes] Underv[isning] af Skolelærer Peets.
19. Pastor Hornsyld og de Confimerede 1 Exemplar.
20. Stk. Regnetavler med Ramme og Stk. uden Ramme.
21. Et Exemplar af Gottschals Materialier til Hovedregning.
22. Geographie.
23. En Blækflaske, 13 Stk Blækhuse og 8 Linialer.

Glim Skole Datum ut supra

Rørbech

Kommentarer

- Andersens Koralbog Rasmus Andersen: *Choral-Melodier til den evangelisk-christelige Psalmebog ved H.O.C. Zinck, udsatte to, tre og firstemmig for Sang*, Kbh. 1820.
- Bestemmelserne for.. J. Abrahamson: *Bestemmelser for den indbyrdes Underviisning* + Bilag I-IV, Kbh. 1822-25.

Datum ut supra Gymnastikbog	dato som ovenfor angivet. V.V.F.F. Nachtegall: <i>Lærebog i Gymnastik for Almue- og Borger-Skolerne i Danmark</i> , Kbh. 1828; bogen blev ved pl. af 25/6-1828 autoriseret som »Regel og Rette-snor« for samtlige almue- og borgerskoler i landet.
Gottschals Materialier	Christopher Gottschalck: <i>Materialier til Hovedregning paa fast Grund og efter sikker Plan med Gienveie og Nemheder, især m.H.t. Landsbyskolernes øverste Classe og til Selvøvelse</i> , Kbh. 1833.
Hebels Fortællinger	J.P. Hebel: <i>Bibelske Fortællinger. Fortalte for Ungdommen</i> . Oversat af Nik. Fogtmann, Kbh. 1826.
Hornsyld	Jens Hornsyld: <i>Præsten Hornsyld og hans Confirman-tere, eller Taler og Samtaler over Lærebogen. En Haandbog for Christne i Livets forskjellige Stillinger</i> , Århus 1822.
Peets	J.P.C. Peetz: <i>Haandbog for Skolelærere, en Veiledning til den Underviisnings Udførelse i Overeensstemmelse med de allernaadigst approberede Bestemmelser, og hvad der senere er befalet</i> , Kbh. 1831.
Rørbech Sandbord	skolens lærer. til brug for skriveundervisningen ved indbyrdes under-visning.
Skilte	både pegestokke og bihjælperskilte blev anvendt i den indbyrdes undervisning.
Thonboes Læsebog	Peter Thonboe: <i>Læsebog og Exempelsamling til Brug i Landsbyeskoler</i> , Kbh. 1800 og senere genoptryk.

Lovgrundlag

Frd. af 23. januar 1739 om skolerne på landet § 28 krævede, at der skulle holdes et ordentligt register over skolens inventarium i tre eksemplarer (bevares hos provsten, præsten og på skolen).

Iflg. anordn. af 29. juli 1814 for skolevæsenet på landet (Bilag B § 10) skulle skolekommissionen påse, at der holdes »vedbørlig Rigtighed over Skolens Inventarium«.

KUM-cirk. af 28. november 1906 anbefaler føring af en protokol over det skolemateriel, der anskaffes for kommunens regning.

Anvendelsesmuligheder

Fortegnelser over skolernes inventar, skolebøger og andet materiale, der anvendes i undervisningen, giver ofte et godt indtryk af den indholdsmæssige side af skolevæsenet. Man kan via indkøb eller mangel på samme følge den pædagogiske udvikling i skolen. I sammenligning med det 20. årh. var skolerne i det 19. årh. særdeles spartansk udstyret. Den gengivne fortegnelse fra Glim skole viser, hvor central en placering den indbyrdes undervisning havde.

Hvor findes kildetyperne?

Fortegnelse over inventar kan findes i skolekommissionernes og sognerådernes forhandlingsprotokoller og korrespondance, i skoledirektionernes arkiver, i skolernes journaler eller i særlige inventarprotokoller.

Litteratur

Inventarliste er kun anvendt sporadisk i den skolehistoriske forskning. Se f.eks. Vagn Skovgaard-Petersen: *Bøgerne i skolen i: Et folk kom i skole 1814-1989*, 1989, s. 94 og Erik Nørr: *Skolen, præsten og kommunen. Kampen om skolen på landet 1842-1899*, Kbh. 1994, s. 401-23.

75. Bispens skolevisitatsbog

Bispe- og provstevisitatserne havde til opgave at kontrollere børnenes kundskaber, men de skulle samtidig også kontrollere lærernes kundskaber, flid og moralske forhold. De var med til at sikre, at skoleanordningerne af 1814 blev en succes overalt i landet. Gennem visitatsindberetninger og skoleberetninger fik de centrale skolemyndigheder viden om konkrete problemer i det lokale skolevæsen, som man derefter kunne forlange rettet. Biskoppernes problem var, at de skulle kontrollere et meget stort antal skoler i stiftet og derfor kun kunne komme med sjældne mellemrum. Kun få biskopper, om nogen overhovedet, kunne overholde kravet om at møde i skolerne hvert tredje år.

Biskop D.G. Monrads skolevisitats i Skelby-Gedesby og Horbelev-Falkerslev pastorater den 20.-23. maj 1851

(LAK. Lolland-Falster bispearkiv. Visitatsprotokol 1843-77)

Staureby Skole

Lærer Clausen 44 Aar gammel; dimitteret fra Borris. Gymnastik anden Grad, Læreren ret duelig.

Ældste Klasse 28 Børn. Regning g? Andre Fag g.

Yngste Klasse 35 Børn. Læsning g+. Skriv[ning] Reg[ning] g? Rel. tg.

Skjelby Skole

Lærer Thomsen 61 Aar gammel, duelig, dimitteret fra Vesterborg. Gymnastik anden Grad, tredje Grad forberedes. Gymnastikpladsens Planering paabegyndt.

Ældste Klasse. 27 Børn. Regn[ing] Rel[igion] mg? Skrivning g. Læsning g+ (2,7). Retskrivning: 1 uden Feil, 1 med to, 1 med 4, 2 med 5 Feil, de andre flere.

Yngste Klasse. 20 Børn. Regning mg. Rel[igion] og Skrivning g. Læsning g+ (2,7).

Gjeddesby

Lærer Korff 49 Aar g[ammel], ret duelig, dimitteret fra Vesterborg.

Ældste Klasse. 44 Børn. Læsning g. Reg[ning] g. Andre fag g? – Retskrivning: 1 uden Feil, 2 med 2 Feil, 1 med 3 Feil, 4 med 4 Feil.

Yngste Klasse. Rel[igion] tg. Reg[ning] g. Andre Fag g? – Gymnastik anden Grad. Gymnastikpladsen var maaskee noget indskrænket. Der stod Vandpøser paa den.

Anmærkning

Klokken i Gjeddesby Kirke var revnet. Ministerialbogen der førtes af Præsten stemmede i flere Angivelser ei overeens med Kirkesangerens og var utydelig ved Rettelser. Jeg gav i denne Henseende det fornødne Paalæg.

Mange af Børnene manglede i Gjeddesby Skole. Det er min Agt derom at tilskrive Skolecommissionen. Flere mindreaarige Børn vare bleven confirmerede uden Dispensation. Confirmerede manglede i høi Grad Læsefærdighed. Ogsaa i disse Henseender gaves Præsten en Paamindelse.

Bispevisitatserne afsluttedes som regel med middag i præstegården. Det er denne situation Carl Thomsen har skildret i maleriet Middag efter Bispesvisitatsen (1888). På billedet ses for enden af bordet den lolland-falsterske biskop D.G. Monrad. Det er formentlig skolelæreren, der udbringer en skål for biskoppen. (Kunstakademiets Fotografisamling).

[Falkerslev og Horbelev skoler er udeladt her]

Bregninge Skole med 72 Børn deelt i 4 Klasser, og med to Lærere: Hansen 42 Aar g[ammel], dimitteret fra Vesterborg og meget duelig og Lindholm 26 Aar g[ammel], dimitteret fra Jonstrup. Gymnastik anden Grad. – Skolen deelviis bestemt for confirmerede Børn besøgte af eet saadant Barn.

I de to ældste Klasser vare 30 Børn der examineredes tilligemed 7 Confirmander. Læsning 32 Nr. 1; 5 Nr. 2. Skrivning mg. Regning g+. Retskrivning 6 uden, 3 med 1, 9 med 2, 6 med 3 og 1 med 4 Feil. Sang mg. Rel[igion] 1 Klasse mg? – 2 Klasse g.

3die Klasse. 21 Børn. Læsning 15 Nr. 1; 6 Nr. 2. Skrivn[ing] mg. Rel[igion] mg? Regn[ing] mg.

Skolen, der understøttes af det classenske Fideicommis maa henregnes til de fortrinligste i Stiftet.

Anmærkning

Misstemningen paa Fideicommis indvirker skadeligt paa Præstens Forhold til Menigheden.

Kommentarer

Visitatsprotokollen indeholder både kirke- og skolevisitatser.

Borris	Borris Præstegårdsseminarium (1806-26).
Confirmander	undervisning af confirmander skulle ske i særlige vinterskoler, der i Bregninge skole dog åbenbart var inkorporeret i 4. klasse (Skoleanordn. af 29. juli 1814 og kancellicirk. af 26/5-1846).
Dispensation	frd. af 23. marts 1827 tillod biskoppen under visse betingelser at give aldersdispensation for confirmander, der endnu ikke var fyldt 14 år.
Fideicommiss	Det classenske Fideicommiss ejede herregården Korse-litze, der havde store besiddelser i Horbelev sogn.
Fire Klasser	Det var usædvanligt for landsbyskoler med fire klas-ser, det normale var to.
Gymnastikgraderne	Se under gymnastikberetning (nr. 67).
Jonstrup	Jonstrup Skolelærerseminarium er kongerigets ældste.
Skolecommissionen	Monrad er her ikke helt up to date med skoleforvaltningen, idet der ikke fandtes skolekommissioner mellem de to kommunallove af 1841 og 1867. Han har formentlig ment sogneforstanderskabet.
Vesterborg	Vesterborg Præstegårdsseminarium (1802-32).

Lovgrundlag

Biskoppernes forpligtelse til skolevisitats findes i Kirkeordinansen af 1537, Danske Lov 2-17-10 og 11, frd. af 28. februar 1691 og anordn. af 29. juli 1814 for skolevæsenet på landet §42 og i købstæderne §12. Biskoppernes skolevisitatser ophørte med skoletilsynsloven af 20. maj 1933.

Bestemmelser om indsendelse af visitatsberetninger findes i DL 2-17-14 (næppe efterlevet), patent af 1. oktober 1737 og skr. af 26. november 1737, skr. af 28. februar 1784, skoleanordn. af 29. juli 1814 for landet §42, for købstæderne §12 samt KUM-skr. af 13. marts 1861 til nogle biskopper, hvori kravet om indsendelse af årlige beretninger om visitatser indskræpes.

Anvendelsesmuligheder

Biskoppernes og provsternes visitatsberetninger giver skole- og lokalhistorikere en række oplysninger om skoler, lærere og skolebørn. Mest åbenhjertige er de egentlige visitatsdagbøger; indberetningerne er ofte langt mere afdæmpede i form og indhold. Der er stor forskel på, hvor meget og hvor dybt den enkelte visitorator gik i sin beskrivelse. Til forskningsbrug skal man dog være opmærksom på, at visitoratorerne ofte er subjektive iagttagere, og at visitatsberetningen ofte fortæller mere om visitorator end om de visiterede.

Hvor findes kildetyperne?

Oplysninger om bispernes visitatser kan findes på tre niveauer:

1) Biskoppens bemærkninger om de foretagne visitatser i præsternes embedsbøger og i lærernes embedsbøger og skoleprotokoller.

2) I bispernes optegnelser om visitatserne. I bispearkiverne er der bevaret temmelig mange af disse visitatsprotokoller (LAA).

3) Biskoppens indberetning til centraladministrationen om visitatsens forløb. Følgende materiale er bevaret: RA, Generalkirkeinspektionskollegiet. Indsendte visitatsberetninger fra biskopperne (2 pk.); RA, DK F. 61-62. Biskop N. E. Balles indberetninger om kirke- og skolevisitatser i Sjællands stift 1783-92; RA, DK H. 47-48. Beretninger fra biskopperne om kirke- og skolevisitatser 1800-47; RA, KUM 2. kt. Skolevisitatser 1851-1915 (8 pk.) og RA, Undervisningsministeriet. Gruppeordnede sager. Skolevisitatsindberetninger 1916-25 (2 pk.).

Litteratur

Om bispernes visitatser se Bjørn Kornerups indledning til hans udgave af *J.P. Mynsters Visitatsdagbøger*, bd. I, Kbh. 1937, s. I-CXXVI.

L. J. Koch (udg.): *Hans Adolph Brorson. Visitatsberetninger og Breve*, Kbh. 1960.

Erik Nørr: Da biskop Martensen blev træt af visitatser, i: *SPOR – arkiver og historie*, Kbh. 1987, s. 231-46.

Erik Nørr: *Skolen, præsten og kommunen. Kampen om skolen på landet 1842-1899*, Kbh. 1994, s. 353-58.

Jørgen Stenbæk: Biskopper og Visitats i: Erik Alstrup og Poul Erik Olsen (red.): *Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk*, Kbh. 1991, bd. 1, s. 78-80 og bd. 2, s. 953-54.

En del visitatsberetninger er udgivet.

76. Provstens skolevisitatsbog

Provsternes skolevisitatser havde stor betydning for den statslige kontrol med skolevæsenet. Skolebesøgene gav provsterne et godt kendskab til de lokale skoleforhold, som var en forudsætning for udførelsen af deres opgaver som forretningsførende medlem af skoledirektionerne.

Provst Frederik Vilhelm Andersens skolevisitats i Munkebjergby-Bromme pastorats skoler den 14.-15. juni 1875

(LAK. Ringsted-Alsted herreders provstearkiv. Visitatsprotokol 1872-1932)

2. D. 14 Juni 1875. Døininge Skole i Munkebjergby-Bromme Pastorat. Lærer Poulsen er en jevnfærdig, men flittig og ret duelig Lærer. Læsning, Regning og Skrivning vare de bedste Fag, ogsaa Børnenes Christendomskundskab var god, men Lærerens Underviisning i ikke almindelig Grad stemningsløs. Intet Fag var forsømt og Fremgangen i det Hele, ogsaa i Gymnastik, antagelig. Katech. Pintsen.
1. S[amme] D[ag] Eskildstrup Skole samme Herred og Pastorat. Skolen fandtes i det Hele at staae paa samme meget gode Standpunct som sidst, og Lærer Erslev fortjener al Anerkjendelse. (Katech: »Værer ikke bekymrede for Noget o.s.v.«).
3. S[amme] D[ag] Munkebjergby Skole, samme Herred og Pastorat. Det er ikke i nogen kjendelig Grad kommet Skolen til Nytte, at Læreren Cand. phil. Friberg gjør Indtryk af en vel instrueret Mand. Den er gaaet ikke lidt tilbage siden sidste Visitats. Bedst var Religionen; Læsningen jevn, Regningen ringe, Skrivningen daarlig. Skolebestyrelsen bemærkede, at Læreren arbejder under særlig ugunstige Forhold, meest med fattige Børn og under megen Forsømmelighed fra Børnenes Side. Men det er klart, at Friberg ikke er Lærer med Lyst og Kald (Katech. Christi guddommelige Natur). Gymnastiken simpel.
- 2? d. 15. Juni 1875 Kindertofte Skole samme Herred, samme Pastorat. Denne Skole var ikke af de fremmelige, navnlig var det smaat med Regning og Skrivning; men Læreren har afvigte Vinter været meget syg og lider stadig af et svagt Bryst, og kan efter Visitators Opfattelse ingenlunde henregnes til de forsømmelige. Paa Grund af hans Sygelighed er han fritaget for Gymnastiken (?? og Kirken)

Kommentarer

Visitatsprotokollen indeholder både provstens kirke- og skolevisitatser.

Tallene i venstre margin er provstens bedømmelse af de pågældende skoler og deres læreres præstationer. Skalaen går fra 1 (der var det bedste) til 3 (der ikke var tilfredsstillende). Til tallene kunne der tilføjes + og ?.

Katech.

I forbindelse med visitatsen gav provsten læreren et ukendt emne at katekisere over, f.eks. Pinsen. Som regel var katekisationen bygget over bestemte steder i den autoriserede religionslærebog, idet læreren benyttede sig af en spørgeteknik, der bestod i spørgsmål og svar efterfulgt af en række skriftsteder, som eleverne skulle have lært udenad.

Lovgrundlag

Provsternes forpligtelse til årlige visitatsbesøg i skolerne findes i Kirkeordinansen af 1537, Danske Lov 2-16-3, frd. af 28. februar 1691 og af 23. januar 1739 § 16. Ved frd. af 5. december 1806 om indførelsen af amtsprovsterne og ved skoleanordn. af 29. juli 1814 fik provstens skolevisitatser forøget betydning.

Om indberetning af provstens skolevisitats: Ved kancellicirk. af 9. september 1820 blev det pålagt provsterne i forbindelse med indsendelsen af den årlige skoleberetning at oplyse om antallet af skolevisitatser. Dette krav medførte, at der blandt de ældre skoleberetninger kan findes temmelig mange visitatsberetninger. Ved cirk. af 3. april 1827 blev biskopperne anmodet om at videresende provsternes skolevisitatsberetninger til Danske Kancelli. Ved cirk. af 24. december 1875 blev provsternes forpligtelse til årligt at indsende særlige beretninger om afholdte skolevisitatser til Kirke- og Undervisningsministeriet fastslået.

Provsternes skolevisitatser ophørte med skoletilsynsloven af 20. maj 1933.

Anvendelsesmuligheder

Se: Bispens skolevisitats (nr. 75).

Hvor findes kildetyperne?

Provsternes skolevisitatser kan ligesom biskoppernes findes på 3 niveauer: 1) Bagi lærernes embedsbøger og skoledagbøger; 2) I provsternes visitatsdagbøger, som der findes en del bevaret af i provstearkiverne (LAA); 3) indberetninger om afholdte visitatsrejser kan findes i bispearkiverne (spredt bevaret LAA) eller i centralforvaltningen. I RA, KUM 2. kt. Skolevisitatser 1851-1915 (8 pk.) findes en samling af bispe- og provstevisitatser. En del kan som nævnt efter 1820 findes som bilag til skoleberetningerne.

Litteratur

Erik Nørr: Provst F.V. Andersen som nidkær kirkevisitator i Ringsted-Alsted herreder i 1870'erne, *Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt* 1988, s. 36-68.

Erik Nørr: *Skolen, præsten og kommunen. Kampen om skolen på landet 1842-1899*, Kbh. 1994, s. 358-63.

Fattigvæsenet og socialforvaltningen

Af Inge Bundsgaard og Erik Nørr

Med forordningen af 24. september 1708 prøvede man for første gang at skabe et landsdækkende fattigvæsen for at begrænse tiggeriet, men dette lykkedes ikke. Først med reglementet af 5. juli 1803 for fattigvæsenets bestyrelse på landet skabtes et fungerende forsørgelsessystem i alle landets sogne, således at de allermost trængende fik en understøttelse på eksistensminimum. Der blev oprettet fattigkommissioner i hvert pastorat (fattigkommune) bestående af sognepræsten som formand, politimesteren (som regel repræsenteret ved sognefogden), en af de største lodsejere og 3-4 sognemænd. Kommissionens hovedopgaver var at sørge for forsørgelsen af de fattige samt ved at forestå *fattigpolitiet* sikre, at kun de mest trængende fik hjælp. Indtil 1841 var det overordnede tilsyn med fattigvæsenet i amtet overdraget til en amtsfattigdirektion, hvorefter det overtoges af amtsrådet.

I 1860'erne tog oprettelsen af kommunale fattiggårde fart. Baggrunden var et ønske om at nedbringe udgifterne til fattigvæsenet ved at samle de fattige på gårde, der skulle drives af fattiglemmerne, og som ideelt set skulle være selvforsynende. Derudover ville man afskrække uværdige trængende fra at søge hjælp ved at opstille strikte ordensregler, der indeholdt arbejdstvang m.m., samt sikre de værdige trængende bedre levevilkår og forplejning. Oprettelsen af fattiggårde og de dertil knyttede vedtægter og reglementer skulle godkendes af Indenrigsministeriet, fra 1869 af amtet. I løbet af 1880'erne ophørte oprettelsen af nye fattiggårde.

Fattigloven fra 1891 betød ingen grundlæggende ændringer i den almindelige fattigforsorg, selv om Indenrigsministeriet i en skrivelse til kommunerne fastslog, at den nye lov såvel bemyndigede som forpligtede disse til at yde en videregående hjælp end tidligere. Loven forbød visse gamle forsørgelsesformer som omgangsforsørgelse og bortlicitering af fattige, ligesom alderdomsunderstøttede og børn ikke længere måtte anbringes på de almindelige fattiggårde. Kommunerne fik desuden pligt til at eftergive ydet fattighjælp, når vedkommende ikke i fem år havde modtaget nogen form for hjælp.

Alderdomsunderstøttelsesloven af 1891 betød et nybrud i den kommunale socialforsorg, for i modsætning til fattigforsorgen blev det grundlæggende princip her *retten* frem for *trangen* til hjælp. Retten var dog behæftet med en række betingelser. For at få understøttelse skulle man være fyldt 60 år, være trængende, ikke have modtaget fattighjælp i de seneste 10 år og endelig ikke ved dom være fundet skyldig i en vanærende handling. Med alderdomsunderstøttelsesloven af 1891 blev startskuddet givet til anbringelsen af ældre i kom-

munale alderdomshjem, idet det i §5 fastsloges, at hvor omstændighederne talte derfor kunne gamle anbringes »i særlige dertil bestemte Asylter eller lignende Anstalter«.

Omkring 1880 rejste der sig en bevægelse for at forbedre de uægte børns stilling. Den tog dels sigte på en forbedring af deres personlige og familieretlige forhold generelt, dels på at forbedre barnets og moderens økonomiske stilling, og resulterede i lovene om underholdsbidrag til børn, der var avlede uden for ægteskab m.m., og om tilsyn med plejebørn. Den første betød, at moderen ved udeblevet underholdsbidrag kunne kræve faderens bidrag udbetalt af kommunen, ligesom bidraget kunne kræves udbetalt, indtil barnet fyldte 18 år. Med den anden nye lov indførtes for første gang et egentligt tilsyn med plejebørn, sådan at forstå, at det krævede kommunalbestyrelsens tilladelse at have børn i pleje mod betaling.

I 1905 overgik tilsynet med plejebørn og myndigheden til at fratage forældrene myndigheden over deres børn til værgerådsinstitutionen, som bestod af ét – undtagelsesvis flere – værgeråd, der som medlemmer havde sognepræsten, en repræsentant for lærerstanden, et medlem af kommunalbestyrelsen og to borgere udpeget af kommunalbestyrelsen; i de større købstæder tillige en læge og en jurist. Desuden oprettedes der et for hele landet fælles overværgeråd, der skulle godkende værgerådernes beslutning om fjernelse af børn fra hjemmet m.m. Hensigten var at opbygge en bedre og mere human børneforsorg og at reducere det deklasserende element, der lå i kontakten med forsorgen. Det var dog stadig sådan, at var forældrene underlagt fattigvæsenet, gjaldt det også for deres børn.

I de følgende bringes en række kilder, hvoraf de tre første (nr. 77-79) dækker tiden før ca. 1850 og præsenteres af Erik Nørr, mens de øvrige stammer fra tiden ca. 1850-1910 og præsenteres af Inge Bundsgaard. For de sidstes vedkommende omfatter nr. 80-83 centrale kilder i relation til fattiggårdene, mens nr. 84-86 giver et billede af tilstanden efter de skelsættende 1891-forsørgelseslove. Endelig belyser de to sidste kilder (nr. 87 og 88) administrationen i forbindelse med anbringelsen af plejebørn.

Kildeoversigt

- 77. Forsørgelsesplan 353
- 78. Fattigligning 359
- 79. Fattigregnskab 362
- 80. Ordensreglement 365
- 81. Spisereglement 369
- 82. Dagbog for fattiggård 373
- 83. Inventariebog 375
- 84. Fattigvæsenets afhøringskema 378
- 85. Ansøgning om alderdomsunderstøttelse 382
- 86. Reglement for Hjem til optagelse af Alderdomsunderstøttede 387
- 87. Protokol over anbragte plejebørn 391
- 88. Værgerådsdekret 394

77. Forsørgelsesplan

Den årlige forsørgelsesplan (fattigplan) indeholder en fortegnelse over alle trængende i et sognedistrikt, som efter fattigkommissionens opfattelse har behov for fattighjælp. For hvert enkelt fattiglem anføres der oplysninger om trang, sundhedstilstand, levnedsførelse og arbejdsevne. De fattige inddeles i tre klasser: 1) syge, gamle og invalider, der intet kan tjene; 2) børn, der er forældreløse, eller som ikke kan betros forældrene; 3) andre fattige, der ikke er i stand til at tjene tilstrækkeligt til livets opretholdelse. Fattigplanen indeholder også et forslag til, hvilken form for hjælp og hvor meget hver enkelt fattiglem skulle have. Fattigplanen udarbejdes hvert år af sognepræsten og forelægges fattigkommissionen til drøftelse på decembermødet.

Forsørgelsesplan for Holbæk-Udby sognedistrikt for året 1806

(LAV, Randers amt. Indberetninger om fattigvæsenets tilstand og forsørgelsesplaner 1806)

[Venstre side:]

De Fattiges Navne, Alder og Helbred [1]	Om tilforn har behøvet eller faaet Understøttelse [2]	Hvor længe opholdt sig i Distriktet, og hos hvem [3]	Den Fattiges Trang og Aarsagen dertil, og hidindtil førte Levnet [4]
--	--	---	---

1ste Klasse

1. Maren Jensdatter Kiær, 71 Aar, og meget svag af Helbred.	Har vist nok behøvet, men icke faaet Understøttelse før 1803.	Har altid været i Distriktet og opholder sig hos Indsieder Jens N. Hvadsteen i Udbye.	Er højtrængende formedelst Alder, Sygdom og Kræfternes Aftagelse, har altid været et Exempel paa ærlig Fattigdom, og har hellere vilde[t] lide Nød i Stilhed, end være andre til Byrde.
2. Anne Dorthe, Rasmus Jensens Encke, 53 Aar og af maadelig Helbred.	Har baade behøvet og faaet tilforn Understøttelse.	Har opholdt sig her i 29 Aar og boer i det Præsten tilhørende Huus i Holbeck.	Er selv gigtvag og afkræftet, og har en 16ten aars Søn til Krøbling, der hverken kan staae eller gaae, og flere uforsørgede Børn. Hun har hidindtil ført et ulasteligt Levnet.

[1]	[2]	[3]	[4]
3. Lauris Hiarsens Encke Mette, 73 Aar og af svagelig Helbred.	Har i 20 aar været trængende og faaet Understøttelse.	Har altid været i Distriktet, og er til Huuse hos Gaardmand Jens Krog i Holbeck.	Hendes afkræftede og gigtsvage Lemmer gjøre hende lidet skicket til Arbejde og højtrængende. Hun har stedse ført et stille og Christeligt Liv.
(...)			
<u>2den Klasse</u>			
8. Et Dreng-Barn Lauritz, 4 Aar. Nogenledes frisk af Helbred.	Tilforn ingen Understøttelse Faaet.	Han er Født her, og er hos Lauritz Wævers Encke i Holbeck.	Han er Fader og Moderløs, har et laar som er kortere, end det andet, og aaben Saar i det, og gaær slet. Encken som har Ham er tillige uformuende.
<u>3die Klasse</u>			
9. Niels Maas Kiærs Hustru Anne Kirstine, 34 Aar, og er frisk.	Har behøvet og faaet tilforn Understøttelse.	Har opholdt sig 16 Aar i Distriktet og er Indsidder i et Fæste Huus i Holbeck.	Hun er formedelst mange Børn, og en ødsel Mand sadt i yderlig Armod, har endnu 5 smaae Børn, som Hun ej kan ernære og som medtage megen Tid for Hende. Hun stræber dog saa trolig hun kand, og hidtil vides intet uskikkelig om hende.
10. Jens Nielsen Hvadsteens Hustru, 50 Aar og maadelig af Helbred.	Har hidtil ingen Understøttelse faaet før 1803, men vel behøvet.	Har Stedse været i Distriktet, og er Indsidder hos Gaardmand Niels Hvadsteen i Udbye.	Hun er plaget af Moder Besvær, og har en svag Mand, der er lam, og lidet kan fortiene. Hun har tilforn slaæet sig ærlig igien-nem, og levet ulastelig.
11. Thomas Krogs Hustru Nille Jens-daatt[er], 36ve Aar, og har god Helbred.	Har tilforn behøvet og faaet et lidet Understøttelse.	Er Født i Distriktet og stedse været her. Boer i et Fæste Huus i Holbeck.	Hun har 4re uforsørgede Børn, hvoriblandt den ældste Søn 9 Aar er jdelig plaget af Slag, herover yderlig Fattig. Hidtil veed man intet uskikkelig om hende.

[1]	[2]	[3]	[4]
(...)			
13. Niels Thomesens Hustru Dorthe, 42 Aar, og har god Helbred.	Baade behøvet og Faaet Understøttelse tilforn.	Har opholdt sig her i 12 Aar, og er i Huus hos Gaardmand Jens Schomager i Holbeck.	Hun har 3 uforsørgede, smaae Børn, og en Mand som tiener i Randers, men hjælper hende kuns med lidet til Hendes og Børnernes Underholdning. Ellers har Hun hidtil været stræbsom, troe og skickelig.
(...)			
18. Lauris Thomesen Bødker 75 Aar, er svag af Helbred.	Har tilforn behøvet og faaet Understøttelse.	Har opholdt sig her i 50 Aar, og boer i Holbeckgaards Fattighuus her i Holbeck.	Han er plaget af Huller og Værck i Laar og Been, gaaer yderlig afkræftet og affældig. Hidtil ernæret sig ærlig.

[Højre side]

[5]	[6]	[7]	[9]	
			Korn Rug	Korn Byg Penge Rdlr
Om den Fattige kan selv fortjene Noget, og til alle Tider forskaaffe sig Arbejde?	Om den Fattige ved Af-tægt, Godgiørenhed, Venner eller paa anden Maade har nogen Understøttelse og hvad?	Hvormeget den Fattige kan behøve og hvori den øndsker Understøttelse enten i Korn – eller Penge – eller i begge?		
1. Hun kan ikke arbejde synderlig meere, heller ikke da Fortiene noget.	Nyder slet ingen Understøttelse paa nogen anden Maade.	Kan behøve og øndsker at understøttes med 4 skpr. Rug.	12 skpr. Byg	2 Rdl.
2. Kan kun fortjene lidet, og faar lidet; thi hun maae passe og opvarte den usle Dreng.	Nyder af et Legat paa Holbeckgaard 2 Skpr. Rug aarlig.	ligeledes 4 Skpr. Rug.	12 Skpr. Byg	2 Rdr.

[5]	[6]	[7]	[8]	[9]
3. Kan kun lidet Fortiene, og er til ingen Tiid vis paa Arbejde. (...)	Nyder af Holbeckgaards Legat 2 Skpr. Rug, men ellers intet meere.	4 Skpr.	10 Skpr.	2 Rdr.
<u>2den Klasse</u>				
8. Nej slet intet, og lidt nok kan Encken fortiene, som skal passe Ham.	Nyder ingen Understøttelse af noget Menniske.	2 Skpr. Rug	10 Skpr. Byg	2 Rdr.
<u>3die Klasse</u>				
9. Kan fortiene ved at binde og spinde, men ej altid faae. Desuden hindres meget ved at passe de mange Børn.	Nyder af Holbeckgaards Legat 2 Skpr. Rug aarlig, og ellers intet meere.	4 Skpr. Rug	10 Skpr. Byg	2 Rdr.
10. Kan fortiene noget ved spind, men ej altiid faae. Hendes Mand kan med besvær tiene.	Nyder ligeledes af samme Legat.	4 Skpr.	8 Skpr.	2 Rdr.
11. Hun kan fortiene, og er arbejdsdygtig, naar hun kun kan faae det. (...)	Har 2 skpr. Hartkorn, holder 1 Koe og 4 Faar, og nyder af Holbeckgaards Legat.	3 Skpr.	9 Skpr.	2 Rdr.
13. Kan fortiene ved Spind og Binden, og næsten til alle tider faae Arbejde, men hindres dog meget af sinne Børn. (...)	Nyder og af Holbeckgaards Legat.	2 skpr.	6 skpr.	1 rdr.
18. Han kan nu kun fortiene lidet, ved Bødkeriet, og arbejder langsom.	Nyder slet intet paa Nogen anden Maade.	2 Skpr.	6 Skpr.	1 rdr.

Beløbet af dette foreslagne Almissee Korn til Holbeck og Udbye Sogners Fattige bliver for Aar 1806 i alt =	55 Skpr. [Rug] 6 Tdr. 7 Skpr.	153 Skpr. [Byg] 19 Tdr. 1 Skpr.	30 Rdr. 30 Rdr.
--	--	--	------------------------

Kommentarer

Forsørgelsesplanen for Holbæk-Udby sognedistrikt omfattede 18 fattige (7 fra 1. kl., 1 fra 2. kl. og 10 fra 3. kl.), og den er udarbejdet af stedets sognepræst Hans Jørgen Grundtvig.

Holbeckgaards Legat Fattige med tilknytning til godset Holbækgård fik støtte herfra, og dette skulle opgives, da det kunne begrunde en dekort i fattigunderstøttelsen. Mange godsejere havde i det 17.-18. århundrede påtaget sig en del af fattigforsørgelsen på deres godsområde. På mange godser var der også oprettet fattighuse (hospitaller). At der også var et sådant på Holbækgård ses af, at nr. 18, Lauris Thomesen Bødker, boede dér.

Lovgrundlag

Forsørgelsesplanerne indførtes ved regl. af 5. juli. 1803 for fattigvæsenets bestyrelse på landet §§ 34-40 (jfr. Foreløbig plan for fattigvæsenet på Sjælland, 15. juni 1802).

Landkommunalanordn. af 13. august 1841, der ophævede fattigkommissionerne af 1803, ændrede ikke på sognepræsternes ledende funktioner i fattigvæsenet. De skulle fortsat udarbejde forsørgelsesplanerne (jfr. §§ 14-16).

Ved landkommunalloven af 6. juli 1867 §§ 15-16 blev sognepræsterne frataget alle funktioner inden for det offentlige fattigvæsen. Samtidig ophørte udarbejdelsen af de årlige forsørgelsesplaner (jfr. IM-skr. af 4. februar 1874).

Anvendelsesmuligheder

Forsørgelsesplanerne er sammen med ligningsmateriale og fattigregnskaber centrale kilder til det lokale forsørgelsesvæsens historie i det 19. århundrede. De fortæller om befolkningens og de administrative myndigheders holdning til social offervillighed kontra økonomisk påholdenhed. Det er i dette materiale muligt at finde oplysninger om næsten hele befolkningen, da folk enten optræder i forsørgelsesplanerne som fattigmodtagere eller i ligningslisterne som bidragydere.

Det lokale fattigvæsen havde efter 1803 pligt til at forsørge de fattige, der var født og opdraget i distriktet, eller som havde haft tre fulde års ophold (i 1839 forlænget til 5 år). Oplysninger om opholdssted og -tid var derfor vigtige, for hele det 19. århundredes fattigvæsens historie er præget af en stærk tendens til, at de enkelte fattigkommissioner (kommuner) forsøgte at skubbe forsørgerbyrden over på nabokommunerne. Fattigvæsenens kilderne kan derfor benyttes som kilder til fattigfolks og tjenestetyendes opholdssteder og vandringer.

Hvor findes kildetyperne?

Forsørgelsesplaner er sammen med fattigligninger og -regnskaber ført ind i fattigkommissionens forhandlingsprotokoller. Disse findes i præstearkiverne eller i kommunearkiverne.

I mange amtsarkiver (LAA) findes fattigregnskaber (ofte med forsørgelsesplaner som bilag), da regnskaberne skulle revideres i amtet.

Litteratur

Inge Bundsgaard og Peter Korsgaard: Fra fattigforsorg til socialpolitik. Kommunal socialpolitik fra 1800-tallet til i dag, i: Per Boje m.fl. (red.): *Folkestyre i by og på land. Danske kommuner gennem 150 år*, Odense 1991, s. 161-204.

Harald Jørgensen: *Studier over det offentlige Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede*, Kbh. 1940 (optryk 1975).

Erik Nørr: *Præst og Administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841*, Kbh. 1981 (om forsørgelsesplaner og fattigligninger se især s. 262ff. og fattigregnskaber s.309ff.).

Erik Nørr: Personalthistoriske og befolkningshistoriske oplysninger i skole- og fattigarkivalier før kommunalanordningen af 1841, *Personalthistorisk Tidsskrift* 1983, s. 101-19.

Anna Rasmussen: *Forsørget og forfulgt. Om offentlig forsorg på landet i første halvdel af 1800-tallet*, Viborg 1996.

78. Fattigligning

Den største nyskabelse i 1803-fattigordningen var, at alle beboere blev pålagt at bidrage til fattigvæsenet. De tvungne bidrag var en forudsætning for, at tiggeriet kunne ophøre. Sognepræsten skulle hvert år i december måned udarbejde en forsørgelsesplan (se foregående kilde), hvoraf det skulle fremgå, hvor meget de fattige i det kommende år skulle tildeles af hjælp i naturalier og i penge, og han skulle i sammenhæng hermed udarbejde en ligning af udgifterne på beboerne.

Fattigligning for Gammelsohn (Grenå landsogn) 1806

(LAV, Randers Amt. Indberetninger om fattigvæsenets tilstand og forsørgelsesplaner 1806)

Fortegnelse

over, hvad Gammel Sogns Beboere give til de Fattige for Aaret 1806, saavel frievillig, som efter Paalæg, i Penge og Korn. Herunder anføres tillige Hr. Greve Scheels frivillige Gave og Sognepræstens Contingent.

Contribuenternes Navne og Boepæl	Frievilligt Bidrag	Penge efter Paalæg	Korn efter Paalæg halv Rug og halv Byg
	Rdr.-Mk.-Sk.	Rdr.-Mk.-Sk.	Tdr.-Skpr.
Hr. Greve Scheel	2 - 0 - 0		
Sognepræsten, Provst Krøyer i Grenaa	2 - 0 - 0		
Aastrup Byes Gaardmænd:			
Niels Udsen	1	0 - 1 - 0	0 - 3
Anders Hansen	1	0 - 1	0 - 3
Rasmus Nielsen	0 - 3	0 - 1	0 - 3
Jens Møller	0 - 4	0 - 1	0 - 3
Jens Ruhne	0 - 4	0 - 1	0 - 3
Jens Greve	0 - 3	0 - 1	0 - 3
Christen Greve	0 - 2	0 - 1	0 - 3
Anders Udsen	0 - 3	0 - 1	0 - 3
Aastrup Byes Huusmænd:			
Peder Jensen		0 - 2	
Jens Christensen		0 - 2	
Niels Hovmand		0 - 1	
Michel Hovmand		0 - 1	
Brestrup Byes Gaardmænd			
Jens Udsen		0 - 1	0 - 3
Søren Hansen	0 - 1	0 - 1	0 - 3
Anders Juel	0 - 1	0 - 1	0 - 3
osv.			

Brestrup Byes Huusmænd

Jens Hviid	0	-	1
Rasmus Øllemand	0	-	0 - 8
Jørgen Ingvordsen	0	-	0 - 4

Dolmer Byes Gaardmænd

Gierman Jensen	1	-	0	0	-	1	0	-	3
osv.									

Summa 11 Rdr. 4 Mk. 0 5 Rdr. 5 Mk. 8 Sk. 8 Tdr.

Ovenstaaende Ligning over Contribuenternes Contingent til de Fattiges Forsørgelse udi Aaret var herved af Commissionen eenstemmigen antagen og med Hænders Underskrift bekræftet.

Scheel	Niels Udsen	Anders Hansen	} Fattigforstandere	Overeensstemmelse med Protocollen bevidnes. Grenaae Krøyer
	Sognefoged	Gierman Jensen		
		Rasmus Jensen		

På mange godser oprettedes fattighuse, også kaldet hospitaler, hvor fattiglemmer, der havde tilknytning til godset, kunne blive indkvarteret. Et sådant fattighus fandtes, som det fremgår af fattigplanen for Holbæk-Udby sogne, på Holbækgård. Fattighusene var ofte overbefolkede og ikke særligt rare steder at opholde sig. Billedet viser Radsted hospital efter maleri af C. Wentorf 1902. (Lolland-Falster Stiftsmuseum).

Kommentarer

Fattigligningen er her gengivet i uddrag. En lang række bidragydere er udeladt. Ligningen foretoges under hensyntagen til den enkelte beboers hartkorn, formue tilstand og »lejlighed«, dvs. øvrige forhold, der havde indflydelse på betalingsevnen. På landet var det normalt sådan, at gårdmændene blev lignet for både naturalier og penge, medens husmændene alene skulle betale i penge. I en del tilfælde var det også nødvendigt at pålægge tjenestefolk et bidrag, som regel penge, men ikke i Gammelsohn i 1806 (jfr. kancellicirk. af 19. maj. 1821).

Beløbene i ligningslisterne svarer ikke i alle tilfælde til de opkrævede, da fattigkommissionens medlemmer havde mulighed for at ændre præstens ligningsforslag. Ekstraordinære udgifter i årets løb kunne i nogle tilfælde kræve supplerende ligning.

Contribuenterne

bidragyderne, skattebetalerne.

Paalæg

ligning, udskrivning.

Scheel og Krøyer

Greven var som ejer af Holbækgård fattigpatron, mens provsten var stedets sognepræst. De var begge medlemmer af fattigkommissionen, og de skulle iflg. fattigregl. §38 erklære, hvor meget de hver især var villige til frivilligt at yde til fattigvæsenet, så de ved deres eksempel kunne opmuntre sognemændene til »god-dædighed«. I Gammelsohn lykkedes fremgangsmåden, idet en række gårdmænd også betalte »frivilligt«. Beboernes villighed til at yde frivilligt blev stærkt indskrænket, da de dårlige tider satte ind efter Englandskrigen og statsbankerotten.

Lovgrundlag

Regl. af 5. juli 1803 for fattigvæsenet på landet (se især §§34-40).

Anordn. af 13. august 1841 §§14-16 ændrede ikke ved præstens stilling i fattigvæsenet, men sogneforstanderskabet overtog fattigkommissionens rolle bl.a. i forbindelse med gennemgang af fattigligningen.

Kancelliskr. af 1. april 1845 tillod ligning af fattig- og skolebidrag under ét.

Anvendelsesmuligheder

Se: Forsørgelsesplan (nr. 77).

Hvor findes kildetypen?

Se: Forsørgelsesplan (nr. 77).

Litteratur

Erik Nørr: *Præst og Administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841*, Kbh. 1981 (om fattigligning s. 267-73).

For den øvrige litteratur se: Forsørgelsesplan (nr. 77).

79. Fattigregnskab

Ifølge 1803-fattigordningen skulle præsterne hvert år udarbejde et regnskab over fattigvæsenet i sognedistriktet. Efter at være blevet undertegnet af sognepræsten, attesteredes det af fattigkommissionens øvrige medlemmer. Derefter blev det revideret af provsten og sendt til endelig godkendelse (decision) i amtsfattigdirektionen.

Fattigregnskab for Knebel-Rolsø pastorat 1830

(LAV, Knebel-Rolsø kommune. Fattigkommissionsprotokol 1822-36)

Regnskab over

Indtægt og Udgift ved Fattigvæsenet i Knebel og Roelsø Sognedistrict for Aaret 1830

Indtægt

	<u>Rug</u>	<u>Byg</u>	<u>Penge</u>	
	<u>Tdr.-Skp.</u>	<u>Tdr.-Skp.</u>	<u>Rdr-Mk-Sk</u>	
1. Beholdningen fra forrige Aar, see Regnskabet i Protocollen, folio 37	1 - 4 ¹ / ₄	1 - 6 ¹ / ₄	30 - 4 - 0	
2. Sognedistricts Beboernes Contingent i Vare og Penge, saavel frivillig, som efter Ansætning, andrager efter hoslagte attesterede Specification No. 1 a	14 - 5 ¹ / ₄	14 - 5 ¹ / ₄	20 - 0 - 1	
3. Tjenestefolkenes ansatte Bidrag, efter Specification No. 2 a			11 - 4 - 8	
4. Indtægten af de Fattiges og Overskuddet af Helsingørs-Tavlen andrager efter Specification No. 3 a			4 - 5 - 10	
5. Frivillige Gaver, som ved Gaardes, Huses, Jordens Kjøb og Salg, ere skjænkte til de Fattige efter Specification No. 4 a			1 - 0 - 0	
6. For Afdødes Efterladenskaber er indkommen efter Specification No. 5 a			5 - 3 - 0	
7. Renter af Kapitaler, Legater eller andre faste Eiendomme, henhørende under Fattigvæsenet			Ingen	
8. Andre tilfældige Indtægter for Fattigvæsenet andrager efter Specification No. 6 a			1 - 0 - 6	
Summa Indtægt	16 - 1 ¹ / ₂	16 - 3 ¹ / ₂	74 - 5 - 9	

Udgift

	<u>Rug</u>	<u>Byg</u>	<u>Penge</u>
	<u>Tdr.-Skp.</u>	<u>Tdr.-Skp.</u>	<u>Rdr-Mk-Sk</u>
1. Det til de Fattiges Underholdning og Hielp for hele Aaret af alle Slags Nødvendigheder efter hoslagte attesterede Specification No. 1 b	14 - 1/4	14 - 2 1/4	49 - 0 - 0
2. Til Medicamenter, Syges Pleie m.v.			Intet
3. Til Papiir, Blæk og Bøger til fattige Skolebørn.			Intet
4. Til afdøde Fattiges Begravelses Omkostninger efter Specification No. 2 b			4 - 4 - 0
5. Andre overordentlige Udgifter efter Specification No. 3 b	0 - 4	0 - 4	1 - 0 - 0
Summa Udgift	14 - 4 1/4	14 - 6 1/4	54 - 4 - 0
Indtægt	16 - 1 1/2	16 - 3 1/2	74 - 5 - 9
Beholdning	1 - 5 1/4	1 - 5 1/4	20 - 1 - 9

Beholdningen af Kornet blev indestaaende til næste Aar hos efterskrevne Ydere, nemlig: hos Madame Poulsen 6 Skp. af hver Slags, hos Søren Andersen 1 Fdkr., Jens Vand 1 Skp., Mikel Høy 2 Skp., Søren Nielsen 2 Skp., Peder Olesens Enke 2 Skp.

Pengene 20 Rdr. 1 Mk. 9 Sk., skriver tyve Rigsbankdaler, een Mark og ni Skilling Sedler og Tegn, forblev i Præstens Forvaring.

Regnskabet saaledes rigtig bevidnes

Knebel Præstegaard d. 31. December 1830 H. Haar Sognepræst

Paa Største Lodsejers Vegne
Paulsen

Medhjælperne
Søren Sørensen, Mikel Nielsen,
Jens Lausen, Søren Mikelsen

Kommentarer

I regnskabet henvises til en række her udeladte bilag, der findes indført i fattigprotokollen.

Afdødes Efterladenskaber Normalt skiftedes der ikke efter fattiglemmer, da fattigkommissionen havde ret til den fattiges efterladenskaber, så længe disse ikke oversteg begravesomkostningerne og summen af den fattighjælp, som vedkommende havde modtaget og ikke tilbagebetalt. I nogle tilfælde fik slægtninge overladt dele af boet mod at sørge for begravelsen.

Contingent
Helsingørs Tavle

beboernes bidrag i henhold til fattigligningen.
Ifølge fattigreglementet skulle tavlen (indsamlings-

	bøssen) bæres rundt bestemte søn- og helligdage til fordel for fattigvæsenet. Siden 1661 havde Helsingør Hospital haft ret til at få indtægten fra en årlig kollekt fra samtlige kirker i landet. I 1739 blev afgiften til Helsingør Hospital sat til et fast pengebeløb, og indkom der et større beløb ved indsamlingen, gik overskuddet i fattigkassen.
Overordentlige Udgifter	udgifter, der ikke var budgetteret med i forsørgelsesplanen. Præsten havde da mulighed for at uddele en såkaldt interimshjælp til akut nødlidende folk.
Papiir, Blæk og Bøger Tilfældige indtægter	forbrug i forbindelse med fattige børns skolegang. Bl.a. afgift, der skulle betales, hvis man fangede løsgående kreaturer, og mulktter til fattigkassen i forbindelse med forligelseskommissioner og i forbindelse med afslørede tyverier (de sidstnævnte indtægter skulle egentlig i amtsfattigkassen, men endte ofte også i den lokale fattigkasse).
Tjестestefolk Underholdning	Se Fattigligning (nr. 78). fattighjælpen iflg. forsørgelsesplan (se nr. 77).

Lovgrundlag

Bestemmelserne for fattigregnskabets opstilling findes i regl. for fattigvæsenet på landet af 5. juli 1803 §§44-46 og 51-56. Regnskabet skulle udarbejdes efter et skema, som amtsfattigdirektionen tilstillede præsterne (jfr. kancellicirk. af 15. juni 1805).

Med landkommunalanordn. af 13. august 1841 overtog amtsrådet de funktioner, som amtsfattigdirektionen hidtil havde haft, og provstens revision af fattigregnskaberne bortfaldt. Med landkommunalloven af 1867 bortfaldt de særlige fattigregnskaber.

Anvendelsesmuligheder

Fattigregnskaberne er vigtige kilder til den dårligst stillede befolknings historie. Specielt hvor bilagene er bevaret, kan man finde virkelig mange oplysninger om offervillighed eller sparsommelighed, social elendighed, fattiges indkvarteringsforhold, børns skolegang, lægevæsenets stade, kvindernes forhold og meget mere.

Hvor findes kildetyperne?

Se: Forsørgelsesplan (nr. 77).

Litteratur

Erik Nørr: *Præst og Administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841*, Kbh. 1981, især kapitel X: Præsten og fattigregnskabet.

For øvrig litteratur se: Forsørgelsesplan (nr. 77).

80. Ordensreglement

Fattiggårdene stod som regel under det samlede sogneråds ledelse, mens det nærmere tilsyn var overdraget til en bestyrelse valgt af sognerådet. Den daglige drift og ledelse var betroet en ansat bestyrer, hvis opgave det også i vid udstrækning var at håndhæve de ofte strenge ordensreglementer, der gjaldt for de enkelte fattiggårde.

Ordensreglement for Dalby-Thureby kommunes fattiggård 1880

(LAK, Dalby-Tureby Kommune. 42/9. Diverse sager vedr. offentlig forsorg 1875-1911)

*Regler
for
den Orden, Lemmerne i Dalby & Thureby Kommunes
Fattigvæsenanstalt have at iagttage.*

1. Lemmerne søge, naar fornødent gjøres, Latrinerne og Urinkrogene.
2. De Yngre og Raskere maa hjælpe de Gamle og Svage i Kjærlighed og Venlighed.
3. Uorden, Svineri og Laster af enhver Art meldes uopholdelig af Enhver, som maatte bemærke saadant.
4. Der straffes med Nægtelse af Udgangstegn fra 1 til 4 Uger samt Fratagelse af Eftermaden.
5. For Ulydighed eller Opsætsighed kan Bestyreren anvende mindre Revselse, saasom: Nægtelse af Udgangstilladelse, Berøvelse af et enkelt Maaltid eller deslige, dog at det Passerede strax anmeldes for Anstaltens Bestyrelse; men egentlig Straffemyndighed kan kun udøves af Sogneraadet enten alene eller, hvor der er Spørgsmaal om Indespærring, i Forbindelse med Politimesteren, jfr. Plakat 14de December 1810 §§ 22 og 23.
6. Høflighed og Lydighed maa udvises saavel imod Bestyreren og hans Kone som enhver anden Vedkommende.
7. Den, som gaar ud af Anstalten uden Tegn eller Tilladelse, straffes, ligesom ogsaa naar Paagjældende ikke kommer hjem i ordentlig Tilstand eller til bestemt Tid.
8. Enhver opfører sig ordentlig, rolig og stille saavel i Arbeidsstuerne som paa Sovestuerne, søger sin Seng, slaaer Potten ud hver Morgen og skyller samme, samt bærer i det Hele Ansvar, dersom hans Seng ikke til enhver Tid er reen og fri for Utøi. Værelsernes Reengjøring og Udluftning finder Sted efter Bestyrerens Bestemmelser, naar det gjøres nødvendigt.
9. Hvo, som beskadiger Anstaltens Eiendele, straffes, ligesom ogsaa naar man sælger, bytter eller bortgiver enten de af Anstalten meddelte Klædningsstykker eller de af Lemmerne selv i Anstalten indbragte.
10. Den, som nægter eller vrangvillig udfører det Arbeide, der paalægges ham, straffes uden Ophold. Den, som gjør sig skyldig i Tyveri eller Bedrageri, vil man drage Omsorg for bliver straffet efter Lovens hele Strenged.

Regler

for

den Orden, Lemmerne i Dalby &
Thureby Kommunes Fattigvæsen-
anstalt have at iagttage.

1. Lemmerne søge, naar fornødent gjøres, Latrinerne og Urinfrogene.
2. De Yngre og Klædere maa hjælpe de Gamle og Svage i Kjærlighed og Venlighed.
3. Uorden, Svineri og Laster af enhver Art meldes uopholdelig af Enhver, som maatte bemærke saadant.
4. Der straffes med Nægtelse af Udgangstegn fra 1 til 4 Uger samt Fratagelse af Estermeden.
5. For Ulydighed eller Opsætsighed kan Bestyreren anvende mindre Nerselser, saasom: Nægtelse af Udgangstilladelse, Berøvelse af et enkelt Maaltid eller deslige, dog at det Påsøede strax anmeldes for Anstaltens Bestyrelse; men egentlig Straffemyndighed kan kun udøves af Sogneraadet enten alene eller, hvor der er Spørgsmaal om Indespærring, i Forbindelse med Politimesteren, jfr. Plakat 14de December 1810 §§ 22 og 23.

Første side af ordensreglementet for Dalby-Thureby kommunes fattiggård 1880. (LAK).

11. Dersom noget Lem findes i Besiddelse af Brændeviin, bliver dette tilligemed Flasken konfiskeret; Straf paafølger og Overarbejde mistes. Den straffes ogsaa, som lader sig forlede til at hente Brændeviin.
12. Hver Afdeling bliver for sig, og den Ene har ikke Noget paa den Andens Afdeling at gjøre, Fruentimmerne ikke hos Mandfolkene og Mandfolkene ikke hos Fruentimmerne. Opdages nogen Art af Liderlighed, vil Straf paafølge.
13. Ingen maa lade Nogen høre, at Straf er lidt; Vedkommende straffes i saa Tilfælde selv.
14. Det gjøres Børnene til Pligt at være stille paa Stuerne og paa Gangen og at udvise Høflighed og Tjenstvillighed imod de Ældre.
15. Den, som efter hver Søndag at have modtaget reent Linned og hvis Seng jevnlig forsynes med rene Lagener, ikke alligevel vil eller kan holde sig reen, maa selv tilskrive sig Følgerne.
16. Lemmerne maa ikke ryge Tobak paa Stuerne uden Tilladelse.
17. Høirøstet, uanstændig og støiende Tale er forbudt paa Stuerne ifølge Vedtægten og skal strax standses.
18. Ingen Madskaaler, Kopper eller Madlevninger maa tages med paa Sovestuerne.
19. Til Middagssøvn maa Sengene i Sovestuerne ikke benyttes, men der bliver at anvise Mandfolkene Plads i Foder i (skal være: og) Udhusene, medens Kvinderne anvises anden passende Plads i Stuerne.

Foranstaaende Regler opslaaes i Arbejdsstuerne

Saaledes vedtaget i Dalby & Thureby Sogneraads Møde den 1ste Juni 1880.

P[å] S[ognerådets] V[egne]
Høeg,
formand

Kommentarer

Det trykte reglement blev godkendt af amtet den 2. oktober 1880.

Lovgrundlag

Ved siden af den almindelige fattiglovgivning kom der i 1800-tallets løb en række særlige bestemmelser med henblik på fattighuse og fattig- og arbejdsanstalter.

Rentekammercirk. af 27. januar 1838 fastslog nødvendigheden af Danske Kancellis (senere Indenrigsministeriets) godkendelse af indretning af fattig- og arbejdsanstalter.

Med cirk. af 3. december 1856 stillede Indenrigsministeriet en række elementære krav til fattighusene (bygningernes placering og kvalitet, til adskillelse af kønnene, til indretning af lokum, til værelsernes dimensioner og belægning, til vinduernes størrelse, til opvarmning og ventilation m.v.)

Ved cirk. af 9. februar 1869 frafaldt Indenrigsministeriet nogle af 1856-cirk. krav, da det havde mødt kraftig modstand ude i sognekommunerne, hvor man fandt kravene alt for vidtgående i forhold til den almindelige boligstandard hos den jævne landalmue. Samtidig overførtes ministeriets myndighed til at godkende fattighusenes og -gårdenes indretning, vedtægter og reglementer til amtmænd efter forudgående forhandlinger med amtsrådet.

Anvendelsesmuligheder

Sammen med vedtægter og spisereglementer (se nr. 81) fortæller ordensreglementerne om vilkårene og rammerne for de fattige, der måtte lade sig indlægge på de kommunale fattiggårde. Kombineres disse kilder med fattigvæsenets forhandlingsprotokoller, dagbøger, inventarier, lemmeprotokoller og regnskaber for fattiggårdene m.v. er der mulighed for at få et detaljeret billede af livet på landets fattiggårde og vilkårene for samfundets ringest stillede befolkningsgrupper.

Om de strikte ordensregler, arbejdstvangen, adskillelsen af mænd og kvinder m.v. havde en reel afskrækkende effekt på fattiges tilbøjelighed til at søge hjælp hos fattigvæsenet, er det ikke muligt at sige noget om med sikkerhed. At det for mange fattigt stillede har været et svært valg at skulle opgive sin frihed mod at modtage forsørgelsen på fattiggården, kan der næppe være tvivl om, og i alt fald viser nogle undersøgelser, at antallet af fattigforsørgede faldt betydeligt i de kommuner, der oprettede fattiggårde.

Hvor findes kildetypen?

Selv om fattiggårdenes reglementer skulle godkendes, først af Indenrigsministeriet og fra 1869 af amterne, skal man ikke sædvanligvis forvente at finde genparter af reglementerne i disses arkiver. Ministerium og amt har nok behandlet reglementerne, men derefter er de blevet påtegnet og returneret til kommunen. Det er derfor i kommunearkiverne reglementer skal søges (LAA).

Litteratur

Julius Bentsen: *Fattighusenes Tilstand i Kongeriget Danmark*, 1865.

Inge Bundsgaard og Peter Korsgaard: Kommunal socialforsorg indtil 1933, i: Jan Kanstrup og Steen Ousager (red.): *Kommunal opgaveløsning 1842-1970*, Kbh. 1990, s. 122-140.

Inge Bundsgaard og Peter Korsgaard: Fra fattigforsorg til socialpolitik. Kommunal socialforsorg fra 1800-tallet til i dag, i Per Boje m.fl. (red.) *Folkestyre i by og på land. Danske kommuner gennem 150 år*, Kbh. 1991, s.161-204

C.L. Børresen: *Veiledning til Oprettelse og Indretning af Fattiggårde*, 1865.

Ingeborg Christmas Møller: *På fattighuset*, Kbh. 1978.

Harald Jørgensen: *Studier over det offentlige fattigvæsens historiske udvikling i Danmark i det 19. århundrede*, Kbh. 1940, genudgivet 1975.

Harald Jørgensen: Danmarks første Fattiggård, *Fra Ribe Amt* 10, 1940, s. 78-88.

Harald Jørgensen: Ringe Fattiggård, *Fynske Minder* 1940, s. 399-422.

Johnny Wøllekær: På fattiggården, *Bol og By* 1991:1, s. 58-73.

Johnny Wøllekær: *Fattiggårdene på Fyn*, Odense 1993.

Desuden findes fattiggårdene behandlet i en stor del af den lokalhistoriske litteratur.

81. Spisereglement

Foruden vedtægter og ordensreglement skulle den enkelte fattiggård udstyres med et bespingsreglement, indeholdende en detaljeret kostplan for alle ugens syv dage med angivelse af kostens art og sammensætning af råstoffer. Reglementet skulle frem til 1869 godkendes af Indenrigsministeriet, derefter af amtet, og det giver et godt indblik i levevilkårene på landets fattiggårde.

Spisereglement for Dalby-Tureby kommunes fattiggård 1880

(LAK, Dalby-Tureby kommune. Diverse sager vedr. offentlig forsorg 1875-1911)

*Spisereglement
for
Dalby & Thureby Kommunes Fattigvæsenanstalt.*

1. Davre.

40 Potter kogt Mælk eller Øl med 10 Pd. Brød eller Grød til 40 personer, eller 1/2 Spegesild til hver Person med 25 Kvt. brød til hver; i sidste Fald faaer hver 1 Kop Kaffe, dog faae Børnene istedetfor Kaffe varm Mælk eller Øl.

2. Frokost (Kl. 9).

25 Kvt. Brød til hver Person med paasmurt Smør eller Fedt. Dette Maaltid bortfalder fra 1ste October til 1ste April.

3. Middagsmad (Kl. 12).

- a. Hveranden Søndag: Grynsuppe, kogt paa 4 Potter Gryn, 1/2 Pot Eddike og 2 Pd. Sukker med passende Kvantum tørret eller syltet Frugt. Eftermad: Æggekage, bagt paa 1 Snees Æg og 2 1/2 Pd. Flæsk med 20 Kvt. Brød til hver, beregnet til 40 Personer.
Hveranden Søndag: Suppe, kogt paa 12 Pd. Kjød eller 10 Pd. Flæsk med fornødne grønne Urter og Rødder; ligeledes fornødent Salt, fordelt til 40 Personer med 20 Kvt. Brød til hver.
- b. Mandag: Grød, 8 Potter Gryn kogt i Mælk eller Vand med fornødent Salt. Eftermad: 10 Pd. fersk Fisk eller Klipfisk, Alt fordeelt til 40 Personer med 20 Kvt. brød til hver. Til Grøden 1/4 Pot Mælk til hver.
- c. Tirsdag: Kaal, kogt paa 10 Pd. Flæsk og 3 Potter Gryn med fornøden Kaal og Urter til 40 Personer. Flæsket fordeelt til disse med 20 Kvt. Brød til hver.
- d. Onsdag: Bollemælk, kogt paa 40 Potter Mælk og 10 Pd. Hvedemeel. Eftermad: 4 Pd. Flæsk, stegt, med kogte Kartoffler til 40 Personer og 15 Kvt. Brød til hver.
- e. Torsdag: Ærter, kogte paa 6 Potter Ærter og 10 Pd. røget Flæsk med Løg og Kartoffler til 40 Personer. Flæsket fordeelt til Eftermad til disse med 20 Kvt. Brød til hver.

Spisereglement

for

Dalby & Thureby Kommunes Fattigvæsenanstalt.

1. Døvre.

40 Potter kogt Mælk eller Øl med 10 Pd. Brød eller Grød til 40 Personer, eller $\frac{1}{2}$ Spegesild til hver Person med 25 Kvt. Brød til hver; i sidste Fald faaer hver 1 Kop Kaffe, dog faae Børnene istedetfor Kaffe varm Mælk eller Øl.

2. Frokost (Kl. 9).

25 Kvt. Brød til hver Person med paasmurt Smør eller Fedt. Dette Maaltid bortfalder fra 1ste October til 1ste April.

3. Middagsmad (Kl. 12).

a. Hveranden Søndag: Grynsuppe, kogt paa 4 Potter Gryn, $\frac{1}{2}$ Pot Eddike og 2 Pd. Sukker med passende Kvantum tørret eller fyltet Frugt. Eftermad: Æggekage, bagt paa 1 Snees Æg og $2\frac{1}{2}$ Pd. Flæsk med 20 Kvt. Brød til hver, beregnet til 40 Personer.

Hveranden Søndag: Suppe, kogt paa 12 Pd. Kjøb eller 10 Pd. Flæsk med fornødne grønne Urter og Rødder; ligeledes fornødent Salt, fordelt til 40 Personer med 20 Kvt. Brød til hver.

Første side af spisereglementet for Dalby-Thureby kommunes fattiggård 1880. (LAK).

- f. Fredag: Vælling, kogt paa 40 Potter Mælk og 4 Potter Gryn med fornødent Salt. Eftermad: $1\frac{1}{2}$ Pandekage til hver. Formaden beregnet til 40 Personer.
- g. Løverdag: Øllebrød kogt paa 40 Potter Øl med 10 Pd. Brød og 1 Pd. Sirup eller 1 Pd. Sukker til 40 Personer med $\frac{1}{2}$ Spegesild og 20 Kvt. Brød til hver.

Nogen Afvigelse fra det Anførte maa være tilladt, navnlig af Hensyn til Anstaltens egne Naturalfrembringelser til de forskellige Aarstider, dog at Maal og Vægt overholdes som ovenfor angivet.

4. Middagen.

25 Kvt. brød med paasmurt Smør eller Fedt til hver Person. Dette Maaltid nydes Kl. 4 Eftermiddag.

5. Aften.

40 Potter kogt Mælk eller Øl med 10 Pd. Brød eller Grød til 40 Personer. Om Vinteren nydes Middagen og Aftenen paa eengang, medens Aftenen nydes om Sommeren Kl. 8 Aften. Desuden erhoder hver voxen Person $\frac{1}{2}$ pot Øl daglig.

Med hensyn til de Syge, da faae disse istedetfor Ærter og Kaal Grynsuppe, og istedetfor Flæsk fersk Fisk eller Klipfisk, samt istedetfor Kaffe Thee, eller iøvrigt efter Lægens Anviisning.

De anførte Kvantummer kunne modereres af hensyn til, at endeel ere Børn.

Børnene faae fornødent Øl til Maaltiderne, medens de ellers gives Vand. Af de tiloversblevne Levninger efter Maaltiderne maa Lemmerne Intetsomhelst tage til sig, hvorimod det paa passende Maade anvendes af Huusmoderen.

Saavidt mulig skulle alle Lemmerne spise i Forening i den fælles Spisestue.

Saaledes vedtaget i Dalby & Thureby Sogneraads Møde den 1ste Juni 1890.

P[å] S[ognerådets] V[egne]:

Høeg,
formand

Kommentarer

Det trykte spisereglement blev godkendt af amtet 2. oktober 1880.

Kvt.	kvint eller kvintin. Vægtenhed. En kvint var $\frac{1}{4}$ lod. I 1861 indførtes en kvint på $\frac{1}{100}$ pund, og da et pund i 1839 blev ændret til 500 gram, er en kvint efter 1861 5 gram.
Pot	rummål. I 1683 fastsattes rumfanget af en pot til $\frac{1}{32}$ kubikfod svarende til 0,966 liter. En pot deles i 4 pægle.

Lovgrundlag

Se: Ordensreglement (nr. 80).

Anvendelsesmuligheder

Umiddelbart – set med nutidens øjne – synes kostens sammensætning ensformig og tarvelig, men som Johnny Wøllekær har vist i *Fattiggårdene på Fyn* (1993), bedrager indtrykket. Den almindelige fattiggårdskost, som beskrevet

ovenfor, havde normalt et kalorieindhold, der lå i overkanten af, hvad man i dag anbefaler for almindelige mennesker i alle aldersgrupper. Også forholdet mellem protein-, fedt- og kulhydratindhold synes i god overensstemmelse med det i dag anbefalede. Hvad fattiggårdskosten først og fremmest manglede, var friske grøntsager og frugt, men det skal ses i lysten af datidens manglende kendskab til vitaminernes betydning. Generelt synes fattiggårdskosten både at have været bedre og mere stabil end hos datidens landarbejdere og husmænd. At øl blev serveret for alle fattiggårdens beboere, også børnene, var ikke usædvanligt. Vandkvaliteten var mange steder ringe, og det svage øl blev derfor brugt som en god og naturlig drik for alle.

Se iøvrigt: Ordensreglement (nr. 80).

Hvor findes kildetypen?

Se: Ordensreglement (nr. 80).

Litteratur

Se: Ordensreglement (nr. 80).

82. Dagbog for fattiggård

For at lette sognerådets tilsyn med fattiggårdene blev det flere steder pålagt fattiggårdsbestyreren at føre en dagbog over de daglige begivenheder og arbejder på fattiggården. I disse dagbøger noterede også de tilsynsførende deres besøg og eventuelle kommentarer.

Dagbog for Karrebæk fattiggaard 18.-28. februar 1873

(LAK, Karrebæk Kommune. Dagbog for Karrebæk Sogns Fattiggaard 1872-1887)

Aar 1873

- Februar 18 Ved mit Besøg i dag var Peter Søren Gaet bort uden tilladelse, hvorfor man gav ham end irettesættelse, ellers indet af erindre.
Ingvor Pedersen
- 20 Bodil Hansen sendes til Sorø Amts Sygehus. Ifølge Ordre af Distriktlæge Carstenskjøld.
Ingvor Pedersen
 - 20 Som af Bestyrelsens Formand anført blev Bodil Hansen D. D. besørget til Sygehuset af Peder Jepsens Søn.
 - 21 Kastede den tykke røde Ko, Kalv, og den malker meget let.
 - - Blev Lægen her i Kar[r]ebæk hentet, for at se til Marie Andersens Barn, der var faldet ned af Bænken inde i Arbejdsstuen og ved Eftersynet viste det sig at Barnet har brukken sin høire Arm – som da af Dokter Hytten blev bebunden.
 - 23 Var Her Dokter Hytten her i Fattigg[år]d[en] for at ombinde Armen paa den lille Hanne – og samtidig undersøgte Han Peder Sørensen, der har forestillet sig syg hele Ugen. Han (Peder Sørensen!) gik nemlig bort sidste Søndag den 16. og efter Rygtet var i Klammeri paa Kroen ved K[arreb[æks]min[d]e, siden har Han ved Udflugter forskaffet sig en Deel Brændeviin og slet ikke bestilt noget her i Gaarden i denne Uge (Hvilket er anmeldt for Bestyrelsen!) og Doktors Erklæring er saaledes: at Han bør arbeide – vil Han ikke det, maa Han have en Spanskflue, Sennepskage – og bespises som Feberpatienter.
 - 25 Ved mit Besøg i dag efter Anmeldelse af Bestyreren var bestyrelsesmedlem H. Christensen nærværende, og man blev enige om at sammenkalde et Sogneraadsmøde for at tage bestemmelse om Peter Sørensen, Som i den Sidste Tid haver opført sig meget uefterretteligt.
Ingvor Pedersen

- 26 Var en Deel af Sogneraadsmemberne her i Fattigg[år]d[en] for at debattere Peder Sørensens Forhold – og eventuelle Straffe.
- - Rensede vi 2 Tønder Rug af Lo, som Rasmus Olsen har tærsket.
- - Drengen Christian Frd. Hansen, der den 18. Novbr. 72 blev udsat i Pleie hos Hmd. Peder Hansen Kar[r]ebækstorp er den 11. Ds. kommet tilbage her i Fattigg[år]d[en], og Pigen Mine Hansen er kommet i Pleie hos samme Mand fra s. D. de modtagne og medbragte Klædningsstykker er som Lemmeprotokolen viser.
- 27 Samtlige Børn her i Fattigg[år]d[en] har til Seilmager Andersen, K[arre]b[æks]minde pillet 2¹/₂ Lp[d].Værk.

Kommentarer

Ingvor Pedersen
Lemmeprotokol

bestyrelsesformand og formand for sognerådet.

Ifg. fattigloven af 1803 § 23-23 havde fattigvæsenet ret til at søge erstatning for den ydede fattigunderstøttelse i fattiglemmernes efterladenskaber. Det var derfor almindelig praksis, at man i en såkaldt Lemmeprotokol registrerede og vurderede deres ejendele, for at hindre lemmerne i at pantsætte eller afhænde deres ejendele.

Sennepskage

sennepsplaster (et vanddrivende middel ved betændelser lavet ved at udrøre pulveriseret, sort, sennep med lunkent vand til en dej, der blev strøget på lærred).

Spanskflue

spanskflueplaster (et vanddrivende middel lavet af pulveriseret spanskflue og olivenolie med smeltet gul voks og terpentin).

Værk

dvs. tovværk. Opplukket tovværk benyttedes bl.a. til kalfatring som tættmiddel.

Lovgrundlag

Se: Ordensreglement (nr. 80).

Anvendelsesmuligheder

Se: Ordensreglement (nr. 80).

Hvor findes kildetyperne?

Se: Ordensreglement (nr. 80).

Litteratur

Se: Ordensreglement (nr. 80).

83. Inventariebog

Inventariebøger (inventarfortegnelser) har haft to funktioner. Dels har den årlige optegnelse af fattiggårdens inventar, redskaber og husdyr skullet sikre, at bestyreren kunne stilles til ansvar over for et dokumenteret svind. Dels har fortegnelsen også af bestyreren kunnet benyttes til at sikre, at fattiglemmerne ikke tilegnede sig fattiggårdens ejendele.

Inventariebog for fattiggården i Karrebæk kommune 1877

(LAK, Karrebæk Kommune. Inventariebog for fattiggården 1872-1895)

Fortegnelse over Fattiggårdens Indventarie Gjendstande den 1. Januar 1877

2 Heste	2 Foldharver
6 Køer	1 Svenskharve
1 Kvie	1 Tromle
6 Sviin	2 sæt Seletøi
2 Arbeidsvogne med Tilbehør	4 Beder
1 Plou	4 Jerngrebe

Sterup fattiggård i Vendsyssel opførtes i 1869. Der var plads til 38 fattige, og nogle få af dem er kommet med på det gengivne fotografi, der stammer fra slutningen af 1800-tallet. At der var tale om en fattiggård og ikke en almindelig bondegård afslørede af sidelængernes skorstene. (Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv).

1 Møghagge	2 Feiespaaner
1 Træskovl	4 Gryder
2 Jernskolde	2 Indmurede Gryder
1 Pidsk	30 Mælkefade
1 Trense	3 Leerfade
1 Ridejord med Bøiler	2 Theekjedler
2 Strigler	3 Stegepander
1 Kardædsk	2 Vandøser
2 Dækkener med Gjorde	1 Mælkesi
1 Hakkelsesmaskine	1 Dørslag
1 Rensemåske med 2 Sold	2 Rivejern
1 Haandsold	1 Pottemaal
1 Skæppe	2 Bliktrakter
2 Skoffer	1 Kaffedaase
11 Kornsække	1 Peberbøsse
1 Moggert	1 Saltkar
4 Vægge	1 Brændeviinsanker
4 Stiger	6 Snapseglass
4 Høtyver	4 Ølglass
1 Hovlebænk	1 Ølanker
1 Slibesteen	1 Dunk
1 Foderkasse	1 Sax
1 Favnemaal	1 Proptrækker
1 Høkurv	1 Flaskerenser
12 Dobbelte Senge med Madratt	2 Øltappe
14 Enkelte Senge med do	1 Sauseskaal
38 Dynere	2 Asietter
52 Hovedpuder	1 Dampjern
37 par Lagener	1 Strygebræt
11 Uldne Tæpper	5 Salmebøger
1 Sygebærebør	9 Regnebøger
12 Kammerpotter	11 Bibelhistorier
4 Natstole	1 Skolebog
1 Stikbækken	8 Lærebøger
10 Hængelamper	2 Bibler
1 Bordlampe	4 Geografier
7 Borde	4 Danmarkshistorier
20 Stole	1 Nye testamente
5 Bænke	5 Tabeller
1 Væv med Tilbehør	3 Katteskisser
2 Sæt Ildtøi	2 ABC
1 Ildkasse	1 Almanak
18 Kakkelovne	11 Tavler
1 Komfur	6 Kamme

12 Penneholdere	8 Leddinger
9 Høstriver	2 Høstleer
1 Langhalmrive	2 Leringe
1 Karstol	1 Saugbuk
2 Trillebøre	3 Malerpensler
1 Es til Roehakning	1 Gulvmatte
1 Roerive	6 Tillæg til Samlebogen
1 Lampepudder	1 Gudelig Bog
2 Thermometre	12 Skrivebøger
2 Jerntøir	1 Luftpude
2 Grimetøiler	

Kommentarer

Inventarfortegnelsen er præget af en ikke alt for sikker stavning med et kraftigt islæt af sjællandsk dialekt (f.eks. kardæ*ds*k). Fattiggårdens bogbestand, især af skolebøger, peger på en anden af fattiggårdenes væsentlige funktioner, nemlig at forestå opdragelsen og uddannelsen af fattiglemmernes børn.

Kardæ <i>ds</i> k	stiv børste til rengøring af heste.
Trense	hovedtøj til heste.

Lovgrundlag

Se: Ordensreglement (nr. 80).

Anvendelsesmuligheder

Se: Ordensreglement (nr. 80).

Hvor findes kildetyper?

Se: Ordensreglement (nr. 80).

Litteratur

Se: Ordensreglement (nr. 80).

84. Fattigvæsenets afhøringskema

Et af de mest administrationskrævende problemer i fattigvæsenet var afgørelsen af hvilken kommune, der havde forørgelsespligten over for de enkelte fattige. Til brug for disse afgørelser skulle der efter fattigunderstøttelsesloven af 1891 foretages en afhøring, og der skulle udfyldes et særligt skema, hvorpå der i det følgende bringes et eksempel fra Fakse.

Afhøringskema fra Dalby-Tureby kommune 1902

(LAK, Dalby-Tureby Kommune. 42/9. Diverse sager vedr. offentlig forsorg 1875-1911)

Afhøring

henhold til Lov om det offentlige Fattigvæsen af 9. april 1891 §43
over *Hans Olsen*

som har begjært Fattigunderstøttelse af *Fakse* Kommune

1. Afhørtes fulde Navn	1. <i>Hans Olsen</i>
2. Stilling og Virksomhed	2. <i>Kalkstensbryder</i>
3. Fødselsdag og Fødselsaar	3. <i>28. Januar 1866</i>
4. Fødested og Fødekommune	4. <i>i Bjeverskov Kommune</i>
5. For saa vidt Afhørte er gift eller Enke, Vielsesdag og Vielsessted	5. <i>Viet den 7. Marts 1891</i>
6. For saa vidt Afhørte er eller har været gift, hvor stor Familien er (Børnenes Antal og Alder), og hvor den opholder sig.	6. <i>7 Børn i en alder fra 2 til 12 År</i>
7. For saa vidt Afhørte er under 18 Aar, hvem forældrene ere.	7.
8. Nuværende Opholdssted (By, Sogn)	8. <i>Værløse By, Fakse Sogn.</i>
9. Hvor længe har Afhørte opholdt sig i Kommunen, hvor Fattighjælp nu begæres?	9. <i>opholdt sig her i Kommunen siden 1ste Maj 1901.</i>
10. I hvilke Kommuner (eller paa hvilke Steder) har Afhørte havt Ophold siden sit fyldte 18de Aar, og hvor længe i hver af disse?	10. <i>i Gjerslev Sogn i 1 1/2 År, i Vollerlev 3 År Soldat i 20 Måneder, var et År på Juelland, har derefter boet i 9 År uafbrudt til 1ste Maj 1901.</i>
11. For saa vidt Afhørte er Udlænding, om han (eller hun) har opnaaet dansk Indfødsret, og da naar og hvorledes.	11. <i>Dansk</i>
12. For saa vidt Afhørte er svensk Un-	12.
dersaat, om han (eller hun) i de sidste 12 Aar efter sit fyldte 21de	

Aar har havt Hjemsted paa fri Fod her i Riget?

13. Hvor anser Afhørte sig for forsørgelsesberettiget, og hvorpaa begrundes Formeningen derom? 13. *I Dalby Thureby Kommune, da han der har opholdt sig uafbrudt i 9 År.*
14. Har Afhørte tilforn modtaget Understøttelse af Fattigvæsenet eller af de Fattiges Kasse, og da naar og i hvilken Kommune? 14. *Nej.*
15. Er der tilforn af Fattigvæsenet ydet Understøttelse til saadanne Personer (ægte eller uægte Børn, frasepareret Hustru), overfor hvilke der paahviler Afhørte Forsørgelsespligt, og i bekræftende Fald naar og i hvilke Kommuner? 15. *Nej.*
16. For saa vidt andre have Forsørgelsespligt overfor Afhørte, om disse ere ansatte til Bidrag af Øvrigheden, i hvilket Fald paagjældende Øvrighedsresolution vedlægges Afhøringen. 16.
17. Hvori bestaar Afhørtes og Hustrus Erhverv? Hvad Afhørte (og Hustru) ugentlig kunne fortjene, og om de altid kunne faa arbejde. 17. *Kalkstensbryder kan om Sommeren tjene 12 Kr. ugentlig, men tjente kun 6 kr. ugentlig i Vinter.*
18. Om Afhørte ved Pension, Aftægt, Rentenydelse, Legater, Slægtninges eller Venners Understøttelse og lignende Indtægtskilder har nogen Indtægt, opgivet hver for sig. 18. *Nej.*
19. Om Afhørte bor til Leje, og da hos hvem og for hvilken Lejesum? 19. *Bor til Leje for en årlig Leje af 60 kr.*
20. Om Afhørte har Jord i Brug, og da hvor meget og paa hvilke Vilkaar? 20. *Nej.*
21. Om Afhørte ejer fast Ejendom med eller uden Jord. Ejendommens Værdi og de paa samme hvilende Behæftelser opgives. 21. *Nej.*
22. Hvori Afhørtes øvrige Ejendele bestaa, og hvilken Værdi de an- 22. *Brandforsikrede for 900 kr.*

- slaaes til eller ere brandforsikrede for.
23. Om Afhørte har Gjæld, hvor stor den er, og til hvem den skyldes. 23. *Nej.*
24. Hvorledes Afhørtes (og Hustrus) helbredstilstand og Arbejdsevner. 24. *god*
25. Aarsagen til Afhørtes Trang. 25. *for lille Fortjeneste og en stor Børneflokk.*
26. Hvor stor Understøttelse er fornøden, og hvori bør denne helst bestaa? 26. *20 kr. til Hjælp til Husleje.*
27. Andre Bemærkninger 27.
-

Denne Afhøring er foretaget og foranstaaende Skema udfyldt af undertegnede paa Fakse Sogneraads Vegne den 29. Juni 1902.

Afhørtes Underskrift:
Hans Olsen

Den Afhørendes Underskrift:
Jens Kr. Larsen

Anmærkning: Afhøringen foretages efter Fattigbestyrelsens (Sogneraadets) Foranstaltning af Sogneraadets formand eller en anden af Sogneraadet dertil bemyndiget Mand straks, naar Understøttelse, som kan være Gjenstand for Refusion, begjæres. Afhøringen skal straks nedskrives ved udfyldning af ovenstaaende Skema, dateres og forsynes med Underskrift, saavel af den, der har optaget samme, som ogsaa saa vidt muligt af den trængende selv, der, derhos tillige skal affordres de Legitimationspapirer, hvoraf han maatte være i Besiddelse, og disse vedlægges Afhøringen.

Undladelse af at optage den befalede Afhøring medfører Fortabelse af Retten til at fordrø Erstatning for den ydede Understøttelse, for saa vidt Fattigbestyrelsen ikke paa anden Maade kan godgjøre, at den Paagjældende var trængende til Fattighjælp. Vedkommende Fattigbestyrelse eller de af dens Medlemmer, hvem et Kommune ved en saadan Undladelse paaført Tab særlig maa tilregnes, skulle holde Kommunen skadesløs derfor.

Jvf. i det hele Fattiglovens §§ 43 og 48

Kommentarer

Det benyttedes et fortrykt skema.

Lovgrundlag

Fattigloven af 9. april 1891, specielt §§ 43 og 48.

Anvendelsesmuligheder

Afhøringskemaerne er gode kilder til de fattiges personlige forhold, både når det gælder deres mobilitet, tidligere forhold til fattigvæsenet, deres indtjeningsforhold, boligforhold, og – da de selv skulle angive årsagen til trangen – deres egen vurdering af forholdene.

Hvor findes kildetyperne?

Afhøringskemaerne findes i kommunearkiverne blandt fattigvæsenets sager (LAA). Det er meget forskelligt, i hvilket omfang skemaerne er bevaret.

Litteratur

Inge Bundsgaard og Peter Korsgaard: Fra fattigforsorg til socialpolitik. Kommunal socialpolitik fra 1800-tallet til i dag, i: Per Boje m.fl. (red.): *Folkestyre i by og på land. Danske kommuner gennem 150 år*, Odense 1991, s. 161-204.

Harald Jørgensen: *Studier over det offentlige Fattigvæsenets historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede*, Kbh. 1940 (optryk 1975).

Poul Thestrup (red.): *Brug sognekommunearkiverne*, Odense 1983. Her findes uddrag af Niels V. Jensen: *En undersøgelse af Vindinge kommunes forsørgelsespraksis 1870-1901, med særlig henblik på effektueringen af socialreformen 1891* (Utrykt speciale fra Odense Universitet 1980).

85. Ansøgning om alderdomsunderstøttelse

Alderdomsunderstøttelsen administreredes af kommunerne, og ansøgninger herom skulle indleveres til kommunalbestyrelserne på fortrykte skemaer sammen med legitimationspapirer og underskrifter af to vitterlighedsvidner. Fik ansøgeren afslag, eller var vedkommende utilfreds med det bevilgede beløb, kunne kommunalbestyrelsens afgørelse ankes til amtmanden. Amtmandens afgørelse var endelig, hvis den faldt sammen med kommunalbestyrelsens. Gik hans afgørelse imod kommunalbestyrelsen, kunne denne anke sagen videre til Indenrigsministeriet.

Ansøgning om alderdomsunderstøttelse fra Haraldsted-Allindemagle kommune 1900

(LAK, Haraldsted-Allindemagle kommune. 42-1/3. Fattigsager 1878-1924)

Begæring om Alderdomsunderstøttelse
i henhold til Loven af 9. april 1891
af
Haraldsted & Allindemagle Kommune
fra

(fulde Navn og Stilling) *Niels Jensen*
boende *Skee Old, Haraldsted Sogn, Sorø Amt*
født den *22 Maj 1834* i *Valsølille Sogn Sorø Amt*

Nedenstaaende Spørgsmaal besvares saa udtømmende som muligt og Legitimationspapirer og øvrige Bevisligheder, som Andrageren kan fremskaffe, vedlægges.

- 1) Har andrageren i de sidste 10 Aar uafbrudt haft fast *Ja!*
ophold her i landet, og i bekræftende Fald hvor og *Boet i Skee Old 33*
hvor længe på hvert enkelt Sted? *Aar, 1867-1900*
- 2) Har Andrageren i Løbet af de sidste 10 Aar modtaget *Nej!*
nogen som helst Fattighjælp til sig selv eller til Hu-
stru, ægte eller uægte Børn, Adoptivbørn eller Sted-
børn og i bekræftende Fald, hvori har Understøttelsen
bestaaet, naar er den ydet og af hvilken Kommune?
- 3) Er Andrageren i Løbet af de sidste 10 Aar ved Dom *Nej!*
funden skyldig i Løsgængereri eller Betleri?
- 4) Er andrageren nogensinde ved Dom funden skyldig *Nej!*
i en Forbrydelse og i bekræftende Fald naar og
hvorledes?

- 5) Hvilken Kommune anser Andrageren for sin Forsørgelseskommune?
(som Regel den Kommune, hvor han sidst har haft 5-aarigt uafbrudt Ophold uden at have modtaget Fatighjælp og, for saa vidt han ikke i nogen Kommune har haft saadant Ophold, hans Fødekommune). *Haraldsted-Allindemagle*
- 6) Familiens Størrelse og de enkelte Familienedlemmers Alder? *2 Medlemmer, nemlig Mand og Hustru. Henholdsvis Alder: 66 og 62 Aar.*
- 7) Bor Andrageren alene eller sammen med Familie eller andre, og da med hvem? *Sammen med sin Hustru.*
- 8) a. Hvori bestaar Andragerens og Husstands Erhverv? *Dagarbejde!*
b. Den omtrentlige Størrelse af Andragerens og Husstands samlede Indtægt i det sidste Aar? *c. 200 Kroner.*
c. Hvormeget af denne Indtægt har hidrørt fra Pension, Aftægt, Renteydelse, Legater, faste Ejendomme, Understøttelse eller lignende Indtægtskilder, saa vidt muligt opgivet hver for sig? *Intet!*
- 9) Har Andrageren Udsigt til Understøttelse af Slægtninge eller andre, og har han Arv i Vente? *Andrageren har ingen Udsigt til Understøttelse af Slægtninge eller andre; muligvis Udsigt til Arv af et par Hundrede kroner efter sin Svigermoder, hvis hun ikke selv for bruger dem før sin Død.*
- 10) Andragerens Formue?
(Kapitaler, fast Ejendom, Aftægtsrettigheder, Løsøre, udestaaende Fordringer m.m. med Angivelse af den omtrentlige Værdi?) *Fæstehus med Have paa 3/4 Skp. Land. Løsørets Assurancesum: 1248 Kr. 00 Øre*
- 11) Andragerens Gæld? *Ingen Gæld.*
- 12) Hvormeget har Andragerens Husleje udgjort i det *8 Kroner i Fæste-*

sidste Aar?

13) Aarsagen til Andragerens Trang, derunder oplysning om hans og Hustrus Helbredstilstand og Arbejdsdygtighed m.m.?

afgift, 2 kr. i Husassurance.

Alderdomssvaghed! Andrageren kan ikke længere taale at beskæftige sig med haardt Arbejde paa Grund af Gigt; han er ogsaa bleven klemt af en Hest, saa han ikke kan faa den højre Arm i Vejret. Hustruen lider af Nervesmerter efter Influenza.

14) Hvor meget Andrageren behøver, og hvori han ønsker, at Understøttelsen maatte bestaa?

Andrageren mener at behøve 10 Kr. om Maaneden, altsaa 120 Kroner aarlig.

15) Andre Bemærkninger, som Andrageren selv finder Anledning til at fremsætte:

Andrageren har arbejdet hos Gmd. David Andersen i Stedstrup, senere hos hans Svigersøn Chr. Hansen i 30 Aar; men da Vej-længden mellem mit Hjem i Skee Old og ovennævnte Chr. Hansens Gaard i Stedstrup er over 1 Fjerdingvej, bliver denne Afstand mig fremtidig for lang at gaa Morgen og Aften, ligesom jeg heller ikke længere kan taale haardt Arbejde, hvorfor jeg ikke fuldt ud kan udfylde Pladsen.

Herved erklærer jeg paa Tro og Love, at samtlige foranstaaende Besvarelser af de stillede Spørgsmaal ere rigtige og afgivne uden Forbehold, saaledes at de ere i Overensstemmelse med Sandheden.

Datum: den 5. November 1900

Underskrift: Niels Jensen

Bopæl: Skee Old

Vi undertegnede, der kender Andragerens Forhold, attestere, at hans Trang ikke er begrundet i Handlinger, ved hvilke han til Fordel for Børn eller andre har betaget sig selv Midlerne til sit Underhold, i hans uordentlige eller ødsle levned, eller paa anden Maade er selvforskyldt.

Datum: den 5. November 1900

Underskrift: P.N. Weber Hans Frederiksen

Bopæl: Allindelille Skole Skee Old

NB. Opmærksomheden henledes paa:

at den hjælp, som det bliver nødvendigt at tilstaa Andrageren, før Spørgsmaalet om hans Krav paa Alderdomsunderstøttelse er endelig afgjort, betragtes, for saa vidt saadant Krav nægtes, som Fattighjælp, samt

at den, som i de Tilfælde, hvor Loven paabyder eller tilsteder saadant, afgiver en erklæring paa Tro og Love, ifalder Straf, naar Erklæringen befindes at være falsk; det samme gælder om den, der til Brug i Retsforhold, der vedkommer det Offentlige, afgiver falsk skriftlig Erklæring eller skriftlig bevidner noget, hvorom han ingen Kundskab har.

[Tilføjelse:] At den opgivne Fødselsdato er rigtig attesteres

Haraldsted-Allindemagle Sogneraad 25/2 1901

P[å] S[ognerådets] V[egne]

V. Eliassen

Kommentarer

Der anvendtes et fortrykt skema (Skema A. For Mænd og ugifte Kvinder).

Ifølge fortegnelsen over de, der nød alderdomsunderstøttelse i 1901, fik Niels Jensen og hans hustru ialt udbetalt 84 kr.

Lovgrundlag

Lov om alderdomsunderstøttelse af 9. april 1891. Ændret ved lov af 23. maj 1902 og 13. marts 1908. Sidstnævnte lovændring medførte bl.a., at det åremål, hvor ansøgeren skulle have holdt sig fri af fattigvæsenet, nedsattes fra 10 til 5 år. Denne ændring medførte også ændringer i de fortrykte skemaer.

Anvendelsesmuligheder

Ansøgningsskemaerne er gode kilder til ansøgernes personlige forhold og økonomiske stilling. Som ved afhøringskemaerne (nr. 84), skulle ansøgerne også her selv angive, dels hvorfor de søgte, dels hvor meget de ansøgte om. Ansøgningsskemaerne siger dermed også noget om ansøgernes vurdering af deres egen situation, eller i det mindst hvad de mente, myndighederne ville lægge vægt på, og hvad de mente, det var rimeligt at søge om.

Hvor findes kildetyper?

Ansøgningsskemaerne findes i kommunearkiverne blandt fattigvæsenets sager (LAA). Det er meget forskelligt, i hvilket omfang skemaerne er bevaret.

Litteratur

Inge Bundsgaard og Peter Korsgaard: Fra fattigforsorg til socialpolitik. Kommunal socialpolitik fra 1800-tallet til i dag, i: Per Boje m.fl. (red.): *Folkestyre i by og på land. Danske kommuner gennem 150 år*, Odense 1991, s. 161-204.

Harald Jørgensen: *Studier over det offentlige Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede*, Kbh. 1940 (optryk 1975).

Poul Thestrup (red.): *Brug sognekommunearkiverne*, Odense 1983.

Nete Balslev Wingender: *Gammel og fattig. Skøn og ret i den tidlige alderdomsforsorg 1891*, Kbh. 1994.

86. Reglement for Hjem til optagelse af Alderdomsunderstøttede

I alderdomsunderstøttelsesloven af 1891 siges det udtrykkeligt, at alderdomsunderstøttede ikke måtte anbringes sammen med fattiglemmerne på fattiggårdene, men Indenrigsministeriet gik dog i løbet af et par år med til, at der kunne indrettes alderdomsasylers i fattiggårdene. Man krævede dog, at der var fuldstændig adskillelse mellem de alderdomsunderstøttede og fattiglemmerne, og at anbringelsen af gamle i sådanne asyls alene skete efter de pågældendes eget ønske. Endelig skulle planer for indretning af alderdomsasyls samt ordensreglementer godkendes af amtet.

Reglement for Hjem til Optagelse af Alderdomsunderstøttede på Dalby-Thureby kommunes fattiggaard 1901

(LAK, Dalby-Thureby Kommune. 42/9. Diverse sager vedr. offentlig forsorg 1875-1911)

Reglement for

*det i Dalby-Thureby Kommunes Fattiggaard indrettede Hjem til Optagelse af
Alderdomsunderstøttede*

§ 1

Alderdomshjemmet, der er indrettet i Dalby-Thureby Kommunes Fattiggaard og kan bebos af Personer, som nyde Alderdomsunderstøttelse i Henhold til Lov af 9de April 1891, bestaar af fem Værelser i Stuen i den sydlige Ende af Hovedbygningen og kan give Plads til saa mange personer, at der bliver c. 600 Kubikfod Luft i Soveværelser og Opholdsværelser til hver.

Hjemmet er fuldstændig adskilt fra den Del af Hovedbygningen, der bebos af Fattiglemmerne; fra det af Bestyrerens Værelser, der ligger Køkkenet nærmest, fører en Dør ind til den for Hjemmets beboere fælles Spisestue.

Adgang til Alderdomshjemmet haves gennem Hovedbygningens sydlige Dør og den dertil stødende Korridor. Ud for denne Dør, men paa den anden Side af Indkørselen til Gaarden er indrettet en særskilt Retirade med to Rum og tillige et Pissoir. Et stykke Have med nogle frugtbuske etc. ud for Hovedbygningens sydlige Gavl er frahegnet den øvrige Have, forsynet med Gange og Siddepladser og forbeholdt Beboerne af Alderdomshjemmet, der have Adgang hertil gennem en Laage ved det sydøstlige Hjørne af Hovedbygningen.

§ 2

Den skete Afsondring bør stedse opretholdes, og Fattiglemmer vil under ingen Omstændigheder blive anbragte i de til Alderdomshjemmet afgivne Lokaler.

§ 3

I Alderdomshjemmet maa ingen indlægges uden efter eget Ønske, og det staae enhver af de indlagte frit for atter at forlade det, ligesom Sogneraadet kan be-

stemme, at Alderdomsunderstøttelsen ikke længere bliver at yde vedkommende i Alderdomshjemmet.

§ 4

Beboerne af Alderdomshjemmet erhoder fuld Bispising samt Beklædning, Vadsk, Sengetøj, Lys og Varme, desuden Lægehjælp, Medicin og Sygepleje i Tilfælde af Sygdom eller Svaghed.

Kunne de intet fortjene ved eget Arbejde, gives der derhos mindst 1 krone om Maaneden til hver til Anvendelse efter eget Tykke.

§ 5

Der skal ikke kunne forlanges noget Arbejde af dem, og kunne de fortjene noget ved frivilligt Arbejde, have de herover fri Raadighed.

De bør selv, hvis de have Helbred og Kræfter dertil, holde deres Værelser rene og rede deres Senge, i modsat Tilfælde udføres det af Gaardens Personale, som tillige besørger Renholdelsen af Korridoren og den fælles Spisestue, Tilbringelsen af Maden til de almindelige Spisetider og efter Maaltiderne Afhæntningen af de benyttede Fade etc.

§ 6

Beboerne af Alderdomshjemmet skulle have fuld Frihed til at bevæge sig og forholde sig efter eget Godtbefindende, dog maa de underkaste sig almindelig god Husorden og navnlig finde sig i, at Indgangen lukkes til fastsat Tid, ligesom de maa rette sig efter de for Maaltiderne fastsatte Klokkeslet.

§ 7

For enhver saaledes forplejet Person kan der beregnes et Vederlag af 60 Øre daglig ved den aarlige Opgørelse af Omkostningerne ved Alderdomsunderstøttelsen.

§ 8

Af dette Reglement vil en Afskrift stedse være opslaaet paa et iøjnefaldende Sted i Alderdomshjemmet.

Dalby-Thureby Sogneraad d 20. September 1901

P[å] S[ognerådets] V[egne]

Jens Chr. Jensen

Fmd.

Foranstaaende reglement stadfæstes herved som gældende indtil videre

Præstø Amt, den 1. Oktober 1901

G. Jensen

I 1909-10 opførte Kolding kommune et nyt alderdomshjem. I den store, præsentable bygning var der plads til 102 aldersrentenydere. Gifte par kunne få en lejlighed, men ellers var der overvejende enkeltværelser. Derudover rummede De gamles Hjem sygestue, selskabslokale, forsamlingsaal samt rygeværelse. Fotografi ca. 1920 (Kolding Stadsarkiv).

Lovgrundlag

Lov om alderdomsunderstøttelse af 9. april 1891 samt Indenrigsministeriets 1. kt., journalsag 515/1892, skr. af 12. april 1892 og Ministerialtidende 1892, den 12. april, nr. 73, hvor Indenrigsministeriet fastslog, at det var uforeneligt med alderdomsunderstøttelseslovens § 5 at anbringe alderdomsunderstøttede på fattiggårde, uanset om det var adskilte afdelinger, men at ministeriet dog ikke vil modsætte sig, at noget sådant undtagelsesvis fandt sted. Da ministeriets pragmatiske skrivelse blev gengivet i Ministerialtidende kom den til at danne grundlag for de kommunale myndigheders forvaltning på dette område i de kommende år. Det foreliggende reglement ligger da også tydeligt vægt på at opfylde betingelserne om en total adskillelse mellem fattiggårdens lemmer og de alderdomsunderstøttede.

Anvendelsesmuligheder

De tidlige reglementer for hjem for alderdomsunderstøttede er gode kilder til alderdomsforsorgens og alderdomshjemmenes tidlige udvikling. De giver et indblik i de forhold, datidens fattige gamle måtte leve under.

Hvor findes kildetyperne?

Reglementerne findes i kommunearkiverne, ofte blandt fattigvæsenets sager (LAA). Det er meget forskelligt, i hvilket omfang de er bevaret. I enkelte tilfælde vil man kunne finde genpartier/afskrifter i Indenrigsministeriet (RA; IM 1. kt. Journalsager) og i amtsarkivernes journalsager (LAA).

Litteratur

Harald Jørgensen: *Studier over det offentlige Fattigvæsenes historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede*, Kbh. 1940 (optryk 1975).

Nete Balslev Wingender: *Gammel og fattig. Skøn og ret i den tidlige alderdomsforsorg 1891*, Kbh. 1994.

87. Protokol for anbragte plejebørn

Først i 1888 indførtes der med loven om tilsyn med plejebørn et egentligt tilsyn med plejebørn, sådan at forstå, at det krævede kommunalbestyrelsens tilladelse at have børn i pleje mod betaling. Tilsynet udøvedes af en eller flere dertil egnede mænd eller kvinder, som kommunalbestyrelsen kunne formå dertil, og inden kommunalbestyrelsen meddelte en tilladelse skulle tilsynets erklæring indhentes. Det tog flere år, inden tilsynet fungerede i landkommunerne, og først ved lovrevisionen i 1895 kom tilsynet overalt i mere faste rammer. Der blev nu også indført fortrykte protokoller til brug for kommunalbestyrelsens tilsyns- og kontrolvirksomhed.

Protokol over plejebørnene i Dalby-Tureby kommune 1895-1902: Ingeborg Nielsen

(LAK, Dalby-Tureby Kommune. 40/5. Protokol over de i Dalby-Tureby Kommune anbragte Plejebørn 1895-1902)

Plejebarnets fulde Navn: *Ingeborg Kristine Nilsen* født Aar 1889 den 30. September i Alkestrup i Sædder Sogn

[1] <u>Ægte</u> eller <u>uægte</u> født:	<i>Uægte</i>
[2] <u>Faderens</u> (for uægte Børns Vedkommende)
<u>Moderens Navn</u>	<i>Trine Hansen</i>
[3] <u>Faderens</u> (for uægte Børns vedkomende)
<u>Moderens Opholdssted</u> og forandring heraf:	<i>Fredensborg</i>
[4] <u>Forsørgerens Navn</u> ; om privat eller Fattigvæsenet:	<i>Ole Nielsen i Sandved</i>
[5] Hvor Barnet er forsørgelsesberettiget; saa vidt muligt:	<i>Sædder</i>
[6] <u>Plejeforældrenes Navn</u> , Stilling og Bopæl; Forandring heraf:	<i>Hmd. Niels Petersens Enke Ingeborg Rasmussen i Nyhusene, 63 år, nu i Karolinesminde.</i>
[7] Under hvilken Datum Fattigbestyrelsen har givet dem <u>Tilladelse</u> til at have dette barn i Pleje:	<i>(3. Sept. 1895)</i>
[8] Hvilken Datum de have <u>anmeldt Modtagelsen</u> af Plejebarnet:	

- [9] Hvilken Datum Plejebarnet virkelig er modtaget: c. 1890
- [10] Plejelønnens Størrelse: 80 Kr.
- [11] Under hvilken Tilsynskreds Tilsynet med dette Barn hører: ~~Thurebylille~~ Thurebyholm
- [12] Under hvilken Datum Tilsynets Indberetning om Barnet er modtaget:
- [13] Under hvilken Datum Plejeforholdet er anmeldt som ophørt eller forandret; Grunden hertil:
- [14] Særlige bemærkninger: *Aarsag til Plejeforholdet: Moderen var nødt til at tage sig en Tjeneste. Indf[ør]t i Tils[yns] Protok[ollen] 27/9 95. Anbefalet af Maren Kristine Nilsen, Kvievangshus, c. 26/10 95. Paa Indber[etning] for 1896- 4.
-97- 5.
-98- 5.
-99-18.
1902-15.*

Kommentarer

Protokollen er taget i brug i 1895, hvilket dels ses af, at alle datoer for plejetilladelser (7) ved de første indførsler er den 3. september 1895, som da også er anført i parentes, dels fremgår af, at indførslerne i protokollen, som her anført, er sket 27. oktober 1895. Det har her drejet sig om børn, som tidligere var sat i pleje, og hvor kommunalbestyrelsen nu gav en plejetilladelse post festum. Det fremgår også af, at der i rubrikken med, hvilken dato plejebarnet er modtaget, er anført ca. 1890.

Lovgrundlag

Lov om tilsyn med plejebørn af 20. april 1888, revideret ved lov af 1. marts 1895 og suppleret med lov af 1. april 1914.

Anvendelsesmuligheder

Gennem plejebørnsprotokollerne kan man få et overblik over, hvor mange børn, der i kommunen blev anbragt i privat pleje, hvilke sociale lag børnenes forældre kom fra, og hvilke grupper, der tog børn i pleje mod betaling. Derimod siger protokollerne ikke i sig selv noget om plejeforholdenes karakter eller børnenes tarv, men – alt efter protokollernes førelse – nok noget om kommunens administration af plejelovgivningen.

Hvor findes kildetyper?

Plejebørnsprotokollerne findes i kommunearkiverne (LAA).

Litteratur

Aage Svendsen: »Underholdsbidragsloven«, i: Povl Heiberg og Johan Lemche: *Lov om tilsyn med plejebørn, Danmarks Sociallovgivning I-IV*, Kbh. 1918-1920.

88. Værgerådsdekret

Udgifterne i forbindelse med børns anbringelse i pleje afholdtes af det offentlige, men det kunne dog pålægges forsørgeren at bidrage økonomisk til børnenes underhold. Når de i 1905 oprettede værgeråd havde truffet beslutning om fjernelse fra hjemmet, skulle der som hovedregel pålægges forsørgeren et bidrag, hvis størrelse fastsattes af værgerådet med et særligt værgerådsdekret. Bidragene kunne forfalde ugentligt, månedligt eller hvert 1/2 år, og beløbets størrelse kunne ændres gennem udstedelsen af et nyt dekret. Når dekretet var udstedt skulle det forkyndes for den bidragspligtige, i reglen gennem kommunens stævningmænd.

Værgeraadsdekret fra Ringsted 1909: Klara Jensen

(LAK, Ringsted Købstad. 40- 2/1 Børneværnssager 1910-1933. Værgeraads-Dekret)

Værgeraads-Dekret

Efterat det i Medfør af Lov nr. 72 af 14. April 1905 § 11 er besluttet, at Barnet *Klara Eleonora Melline Jensen*, født den 27/9 1902 i *Alsted (Sorø Amt)* skal anbringes til Opdragelse udenfor Hjemmet, paalægges det herved i Henhold til bemeldte Lovs § 48 Barnets *Fader Arbejdsmand Jens Peter Jensen af Ringsted – Nørregade 5* som Bidrag til dets Underhold og Opdragelse *ugentlig* at udrede et beløb af 1 Kr. 0 Øre fra den 9de Septb. 1909 at regne indtil Barnets Opnaelse af 15 Aars Alderen.

Dette Bidrag forfalder første Gang til Betaling d. 9de Oktober 1909 med 4 kr. 0 Øre og derefter med det fornævnte Beløb 1 Krone *ugentlig*.

Bidraget vil efter Omstændighederne kunne forhøjes eller nedsættes, ligesom Forfaldstiderne ville kunne forandres ved senere Dekret.

Saaframt Bidragene ikke betales til Forfaldstid, forholdes der i Overensstemmelse med fornævnte Lovs § 48 5te og 6te Stykke, hvorefter Bidragene kunne inddrives ved Udpantning og efter Omstændighederne fordres afsonede med Fængsel paa Vand og Brød, og hvorefter ikke-betalte Bidrag, naar Udpantning forgæves er forsøgt eller 3 Maaneder ere forløbne fra Forfaldstid, betragtes som en den bidragspligtige ydet Fattighjælp.

Værgeraadet for *Ringsted Kjøbstad* den 9/9 1902

P[å] V[ærgerådets] V[gne]
Ove Petersen
Formand

[Påtegning øverst på dekretet:]

Nedenstaaende Værgeraadsdekret bedes af de Hrr. Stævningmænd forkyndt for Arbejdsmand Jens Peter Jensen boende Nørregade nr. 5 Ringsted og medfølgende Gjenpart leveret til ham.

Værgeraads-Dekret.

Efterat det i Medfør af Lov Nr. 72 af 14. April 1905 § 11 er besluttet, at
Barnet

Klara Eleonora Melline Jensen
født den *27/9 1902* i *Alsted (Sorø Amt)*

skal anbringes til Opdragelse udenfor Hjemmet, paalægges det herved i Henhold til be-
meldte Lovs § 48 Barnets

Fader Arbejdsmand Jens Kotes Jensen
af Amstien - Ni'rogade 5

som Bidrag til dets Underhold og Opdragelse *nejent* lig at udrede et Beløb af
/ Kr. 1 Øre fra den *9de Sept 1904* at regne indtil Barnets Opnaelse af
15 Aars Alderen.

Dette Bidrag forfalder første Gang til Betaling d. *9de Oktober 1904*
med *4* Kr. " Øre og derefter med det fornævnte Beløb *1/30one*

nejentlig
Bidraget vil efter Omstændighederne kunne forhøjes eller nedsættes, ligesom For-
faldstiderne ville kunne forandres ved senere Dekret.

Saaftrent Bidragene ikke betales til Forfaldstid, forholdes der i Overensstemmelse
med fornævnte Lovs § 48 5te og 6te Stykke, hvorefter Bidragene kunne inddrives ved
Udpantning og efter Omstændighederne fordres afsonede med Fængsel paa Vand og
Brød, og hvorefter ikke-betalte Bidrag, naar Udpantning forgæves er forsøgt eller 3
Maaneder ere forløbne fra Forfaldstid, betragtes som en den bidragspligtige ydet
Fattighjælp.

Værgeraadet for *Amstien Hjørtsholm* den *9/9* 1904

P. V. V.

Arbejdsmand

Formand.

Værgerådsdekretet vedrørende Klara Eleonora Melline Jensen. (LAK).

Ringsted 9/10 1909 p[å] Værgeraadets Vegne
Ove Petersen

[Påtegning nederst på dekretet:]

Aar 1909 den 12. Oktober har vi undertegnede Stævningsmænd for Ringsted Købstad forkyndt omstaaende Værgemaals-Dekret for Arbejdsmand Jens Peter Jensen personlig her paa Byfogedkontoret og leveret ham en genpart af samme Dekret. Dette bekræftes i Henhold til vor inden Retten aflagte Ed og ved vore Underskrifter.

J. Rasmussen

M. Pedersen

Kommentarer

Der anvendtes en fortrykt formular.

Lovgrundlag

Retten til at fratage forældre myndigheden over deres børn var til stede i hele 1800-tallet, men både myndighed og hjemmel var spredt. Først med børneloven af 14. april 1905 samledes og udbyggedes reglerne. De med loven oprettede værgeråd var med få undtagelser herefter eneste myndighed, der kunne fratage forældremyndigheden, ligesom overværgerådet var eneste højere myndighed, hvortil værgerådets beslutninger kunne indankes. Ellers var beslutninger om fjernelse, anbringelse og bidrag endelige. Børneloven blev ændret på mindre punkter i 1915 og 1922.

Anvendelsesmuligheder

I sig selv siger værgerådsdekreterne alene noget om, hvilket barn, det drejer sig om, hvem forsørgeren og dermed den bidragspligtige er, og hvilket bidrag, der skal ydes. Værgerådsdekreterne skal derfor ses i sammenhæng med Værgerådernes forhandlingsprotokoller og de dertil knyttede sager. Såvel barnets som hjemmets forhold blev nøje undersøgt, når der blev rejst en sag i værgerådet. Værgerådet kunne således afkræve de pågældende forældres naboer og bekendte skriftlige eller mundtlige erklæringer om hjemmets forhold. Ud over at afspejle de administrerendes holdninger meget tydeligt, indeholder dette kildemateriale derfor ofte meget indgående beskrivelser af forholdene i det pågældende hjem, og er dermed et uvurderligt kildemateriale til belysning af børnenes opvækstvilkår, de familiemæssige, holdningsmæssige og sociale forhold blandt udsatte socialgrupper på denne tid.

Hvor findes kildetyperne?

Værgerådsdekreterne er i reglen at finde som en del af værgerådets sager, der knytter sig til værgerådets forhandlingsprotokoller i kommunearkiverne (LAA). Er der tale om fjernelse fra hjemmet, vil sagen også have været genstand for en grundig behandling i Overværgerådets arkiv (RA).

Litteratur

Aage Svendsen: Underholdsbidragsloven i: Povl Heiberg og Johan Lemche: *Lov om tilsyn med plejebørn, Danmarks Sociallovgivning I-IV, 1918-1920.*

Sundhedsforvaltningen

Af Jørgen Mikkelsen

Sundhedsvæsenet gennemgik en meget betydelig udvikling mellem 1750 og 1920. Sygdomsbilledet og opfattelsen af sundhed og sygdom ændrede sig fundamentalt, og det samme gjaldt for behandlingen af sygdommene. Desuden blev forvaltningsapparatet kraftigt udbygget.

På centralt niveau blev sundhedsvæsenet administreret af Collegium Medicum (1740-1803), Sundhedskollegiet (1803-1907), Statskontoret for sundhedsvæsenet (1907-09) og Sundhedsstyrelsen (1909-). Frem til 1848 sorterede Sundhedskollegiet under Danske Kancelli, herefter under Justitsministeriet. I 1924 blev Sundhedsstyrelsen lagt ind under Indenrigsministeriet.

På det regionale plan havde Danmark i midten af 1700-tallet et ganske beskeden korps af universitetsuddannede provincialmedici (efterhånden benævnt som land- og stiftsfysici) og et væsentligt større antal kirurger, hvoraf mange var ansat ved militæret. Oprindeligt var kirurgien en håndværksmæssig uddannelse, men i 1736 blev der oprettet en særlig læreanstalt for faget. I 1774 fik kirurgerne mulighed for at aflægge prøve for Det medicinske Fakultet, og det kvalificerede dem til medicinsk lægegerning, men først i 1838 blev der indført en forenet medicinsk-kirurgisk embedseksamen. I de sidste tre årtier af 1700-tallet blev der ansat 60 distriktskirurger, der typisk havde en købstad med tilhørende opland som embedsområde. I løbet af 1800-tallet voksede antallet af distriktskirurger (fra 1838: distriktslæger) til 99. Derimod lå antallet af fysici stabilt på omkring 10.

Allerede i 1700-tallet havde fysici et vist overordnet tilsyn med distriktskirurgerne, men dette lagdes i fastere rammer ved kgl. instruks af 4. marts 1818, hvor embedslægenes arbejdsområde blev reguleret for første gang. Her blev det bl.a. fremhævet, at distriktskirurgerne havde pligt til at føre tilsyn med apotekere og jordemødre, skride ind over for evt. kvaksalveri, besørge retlige obduktioner, gøre indberetninger til Sundhedskollegiet og »efterforske Almuens Levemaade, Vandets Beskaffenhed, de sædvanlige Fødemidler, Klædedragt, Reenlighed, og meere for om muligt at finde frem til årsagerne til langvarige gængse Sygdomme, saasom Fnat, Skørbug, og venerisk Syge«. Den 22. oktober 1877 udsendte Justitsministeriet en ny instruks. Den pålagde distriktslægerne en række ekstraopgaver, deriblandt tilsyn med sundhedsforholdene i arresthuse, behandling af syge værnepligtige og »periodiske Visitationer af offentlige eller for Løsagtighed mistænkte Fruentimmer«.

Trods de mange opgaver var det endnu i midten af 1800-tallet almindeligt, at distriktslægerne tillige var sygehuslæger og/eller praktiserende læger. På dette

tidspunkt var der kun omkring 170 praktiserende læger i provinsen. I løbet af de næste 70 år voksede tallet til ca. 1100. Ved lov af 21. april 1914 og anordning af 6. februar 1915 blev fysikater og lægedistrikter erstattet af amtslægekredse, der underinddeltes i lægekredse.

Sundhedskollegiets, Sundhedsstyrelsens og embedslægenes arkiver spiller en helt central rolle ved studiet af sundhedsforvaltningens historie. Men mange andre arkivfonde kommer på tale. Det drejer sig bl.a. om Danske Kancellis arkiv og arkiverne fra retsbetjente, rådstuer og kommuner, amter og amtsråd, toldkamre samt pastorater. Det sidste skyldes bl.a., at sognepræsterne frem til midten af 1800-tallet i mange tilfælde fungerede som embedslægenes medhjælpere på lokalt plan.

I det følgende bringes en række tekster, der hver for sig belyser vigtige sider af den danske sundhedsforvaltning 1750-1920. Den første kilde tegner et billede af situationen ved periodens begyndelse, hvorefter følger en række kilder om jordemødre og registrering af fødsler (nr. 90-94) og af dødsfald (nr. 95). Kampen mod smitsomme sygdomme belyses af kilderne 96-99, mens de efterfølgende omhandler vigtige initiativer til forbedring af den almene sundhedstilstand (nr. 100-101) og sygehusforvaltningen (nr. 102), og endelig gøres der med den sidste kilde status ved periodens slutning (nr. 103).

Kildeoversigt

89. Indberetning om sundhedsforholdene i 1743-44 («De Jessenske relationer») 401
90. Indberetning om jordemodervæsenets indretning 407
91. Anmeldelse af dødfødte 410
92. Fuldbårenhedsskema 412
93. Jordemoderprotokol 414
94. Fødselsanmeldelse for levendefødte børn 417
95. Dødsattest 419
96. Vaccinationsprotokol 423
97. Journal for karantænevæsenet 426
98. Kyholm-pas 429
99. Forhandlingsprotokol for sundhedskommission 431
100. Protokol over skadelige næringsbrug 436
101. Kredslæges eftersynsprotokol 439
102. Patientprotokol 442
103. Medicinalberetning 445

89. Indberetning om sundhedsforholdene i 1743-44 («De Jessenske relationer»)

I 1743 foreslog sekretær Erik Johan Jessen i Danske Kancelli, at der burde fremstilles et geografisk storværk om Danmark og Norge. Planen fik Christian 6.'s billigelse, og Jessen udarbejdede herefter sammen med geheimearkivar Hans Gram og prokansler Erich Pontoppidan en lang række spørgsmål til landets amtmænd. Spørgsmålene blev videresendt til de lokale embedsmænd (sognepræster, herredsfogeder m.fl.), og besvarelsene indkom i løbet af det næste år. Spørgsmålene handlede om jordens beskaffenhed og udnyttelse, næringsliv, vandløb, skove, sundhedsforhold, slotte, tingsteder, dialekter og talemåder, særlige personnavne m.m. Til belysning af sundhedsforholdene på landet er de en uvurderlig kilde, og der gengives i det følgende nogle eksempler på besvarelse af spørgsmålene om dette emne.

Det påtænkte værk blev iøvrigt aldrig gennemført – bortset fra et bind om Norge – men Erich Pontoppidan gjorde flittigt brug af indberetningerne, da han 1763ff udgav Den Danske Atlas.

Indberetninger om sundhedsforholdene 1743-44 fra Antvorskov-Korsør amter, Bornholms amt, Hindborg herred, Vester Hornum sogn og Mønsted sogn

(RA, DK. D. 102 a-b. Efterretninger om købstæderne og amterne, indsendt i henhold til oversekretærens skrivelse af 6. april 1743, 1743-46)

1. Spørgsmålene om sundhedsforhold

[1] Hvorledes Luften og Vejerliget gemeenlig er beskaffen, hvilket der er frugtbar, og hvilket skadeligst for Mennesker og Frugter?

[2] Hvad slags store Sygdomme mest regierer i Landet, om de er farlige, smitsomme eller ikke, saa og hvad slags Urter og andet Landet giver fra sig, som kand være tienlig imod saadanne Sygdomme; om nogle besynderlige Urter og rare Vexter findes, og om noget er bekiendt om deres Kraft og Brug i Medicin, Farverie etc. etc.

2. Besvarelsen fra amtmanden over Antvorskov og Korsør amter

Luften og Vejerliget er nu icke saa beskaffen som i forrige Tiider, da hafde vii Nordlige Vinde om Vinteren, Østlige om Foraaret, som Reensede Luften og bereedte Jorden, Synden og Vestlige om Sommeren, Alt til Jordens Frugtbarhed og Menniskens samt Creaturernes Sundhed, Men nu har vi Synden og Sydvest om Vinteren, Norden om Foraaret og Sommeren, alt skadeligt paa de tiider baade for Jorden, Luften og De levende, Særdeeles siden vi i nogle Aar har haft disse mangfoldige Nord-Lys, som for en 30 Aar siden var her snart gandske u-bekiendte for Almuen, er Luften saa af dem inficeret med Svovlagtige particler, at Menniskan, som i forrige tiider hafde Helbreed og Styrcke, og snart icke vidste af særdeeles Svagheder, i disse tiider snart icke ved mange af eet og Stadig Helbreed, men Febres, Kolde og Hitzige, Vattersoet, Udslet, Byl-

der, Blodstyrtninger, Epilepsie, og Apoplexie, Suure og onde Been, Arthritis vaga, eller Værck og brud i lemmerne, og sligt, Grasserer iblandt Almuen, som icke tilforn; Hvorimod de søger til det som gjør ont Værre, til deres Apotecker, disse almindelige Kroer, og deres Medicin, som er brændeviin, og Toback, hvilcket de af ungdom og barndom Vænnest til, til deres styrckes store forliis og livs forkortelse, saa at i Stæden for i forrige tiider kunde være 20 i et Sogn 80 Aar gamle, er der nu icke halv saa mange, som er 60 Aar, men dør bort i deres beste Alder, førend de blive 50 Aar, hvilcket gjør een stoer deel til dend mangel paa Mandskab og Folck, som Proprietarierne over alt befinder, og meget maae beklage.(...)

Hvad Sygdomme som egentlig meest hersker udi Amterne, er vanskelig at sige, efterdi hver Aars Lufts Beskaffenhed gjerne fører sin Svaghed med sig, Ellers Grasserer meest i Almindelighed Febris tertiana et quartana, saa og brøst-Syge og Hoved-Piine, hvilcke dog icke er Smitsomme.

3. Besvarelsen fra amtmanden over Bornholms amt

Her haver (Gud skee Lov) ingen særdeles farlige, eller smitsomme Syge, eller Pæsten grasseret snart i 100de Aar. De mest gangsomme Svagheder ere Colica (bæveren her kaldet) Skiørbug, Bryst-Sygdomme, Flod, et Slags Værk i Fingerne, Tussebid kaldet, som dog ikkuns de giærne faaer, der arbeide paa Marken, og kommer formodentlig af, at de haver taget med Hænderne paa Stæder, hvor enten Skruptusser, Æderkopper eller slige Giftige Orme haver kast visse Uhumskheder fra sig; Eller og kand det være en Torn eller Splint, de have faaet uformærkt i Fingrene; Eller og at det er Panoritium; Men i hvadsomhelst det end maae være, saa kand iblandt slig een Patients heele Arm være gandske tyk opsvollen, og lader ham ingen Roe, Nat eller Dag, med Værk. Videre er gangsom allehaande Febres eller Kaalder, som her kaldes Rabben eller Stifmoderne, item Bæstet; Videre: Rosen, her kaldet Rosningen eller Utingen; Videre Epilepsie; Arthritis; Fnat, som mangfoldige plages ilde med og iblant maae nok være Skab, thi heele Lægemet er betaget deraf, saa at ingen Klæder, hverken paa Fødderne eller Kroppen kand taales; denne Sygdom befænger læt, men hvor dend først har faaet Indpas i et Huus, holder det hart at komme af med dend igien, saa at mange gaaer heele Aaringer og Længere dermed blæmeret. Der skal findes gandske faae Mennesker Unge eller Gamle, Fornemme eller ringe, der ei heraf haver været her plaget.

I øvrigt mærkes at gemeenligen hvert For-Aar tilstaaes Menneskene en særdeles Svaghed, et Aar anderledes end det andet, der dog siælden er til Døden; og kaldes her Omgangs Sygen. Formodentlig foraarsages saadant ved de paa dend Tid af Jorden opstigende Dunster, da heele Naturen ligesom aabnes igien, efterat Vinterens Kulde haver holdt alle Poros tilsluttet (...) I almindelighed ere Indbyggerne af een stærk, og munter Complexion, fra Ungdommen opvandede til Arbeide, og veed af ingen Medicin at sige, men bruger giærne simple Huus Midler e.g. imod Kaalder, Peber og Brændeviin, eller Eenebær-Olie, hvilke 3de Species ere dend gemene Mands Panacée og polychrest Medicament fast udi

I 1700-tallet havde hæren egne kirurger: feltskærere, og i 1736 oprettedes et Teatrum Anatomico Chirurgicum, hvor de blev uddannet. I 1774 indførtes en medicinsk eksamen for militære kirurger, som gav dem adgang til at praktisere blandt civile. Denne fint udsmykkede feltskærerkiste stammer fra 1759. (Nationalmuseet).

alle paakommende Sygdommer. Undertiden, naar de vill confortere forme[m]te Medicin, mænges dertil Ingefær, Bøsse-Krut eller Svovel. De øvrige Huus-Lægedomme bestaaer af Hylde-Blomster, Hylde-Syrop- og Rødder, Malurt, Honning, Bukke-blade, Elline-Rod, hvilken sidste sønderlig bruges imod Colica.

4. Besvarelsen fra sognepræsten i (Vester) Hornum sogn (Vesthimmerland)

Udi dette Aar over alt Landet har en nye smitsom Siuge med Raserie Opkastelse og Hovet-Piine grasseret stærch, saa heele Familier udi eet Huus haver været hart angrebne, Nogle ere paa 2 à 3 à 8te dage uddøde, og nogle ere efter længere udstanden Siugdum restituerede; Samme fatal[e] Siugdum continuerer endnu overalt, saa Somme bliver Santzeløse og døve, at Mand iche kand betiene, og Somme i nogle Dage maalløse, og ligger med tillucte Øyne, ja hver Prædichens Dag mangfoldige at giøre Bøn for, og Mange om Ugen at betiene; Paa liige ynchelige Maade haver mangfoldige, baade voxne Karle, Dreng og Piiger og smaae Børn været ælendig og ynchsom siuge i dette Aar af de saa kaldede Børne-Kopper, saa Mange har været blinde i mange Dage, Somme ere

Øynene begyndte at bolne paa og overdrages med Hinde, og de ælendige og ynchværdige Mennischer haver tit iche kundet opløfte Hænderne fra Stædet, de laae paa i nogle Dage; Nogle af dem ere hendøde, men Nogle med meget brogede, arrede og opsvolme Ansicter opkomme, og sielden forvinder samme græsselige Siugdum; Udi mit Huus haver 13 Mennischer, gamle og Unge, ligget meget ælendige af samme Siugdomme, og 1 voxen Daatter, 21 Aar og 22 Ugger gammel, i Raserie død; Denne fatal nye Siugdum begyndte med iidelig Opkastelse, Hovetpiine og skrækkelig Hitzighed, og Patienterne her udi Huuset kunde aldrig nyde noget uden en liden Draabe Viin, og Somme vilde intet andet nyde end Kalt Vand i 8te Dage; Urter og andet giver vel Landet fra sig, som kunde for den og andre farlige Siugdomme være tienlige, men hvo paa Landet kiender Deres Effecter, og kand dennem practicere og applicere? Hvorfore Mand maae søge Aalborg- eller Viborg- Apotech, endskiøndt hvert Apotech er 5 Miile her fra beliggende.

5. Besvarelsen fra herredsfogeden i Hindborg herred (Salling)

Smitsomme Sygdomme synes her at være mindre farlig end andensteds i Jylland, thi omendskiønt her vel og undertiden nogen angribes af Sprinkler eller anden hitsig Sygdom, saa er det dog sielden dødelig eller smitsom. Bønderne bruge i slig Tilfælde strax ved Sygdommens Begyndelse gammel Øl og Bukkeblod at sveede paa, og til at dempe Hidsigheden drikke de Melk, som er skildt med Alluun, og legge Ostet deraf om Hovedet, hvilket og ved Guds Bistand, mestendeel hielper dem. De meest almindelige Tilfælde ere ellers: Betændelse, Modsot og Trangbrystighed. Betændelse er kun en Forkølelse, undertiden med en Acez af Febren, som de letteligen curere med at drikke Peber i Brendeviin, som igien aabner Poros, og befordrer Transpirationen. Modsot er ikke andet af Begyndelsen end en incommodité af en fordervet Mave, foraarsaget ved u-ordentlig Spiise, eller usund og hastig kold Drik, undertiden af slet og ondt Vand. Denne Sygdom kiendes deraf, at de der ere dermed incommoderede, finde Leede eller Ekel til Brød, hvoraf de og kalde den Modsot, fordi Brødet staaer dem imod. I Steden for anden Cuur bruger den gemeene Mand tiit det Raad at lade sig maale, som holdes for et Slags Signen eller Hexerie, men de som ere bedre oplyste, bruge den Mus, som voxer paa Steen, hvilken de koge i Melk, endskiønt derved og er et Slags Superstition, at det skal tages paa en Kirkedige, da dog den første Henseende derved har vel ikke været andet, end at søge det der, hvor der findes fleest Steene. Trangbrystighed er hos Bønderne her den meest almindelige og mindst curable Sygdom med Hold eller Sting i Siden. Dermod bruge de Helenium eller Alandt, som de derfor ogsaa kalde Holds Roed, men som de gierne begynde dermed for sildig, ikke heller har den Taalmodighed Tiid eller Leylighed, at de i saadan langvarig Tilfælde kand holde den fornødne Diæt, saa bliver det manges Død, og mand hører derfor, at de fleeste, endog gamle og udlevede Folk paa deres syge Seng klage over saadan Engbrystighed og Hold, som har mestendeel sin Oprindelse af indvortes Læsioner ved aldt for strengt Arbejde i deres Barndom og Ungdom, hvilket og

kand forøges ved den skarpe Luft, og haarde Nattefrost, som de tiit efter streng Arbeyde maae taale og i Begyndelsen lidet agte. Endnu er Kræft i Læberne en Tilfælde, der er meere almindelig baade her i Salling og den omliggende Egn, end det tilforns har været, dog alleene iblant Bønderne, som meene, at de faar det ved at bidde i deres Tyrer og Reeb, særdeles om Natten; Den sædvanlige Cuur er, at lade det afskiære ved en Chirurgum, men en Bonde i Fiends-Herred skal nyeligen have cureret mange, som der siges, alleene med Vitriol de Cypr. vulgo. Blaasteen, tempereret med Bomolie.

6. Besvarelsen fra sognepræsten i Mønsted sogn (ved Viborg)

Sprinkel Svaghed haver paa nogle Aar regieret meget her i Landet, haver været farlig og smitsom, der er og død Een deel deraf, men dog hafde været ventelig at der hafde død fleere end der ere, siden ingen Docteres i Medicinen, der kand give enten gemeene folck eller andre nogen Raad for den eller andre Svagheder nærmere end Docter Anchersen i Ribe som er alt for langt borte der findes vel og mange urter her i Landet som var tienlig for de Svagheder som tilslaaes Folck, dersom der vare de som forstod deres Kraft og Brug i Medicinen var derfor at ynske at der I det mindste i hvert Stift her i Landet var een forfaren Medicus.

Kommentarer

Accez	anfald.
Alandt	rodstokken fra alantrod (Inula Helenium).
Applicere	anvende.
Arthritis	ledegigt.
Arthritis vaga	ledbetændelse.
Blæmeret	generet.
Complexion	natur, væsen.
Colica	kolik, mavekneb.
Curable	helbredelige.
Febris tertiana et quartana	tredie- og fjerdedagsfeber.
Gemeenlig	sædvanligvis.
Grasserer	raserer, er udbredt.
Hitzige	voldsomme.
Incommodité:	utilpashed.
Item	ligeså.
Mus	mos.
Panacée	almenråd.
Panoritium	betændelse i fingrene.
Polychrest	almengavnlig.
Poros	porene.
Proprietarierne	godsejerne.
Rare	sjældne.
Species	lægemidler (eller krydderier).

Sprinkler	plettyfus. Ordet kan dog også have en bredere betydning: Hududslet ved epidemiske sygdomme.
Superstition	overtro.
Trangbrystighed	formentlig bronchitis.
Transpiration	svedafsondring.
Vitriol	naturligt forekommende, opløseligt sulfat (blåsten (cypr. vulgo)).

Lovgrundlag

Kancelliskr. af 6. april 1743.

Anvendelsesmuligheder

Indberetningerne fra 1743-44 tegner et mistrøstigt billede af sundhedstilstanden. Ganske vist var pesten 1710-11 et overstået kapitel, men der var et utal af småepidemier og selv sygdomme, der i dag anses for ganske harmløse, kunne få en dødelig udgang. Indberetningerne har en lang række anvendelsesmuligheder, i særdeleshed for lokalhistorisk forskning, men også for forskning inden for bl.a. økonomisk historie, landskabshistorie, sproghistorie og sundhedsvæsenets historie. Da de samme emner belyses fra forskellige lokaliteter på samme tid, giver relationerne gode muligheder for komparative studier.

Hvor findes kildetyperne?

Sundhedsvæsenet lå frem til 1848 under Danske Kancelli og derefter Justitsministeriet, og i disse institutioners arkiver findes en række indberetninger om sundhedsforhold m.v. (RA, DK og JM).

Litteratur

En beskrivelse af indberetninger som kildetype gives af Karl Peder Pedersen: *Indberetninger*. En spændende kilde til dansk lokalhistorie, i: Grethe Ilsøe og Knud Prange (red.): *Underdanigst Pro Memoria! Indberetninger til amtmænd på Sjælland med Møn Lolland-Falster Bornholm 1720-1860*, Kbh. 1992, s. xi-xxii.

»De Jessenske relationer« er omtalt i en del lokalhistorisk litteratur. Fyldige referater og transkriptioner findes i: *Fra Viborg Amt* 1944, s. 5-23 og 1996, s. 120-126, *Aarvog for Randers Historiske Samfund* 1918, s. 69-86, *Hardsyssels Aarvog* 1919, s. 101-158 og 1920, s. 23-45, *Fra Ribe Amt* 1923-27, s. 462-493, *Lolland-Falsters Historiske Samfunds Aarvog* 1921, s. 96-117, 1922, s. 127-138 og 1923, s. 85-96, *Aarvog for Historisk Samfund for Sorø Amt* 1917, s. 30-84 og *Aarvog for Historisk Samfund for Københavns Amt* 1917, s. 100-134.

Om den generelle udvikling mht. lovgivning og administration inden for sundhedsvæsenets område, se: Niels Petersen og Helle Blomquist: *Sundhed Byrokrati Politik*, Kbh. 1996 og Knud Erik Madsen: *Dansk sundhedspolitik 1901-21, Historie* 1981-83, s. 239-271.

90. Indberetning om jordmodervæsenets indretning

Jordemødrenes uddannelse, virkefelt og pligter blev bl.a. reguleret i Danske Lov (1683) og ved forordning af 30. november 1714, hvortil kom reglementet af 21. november 1810, der inddelte Danmark og Norge i jordmoderdistrikter. Reglementet, der havde til formål at begrænse brugen af ueksaminerede barselskoner, fastslog, at jordmoderen så vidt muligt skulle have »Testimonium om sin Duelighed fra Den kgl. Giordemoder-Commission« i København. For at tiltrække kvalificerede kandidater til fjernereliggende distrikter blev der indført fri embedsbolig og bedre lønforhold. De lokale myndigheder fik pålæg om hvert år at udarbejde en indberetning til amtmanden om jordmodervæsenets tilstand, og denne skulle derpå rapportere videre til Danske Kancelli. Distriktskirurgerne fik besked på at sende tilsvarende indberetninger til stifts- eller landfysikus, hvorfra materialet skulle gå videre til Sundhedskollegiet. Her gives en koncept til en af de årlige indberetninger fra Vestsjælland.

Indberetning fra Antvorskovs 1. og 2. jordmoderdistrikt 1817

(LAK, Antvorskov birks arkiv. Afd. O. Jordmodervæsenet vedkommende 1813-47, div. år. Beretning fra 1817)

	1ste Distrikt Liunge	2det Distrikt Gunderslev og Vallensved Sogne
Giordemoderens Bopæl, Navn og Beskikkelsesbrevets Datering	Borøe Mark. Sidse Jens datter Antaget ved Beskikkelsesbrev af	Holløse Bye. Cathrine Marie Elisabeth Kramer Antaget ved Beskikkelsesbrev af
Hvorledes og af hvem de hver Giordemoder tilagte Emolumenter udreedes	Nyder frit Huus med en Jordlod af 1½ Td land til Taxten 24, 2 Favne Brænde og 10 Rbd.SV, hvilket alt, uden Byrde for Distriktet, af Sorøe Academies Jordebogskasse udreedes.	Nyder Bopæl i et af Distriktet for 16 Rbd. aarlig lejet Huus med tilligende Hauge, og indtil videre 2 Tdr. Land til Græsning, hvorfor Distriktet betaler 20 Rbd. i Leje, samt 2 Favne Brænde i natura, som Distriktet udreeder, og derforuden reglementeret Høe. Hvad Distriktet har at udreede til Jordmodervæsenet ydes efter en af Politimesteren (...) forfattende Repartition, og Lønnen udbetales af Amstuen.

Hvad Inventarium der efter Reglementets 18 § er hende overleveret

Giordemoderstok og Klysteersprøite

Intet

Hvilke Mangler der ere bemærkede i henseende til Giordemoder-væsenets Tilstand i hvert enkelt Distrikt

Ingen

Her savnes Giordemoderstok, Klysteersprøite og Aareladetøj og fast Bopæl og Jord for Giordemoderen, hvilket kun ved Leje paa Aaremaal er tilveiebragt.

Anmærkninger

Om at overdrages Huus og Jord til bestandig Afbenyttelse for Distriktets Giordemoder, er man traadt i Underhandling med NN, og dersom derved Byggeplads og Jordlod kan erholdes, vil i forestaaende Sommer nyt Giordemoderhuus, bestaaende af 8 Fag, indrettet til Stue, Kammer, Spisekammer, Kjøkken og Kostald, vorde opført for Distriktets Regning.

Kommentarer

Beskikkelsesbrev
Emolumenter

ansættelsesdokument (Se kilde nr. 27).

embedsindtægter. Lønnen blev senere justeret (lov af 8. marts 1856, 15. maj 1875, 1. april 1893 og 13. juni 1914).

Klysteersprøite

sprøjte, der anvendes til indsprøjtning af væske gennem endetarmen for at fremkalde åbning.

Rbd. SV.

rigsbankdaler sølvværdi.

Reglementets §18

»Saa skal og enhver Kjøbsted og ethvert Land-Distrikt forsyne den ansættende Giordemoder med de Redskaber, som ansees fornødne til hendes Bestilling. Disse anskaffes første Gang paa Kjøbstedens eller Districtets Bekostning, og overleveres Giordemoderen ved Syn, samt tilbageleveres paa lige Maade.«

Repartition	påligning af udgift på områdets beboere. Udgifter til bolig, brændsel og græsning skulle afholdes af det enkelte distrikt, hvorimod hele amtet skulle bidrage til lønbetalingen, derfor denne repartition.
Taxten 24	bedste jordkvalitet.

Lovgrundlag

Regl. af 21. november 1810 og lov af 13. juni 1914, der afskaffede jordmoderdistrikterne.

Anvendelsesmuligheder

Indberetninger om jordmodervæsenets indretning har betydelig interesse ved studier af levevilkårene for jordemødre og andre funktionærer i 1800-tallet. F.eks. får man indtryk af, hvor forskellige vilkårene kunne være for jordemødre i to nabodistrikter.

Hvor findes kildetyper?

Sager og indberetninger om jordmodervæsenet findes i retsbetjent- og amtsarkiverne (LAA). Den kgl. jordmoderkommissions eksamensprotokol for perioden 1807-37 befinder sig i Danske Kancelli (Institutioner i tilknytning til Danske Kancelli (RA, DK).

Litteratur

Om jordmodervæsenet generelt kan der henvises til:

Gordon Norrie: *Det danske Jordmodervæsenets Historie*, i: W. Nellemose: *Danmarks Jordemødre*, Kbh. 1935, s. 11-134.

Inger Dübeck: *Jordemødre i retshistorisk belysning*, *Jyske Samlinger*, ny rk. 10, 1972-74, s. 337-90.

Helen Cliff: *Jordemoderliv*, Kbh. 1992.

91. Anmeldelse af dødfødte

I 1802 fik jordemødrene pligt til over for præsten at anmelde »ethvert Barn, ved hvis Fødsel hun har været brugt, og som enten kommer dødt til Verden eller dør inden 24 Timer efter Fødselen«. Den officielle begrundelse var, at den statistik over dødfødte, som Danske Kancelli havde modtaget siden 1800, var mangelfuld, men formentlig ønskede kancelliet også at udvide kontrollen med jordemødrenes arbejde.

Anmeldelse af et dødfødt barn i Rønne 1860

(LAK, Bornholms fysikats arkiv. Jordemoderanmeldelser om dødfødte 1849-61)

Anmeldelse om et dødfødt Barn, ved hvis Fødsel Undertegnede har været brugt

[1] Navnene paa det dødfødte Barns Forældre?	<i>Murer Hans Peter Wæsth og Hustru Petronelle Bærthe Malene Wæsth, født Holm</i>
[2] Hvor bor de?	<i>Sønder Qvarteer i Rønne</i>
[3] I hvilken Maaned efter Svangerskabet omtrent fødte Konen det dødfødte barn?	<i>8de Maaned</i>
[4] Af hvilket Kjønn var Fosteret?	<i>Dreng</i>
[5] Hvad formodes at have været Aarsag til Konens fortidlige Nedkomst?	<i>ved ikke nogen Aarsag</i>
[6] Kom Fosteret let, naturligt, besværligt ved Vending eller Instrumenter til Verden?	<i>let</i>
[7] Var der Liv i det, da det fødtes?	<i>Nei</i>
[8] Hvor længe varede Livet?	
[9] Brugte Gjordemoderen noget og hvilket Middel for at faae Fosteret til Live eller at holde Liv i det, eller ikke, og hvorfor da ikke?	<i>Jeg havde det flere gange i Bad, stænkede Ansigt og Bryst med koldt Vand, rystede det, gav det Slag med Haanden paa Sædet, holdt Salmiakspiritus for Næsen. Barnet kom til Liv, men levede kun en Time.</i>
[10] Har Moderen tilforn født dødfødte Børn?	<i>Nei</i>

Rønne den 25de November 1860.

Johanne Cathrine Zachariasen

Kommentarer

Der benyttedes et fortrykt skema, hvor rubrikkerne var anbragt vandret.

Lovgrundlag

Cirk. af 24. december 1802 pålagde jordemødrene at melde alle dødfødte børn til sognepræsterne, som skulle indføre ekstrakter af dødsanmeldelserne i kirkebøgerne og sende et sammendrag til stiftets fysikus ved årets slutning. Fysikus skulle levere materialet videre til bispen sammen med evt. kommentarer, og til sidst skulle bispen sende det til kancelliet.

Cirk. af 16. november 1806 indskærpede jordemoderens indberetningspligt. Der indførtes trykte skemaer til såvel jordemødre som sognepræster. På de sidstnævntes skema skulle det bl.a. oplyses, hvorvidt jordemoderen var eksamineret eller ej, eller om nogen havde klaget over hende.

Indberetninger om dødfødte var genstand for flere senere kancellicirkulærer – bl.a. af 15. februar 1816, 21. september 1819 (hvor fysikus blev pålagt at tilstille bispen en generaltabel på et særligt skema) og 9. juni 1821.

Anvendelsesmuligheder

Ligesom de følgende »jordemoderberetninger« (nr. 92-94) har anmeldelserne over dødfødte børn værdi for både personalhistorisk/slægtshistorisk og medicinhistorisk forskning. Det skal dog bemærkes, at de færreste jordemødre var så omhyggelige som i det her gengivne eksempel med at beskrive deres bestræbelser for at få barnet til verden.

Hvor findes kildetyper?

I landets fysikatarkiver (LAA).

Litteratur

Erik Nørr: *Præst og administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841*, Kbh. 1981, s. 404ff.

92. Fuldbårenhedsskema

I 1847 pålagde Sundhedskollegiet landets jordemødre at udfylde skemaer om uægteskabeligt fødte børns fuldbårenhed og at indsende dem til distriktslægerne. Begrundelsen var, at det var vigtigt »at have en saa fuldstændig og paalidelig Beretning, som mueligt, om de uægte fødte Børns physiske Tilstand« for at kunne besvare de spørgsmål, »som af Retten forelægges Læge-Autoriteterne, under de hyppigt forekommende Paternitetssager«.

Fuldbårenhedsskema fra Nysted 1866

(LAK, Nykøbing F. lægedistrikts arkiv. Fuldbaarenhedsskemaer 1862-1902)

[Venstre side:]

Løbe- Nr.	Bar- nets Kjøn	Moderens Navn og Opholds- sted	Barnets Fødsels- dag	Bar- nets Vægt ang. i Pund	Barnets Længde angiven i Tom- mer	Er Ho- ved- haaret tyndt og fiint?	Ere Lem- merne magre og spink- le?
[1]	[2]	[3]	[4]	[5]	[6]	[7]	[8]
Nr. 4	Qvinde- kjøn	Ma[r]grete Jørsen Nysted Sogn	2. Januar	7	17	Nei	Nei
Nr. 5.	Qvinde- kjøn	Maren Elisa- bet Birkholt Nysted Sogn	den 26. Januar	6	17	Nei	Nei
Nr. 6.	Mand- kjøn	Kirsten Pol- sen Nysted Sogn	den 30. Mai	9	19	Nei	Nei
Nr. 7.	Qvinde- kjøn	Ane Catrine Jensen Nysted Sogn	den 29. Juni	8	19	Nei	Nei
Nr. 8.	Qvinde- kjøn	Ane Kirstine Jensen Nysted By	den 25. October	6	17	Nei	Nei
Nr. 9.	Mand- kjøn	A..omine Mgttelene Ergsen Nysted By	den 13. Decem- ber	4	16	Nei	Nei

[Højre side:]

[Nr]	Er An-sigtet rødt?	Er Huden rød?	Er Huden laa-den?	Ere Neglene Bløde og ufuldkomne?	Hos Drengbørn om Testiklerne findes i Pungen?	Hos Pigebørn om Vandløberne frem mellem Skamløberne?	Er Stemmen svag og pi-bende?	Vil Barnet patte?
	[9]	[10]	[11]	[12]	[13]	[14]	[15]	[16]
[4]	Nei	Nei	Nei	Nei		Jo	Nei	Jo
[5]	Nei	Nei	Nei	Nei		Jo	Nei	Jo
[6]	Nei	Nei	Nei	Nei	Jo		Nei	Jo
[7]	Nei	Nei	Nei	Nei		Jo	Nei	Jo
[8]	Nei	Nei	Nei	Nei		Jo	Nei	Jo
[9]	Jo	Nei	Nei	Nei	Jo		Ingen Livstegn	Barnet kommet 4 Uger for ti[d]lig.

Kommentarer

Der benyttedes et fortrykt skema. Efter teksten i kolonne 5 findes følgende tilføjelse: »(Hvis Veining af Mangel paa Bismer ikke er anstillet, bør det bemærkes)«.

Lovgivning

Sundhedskollegiets cirk. af 18. september 1847.

Justitsministeriets instruks af 28. september 1877 indskærpede kravet om udfyldelse af fuldbårenhedsskemaer. Det hedder her, at jordmoderen »paa Stedet« skal »opskrive Tallene og den første Dag, efter at hun er hjemkommen fra en saadan Fødsel, optegne disse Omstændigheder paa det hertil forordnede Skema«.

Anvendelsesmuligheder

Se: Indberetning om jordmodervæsenets indretning (nr. 90).

Hvor findes kildetypen?

I landets distriktslægearkiver (LAA).

Litteratur

Se: Indberetning om jordmodervæsenets indretning (nr. 90).

93. Jordemoderprotokol

I 1861 fik jordemødrene pligt til at registrere alle fødsler, som de medvirkede ved, i særlige protokoller med fortrykte skemaer, og i jordemoderinstruksen af 28. september 1877 indskærpedes det jordemoderen at foretage disse indførsler i løbet af barnets første levedag. Disse jordemoderprotokoller blev autoriseret og udleveret af distriktslægerne, og de blev også afleveret hertil efter endt brug.

Jordemoderprotokol fra Nordby på Samsø 1911

(LAK, Samsø lægedistrikts arkiv. Pk.1: Fødselsprotokoller for distriktsjordemoderen i Besser – Onsbjerg. Nordby jordemoderdistrikt 1902-1915)

Om den Fødende.						Om Fødselens						
Nr	Navn og Opholdsted (By. eller Sogn).	Alder.	Cif.	Tidsp.	Fremtidig lidelse Fødsler?	Hvilken Føsterdel var forliggende?					Have særlige Uregelmæssigheder i Fødselen fundet Sted, og da hvilke?	
						Imen.	Ansigt.	Bækk.	Fædder.	Skulder eller Arm.		Andre Dele.
26	Frederikke Selezoff Langgørte	28	1	12	1	1	1	1	1	1	1	Blodensig og Gfles byrdent rødtgørte
27	Wendine Jansen Maarskj	25	1	2	1	1	1	1	1	1	1	Kædetvoren 2 Gang om Halsen
28	Margrethe Hvidt Nordby	22	1	1	1	1	1	1	1	1	1	Sei
29	Helle Grønfeldt Nordby	20	1	1	1	1	1	1	1	1	1	"

Jordemoderprotokol fra Nordby på Samsø 1911. (LAK).

Kommentarer

Jordemoderprotokollen giver et indblik i arbejdsopgaverne for jordemoderen i Nordby på Samsø i 1911. De fleste af fødslerne er tilsyneladende forløbet ganske uproblematisk. Men der er undtagelser. Ved nr. 26, Frederikke Petersen fra Langøre, har jordemoderen noteret: »Blødning og Efterbyrdens Tilbageholdelse«. Ved nr. 27, Hansine Jensen fra Maarup, lyder det: »Navlesnoren 2 Gang om Halsen«. Og ved nr. 28, Nordby-kvinden Margrethe Madsens barsel var der behov for tangforløsning. I anmærkningsrubrikken, som her er udeladt, har jordemoderen i øvrigt noteret, at hun »paa grund af Permission« ikke var til stede ved denne fødsel, men at doktor Engberg var tilkaldt. I øvrigt kan det bemærkes, at begrebet »barselkone« her anvendes i betydningen »den fødende« i stedet for som tidligere: »uuddannet medhjælper ved fødslen«.

ar Kunsthjælp været endt ved Barnets eller Efterbyrdens Fødsel? og da hvilken? I paa den Utkaldte Løge anføres.	Om Barnet.							Om Barsel-konen.			Anmærkninger. (Her anføres, om Fødselen var endt for Jordemoderens Ankomst.)	
	Døds-	Fuge	Fuldbarsel.	Ufuldbarsel.	levende (berøver almindelig, men oplyst)	aktindet, uden at bibringen vil/ve.	... dødt.	levende, men dødt inden 24 Timer.	Har hun været feberagtig?	Er hun behøvet?		Er hun død?
26 Frederikke Petersen 27 Hansine Jensen			1	1	1	1	1	1	1	1		
28 Margrethe Madsen 29 ...			1	1	1	1	1	1	1	1		paa Grund af Permission er Doktor Engberg tilkaldt
...			1	1	1	1	1	1	1	1		

Lovgivning

Sundhedskollegiets cirk. af 5. oktober 1861 og jordemoderinstruks af 28. september 1877.

Anvendelsesmuligheder

Se: Indberetning om jordemodervæsenets indretning (nr. 90) og Anmeldelse af dødfødte (nr. 91).

Hvor findes kildetyperne?

I landets distriktslæge- og kredslægearkiver (LAA).

Litteratur

Se: Indberetning om jordemodervæsenets indretning (nr. 90) og Anmeldelse af dødfødte (nr. 91).

94. Fødselsanmeldelse for levendefødte børn

Forordningen af 30. maj 1828 kundgjorde, at alle levendefødsler skulle meldes til kirkebogsføreren inden to dage, hvis fødslen skete i en købstad, eller inden otte dage, hvis det foregik på landet. Ifølge samme forordning påhvilede det forældrene at forestå denne anmeldelse, men jordemoderinstruksen af 28. september 1877 pålagde de københavnske jordemødre at udføre denne opgave. Til dette formål blev der fremstillet en særlig blanket. Der blev siden indført fødselsanmeldelsesblanketter i hele landet.

Fødselsanmeldelse fra København 1897

(LAK, Sundhedsstyrelsens arkiv. Fødselsanmeldelser. Fødte i København, december 1897)

Anmeldelse om et levendefødt Barns Fødsel i Kjøbenhavn.	
1. Fødselssted. (Gade, Husnummer, Etage, For-, Side- eller Baghus.)	Vesterbrogade N ^o 32. 3 ^{de} Forhus
2. Fødselsdag i Måned.	d. 1 December 1897
3. Barnets Køn.	Dreng
4. Ægte- eller nægtefødt.	ægte
5. Hvis Barnet er ægte, anføres Forældrenes fulde Navn og Efteling samt Moderens Alder. Hvis Barnet er nægte, anføres kun Moderens fulde Navn og Alder med Tilføjeelse af hendes Opholdssted 10 Maanedes Dagen for Fødselen samt Sted. Opholdsstedet skal nærmere betegnes ved Angivelse af, i hvilken By og Sogn, samt hos hvem Moderen har opholdt sig eller tjent; har det været i en Kjøbstad, skal tillige Gaden og saavidt mulig Husnummeret opgives.	Forvalter Gerhard Johan August Jørgensen Louise Marie født Knudsen 32 Aar
	Jordemoderens Navn Petrine Johansen tilh. Vesterbrogade N ^o 30 2 ^{de} Mathaus

At aflevere inden 1 Uge efter Fødselen til Sognepræsten ved Kirke, i hvis Sogn Fødselen er forefalden.

Fødselsanmeldelse for Gerhard og Louise Jørgensens søn, født 1. december 1897 i Vesterbrogade 32. (LAK).

Kommentarer

Skemaerne er blevet udvidet ved flere lejligheder – første gang i 1909, hvor der blev indført en rubrik vedrørende forældrenes faste bopæl (i tilfælde af, at fødslen foregik andetsteds).

Anvendelsesmuligheder

Se nedenfor.

Hvor findes kildetyper?

For perioden frem til 1953 er der stort set kun bevaret fødselsanmeldelser for København. For hovedstadens vedkommende findes der kun få anmeldelser fra før 1896. Den københavnske samling er opstillet som en samlet række, der er ordnet efter fødselsdato. Dette er til stor fordel ved personal- og slægtshistorisk forskning, idet skemaernes oplysninger om adresse og sogn er en nyttig indgang til studier af folketællinger, kirkebøger m.m. (LAK). Desuden forekommer der beskedne mængder fødselsanmeldelser i diverse pastoratsarkiver (LAA).

Litteratur

Se: Indberetning om jordemodervæsenets indretning (nr. 90) og Anmeldelse af dødfødte (nr. 91).

95. Dødsattest

I 1829 påbød Danske Kancelli ved en plakat, at der skulle anvendes dødsattester i København. Initiativet blev begrundet med frygten for at begrave skindøde personer. I begyndelsen af 1832 udkom der en tilsvarende plakat for resten af Danmark. Herefter måtte intet lig sættes i jorden, inden der var skrevet en dødsattest. I købstæderne skulle attesten udfærdiges af en læge, i landdistrikterne af to »gode og oplyste Mænd«, som var udset dertil af amtmanden. Samtidig udsendte kancelliet – til brug for ligsynsmændene – en oversigt over de sikre dødstejn.

I 1875 blev det påbudt, at alle personer, der omkom ved ulykker, selvmordere m.m. skulle synes af politimesteren og en læge, og der skulle af disse myndigheder udstedes en såkaldt medico-legal dødsattest.

1. Dødsattest udstedt af ligsynsmænd fra Toreby 1878

(LAK, Nykøbing F. Lægedistrikts arkiv. Dødsattester fra landet 1878-79)

Dødsattest, udstedt af Ligsynsmænd.

Fulde Navn: *Margrethe Nielsen*

Alder (fyldte år; for Børn under 1 Aar: Maaneder eller Uger): *31 Aar*

~~Ugift~~, gift, ~~Enkemand~~, ~~Enke~~:

Egen eller Forældres Stilling og Næringsvei: *Skindhandler P. Rasmussens Kone*

Bopæl: *Thoreby Sogn, Thoreby By*

Dødssted: *i sit Hjem*

Dødsdag: *17. Januar*

Formodet Dødsaarsag: *Barselseber*

Svar paa Spørgsmaal med Hensyn til Dødstejnene:

- 1) Er der Liglugt tilstede? *Ja*
- 2) Er der Dødsstivhed? *Ja*
- 3) Er øinene brystne? *Ja*
- 4) Er der Ligpletter? *Ja*
- 5) Er der grøn Farvning af Underlivet? *Ja*
- 6) Er der Tegn paa videre fremskreden Forraadnelse? *Nei*

Thoreby den 20. Januar 1878

[Påtegning:] *Undertegnede erklære herved, at vi selv have synet Liget af P. Rasmussens Kone Margrethe Nielsen og fundet sikre og utvivlsomme Tegn paa virkelig Død tilstede, nemlig Liglugt, Dødsstivhed, brystne Øine, Liigpletter og grøn Farvning af Underlivet.*

*Jørgen Sørensen
Ligsynsmand*

*Hans Jørgen Bagger
Ligsynsmand*

Dødsattest ved Selvmord og anden ved ulykkelige Hændelser indtraffen pludselig Død.

Fulde Navn:

Hvis den Paagældende er ukendt, anføres paa denne Plads blot Kønnen og den sandsynlige Alder, med Angivelse af alle særegne Kendetegn (Ar, Modermærker, Tätovering etc.), særlig ogsaa Ligets Højde, angiven i Centimeter, Haarets og Skæggets Farve og Beskaffenhed, Øjnenes Farve, patologiske eller medfødte Defekter o. s. v.

Jonathan Alsdatter

Alder (o: fyldte Aar; for Børn under 1 Aar: Måneder eller Uger):

48 Aar

Ugift; gift; Enkemand; Enke:

Ugift

Egen eller Forældres Stilling og Næringsvej:

Alkoholismisrødtid

Bopæl (o: Stedet, hvor den Afdøde sidst har haft fast Ophold — By, Gade, Nr.):

Asserbo Bræklad

Dødsdagen, eller, hvor denne ej kan angives, Dagen og Tiden, naar den Paagældende er funden død:

28 Januari 1898

Døds- eller Findestedet (o: det Sted, hvor Døden er indtraadt, eller Liget først blev fundet). Dette Sted maa angives saa nøje som muligt; forsaavidt Lægen selv har iagttaget Liget paa Døds- eller Findestedet, beskriver han dette nærmere, ligesom han da ogsaa maa oplyse:

Smidt under Rensningen af det nedbrændte Huse, hvor hans horte sin Døds; hans herte var paa Ryggen omkring hals forklædt, og det herte blev afbrudt underfor Hals; herte Lære var ligesom nedbrændt Lysene og en del af andre Aarer. -

Ligets Leje og Forhold til dets nærmeste Omgivelser samt de øvrige Omstændigheder, der kunne have Betydning for Bedømmelsen af Dødsarsagen.

Det var i et Skab, der det forklædt lig i en Le med rind af Brand, sked paa en Døds. Der Ligets Rigg fandtes omkring forklædt Rind af herte Klædt. Understet var ikke brændt ijsammen, men skedt Jernstævt; Riggstien herte; paa Halsen var alle Skælle herte forklædt.

Findes der udvendig paa Legemet Spor af Vold eller andre Fænomener, der fortjene at bemærkes, og I saa Fald hvilke?

Forbrænding med Hærts Nitbrænding.

Dødsarsagen, forsaavidt samme ved de erholdte (Oplysninger eller Ligenset kan angives: Ved Selvmord angives desuden 1) Afslivningsmaaden, samt 2) den formodede Aarsag eller Bevæggrund:

Bekræfte de forefundne Data den af de Paagældende meddelte Dødsarsag?

Ja!

Er der efter det stedfundne Ligsyn Anledning til at lade foretage nogen yderligere mediko-legal Undersøgelse, eventuallter retslig Obduktion? [Se Bagsiden af Attesten.]

Nei

Ere Oplivningsforsøg foretagne?

-

Er Forraadnelse indtraadt, eller hvilke andre sikre Dødstegn ere tilstede?

- Indtrængning af herte Lysene

Undertegnede erklærer herved, at jeg

24de Januari

1898 i Forbindelse med *Kr. Pii.*

Akroner Hovles Kallie

har synet Liget af *Jonathan Alsdatter*

og at ovennævnte sikre og utvivlsomme Tegn paa virkelig Død ere tilstede.

Niels Althausen
amtslæge Læge.

Anmærkninger.

- Denne Attest træder i de Tilfælde, hvor Ligsynet foretages af Lægen som et mediko-legalt, i Stedet for den sædvanlige Dødsattest.
- Attesten skal af Lægen enten personlig overleveres eller i forsejlet Kouvolut sendes til Stedets Politimester, uden hvis Forsegling Tilfælde til Begravelse ej maa gives.
- Politimesteren tager Afskrift af Attesten og fremsender Originalen med sin Paaskrift i forsejlet Kouvolut til vedkommende Præst.

Vend om!

2. Medico-legal dødsattest fra Asserbo 1898

(LAK, Sundhedsstyrelsens arkiv. Øerne. Nordre Sjællandske fysikat. 1. halvår 1898)

Den medico-legale dødsattest findes gengivet på foregående side.

Kommentarer

Der anvendtes til begge former for dødsattester fortrykte skemaer.

Den medico-legale dødsattest angår den 48-årige ugifte kvinde, Dorothea Olsdatter, der boede på Asserbo præstelod. Hun levede af alderdomsunderstøttelse, og kom ulykkeligt af dage den 23. januar 1898. Lægen Vilh. Albrethsen, der synede liget sammen med birkedommer Hvalsø Møller, beskrev døds- og findestedet således: »Fundet under Ruinerne af det nedbrændte Hus, hvori hun havde sin Bolig, hvor hun laa paa Ryggen omtrent helt forkullet, med det høire Ben afbrændt nedenfor Knæet; høire Arm var ligeledes bortbrændt ligesaa en Del af venstre Arm«. Om ligets leje m.v. lyder beskrivelsen: »Ved min Tilstedekomst laa det forkullede Lig i en Lo ved siden af Brandstedet paa en Brix. Paa Ligets Ryg fandtes enkelte forkullede Rester af hendes Klæder. Underlivet var ikke brændt igjennem, men stærkt forbrændt; Rygsiidnen ligesaa; paa Hovedet vare alle Bløddelene fuldstændig forkullede«.

Lovgrundlag

Pl. af 26. juni 1829 og af 13. januar 1832. I den sidstnævnte blev skolelærere, sognefogeder og fattigforstandere anset for velegnede til hvervet som ligsynsmænd.

I 1848 blev der indført faste skemaer for dødsattester i København; 8 år senere blev de samme blanketter introduceret i købstæderne, og i 1871 blev de indført overalt i landet.

Lov af 4. maj 1875 påbød, at selvmordere og personer, der var omkommet ved ulykker, for fremtiden altid skulle synes af politimesteren og en læge, og ved bek. af 15. december 1875 blev der indført medico-legale attester til brug ved sådanne dramatiske dødsfald.

I cirk. af 15. december 1875 beskrives dødsattesternes vandring »gennem systemet«: Præsten modtog attester i forbindelse med begravelser. Hver måned skulle han sende de nyerehvervede attester videre til distriktslægen, som benyttede dette materiale til at udarbejde mortalitetstabeller. Herefter skulle de medico-legale attester – sammen med de »almindelige« attester fra købstæderne – gå videre til fysikus og derfra til Det statistiske bureau (fra og med 1889: Sundhedskollegiet). »Almindelige« attester fra landområderne forblev derimod hos distriktslægen. Først fra 1920 fremsendtes alle dødsattester til Sundhedsstyrelsen.

Anvendelsesmuligheder

Dødsattester har værdi for såvel personal/slægtshistorie som medicinalhistorie og socialhistorie. Materialet kan bl.a. anvendes til undersøgelser af udviklingen mht. dødsårsager og til studier af selvmordshyppighed i forskellige befolkningsgrupper og forskellige landsdele.

Hvor findes kildetyper?

I Sundhedskollegiets og Sundhedsstyrelsens arkiver (RA) samt i Fysikat- og distriktslægearkiverne (LAA). Langt den største del af materialet er fra 1875ff.

Litteratur

Thelma Jexlev: Dødsattester, *Arkiv* 1968-69, s. 159-179, giver en oversigt over lovgrundlag og administrativ udvikling samt en fortegnelse over bevarede dødsattester i Rigsarkivet og landsarkiverne.

En af de mange danske kunstnere, der har beskæftiget sig med mødet mellem lægen og patienten, er Julius Exner (1825-1910). Hans maleri af den syge sønderhoning befinder sig i dag på Medicinsk-Historisk Museum.

96. Vaccinationsprotokol

Kopper var i 1700-tallet en af de mest frygtede sygdomme i Danmark. I 1796 gennemførte den engelske læge Edward Jenner succesfulde vaccinationsforsøg med kokopper, og en række danske forsøg i de følgende år gav også gode resultater. Derfor blev der 1810-11 taget skridt til en omfattende vaccination af den danske befolkning. Alle, der havde gennemgået vaccinationen, og »hvis Vacciner ere imellem 7de og 9de Dag efter Indpodningen efterseete og befundne at være genuine og ægte«, skulle have udstedt en attest. Navnene skulle indføres sognevis i dertil autoriserede bøger, som amtmændene »paa Forlangende skulle meddele Læger og andre, som befatte sig med Vaccinationen«. Samtidig blev det et krav, at ingen kunne blive konfirmeret uden at være vaccineret (eller have haft de naturlige kopper).

Vaccinationsprotokol fra Fårevejle sogn den 30. august 1823

(LAK, Sjællands nordre landfysikats arkiv. Vaccinationsprotokol 1823-42)

[Venstre side:]

No.	Navn	Kiøn M Q	Alder	Fødested	Forældre	Sundheds Tilstand
[1]	[2]	[3]	[4]	[5]	[6]	[7]
559	Jens	1	2½	Vindekilde Bjergene	Hmd. Ole Larsen	No.559-
560	Jens	1	3	dito	Hmd. Lars Peder- sen	561 incl.: Sundheds- tilstand
561	Jens	+	2-3/4	Veddinge	Hmd. Lars Jensen	tilstand
561	Lars Christian	1	1½	Vindekilde Bjergene	Hmd. Niels Larsen	god.
562	Claudius Andreas	1	6	Kjøben- havn	Fuldmægtig Dons paa Vognserup	No. 562 et 563. Sund- hedstil- stand god.
563	Acto Marie	1	5/12	Vognserup	dito	

[Højre side:]

Om Attest er udstedt eller meddeelt [8]	Attestens Datum [9]	Anmærkninger [10]
For No. 559-561 inclus[ive] ere Attesterne tilsendt Pastor Gøttzsche d. 28de Octobr.	For No. 559-561 incl. af 8de Octobr.	Fra Nr. 559 til No. 561 incl. indførte ifølge Interimsbeviis fra Pastor Gøttzsche, vide Arch[iv] No. 39
No. 562 et 563 Attesterne tilsendt Faderen d. 28de Oct.	No. 562 et 563 af 8de Octobr.	No. 561 blev vaccineret tre Gange uden at det slog an, derfor meddeelt Attest at han ei synes af Naturen disponeret til at faae Vaccinen, dog raadeligst at han kort før sin Confirmation bliver vaccineret endnu engang.

Kommentarer

Protokollen havde fortrykte rubrikker over en dobbeltside. Mandkjøn og Qvindekjøn er i transskriptionen erstattet af M og Q.

Interimsbeviis et foreløbigt eller midlertidigt bevis. Vaccinatøren (landphysicus i Holbæk) havde ikke selv tilset børnene mellem den 6. og den 10. dag efter indpodningen, men overladt dette til sognepræsten. Han havde udfærdiget den foreløbige erklæring, på grundlag af hvilken vaccinatøren kunne udstede den egentlige vaccinationsattest.

Lovgivning

Frd. af 3. april 1810 og pl. af 19. november 1811.

Lov af 4. februar 1871, der påbød alle at blive vaccineret inden 7-års-alderen.

Anvendelsesmuligheder

Vaccinationsprotokollerne har både medicin- og administrationshistorisk interesse. De kan bl.a. belyse omfanget af vaccinationer i forskellige landsdele og sociale lag og give oplysninger om hvem, der varetog hvervene som vaccinatører. Rubrikkerne om alder, fødested og forældre kan have værdi i personal- og slægtshistoriske undersøgelser.

Hvor findes kildetyper?

I landets fysikats- og distriktslægekarkiver samt i visse pastoratsarkiver, (da en del præster i de første år efter 1810 fungerede som vaccinatører) (LAA).

Fr. Byöskov
Sin Jættus

Koefoppe-Indpodnings-Attest.

Friderikka

fød i Odense og boende i Bybølle. 28 Aar gammel,
er af mig underskrevet, Aar 1815 den 10 October indpodet
med Koefopper. Ved nøiagtigt Eftersyn isærlig den 7de og 9de
Dag efter Indpodningen har jeg fundet alle de Segn, som vise
dem at være de ægte Koefopper: de være nemlig hele og ubes-
kadigede, opfyldte med en klar Vædske, i Midten nedtrykkede,
og omgivne med en rød Zirkel;

har da ordentlig gienneemgaaet de ægte Koefopper, som betrygge
sine for Bornekopper i Fremtiden; hvilket herved, paa Ære og
Samvittighed, bevidnes

af

B. Trollebony den 20 Octob Aar 1815

Fjerd
Chirurg

Frederikke Fregersløvs koppevaccinationsattest fra 1815. Da hun i 1841 søgte om optagelse ved jordemoderuddannelsen på Fødselsstiftelsen, anførte hun, at »af min Døbeattest er jeg ikke i Besiddelse, men hosfølgende Vaccinationsattest viser, at jeg er 28 Aar gammel«. (RA, Fødselsstiftelsens arkiv. Ansøgninger og attester mv. vedrørende læredøtre 1842).

Litteratur

- Erik Nørr: *Præst og administrator. Sognepræstens funktioner i lokalsamfundet på landet fra 1800 til 1841*, Kbh. 1981, s. 386-391.
- Jakob Jakobsen: *Koppe-Vaccination i et dansk Lægedistrikt gennem 150 Aar, Vejle Amts Årbog 1959*, s. 37-85 (der bl.a. indeholder analyser af de meget markante udsving i antallet af vaccinationer i Vejle lægedistrikt 1818-1958).
- Lisbeth Ulsøe: *Vaccinationernes velsignede bivirkninger – for slægtsforskere*, *Personalthistorisk Tidsskrift* 1994, s. 222-232.

97. Journal for karantænevæsenet

I 1500-1700-årene blev der mange steder i Europa indført karantæneforanstaltninger til bekæmpelse af pest. En epidemi af gul feber i Sydeuropa gav anledning til, at flere lande i begyndelsen af 1800-tallet etablerede nye karantænebestemmelser. I Danmark blev der i 1804 oprettet en karantænedirektion, og året efter indførtes der i alle havnebyer med kontakt til fremmede steder karantænekommissioner. Skibe, der kom fra steder, »i hvilke pestartet Sygdom har yttret sig«, eller havde varer ombord fra sådanne lokaliteter, kunne sættes i karantæne. Det samme gjaldt for skibe, hvis mandskab havde været udsat for »ondartede og smittende« sygdomme. Ofte bestod karantænen dog blot af fire dages observation med grundig rengøring af skibet. Proceduren fremgår af de mange opsynsmandsjournaler fra især Helsingørs karantænekommission.

Helsingørlodsen Christian Olsens beretning fra dagene 23.-27. juni 1831

(LAK, Helsingør rådstuearkiv. Karantænekommissionen. Journaler for opsynsmænd 1825-33)

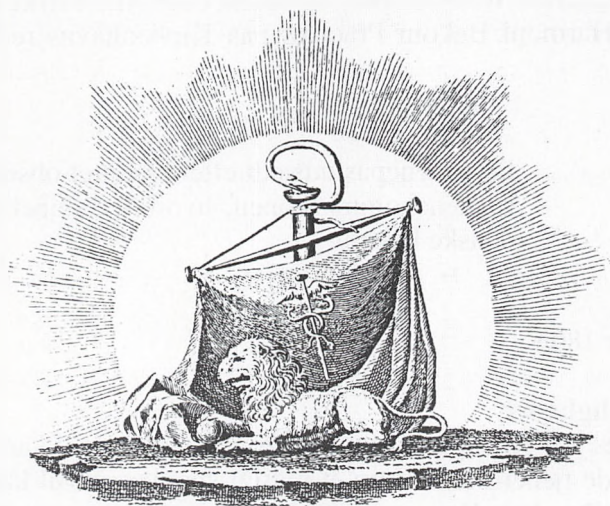
Taarsdag d. 23. Juni 1831 Om Eftermidag k[l.] 7 Blev ieg Send ombord af Den Kongelige Qvarantaine Commision i Helsingjør Som Lods og opsynsmand paa Skonerden Harmoni fort af capt[ajn] Dunbar kommende fra Betfort Bestemt til Kiøbenhavn; wed min Ankomst Ombord befant ieg Captainen og 7 Mand, som alle ware friske og wel Ombord, wi gik strags til seegls og Styrde syd efter Winden N.W. –

Fredag d. 24. Om Morgenen k[l.] 3 kom vi til Ankers paa Qvarantaine Plansen Inden for Trekroner, Samme Tid kom Jollen fra Bateriaet langs Siden og Modtog Papierne i en Blekdose for at bringe [dem] i land til Qvarantaine Huset; k[l.] 8 blev der Røget i Kahyten, og hos manskabet Under Tillogte Luger, Alle befantes Friske og vel om Bordt, k[l.] 12 kom S.T. her Profeesser Lund Langs Siden og Eftersaa Besetningen og befant dem alle Friske og weel, k[l.] 5 Eftermedag kom Qvantaine Baaden Langs Siden og medbragte en Opsynsmand. –

Løverdag d. 25. Maargenen k[l.] 6 blev der giort Rent over alt ombordt, kl. 8 blev der Røget i Kahyten i Lasten og hos Manskabet, Alt waer vel ombord, om Eftermidag Kl. 5 blev der atter Røget Over alt i Skibet, om Natten er Intet pasert, –

Søndag d. 26. Om Maargenen kl 6 blev Porret ud, Folket gik Strax i Arbejde med at Spule Deck og gjøre Rent over alt Inden Borde, besetningen befant Dem alle Friske og veel, Kl. 8 blev røget i Kahyten Lasten og hos Manskabet; paa Samme Tid blev alt Folkets gang og Køiiie Klæder taget paa Decket for at Lofte ud, Ligeledes kl. 5 Eftermidag blev der Røget i Kahyten og hos Manskabet, kl. 8 blev wagen opsat med 1 Mand om Natten er Intet pasert –

Mandag d. 27. Om Morgenen kl. 6 blev der Spolet Deck og giort rent over alt inden Borde, kl. 8 blev der Røget i Kahyten i Lasten og hos Manskabet. Alle ware friske og veel Ombord, kl. 1 Eftermidag kom S. T. her Profeeser Lund

DANSK QUARANTAINE-PASS.

Quarantaine-Commissionen i

giör hermed vitterligt: At Skibet
 fört af kommende fra bestemt
 til med Ladning af er, paa den 1 de
 Kongelige Forordning om Quarantaine-Væsenet af 3de Februaru 1805 befale-
 de Maade, her bleven undersøgt, og at Skib og Ladning, samt Besætningen
 af Mand, Skibsföreren iberegnet, og Passagerer, er befundet
 umistænkeligt for smitsom Syge.

Bemeldte Skib, med Mandskab og Passagerer, bliver derfor, paa denne
 Reise, at tilstaae frie og ubehindret Adgang til, og Samqvem med, alle Ste-
 der i Hans Majestæts Lande; ligesom det og, efter Overenskommelse med
 vedkommende fremmede Magter, kan vente Adgang til, og Samqvem med
 Havnene i Östersöen.

Quarantaine-Commissionen i den 18

Karantænepas (practica) udstedt til skibskaptajn efter overstået karantæne. Ubrugt pas. (LAK, Rønne Toldkammer. Regnskaber vedr. karantænevæsenet 1859-95, N.4).

Langs Siden og eftersaa Besetningen, og befant dem Alle Friske og veel, hvor paa Skonerden Harmoni Bekom Practika paa Kiøbenhavns red, d. 27. Juni 1831.

Kommentarer

Practika

karantænepas udstedt efter afsluttet observation af karantænekommissionen, hvorefter skibet måtte anløbe danske havne.

Lovgrundlag

Frd. af 2. februar 1805.

Anvendelsesmuligheder

Opsynsmændenes journaler giver et meget konkret indtryk af karantæne-administrationen, og de tjener derfor som et nyttigt supplement til karantænekommissionernes og Den kgl. Karantænedirektions forhandlingsprotokoller, journalsager m.v. Men opsynsmændenes journaler har et meget ensartet indhold, og den samlede informationsmængde er derfor begrænset.

Hvor findes kildetyper?

Den kgl. Karantænedirektions arkiv (1804-48) findes i Danske Kancelli (RA, DK). Karantænekommissionsarkivalier findes i visse rådstuearkiver (LAA), men samlingen fra Helsingør er usædvanligt stor (LAK).

Litteratur

Regler til Iagttagelse af Sundheds- eller Quarantaine-Commissionerne i de danske Søe-Stæder, Kbh. 1821.

98. Kyholm-pas

I årene 1826-37 fejede den første, store kolera-epidemi hen over Europa. Kun Grækenland og Danmark blev skånet. Men de danske myndigheder tog deres forholdsregler. Der oprettedes i 1831 sundhedskommissioner overalt i landet, og endvidere blev det besluttet at anlægge en karantænestation på Kyholm ved Samsø. Stationen, der stod færdig allerede i 1831, skulle tage sig af skibe, der ikke kunne nøjes med observationskarantæne (jvf. kilde 97), men måtte have hele lasten losset og rensat.

Deres Kongelige Majestæts til Danmark 2c. 2c.

Premier-Lieutenant i Søen Esaker Casper Frantz Müllers

Pladscommandant paa Kyholm.

Gjør hermed vitteligt: Da Skipper *Johan Peter Grønbech* som med sit ferende Skib *De tvindesøfne* kaldet, hjemmehørende i *Rønne*, kommet fra *Ljubeck* og bestemt til *Rønne*

har været beordret under Quarantaine i den anordnede Quarantaine-Havn ved *Kyholm*; herom har været Commandantskabets Attest eller Beviis begjerende til Foreviisning for Vedkommende, saa bevidnes herved, at bemeldte Skib *De tvindesøfne* her har udlagt sin Quarantaine *bestaaende i 10 Dages Observation og 5 Dages Ob.*

Dg da Mandskabet imidlertid ogsaa har udholdt anordningsmæssig Quarantaine, blev Skibet derefter givet Practica, med Tilladelse, ubehindret fra Quarantaineøsenets Side at fortsætte Reisen til sin Bestemmelse.

Dette til Bekræftelse under min Haand og Commandantskabets Segl.

Commandantskabet paa Kyholm, den *16te August* 1832.

Frunk.

Kyholm-pas til skipper Johan Peter Grønbech fra Rønne 1832 (LAK).

Kyholm-pas 1832

(LAK, Rønne toldkammerarkiv. Karantænevæsenets journalsager 1806-96 (N 3))

Kyholm-passet findes gengivet på foregående side.

Kommentarer

Den 16. august 1832 modtog skipper Johan Peter Grønbech på *De tvende Søstre* af Rønne Kyholm-pas efter 10 dages rensning og 5 dages observation på øen. Også mandskabet havde været i karantæne. Kyholm-stationen kunne behandle 20 skibe på én gang, men kapaciteten blev langt fra udnyttet. Med tiden gav karantæneforanstaltningerne anledning til en del irritation, eftersom de hæmmede den voksende internationale handel. Desuden voksede mistilliden til foranstaltningernes effektivitet. På Kyholm blev der allerede i 1832 slækket på de oprindelige bestemmelser, og i 1852 ophørte karantænevirkomheden på øen fuldstændigt.

Anvendelsesmuligheder

Se: Journal for karantænevæsenet (nr. 97).

Hvor findes kildetypen?

I toldkammerarkiverne (LAA).

Litteratur

Bent Rasmussen: Af Kyholms Saga. Fra Krigstiden 1801-15 og Karantænetiden 1831-59, *Fra Holbæk Amt* 1931, s. 33-66.

Erik K. Foged: Kyholm, kolera og karantæne, *Dansk medicinhistorisk årbog* 1975, s. 79-106.

Ulla Kjær: Karantænen på Kyholm, *Siden Saxo* 1993:3, s. 38-47.

99. Forhandlingsprotokol for sundhedskommission

Ved forordning af 19. juni 1831 blev det bestemt, at der skulle oprettes sundhedskommissioner i samtlige købstæder og landsogne. Kommissionerne fik til opgave at føre tilsyn med sundhedsforholdene i deres distrikter, og i tilfælde af koleraudbrud var det deres opgave at organisere hospitaler, begravelser m.v. Ligeledes påhvilede det kommissionerne at administrere de meget strenge sikkerhedsforanstaltninger, som i givet fald ville træde i kraft. Da landet i 1853 blev ramt af den anden verdensomspændende koleraepidemi, var det kommissionerne rundt om i landet, der ledede kampen mod sygdommen, og denne indsats kan man følge gennem de bevarede forhandlingsprotokoller.

Forhandlingsprotokol fra Roskilde sundhedskommission 1853

(LAK, Roskilde rådstuearkiv. Forhandlingsprotokol for sundhedskommissionen 1853-57)

1853 den 9de Juli var den under gaars dato af Communalbestyrelsen udvalgte Comite i Anledning af Choleraepidemien, bestaaende af Justitsraad Raadmand Holm og Borgerrepræsentanterne R. Lassen og Agent Svane, samlet for at foranstalte de fornødne Forberedelser med Hensyn til den udbrudte Cholera i Kjøbenhavn, for saavidt den kan befrygtes at udbrede sig her i Byen. – Comitéen havde først begivet sig til den Bygning som den samlede Communalbestyrelse havde bestemt til Hospital og taget de nødvendige Forholdsregler for uopholdelig at faae denne Bygning indrettet paa den hensigtsmæssigste Maade.

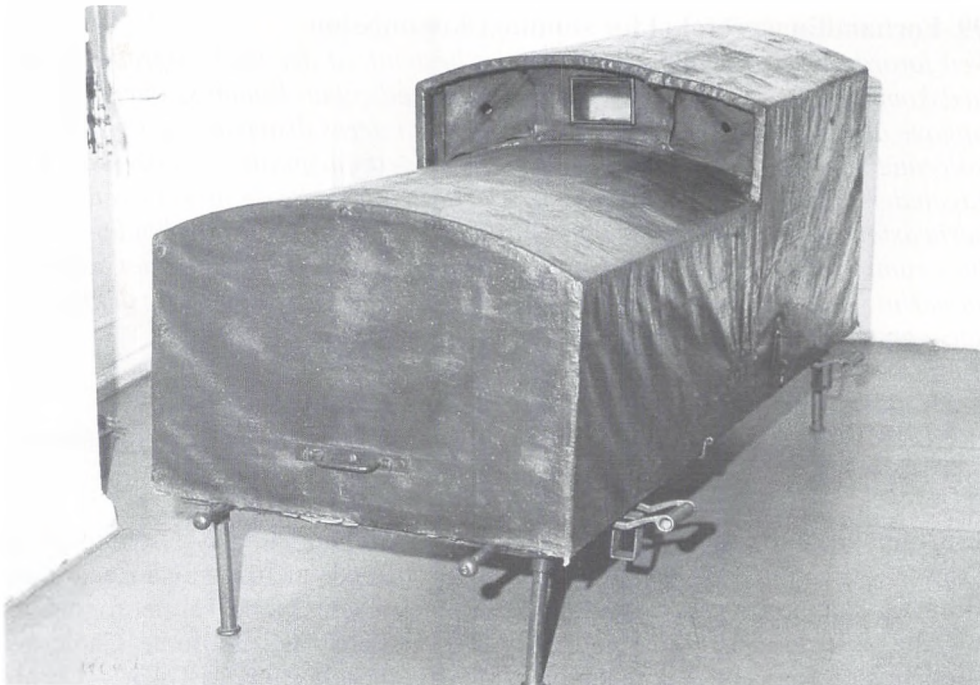
Ligeledes besluttede Comitéen sig indtil videre at holde et ordinairt Møde hver Tirsdag Formiddag kl. 11 paa Raadstusalen, hvorom Politimesteren og Districtslægen blive at underrette. (...)

I Henhold til den Fuldmagt som Communalbestyrelsen har overdraget Comitéen til at vælge et Par agtede Mænd udenfor deres Midte til at slutte sig til den udnævnte Comité var man enig om at anmode domprovst Ridder Ortwed og Garvermester Winther om at tiltræde samme. (...)

1853 den 12te Juli blev afholdt et ordinairt Møde.

Det bemærkes, at i Henhold til den sidst tagne Beslutning var Justitsraad Ridder Foss qva Politimester og Districtslæge Seidelin meddeelt skriftlig Underretning om de ordinaire Møders Afholdelse (...). Justitsraad Foss bemærkede, at han (...) under Gaars dato havde udfærdiget en Kundgjørelse, som vil blive indrykket i denne Kjøbstads Avis i aften om Gadernes Feining og Besprøitning med Vand samt Rendestenes og Slusers Udskylling m.m., det første i Reglen hver anden dag, det sidste daglig og forøvrigt det hele saa ofte det gjøres Behov. (...)

Det bemærkes at domprovst Ridder Ortwed havde skriftlig tilmeldt Comitæens Formand at han var villig til at tiltræde dens Forhandlinger, hvorimod Garvermester Winther havde undskyldt sig, formedelst Sygdom. (...) Districtslægen bemærkede, at det var ønskeligt, at det foruden de Foranstaltninger til Reenlighed som allerede vare iværksatte, nøie blev paaset at de Fattiges Huse

Kolerabåre fra den store epidemi i 1853. Den syge var unægtelig stærkt afsondret fra omverdenen! (Medicinsk-historisk Museum).

dagligen blev udluftede og udrensede og at der blev draget Omsorg for, at der leveredes frisk Halm til deres Senge. I den Anledning besluttede Comiteen sig til igjennem Avisen at opfordre Avlsbrugerne til enten for eller uden Betaling at komme de Fattige tilhjælp med frisk Foder til deres Senge. (...) Comitéen besluttede at forsaavidt Cholera skulde udbryde heri Byen, forinden Sygehuset var istand, maatte man tage sin Tilflugt til Fattighuset, hvorom Formanden paa-tog sig at underrette Fattigkommissionens Formand. (...)

1853 den 17de Juli blev afholdt et extraordinairt Møde.

Paa Foranledning var Oldermændene og Bisidderne for Liiglauget mødte og erklærede disse paa Laugets Vegne at med Undtagelse af Bødker Andersen, Maler Schwartz, Skomager Fincken og Snedker Oppenheuser var Liiglauget villigt til som med andre Liig at bortbære de Personer, som maatte blive bortrevne af Cholera, dog saaledes, at den Deel som kunde tilkomme de fire nævnte Liigbærere anvendes til derfor at leie en Vogn og tvende Personer som kunde være behjælpelige med Ligenes Transport til Kirkegaarden.

Comitéen var enig om at antage practiserende Læge Liebenberg under Districtslægens Overtilsyn til at være fast Læge ved Sygehuset, saaledes at han fra det Øieblik han tiltræder sin Virksomhed ved Sygehuset renoncerer paa sin øvrige Praxis samt forpligter sig til at leie Bolig hos Fabrikeur Böttiger, modtager alle Sygeanmeldelser, foranstalter de Syge afhentede af de antagne Porteu-

rer samt i Et og Alt behandler de Syge (...) Doctor Liebenberg, som var tilstæde, vedtog dette med sin Underskrift. D. Liebenberg.

Comiteen besluttede strax at anskaffe den fornødne Brændsel til Sygehuset. – Ligeledes maatte man bestemme at det underste, lille Værelse ved Kjøkkenet i Sygehuset blev anvendt til Opholdssted for Gangkonerne og at lade Loftet indrette til Opholdssted for Vogterne og Porteurerne. (...) Comitéen havde taget den Bestemmelse at indrette et Liighuus paa Graabrødre Kirkegaard og var allerede saavidt fremmet, at det vil blive færdigt imorgen. Ligeledes tog man den Beslutning at henvende sig til nogle af Snedkerne her i Byen for at have Liigkister færdige i paakommende Tilfælde, – hvilke man antog at burde være forsvarelig begede indvendig. (...)

1853 den 19de Juli blev afholdt et ordinairt Møde.

Det bemærkes, at heri Byen havde været et eneste Choleratilfælde, hvorved Gjæstgiverforpagter Jensens Kone i Møllehusene var afgaaet ved Døden den 16de dennes om Morgen; derimod var fra den 17de til dato anmeldt trende Patienter som vare henlagte paa Fattighuset (...) men vare efter Districtslægens Yttringer (...) for disse intet Tilfælde viist sig som kunde betragtes som Choleralignende, men antog han at disse Sygdomme væsentlig vare fremkomne af Angst. (...) Slutteligen bemærkede man at Cholerahospitalet vil være færdigt til at modtage Patienter førstkomende Fredag.

1853 den 21de Juli blev afholdt et extraordinairt Møde.

Practiserende Læge Liebenberg, som strax var gjort bekjendt med den Beslutning som Comiteen sidst havde taget, nemlig at tiltræde sin Virksomhed den 19de dennes med 4 rbdllrs diæter, uanseet at ingen Choleratilfælde var tilstæde heri Byen som krævede hans Virksomhed, havde igaarmorges for Formanden erklæret, at han ikke troede sig forpligtet til at tiltræde sin Virksomhed for Comiteen, forinden et virkeligt Choleratilfælde vilde vise sig og som vilde blive at behandle paa Sygehuset. Da det nu er en Selvfølge, at ingen af Comittees Medlemmer, med Undtagelse af Districtslægen, kan være istand til at bedømme, hvorvidt de Syge som melde sig, virkelig lide af mistænkelig lignende Choleratilfælde eller andre Sygdomme, saa maatte Comiteen, der antog at have gjort Sit til at Syge strax kunde blive behandlede af en autoriseret Læge, overdrage denne Sag og de dermed forbundne Foranstaltninger til Byens offentlige Læge districtslæge Seidelin, som saaledes maa sørge for at de Syge, som anmeldes for ham eller practiserende Læge Liebenberg uden Ophold kunne blive tagne under Behandling. (...)

1853 den 26de Juli blev afholdt ordinairt Møde.

Formanden maatte bemærke at saavel han som de øvrige af Comittees Medlemmer havde gjort sig Umage for i længere Tid at tilveiebringe saavel qvindelige som mandlige Sygevogtere, men som disse vare antagne den ene dag havde de frasagt sig Bestillingen den anden Dag, saaledes at Anskaffelsen af disse Personer havde været det Vandskeligste for Comiteen at iværksætte. Imidlertid havde man nu tilveiebragt tvende qvindelige og 4 mandlige Sygevogtere som idag vare mødte for at træffe nærmere Accord med dem (...)

Da det var forebragt Comitéen at i et Sogn, omtrent et Par Miil herfra Byen, hvor en Reisende var bleven syg af Cholera, var omventileret at føre ham til Cholerahospitalet her i Byen, saa, da Comitéen var af den uforgribelige Mening at man ikke kunde være forpligtet til her at modtage i Hospitalet Syge fra andre Jurisdictioner, maatte man overlade Politimesteren her i Byen at tage de Foranstaltninger som han maatte ansee hensigtsmæssigt til at forebygge saadanne Syges Transport hertil Byen.

(Roskilde slap billigt – kun en halv snes personer bukkede under for koleraen. Epidemien kulminerede i tiden omkring den 1. september. Her er et par notitser fra denne periode:)

1853 den 30te August blev afholdt ordinairt Møde.

Arbeidsmand F.G. Sandell var igaar afgaaet ved Døden af Cholera paa Hospitalet, og var der strax sørget for at Hospitalet tilstrækkelig var udrøget og udluftet, Sengen og Sengklæderne gjenemrøgede og udluftede samt Liget, da det henimod Aften blev lagt i Kisten, belagt med Meelkalk, og saasart dette var fuldbragt var Liget igaar Aftes bleven bragt og i Lighuset paa Graabrødrekirkegaard. (...)

1853 den 2den September blev afholdt extraordinairt Møde. (...)

Da Sygdommen saaledes i de senere Dage har udbredt sig besluttede Comitteen sig til at den imellem samme og practiserende Læge Liebenberg indgaaede Accord strax maa træde i Kraft, men da Liebenberg har erklæret, at han helst ønskede sig fritaget for at tiltræde sin Function for Comitteen, da han havde faaet en deel Praxis som det vilde genere ham at afgive, saa besluttede Comitteen paa Districtslægens Anbefaling at antage istedetfor Liebenberg Stud. med. & chirg. P. Seidelin, som under 1ste dennes af det kongelige Sundhedscollegium var autoriseret til at assistere som Læge i Roskilde under en Choleraepidemi.

Kommentarer

Begede	overstrøget med beg.
Jurisdiktion	retskreds.
Liiglauget	ligbærerlaug, bestående af håndværkere.
Qva	i sin egenskab af, som.
Renoncerer	giver afkald på.

Lovgrundlag

Koleraepidemien i 1853 stimulerede sundhedslovgivningen, og i de følgende årtier udkom der en række love om bekæmpelse af epidemiske sygdomme. Lovene af 1. maj 1868 og 2. juli 1880 (hvoraf sidstnævnte afløste den grundlæggende karantænefrd. af 8. februar 1805) søgte at begrænse indførslen af smittomme sygdomme, især ad søvejen. Lov af 20. april 1888 og afløseren, lov af 31. marts 1900, beskæftigede sig derimod med offentlig behandling af de sygdomme, der havde vundet indpas i Danmark.

Anvendelsesmuligheder

Sundhedskommissionsprotokollerne giver ikke blot et billede af sygdommens hærgen, i dette tilfælde koleraen, men også af myndighedernes og befolkningens reaktioner og af relationerne mellem myndigheder og befolkning. Møde-referaterne i forhandlingsprotokollen giver indtryk af, at sundhedskommissionen i Roskilde fungerede særdeles effektivt. Men man havde jo også københavnske erfaringer at trække på (her brød sygdommen ud den 11. juni).

Sundhedskommissionsprotokollerne er også centrale kilder til lægevidenskabens og den medicinske forsknings historie. Ved bekæmpelsen af koleraen blev der lagt afgørende vægt på udluftning og renlighed, og dette var helt i overensstemmelse med miasmelæren, der var den fremherskende epidemiteori omkring 1850. Miasmer var uforklarlige giftstoffer, der kunne opstå spontant på steder med urenheder og stillestående luft. Miasmateorien stod i modsætning til teorien om, at infektioner blev udbredt ved smitte – en teori, der først blev almindeligt accepteret efter opdagelsen af bakterier i 1870'erne. Miasmatikerne afviste dog ikke, at visse sygdomme som f.eks. syfilis blev udbredt ved smitte. I praksis var der heller ikke så stor forskel på de to holdninger. Karantænebestemmelser imødekom således både smitteteoretikernes ønske om at fjerne muligheden for smitte og miasmatikernes ønske om at fjerne den syge fra den befængte lokalitet. Og den miasmatisk motiverede renlighedsoffensiv betød jo reelt, at smitterisikoen ved kolera blev væsentlig formindsket.

Hvor findes kildetyper?

I diverse rådstue-, kommune- og retsbetjentarkiver (LAA).

Litteratur

Helle Blomquist: Kolera og rent vand. Undersøgelse af sundhedskommissioner 1858-1900 vurderet på baggrund af en teori om retsudviklingen, *Arkiv* 1990, s. 27-48.

Gerda Bonderup: »Cholera-Morbro'er« og Danmark. Billeder til det 19. århundredes samfunds- og kulturhistorie, 1994.

Grethe Ilsøe: Sundhedskommissionsmateriale fra landsogne, i: Poul Thestrup (red.): *Brug sognekommunearkiverne*, Arkivserien nr. 21, 1983.

Signe Mellempgaard: *Distriktslægen og læsøboerne*, 1992, s. 49-53. (Bl.a. om medicinsk teori i 1800-tallet).

Erik Nørr: *Præst og administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841*, Kbh. 1981, s. 392-99.

100. Protokol over skadelige næringsbrug

Koleraepidemien dannede baggrund for lov af 12. januar 1858, der opfordrede de kommunale myndigheder til at udarbejde sundhedsvedtægter, og i løbet af 1860'erne blev der etableret sådanne for en række landsogne og (især) købstæder. Samtidig blev der ved Københavns politis reorganisering 1863 ved siden af ordens- og kriminalpolitiet oprettet et 3. inspektorat med ansvar for sundheds- og sædelighedsforhold. Dette inspektorat fungerede som udøvende myndighed for hovedstadens sundhedskommission, der havde politidirektøren som formand og chefen for 3. inspektorat som sekretær.

De tidlige sundhedsvedtægter handler i stor udstrækning om sikring af vandforsyningen og renlighed af gader og veje, men herudover indeholder de københavnske også detaljerede retningslinier for kontrol med skadelige næringsbrug, næringsmidler, boligforhold (bl.a. overbefolkede beboelseslejligheder), logihuse og herberger, fabrikker m.m. Sundhedspolitiet førte særlige protokoller for flere af sagområderne, deriblandt (sundheds-)skadelige næringsbrug.

Protokol over skadelige næringsbrug i København 1887-1929

(LAK, Københavns politis arkiv. 3. inspektorat. Protokol over skadelige næringsbrug B, 1866-91)

Protokollens side 257 findes gengivet på næste side.

Kommentarer

Den 10. maj 1887 fik Emil Rheinländer den københavnske sundhedskommissions (S.K.) tilladelse til at drive slagterforretning i stueetagen af forhuset til ejendommen Valdemarsgade 34 på Vesterbro. Tilladelsen blev givet på den betingelse, at »det til Kontor og Opholdsværelse ved Siden af Kjøduksalget værende Værelse maa ikke benyttes til Natteophold eller Sovested«. Rheinländers tilladelse blev benyttet af hans to efterfølgere. Herefter blev forretningen omdannet til ismejeri. Men i 1897 rykkede der på ny en slagter ind i huset, og han måtte indhente en ny tilladelse fra sundhedskommissionen. Den 4. januar 1904 gav kommissionen lov til at anvende det bag butikken liggende kontor og opholdsrum til »Hakkerum«. I 1921 tillod sundhedskommissionen på ny at bruge lokalerne til »Blodpølse-fabrikation og Udsalg, efter at det en Tid har været anvendt til andet Brug«. I 1926 blev der givet grønt lys for en saltekælder, i 1928 for et kølerum i samme kælder og i 1929 for en kogekedel i tilberedningsrummet.

Endelig kan der være grund til at lægge mærke til de to kolonner yderst til højre. Endnu i slutningen af 1800-tallet havde København en ganske betydelig bestand af svin og kreaturer, og sundhedspolitiet førte da også særlige protokoller over dette husdyrhold. Dyrene levede bl.a. af affaldsprodukter fra den omfattende brændevinsfremstilling.

Litra B. N ^o 299. V Næringsbrugernes fulde Navn og uvrige Næringsvei.	Gade og Husnummer.	Etage, For-, Bag- eller Sidehus.	Dato af Nærings- alkomst og af Sundhedspolitiets Tilladelse, hvor saadan laves.	Ved Kohold og Svinchold anføres	
				Stalde- nes og Svine- stienes Antal.	Kreatu- rernes Antal.
Emil Rheinlander, Slagter	Valdemars- gade N ^o 34	Stue i Forhus.	S.P. Tilladelse 10. Mai 1887.	1	1
Peter Petersen, Slagter	do	do	do	do	✓
Louise & Følner Sejersvej.	do	do	do	do	1/2 ✓
Edward Hansen Slagter	do	do.	S.P. Till. af 2/2 97 Ant. 10/10 98		
Brødrene Holm - Slagtere	do	do	do		
F Lauribjerg	do	do	do		
Frederik Allen Slagter	do	do	do 7/5 00		
E Petersen.	do.	do.	do. 4/2 97	14/10 1897	
Krieger	do.	do.	do.		
Kjølsholm - do -	- do -	- do -	- do -		
F. H. Hennings - do -	- do -	- do -	- do -		
C. E. Schmitz - do -	- do -	- do -	- do -		

Bemærkninger.

Det til Rensning og Opbeholdsvarelse ved Siden af Hjødindsalget
varende Hjødindsalget Valdemarsgade maaske benyttet til Skatteophold
eller Lovsted.

Under 6/2 97 har S. N. tilladt en Gjenaabning af Hjødindsalget.

--- 4/1 04 er det bag sigtende begynde Rensning og Opbeholdsvarelse tilladt de Rensnings

--- 27/2 og 13/2 1920 har S. N. paany tilladt Rensning og detail Forrensning af Rensnings-
fabrikation og Stald, ofte at det end Vid. har været adskilt til andet Rensning.

Ans 1920 den 20 Marts har S. N. tilladt de Skatte og Rensnings

Rensnings- Tilladelse omfatter Rensning samt de bagved liggende

Tilladelse omfatter Rensning samt en i Rensnings- og Skatte

Ans 1923 den 16 Marts S. N. till. Indledning af et Rensning i Læderens

Ans 1924 d. 7/4 S. N. till. Ans. af en Rensning i Rensning - Rensning -

Slagterforretningen Valdemarsgade 34 i protokol over skadelige næringsbrug i København
1866-1929, s. 257 (LAK).

Lovgrundlag

Københavns sundhedsvedtægt af 15. juni 1886. Her inddeltes skadelige næringsbrug i to klasser (i henhold til lov af 18. marts 1852). Slagteri hørte til i den »farlige« klasse 1, mens pølsefabrikation forekom i klasse 2. Der måtte kun efter ganske særlig dispensation etableres virksomheder af 1. klasse i det centrale København, og uden for dette område måtte det kun ske med sundhedskommissionens samtykke.

Anvendelsesmuligheder

Protokollerne over skadelige næringsbrug giver et overblik over placeringen af bestemte typer af erhvervsvirksomheder i slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af dette århundrede. Sammen med inspektoratets journalsager, der bl.a. indeholder politirapporter i anledning af klager, belyser dette materiale storbyens miljøproblemer i den pågældende periode.

Hvor findes kildetyper?

I Københavns politis arkiver (LAK, Københavns Politi. 3. inspektorat).

Litteratur

Det københavnske sundhedspolitis arkiv er bl.a. blevet udnyttet i: Richard Willerslev: *Sådan boede vi. Arbejdernes boligforhold i København omkring 1880*, Kbh. 1979 og Ole Hyldtoft: *Københavns industrialisering 1840-1914*. Kbh, 1984.

101. Kredslæges eftersynsprotokol

Loven om indretning af embedslægevæsenet fra 1914 indeholder en fyldig redegørelse for kredslægernes virkefelt. Der var ingen principielle nyheder i forhold til de instrukser, som forgængerne – distriktslægerne – virkede under, men kredslægen fik væsentligt flere typer af institutioner og virksomheder at føre tilsyn med. Listen over »Anstalter, hvor flere Mennesker holdes samlede« omfatter bl.a. alderdomshjem, plejeanstalter, børnehjem, vuggestuer, skoler og arbejderboliger. Ligesom distriktslægerne havde kredslægerne pligt til at føre embedsbøger, og i det følgende bringes nogle notitser fra en sådan tidlig protokol.

Eftersynsprotokol fra Københavns amts nordre lægekreds 1915

(LAK, Københavns amts nordre lægekreds arkiv. Eftersynsprotokol 1915-31)

1915 Mogensens Svineopdrætningsanstalt Buddinge 20/7. I Anledn[ing] af nogle Klager, der var komne off[entlig] frem, over stærk ilde Lugt fra Mogensens Svineopdrætningsanstalt i Buddinge, foretoges Eftersyn d. 20/7. Hr. Mogensen var ikke selv tilstede, men der var 2 Arbejdere, som forestod Tillavning af Svinefoderet, som viste mig omkring og gav Oplysning om Virksomheden.

Der fandtes Ca. 3-400 Svin i lyse, luftige, godt indrettede og smukt renholdte Stalde. Hvert Rum var delt i 2 uden Skillerum, saaledes at den forreste – nærmest Bidetruget, der var af Jern og let at holde rent – var af Cement, medens den bagerste Halvdel af Rummet var hævet ca. 15 Centim[eter] og af Planker med Cementunderlag. Afløb fandtes i alle de forreste Rum, saaledes at jævnlige Udskylninger kunde finde Sted. Der var overalt strøet med Savsmuld, og der bemærkedes ingensteder nogen ubehagelig Lugt; tværtimod var der god, frisk Luft overalt. Intet steds saas Fækalier ophobede. Man kan godt betegne dem som Mønsterstalde. Fodringen foregik Kl. 5-6 Morgen og Kl. 5-6 Aften, aldrig paa andre Tider. Naar Svinene har ædt sig mætte, lægger de sig strax op paa Plankegulvet og fordøjer. Ved Eftersynet, der fandt Sted omtrent Kl. 2 Eft[er]m[iddag], laa de fleste paa dette Plankegulv. Dyrene var rene og smukt holdte, i god Fodertilstand.

Ved Siden af disse Stalde, men adskilte derfra ved en Mur med Dør i, fandtes et Rum, i hvilket tilberedtes Svinefoder. Det gik for sig paa følgende Maade: Paa den ene Langvæg – omtr. paa Midten – fandtes en Maskine til Findeling (Knusning) af Slagteriaffald af alle Slags med en stor Tragt foroven og et Rør paa Siden, hvor det findelte Svinefoder kom ud. Dette flød som en tyk Grød ud over Cementgulvet – i hvilket der i øvrigt var Rist med Afløb til Kloaken – omkring Maskinen saaledes, at Arbejderne vanskelig kunde undgaa at træde deri, naar de skulde hælde i Tragten, hvad der skete ved Hjælp af Spande. Derefter bæres dette findelte Svinefoder til en i samme Rum staaende stor Dampkogebeholder af solidt Jern – nærmest lignende en Autoklave – for fra denne efter Kogningen at føres til en ved Siden af staaende eller rettere op-

hængt Aftapningsbeholder med Afløb for Fedt og Vand i Bunden. Dampfyret fandtes i et Rum ved siden af det omtalte.

Endvidere fandtes i det førstomtalte Fabrikationsrum en stor Plankekasse fra Vinduet og langs den ene Væg, i hvilken blandedes Mask og Affald fra Restaurationskøkkener etc. Der var ingen ilde Lugt ved Masken men vel ved Affaldet, naar der blev rodet op deri. Derimod var der en stærk fad og delvis raadden Lugt i hele Rummet, hvilken stammede fra det knuste Svinefoder omkring den først omtalte Maskine.

Udenfor dette Rum var en Plads, der paa et mindre Stykke var belagt med Brædder. Dette brugtes til Oplag og Trampning af Mask. Over Taget saas foruden en del Aftrækksskorstene fra Svinestaldene og de omtalte Maskinrum et ikke videre højt op over Tagryggen ragende Jernrør, hvorigennem udstrømmede en stærk ildelugtende, branket Lugt, som af svedne Køddele. Denne Lugt var tydelig i længere Afstand fra Anstalten, navnlig med Vindretningen, og har med Rette givet Anledning til Klagerne.

Det tilføjes, at i Tilberedningsrummet stod et Par Zinkbeholdere med Fedt, der sagdes at skulle sælges til Sæbe. (...)

Knuusemaskinen bør anbringes saaledes, at Paafyldningen kan ske mere mekanisk, hvorved det undgaas, at Arbejderne kommer i saa direkte Berøring med det ukogte Slakteriaffald. Dernæst bør den knuste Masse føres fra det omtalte Rør paa Siden af Knusemaskinen igennem lukket Rørledning til en lukket Beholder, der anbringes paa en saadan Maade, at Indholdet allene ved Tyngdekraften kan føres fra denne over paa Dampkoge kedlen. Herved undgaas formentlig den ilde Lugt, og det muliggøres at holde Rummet rent. Der bør indrettes et særligt Rum til Fedtbeholderen. I Gaarden bør indrettes en mere hensigtssvarende Maskekule paa en saadan Maade, at Masken let kan tømmes ind i Beholderen, hvor den blandes med Affaldet fra Restaurationskøkkener. Naar Masken dækker dette, tror jeg ikke, der let kommer ilde Lugt derfra.

Endelig bør der bygges en 50 Al. høj Fabriksskorsten, hvortil saavel Røg fra Dampkedlen, som den ildelugtende Luft fra Kogekedlen kan føres. Formentlig vil disse Foranstaltninger være tilstrækkelige til at afhjælpe de paaklagede Ulæmper.(...)

Gjentofte Børneasyl 13/7 er anlagt af Provst Bojsen, som har købt Grunden og bygget Asylet og givet Legatet (ca. 20000 Kr), som Sognepræsten administrerer som Formand for Asylbestyrelsen. Forstanderinde er Frk Marie Weilby, som lønnes med 800 Kr. aarlig paa egen Kost. Hun har ingen Hjælp, men hun har frit Hus, Brændsel og Gas. Saa skal hun selv lægge Klude, Koste etc. til til Rengjøring. Hun læser med Børnene, lærer dem at skrive og tælle, underholder dem efter System: Frøbe[ll]sk Børnehavegerning. – Hjemmet er for Børn fra 2-7 Aar, om Sommeren fra 7-6, om Vinteren fra 8-4. Børnene faar gratis Mælk hele Aaret rundt, men maa ellers selv have Mad med. I et af Værelserne staar en temmelig bred Seng, hvori 6 Børn plejer at sove til Middag sammen medens de øvrige anbringes paa Madrasser paa Gulvet. Der er nu 30-35 Børn. Der kan være 50, og der har ofte været 50. Asylet er brugeligt om end langt fra Moderne

indrettet. Det holdes meget pænt, men det kunde dog nok trænge til lidt Modernisering.(...)

Gjentofte Vuggestue 13/7 bestaar af Opholdsstue og Soveværelser. Der er Plads til 10 Børn under 2 Aar. De betaler intet, men faar Maden. Gifte Folks Børn har Fortrinsretten. Forstanderske er Enke Anna Hansen, der faar 60 Kr. maanedlig paa egen Kost. Hun skal tillige heraf betale Pigeløn og Kost til en saadan. Dr. Petersen er Vuggestuens Læge og kommer, naar han kaldes. Vuggestuen er for mørk og Huset i det hele fugtigt. Forstanderskens Soveværelse er et mørkt Hul, som det absolut bør forbydes at bruge til Soveværelse eller Opholdsrum. Hele Bygningen burde nedrives, og Pladsen udnyttes paa mere tidsvarende Maade.(...)

Haandkøbsudsalg 10/9 Lyngby Apotheks 2 Haandkøbsudsalg hos Købm[and] Bentzen i Holte og hos Købmand Aagaard, Holte, synedes. Begge Steder fandtes en Del Preparater, for hvilke der ikke var angivet Sammensætningen, ligesom der fandtes enkelte med Angivelse af Brug mod bestemte Sygdomme. Paataltes. – Iøvrigt var Udsalget all right.

Kommentarer

Autoklave

kar, der kan lukkes lufttæt og tåle stærkt tryk.

Mask

rester ved brændevinsfremstilling.

Frøbelsk børnehavegerning

en pædagogik, der er opkaldt efter tyskeren A.W.F. Fröbel (1782-1852). Fröbel lagde vægt på børns udvikling gennem leg; han fandt, at dette var mindst lige så vigtig som indprentning af kundskaber.

Lovgrundlag

Lov af 21. april 1914.

Anvendelsesmuligheder

Kredslægernes embedsbøger kan anvendes til forskning i både medicin- og miljøhistorie og har desuden værdi ved udforskning af sociale institutioners historie. Der er dog stor forskel på værdien af bøgerne i de enkelte kredslægearkiver, og ikke alt blev registreret. Kredslægen i Københavns amts nordre lægekreds begyndte den her citerede eftersynsprotokol med følgende ord: »I denne Protokol er kun indført nogle faa af de vigtigste Eftersyn. At indføre alle, vilde blive temmelig uoverkommeligt og lidet formaalsmæssigt«.

Hvor findes kildetyper?

I kredslægearkiverne (LAA).

102. Patientprotokol

I 1806 blev det bestemt, at der skulle oprettes 1-2 sygehuse i hvert amt, hver med 24-36 senge, og fra 1820 kan der noteres en jævn vækst i antallet af provinssygehuse. I 1880 var det samlede antal nået op på 83, og 1918 var det 154. En central kilde er i denne sammenhæng patientprotokollen, der rummer en række vigtige oplysninger om den enkelte patient.

Den dramatiske udvikling i tiden efter 1880 må ses i sammenhæng med periodens epidemilove (bl.a. loven af 20. marts 1888, der åbnede mulighed for vederlagsfri sygehusbehandling af patienter med farlige, smitsomme sygdomme) og med sygekasseloven af 12. april 1892, der fastslog, at medlemmer af anerkendte sygekasser havde ret til gratis sygehusbehandling. Staten skulle i så fald betale halvdelen af udgifterne, mens sygekassen måtte klare resten.

Patientprotokol fra Allinge sygehus april-juni 1910 (LAK, Allinge sygehus arkiv. Patientprotokol 1910-27)

[Venstre side:]

[Nr.]	Navn	Stilling	Opholdssted	Alder
[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
1.	Christine Lund	g. m. Arbejdm. Laurits L.	Sandvig	73
2.	Anna Bendtsen	g. m. Stenhugger Vilhelm B.	Allinge	30
3.	Signe Hammer	g. m. Kusk Georg H	Allinge	44
4.	Anna Andersen	g. m. Stenhugger Morten A.	Sandvig	51
5.	Johannes Christensen	Vognmandskusk	Allinge	27
6.	Jens Christiansen	Tjenestekarl		16
7.	Astrid Nielsen	D. af Arbm. Morten Nielsen	Sandvig	14
8.	Juliane Birch	g. m. Parcellist Jens Birch	Ruthsker	45
9.	Sigfred Hansen	S. af Husmand Johannes H.	Rø	8
10.	Hans Peter Vang	Fisker	Vang, Ruthsker	62
11.	Johan Persson	Stenhugger	Allinge	61
12.	Peter Hansen	Stenhugger	Allinge	54
13.	Johannes Peter Nielsen	S. af Stenhugger Lars Johan N.	Allinge	14

[Højre side:]

[Nr.]	Sygdom	Indlagt	Udgået	For Regning
[6]	[7]	[8]	[9]	[10]
[1.]	Bronchiitis Emphysema	19/4	23/4	Allinge Kommune
[2.]	Graviditas Anæmia	30/4	13/6	
[3.]	Cystitis Anæmia	6/5	16/7	Allinge Stenværkers Sygekasse
[4.]	Anæmia	10/5	12/6	Egen
[5.]	Vulnera contusa capitis	12/5	26/5	Egen
[6.]	Vulnera contusa capitis	15/5	16/5	Egen
[7.]	Atheroma temporis	24/5	2/6	Bornh[olms] Granit- værks Sygekasse
[8.]	Lipoma femoris	31/5	12/6	Ruthsker Sygekasse
[9.]	F.b. catarrhalis	17/6	20/6	Rø Sygekasse
[10.]	Hæmarthrus genus sin.	18/6	18/9	Egen
[11.]	Neurasthenia	20/6	26/8	Allinge Stenværkers Sygekasse
[12.]	Panophthalmia	27/6	28/8	Allinge Stenværkers Sygekasse
[13.]	Spondylitis	4/1	27/4-1911	Allinge Stenværkers Sygekasse

Kommentarer

Allinge sygehus oprettedes 1910, det havde 10 sengepladser, og modtog patienter fra Allinge-Sandvig købstad og fra Olsker, Rutsker og Klemensker sognekommuner. Kildeteksten omfatter sygehusets 13 første patienter. Udover patientjournalen førte Allinge sygehus også en mere regnskabsorienteret journal. Det fremgår her, at sygehuset krævede kaution ved indlæggelsen; for nogle af de personer, der stod uden for sygekasse, blev kautionen erlagt af et familiedlem.

Anæmia	blodmangel.
Arbm., Arbejdm.	arbejdsmand.
Atheroma temporis	en med godartig masse opfyldt svulst, opstået ved tilstopning af en talgkirtels udførselsgang.
Bronchitis Emphysema	lungeemphysem, dvs. sammensmeltning af flere mindre lungeblærer til større blærer.
Cystitis Anæmia	blodmangel i kombination med blærebetændelse.
D.	datter.
F. b. catarrhalis	katar.
G. m.	gift med.
Graviditas Anæmia	blodmangel i kombination med graviditetsproblemer.

Hemarthrus genus sin.	blodansamling i et led.
Lipoma femoris	fedtsvulst.
Neurasthnia	nervesvækkelse
Panophthalmia	øjenbetændelse.
S.	søn.
Spondylitis	betændelse i rygraden.
Vulnera contusa capitis	kvæstelser i hovedet.

Lovgrundlag

Kgl. reskript af 6. juni 1806.

Anvendelsesmuligheder

Patientjournaler har først og fremmest medicinhistorisk interesse, idet de fleste journaler indeholder langt flere lægelige oplysninger, end det er tilfældet i nærværende eksempel. Til gengæld har protokoller af »Allinge-typen« værdi for social- og administrationshistorisk forskning, da de bl.a. kan belyse udbredelsen af sygekasser på forskellige tidspunkter.

Hvor findes kildetypen?

I sygehusarkiverne (RA og LAA).

Litteratur

Signild Vallgård: *Sjukhus och fattigpolitik – Et bidrag til de danska sjukhusens historia 1750-1880*, Kbh. 1985.

Henrik Gautier: Sygehusvæsenet som kommunal opgave i det 19. århundrede, i: Jan Kanstrup og Steen Ousager (red.): *Kommunal opgaveløsning 1842-1970*, Kbh. 1990, s. 163-180.

103. Medicinalberetning

Medicinalberetningerne er ubetinget den vigtigste af alle kilder til sundhedsvæsenets udvikling efter 1800. De blev indført i 1803, idet formålet var at give det nyoprettede Sundhedskollegium »nøiagtig Efterretning om alt, hvad der angaaer den offentlige Sundheds-Pleie, eller maatte tiene til dennes Befordring, for derved, at sættes i stand til, at foreskrive de tjenligste Forholds-Regler i de jævnligens herskende Sygdomme«.

Omkring 1920 var proceduren den, at alle praktiserende læger og helbredelsesanstalter leverede indberetninger til den lokale kredslæge, der sammenfattede oplysningerne i skemaform. Skemaet bestod af et statistisk afsnit og et afsnit med overskriften »Andre Meddelelser«, hvor det var muligt at give en uddybende beskrivelse af årets begivenheder. Kredslægen indsendte herefter skema og bilag til amtslægen, som udfyldte et tilsvarende skema for hele amtet og videresendte hele materialet til Sundhedsstyrelsen.

Medicinalindberetningerne fra 1918 bærer stærkt præg af den voldsomme influenzaepidemi (»Den spanske syge«). Alligevel giver omstående beretning fra Esbjerg lægekreds et udmærket billede af medicinalindberetningernes form i årene omkring 1920. Redegørelsen fra Esbjerg efterfølges af en indberetning fra en praktiserende læge i Viborg, der er usædvanlig ved, at den udelukkende omhandler »Den spanske Syge«, og at den så detaljeret beskriver sygdommens epidemiologi.

Medicinalberetninger fra Esbjerg og Viborg 1918

(RA, Sundhedskollegiet/Sundhedsstyrelsens arkiv. Medicinalberetninger. Jylland 1918)

1. Medicinalberetning fra Esbjerg lægekreds 1918

A. Statistisk Afsnit

Dette afsnit findes gengivet på side 447-448.

B. Andre Meddelelser.

I Medicinalberetningerne fra de 2 Læger paa Fanø omtales særlig Influenzaepidemien. I Nordby optraadte denne som en Sommer- (Juli-Aug.) og Vinterepidemi (Oktbr.-Novbr.). Sommerepidemien forløb let, uden alvorlige Komplikationer, ingen Lungebetændelse, intet Dødsfald. Særlig Personalet paa Badehøtellerne var angrebet, kun faa af Gæsterne og Beboerne i Nordby inficeredes. Man kunde let konstatere Smittens Overførelse fra Tilrejsende. Under Vinterepidemien var Tilfældene alvorligere; der indtraf 6 Dødsfald (3 Voksne og 2 Børn). Lægen anfører, at Epidemien var af samme Art som den i Aarene 1889-90 optrædende Influenza-Epidemi, ligesom det var iøjnefaldende, at de, der da havde gennemgaaet Sygdommen, nu vare uimodtagelige. I Sønderho optraadte det første Influenzatilfælde hos en Familie, der var i stadig Forbindelse med Esbjerg. I de følgende Uger blev en stor Del af Befolkningen angrebet; ved Aa-

rets Slutning var Sygdommen omtrænt forsvundet for – ligesom i Nordby – at blusse op igen i Januar 1919. Tilfældene var gennemgaaende milde; der observeredes kun 3 Pneumonia med 1 Dødsfald. – Lægen i Nordby omtaler iøvrigt, at der medio April til medio Juni blandt Børnene optraadte talrige Tilfælde af Icterus epidemicus med godartet Forløb. Han behandlede ét let forløbende Tilfælde af Febris typhoica, hvilken Sygdom tidligere – inden Vandværket toges i Brug – var ret almindelig. Paafaldende mange Tilfælde af Tinea trichophyt. kom under Behandling i Efteraar – Vintermaanederne.(...)

Antallet af anmeldte Influenzatilfælde var: 4101 Tilfælde i Esbjerg og 1588 i Landsognene, saaledes at der af de øvrige epidemiske Sygdomme anmeldtes 504 Tilfælde i Esbjerg og 47 i Landsognene færre end i 1917. Influenzaepidemien begyndte medio Juli i Esbjerg By, bredte sig hurtig, og Tilfældene var nogenlunde ligelig fordelt over resten af Aaret, dog med en ringe Nedgang i Novbr. I Landsognene begyndte Epidemien paa samme Tid som i Esbjerg, men Udbredelsen foregik mere langsomt i Juli – Septbr., tog stærkere fat sidst i Oktbr. for at kulminere i Novbr. og Begyndelsen af Decbr.

Særlig Aldersklasserne fra c. 10 til c. 40 Aar vare angrebne; i Aldersklassen 0-1 Aar anmeldtes kun 36 Tilfælde; i Aldersklassen 1-5 Aar 456 Tilfælde, i Alderskl[assen] over 65 Aar kun 27 Tilfælde. Det forholdsvis ringe Antal Tilfælde i de lavere Aldersklasser maa sikkert i allervæsentligste Grad skyldes Immunitet eller Sygdommens abortive Optræden hos Smaa børn. Det samme gælder forsaavidt ogsaa de højere Aldersklasser, hvor Immuniteten, der her maa anses for erhvervet under tidligere Influenzaepidemi, var endnu mere paafaldende. I Esbjerg By foraarsagede Sygdommen 56 Dødsfald [dvs.] 1,36% af anmeldte tilfælde; i Landsognene 8 Dødsfald [dvs.] 0,50% af anmeldte Tilfælde]. Paa et Tidspunkt (d. 23 Novbr), hvor Byens 2 Sygehuse ikke kunde modtage flere Patienter, indrettedes et Influenzalazaret i den ubenyttede Jernbanestation paa Englands kajen i Esbjerg Havn. (...)

Om de øvrige epidemiske Sygdomme er intet særligt at berette udover det som Aarssygelisten oplyser. Lidt flere Difteritilfælde end i 1917 (39 mod 24); lidt færre Scarlatinatilfælde (67 mod 77). Kun 9 Tilfælde af Morbilli mod 199 i 1917. 8 Tilf. af Angina parotidea mod 96. 7 Tilf[ælde] af Plumphignus neonat. spredt i Esbjerg By, 2 i Landsognene. 3 Tilf[ælde] af Febr. puerperalis i Landsognene, det ene medførte Døden. Der anmeldtes ialt 289 Tilfælde af Bronchopneum mod 180 i 1917; Overskuddet maa vel nok for en Del overføres paa Influenzaens Konto. Angina tonsl. optraadte med lidt flere; Catarrh. intest. acut. med betydelig færre Tilf[ælde] end i 1917 (406 mod 739). Af Tuberkulose anmeldtes 28 Tilf[ælde] i Esbjerg, 4 Tilf[ælde] i Landsognene mod henholdsvis 21 og 20 Tilf[ælde] i 1917. Kønssygdommene optraadte i omtrent samme antal som foregaaende Aar. 179 Foret[rufne] tilf[ælde] i Esbjerg; 65 i landsognene mod 153 og 43 i 1917. Kun 1 Tilfælde af Delir. trem.

Om de kroniske sygdomme er der intet at berette. (...) Af Forgiftninger omtales iøvrigt kun, at der ombord i Fiskekutter med Sugegasmotor indtraadte en let Gasforgiftning.

Medicinalberetning

for

Aaret 19/8

fra

Esbjerg

Lægekreds.

A. Statistisk Afsnit.

- 1) **Folketallet** i 19 /8 var: (alm. Folketælling, kommunal Folketælling, beregnet)
- i Købstæderne (Handelsplads) 20641 Indb.
- i Landsognene 12000 -

- 2) Antallet af **Levendefødte** og **Døde** efter Sognepræsternes Maanedsberejninger var:

	Levendefødte		Døde	
	Antal	% af Folketallet	Antal	% af Folketallet
Købstæderne	553	26,8	293	14,2
Landsognene	361	30,0	123 (3) ²⁾	10,3

2) Landsog-
ne (Købstæ-
derne)

- 3) Oversigt over Fordeling af **Dødsfaldene** (ekskl. Dødfødsler) paa Aarets Maaneder:

	Januar	Fe- bruar	Marts	April	Maj	Juni	Juli	Aug- ust	Sptbr.	Ok- tober	Nvbr.	Decbr.	Hele Aaret
Købstæderne	19	25	16	24	30	14	11	15	19	37	42	41	293
Landsognene	6	9	14	9	16	7	12	8	7(1)	5(2)	16	14	123 (3)

2) Købstæ-
derne (Lands-
ogne)

- 4) Antal af **Dødsfald i Barselseng** (derunder Dødsfald af Barselsøber) i **Distriktets Land-
sogne** efter Lægers og Ligsynsmænds Dødsattester:

	Januar	Fe- bruar	Marts	April	Maj	Juni	Juli	Aug- ust	Sptbr.	Ok- tober	Nvbr.	Decbr.	Tilsammen
Efter Lægers Døds- attester									1				1
Efter Ligsynsmænds Dødsattester													

Medicinalberetningen fra Esbjerg lægekreds 1918: Statistisk afsnit (RA).

5) Samlet Antal af **Dødsattester udstedt af Ligsynsmænd:**

Januar	Februar	Marts	April	Maj	Juni	Juli	August	Septbr.	Oktober	Nvbr.	Decbr.	Tilsammen
2	2	5	2	8	2	3	3	4	1	4	9	45

6) Der vaccineredes ved **offentlig Vaccination** i Aarets Løb:

i Købstæderne.....	266
i Landsognene.....	207

7) a. Antallet af **medikolegale Ligsyn** i Aarets Løb var:

i Købstæderne.....	5	Mdk.	4	Kvdk.	9	Tilsammen.
i Landsognene.....	5	"	1	"	6	—

b. Antallet af legale **Obduktioner** 1 i Købstæderne paa Landet.

8) a. Antallet af **Beretninger om Tilfælde af Tuberkulose** i Lunger og Strubehoved (Duplikater fraregnede) var:

fra Købstæderne.....	12	Mdk.	25	Kvdk.	37	Tilsammen,
fra Landsognene.....	2	"	4	"	6	—

b. Antallet af Personer, for hvilke der foreligger **Anmeldelse om Dødsfald af Tuberkulose** i Lunger og Strubehoved, men ingen Sygeberetning, var:

i Købstæderne.....	4	Mdk.	5	Kvdk.	9	Tilsammen.
i Landsognene.....	1	"	1	"	2	—

Til retslig Brug er afgivet 33 Erklæringer, deraf 17 om ved Vold tilføjet Legemsbeskadigelse, 13 om Arrestanters Helbreds- og Sindstilstand, 1 om Muligheden for tilstedeværende Svangerskab og 2 i Anledning af Overførelse af Kønssygdom. Der er foretaget Syn over et i en Gaard nedgravet Foster (Abort). 15 legale Ligsyn og 1 legal Obduktion. Obduktionen og 2 af Ligsynene over Børn døde uden forudgaaende Sygdom; 6 Ligsyn over ved Ulykkestilfælde Omkomne. 4 Ligsyn over Selvmordere (1 Gasforgiftning – 2 Hængning – 1 Drukning); 3 Ligsyn over ilanddrevne Lig (udenlandske Militærpersoner).

Der er aflagt 62 Besøg i Arrester; 3 Besøg i Alderdomshjem og Fattiggaard; 5 Besøg i Skoler og Børnehjem.

Med almindelig sundhedsmæssige Forhold i Bagerier, Mejerier Slagterier;

vedrørende Afløbsforhold, Boligforhold m.m. er ført Tilsyn dels spontant, dels hvor saadant har været paakrævet og dels sammen med Sundhedskommissionen; i alt er foretaget 28 saadanne Tilsyn.

2 flygtede Krigsfanger ere undersøgte.

Der er foretaget 4 Eftersyn i Anledning af smitsomme Sygdomme (Difteri & Tuberkulose)

Deltaget i 1 Skolekommissions- og 1 Kirkebestyrelsesmøde (i Anledning af Influenzaepidemien); i 2 Sundhedskommissionsmøder og i 2 Jordemoderkonferencer. Der er ialt udført 164 Desinfektioner i Lægekredsen:

	<i>By</i>	<i>Land</i>
efter Tilfælde af Tuberkulose		
Fraflytning	10	5
Dødsfald	9	7
Fb. paratyfoid.	1	
Scarlatina	33	16
Difteri	12	15
Scabies	42	14

Desinfektionsovnen paa Esbjerg Kom[munale] Sygehus er i Maj 1918 kontrolleret gennem prøver til Serumintitutet. Resultatet var, at alle Sporer og Bakterier vare dræbte. Desinfektionspersonalet er i 1916, Sygehusenes personale i 1917 genindpodet med Kokopper.

Ribe Amts Epidemisygehus i Nordby toges i Brug i Juli 1918.

2. Indberetning fra stabslæge J.P. Skot-Hansen, Viborg 1918

Det, som har karakteriseret det forløbne Aar, er Influenza-epidemien. Uden at komme nærmere ind paa denne Sygdoms kliniske Manifestationer, hvorom der mulig senere vil blive Lejlighed til at indberette i Henhold til den af Sundhedsstyrelsen udsendte Opfordring til Fællesforskning, skal jeg anføre nogle enkelte lagttagelser angaaende Sygdommens Epidemiologi. Mine Erfaringer er baserede paa et Patienttal af over 800.

Det er min Opfattelse, at Sygdommen praktisk talt kun smitter direkte fra syg til sund, og at Overførelse af Sygdommen ved en sund Mellemand, hvis det kan finde Sted, i hvert Fald hører til de største Sjældenheder. Kun i et enkelt Tilfælde har jeg ikke kunnet afvise denne Overførelsesmaade som sandsynlig.

Det drejer sig om følgende Tilfælde.

Familien A. fik Sygdommen tilført gennem Husmoderen, der om Søndagen havde rejst med Toget i en Kupe sammen med en »stærkt forkølet« Person. Den følgende Tirsdag var hun syg af typisk Influenza og smittede Mand og Barn. I Huset hos dem boede Mandens Forældre, begge sidst i 60-erne, og disse holdt sig raske uden at frembyde mindste Symptomer paa Sygdom.

c. 600 m fra Familien A bor Familien B., hvis Ejendom ligger ganske isoleret; i de følgende Dage havde Familien kun Berøring med Omverdenen gennem 2 Personer, nemlig Postbudet, der ikke frembød noget sygeligt Symptom, og den gamle Mand fra Familien A. Denne gav sig under sit Besøg navnlig af

Antallet af praktiserende læger var stærkt stigende i årtierne omkring 1900. Samtidig blev det mere almindeligt, at den jævne befolkning søgte læge. Endnu skete langt de fleste konsultationer hjemme hos patienterne. Her ses en doktorkaret i Hals i 1909. (Medicinsk-Historisk Museum).

med Børnene, og 2 Dage efter var en Dreng syg af Influenza, og efter andre 2 Dages Forløb laa den øvrige Del af Familien – 6 Personer – syg af samme Sygdom.

Som et Eksempel, der synes mig meget lærerigt til Diskussionen af hele dette Spørgsmaal om Mulighed for Sygdommens Overførelse paa anden Haand, skal jeg nævne følgende, der afgjort taler herimod.

Stationsbyen L. hjemsogetes i sidste Halvdel af November og første Halvdel af December af en alvorlig Influenzaepidemi, der angreb næsten samtlige Familier (ialt nogle og tyve). Med ganske faa Undtagelser var disse Familier Medlemmer af Sygekassen og maatte i den Anledning ved hvert Lægebesøg præstere en Sygeseddel, der af Familiernes f. T. raske Medlemmer maatte hentes hos den stedlige Kredsformand. Denne og hans Familie – ialt 6 Personer – var blandt de faa, som ikke fik Sygdommen. Og at de ikke havde haft Sygdommen i en overset Form, eller var uimodtagelige, førte de Bevis for, da de alle blev smittede en af de sidste Dage i December Maaned gennem tilrejsende syge Julegæster.

Det er en almindelig Iagttagelse, at der ofte er en vis Ensartethed i Influenzaens Form og Forløb indenfor de enkelte Familieepidemier. Men mine Erfaringer siger mig, at det ogsaa har prognostisk Betydning for det enkelte Tilfæl-

de, om det hidrører fra Smitte fra en let- eller sværtangreben patient: »sig mig, af hvem du er bleven smittet, og jeg skal sige dig, hvordan din Influenza vil forløbe«.

Som Eksempel herpaa skal jeg nævne en Række Tilfælde fra et enkelt begrænset Omraade, hvor dette Forhold kom særlig stærkt frem.

Til Landsbyen K. førtes Smitten sidst i Oktober af et Kærestepar, der kom sygt hjem fra Kjøbenhavn. De tjente hver sit Sted, og herfra udgik 2 Rækker Sygdomstilfælde.

Manden havde et meget let Tilfælde, der kun gav et Par Dages Sygeleje, og de fra ham stammende Tilfælde kom alle godt og let over Sygdommen.

Pigen derimod fik en alvorlig Pneumoni og alle i hendes Smittekreds (en halv Snes Stykker) var alvorligt angrebne, næsten alle havde de Pneumoni, og 3 af dem døde.

Sluttelig skal jeg som Eksempel paa, hvordan en Epidemi holder sit Indtog i en By som Viborg, anføre nogle Data om de første Tilfælde af Influenza, jeg havde Lejlighed til at se.

Nr. 1, kom syg til Byen 16/7 fra Kjøbenhavn, hvor han havde boet i Pensionat sammen med en syg Udlænding.

Nr. 2, 22/7, Handelsrejsende, som var hjemkommen fra Kjøbenhavn den 21/7.

Nr. 3, 22/7, Buffetjomfru fra Banegaardsrestauranten.

Nr. 4, 24/7, gift med Nr. 2.

Nr. 5, 25/7, ankom 24/7 fra Vejle, hvor hun havde boet paa et Hotel, blandt hvis Personale der var Influenza.

Nr. 6, 25/7, Bilchauffeur, der den 23/7 havde kørt med tilrejsende.

Nr. 7, 27/7, gift med Nr. 6.

Nr. 8, 27/7, Søn af Nr. 6 og 7.

Nr. 9, 28/7, Barberlærling, Broder til Nr. 7.

Nr. 10, 28/7, en Pige i en nærliggende Landsby, som havde besøgt Nr. 6 den 26/7.

Kommentarer

Angina tonsillaris	betændelse i mandlerne.
Bronchopneum	lungebetændelse.
Delirium tremens	nervesygdom pga. alkoholisme.
Difteri	smitsom sygdom, hvis hyppigste angrebssted er svelget.
Febr. puerperalis	barsel-feber.
Febris paratyfoïd.	infektionssygdom, der ligner tyfus, men har et mere godartet forløb.
Febris typhoïca	tyfus.
Icterus	gulsot.
Jordemoderkonferencer	efteruddannelseskurser for jordemødre.
Morbilli	mæslinger.

Johan Peter Skot-Hansen (1870-1935) var en af de mange læger, der har givet en indgående skildring af den spanske syge 1918-19. Han var chef for garnisonssygehuset i Fredericia 1908-15, hvorefter han blev stabslæge i Viborg. På billedet ses han sammen med læge Chr. Rosenquist lede en Røde Kors-øvelse i Aalborg. Han står i midten med sabel. (Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune, B 9601).

Pneumonia

Scabies

Scarlatina

Tinea trichophyt.

lungebetændelse.

fnat.

skarlagensfeber.

hudsygdom, der skyldes svamp.

Lovgrundlag

Kancellicirk. af 20. december 1803: Embedslægerne og de praktiserende læger fik pligt til hvert år at indlevere en redegørelse om »hvilke Sygdomme, der have grasseret meest: især Kopper, Fn timer, venerisk Syge og Hvilke af disse, der have haft deres Grund enten i Fødemidlernes Beskaffenhed, eller i Mangel paa disse«. Lægerne skulle tillige oplyse om »Vaccinationens Fremgang«, dødeligheden (»især af spæde Børn og Barselkoner«), ulykkelige hændelser, antallet af praktiserende læger og eksaminerede jordemødre og deres vilkår, evt. klager over kvaksalveri samt apotekernes indretning, forråd, priser m.v.

Der blev siden indført en række supplerende bestemmelser. Således blev det pålagt embedslægerne at udarbejde detaljeret statistik over fødsler og dødsfald

(herunder dødsårsager) og at indberette antallet af dødsattester, medico-legale ligsyn, obduktioner og tilfælde af tuberkulose i lunger og strubehoved (Sundhedskollegiets cirk. af 31. december 1824, 5. november 1861 og 16. december 1875).

Anvendelsesmuligheder

Den skematiske opbygning af indberetningerne giver mange muligheder for tværgående analyser (f.eks. af forekomsten af bestemte sygdomme). Men da materialet er henlagt efter geografiske kriterier, er det også særdeles velegnet til lokalhistoriske undersøgelser. Udover at levere en fyldig dokumentation af udviklingen i sundhedsvæsenet giver medicinalberetningerne mange nyttige oplysninger om den almindelige samfundsudvikling, især om de sociale forhold.

Hvor findes kildetyperne?

I Sundhedskollegiets og Sundhedsstyrelsens arkiver (RA). I øvrigt findes der koncepter og bilag til medicinalberetninger i en del embedslægearkiver (LAA).

Litteratur

- Knud Erik Madsen: *Det kongelige Sundhedskollegiums arkiv*, Arkivserien, bd. 11, 1980. Bl.a. om medicinalberetningernes opbygning på forskellige tidspunkter i 1800-tallet.
- Birgit Nüchel Thomsen: Sociale og hygiejniske tilstande 1861-1909, i: Vagn Dybdahl (red.): *Sundhed og sygdom mens Århus blev stor*, Århus 1963, s. 9-158. Indeholder fyldige, kommenterede uddrag af medicinalindberetninger fra Århus.
- Jørgen Mikkelsen: »sig mig af hvem du er bleven smittet...« Medicinalberetninger – en guldgrube for lokalhistorikere, *Journalen* 4, 1997, s. 3-8.
- Medicinalberetninger har været anvendt i bl.a. Poul Thestrup m.fl.: *Mod bedre tider, Odense 1789-1868*, s. 73-95, Per Boje m.fl.: *Moderne tider, Odense 1868-1914*, s. 275-295 (begge: Tage Kaarsted m.fl. (red.): *Odense bys historie*) samt Knud Holch Andersen: Bondelægen. En lokalhistorisk synsvinkel på praktiserende lægevirksomhed og sygdomsbehandling ca. 1900-1935, i: Finn H. Lauridsen (red.): *Festskrift til Vagn Dybdahl*, Århus 1987, s. 7-29.
- Signe Mellempgaard: *Distriktslægen og læsøboerne*, 1992, indeholder en transskription af en fremstilling om sundhedsforholdene på Læsø; den blev indleveret som bilag til medicinalberetningen fra distriktslægen på Læsø i 1859.

Om forfatterne

Inge Bundsgaard

Født 1951, cand. phil. og landsarkivar ved Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm. Har arbejdet med dansk kommunalforvaltning i nyere tid, og bl.a. skrevet *Kommunal socialforsorg indtil 1933* (Kommunal opgaveløsning 1842-1970, 1990) og *Fra fattigforsorg til socialpolitik: kommunal socialforsorg fra 1800-tallet til i dag* (Folkestyre i by og på land. Danske kommuner gennem 150 år, 1991). Desuden artikler om rammerne for det kommunal selvstyre i det 19. og 20. århundrede til Dansk Forvaltningshistorie.

Ole Degn

Født 1937, dr. phil. og arkivar ved Landsarkivet for Nørrejylland. Har arbejdet med dansk forvaltningshistorie og økonomisk og social historie tilbage fra 1500-tallet. I 1981 udkom disputatsen *Rig og fattig i Ribe: økonomiske og sociale forhold i Ribesamfundet 1560-1660* og i 1988 *Christian 4's kansler: Christian Friis til Kragerup (1581-1639) som menneske og politiker*. Har desuden skrevet bl.a. hæfter om toldarkiver, rådstuearkiver og folketællinger i Arkivernes informationsserie.

Karl-Erik Frandsen

Født 1940, dr. phil. og docent ved Institut for Historie ved Københavns Universitet. Har arbejdet med dansk landbrugs- og forvaltningshistorie især efter 1660. Disputatsen *Vang og tægt. Studier over dyrkningsystemer og agrarstrukturer i Danmarks landsbyer 1682-83* udsendtes i 1983, og året efter fulgte *Atlas over Danmarks administrative inddeling efter 1660*. Desuden kan nævnes afsnittet om perioden 1536-ca. 1720 i *Det danske landbrugs historie 2* (1988) samt *Eggen i 1600-årene* (Før Byen kom. Esbjergs Historie 1, 1996).

Grethe Ilsøe

Født 1933, mag. art. og fhv. landsarkivar ved Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm. Medlem af styringsgruppen for projektet »Stat, forvaltning og samfund«. Har arbejdet med dansk forvaltningshistorie i 1700- og 1800-tallet. I 1978 udsendtes bogen *Vejen til embede* og i 1992 sammen med Knud Prange *Underdanigst Pro Memoria*. Medredaktør af antologien *På given foranledning* (1995), hvortil også bidroges med artiklen *Den enkelte og forvaltningen – registrering som parameter*.

Jørgen Mikkelsen

Født 1959, ph.d. og arkivar ved Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm. Har arbejdet med købstadsforhold i 1700-tallet, og bl.a. skrevet artiklen *Her er et uroeligt og ulydigt Folck. Forholdet mellem stiftamtmand, by-*

foged og befolkning i Skælskør i årene 1749-52 (Slægter – skjolde – steder. Festskrift til Knud Prange 1990). Desuden artiklen *Retsvæsenets udbygning i Danmark. Lokale konsekvenser og reaktioner ca. 1550-1750* (Lokalsamfund og øvrighed i Norden ca. 1550-1750, Oslo 1992).

Margit Mogensen

Født 1946, ph.d. og arkivar ved Rigsarkivet. Har arbejdet med dansk landbrugs- og kunsthistorie i 1700- og 1800-tallet. I 1974 udsendtes *Fæstebønderne i Odsherred*, og i 1984 udgaves sammen med Poul Erik Olsen *Godsejer-røster. Lokaløkonomiske indberetninger fra Roskilde amt 1735-1770*. Desuden udkom i 1993 *Eventyrets tid. Danmarks deltagelse i verdensudstillingerne 1851-1900*. Ph.d.-afhandlingen fra 1997 har titlen *Danmark og verdensudstillingerne i 19. årh.* Fra 1998 redaktør af *Fortid og Nutid*.

Erik Nørr

Født 1944, dr. phil. og arkivar ved Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm. Har bl.a. arbejdet med skole- og kirkehistorie efter 1800. I 1981 udsendtes disputatsen *Præst og administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841*, i 1983 *Præste- og sognearkiver. Forsvundne og bevarede kilder til lokalsamfundets historie i det 19. århundrede*. I 1994 er *Skolen, præsten og kommunen. Kampen om skolen på landet 1842-1899* udgivet i »Stat, forvaltning og samfunds« skriftserie.

Karl Peder Pedersen

Født 1952, ph.d. og arkivar ved Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm. Har siden 1991 arbejdet med dansk amtsforvaltning 1660-1970, og bl.a. redigeret *De kongelige amtmænd – en erindringsbog om amtmænd og amter før 1970* (1992) og en antologi om dansk forvaltningskultur (*På gaven foranledning* (1995)). Desuden bidraget med artiklen *Amtmænd mellem enevælde og folkestyre* til Forvaltningshistorisk antologi (1992). I 1998 er ph.d. afhandlingen *Enevældens amtmænd. Danske amtmænds rolle og funktion i enevældens forvaltning 1660-1848* udgivet i »Stat, forvaltning og samfunds skriftserie. Fra 1998 redaktør af *Fortid og Nutid*.

Claus Rafner

Født 1959, cand. mag. og arkivledervikar. Har arbejdet med det danske skattesystem under enevælden, og bl.a. skrevet artiklen *Fæstegårdmændenes skattebyrder 1660-1802* (Fortid og Nutid 1986), *Amtsforvalterne og amtsstuerne 1660-1848* (Zise 1994), *Tobakstoldvæsenet* (Zise 1995) samt *Flådeudskrivningerne under den ældre enevælde* (Søfart, politik, identitet. Festskrift til Ole Feldbæk; Søhistoriske Skrifter XIX, 1996).

Register

Registret omfatter de vigtigste ord og emner, der er nævnt i kommentaren til de enkelte kildetyper. Derimod dækker registret ikke selve kildeteksterne og indledninger til de enkelte hovedafsnit. Personnavne, stednavne og kildernes proveniensangivelser er normalt heller ikke medtaget. Tallene henviser til kilder-nes numre ikke til sidetal.

- accidenser 63f
- acciseregnskab 34
- ad mandatum 5
- adgangsbevis for fremmede handelsrej-
sende 37
- adkomst 44
- afhøringsskema 84f
- afkald 40
- afpæling 16
- aftenskoleundervisning 65
- aftægt 10
- aftægtskontrakt 44f
- alderdoms asyl 86
- alderdomsforsorg 86
- alderdomshjem 86, 101
- alderdomsunderstøttelse 85f
- alderdispensation (for konfirmander)
70
- alimentationsbidrag 46
- amtsfattigdirektion 79
- amtsfattigkasse 79
- amtsforvaltning 12, 18-28
- amtskontor 18, 26
- amtspas 25
- amtsrepartitionsfond 31f
- amtsråd 28
- amtstue 29, 31
- amtstueregnskab 29
- anholdelsesregnskab 34
- anmeldelse af dødfødte 91
- ansøgninger 7, 85
- ansøgningskema 85
- antegnelse 33, 59
- apoteker 103
- appellinstans 20
- arbejderboliger 101
- arbejdsanstalt 80
- arbejdsjournal 17
- arbejds løn 38
- arbejdstvang 80
- arv 22
- arveafkald 45
- arvinger 48
- auktioner 40
- auktionsprotokol 49
- Ausländische Registrant 4
- badning 67
- barselkone 93
- befolkningsstatistik 12
- begravelse 53, 59, 79
- Bell-Lancasterske metode 72
- benådning 1, 5
- beskikkelse 9, 27
- beskikkelsesbrev 90
- beslutningsprotokol 3
- bespisningsreglement 81
- bestallingsbrev 9
- bestallingsprotokol 9
- bestyrer 80
- betleri 41
- bevilling 4, 18f
- bevillingstyper 19
- bidragspligtig 88
- bihjælper 69, 72
- bilande 12
- biskole 64
- biskoppens visitatsbog 62, 70
- bissekræmmer 38
- blanketregnskab 10
- bol 13
- boligforhold 100
- bonitering 15, 17
- branddirektion 21
- brandforsikring 21
- brandforsikringskontigent 32
- brandforsikringsprotokol 21
- brandtaksation 21
- brevbog 4, 7, 9
- brænderier 38

- brændevinsbrænderier 38
byfoged 12
bygningadministration 3
bygningshistorie 60
bygningssreparation 59
bøde 46
bønsskrivelse (supplik) 7
børnehjem 101
børnelov 88
- censur 74
centraladministrationen 1-11
civil personregistrering 53
civilregistre 53
- dagbog for fattiggård 82
dagbog 6, 80, 82
dagbog for den indbyrdes undervisning 72
- Danske Kancelli 2, 89
decision 33, 59
degne- og skoleholdere 62
degneed 57
degneindtægter 64
degnetraver 63
deliberationsprotokol 1, 3
demografi 12, 51
dimissionsbevis 76
distriktsjordemoder 27
distriktslæge 92f
domprotokol 43
domstole 5, 39ff.
dødfødte 91
dødsanmeldelser 48
dødsattest 95, 103
dødsbo 48
dødsfald 55
dødstegn 95
dåb 53
- edsbog 57
ejendoms historie 44f
ejerlav 44
eksamensbevis (lærerens) 76
eksamenskarakter 73
Eksamenskommissionen for Lærer- og Lærerindeeksamen 76
eksamensprotokol 74
eksamensprotokol (ved lærereksamen) 76
eksekution 46
ekstraktindberetning 30
- ekstraktprotokol 2
ekstraktregnskab 30
ekstraskatteregnskab 29, 33
embedsbog (liber daticus) 54
embedsbolig 90
embedsbog 70f (lærerens) 101
embedsed 9, 57
embedsmandskorps 61
embedsmænd, civile 8
embedsudnævnelse 8, 27
emolumenter 90
epidemiologi 103
erhvervsoplysninger 12
- fabrikker og industrielle anlæg 38
faderskab 41
fagmål 66
fangemandtal 52
fast ejendom 48f
fastnummer 6
fattiganstalt 80
fattigbidrag 78f
fattiges efterladenskaber 79
fattigforstander 95
fattiggård 80-83, 86
fattiggårdskost 81
fattighjælp 77f, 82
fattighus 77, 80
fattigkommission 77-79
fattiglem 77, 83, 86
fattigligning 78f
fattiglov 82
fattigplan 77
fattigregnskab 79
fattigvæsen 54, 62, 77-86
fattigvæsenets afhøringskema 84
feltskærer 89
ferie 73
ferieplan 66
Finansministeriet 6
fjernelse fra hjemmet 88
fledføring 10
fnat 103
fodernød 13
foderokse 13
fogedprotokol 46
folketælling 12
forandringsprotokol 17
forestilling 2
forestillingsprotokol 1
forhandlingsprotokol, (for amtsråd) 3, 28, for sundhedskommission 99

- forligelseskommission 23, 79
 forligskommissionsprotokol 23
 forligskreds 23
 forligsvæsen 23
 formueforhold 44
 forsørgelsesplan 77, 79
 forsørgelsespligt 84
 forsørgelsessted 41
 forsørger 88
 forældremyndighed 88
 fremvisningsnummer 6
 fripas 25
 fuldbårenhed 92
 fuldbårenhedsskema 92
 fundatser 55
 fysikus 91
 fængselsvæsen 51
 fæstebrev 45
 fødested 12
 fødsels- og dødelighedsstatistik 103
 fødselsanmeldelse for levendefødte børn
 94
 fødselsanmeldelsesblanket 94
 fødsler 55
- gammelskat 17
 gavebrev 10, 55
 Geheimeregistratur 4
 generalekstrakt 30
 generalieblad 52
 generalregnskab 34
 Generaltolddirektoratet 38
 Generaltoldkammer 9, 34
 Generalvejkommissionen 26
 godsejer 77
 godsimport 38
 gratialprotokol 8, 15
 gul feber 97
 gymnastikberetning 67
 gymnastikinspektør 67
 gymnastiklokale 67
 gymnastiklærebog 67, 69
 gymnastiklærer 67
 gymnastikplads 67
 gymnastikundervisning 68
 gæld 48
 gæsteri 13
 gårdforsiddelse 46
- handel 38
 handelsrejsende 37f
 handelskommisærer 37
- hartkornsberegning 13-17, 29, 78
 hartkornsopgørelse 29
 hartkornsskat 29, 32
 havnetoldregnskab 34
 helligdagsbrøde 55
 Helsingør Hospitals tavle 79
 herredsfoged 12
 hestehold 38
 hospital 54, 62, 77
 hovedbog 31f
 hovedkarakter 75f
 hovedministerialbog 53
 hoveristrid 20
 husejer 12
 huslærer 75
 husvært 12
 hvervet soldat 12
 hygiejnekommission 68
 hæftelse 44
 højtidsoffer 11
 høstudbytte 38
- ind- og udførselstold 34
 indberetning 55, 89
 indberetning (amtmandens) 18
 indberetning om jordemodervæsenet
 90
 indberetning om skolevæsenet 63
 indberetning om vitatsrejser 61, 70f
 indbyrdes undervisning 69
 indbyrdes undervisningsmetode 72, 76
 Indenrigsministeriet 5
 indfødsret 9
 indkomst 12
 Indländische Registratur 4
 indstilling 1
 industriproduktion 38
 industrivirksomheders drivkraft 38
 injurier 41
 interimsbevis 96
 interimshjælp 79
 introduktion 53f
 inventarium 68f, 80, 83
 inventariebog 83
- jagt 41
 Jessenske relationer 89
 jordebogsregnskab 29
 jordebog 13
 jordemoder 27, 90-94, 103
 jordemoderbeskikkelse 27
 jordemoderdistrikt 90

- Jordemoderkommission, Den kgl. 90
jordemoderprotokol 93
journal 6, 32
journal for karantænevæsenet 97
Justitsministeriet 10
justitsprotokol (tingbog) 40
jævnføringsregister 53
- kage 63
kaldsbog 54
kancellijournal 6
kancelliprotokol 1
kaperbrev 19
karaktergivning 74
karakterskala 71, 76
karantæne 97f
karantænedirektion 97
karantænekommission 97
karantænestation 98
karriereforløb 8
kassebog 31
kassejournal 31
katekisation 71
kautionserklæring 25
kirkebog 53, 91
kirkebogsfører 94
kirkeejer 55
kirkeforvaltning 53-62
kirkegangskone 54
kirkegård 60
kirkeinventar 59
kirkebygning 60
kirkeregnskab 59
kirkesangertjeneste 75f
kirkesyn 60
kirkevisitats 60f, 70f
klasseinddeling 68, 70
klatreapparat 67
klystersprøjte 90
kolera 98f
Kommercekollegiet 7
kommission 3
kommunalt selvstyre 11
kommune- og næringssager 11
koncepter og indlæg 4
konduiteliste 9, 61
konfirmation/konfirmand 53, 70, 74
kongebrev 5
kongelig befaling 2
kongens kabinet 2
konkurs 49
konseillet 7
- konsumtion 29f, 35, 38
kontraministerialbog 53
kontributionsregnskab 29, 33
kopibog 4, 26
kopitoldbog 34
kopper 96, 103
kornavl 55
kreditoplagskonto 34
kredslæge 101
kredslæges eftersynsprotokol 101
kriminalitet 50, 52
kriminalstatistik 50, 52
krohold 18
krydspatroljejournal 34, 36
Kultusministeriet 6
kunsthistorie 49
kvaksalveri 103
kvalifikationskrav 61
kvartalsekstrakt 30
kvittance 33
kvæghold 38
Kyholm-pas 98
kystpost 36
kæmnerregnskab 31
købekontrakt 40, 45
Københavns Overpræsidium 10
købstadsregnskab 29
- lagdag (lavdag) 56
landboreformer 6
Landbrugsministeriet 6
landbrugsprodukter 35
landgilde 13
landhandel 38
landinspektør 16
landkommunalforeninger 28
landmilits 24
landmåler 16
landsoldat 25
landvæsen 6
landvæsensjournal 6
landvæsenkommissionsprotokol 16
landvæsenkommission 16
legater 54
lejekontrakt 45
lemmeprotokol 80, 82
lensgods 33
liber daticus 54
ligsyn 46, 103
ligsynsmand 95
lukket brev 4, 10
lysepenge 63f

- lægd 24f
 lægdsmand 24f
 lægdsrulle 24f
 lærereksamen 75f
 lærerens eksamensbevis 76
 lærerens embedsbog 70f
 læsebog 65
 læseplan 66
 lønforhold 90
 løsgænger 41
 løssøre 48f
- mageskiftebrev 44
 maitre des requêtes 7
 manual 11
 markbog 15
 markfred 41
 matrikel 14f, 17, 29, 32
 matrikelkort 17
 matrikelnummer 12, 44
 matrikelprotokol 15
 matrikelskat 14f
 matriklen 1662 14
 matriklen 1664 14
 matriklen 1688 15
 matriklen 1844 17
 medicinalberetning 103
 medico-legal dødsattest 95
 miasmelære 99
 miljøproblem 100
 ministerielt arkiv 1
 missive 4
 modelbog 15
 mortalitetstabel 95
 mulkt 65
 mægling 23
 månedsekstrakt 30
 naturalisation 9
 navnebog for den indbyrdes undervisning 72
 Normalskolen for den indbyrdes undervisning 72, 76
 notarialprotokol 47
 næringsmidler 100
 næringsvæsen 5
- obduktion 103
 obligation 44
 observation 97f
 omgangsskole 63f
 omløben 37
 opholdssted 77
- opholdstilladelse 5
 oplysningskema for nyansatte lærere 75
 oprykning af elever 73
 opsynsmandsjournal 97
 optællingsliste 12
 ordensreglement 80
 overdrev 16
 overformynderiprotokol 22
 overformynderivæsen 22
 overpolitiret 20
 overpolitiretsprotokol 20
 overtoldinspektorat 38
 overværgeråd 88
- pantebrev 40, 44f
 panteobligation 40, 47
 passageseddel 34
 pastoratsarkiv 94
 Patenten 4
 paternitetssag 92
 patientprotokol 102
 pensum 74
 personalesag 27
 personregister, det centrale (CPR) 12
 pest 97
 plejeanstalt 101
 plejebørn 87
 plejebørnsprotokol 87
 plejeforhold 87
 plejetilladelse 87
 politiprotokol 41
 politisag 20
 politiforvaltning 20, 39ff
 portbog 35
 portkonsumtionsbog 35
 practica 97
 praktiserende læge 103
 primakvittering 29
 prioriteter 45
 privat pleje 87
 privatundervisning 65
 protokol over skadelig næringsbrug 100
 protokol for anbragte børn 87
 protokol over fremmede handelsrejsende 37
 provsteindberetning 61
 provstens visitatsbog 71
 præsteed 57
 præsteembede 55
 præsteembedernes økonomiske forhold 55

- præstegård 60, 62
præstegårdsbygning 54
præstegårdssyn 60
præsteindberetning 55
præsternes embedsførelse og økonomi 62
præsters uddannelsesforløb 58
- realregister 44
regimentsdistriktsregnskab 29
registrant 4
registre 4
reglement for alderdomshjem 86
regnskabsanmærkninger 59
relation 6
relations- og resolutionsprotokol 1
religionsfrihed 12
rengøring 97
renlighed 99
renligholdelse 100
Rentekammeret 3
rentekammerjournal 6
rentekammersystem 6
renteskriver 6
resolutionsprotokol 1, 7f
retsforvaltning 39-52
retskyndighed 43
retstilstand 43
revision 33f, 59, 79
revision af toldbog 34
rotuli 2
- sageliste 39
sagtypologi 39
sandbord 69
sanitære forhold 68
selvbiografi 58
selvmorder 95
seminariereglement 76
seminarium 70, 75f
servitut 44f
simonied 57
skadelig næringsbrug 100
skatter 46
skibsfart 34, 38
skibsmålingsforretning 34
skifteprotokol 22, 48
skifte 55
skifteafgift 55
skiftevæsen 22, 79
skilsmisse 56
skindøde 95
- skoleberetning 65, 70f, 75
skolebesøg 71
skoleborde 68
skolebygning 65
skolebog 69, 83
skoledagbog 70f, 73f
skoleforsømmelse 65, 73f
skolegangsordning 65f
skolejournal 73
skolekommission 74
skolelokale 68
skolelærer 64f, 69-72, 75f, 95
skoleplan 64
skolestraf 68
skolevisitats 70f
skolevæsen 55, 62-76, 79, 101
skov 6
skovtyveri 41
skrivefærdighed 52
skøde 4, 40, 44f
skøde- og panteprotokol 45
Slavekassen 34
slægtsforskning 12
smuglere 38
smugleri 36
sociale studier 46
socialvæsen 55, 77-88
sognedistrikt 77
sognefoged 95
sogneprotokol 17
sognepræst 12, 77f, 91, 96
spanske syge, den 103
spisereglement 80f
Statens Arkivers Filmningscenter (SAF) 12
statistik 39
Statistisk Bureau/Danmarks Statistik 12
statsborgerskab 9
stavnsbånd 24f
stempelpapir 9
Sthyrskes cirkulære 66
stiftsbøger 55
stiftsøvrighed 59f
stolestadepenge 59
strafferegister 50
strandinger 34
summerisk ekstrakt 33
Sundhedskollegiet 92
sundhedskommission 98-100
sundhedspoliti 100
sundhedsvedtægt 100

- sundhedsvæsen 67f, 77, 79, 89-103
 supplicant 8
 supplik 6
 supplikprotokol 7
 svin 13
 svømning 67
 sygehus 102
 sygekasse 102
 syn på kirker og præstegårde 60
 synsforretning 40, 60
 synsprotokol vedr. kirker og præstegårde 60
 søforklaring 47
 søprotest 47
- tabeller til den indbyrdes undervisning 72
 taksationsforretning 40
 tal af fødte, viede og døde 55
 tamperdag 56
 tamperretsprotokol 56
 tavlepenge 59, 79
 tegnelse 4
 teologisk kandidat 55
 testamenter 4, 47
 testamentprotokol 10
 tiende 55
 tiendeafløsning 4
 tiggeri 78
 til- og afgang 53
 tilsyn med plejebørn 87
 tilsynsførende 82
 tinglysning 44
 toldbog 34
 toldforvaltning 34-38
 toldoppebørsel 34
 toldopsyn 36
 toldordinans 34
 toldregnskab 34
 transitoplagskonto 34
 tuberkulose 103
 tvangsauktion 49
 tyendeprotokol 51
 Tyske Kancelli 4
 tægt 15
 tømmeroplag 38
 tøndeberegning 13-17
 udluftning 99
- udnævnelse 1, 9
 udpantning 46
 udskiftning 6, 16f
 udskiftningsforretning 16
 udskiftningskort 16
 udskrivning (af skolen) 74
 udskrivningsvæsen 24f
 udsæd 14
 udsættelser 60
 ulykker 46, 95
 underhold 88
 underpolitiret 20
 underskrivelsesbog 5
 undervisningsgrad (gymnastik) 67, 70
 undervisningsplan 66
 uægte børn 92
- vaccination 53, 96, 103
 vaccinationsattest 96
 vaccinationsprotokol 96
 vagtjournal 36
 vandforsyning 100
 vejbyggeri 26
 vejfred 41
 vejkorps 26
 vejvæsen 26
 veksler 47
 venerisk syge 103
 vielse 53, 60
 vinddriverjournal 36
 visdomsbog 11
 visitatser 60-62, 70f
 vitaprotokol 58
 vold 41
 voteringsprotokol 42
 vuggestuer 101
 værgeråd 88
 værgerådsdekret 88
 værnepligt 24
- ægtepagt 10
 ægteskabsbevilling 5
 ægteskabssager 56
- åbne breve 4
 årsberetning (toldkammer) 38
 årsregnskab 29, 33
 årsregnskab (toldkammer) 34
 åstedsmøde 16

Fællesregister over kildetyper bind I-V

Registret omfatter kildetyperne i alle fem bind i værket »Kilder til dansk forvaltningshistorie«. I tilfælde, hvor en kildetype er betegnet med flere nøgleord, er alle ord anført som opslagsord. Romertallene angiver bindets nummer, arabertallene kildetypens nummer i bindet, ikke sidetallet.

De fem bind er følgende

- I Vor gunst tilforn. Kilder til dansk forvaltningshistorie før 1750, Kbh. 2007.
- II På embeds vegne. Kilder til dansk forvaltningshistorie 1750-1920, 1. udg. Kbh. 1998, 2. udg. Kbh. 2008.
- III Efter bemyndigelse. Kilder til dansk forvaltningshistorie 1920-1970, Kbh. 2008.
- IV Slesvig, Preussen, Danmark. Kilder til sønderjysk forvaltningshistorie, Kbh. 2004.
- V Nordatlanten og Troperne. Forvaltningshistoriske kilder fra Færøerne, Grønland, Island og Tropekolonierne, Kbh. 2007.

- Accisebog I, 74
- Adelspatent I, 12
- Administrative retningslinjer IV, 38
- Af- og tilgangsbog I, 32
- Afgangsbevis for børnehavelærerinde III, 31
- Afgiftsberigtigede motorkøretøjer, protokol for III, 99
- Afholdelse af offentlig forlystelse, ansøgning om IV, 64
- Afhøring af udlænding under observation III, 126, – i forbindelse med udstedelse af opholdsbog III, 125
- Afhøringsskema fattigvæsenet II, 84
- Akthæftefortegnelse IV, 37
- Alderdomshjem, skema vedrørende betaling for ophold III, 80
- Algiersk søpasprotokol V, 56
- Alimentationsprotokol III, 20
- Almueskolefundats I, 87
- Altingsbog V, 37
- Amtet, protokol for IV, 11
- Amtskort med beretning fra amtsskolekonsulent III, 23
- Amtspas II, 25
- Amtsskolekonsulents beretning (amtskort) III, 23, – tilsynsprotokol IV, 76
- Anbragte plejebørn, protokol over II, 87
- Anholdelsesprotokol III, 16
- Ankomne rejsende, protokol over V, 69
- Anmeldelse af dødfødte II, 91
- Anmeldelsesprotokol III, 17
- Ansættelseskontrakt for »økonom« ved fattiggården IV, 57
- Ansøgning om afholdelse af offentlig forlystelse IV, 64, – om alderdomsunderstøttelse II, 85, – om embede I, 4, – om erindringsmedalje III, 111, – om indfødsret III, 129, – om statsstøtte til kunst og videnskab III, 36, – om tilskud til folkehøjskoler og landbrugsskoler III, 30, – til Dansk-Islandsk Fond V, 54
- Antegnelser I, 56
- Arbejder- og bonderåd, protokol for IV, 65
- Arbejdsledig, stamkort for III, 85
- Arbejdsordning IV, 53
- Arkiveringssystemer III, 1-6
- Arkivfortegnelse IV, 27
- Artikelbog IV, 44
- Auktionsbog, repsstyrerens V, 48
- Auktionsprotokol II, 49
- Autorisation til fremstilling af fødevarer med henblik på eksport III, 58

- Befaling III, 109
Befalingsbog (parolprotokol) I, 36
Begæring om optagelse på valglisten til folkeafstemningen IV, 70
Beretning (forvaltning) IV, 39, – medicinal-II, 103, – (om Socialdemokratiet) IV, 43
Besigtigelse af fredede mindesmærker, indberetning III, 89
Beskæftigelsesforanstaltning, forslag til III, 86
Bestalling (embede) I, 5, – (kaperbrev) I, 21
Bestallinger, konfirmation af slesvigske IV, 2
Bestallingsprotokol II, 9
Besøgsrapport (fagkonsulent) III, 28
Betaling for ophold på alderdomshjem, skema vedrørende III, 80
Betænkninger og forslag til Landkommissionen 1770-71 V, 40
Bevidnelsesbrev I, 2
Bevilling (amt) II, 19, – (toldfrihed) III, 95
Bilag (lensregnskab) I, 50, – (skatteregnskab) I, 54
Bispens kirkevisitatsprotokol II, 62, – skolevisitatsbog II, 75
Boligtælling III, 113
Borgerskabsprotokol I, 64
Brandforsikringsprotokol II, 21
Brandretsprotokol I, 67
Brandtaksationsprotokol IV, 30
Brandvæsenet på øen Sild 1888, Oversigt over IV, 61
Brevbog II, 4
Brevkopibog II, 4, V, 1
Broer, indberetning om V, 13
Bygdeprotokol V, 17
Byggegodtgørelse III, 91
Byggeri, indberetningsskema III, 117
Bygningsfredninger, hvide læg med oplysninger III, 90
Bygningstegning (jernbane) III, 41
Byplanvedtægt med tilhørende kort III, 87
Børnehavelærerinde (afgangsbevis) III, 31
Bådetal, fortegnelse V, 16
- Censorindberetning III, 29
Cirkulære vedrørende jernbanedriften III, 44
- Dagbog for fattiggård II, 82, – for indbyrdes undervisning II, 68, – for politistation eller vagtværn III, 18
Dansk-Islandsk Fond, ansøgning til V, 54
Dansk-Islandsk Nævns forhandlingsprotokol V, 53
Decemberpapirer V, 24
- Deklaration husmandsbrug III, 54
Deliberationsprotokol II, 3
Den internationale Kommissions (CIS) politimyndighed (rapport fra gendarmeridistrikt) IV, 69
Dépêche III, 8
Det nationale register 1921 IV, 72
Digereces IV, 10
Discipelprotokol I, 88
Dispensation fra Fabriksløven III, 66
Distributionsprotokol I, 89
Distriktssag for statsskovbruget III, 60
DK-systemet III, 3
Dobbeltsproget forhandlingsprotokol (grønlandske forstanderskabers) V, 34
Dombog, rigens I, 46
Domprotokol II, 43
Domænebeskrivelse IV, 74
Driftsberegning III, 47
Driftsbog for statsskovdistrikt III, 61
DSB, protokol over møder mellem afdelingerne i III, 45
Dødsattest II, 95
- Edsprotokol I, 33
Egnsudviklingsstøtteansøgninger, oversigt over III, 71
Eksamensbevis lærere II, 72
Eksamensprotokol (folkeskolen) II, 70, – (mellemskoleeksamen) III, 26
Eksport, autorisation til fremstilling af fødevarer med henblik på III, 58
Ekspropriationskommissionsprotokol III, 39
Ekstrakt lensregnskab I, 55
Ekstraktindberetning II, 30
Ekstraordinære industrileverancer 1940-45 III, 69
Elevkarakteristikker III, 77
Embedsbog (liber daticus) II, 54
Engbog I, 68
Erektionspatent I, 13
Erhvervstælling III, 115
Erindringsmedalje, ansøgning om III, 111
- Fabriksliste III, 62
Fabriksløven, dispensation III, 66
Fag- og timefordeling med lærerfortegnelse III, 24
Fagkonsulents besøgsrapport III, 28
Fangemandtal II, 52
Fangstliste V, 21
Fartøjer, protokol over indkomne V, 68
Fattigkommissionsindberetning IV, 36

- Fattigligning II, 78, V, 45a
 Fattigordning IV, 35
 Fattigprotokol I, 69
 Fattigregnskab II, 79, – opgørelse af V, 45c
 Fattigvæsenets afhøringssekema II, 84
 Filmcensurkort III, 34
 Fiskregnskab V, 42a
 Flurbuch (parcelbog) IV, 45
 Flækkekollegiets forhandlingsprotokol IV, 32
 Flækkeprivilegium IV, 31
 Fogedprotokol II, 46
 Folkebiblioteksansøgning III, 35
 Folkebiblioteksberetning III, 35
 Folkehøjskoler, ansøgning om tilskud III, 30
 Folkeregisterkort III, 123
 Folketal, fortegnelse over V, 16
 Folketælling 1769, 1855 og 1916 II, 12,
 – 1703 (Island) V, 38, – (Ostindien) V, 59,
 – (Vestindien) V, 70
 Folketællingsgældsbog V, 44
 Foreningsmedlemsliste IV, 42
 Forestillingsprotokol II, 1
 Forfattere (indstilling om statsstøtte) III, 37
 Forhandlerfuldmagt I, 26
 Forhandlingsprotokol (amtsråd) II, 28,
 – (Dansk-Islandsk Nævn) V, 53, – (delibe-
 rationsprotokol) II, 3, – (dobbeltsproget,
 grønlandske forstanderskabers) V, 34,
 – (Flækkekollegiet) IV, 32, – (sundheds-
 kommission) II, 99, – med bilag III, 4
 Forleningsbrev I, 48
 Forligeskommissionsprotokol II, 23
 Forligsmandsprotokol IV, 56
 Forpligtsbog I, 62
 Forslag til beskæftigelsesforanstaltning III,
 86
 Forsørgelsesplan II, 77, V, 45b
 Fortegnelse over folke- og bådetal V, 16,
 – over ind- og udgående skibe III, 96
 Forvaltningsberetning IV, 39
 Fredningsnævn, kendelsesbog III, 88
 Fredstraktat I, 28
 Fremmede handelsrejsende, protokol over II,
 37
 Fremmedprotokol III, 124
 Fribrev for slave V, 66
 Frimandsprotokol I, 34
 Fuldbårenhedsskema II, 92
 Fuldmagt I, 24
 Fundats for almueskole I, 87
 Færgejournal III, 49
 Færøsager, Justitsministeriets V, 6
 Fæsteafløsningskommissionsprotokol III, 53
 Fæsteprotokol for kongsjord V, 8
 Fødevarer, autorisation til fremstilling med
 henblik på eksport III, 58
 Fødselsanmeldelse for levendefødte børn II, 94
 Gagebog V, 23
 Garantisag vedrørende drift af privatbane III,
 46
 Garnisonsjournal I, 38
 Gebäudesteuerrolle IV, 47
 Gendarmeri-rapport IV, 14, IV, 69, IV, 73
 Generalrapport for sundhedsvæsenet IV, 60
 Generalsuperintendentens visitatsprotokol
 IV, 21
 Gesellschaftsregister IV, 50
 Gewerbesteuer IV, 48
 Gratialprotokol II, 8
 Grinderegnskab V, 15
 Grundbog IV, 46
 Grundtakst I, 76
 Grænsegendarmeriet, rapport om smugleri fra
 IV, 73
 Grønlandsk skoleberetning V, 32
 Grønlandstilladelse V, 12
 Grønlænderbog V, 23
 Gymnastikberetning II, 67
 Handels- og håndværkskoncession IV, 8
 Handelsbog (kgl. handel på Færøerne) V, 10
 – (kgl. handel Island) V, 42b
 Handelskompagnioktroj V, 63
 Handelsregister III, 64
 Handelsregnskab, islandsk V, 42
 Handelsrejsende, protokol over fremmede II,
 37
 Helbredskort III, 76
 Herredagsdombog I, 44
 Herredsbog I, 82
 Herrnhuterkirkebog V, 28
 Hjemmevielsesprotokol I, 84
 Hjælpekasseregnskab V, 20
 Hovedbog (skat) II, 32
 Hovedregistrant for modtagere af sociale
 ydelser III, 74
 Husassistent-undersøgelsen III, 119
 Husbesøgsbog V, 43
 Husbog for Nyboder I, 39
 Husdyrvoldgift III, 12
 Husmandsbrug, købekontrakt og deklaration
 III, 54
 Huskatregister IV, 16
 Hvide læg med oplysninger om bygningsfred-
 ning III, 90

- Hyldningsfuldmagt I, 14
Håndfæstning I, 3
Håndværkskoncession IV, 8
- Idrætsstatistik III, 118
Immatrikulationsprotokol III, 32
Indberetning (amt) II, 18, – (broer) V, 13, – (byggeri) III, 117, – (besigtigelse af frede mindesmærker) III, 89, – (bygdesko-leinspektion) V, 5, – censor- III, 29, – eks-trakt- II, 30, – fattigkommissions- IV, 36, – (fødte, konfirmerede, viede og døde) V, 71, – gymnastik- II, 67, – (inspektør) V, 18, – (jordemodervæsenets indretning) II, 90, – Lagtings- V, 13, – (landingssteder) V, 13, – plantage- V, 67, – politiadjutant) IV, 75, – provste- II, 61, – præste- II, 55, IV, 22, – (regnskab til Landøkonomisk Driftsbureau) III, 57, – (skoleinspektion) V, 5, – (skolevæsenet før 1814) II, 63, – (sprogforhold til Den slesvig-holstenske Provinsialregering) IV, 5, – statskonsulent- III, 59, – (stifternes økonomiske forhold) I, 9, – (sundhedsforholdene i 1743-44 (Jes-senske relationer)) II, 89, – (Udenrigsmini-steriet) III, 7
- Indberetningsskema for byggeri III, 117
Indfødsret, ansøgning om III, 129
Indkomne fartøjer, protokol over V, 68
Indkomstskat til staten, skatteberegningsliste III, 100
Indkvarteringsprotokol I, 40
Indsendt jordebog II, 13
Indstilling (om statsstøtte til forfattere) III, 37, – (om sterilisation) III, 78, – (til Mar-shall-hjælp) III, 70
Industriel produktionsstatistik III, 116
Industrileverancer 1940-45, ekstraordinære III, 69
Industristatistik IV, 51
Inspektørens indberetning V, 18
Instruks (for kancellister) I, 7, – (for gene-ralgouvernør) V, 64, – (for statholderen) IV, 4
Instruktion I, 27
Invalidenævns sag (Krankenblatt) IV, 71
Inventaribog fattiggård II, 83
Inventarliste (len) I, 58, – (skole) II, 74, – (toldkammer) III, 92
Inventarprotokol (museer) III, 38
Inventarprædiken V, 31
Islandsk handelsregnskab V, 42
Islandske sager, Udenrigsministeriets V, 52a
- Jernbanedriften, cirkulære vedrørende III, 44
Jessenske relationer II, 89
Jordebog (adeligt gods) II, 13, – (købstad) I, 63, – (len) I, 51
Jordemoderbesiddelse II, 27
Jordemoderprotokol II, 93
Jordlovsudvalgets administrationssager III, 54
Journal (karantænevæsenet) II, 97, – (Rente-kammeret) II, 6
Journalplansystem III, 2
Journalsagssystem med faste numre III, 1
Journalsystemer III, 1-3
Junipapirer V, 24
Justitsprotokol (provstens) I, 80, – (tingbog, herredsfoged) II, 40
- Kadetbedømmelse III, 106
Kalds- og kollationsprotokol IV, 23
Kaldsbrev I, 78
Kancellisystemet III, 1
Kaperbrev I, 21
Kapitelstakst I, 86
Kassebog (skat) II, 31
Kautions I, 6
Kendelse i oprejsningsnævn III, 15
Kendelsesbog for fredningsnævn III, 88
Kirkebog II, 53, – herrnhuterne (Grønland) V, 28
Kirkeregnskab for købstadkirke II, 59, – for landsbykirke I, 85
Kirkevisitsprotokol bisp II, 62
Klage over brud på overenskomst III, 83
Klemmebrev I, 77
Kodetelegram V, 52b
Kogsoktroj IV, 34
Kollats I, 79
Kollektbog (vulkanudbrud) V, 41
Kolonibestyrelsens mandtalsliste V, 22
Kolonis udgiftsliste V, 26
Kommandorapport V, 4
Kommunal hovedregistrant for modtagere af sociale ydelser III, 74
Kommunale journalsystemer III, 3
Kommunalt mandtal III, 121
Kommuneprotokol V, 45
Konfirmation af slesvigske bestillinger IV, 2
Kongens håndbog I, 29
Konossement V, 27
Konsistorialprotokol IV, 25
Konsumtionsprotokol I, 73
Kontraktbog I, 20
Kopibog (indkomne breve) II, 26. Se også brevkopibog, brevbog

- Krambodsbog V, 42b
 Krankenblatt IV, 71
 Kreaturtælling 1703 (Island) V, 39
 Kreditiv I, 25
 Kredslæges eftersynsprotokol II, 101
 Krigserklæring I, 22
 Krisehjælp til landbruget, skema III, 73
 Kunst (ansøgning om statsstøtte) III, 36
 Kvittance II, 33
 Kvittansiarum I, 59
 Kvittring I, 59
 Kyholm-pas II, 98
 Kæmnerregnskab I, 65
 Købekontrakt og deklaration husmandsbrug III, 54
 Københavns Politis registerblade III, 122
 Køreplan (jernbane) III, 43
- Ladninger til og fra Indien V, 58
 Lagtingsindberetning V, 13
 Lagtingsprotokol V, 7
 Land- eller plovmatrikel IV, 15
 Landbrug, skema til krisehjælp III, 73
 Landbrugsskoler, ansøgning om tilskud III, 30
 Landbrugstælling III, 114
 Landdagsvalgliste IV, 41
 Landingssteder, indberetning V, 13
 Landkommissionen 1770-71, betænkninger og forslag til V, 40
 Landsbyvedtægt IV, 33
 Landsnævnsforhandling V, 14
 Landøkonomisk Driftsbureau, regnskabsindberetning III, 57
 Lavsartikler I, 71
 Lavsbog I, 70
 Lavsprotokol I, 70
 Lavsskrå I, 71
 Lensregnskab I, 49
 Lensregnskabsbilag I, 50
 Lensregnskabsekstrakt I, 55
 Leveranceforretning V, 25
 Levnedsmiddelkontrolkort III, 67
 Liber daticus II, 54
 Licentregnskab IV, 20
 Liste over ansatte ved kolonien V, 19
 Listebog I, 35
 Lodsjournal III, 50
 Logbog V, 57
 Lægdsrulle II, 24
 Lærekontrakt III, 84
 Læreres eksamensbevis II, 72
 Lærerfortegnelse III, 24
- Lærerne i Nord- og Mellemslesvig, spørgeskema IV, 68
 Lærlingevoldgift III, 13
- Mandtal (fanger) II, 52, – kommunalt III, 121, – skatte- I, 53
 Mandtalsgældsbog V, 44
 Mandtalsliste III, 101, – grønlandske missionsnærers V, 29, – kolonibestyrerens V, 22
 Mark- og engbog I, 68
 Marshall-hjælp, indstillinger til III, 70
 Martspapirer V, 24
 Materieltegning (jernbane) III, 42
 Matrikel over studerende III, 32
 Matriklen 1662 II, 14, – 1664 II, 14, – 1688 II, 15, – 1844 II, 17
 Medicinalberetning II, 103
 Medlemsliste forening IV, 42
 Melderegister IV, 49
 Mellemskoleeksamensprotokol III, 26
 Militær rejserapport III, 107
 Militæretat I, 29
 Militært nodehæfte III, 112
 Mindesmærker, indberetning om besigtigelse af fredede III, 89
 Missionsdesignation V, 29
 Motorkrøretøjer, protokol for afgiftsberigtigede III, 99
 Museumsinventarprotokol III, 38
 Mutterrolle (artikelbog) IV, 44
 Mæglingforslag III, 81
 Mødereferat (råd og nævn ved uddannelsesinstitutioner) III, 27, – (Udenrigspolitisk Nævn) III, 10
 Mødrehjælpssag III, 79
 Mønsterulle I, 31
 Mønstringsprotokol III, 98
 Mønstringsrulle I, 31
- Naturalisationsansøgning IV, 40
 Navneforandringsprotokol III, 21
 Negerliste V, 65
 Negotiebog V, 62
 Nodehæfte, militært III, 112
 Normaltegning (jernbane) III, 41
 Norske registre og tegnelse vedrørende Færøerne og Island V, 1
 Notarialprotokol II, 47
 Note (Udenrigsministeriet) III, 7
 Næringsbrev IV, 55
 Næringsbrug, protokol over skadelige II, 100
 Næringsprotokol III, 63
 Nødhjælpsarbejder, spørgeskema III, 72

- Observation, afhøring af udlænding under III, 126
Odder-systemet III, 3
Officer, stamblad for III, 104
Oktroj for handelskompagni V, 63
Opdragelsesanstalt, stambog III, 75
Opgørelse af fattigregnskab V, 45c
Opholdsbog, afhøring i forbindelse med udstedelse af III, 125
Oplysningsskema for nyansatte lærere II, 71
Oprejningsnævn, kendelse III, 15
Ordensreglement II, 80
Overenskomst III, 82
Overenskomst, klage over brud på III, 83
Overformynderiprotokol II, 22
Overpolitiretsprotokol II, 20
Oversigt over brandvæsenet på øen Sild 1888 IV, 61, – over egnsudviklingsstøtteansøgninger III, 71, – over varer sendt og modtaget med Kleinbane IV, 52
Overslag I, 15
- Palaberbog V, 61
Panteprotokol IV, 12
Parcelbog IV, 45
Parolprotokol I, 36
Patentansøgning III, 65
Patientprotokol II, 102
Pensaopgivelser III, 25
Pensaprotokol V, 33
Pensionsansøgning I, 8
Personalakt III, 48
Personregister (Standesamtsregister) IV, 77
Planbog III, 40
Plantageindberetning V, 67
Plovmatrikel IV 15
Plovregister IV, 17
Politidjudantens indberetning IV, 75
Politiptokol II, 41
Portkonsumtionsbog II, 35
Postvæsenet, rapportbog III, 51
Privatbane, garantisag vedrørende drift III, 46
Privilegium for flække IV, 31
Programoversigt for radioudsendelser III, 33
Protokol for afgiftsberigtigede motorkøretøjer III, 99, – for amtet IV, 11, – for arbejder- og bonderåd IV, 65, – over anbragte plejebørn II, 87, – over ankomne rejsende V, 69, – over hjemmeviser I, 84, – over indkomne fartøjer V, 68, – over møder mellem afdelingerne i DSB III, 45, – over skadelige næringsbrug II, 100
- Provstebog I, 82
Provsteindberetning II, 61
Provstemodeprotokol I, 81
Provstens skolevisitatsbog II, 76
Præsteansøgning V, 3
Præstedagbog V, 30
Præsteed II, 57
Præsteindberetning II, 55
Præstens indberetning før visitats IV, 22, V, 2
Præstevalgsprotokol IV, 24
- Radioavis V, 36
Radioudsendelser (programoversigt) III, 33
Rapport fra gendarmeridistrikt IV, 69, – fra grænsegendarmeriet om smugleri IV, 73, – gendarmeri IV, 14, – om løvsøre, repsstyreners V, 49
Rapportbog fra postvæsenet III, 51
Rapportjournal III, 93
Realregister II, 44
Registerblade, Københavns Politi III, 122
Registre og tegnelser, norske V, 1
Registreringsbog, repsstyreners V, 47
Reglement for Hjem til Optagelse af Alderdomsunderstøttede II, 86, – ordens- II, 80, – spise- II, 81
Regnskab, fattig- II, 79, V, 45c, – fisk- V, 42a, – grinde- V, 15, – hjælpekasse- V, 20, – islandsk handelsregnskab V, 42, – kæmner- I, 65, – købstadkirke II, 59, – landsbykirke I, 85, – Landøkonomisk Driftsbureau III, 57, – lens- I, 49, I, 50, I, 55, – licent- IV, 20, – rentemester- I, 17, – skatte- I, 54, – udspisnings- I, 52, – Øresundstold- I, 72, – års- II, 29
Regnskabsindberetning til Landøkonomisk Driftsbureau III, 57
Regnskabssystem III, 5
Rejserapport, militær III, 107
Relationsprotokol IV, 7
Rentemesterregnskab I, 17
Repartitionsliste V, 35
Repsprotokol V, 45
Repsstyreners auktionsbog V, 48, – rapport om løvsøre V, 49, – registreringsbog V, 47, – økonomiske tabel V, 50
Resolutionsprotokol II, 1
Restanceliste I, 18
Revisionstegnebog I, 19
Rigens dombog I, 45
Rigens forfølgingsbog I, 46
Rigsrådsvalg, stemmegivningsprotokol IV, 3

- Rostjenestetaksation I, 30
 Rotuli II, 2
 Rådstueprotokol I, 60
- Sageliste II, 39
 Schulchronik (skolekrønike) IV, 63
 Sekretrådsprotokol V, 55
 Selvangivelse III, 102
 Separations- og skilsmisseprotokol III, 22
 Sessionsprotokol I, 41, IV, 9
 Sjeleregister V, 2, V, 43
 Skadelige næringsbrug, protokol over II, 100
 Skansejournal V, 9
 Skatteberegningsliste for indkomstskat til staten III, 100
 Skattehovedbog II, 32
 Skatteliste I, 75
 Skattemandtal I, 53
 Skatteregnskabsbilag I, 54
 Skema vedrørende betaling for ophold på alderdomshjem III, 80, – vedrørende krisehjælp til landbruget III, 73
 Skibe, fortegnelse over ind- og udgående III, 96
 Skibsjournal I, 37, V, 57
 Skibsliste IV, 28
 Skibsregister III, 97
 Skibstegning III, 108
 Skifteprotokol II, 48
 Skoleberetning II, 65, – grønlandsk V, 32
 Skoleinspektion, indberetning om V, 5
 Skolejournal II, 69
 Skolekrønike IV, 63
 Skolelokaler, statistiske oplysninger om II, 73
 Skoleplan II, 64
 Skolevisitatsbog, bispens II, 75, – provstens II, 76
 Skyld- og panteprotokol (skøde- og panteprotokol) IV, 12
 Skøde I, 1
 Skøde- og panteprotokol II, 45, IV, 12
 Skødegenpart III, 14
 Slesvigske stænderforsamling, valgliste for valg til den IV, 6
 Sociale ydelser, kommunal hovedregistrant for modtagere af III, 74
 Socialforsikringsliste IV, 58
 Sogneafstemning (spiritusudskænkning) V, 11
 Sognemandtal V, 43
 Spisereglement II, 81
 Sprogforhold, indberetning til Den slesvig-holstenske Provinsialregering IV, 5
- Spørgeskema i forbindelse med visumudstedelse III, 127, – om lærerne i Nord- og Mellemslesvig IV, 68, – om nødhjælpsarbejder III, 72
 Spørgsmål vedrørende retsvæsenet IV, 67
 Stadsbog (rådstueprotokol) I, 60
 Stamblad for officer og værnepligtig III, 104
 Stambog I, 31, – fra opdragelsesanstalt III, 75
 Stamkort for arbejdsledig III, 85
 Stamrulle I, 31
 Standesamtsregister IV, 77
 Statholderen, instruks for IV, 4
 Statistik, industri- IV, 51
 Statistiske oplysninger om skolelokaler og sundhedsforhold II, 73
 Statskonsulentindberetning III, 59
 Statskovbrug, distriktssag III, 60
 Statskovdistrikt, driftsbog III, 61
 Statut for tvangslav IV, 54
 Stavnregister IV, 19
 Stemmegivningsprotokol ved rigsrådvalg IV, 3
 Sterilisation, indstilling om III, 78
 Stolestaderregister fra købstadskirke I, 83, – fra landsogn IV, 26
 Straffebog III, 105
 Strafferegister II, 50
 Studentermatrikel III, 32
 Stænderforsamling, valgliste for valg til den slesvigske IV, 6
 Stævningebog I, 43
 Sundhedsvæsenet, generalrapport for IV, 60
 Sundhedsforhold, Statistiske oplysninger om II, 73
 Supplikprotokol II, 7
 Svarbrev I, 23
 Svendeprovekommissionsprotokol III, 68
 Synodalmonita I, 81
 Synodeberetning IV, 62
 Synsforretning I, 57
 Synsprotokol (kirker og præstegårde) II, 60
 Sætningsinstrument IV, 18
 Søforhør III, 11
 Søpas I, 10
 Søpasprotokol V, 56
 Sørulle I, 42
- Tamperretsprotokol II, 56
 Tegnebog I, 19
 Testamentprotokol II, 10

- Tiendeafløsningen, tiendeliste III, 52
Tiendeliste i forbindelse med tiendeafløsningen III, 52
Tienderegnskab og fattigligning V, 45a
Tildeling af rang I, 11
Tilgangsbog I, 32
Tilsynsprotokol, amtsskolekonsulentens IV, 76
Tingbog (herredsfoged) I, 47, II, 40
Tingbogsblad III, 14
Tingsvidne IV, 13
Tjenestefordelingsliste III, 94
Toldbog II, 34
Toldfrihed, bevilling til III, 95
Toldkammerinventarliste III, 92
Traktatindgåelse III, 9
Tvangslav, statut for IV, 54
Tyendeprotokol II, 51
Tyske Kancelli Indenrigske Afdelings topografisk ordnede sager IV, 1
- Uddannelsesinstitutioner, mødereferat III, 27
Uddelingsbog I, 69
Udenrigsministeriets islandske sager V, 52a
Udenrigspolitisk Nævn, mødereferat III, 10
Udenrigstjenestens arkivsystem III, 6
Udgiftsliste, koloniens V, 26
Udgiftsreglement I, 16
Udlænding under observation, afhøring af III, 126
Udlændingesag III, 128
Udnævnelsesbrev I, 5
Udskiftningsforretning II, 16
Udspisningsregnskab I, 52
Udstykningskort III, 55
Udtægtsprotokol V, 46
Udvanderregister III, 19
Underskrivelsesbog II, 5
Undervisningsplan II, 66
Ungdomskommissionens ungdomsenquete III, 120
- Vaccinationsprotokol II, 96
Vagtjournal II, 36
Valgbog, ikke-hemmelige valg V, 51
Valgliste (Landdag) IV, 41, – (valg til den slesvigske stænderforsamling) IV, 6
Valglisten til folkeafstemningen, Begæring om optagelse på IV, 70
Vandrebogsprotokol IV, 29
Vedtægtsbog I, 61
Veje, indberetning om V, 13
Vejerhusbog I, 66
Verbalnote III, 7
Veteranenbeihilfe IV, 59
Videbog I, 61
Videnskab (ansøgning om statsstøtte) III, 36
Visdomsbog II, 11
Visitats, præstens indberetning før IV, 22, – se også sjæleregister
Visitatsprotokol for generalsuperintendenten IV, 21
Visumudstedelse, spørgeskema i forbindelse med III, 127
Vitaprotokol II, 58
Vivisektionsprotokol III, 56
Voldgift (husdyr) III, 12, – (lærlinge) III, 13
Voteringsprotokol II, 42
Vurderingsfortegnelse III, 103
Vælgerforeningens udvalgsbetænkninger IV, 66
Værgerådsdekret II, 88
Værnepligtig, stamblad for III, 104
- Wandergewerbeschein (næringsbrev) IV, 55
- Öffentliche Lustbarkeiten (ansøgning om afholdelse af offentlig forlystelse) IV, 64
Økonomiske tabel, repsstyrerens V, 50
Øresundstoldregnskab I, 72
Øvelsesrapport III, 110
- Årsberetning (toldkammer) II, 38
Årsregnskab II, 29

